Eric Hobsbawm

TARİH ÜZERİNE

ÇEVİREN: OSMAN AKINHAY

eric hobsbawm

TARİH ÜZERİNE

çeviren
osman akınhay

Eric Hobsbawm: 9 Haziran 1917'de Mısır'ın İskenderiye şehrinde doğan Eric John Ernest Hobsbawm. Viyana, Berlin ve Londra'da öğrenim gördükten sonra Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Daha sonra Londra Üniversitesi, Cornell Üniversitesi, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales dahil olmak üzere çeşitli üniversitelerde çalıştı. Hobsbawm'ın diğer yapıtlarından başlıcaları şunlardır: *Primitive Rebels* (1959), *The Jazz Scene* (1959/1989/1993), *The Age of Revolution* (1962) [Devrim Çağı, çev. B. Sina Şener, Dost, 1998], *Labouring Men* (1962), *Industry and Empire* (1964) [Sanayi ve İmparatorluk, çev. Abdullah Ersoy, Dost, 1998], *Captain Swing* (George Rudé'yle birlikte) (1969), *Bandits* (1969-1981) [Sosyal İsyancılar, çev. Necati Doğru, Sarmal, 1995], *Revolutionaries* (1973), *The Age of Capital* (1975) [Sermaye Çağı, çev. B. Sina Şener, Dost, 1998], *The Age of Empire* (1987) [İmparatorluk Çağı, çev. B. Sina Şener, Dost, 1999], *Echoes of the Marseillaise* (1990), *Nations and Nationalism since 1780* (1990-1992) [1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı, 1993], *The Age of Extremes* (1994) [Aşırılıklar Çağı, çev. Yavuz Alogan, Sarmal, 1996], *Uncommon People* (1998).

Kaynakça Notu:
Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine* (çev. Osman Akınhay) Ankara, 1999, Bilim ve Sanat Yayınları, xiv + 458 sayfa

eric hobsbawm

TARİH ÜZERİNE

çeviren
osman akınhay

BİLİM VE SANAT

BİLİM VE SANAT YAYINLARI

Birinci Basım: Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999

© Abacus, 1998

Bu kitabın Türkçe'deki tüm yayın hakları
Kesim Ajans aracılığıyla
Bilim Sanat Yayınları'na aittir.

Kitabın Özgün Adı
On History

Yayına Hazırlayan
Derya Kömürcü

Dizgi
İffet Yılmaz

Kapak Tasarımı
Ümit Öğmel

ISBN 975-7298-42-5

İkinci Baskı Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2001
Baskı : Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş. * Tel: (312) 278 08 24

İÇİNDEKİLER

Önsöz vii

1
Tarihin Dışında ve İçinde 3

2
Geçmiş Duygusu 17

3
Tarih Bize Çağdaş Toplumlar
Hakkında Ne Anlatabilir? 39

4
İleriye Bakmak: Tarih ve Gelecek 57

5
Tarih İlerleme Kaydetti mi? 85

6
Toplumsal Tarihten
Toplumun Tarihine 107

7
Tarihçiler ve İktisatçılar: I 141

8
Tarihçiler ve İktisatçılar: II 165

9
Partizanlık 189

10
Tarihçiler Karl Marx'a
Ne Borçludur? 215

11
Marx ve Tarih 241

12
Bütün Halkların Bir Tarihi Vardır 263

13
Britanya Tarihi ve *Annales* 273

14
Anlatının Canlanması Üzerine 283

15
Ormanda Postmodernizm 293

16
Aşağıdan Tarih 307

17
Avrupa'nın Tuhaf Tarihi 329

18
Tarih Olarak Bugün 345

19
Rus Devrimi'nin Tarihini
Yeniden Yazabilir miyiz? 365

20
Barbarlık: Bir Kullanım Kılavuzu 383

21
Kimlik Tarihi Yeterli Değildir 403

22
"Komünist Manifesto"ya Giriş 421

Dizin 445

ÖNSÖZ

Felsefe kafası en az olan tarihçiler bile kendi konuları hakkında genel düşüncelerde takılıp kalmaktan kolay kolay kurtulamazlar. Hatta bundan kurtulabilecek hale geldikleri zaman da bu yönde cesaretlendirildiklerinden pek söz edilemez, çünkü bir tarihçi, yaşı ilerledikçe sayısı artma eğilimi gösteren konferans ve sempozyumlara katılması doğrultusundaki davetleri karşılamaya çalışırken, gerçek araştırmalar yapmaktansa genellemelerle durumu idare etme yolunu seçmeyi daha kolay bulmaktadır. Ne olursa olsun, çağımızdaki ilgi daha çok tarihin kavramsal ve metodolojik sorunlarına dönüktür. Hemen her eğilimdeki kuramcılar, sakin sakin asli kaynaklarının zengin çayırlarında otlayan ya da birbirlerinin yayınlarıyla geviş

getiren barışçıl tarihçi sürülerinin etrafında dönüp durmaktadırlar. Bazen en az savaşçı insanlar bile kendilerini hedef alan saldırganlarla yüz yüze gelmek zorunda kalabilirler. Ancak bu tarihçiler -onların arasında şu anda okumakta olduğunuz satırların yazarı da bulunmaktadır- en azından birbirlerinin yazılarını ele alırken savaşçı bir ruh haliyle hareket etmezler. Oysa en görkemli akademik çarpışmaların bir kısmı kesinlikle onların savaş alanlarında gerçekleşmiştir. Bunun içindir ki, elli yıldır meslekte olan birisinin, zamanın akışı içinde kendi konusu üzerine birtakım düşünceler üretmesi şaşırtıcı değildir. İşte şu an elinizde tuttuğunuz makaleler derlemesinde biraraya getirilen metinler bu düşüncelere ışık tutmaktadır.

Bu metinlerin bir kısmı sistematik bir yapıda olmasa ve kısa görünse bile (ki çoğunun uzunluğu elli dakikalık bir konuşmada anlatılabilecek şeylere göre ayarlanmıştır), yine de bir dizi bütünlüklü problemle boğuşmaya adaydır. Söz konusu problemlerin birbiriyle örtüşen üç türde olduklarını söyleyebilirim. Birincisi, ben tarihin gerek toplumdaki gerekse politikadaki kullanılma -ve kötüye kullanılma- biçimleri ile dünyanın anlaşılması ve -umarım- yeniden şekillendirilmesiyle ilgileniyorum. Daha özgülleştirip ifade etmek gerekirse, ben bu metinlerde tarihin başka disiplinler, özellikle de sosyal bilimler açısından taşıdığı değeri tartışıyorum. Yani, bu derlemedeki makalelere, yukarıda dile getirmeye çalıştığım ölçüde benim uğraştığım zanaatın reklamları da diyebilirsiniz. İkincisi, bu metinler, tarihçiler ve geçmişteki olayları inceleyen diğer okullu araştırmacılar arasında yaşananları konu almakta; dolayısıyla, örneğin postmodernizm ile kliometri* *(cliometrics)* hakkındaki tartışmalarda gözlendiği gibi, çeşitli tarihsel eğilimler, modalar ve müdahalelerle ilgili araştırmaları ve eleştirel değerlendirmeleri kapsamaktadır. Üçüncüsü, bu metinler benim tarih anlayışımla ilgilidir:

*) tarihsel verilerin analiz edilmesinde matematik ve istatistik yöntemlerinin, özellikle de bilgisayarların kullanılması. (ç.n.)

başka bir söyleyişle, tüm ciddi tarihçilerin yüzleşmeleri gereken temel sorunlarla, bu süreçte en yararlı biçim olduğunu düşündüğüm tarihsel yorumla ve ayrıca yazmış olduğum tarihin benim yaşımdaki, benim gibi bir yetişme tarzına, inançlara ve hayat deneyimine sahip bir adamın hedefleriyle hangi açılardan ilişkili olduğuyla ilgilidir. Dolayısıyla bu kitabı okuyanlar, her makalenin şu ya da bu şekilde ve ölçüde bu konuların hepsiyle ilintili olduğunu herhalde kolaylıkla göreceklerdir.

Benim bu konularla ilgili görüşlerim makaleleri okudukça açıkça ortaya çıkacaktır. Yine de bu kitabın iki temasına daha fazla açıklık kazandırabileceğim düşüncesiyle bu noktada birkaç şey eklemeyi istiyorum.

Bu kitabın temalarından birincisi, yazarları benim de dostlarım ve meslektaşlarım olan kişiler tarafından kaleme alınmış bir kitabın başlığını kullanacak olursam, *tarih hakkındaki hakikati anlatmakla* ilgilidir.[1] Ben tarihçilerin araştırdıkları şeyin "gerçek" olduğu görüşünü hararetle savunuyorum. Tarihçilerin başlangıç yeri olarak almaları gereken nokta (tek tek kişiler olarak düşünüldüklerinde bu noktadan ne kadar uzak olurlarsa olsunlar), saptanabilir olgu ile kurgu arasındaki, kanıtlara dayanan ve kanıtlanmaya açık tarihsel saptamalar ile kanıtlara dayanmayan açıklamalar arasındaki temel ve -tarihçilerin gözünde- kesinlikle merkezi bir yere sahip olan ayrımdır.

Nesnel gerçekliğe ulaşılabileceğini reddetmek son on yıllar boyunca kendilerini solda gören insanlar arasında bile yaygınlaşan bir görüştür, çünkü "olgular" diye adlandırdığımız şeyler ancak temel kavramların ve bunların çerçevesinde formüle edilen problemlerin bir fonksiyonu olarak vardır. Bizim incelediğimiz geçmiş sadece zihinlerimizde şekillenen bir kurgudur. Bu tür kurguların hepsi (mantıklı ölçülerle ya da kanıtlarla desteklensin ya da desteklenmesin) ilkesel olarak diğerleri kadar

---

1) Joyce Appleby, Lynn Hunt ve Margaret Jacob, *Telling the Truth about History* (New York, 1994).

geçerlidir. Duygusal bakımdan güçlü bir inançlar sisteminin parçası olduğu sürece, yeryüzünün yaratılışıyla ilgili olarak İncil'de yapılan açıklamanın doğa bilimlerinin ortaya attığı başka bir açıklamadan daha aşağı ve değersiz olduğuna karar vermenin ilkesel olarak galiba hiçbir yolu yoktur: Bunlar sadece birbirlerinden farklı olan açıklamalardır. Bundan kuşkulanmaya yönelik her eğilim "pozitivizm"dir ve ampirizm dışında hiçbir terim bundan daha kapsamlı bir dışlamaya işaret etmez.

Kısacası ben, olan şeyler ile öyle olmayan şeyler arasındaki ayrım olmadan tarihin de olamayacağına inanıyorum. Roma, Pön savaşlarında Kartaca'yı yenilgiye uğratmış ve yok etmiştir, bunun tersi olmamıştır. Doğrulanabilir verilerden (ki yalnızca fiilen gerçekleşen olaylar değil, insanların bu olaylarla ilgili düşünceleri de bu verilerden sayılır) seçtiğimiz örnekleri nasıl toplayıp yorumladığımız burada tamamen apayrı bir konudur.

Gerçekte çok az göreci, en azından Hitler'in Yahudi soykırımının gerçekleşip gerçekleşmediği gibi konularda, karar verme noktasına geldiği zaman tamamen kendi inançlarıyla tavır alma cesaretini gösterebilir. Her koşulda, göreciliğin tarihteki yeri mahkeme salonlarında olduğundan daha ağırlıklı değildir. Bir cinayet davasındaki sanığın suçlu olup olmadığı, geçerli görülen pozitivist kanıtların -eğer bu tür kanıtlar varsa- değerlendirilmesine bağlıdır. Kendilerini sanık sandalyesinde bulan masum okurlar tabii ki kendi aleyhlerindeki bu tür kanıtların gösterilmesini isteyeceklerdir. Postmodern bir savunma çizgisine başvuranlar ise suçlu olanların avukatları olacaktır.

İkinci tez, benim de bağlı olduğum Marksist tarih yaklaşımı hakkındadır. Kesin olmamakla birlikte ben bu etiketten sonuna kadar vazgeçmem. Marx olmasaydı benim içimde tarihe karşı özel bir ilgi doğmazdı. Çünkü, 1930'lu yılların ilk yarısında muhafazakâr bir Alman *Gymnasium*'unda öğretildiği ve yine Londra'daki bir gramer okulunda hayranlık duyduğum bir liberal müdürün söylediği gibi, insana esin veren bir alan değildi tarih. Marx olmasaydı yaşamımı profesyonel bir akademik tarihçi

olarak kazanma noktasına herhalde kesinlikle gelmezdim. Benim araştırma konularımı seçmeme neden olan ve bu konulardaki yazma biçimimi esinlendiren, Marx (ve genç Marksist radikallerin faaliyetleri) olmuştur. Her ne kadar Marx'ın tarih konusundaki yaklaşımının büyük kısmının çöpe atılması gerektiğini düşünüyor olsam bile, Japonların *sensei* dedikleri böyle bir adama, insanın ödenemeyecek bir borç duyduğu bir entellektüel ustaya duyduğum, eleştirel, ama bir o kadar da derin saygımı dile getirmeyi bundan sonra da sürdüreceğim. Anlaşılacağı üzere, buradaki metinlerde okuyacağınız ihtiyat paylarıyla birlikte, Marx'ın "materyalist tarih anlayışı"nı, dördüncü yüzyılın büyük bilim adamı İbni Haldun'un aşağıdaki sözleriyle nitelediği şekilde tarih alanında şimdiye kadar ortaya çıkmış olan en iyi kılavuz olarak görmeye devam edeceğim:

> insan toplumunun, veya dünya uygarlığının: ... o toplumun doğasında gerçekleşen değişikliklerin; bir grup insanın diğer insanlara karşı gerçekleştirdikleri ve çeşitli büyüklükteki krallıklar ve devletlerin kurulmasıyla sonuçlanan devrimlerle ayaklanmaların; ister geçimlerini sağlamayı isterse çeşitli bilim ve zanaat alanlarında ilerlemeyi düşünsün, insanların yürüttükleri çeşitli işlerle uğraşların; ve genelde toplumun kendi doğası gereği uğradığı tüm köklü dönüşümlerin yazılı kaydı.[2]

"Materyalist tarih anlayışı", araştırma alanı modern kapitalizmin yükselişi ile dünyanın Avrupa'daki Orta Çağın sonundan itibaren gördüğü köklü dönüşümler olan benim gibi insanlar için kesinlikle en iyi kılavuzdur.

Peki, "Marksist tarihçi", Marksist olmayan bir tarihçiden tam olarak nasıl ayrılır? İçinde bulunduğumuz yüzyılın büyük kısmını onlarla geçirdiğimiz seküler din savaşlarının her iki

2) Akt. Charles Issawi (der. ve çev.), *An Arab Philosophy of History: Selections from the Prolegomena of Ibn Khaldun of Tunis (1332-1406)* (Londra, 1950), s. 26-27.

tarafında yer alan ideologlar, bu süreçte çok net ayrım çizgileri ve zıtlıklar yerleştirmeye çalışmışlardır. Örneğin, bir yandan, artık dağılmış bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yetkilileri, fiilen bir Komünist Partisi üyesi olarak tanınmama ve Marx ve Engels'in *Toplu Eserleri*'nin İngilizce basımının editörlerinden birisi olmama rağmen, kitaplarımın hiçbirinin Rusçaya çevrilmesine izin vermeye cesaret edememişlerdi. Çünkü onların ortodoks kriterlerine göre benim yapıtlarım "Marksist" değildi. Öbür yandan ve daha yakın zamanlarda, şimdiye kadar benim *Aşırılıklar Çağı* adlı çalışmamı çevirerek yayınlamayı isteyecek tek bir "saygın" Fransız yayıncı da ortaya çıkmadı. Bunun için ileri sürecekleri gerekçe de, herhalde, bu kitabın Parisli okurlara, ya da daha büyük bir ihtimalle eğer çevrilmiş olsaydı kitabın değerlendirmesini yapmayı bekleyenlere, ideolojik açıdan çok sarsıcı geleceğidir.

Bununla birlikte, buradaki makalelerimle göstermeye çalışacağım gibi, geçmişi sorgulayan bir disiplinin tarihi, on dokuzuncu yüzyılın sonundan beri ve en azından 1970'li yıllarda tarih yazımı manzarasındaki entellektüel bulutlar dağılmaya başlayana kadar, ayrılıklardan ziyade birleşmelere yakın bir tarih olmuştur. Fransa'daki *Annales** okulu ile Britanya'daki Marksist tarihçiler arasındaki paralellik sık sık dikkat çekilen bir noktadır. Her iki taraf da, farklı birer entellektüel soyağacına sahip olsa ve en önde gelen yandaşlarının politikası aynı olmaktan uzak kalsa bile, birbirlerini benzer bir tarihsel projeye girişmiş birer ekol olarak görüyordu. Bir zamanlar yalnızca ve yalnızca Marksizmle, hatta benim "vulgar Marksizm" diye adlandırdığım (bkz. bu kitapta s. 219-221) eğilimle özdeşleştirilen yorumlar geleneksel tarihe olağanüstü ölçülerde sızmış durumdadır. Bundan yarım yüzyıl önce, en azından Britanya'da,

*) Adını Lucien Febvre ile Marc Bloch'un 1929'da Strasbourg'da kurdukları tarih dergisi *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*'dan alan bu okul, "olayların tarihi" denebilecek akımın ötesine geçmeyi, içerik ve yöntem bakımından yeni bir tarih bilimini yerleştirmeyi hedefliyordu. (ç.n.)

Avrupa Orta Çağında teolojik araf kavramının, en iyi biçimde, kilisenin ekonomik temelinin az sayıdaki zengin ve güçlü soyluların hediyelerine dayanmaktan çıkıp, daha geniş kapsamda bir finansal temele kavuşmasıyla açıklanacağını ancak Marksist bir tarihçi ileri sürebilirdi. Peki, Oxford'ın önde gelen Orta Çağ uzmanlarından Sir Richard Southern'i ya da onun 1980'li yıllarda bu çizgide görmüş olduğu bir kitap yazan Jacques Le Goff'u, Marx'ın -politik olmasa bile- ideolojik bir takipçisi ve sempatizanı sınıfına kim sokabilirdi?

Ben tarih disiplinindeki ekollerde görülen bu yakınlaşmanın elinizdeki denemelerin temel tezlerinden birisinin, şöyle ki, tarihin bütünlüklü bir entellektüel projeye bağlandığının ve dünyanın bugünkü haline nasıl geldiğini anlamakta bir hayli ilerleme kaydettiğinin sevindirici bir kanıtı olduğunu düşünüyorum. Doğal olarak, bu iki taşıyıcının yükü her ne kadar karışık ve eksik tanımlanmış olsa da, Marksist tarih ile Marksist-olmayan tarih arasında ayrım yapılamayacağını ya da yapılmaması gerektiğini ileri sürmeyi istemem. Marx'ın geleneğini izleyen tarihçiler (üstelik bunların içine kendilerini o isimle adlandıranların hepsi dahil değildir) bu kollektif çabaya önemli bir katkı yapmışlardır. Fakat tarih disiplinindeki ilerlemeleri yalnız onların sağlamadığı da açıktır. Ayrıca onların -ve başkalarının- çalışmalarını, kendilerinin ya da başkalarının kendi yakalarına taktıkları politik etiketlerle değerlendirmemeye de dikkat etmek gerekir.

Elinizdeki derlemede biraraya getirilmiş olan denemeler, otuz yılı aşkın bir süre içinde değişik zamanlarda, asıl olarak konferanslara ya da sempozyumlara sunulan konuşma metinleri ve tebliğler, bazen özel akademik girişimlere verilen makaleler ya da kitap değerlendirmeleri, armağan kitap ve derlenen inceleme yazıları şeklinde kaleme alınmıştır. Tüm bu yazılarımı hazırlarken göz önünde tuttuğum okur kitlesi ise, esasen üniversitelerde toplanmış bulunan genel izleyiciler ile profesyonel tarihçileri ya da iktisatçıları kapsayan uzman gruplarına kadar geniş bir yelpazede değişiklik sergilemektedir. 3., 5., 7., 8., 17. ve

19. bölümler burada ilk defa yayınlanırken, bunlar içinde yalnızca 17. bölümün bir versiyonu, yıllık Alman *Historikertag*'ıyla bağlantılı bir konferans metni olarak Almanca kaleme alınmış ve *Die Zeit*'ta yayınlanmıştır. 1. ve 15. bölümler ilk kez *New York Review of Books*'ta, 2. ve 14. bölümler tarihsel değerlendirme yazıları olarak *Past and Present*'ta, 4., 11. ve 20. bölümler *New Left Review*'da, 6. bölüm Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi'nin dergisi olan *Daedalus*'ta, 10. ve 21. bölümler UNESCO'nun desteğiyle yayınlanan *Diogenes*'de, 13. bölüm Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi'nin Fernand Braudel Merkezi'nin bünyesinde hazırlanan *Review*'da çıkmışken, 18. bölüm de bir kitapçık olarak Londra Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. 9. ve 16. bölümlerin onlar için kaleme alındığı armağan kitapların (*Festschriften*) ayrıntıları, ilgili bölümlerin başında, genelde orijinal metinlerin tarihleri ve gerekli olduğu yerlerde ilk yazılış nedenleriyle birlikte açıklanmıştır. Denemelerin burada yeniden yayınlanmasına izin verdikleri için bu yayınların hepsinin yöneticilerine teşekkür ediyorum.*

E.J. Hobsbawm
Londra 1997

*) Hobsbawm'ın "Komünist Manifesto'ya Önsöz"ü yayınevimize bu kitabın çıkışından, dolayısıyla bu önsözün yazılışından sonra iletilmiş ve metne ekleyebileceğimiz bildirilmiştir. Biz de onu 22. makale olarak kitabın sonuna yerleştirmeyi tercih ettik. (y.n.)

TARİH
ÜZERİNE

1
TARİHİN DIŞINDA VE İÇİNDE

Bu makale, Budapeşte'deki Orta Avrupa Üniversitesi'nin 1993-1994 akademik yılının açılışında okunan, başka bir deyişle, esas olarak Avrupa'nın eski komünist ülkelerinden ve eski SSCB'nden gelen öğrencilerden kurulu bir topluluğa hitaben kaleme alınan bir konuşma metni olarak sunulmuş, daha sonra New York Review of Books'*un 16 Aralık 1992 tarihli sayısında "Tarihe Yeni Tehdit" başlığıyla yayımlanmış ve başka dillere de çevrilmiştir.*

Orta Avrupa Üniversitesi'nin bu akademik yılının açış konuşmasını benim yapmamın istenmesi kendi açımdan gerçek bir onurdur. Bu konuşmayı yapmak bana ayrıca tuhaf bir duygu da veriyor, çünkü ben, her ne kadar ikinci kuşak bir İngiliz aileden doğmuş bir Britanya yurttaşı olsam da, aynı zamanda bir Orta Avrupalıyım. Aslında, bir Yahudi olduğum için, Orta Avrupa'daki halklar *diaspora*'sının tipik üyelerinden birisiyim. Benim büyükbabam Londra'ya Varşova'dan gelmiş. Annem ise Viyanalıymış. Karım da öyle, fakat şimdi İtalyancayı Almancadan daha iyi konuşuyor. Karımın annesi küçük bir kızken hâlâ Macarca konuşurmuş. Onun ailesinin de, monarşi egemenliğindeki yaşamlarının bir döneminde Hersek'te bir dükkânları varmış.

Karım ve ben bir keresinde o dükkânı görmek üzere, Balkanlar'ın o karışık kısmında hâlâ barışın hüküm sürmekte olduğu günlerde Mostar'a gitmiştik. Eskiden kendimin de Macar tarihçilerle bazı bağlantılarım vardı. Bu yüzden şu anda karşınızda, aynı zamanda dolaylı bir şekilde içeriden birisi olan bir yabancı olarak bulunuyorum. Peki, size ne söyleyebilirim?

Size söylemek istediğim üç şey var.

Bunlardan birincisi Orta ve Doğu Avrupa'yla ilgili. Eğer oralıysanız -ki hemen hemen hepinizin oralı olduğunu sanıyorum-, statüsü iki kat belirsizlik taşıyan ülkelerin yurttaşlarısınız demektir. Kuşkusuz belirsizliğin yalnızca Orta ve Doğu Avrupalılara özgü bir şey olduğunu iddia edecek değilim. Belirsizlik bugün herhalde her zamankinden daha evrensel bir durumdur. Bununla birlikte, sizin ülkenizin özellikle sisli olduğu kanısındayım. Benim yaşadığım zaman dilimi içerisinde Avrupa'nın sizin yaşadığınız bölgedeki her ülkesi sürekli savaş gördü, fethedildi, işgal edildi, özgürlüğünü ilan etti ve yeniden işgale uğradı. Bu bölgedeki bütün devletlerin şimdiki tablosu benim doğduğum zamandaki duruma göre bir hayli değişmiş halde. Doğduğum günlerde, haritada Trieste ile Urallar arasındaki bölgeyi kaplayan alanda şimdiki yirmi üç devletten sadece altısı vardı, onlar da başka bir ordunun işgaline uğramamışlarsa: Rusya, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye. Sadece altı devlet diyorum, çünkü 1918'den sonraki Avusturya'yı da Macaristan'ı da Habsburg Macaristanı ve Avusturyası'yla karşılaştırmak gerçekten mümkün değildir. Bu bölgedeki bazı ülkeler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış, hatta bir kısmı bağımsızlığını 1989'dan sonra ilan etmiştir ve içlerinde, tarihte modern anlamıyla bağımsız devlet olma statüsünü hiçbir zaman kazanmamış ya da ancak çok kısa bir süre (bir-iki yıl, on ya da yirmi yıl) için kazanmış, daha sonra yine eski durumlarına dönmüş (ve ondan sonra yeniden kazanmış) olan çeşitli ülkeler de vardır: Üç küçük Baltık devleti, Beyaz Rusya, Ukrayna, Slovakya, Moldova, Slovenya, Hırvatistan, Makedonya (daha

doğuya gitmeye gerek yoktur). Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi bazı ülkeler benim yaşadığım dönem içinde kurulmuş ve dağılmıştır. Şu anda bir Orta Avrupa şehrinde yaşamakta olan yaşlıların art arda üç ayrı devletten kimlik belgesi almış olması son derece yaygın bir durumdur. Sözgelimi, benim yaşımdaki Lemberg'li ya da Czernowitz'li bir insan, savaş dönemlerindeki işgalleri saymazsak, dört devletin egemenliğinde yaşamıştır; Munkacs'lı birisi ise, 1938'de Podkarpatska Rus'un kısa süreli özerkliğini de dahil edecek olursak, beş devletin egemenliğinde yaşamış bile sayılabilir. 1919'daki gibi daha uygar zamanlarda bu insanlara hangi ülkenin yurttaşı olacaklarını seçme şansı tanınmış olabilir, fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da, ya zorla topraklarından atılmaları ya da zorla yeni devletleriyle birleşmelerinin dayatılması ihtimali çok daha fazlaydı. Öyleyse, Orta ve Doğu Avrupalı bir insan nereye aittir? Kimdir o? Bu soru o bölgede yaşayan çok sayıda insan için gerçek bir anlam taşımıştır ve aynı anlamı bugün de taşımaktadır. Bu soru bazı ülkelerde bir ölüm kalım meselesidir, neredeyse tüm hukuksal statülerini ve yaşantılarını etkilemekte, bazen de belirlemektedir.

Öte yandan, daha kollektif başka bir belirsizlik de vardır. Orta ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümü, dünyanın, diplomatlar ile Birleşmiş Milletler uzmanlarının 1945'ten bu yana daha kibar sıfatlarla ("azgelişmiş" ya da "gelişmekte olan" gibi, yani görece ya da mutlak anlamda yoksul ve geri olarak) adlandırmaya çalıştıkları bu kısmına aittir. Bazı bakımlardan iki Avrupa arasında keskin bir çizgi yoktur; daha çok, Kuzey İtalya'dan Alpler boyunca Kuzey Fransa'ya ve Alçak Ülkeler'e kadar uzanan, daha sonra Manş Denizi'nden İngiltere'ye devam eden, Avrupa'nın ekonomik ve kültürel dinamizminin ana dağ silsilesi ya da sırtı diye adlandırabileceğimiz bölgenin doğusuna ve batısına doğru inen bir meyilden söz edebiliriz. Bu meyil, hem Orta Çağın ticaret yollarında ve gotik mimarinin dağılım haritasında, hem de Avrupa Topluluğu içindeki bölgesel GSMH rakamlarında izlenebilir. Aslında bu bölge bugün de Avrupa Topluluğu'nun

omurgasını oluşturmaktadır. Yine de, "ileri" Avrupa'yı "geri" Avrupa'dan ayıran bir tarihsel çizgiden söz edilebildiği kadarıyla, bu çizginin kabaca Habsburg İmparatorluğu'nu ortasından kestiğini söyleyebiliriz. İnsanların bu konularda hassas olduklarını biliyorum. Lyublyana kendisini uygarlığın merkezine, diyelim Üsküp'ten, Budapeşte de Belgrad'tan daha yakın görüyor: Prag'taki şimdiki hükümet de Doğu'yla ilişkilendirilme korkusundan dolayı "Orta Avrupalı" diye anılmak bile istemiyor, yalnızca Batı'ya ait olduğu görüşünde ısrar ediyor. Bana sorarsanız, Orta ve Doğu Avrupa'daki hiçbir ülke ya da bölge kendisinin bu merkezde olduğunu düşünmemiştir. Hepsi de, hatta korkarım Viyana, Budapeşte ve Prag'ın eğitimli orta sınıfı bile, gerçekten nasıl ileri ve modern olacaklarını gösteren bir model arayışı içindeyken başka yerlere bakmışlardır. Evet, bu insanların hepsi de, tıpkı Belgrad ve Rusçuk entellektüellerinin bakışlarını Viyana'ya çevirmeleri gibi, gözlerini Paris'e ve Londra'ya dikmişlerdi. Oysa en çok kabul gören standartlarla dahi, bugünkü Çek Cumhuriyeti ile bugünkü Avusturya'nın bazı bölgeleri zaten Avrupa'nın gelişkin sanayileşmiş bölgesinin bir parçasını oluşturuyordu. Dolayısıyla ortada Viyana, Budapeşte ve Prag'ın kültürel açıdan kendilerini başka şehirlerden daha aşağı hissetmeleri için hiçbir geçerli neden yoktu.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki geri kalmış ülkelerin tarihi, taklit yoluyla daha ileri dünyayı yakalamaya çalışmanın tarihidir. On dokuzuncu yüzyılda Japonlar kendilerine model olarak Avrupa'yı alırken, İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkmış Batı Avrupalılar da Amerikan ekonomisini taklit ediyorlardı. Orta ve Doğu Avrupa'nın yirminci yüzyıldaki hikâyesi, genel bir tarifle, birbiri ardı sıra çeşitli modelleri izleyerek ve hepsinde de başarısız olarak başkalarına yetişmeye çalışmanın hikâyesidir. Ortaya çıkan ülkelerin çoğunun yeni kurulduğu 1918'den sonra benimsenen model Batı demokrasisi ve ekonomik liberalizmdi. Başkan Wilson (Prag'ta hâlâ onun adını taşıyan bir ana durak var mı?), kendi yollarında ilerleyen

Bolşevikleri saymazsak, bu bölgenin başlıca aziziydi. (Aslında Bolşeviklerin de yabancı modelleri vardı: Rathenau ve Henry Ford.) Fakat bu model işe yaramadı ve 1920'lerle 1930'lu yıllarda hem politik hem ekonomik anlamda çöktü. Büyük Bunalım, sonunda Çekoslovakya'daki çokuluslu demokrasiyi bile yıkacaktı. Bu bölgedeki ülkelerin bir kısmı daha sonra, kısa bir süre için, 1930'lu yılların ekonomik ve politik başarı örneği gibi görünen faşist modeli denemişler ya da onunla flört etmişlerdi. (Nedense hepimiz Nazi Almanyasının Büyük Bunalım'ı atlatmakta başarılı olduğunu unutmaya eğilimliyiz.) Sonuçta büyük bir Alman ekonomik sisteminde bütünleşme de işe yaramamış. Almanya yenilmişti.

1945'ten sonra bu bölgedeki ülkelerin çoğu, özünde planlı sanayi devrimi aracılığıyla geri kalmış tarım ülkelerini modernleştirmeye yönelik bir proje olan Bolşevik modeli seçtiler ya da seçmek durumunda kaldılar. Dolayısıyla bu projenin şimdi Çek Cumhuriyeti olan ya da 1989'a kadar Demokratik Alman Cumhuriyeti adını taşıyan topraklarla asla bir ilgisi yoktu, fakat o zamanlar bölgenin büyük bölümü için -SSCB dahil olmak üzere- geçerlilik taşıdığı bir gerçektir. Şimdi burada, Bolşevik sisteminin, sonunda kendi çöküşünü getiren ekonomik eksikliklerini ve kusurlarını, hele Orta ve Doğu Avrupa'ya empoze edilen, dayanılmaz, giderek daha katlanılmaz olan politik sistemlerini yeniden anlatmama gerek yok. Ayrıca, özellikle Josef Stalin'in demir çağında, eski SSCB halklarına çektirilen inanılmaz acılarla sıkıntıları hatırlatmam hiç gerekmiyor. Yine de kendimi, pek çoğunuzun söyleyeceklerimden hoşlanmayacağınızı bilmeme rağmen. Bolşevik modelinin 1918'de monarşilerin dağılışından sonra uygulanan diğer modellere kıyasla bir noktaya kadar daha iyi olduğunu ifade etmek zorunda hissediyorum. Özellikle bölgenin daha geri ülkelerinin (diyelim, Slovakya ve Balkan yarımadasının büyük bölümünün) sıradan yurttaşları açısından bakıldığında, o dönemi herhalde tarihlerinin en iyi dönemi diye tanımlayabilirim. Bolşevik modelinin

çökmesinin nedeni, ekonomik açıdan sistemin giderek katı ve işlemez hale gelmesi. özellikle de -entellektüellerin özgün çalışmalarını boğmanın dışında- ekonomik yenilikler gerçekleştirmekte ya da bu tür yeniliklerden yararlanmakta fiilen başarısız kalmasıydı. Üstelik, diğer ülkelerin sosyalist ülkelere kıyasla çok daha fazla maddi ilerleme kaydettiklerini bölge halklarından saklamak sözcüğün tam anlamıyla olanaksızdı. Başka bir dille anlatmayı tercih edersek, Bolşevik modeli, sıradan yurttaşlar kayıtsız ya da düşmanca tutumlar takındıkları, ilk baştaki vaatlere rejimin kendisinin de inancı kalmadığı için çökmüştü. Ama hangi açıdan bakarsanız bakın, bu modelin en görkemli çöküşü 1989-1991 yıllarında yaşandı.

Peki, ya şimdi? Şimdi herkesin sarıldığı başka bir model var: politikada parlamenter demokrasi, ekonomide serbest piyasa kapitalizminin en uç uygulamaları. Şu andaki biçimiyle bu model gerçekte bir model değil, asıl olarak geçmişte kalmış olan şeye bir tepkidir. Tabii eğer yerleşmesine olanak tanınırsa daha işlerlikli bir duruma gelebilir. Fakat, yeni model bu olanağı bulsa bile, 1918'den beri yaşanan tarihin ışığında baktığımızda Orta ve Doğu Avrupa bölgesindeki ülkelerin -belki marjinal istisnalarla- "fiilen" ilerlemiş ve güncelliği belirleyen ülkeler kulübüne katılmayı başaracakları oldukça kuşkuludur. Başkan Reagan ile Bayan Thatcher'ı taklit etmenin sonuçlarının, iç savaşa, kaosa ve anarşiye sürüklenerek harabeye dönmemiş ülkelerde bile hayal kırıcı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara, Reagan-Thatcher modelinin kendi ülkelerindeki akıbetinin de -İngilizlerin nazik biçimde kullandığı hafifletilmiş bir deyişle- parlak başarılarla dolu olmadığını eklemeliyim.

Dolayısıyla, genel olarak düşünüldüğünde, Orta ve Doğu Avrupalı insanlar, geçmişte hayal kırıklığına uğramış, bugünlerde muhtemelen daha büyük bir hayal kırıklığı içinde olan ve gelecekleri belirsiz ülkelerde yaşamaya devam edecekler. Bu bence çok tehlikeli bir durumdur. Demek ki bundan sonra da insanlar başarısızlıkları ve güvencesiz durumlarından dolayı

suçlayacak birilerini arayacaklardır. Böylesi bir ruh halinden yararlanması en muhtemel olan hareketler ve ideolojiler de, en azından bu kuşak için, 1989'dan önceki günlere herhangi bir biçimde geri dönmek isteyenler değil, yabancı düşmanlığına dayalı bir milliyetçiliğin ve hoşgörüsüzlüğün yol gösterdiği hareketler olacaktır. Çünkü her zaman en kolay şey yabancıları suçlamaktır.

Böylece ikinci ve temel önemdeki bir konuya, bir üniversitenin çalışmasıyla, en azından bu işleyişin bir tarihçi ve üniversite hocası olarak beni ilgilendiren kısmıyla çok daha doğrudan ilintili olan bir konuya geliyorum. Nasıl haşhaş eroin müptelâlığının hammaddesiyse, tarih de milliyetçi, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin hammaddesidir. Geçmiş, bu ideolojilerin asli öğelerinden birisi, belki de *asli* öğesidir. Eğer amaca uygun bir geçmiş yoksa her zaman için yeniden icat edilebilir. Aslında, şeylerin doğasında genellikle tümüyle uygun bir geçmiş de yoktur, çünkü bu ideolojilerin meşru olduğunu iddia ettikleri fenomen, eskiye dayalı ya da ebedi olmayıp, tarihsel açıdan yeni bir fenomendir. Bu durum, güncel versiyonlarıyla (Ayetullah Humeyni'nin İslam devleti versiyonunun geçmişi 1970'lerin başından daha geriye uzanmaz) dinsel fundamentalizm için geçerli olduğu kadar, çağdaş milliyetçilik için de geçerlilik taşımaktadır. Geçmiş meşrulaştırır. Geçmiş, övünülecek fazla bir şeye sahip olmayan şimdiki zamana daha şerefli bir arkaplan sunar. Ben bir yerde, İndus vadisi şehirlerinin antik uygarlığını inceleyen ve *Five Thousand Years of Pakistan* (Pakistan'ın Beş Bin Yılı) başlığını taşıyan bir araştırma gördüğümü hatırlıyorum. Oysa Pakistan, bazı öğrenci militanlar tarafından adının konulduğu 1932-1933 yılları öncesinde akla bile gelmeyen bir isimdi. 1940'a kadar da ciddi bir politik talep haline gelmemişti. Bir devlet olarak varlığı ise ancak 1947'ye dayanmaktaydı. Yani, Mohenjo Daro uygarlığı ile İslamabad'ın bugünkü hâkimleri arasındaki bağın, Truva Savaşı ile (şimdilerde Schliemann'ın Truva Kralı Priamos'un hazinesinin -sadece ilk kez bir açık sergi düzenlemek

amacıyla olsa bile- geri getirilmesini talep eden) bugünkü Ankara hükümeti arasındaki bağdan daha fazla olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Oysa Pakistan'ın 5.000 yılı her koşulda kırk altı yıllık Pakistan'dan daha haşmetli görünmektedir.

Böyle bir durumda tarihçiler kendilerini beklenmedik bir şekilde politik aktör rolünü oynarken bulurlar. Ben tarih mesleğinin, diyelim nükleer fizikten farklı olarak, en azından herhangi bir zarar veremeyeceğini sanırdım. Şimdi ise verebileceğini biliyorum. Biz tarihçilerin çalışmaları, IRA'nın kimyasal gübreyi bir patlayıcıya çevirmeyi öğrendiği atölyeler gibi bomba fabrikalarına dönebiliyor. Bu durum bizi iki şekilde etkiliyor. Bizim, genel olarak tarihsel olgulara karşı bir sorumluluğumuz olduğu gibi, özelde tarihin politik-ideolojik açıdan istismar edilmesini eleştirmek gibi bir görevimiz de var.

Bu sorumluluklardan ilki hakkında birkaç şey daha söylemeyi gerekli görüyorum. Zaten iki gelişme söz konusu olmasaydı bu noktanın üzerinde durmak zorunda kalmazdım. Birinci gelişme, günümüz romancılarının, yapıtlarındaki olay örgülerini kurgudan ziyade yazılı gerçeklere dayandırmaları gibi bir modanın ortaya çıkması, böylece tarihsel olgu ile kurgu arasındaki sınırın silikleşmesidir. Diğer gelişme ise, Batı üniversitelerinde, özellikle edebiyat ve antropoloji bölümlerinde, nesnel olma iddiasındaki tüm "olgular"ın basit entellektüel kurgular olduğu, kısacası olgu ile kurgu arasında açık bir farklılık bulunmadığı düşüncesini içeren "postmodernist" entellektüel modaların yükselmesidir. Oysa olgu ile kurgu birbirinden farklı şeylerdir ve tarihçilerin, hatta bizim aramızdaki en militan anti-pozitivistlerin gözünde bile, olgu ile kurguyu birbirinden ayırma yeteneği kesinlikle temel bir önem taşımaktadır. Biz olgularımızı kendimiz icat edemeyiz. Elvis Presley ölmüştür ya da ölmemiştir. Bu soru, güvenilir kanıtlar bulunduğu kadarıyla (ki bazen bulunabilmektedir), eldeki verilere bakarak çok net biçimde yanıtlanabilir. 1915'te Ermenilere yönelik bir soykırıma giriştiğini reddeden bugünkü Türk hükümeti haklıdır ya da değildir. Çoğu

tarihçi, bir fenomeni yorumlamanın ya da onu tarihin daha geniş bağlamına oturtmanın farklı yolları arasında seçim yapmanın aynı derecede kesin bir yolu olmamasına rağmen, ciddi tarihsel söylemlere bakarak bu katliamın yapıldığını reddeden görüşleri dikkate almaz. Yakın bir zamanda Hindu fanatikler de, görünüşe bakılırsa Ayodhya'daki bir camiyi. Müslüman Moğol fatihi Babür Han'ın, Tanrı Rama'nın doğduğu yeri gösteren kutsal bir yerde Hindulara zorla kurdurmuş olduğu gerekçesine dayanarak yerle bir etmişlerdi. Bu olay üzerine Hint üniversitelerindeki meslektaşlarım ve dostlarım, (a) on dokuzuncu yüzyıla kadar hiç kimsenin Ayodhya'nın Rama'nın doğduğu yer olduğunu düşünmediğini, (b) caminin zaten çok büyük bir ihtimalle Babür Han zamanında inşa edilmemiş olduğunu sergileyen bir çalışma yayınladılar. Keşke bu çalışmanın, olayı kışkırtan Hindu partisinin yükselişi üzerinde olumsuz bir etki yaptığını söyleyebilseydim. Yine de oradaki meslektaşlarım. tarihçiler olarak, en azından o çalışmayı okuyabilenlerin ve gerek şimdi gerekse gelecekte hoşgörüsüzlük politikasına maruz kalan ve kalacak olanların yararlanabilecekleri bir şekilde kendi üstlerine düşen görevi yerine getirmişlerdi. Öyleyse biz de kendi üstümüze düşeni yapalım.

Hoşgörüsüzlük ideolojilerinin çok azı, kendilerini destekleyen hiçbir kanıtın bulunmadığı basit yalanlara ya da kurgulara dayanır. Tarihe hangi açıdan bakarsanız bakın, 1389'da Türklerin Sırp savaşçılar ile onların müttefiklerini yenilgiye uğrattıkları bir Kosova savaşı olmuş ve bu savaş Sırpların belleğinde derin yaralar bırakmıştır. Fakat bu olayın, şimdi o bölgenin nüfusunun yüzde 90'ını oluşturan Arnavutların ezilmesini haklı çıkaracak bir gerekçeye dönüştürülmesini ya da Sırpların bu toprakların aslında kendilerine ait olduğu iddialarının doğruluğunu kim onaylayabilir? Örneğin Danimarka, on birinci yüzyıldan önce Danimarkalıların yerleşip hâkim oldukları, hep Danelaw olarak bilinegelen ve köy isimlerinin bile filolojik açıdan hâlâ Danca olduğu Doğu İngiltere'nin büyük kısmı üzerinde hak talep etmemektedir.

Tarihin ideolojik açıdan istismar edilmesinin en yaygın biçimleri, yalanlardan daha çok anakronizme dayanmaktadır. Yunan milliyetçiliği, Makedonya'nın tamamının aslında Yunanlılardan oluştuğu ve Büyük İskender'in babasının -Makedonya Kralı- Balkan yarımadasındaki Yunan topraklarının hâkimi haline geldiği günlerden beri bir Yunan ulus-devletinin parçası olduğu gerekçesiyle, Makedonya'nın kendi adına sahip olma hakkını bile reddetmektedir. Kuşkusuz Makedonya'yla ilgili olan her şey gibi bu da salt akademik olmayan bir konudur, yine de bir Yunanlı entellektüelin ortaya çıkıp bu iddianın tarihsel açıdan bakıldığında saçma olduğunu söylemesi gerçekten cesaret ister. Milattan önce dördüncü yüzyılda bir Yunan ulus devleti olmadığı gibi, Yunanlıların, hepsini birden kucaklayan tek bir politik oluşum da yoktu. Makedonya İmparatorluğu bir Yunan ulus devletine de başka bir modern ulus devlete de benzemiyordu. Kaldı ki antik Yunanlıların Makedonyalı hâkimlerini (onların daha sonraki Romalı hâkimlerini gördükleri gibi), kuşkusuz son derece kibar ya da ihtiyatlı bir şekilde olsa bile, Yunanlılar olarak değil de, barbarlar olarak görmüş olmaları ihtimali oldukça yüksektir. Üstelik Makedonya, tarihsel açıdan birbirlerinden ayrılmaz derecede iç içe geçmiş bir etnik topluluklar karışımıdır (yoksa hiç kimse Fransızların karışık meyve salatasına *macédoine* ismini vermeyi akıl etmezdi) ve orayı tek bir milliyetle özdeşleştirmeye yönelik girişimler kesinlikle doğru olamaz. Tabii, adil olmak gerekirse, göçmen Makedon milliyetçiliğinin en koyu temsilcileri de aynı nedenden dolayı (Hırvatistan'daki tüm yayınların Büyük Zvonimir'i bir şekilde Başkan Tudjman'ın atası göstermeye çalışmaları gibi) ciddiye alınmamalıdır. Fakat, Zagreb Üniversitesi'nde kendi arkadaşlarım olarak isimlerini anmaktan gurur duyduğum cesur insanlar bulunsa bile, ulusal tarih ders kitaplarını hazırlayan mucitlere karşı durmanın kolay olmadığı da ortadadır.

Tarihin yerine miti ve icadı koymaya yönelik bu ve bundan başka girişimler sadece kötü entellektüel şakalar olarak

geçiştirilmemelidir. Zira, Japon yetkililerin Japonların Çin'deki savaşının kendi okullarında kullanılacak arındırılmış bir versiyonunun benimsenmesinde ısrar ettikleri zaman çok iyi bildikleri gibi, okul kitaplarına nelerin gireceğini bu tür insanlar belirleyebiliyorlar. Mit ile icat, bugün kendilerini belli bir etnik kökenle, dinle, devletlerin geçmişteki ya da şimdiki sınırlarıyla tanımlayan grupların izledikleri, belirsiz ve istikrarsız bir dünyada "Biz Ötekiler'den farklı ve daha iyiyiz," diyerek bir kesinlik yakalamaya çalıştıkları kimlik politikasının özünü oluşturmaktadır. Bunlar bizim üniversitelerdeki dertlerimizdir, çünkü bu mitleri ve icatları formüle eden kişilerin hepsi eğitimli insanlardır (gerek laik okullardaki gerekse din okullarındaki öğretmenler, profesörler -umarım çoğu değildir-, gazeteciler, televizyon ve radyo programları hazırlayanlar, vb.). Bugün bu insanların çoğu üniversiteyi bitirmiştir. Bir konuda yanlışa düşmeyin. Tarih, ataların belleği ya da kollektif gelenek değildir. Tarih, insanların din adamları, öğretmenler, tarih kitaplarının yazarları, dergi makalelerinin editörleri ve televizyon programlarının hazırlayıcılarından öğrendikleri şeydir. Kendi sorumluluklarını akıllarında tutmak (ki bu, her şeyden önce, içimizde öyle duygular oluşsa bile kimlik politikasının tutkularından uzak kalmak demektir) tarihçiler açısından çok önemlidir. Ne de olsa biz de insanız.

Sorumluluğu unutmamanın ne kadar ciddi bir durum olabileceği, İsrailli yazar Amos Elon'un son zamanlarda yayınlanmış, Hitler'in Yahudilere yönelik soykırımının İsrail devletinin varlığını meşru kılan bir mite dönüştürülme biçimini konu alan bir makalesinde görülebilir. Bundan fazlası da şudur: Sağcı bir hükümetin iktidarda olduğu yıllarda bu soykırım, İsrail devletinin kimliğini ve üstünlüğünü kutlayan bir ulusal törene ve resmi ulusal inançlar sisteminin (Tanrı'nın yanı sıra) temel öğelerinden birine dönüştürüldü. "Holocaust" kavramının bu şekilde dönüşüme uğramasının evrimini takip eden Elon, İsrail'deki yeni İşçi Partisi hükümetinin Eğitim Bakanı'nın düşüncelerini

paylaşarak, tarihin artık ulusal mitten, ritüelden ve politikadan ayrılması gerektiğini ileri sürmektedir. Yahudi olsam bile İsrailli olmayan birisi olarak bu konuda herhangi bir görüş belirtmiyorum. Yine de bir tarihçi olarak Elon'un bir gözlemine üzülerek dikkat çekmeliyim: Soykırımla ilgili bilimsel tarih yazımına yapılan katkılar (ister Yahudilerin isterse Yahudi olmayanların kaleminden çıkmış olsun), ya Hilberg'in büyük yapıtı gibi İbraniceye çevrilmemiş ya da çok büyük bir gecikmeyle, bazen de editoryal eklemelerdeki inkârlarla birlikte aktarılmıştır. Oysa soykırımı anlatan ciddi tarih yazımı örnekleri, sözcüklerle anlatılamaz bir trajedinin boyutlarını küçültmek gibi bir gayretin içinde olmamışlar, sadece meşrulaştırıcı bir mite karşı cephe almışlardır.

Yine de bu hikâye bizim önümüze bir umut kapısı açmaktadır. Çünkü burada mitolojik ya da milliyetçi tarihin içeriden eleştirildiğini görüyoruz. Ben bu örnekte, İsrail'in kuruluşunun tarihinin, İsrail'de asıl olarak devletin ortaya çıkışından sonraki kırk yılla ilgili bir ulusal propaganda ya da Siyonist polemik malzemesi yapılması saplantısından vazgeçme eğilimine dikkat çekmek istiyorum. Aynı durumu İrlanda tarihinde de fark etmiştim. İrlanda'nın büyük bölümünün bağımsızlığını kazanmasından sonraki yarım yüzyıldan bahseden İrlandalı tarihçiler, artık kendi adalarının tarihlerini bir ulusal kurtuluş hareketi mitolojisi çerçevesinde kurmuyorlardı. İrlanda tarihi, gerek İrlanda Cumhuriyeti'nde gerekse Kuzey İrlanda'da, kendini özgürleştirmeyi başardığı hayli parlak bir dönemden geçmektedir. Ancak bu hâlâ politik içerimleri ve riskleri olan bir konudur. Bugün yazılı olan tarih, Fenianlardan IRA'ya kadar uzanan, hâlâ silahları ve bombalarıyla eski mitler adına savaşan eski gelenekten ayrılmaktadır. Ülkelerinin tarihinin sarsıcı ve oluşturucu büyük anlarının yarattığı tutkulara karşı koyabilecek yeni bir kuşağın yetişmiş olması, tarihçilerin gözünde gerçek bir umut ışığıdır.

Yine de durumun düzelmesi için kuşakların gelip geçmesini bekleyemeyeceğimiz ortadadır. Biz ulusal, etnik ve diğer

mitlerin *oluşturulmasına*, tam da bu oluşma sürecinde karşı koymalıyız. Ve bu tutumumuzun bizi popülerleştirmeyeceği de baştan bilinmelidir. Çekoslovakya Cumhuriyeti'nin kurucusu Thomas Masaryk, politikaya, Çeklerin ulusal mitinin önemli bir dayanağı olan Orta Çağ elyazmalarının düzmece metinler olduğunu üzülerek ama kesinlikle tereddüt etmeden kanıtlayan birisi olarak girdiği zaman pek popüler bir insan değildi. Ne var ki bu yapılmak durumundaydı ve sizin içinizden çıkacak olan tarihçilerin de aynı şekilde davranacağını umuyorum.

Benim size tarihçilerin görevi hakkında söylemek istediklerim bu kadar. Ama sözlerimi bitirmeden önce bir şeyi daha hatırlatmak istiyorum. Siz, bu üniversitenin öğrencileri olarak, ayrıcalıklı insanlarsınız. İhtimaldir ki, seçkin ve prestijli bir kurumun mezunları olarak, eğer tercih ederseniz toplumda iyi bir statüye kavuşacak, başka insanlardan daha iyi bir kariyere ulaşıp -kuşkusuz başarılı işadamları kadar olmasa bile- daha çok kazanacaksınız. İşte bu noktada size, bir üniversitede ders vermeye başladığım zaman kendi hocamın bana söylediklerini aktarmak istiyorum: "Burada karşınızda duran insanlar sizin gibi parlak öğrenciler değildir. Onlar, sınavlarda iyi notlar almayıp sürekli sıkılan, sınav kâğıtlarının hepsi birbirine benzeyen ikinci sınıf öğrencilerdir. Birinci sınıf öğrenciler, her ne kadar onlara ders verirken siz de keyif alsanız bile, aslında kendi yollarını kendileri çizerler. Oysa diğerleri size ihtiyacı olan öğrencilerdir."

Bu sözler yalnızca üniversitede okuyanlar için değil, dünyanın her tarafındaki insanlar için de geçerlilik taşımaktadır. Hükümetler, ekonomi, okullar, kısacası toplumdaki her şey, sırf ayrıcalıklı azınlıkların yararına olan şeyler değildir. Biz kendi yolumuzu çizebiliriz. Bunlar, özellikle zeki ya da ilgi çekici görülmeyen (tabii onlardan birine âşık olmadığımız sürece), fazla eğitimli, başarılı ya da başarıya yazgılı da olmayan (aslında, özel hiçbir şeyi olmayan) sıradan insanların yararına olan şeylerdir. Bunlar, tarih boyunca, yaşadıkları bölgeninkinin dışında bir tarihe, bireyler olarak yalnızca doğum, evlilik ve ölüm

kayıtlarıyla geçmiş insanların yararına olan şeylerdir. İçinde yaşanmaya değer olan her toplum, mutlaka o tür azınlıklara da alan ve kapsam sunmak zorunluluğunda olmasına rağmen, zenginler, zeki insanlar, istisnai insanlar için değil, sıradan insanlar için tasarlanan bir toplumdur. Ancak dünya bizim kişisel yararımız için yaratılmadığı gibi, biz de dünyada kişisel yararımız için bulunmayız. Amacının bu olduğunu iddia eden bir dünya iyi bir dünya değildir ve bu haliyle kalıcı da olmamalıdır.

2
GEÇMİŞ DUYGUSU

Aşağıdaki bölümler, hepsi de tarihçinin ilgi alanına giren geçmiş, bugün ile geleceğin ilişkilerini kabataslak ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bölüm, benim 1970 yılında Past and Present *dergisinin düzenlediği "Geçmiş Duygusu ve Tarih" konulu konferansa giriş tebliğime dayanmaktadır ve "Geçmişin Toplumsal İşlevi: Bazı Sorunlar" başlığıyla aynı derginin 55. sayısında (Mayıs 1972) yayınlanmıştır.*

Tüm insanlar, kendilerinden daha yaşlı insanlarla birlikte yaşıyor olmaları nedeniyle geçmişin ("geçmiş", olayların bireyin belleğine dolaysız biçimde işlenmesinden önceki dönem diye tanımlanır) bilincindedir. Her toplum, tarihçileri ilgilendirebilecek bir geçmişe sahiptir, çünkü en yeni sömürgeler bile zaten uzun bir tarihi olan toplumlardan gelen insanlardan oluşmuştur. Herhangi bir insan topluluğunun üyesi olmak, kendini, onu reddederek olsa bile geçmişine göre konumlandırmak demektir. Dolayısıyla geçmiş, insan bilincinin sürekli bir boyutu; insan toplumunun kurumları, değerleri ve diğer kalıplarının kaçınılmaz bir bileşenidir. Tarihçilerin önündeki problem de, toplumdaki bu "geçmiş duygusu"nun doğasını analiz etmek ve bu duygudaki değişiklikler ile dönüşümlerin izini sürmektir.

I

Biz tarih disiplininin büyük kısmında, geçmişine esas olarak şimdinin kalıbı gözüyle bakan toplumlar ve topluluklarla ilgileniriz. İdeal bir durum olarak, her kuşak kendisinden önceki kuşağı elinden geldiği kadar çok kopyalayıp yeniden üretir ve kendisini, bu çabalarında başarısız kaldığı ölçüde, önceki kuşağın eksik bir biçimi olarak görür. Kuşkusuz geçmişin tam bir tahakküm kurduğunu varsaymak her türlü meşru değişikliği ve yeniliği dışlayacak bir etkendir ve yenilikleri benimsemeyecek bir insan toplumu bulmak da mümkün değildir.

Yenilikler iki şekilde ortaya çıkabilir. Birincisi, resmi düzeyde "geçmiş" diye tanımlanan olgu, hatırlanan ya da hatırlanabilecek sonsuz sayıdaki seçenek içinden yapılan tek bir seçimdir ve öyle olmak zorundadır. Bu resmileşmiş toplumsal geçmişin kapsamı her toplumda doğal olarak koşullara bağlıdır. Yalnız her zaman çatlaklar olacak, insanın kendi toplumunda önemli gördüğü şeylerle şu ya da bu şekilde bütünleştiği bilinçli tarih sisteminin hiçbir parçasını oluşturmayan durumlara rastlanacaktır. Yenilikler işte bu çatlaklarda gerçekleşebilir, çünkü bu durumda sistemi otomatik olarak etkilemediği gibi, böylece "Olaylar her zaman böyle gelişmez" diyen bir engele de çarpmaz. Belli bir süre için ihmal edilebilir görünen, fakat daha sonra öyle olmadığı anlaşılabilir şeyler dışında, hangi tür faaliyetlerin görece esnek kalmaya eğilimli olduğunu araştırmak ilginç olacaktır. Diğer şeylerin eşit olduğu varsayılırsa, en geniş anlamıyla teknolojinin esnek kategoriye, toplumsal örgütlenme ve ideoloji ya da değer sisteminin ise esnek olmayan kategoriye ait olduğu anlaşılabilir. Yine de, karşılaştırmalı tarihsel çalışmalar olmayınca bu sorun çözümsüz kalmak durumundadır. Örneğin, geçmişte yeni ürünleri, yeni hareket araçlarını (Kuzey Amerika Kızılderilileri ve atlar gibi) ve yeni silahları -geçmişlerinin oluşturduğu modeli bozan duygular doğurmadan- görece çabuk

benimsemiş, geleneklere aşırı derecede bağlı ve ritüelleşmiş toplumlar kesinlikle vardır. Ama öbür yandan, herhalde bu tür yeniliklere karşı bile direnmiş -ve yeterince araştırılmamış- başka toplumlar da vardır.

"Resmileşmiş toplumsal geçmiş", bugünün kalıbını belirleyen çerçeveyi oluşturduğu için açıkça daha katıdır. "Resmileşmiş toplumsal geçmiş" bugünkü tartışmalarda ve belirsizliklerde bir temyiz mahkemesi işlevi görmeye eğilimlidir: Okur yazar olmayan toplumlarda, hukukun karşılığı törelerdir, yaşın getirdiği bilgeliktir; geçmişi kutsallaştıran ve böylece belli bir tinsel otoriteye kavuşan belgeler, okur yazar ya da kısmen okur yazar olan toplumlardaki aynı işlevi görürler. Amerikan Kızılderililerinin bir kabilesi komünal toprakları için iddia ettiği haklarını, o bölgeye ezelden beri sahip olmasına, o topraklara geçmişte sahip olduğunu düşündüren anılarına ya da sömürge çağından kalan imtiyazlara veya hukuksal kararlara (bunlar büyük bir titizlikle korunmuşlardır) dayandırabilir: Bunlar, bugün için norm kabul edilen bir geçmişin kayıtları kadar değerlidir.

Yalnız, yeni şarap en azından biçim olarak aynı kalan eski kadehlere doldurulabildiği sürece, bu durum belli bir esnekliği, hatta *de facto* yenilikleri dışlamaz. İkinci el araba alıp satmak, en azından kuramda tek doğru yaşam tarzı olarak hâlâ göçebeliğe bağlı kalan çingenelerle at alışverişi yapmanın oldukça kabul edilebilir bir uzantısı gibi görünmektedir. Örneğin, yirminci yüzyıl Hindistanı'ndaki "modernleşme" sürecini inceleyen öğrenciler, güçlü ve katı geleneksel sistemlerin bilinçli biçimde ya da pratikte -resmi olarak bozulmadan- genişletilebildiği ya da değiştirilebildiği, yani yeniliğin "yenilik değil" diye yeniden formüle edilebildiği yolları araştırmışlardır.

Geleneksel toplumlarda bilinçli ve radikal yenilikler gerçekleştirmek de mümkündür, fakat böylesi yeniliklerin ancak birkaç şekilde meşru kılınabileceği düşünülebilir. Bu yenilikler, yanlışlıkla unutulmuş ya da terk edilmiş geçmişin bir parçasına geri dönüş veya o parçanın yeniden keşfi kılığına bürünebileceği gibi,

bugünün/geçmişin yok edilmesini emreden anti-tarihsel bir üstün ahlâki gücün, örneğin dinsel bir vahiy ya da kehanetin icadı biçimini de alabilir. Böylesi koşullarda anti-tarihsel ilkelerin bile geçmişin cazibesinin eksikliğini duyup duymayacağı, başka bir deyişle, "yeni" ilkelerin normal olarak (yoksa her zaman mı?) "eski" kehanetlerin, "eski" bir kehanet türünün yeniden ortaya atılmış şekli olup olmadığı açık değildir. Tarihçilerin ve antropologların bu noktada yaşadıkları güçlük, belli başlı toplumsal yeniliklerin ilkel biçimde meşrulaştırıldığı bu tür yazılı ya da gözleme dayalı örneklerin tamamının, geleneksel toplumlarda az çok ciddi toplumsal değişikliklerin yaşandığı, yani, geçmişin katı normatif çerçevesinin kırılma noktasına geldiği, dolayısıyla "düzgün biçimde" işleyemeyeceği bir ortama sürüklenilince meydana gelmesidir. Dışarıdan dayatmayla ve ithal etme yoluyla, görünüşe bakılırsa iç toplumsal güçlerle herhangi bir bağ da taşımadan gündeme gelen değişim ile yeniliklerin, bir topluluk içinde sahip çıkılan yeni şeylerle ilgili fikirler sistemini etkilemesi gerekmese dahi (çünkü bunun meşruiyet problemi *force majeure*'le* çözülmektedir), böylesi zamanlarda aşırı gelenekselci toplumların bile kendilerini saran ve bünyelerine sızan yeniliklerle bir tür uzlaşmaya varması gerektiği tartışılmaz bir gerçektir. Kuşkusuz yeni şeyleri *in toto*** reddetmeye ve onlardan uzak durmaya karar verilebilir, ancak böyle bir çözümün uzun vadede kalıcı olma şansı hakikaten çok azdır.

Bugünün geçmişi yeniden üretmesi gerektiği inancı, normal olarak oldukça yavaş seyreden bir tarihsel değişimi içermektedir. Aksi takdirde, yani değişim süreci yavaş işlemezse, muazzam toplumsal çabalar harcanması ve az önce değinilen tecrit edilme gibi (modern ABD'deki Amishler*** ve onlara benzer mezheplerde görüldüğü üzere) bir bedel ödenmesi durumu dışında, değişiklikler ne gerçekçi olacak ne de gerçekçi

*) [Fr.] üstün, karşı konulamaz bir güçle. (ç.n.)

**) [Lat.] toptan. (ç.n.)

***) On yedinci yüzyılda Mennonitlerden ayrılan, her türlü teknolojinin kullanımını reddeden bir mezhep. (ç.n.)

görünecektir. Değişim (demografik, teknolojik ya da başka nitelikteki değişimler) özümsenebilecek kadar tedrici bir süreçle, parça parça gündeme geldiği sürece, mitolojileştirilmiş ve belki de ritüelleşmiş bir tarih şeklinde, inançlar sisteminin örtük biçimde değiştirilmesiyle, çerçeveyi "gererek" veya başka yollarla, resmileştirilmiş toplumsal geçmişe yedirilebilir. Değişime yönelik en ciddi adımlar bile, İspanyol fethinden sonra Kızılderililerin Katolikliğe zorla geçirilmeleri örneğinde görüldüğü gibi herhalde büyük psiko-sosyal bedellere mal olsa dahi, bu şekilde özümsetilebilir. Zaten böyle olmasaydı, her yazılı tarihin, normatif gelenekselciliğin gücünü yok etmeden gerçekleştirdiği, ciddi boyutlardaki kümülatif tarihsel değişikliklerden söz edemezdik. Buna rağmen, "her zamanki şeyler" alışkanlığı -1850'deki Bulgar köylüleri arasında bile mutlaka 1150'deki durumdan açıkça çok farklı olsa dahi- on dokuzuncu, hatta yirminci yüzyıllarda kırsal toplumun büyük kesimine hâlâ egemendir. "Geleneksel toplum"un statik ve değişmez bir doğaya sahip olduğu inancı, bence vulgar sosyal bilimin bir mitidir. Bununla birlikte, geleneksel toplum, değişimin belli bir ölçüsüne kadar "geleneksel" kalabilir: Geçmişin kalıbı, belli ölçülerde bugüne şekil vermeye devam eder ya da devam ettiği düşünülür.

Yukarıda işaret edildiği gibi, gözleri geleneksel köylülüğe dikmek (sayısal önemleri ne kadar büyük olursa olsun) argümanımızı bir parça önyargılara dayandırmak anlamına gelecektir. Çoğu açıdan geleneksel köylüler, genellikle daha kapsamlı bir sosyo-ekonomik, hatta politik sistemin basitçe bir parçasını oluştururlar; çünkü değişiklikler, geleneğin köylü versiyonu tarafından engellenmeden, ya da daha fazla esnekliğe olanak tanıyan geleneklerin, örneğin şehir geleneklerinin çerçevesi içinde, bu sistemin *bir yerlerinde* meydana gelir. Sistem içinde bir yerlerde meydana gelen hızlı değişiklikler geçmişin hiçbir şekilde yol gösteremediği biçimlerde içsel kurumlar ile ilişkileri değiştirmiyorsa, lokal değişiklikler hızla benimsenebilir. Hatta lokal değişikliklerin yeniden istikrarlı bir inançlar sistemine yedirilmesi

bile mümkündür. Köylüler, "her zaman yeni bir şeyler arayan" şehir sâkinleri karşısında, saygın şehir sâkinleri de durmadan değişen ve ahlâksız modaların peşine akılsızca takılan saraydaki soylular karşısında başlarını sallayacaklardır. Geçmişin egemen olması bir toplumsal hareketsizlik görüntüsü içermez. Geçmişin egemen olması, dairesel tarihsel değişim görüşleriyle bağdaştığı gibi, gerilemeyle ve felaketle, yani geçmişi yeniden üretememekle de kesinlikle bağdaşır. Burada bağdaşmaz olan şey, sürekli ilerleme olacağı fikridir.

II

Toplumsal değişim toplumu belli bir noktanın ötesinde hızlandırdığı ya da dönüştürdüğü zaman, geçmiş bugünün kalıbı olmaktan çıkmak zorundadır ve olsa olsa bugünün dikkate alacağı bir model haline gelmesi düşünülebilir. "Atalarımızın usullerine geri dönmeliyiz", ama artık onları mekanik biçimde tekrarlamadığımız ya da bizden bunu yapmamız beklenemeyeceği bir zamanda. Bu yaklaşım, geçmişte köklü bir dönüşüm gerçekleştirmeyi içerir. Geçmiş artık yeniliğin maskesi haline gelir ve gelmek zorundadır, çünkü artık daha önce olmuş şeylerin bir tekrarını değil, tanımı gereği daha önce olmuş şeylerden farklı olan eylemleri ifade eder. Saati geri çevirmeye yönelik girişimlerde bulunulsa bile, bu çabalar eski günleri geri getirmez, yalnızca resmi sistemin bilinçli geçmişinin belli ve artık farklı işlev gören parçalarını geri getirebilir. Zapata döneminde Morelos'un* köylü toplumunu kırk yıl önceki durumuna geri döndürmeyi (Porfirio Diaz çağını tamamen silip *status quo ante*'ye** geri

*) Meksika bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden olan devrimci papaz (1765-1815). (ç.n.)

**) [Lat.] önceki durum. (ç.n.)

gitmeyi) amaçlayan en hırslı girişim bunu göstermektedir. Bir kere, geçmiş asıl anlamıyla geri getirilemez, çünkü böyle bir şeye kalkışmak, bırakın "olmuş olması gereken şeyleri", dolayısıyla fiilen olduğuna inanılan, en azından öyle tahayyül edilen şeyleri kurgulamayı, doğru ya da nesnel biçimde hatırlanamayacak şeyleri (sözgelimi, farklı topluluklar arasındaki tartışmalı komünal toprakların kesin sınırlarını) bile yeniden kurgulamayı kapsayacaktır. İkinci olarak, nefret edilen yenilikler, sadece, ete saplanan bir mermi gibi bir şekilde toplumsal organizmaya sızmış olan ve cerrahi yollarla, organizmayı önemli ölçüde koruyarak çıkarılabilecek, yabancı bir cisim değildir; nefret edilen yenilikler, bir toplumsal değişimin diğer boyutlarından ayrılamayacak, sonuç olarak ancak ilk başta tasarlanandan çok daha fazla değişiklik yapılması pahasına ortadan kaldırılabilecek bir yönünü temsil etmektedir. Üçüncü olarak, saati geriye çevirmeyi amaçlayan toplumsal çabalar neredeyse kaçınılmaz biçimde daha geniş kapsamlı sonuçlar doğuran güçleri harekete geçirmektedir: Silahlı Morelos köylüleri, ufukları yerel, en fazla bölgesel çaplı kalmakla birlikte, kendi devletlerinin sınırlarını aşan bir devrimci güç haline gelmişlerdi. Bu koşullardaki bir restorasyon girişimi toplumsal devrime dönüşmüştü. Devlet sınırları içerisinde (en azından köylüler gücünü koruduğu ölçüde) saatin ibrelerini, herhalde 1870'lerde fiilen durduğu noktadan, o zamanlar bile varolan daha geniş çaplı bir piyasa ekonomisiyle bağları koparark daha ileri götürmüşlerdi. Meksika devriminin ulusal perspektifiyle bakıldığında, bu hareketin etkisi tarihsel açıdan benzerine rastlanmadık ölçüde yeni bir Meksika yaratmak olmuştur.[1]

Kayıp bir geçmişi geri getirme girişimlerinin küçük çaplı örnekler (harap olmuş binaların restore edilmesi gibi) dışında sözcüğün gerçek anlamında başarılı olamayacağı bilinse de bu

1) Morelos hareketinin ayrıntılarını John Womack'ın harika *Zapata* (New York, 1969) biyografisine borçluyum.

girişimler yine gündeme gelecek ve normal olarak seçici bir şekilde hareket edilecektir. (Geri kalmış bir köylü bölgesinin yaşayan belleğinde canlılığını hâlâ koruyan kalıntıların *hepsini* geri getirmeye girişme örneğinin analitik açıdan karşılaştırmalı bir ilginçliği yoktur.) Peki, restorasyon çabasına girişmek için geçmişin hangi yönleri seçilecektir? Tarihçiler muhtemelen restorasyon çağrılarının (eski hukukun, eski ahlâkın, eski devirdeki dinin, vb.'nin lehine olarak) sık sık duyulduğuna dikkat çekerler ve buradan hareket ederek genellemeler yapmanın ayartıcılığına kapılabilirler. Fakat böyle bir adım atmadan önce herhalde kendi gözlemlerini sistemleştirmeli, kılavuz olarak da sosyal antropologlara ve kuramlarından yararlanabilecekleri başka dallardaki bilim adamlarına bakmalıdırlar. Ayrıca, bu konuda fazla üstyapıya dayalı bir görüş benimsemeden önce, fiilen ölmekte olan ya da ölmüş bir ekonomik yapıyı restore etme girişimlerine kesinlikle rastlanmadığını hatırlayabilirler. Yine de küçük köylü mülkiyetine dayalı bir ekonomiye geri dönme umudu, on dokuzuncu yüzyıl Britanyasında bir büyük şehir cennetinden biraz daha fazla anlam taşıyabilse bile (ki, en azından ilk başlarda, topraksız kır emekçilerinin paylaşmadığı bir hayalci bu), radikal propagandada önemli bir unsurdu ve yer yer daha aktif biçimde savunuluyordu.

Seçici bir restorasyonu hedefleyen faydalı bir genel modelin bulunmaması durumunda bile, bu tür sembolik girişimler ile etkili girişimler arasında bir ayrımın yapılması gerekir. Eski ahlâkı ya da dini geri getirme çağrıları yapıldığı zaman, bunların etkili olması beklenmektedir. Oysa böyle bir çağrı başarılı olursa, o zaman *hiçbir* genç kız, diyelim evlilik öncesi cinsel ilişkiye giremeyecek ya da kiliseye *herkes* gitmek zorunda kalacaktır. Öbür yandan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Varşova şehrinin bombardımanlarla bozulmuş olan dokusunu restore etme ya da, buna karşılık, Prag'daki Stalin anıtı gibi özel yenilik işaretlerini yıkma arzusu, kendi içinde belli bir estetik öğeye olanak sunsa bile, sembolik bir arzudur. Gerçekten semboliktir,

çünkü insanların fiilen geri getirmeyi diledikleri şeyler, spesifik restorasyon eylemlerine göre (örneğin, geçmişin "büyüklüğü" ya da geçmişteki "özgürlük" gibi) çok geniş kapsamlı ve belirsiz kalmaktadır. Etkili restorasyon ile sembolik restorasyon arasındaki ilişki belki gerçekten karmaşıktır ve belki iki öğe de her zaman devrededir. Winston Churchill'in ısrarla istediği parlamento binasının restorasyonu, etkili gerekçelerle, yani parlamentoda Britanya politik sisteminin işlemesinde temel yeri olan özel bir politika ve tartışma atmosferini yansıtan bir mimari şemanın korunması olarak haklı görülebilir. Fakat öte yandan, binalar için daha önceki neo-gotik üslûbun tercih edilmesi gibi, güçlü bir sembolik öğeyi, hatta belki (kayıp bir geçmişin küçük ama duygusal açıdan yüklü bir kısmını restore ederek) bir ölçüde bütünü restore eden bir sihirli gücü de akla getirmektedir.

Yine de, muhtemelen, geçmişin artık sözcüğün gerçek anlamıyla yeniden üretilemeyeceği, hatta restore edilemeyeceği bir noktaya er ya da geç ulaşılacaktır. İşte bu noktada geçmiş fiili, hatta hatırlanan gerçeklikten o kadar uzak bir yerde duracaktır ki, son kertede ancak, tarihsel terimlerle bugünün belli, ama mutlaka tutucu olmayan özlemlerini tanımlamaya uygun bir dili ifade edebilecektir. Norman İstilası'ndan önceki Özgür Anglo-Saksonlar ya da Reformasyon dönemi öncesi Merrie İngilteresi bu durumun bilinen örnekleridir. Yine, çağdaş bir açıklamaya bakarsak, I. Napoléon devrinden beri kısmi Avrupa birliğinin çeşitli biçimlerini (ister Fransız ya da Alman tarafının fethi, isterse federasyon yoluyla olsun) propaganda etmekte kullanılan ve açıkça sekizinci ve dokuzuncu yüzyılların Avrupası kadar uzak bir şeyi yeniden yaratmayı tasarlamayan "Charlemagne" metaforu da aynı kategoriye girmektedir. Burada, bugünle bağının çok az olduğu söylenebilecek kadar uzak bir geçmişi geri getirme ya da yeniden yaratma talebi topyekün bir yeniliğe karşılık gelebilir ve bu şekilde başvurulan geçmiş de yapay bir dokuya, ya da uydurma bir kavrama dönüşebilir. "Gana" ismi Afrika'nın bir parçasının tarihini, coğrafi olarak uzak ve tarihsel

olarak oldukça başka bir parçasına taşımaktadır. Siyonistlerin İsrail topraklarında diaspora öncesi geçmişe geri dönme iddiaları, pratikte Yahudi halkının 2.000 yılı aşkın *fiili* tarihinin yadsınması anlamını taşımaktadır.[2]

Uydurma tarih bildiğimiz bir şey olmakla birlikte, onun retorik ya da analitik amaçlı kullanımları ile gerçek bir somut "restorasyon"u içeren kullanımları arasında bir ayrım yapmamız gerekir. On yedinci yüzyılla on dokuzuncu yüzyıl arasında yaşayan İngiliz radikalleri fetih öncesi topluma geri dönmeyi kolay kolay düşünemezlerdi; onların gözünde "Norman İstilası" öncelikle açıklama yapmaya yarayan bir araçken, "Özgür Anglo-Saksonlar" en iyi ihtimalle bir analoji işlevini görüyor ya da bir soyağacı arayışını temsil ediyordu. Öbür yandan, amaçları tarihsel açıdan benzeri görülmemiş hedefler oldukları için, Renan'ın sözcükleriyle tarihi unutan, daha doğrusu tarihi çarpıtan hareketler şeklinde tanımlanabilecek modern milliyetçi hareketler, amaçlarını az çok tarihsel bir çerçevede tanımlamakta ısrar etmekte ve fiilen bu kurgusal tarihin bazı kısımlarını gerçekleştirmeye girişmektedirler. Bu yaklaşım, en açık biçimde, ulusal topraklar tanımı, daha doğrusu toprak talepleri için geçerlidir, fakat kasıtlı arkaizmin çeşitli biçimlerini (Galli neo-Druidlerden, sözlü seküler dil olarak İbranicenin benimsenmesine ve Nasyonal Sosyalist Almanya'nın Ordensburgen'ine kadar) zaten yeterince biliyoruz. Tekrar vurgulamak gerekirse, tüm bunlar herhangi bir anlamda "restorasyonlar", hatta "canlanmalar"

---

2) Bu tür sözde-tarihsel özlemler, geleneksel toplumlardaki tarihsel bakımdan uzak rejimleri geri getirme girişimleriyle karıştırılmamalıdır. Bu girişimlere örnek olarak, 1920'lere kadar süren ve İnka İmparatorluğu'nu geri getirmeyi amaçlayan Peru köylü ayaklanmalarını, en son bu yüzyılın ortasında görülen ve Ming hanedanını geri getirmeyi isteyen Çin'deki hareketleri sayabiliriz. Peru köylülerinin gözünde İnkalar aslında tarihsel olarak uzak *değildi*. Onlar, bugünden sadece tanrılar ve İspanyollar izin verdiği ölçüde atalarının yaptıklarının izinden giden ve kendi kendini tekrarlayan köylü kuşaklarıyla ayrılan "dün"ü temsil ediyorlardı. Kronolojiyi onlara uygulamak, anakronizmi devreye sokmak demektir.

adını taşımayı hak etmezler. Bunlar, tarihsel bir geçmişin gerçek ya da hayali öğelerinden yararlanan ya da yararlanmayı isteyen yeniliklerdir.

Bu şekilde ne tür yenilikler yapılabilir ve hangi koşullarda? Milliyetçi hareketler bunun en açık örnekleridir, çünkü tarih en kolay biçimde tarihsel açıdan yeni "uluslar"ın imal edilmesi sürecinde malzeme işlevi görmektedir. Peki, bu temelde hareket eden öteki hareketler hangileridir? Bazı özlemlerin, örneğin insan gruplarının toplumsal birliğiyle ilgili olan, "topluluk duygusu"nu somutlaştıran özlemlerin bu tanıma girme ihtimalinin daha fazla olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu soru hâlâ yanıt bekliyor olsa gerektir.

III

Geçmişi sistematik biçimde reddetme problemi, ancak yenilikler hem kaçınılamaz hem de toplumsal açıdan istenilir şeyler olarak görüldüğü zaman (yani, "ilerleme"yi temsil ettiği zaman) ortaya çıkmaktadır. Bu da iki ayrı soruyu gündeme getirir: Bu haliyle yenilik nasıl kabul edilir ve meşru kılınır? Bundan doğan durum nasıl ifade edilir (şöyle ki, bir toplum modeli, onu artık geçmişe bakarak tasarlayamadığımız zaman nasıl formüle edilir)? Bence ilk soruyu daha kolay yanıtlayabiliriz.

"Yeni" ve "devrimci" sözcüklerinin (reklamcılık dilinde kullanıldığı biçimiyle) "daha iyi" ve "daha istenilir"in eşanlamlı karşılıkları haline gelmesi süreci hakkında çok az şey biliyoruz ve bu konuda araştırmalar yapılmasına şiddetle ihtiyacımız var. Bununla birlikte, yeniliklerin, hatta sürekli yenilenmenin, insanın insani-olmayan doğa üzerindeki denetiminde, örneğin bilim ve teknoloji söz konusu olduğunda daha kolay benimsendiği, çünkü bunların çoğunun açıkçası geleneğe en bağlı öğelere

karşı bile avantajlı olduğu görülecektir. Makine düşmanlığının bisikletleri ya da transistörlü radyoları hedef alan ciddi bir örneği görülmüş müdür hiç? Öbür yandan, bazı sosyo-politik yenilikler bazı insan gruplarına, en azından geleceğe bakarak çekici görünebilirken, yeniliğin toplumsal ve insani yansımaları (teknik yenilikler dahil olmak üzere) aynı derecede açık nedenlerle daha büyük bir direnişle karşılaşmaya eğilimlidir. Araç gereç teknolojisindeki hızlı ve sürekli değişimler, insani (örneğin, cinsel ve ailevi) ilişkilerdeki hızlı değişim deneyimiyle tamamen alt üst olmuş ve bu tür ilişkilerdeki sürekli değişimi kavramakta fiilen zorlanabilecek insanlar tarafından alkışla karşılanabilir. Açıkça "faydalı" maddi yeniliklerin bile reddedilmesinin nedeni ise, genellikle ve belki de daima, bunların doğuracağı toplumsal yenilenmeden duyulan korku, yani mevcut durumun bozulmasıdır.

Açıkça faydalı ve toplumsal açıdan nötr olan (ki bu durum, teknolojik değişimlere aşina olan kişiler tarafından neredeyse kendiliğinden ve her durumda kabul edilmektedir) yenilikler, fiilen bir meşruiyet sorunu yaratmaz. Yaratsa bile, popüler kurumsal din kadar özünde gelenekselci olan bir faaliyetin dahi bu tür yenilikleri kabullenmekte pek güçlük çekmeyeceği tahmin edilebilir (fakat bu konu gerçekten iyi araştırılmış mıdır?). Eski kutsal metinlerde yapılması istenen en ufak değişikliklere karşı bile şiddetli direnişler gösterildiğini biliyoruz, fakat, diyelim kutsal imgelerle ikonların baskılar ve yağlıboya taklitler gibi modern teknolojik süreçler aracılığıyla ucuzlatılmasına aynı derecede şiddetli bir direniş gösterildiğine de pek rastlanmamaktadır. Öbür yandan bazı yenilikler meşru kılınmayı gerektirmekte ve geçmişin onlara bir emsal teşkil etmediği dönemlerde bu durum çok ciddi güçlükler yaratmaktadır. Ne kadar büyük olursa olsun tek bir dozdaki yenilik fazla sorun çıkarmaz. Üstelik tek dozluk bir yenilik, kalıcı bir pozitif ilkenin kendi zıttı karşısındaki zaferi olarak sunulabileceği gibi, akıldışının karşısında aklın, cehalet karşısında bilginin, "doğal olmayan" karşısında

"doğa"nın, kötü karşısında iyinin egemen olduğu bir "düzeltme" veya "elden geçirme" süreci olarak da sunulabilir. Ancak son iki yüzyılın temel deneyimi aralıksız ve sürekli değişim yönünde olmuştur ve bu süreç bazen, ciddi derecede yanlış davranışlara mal olan durumlar dışında, kalıcı ilkelerin, oldukça esrarengiz görünen biçimlerde ya da kötülüğün ayakta duran güçlerinin kuvvetini abartarak, durmadan değişen koşullara uygulanması şeklinde ele alınamaz.[3]

Paradoksal olarak, geçmiş, sürekli değişimle başa çıkmakta hâlâ en faydalı analitik araç, ama yeni biçimde bir araçtır. Geçmiş, tarihin belli bir istikamette ilerleyen bir değişim, gelişme ya da evrim süreci olarak keşfi halini almaktadır. Böylece değişim kendisinin meşruiyeti haline gelmekte, yalnız bu yolla dönüşmüş bir "geçmiş duygusu"nda kök salmaktadır. Bagehot'un *Physics and Politics* (Fizik ve Politika) (1872) adlı yapıtı bunun on dokuzuncu yüzyıldaki iyi bir örneğidir; bugünkü "modernleşme" anlayışları da aynı yaklaşımın daha basitleştirilmiş versiyonlarından başka bir şey değildir. Özetle, bugünü meşru kılan ve açıklayan şey, artık bir dizi referans noktası (örneğin, Magna Carta), hatta zaman dilimi (örneğin, parlamenter kurumlar çağı) olarak geçmiş değil, bugüne dönüşen bir süreç olarak geçmiştir. Belirleyici bir değişim gerçekliğiyle yüz yüze kalan muhafazakâr düşünce bile tarihsici bir çizgiye gelmektedir. Sonradan geçmişe bakarak değerlendirme yapmak tarihçinin bilgeliğinin en ikna edici biçimi olduğu için, bu bakış açısı herhalde onlara daha iyi uymaktadır.

Peki, geçmişteki herhangi bir şeye benzemeyen bir geleceği açıklamak için öngörüde bulunmayı da gerekli görenler ne yapacaktır? Herhangi bir örneğe bakmadan öngörüde bulunmaya

3) Devrimci rejimlerin devrimlerinin zafere ulaşmasından sonraki tartışma biçimleri bu şekilde analiz edilmeye değerdir. Bu bakış açısı, "burjuva kalıntıları"nın görünüşte yok edilemezliğine ya da devrimden çok sonra bile sınıf mücadelesinin şiddetleneceği gibi tezlere ışık tutabilir.

çalışmak alışılmadık derecede zor bir iştir ve biz kendini yeniliğe en çok adamış olan insanların, sık sık, ne kadar akla mantığa sığmaz olursa olsun geçmişe dahil olan bir biçimi, ya da aynı anlama çıkan, insanın geçmişinin bugünüyle birlikte varolan bir biçimi olarak düşünülen bir "ilkel toplum"u aramanın çekiciliğine kapıldıklarını görürüz. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl sosyalistleri kuşkusuz "ilkel toplum" terimini bir analitik malzeme olarak kullanmışlardı, fakat onu kullanmaları da benzeri görülmedik şeyler için bile somut bir emsale, en azından yeni problemleri çözme yollarının (geçmiştekine benzer problemlerin gerçek çözümlerinde ne kadar etkisiz kalırsa kalsın) bir örneğine sahip olabilmenin yararını göstermektedir. Kuşkusuz geleceği anlatmak için kuramsal bir zorunluluk yoktur, ancak pratikte, geleceğe uygun bir model öngörme ya da oluşturma talebi, omuz silkilip görmezlikten gelinemeyecek kadar çok güçlü bir taleptir.

Bir tür tarihsicilik, yani geçmişteki eğilimlerden hareket ederek geleceğe dair az çok sofistike ve karmaşık çıkarsamalar yapmak, öngörüde bulunmanın en elverişli ve popüler yöntemi olmuştur. Her durumda geleceğin şekli, ipuçları bulmak için geçmişteki gelişme sürecine bakarak anlaşılır, öyle ki, paradoksal olarak, ne kadar çok yenilik beklersek tarih de benzer şeyleri keşfetmekte o kadar asli bir önem kazanacaktır. Bu prosedür, çok naif yaklaşımlardan (geleceği daha büyük ve daha iyi bir bugün olarak, ya da teknolojik çıkarsamaların veya kötümser toplumsal anti-ütopyaların karakteristiği olan daha büyük ve daha kötü bir bugün olarak görmek), entellektüel bakımdan çok karmaşık ve sağlam anlayışlara kadar uzanabilir. Ancak tarih özünde ikisinin de temeli olarak kalmaktadır. Yalnız tam da bu noktada bir çelişki ortaya çıkar. Ve bu çelişkinin doğasını en iyi gösteren örnek, Karl Marx'ın, bir yandan kapitalizmin yerini kaçınılmaz olarak sosyalizmin alacağına inanırken, öte yandan sosyalist ve komünist toplumların fiilen neye benzeyeceği konusunda birkaç genel açıklama yapmaktan daha ileri gitmekte de kesinlikle gönülsüz olmasıdır.

Bu tutum sadece sağduyunun işareti değildir: Genel eğilimleri fark edebilme yeteneği, bu eğilimlerin geleceğin karmaşık ve pek çok bakımdan bilinmeyen koşullarındaki kesin sonuçlarını tahmin edebilme yeteneğini içermez. Bu durum ayrıca, geleceğin nasıl şekilleneceğini analiz eden, öz olarak tarihsici (sürekli bir tarihsel değişim sürecini varsayan) bir tarz ile şimdiye kadar programatik toplum modellerinin evrensel koşulu olan, belli bir istikrar arasındaki bir çelişkiye işaret etmektedir. Ütopya, doğası gereği, istikrarlı ya da kendi kendini üreten bir durumdur ve onun örtük biçimdeki tarihsici-olmayan karakterinden de ancak onu tarif etmeyi reddedenler uzak durabilir. "İyi toplum" ya da arzu edilir bir politik sistem isteyen daha az ütopyacı modellerin tasarlanmasında bile (değişen koşullara uyum sağlamayı ne kadar tasarlamış olurlarsa olsunlar), değişikliklerden pek etkilenmeyecek olan, görece istikrarlı ve öngörülebilir bir kurumlar ve değerler çerçevesinin izi ağır basmaktadır. Toplumsal sistemleri sürekli değişime göre tanımlamakta kuramsal bir zorlukla karşılaşılmaz, fakat pratikte de buna yönelik bir talep pek yoktur, çünkü toplumsal ilişkilerde aşırı ölçüde istikrarsızlık ve öngörülemezlik olması özellikle yönelimsizlik doğurucu bir durumdur. Comteeu bir deyişle, "düzen" "ilerleme"yle birlikte gider, fakat birinin analizi bize diğerinin nasıl bir tasarımının olmasının istendiği konusunda fazla şey anlatmaz. Tarih, ona en çok ihtiyaç duyduğumuz anda yararlılığını kaybetmektedir.[4]

Dolayısıyla, şimdilerde seçimimizi onunla hiç ilgisi olmayan analitik modeller ya da programlar ışığında yapsak bile, geçmişe, onu bir emsaller deposu olarak gören geleneksel yaklaşıma benzer bir biçimde başvurmak hâlâ mümkün olabilir. Bu,

4) Kuşkusuz "olmakta olan şeylerin doğru olduğu"nu, en azından kaçınılmaz olduğunu varsayarsak, çıkarsamaların sonuçlarını da -onaylayarak ya da onaylamadan- kabul edebiliriz, fakat bu yolla problemi ortadan kaldırmış olmayız.

özellikle "iyi toplum" tasarımında muhtemel görünmektedir, çünkü toplumların başarılı biçimde işlemesi hakkında bildiklerimizin çoğu, aslında binlerce yıldan beri çok değişik insan gruplarıyla çeşitli şekillerde birlikte yaşama sürecinde ampirik olarak öğrendiğimiz şeylerdir (buna belki bir de hayvanların toplumsal davranışlarında odaklanan son zamanlardaki moda incelemeleri dahil edebiliriz). Bugünü ve geleceği ilgilendiren şu ya da bu özgül problemin çözümünde, "fiilen olmuş şeyler"i temel alan tarihsel irdelemeler kesinlikle tartışma götürmez bir değere sahiptir ve bu tür irdelemeler yeni problemlerle birleştirilmeleri koşuluyla, oldukça eski tarihsel çalışmalara yeni bir yaşam soluğu vermiştir.

Bunun içindir ki, dev boyutlu demiryolu yapımları nedeniyle yerlerinden yurtlarından olan ya da on dokuzuncu yüzyılda kitleler halinde büyük şehirlerin merkezlerine sürüklenen yoksulların başlarına gelenler, yirminci yüzyılın sonlarındaki dev otoyol yapımlarının muhtemel sonuçlarına ışık tutabilir ve tutmalıdır. Üstelik Orta Çağ üniversitelerindeki "öğrenci gücü"nü[5] yansıtan çeşitli deneyimler de modern üniversitelerin yapılarını değiştirmeye yönelik projelerle ilintisiz değildir. Yine de gelecekle ilgili tahminler yapmaya yardımcı olması için geçmişe bu şekilde keyfi dalışlar yapma sürecinin niteliği, şimdiye kadar görülmüş olandan daha fazla analizi gerekli kılmaktadır. Fakat geçmişe bu tür dalışlar yapmak, kendi başına, tarihsel irdeleme çabalarıyla birlikte ya da onlarsız, yeterli toplumsal modellerin kurulmasının yerini alamaz. Bu sadece o modellerin bugün yetersiz kaldığına işaret eder ve belki de bazı durumlarda mazur görülmelerini sağlar.

---

5) Örneğin bkz. Alan B. Cobban, "Medieval Student Power", *Past and Present* 53 (Kasım 1971), s. 22-66.

IV

Bu dağınık saptamalar geçmişin toplumsal açıdan kullanılma biçimlerinin hepsini yansıtmaz. Bununla birlikte, burada diğer tüm yönleri tartışmaya sokamasak bile, şu iki özel probleme kısaca değinmek mümkündür: Geçmişin bir soyağacı ve bir kronoloji olarak görülmesinin doğurduğu problemler.

Kollektif bir deneyim sürekliliği olarak geçmiş duygusu, yeniliğe ve yeniliğin iyileşmeye eş olduğu inancına en çok bağlanmış kişilerin gözünde bile önemini şaşırtıcı derecede korumaktadır: Her modern eğitim sisteminin müfredatında "tarih"in evrensel düzeyde kabul görmesi ya da modern devrimcilerin -eğer Marksistlerse- kuramlarının dışında kalmasına rağmen atalar (Spartacus, More, Winstanley) arayışında olmaları bunu kanıtlamaktadır. Modern Marksistler, antik Roma'da köle isyanları (onların amaçlarının komünist nitelikte olduğu farz edilse bile, kendi analizlerine göre başarısızlığa mahkûm olan ya da modern komünistlerin özlemleriyle biraz olsun ilinti kurulabilecek sonuçlar doğurması mümkün olmayan isyanlardı bunlar) çıktığı bilgisine sahip olmaktan tam olarak ne kazanmışlardı ya da hâlâ ne kazanmaktadırlar? Eskilere dayanan bir isyan geleneğine ait olma hissi besbelli bir duygusal tatmin sağlar, fakat nasıl ve niçin? Bu aidiyet duygusu, tarih özetlerini birleştiren ve onu, görünüşte okul çocuklarının, Boadicea, Vercingetorix, Kral Alfred ya da Jeanne d'Arc'ın, İngilizler ya da Fransızlar olarak "tanınmalarını öngören" (geçerli olduğu varsayılan ama çok ender olarak sorgulanan nedenlerle) bilgi külliyatının bir parçası olarak varolduğunu öğrenmeyi arzu edeceği bir hale getiren süreklilik duygusuyla benzerlik taşımakta mıdır? Geçmişin süreklilik ve gelenek olarak, "atalarımız" olarak güçlü bir etkisi vardır. Turizmin genel şekli bile buna tanıklık etmektedir. Buna rağmen, bizim duyguyla yüklü içgüdüsel sempatilerimiz bizi bunun niçin böyle olması gerektiğini keşfetmenin güçlüklerini küçümsemeye götürmemelidir.

Geçmişin etkisinin asıl nedenlerini keşfetmekte çekilen güçlük, doğal olarak, sağlam olmayan bir özsaygıya dayanak oluşturmaya çalışan daha bildik bir soyağacı örneğinde çok daha azdır. Sonradan görme burjuvalar bir soy arayışı içine girerlerken, yeni uluslar ya da hareketler de geçmişteki büyüklük ve başarı örneklerini, fiili geçmişlerinin bu tür şeylerden ne kadar yoksun olduğunu düşünmeleriyle orantılı biçimde kendi tarihlerine katarlar.[6] Bu tür soyağacı oluşturma girişimlerinde görülen en ilginç sorun, soyağaçlarının vazgeçilmez hale gelip gelmediği ya da ne zaman vazgeçilmez görüldüğüdür. Modern kapitalist toplumun deneyimi, soyağaçlarının hem kalıcı hem de geçici olabileceğini akla getirmektedir. Bir yandan, yirminci yüzyıl sonundaki *nouveaux riches** hâlâ -politik ve ekonomik açıdan geçerliliğini yitirmiş olmasına rağmen- en üst toplumsal statüyü temsil etmeyi sürdüren bir aristokrat yaşamının ayırt edici koşullarının (kır şatosu, sosyalist cumhuriyetlerin akıl almaz ortamlarında geyik ve domuz avlayan Rhineland işletme müdürü, vb.) özlemini duyarlarken; öbür yandan, on dokuzuncu yüzyıl burjuva toplumunun neo-Orta Çağ, neo-Rönesans ve XV. Louis tarzındaki binaları ve dekoru, yerini belli bir aşamada, geçmişe başvurmayı reddetmekle kalmayan, aynı zamanda sanatsal yenilik ile teknik yenilik arasında belli belirsiz bir estetik analoji de geliştiren, bilinçli bir "modern" üslûba bırakıyordu. Ne yazık ki, şimdiye kadar tarihte bize ataların ve yeniliğin karşılaştırmalı etkisini incelemek için yeterli malzeme sunan tek toplum, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki Batılı kapitalist toplumdur. Bu yüzden nüfusu bir toplumun kuvveti üzerine genellemeler yapmak mantıksızlık olacaktır.

6) Stalin'in son dönemlerinde Rusya tarih kitaplarında Rus mucitlerinin adlarının öncelikle ve yabancıları güldürecek kadar aşırı biçimde vurgulanması, gerçekte on dokuzuncu yüzyıldaki Rus bilimsel ve teknolojik düşüncesinin gerçekten anılmaya değer olan asıl başarılarını gölgede bırakmıştır.

*) [Fr.] sonradan görme zenginler. (ç.n.)

Son olarak, bizi muhtemel genellemelerin karşıt ucuna götüren kronoloji problemine gelelim, çünkü belli amaçlarla zamanın geçişini ve olayların art arda dizilişini kaydetmenin kendi işine yarayacağını düşünmeyen bir toplum akla getirmek zordur. Elbette, Moses Finley'in işaret ettiği gibi, kronolojik bir geçmiş ile kronolojik olmayan bir geçmiş arasında; Homeros'un Odysseus'u ile doğal olarak Homeros'a hiç benzemeyen bir biçimde yirmi yıl ortadan kaybolduktan sonra yaşlanmakta olan karısına geri dönen orta yaşlı bir adam olarak akla gelen Samuel Butler'in yolculuğu arasında temel bir farklılık vardır. Kronoloji kuşkusuz, modern, tarihsel geçmiş duygusunda temel bir yere sahiptir, çünkü tarih belli bir istikamette gerçekleşen bir değişimdir. Anakronizm, tarihçi açısından dolaysız bir alarm zilidir ve anakronizmin, kronolojiye yürekten bağlı bir toplumda yaratacağı duygusal şok sanatlarda kolaylıkla kullanılabilir: Bugün modern giysiler içindeki *Macbeth* bundan, Jakoben bir *Macbeth*'in ulaşamadığı şekilde yarar sağlamaktadır.

Bu durum, ilk bakışta, geleneksel geçmiş duygusu (geçmişin bugünün kalıbı ya da modeli olması, deneyim, bilgelik ve ahlâki kural ambarı ve deposu olması) açısından pek önemli değildir. Böylesi bir geçmişte olayların, birbirleriyle Paskalya kutlamalarında savaşan Romalılar ve Mağribiler gibi, ister istemez eşzamanlı gerçekleştiğine inanılmaz: Bunların birbirleriyle olan kronolojik ilişkisinin bizim gözümüzde hiçbir ilginçliği yoktur. Horatius'un* Mucius Scaevola'dan önceki ya da sonraki Romalılara örnek olarak katkıda bulunup bulunmadığı ancak bilgiç insanların gözünde ilginçtir. Benzer biçimde (modern bir örneğe bakarsak), Masada ve Bar Kokhba'nın savunucuları olan Makkabilerin modern İsrailliların gözündeki değerinin de onlardan ve birbirlerinden kronolojik uzaklıklarıyla

*) Horatia ailesinden efsanevi Romalı kahraman Publius Horatius Cocles; Porsenna'ya karşı tek başına Sublicius köprüsünü savunarak onun alınmasını sağlamıştır. (ç.n.)

hiçbir ilgisi yoktur. Gerçek zaman, böyle bir geçmişe yedirilince (örneğin Homeros ile İncil, modern tarihsel araştırma yöntemleriyle analiz edilince) başka bir şeye dönüşmektedir. Bu toplumsal açıdan rahatsız edici bir süreçtir ve bir toplumsal dönüşüm belirtisidir.

Yine de tarihsel kronoloji, örneğin soyağaçları ve tarihçeler gibi bazı durumlar için pek çok (belki de bütün) okur yazar, hatta okur yazar olmayan toplumlarda apaçık bir önem taşımaktadır. Ancak okur yazar toplumların kalıcı yazılı kayıtları muhafaza etme yeteneği, salt sözlü iletiye güvenenlerde olanaksız görünecek faydalar sağlayacaktır. (Bununla birlikte, sözlü tarihsel belleğin sınırları modern bilim adamının koşulları açısından araştırılmış olsa da, tarihçiler, bunların kendi toplumlarının koşullarında ne kadar yetersiz kaldığı sorunu üzerinde fazla durmamışlardır.)

En genel anlamıyla, tüm toplumların, zamansal akışı içeren yaratılış ve gelişme mitleri vardır: "İlk şeyler şu şekildeydi, sonra bu şekilde değiştiler." Buna karşılık, Tanrı'nın yarattığı bir evren anlayışı da bir tür olaylar zincirini içermektedir, zira teleoloji (onun nesneleri baştan verilmiş olsa bile) bir tür tarihtir. Dahası böyle bir evren anlayışı, bin yıllık saadete ait çeşitli spekülasyonların ya da bir tarihleme sisteminin varlığında odaklanan M.S. 1000 yılıyla ilgili tartışmaların tanıklık ettiği gibi, varolduğu yerlerde kronolojiyle kusursuz bir uyum sağlamaktadır.[7] Daha kesin bir anlamıyla, antik metinler üzerinde sürekli geçerliliği olan yorumlar yapma ya da ebedi hakikatin özel araçlarını keşfetme süreci bir kronoloji öğesi (örneğin, "emsal" arayışını) içermektedir. Çeşitli ekonomik, hukuksal, bürokratik, politik ve ritüelle ilgili amaçlardan dolayı, en azından onların kaydını tutabilecek okur yazar toplumlarda kronolojinin daha da

7) Son derece sofistike toplumlarda bile, en azından yazılı kronolojilerin doğal bir yan ürünü olarak görünen sayının sihri araştırılmaya değer bir konu olabilir: Bugün bile tarihçiler "yüzyıl" ya da diğer keyfi tarihleme birimlerini kullanmaktan kaçınmakta zorlanmaktadırlar.

kesin hesaplarından (kuşkusuz politik amaçlara yarayan elverişli ve antik döneme ait emsaller icat etme de dahil olmak üzere) söz etmeye gerek bile yoktur.

Bazı örneklerde bu tür bir kronoloji ile modern tarihin kronolojisi arasındaki farklılık yeterince açıktır. Hukukçular ile bürokratların emsal arayışları tümüyle bugüne yöneliktir. Bunun amacı bugünün hukuksal haklarını, modern idari problemlerin çözümünü keşfetmektir, oysa tarihçinin gözünde, şimdiki zamanla ilişkisi ne kadar ilginç olursa olsun, asıl dikkat çekici olan koşullardaki farklılıktır. Öbür yandan bu, geleneksel kronolojinin karakterini tamamen açıklıyor görünmez. Tarih; yani geçmiş, bugün ile geleceğin birliği -insanın hatırlama ve kaydetme yeteneği ne kadar kusurlu olursa olsun- evrensel düzeyde kavranan bir şey olabilirken, bir kronolojinin bazı türleri de -bizim kriterlerimizle ne kadar kabul edilemez ya da eksik görülürse görülsün- tarihin zorunlu bir ölçüsü olabilir. Peki, birarada varolan kronolojik olan ile kronolojik olmayan geçmiş arasındaki, birarada varolan tarihsel kronolojiler ile tarihsel olmayan kronolojiler arasındaki ayrım çizgileri nerede çizilmektedir? Bunların yanıtları kesinlikle net değildir. Bunlar belki de yalnızca daha önceki toplumların geçmiş duygusuna değil, aynı zamanda, bir biçimin (tarihsel değişim) hegemonyasının geçmiş duygusunun diğer biçimlerinin -farklı ortamlar ve koşullardaki- kalıcılığını dışlamadığı kendi geçmiş duygumuza da ışık tutabilir.

Sorular formüle etmek yanıtlar vermekten daha kolaydır ve bu makale de daha zor yol yerine, daha kolay olan yolu seçmiştir. Yine de, özellikle kesin olarak kabul etme eğiliminde olduğumuz deneyimler hakkında sorular yöneltmek herhalde değersiz bir uğraş değildir. Biz sudaki balıklar gibi geçmişte yüzer ve ondan çıkamayız. Ama suda yaşama ve hareket etme tarzlarımız analiz yapmayı ve tartışmayı gerekli kılmaktadır. Benim hedefim hem analiz yapmayı hem de tartışma açmayı kışkırtmak olmuştur.

3
TARİH BİZE ÇAĞDAŞ TOPLUM HAKKINDA NE ANLATABİLİR?

Bu bölüm ilk olarak 1984'teki Kaliforniya Üniversitesi'nde yetmiş beşinci yıldönümü kutlama programı çerçevesinde bir tebliğ olarak sunulmuştur. Daha önceden hiç yayınlanmamıştır. Bu metinde, gerekli gördüğüm yerlerde, şimdiki zamandan geçmiş zamana aktararak bazı zaman değişiklikleri yaptım ve diğer bölümlerle çakışan bazı yerleri çıkardım.

Tarih bize çağdaş toplum hakkında ne anlatabilir? Ben bu soruyu yöneltirken, antik Latince ve Yunanca, edebiyat eleştirisi ya da felsefe gibi ilginç ama görünüşe bakılırsa pek işe yaramayan konular haline gelmiş alanlarla uğraşan akademisyenlerin, nükleer silahların geliştirilmesi ya da birkaç milyon dolar kazanmak gibi açıkça pratik bir karşılığı bulunan şeylere para veren insanlardan kendilerine fonlar koparmaya çalıştıkları zamanlarda sık sık rastlanan kendini savunma çabalarına giriyor değilim. Ben burada sadece herkesin aklına gelen ve insan elinden çıkmış yazılara sahip olduğumuz sürece her zaman yöneltilmiş bir soruyu formüle ediyorum.

Zira geçmişe karşı nerede durduğumuz, geçmiş, bugüm ve gelecek arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu gibi konular, yalnızca herkes açısından hayati önem taşıyan konular olmakla kalmazlar, aynı zamanda tamamen vazgeçilmez bir nitelik de taşırlar. Biz kendi konumumuzu kendi yaşamımızın, ait olduğumuz aile ile grubun süreklilik çizgisine yerleştirmemezlik edemeyiz. Geçmiş ile şimdiki zamanı karşılaştırmamazlık edemeyiz:: ki zaten aile albümleri ile aile filmleri bunun için vardır. Ayrıca bunlardam öğrenmemezlik de edemeyiz, çünkü *deneyimin* anlamı budur. Belki yanlış şeyler öğrenebiliriz (açıkçası, sık sık yanlış şeyler öğreniyoruz da), fakat hiçbir şey öğrenmezsek, öğrenme şansı bulamazsak ya da geçmişimizin bugünkü amaçlarımızla ilintisinden bir şeyler öğrenmeyi reddedersek, o zaman çok uç bir durum olarak, kendimize zihinsel açıdan amormal etiketi yapıştırmak zorunda kalırız. "Parmaklarını yakan çocuk ateşten uzak durur" sözü eski bir deyiştir: deneyimiden öğrendiğimiz şeylere göre hareket ederiz. Tarihçiler, deneyimin bellek bankasıdır. Kuramsal açıdan bakarsak, tarihi oluşturan geçmiştir (tüm geçmiş, şimdiye kadar olmuş olan her şey). Birçok şey tarihçilerin alanına girmez, ama birçok şey de girer.. Ve çağdaş toplumdaki insanlar, tarihçilerin kollektif geçmişin belleğini derlemeleri ve oluşturmaları ölçüsünde onlara bel bağlamak durumundadırlar.

Problem, tarihçilerin geçmişin belleğini bir şekilde sergilemelerinde değildir. Tarihçilerin geçmişten elde etmeyi umduğu şey tam da budur. Örnek olarak, geçmişten yararlanmanın tanımlaması zor olan, ama belli ki önemli sayılan bir yolluna bakalım. Bir kurum (diyelim, bir üniversite) yetmiş beşinci kuruluş yıldönümünü kutlamaktadır. Tam olarak niçin? Bir kurumun tarihinde keyfi bir kronolojik yol işaretinin bu şekilde kutlanması bize bir iftihar etme duygusundan, iyi zaman geçirme fırsatından ya da başka tesadüfi yararlardan başka ne verebilir? Biz, nedenini bilmesek bile tarihe ihtiyaç duyar ve ondan yararlanırız.

Peki, tarih bize çağdaş toplum hakkında ne söyleyebilir? İnsanın geçmişinin büyük kısmı (doğrusu, Batı Avrupa'da bile on sekizinci yüzyılın sonuna kadar olan kısmı) açısından bakıldığında, tarihin bize belirli bir toplumun -her toplumun- nasıl işlemesi gerektiğini anlatabileceği varsayılıyordu. Geçmiş, şimdiki zamanın ve geleceğin modeliydi. Geçmiş, her kuşağın kendi soyunu yeniden üretmesini ve ilişkilerini düzenlemesini sağlayan genetik kodun anahtarını temsil ediyordu. Nitekim, hem uzun süreli deneyimleri hem de şeylerin nasıl olduğunu, nasıl yapıldığını, dolayısıyla nasıl yapılmaları gerektiğini bilen bellekleri nedeniyle bilgeliği temsil eden yaşlıların önemi buradan gelmektedir. ABD Kongresi'nin ve diğer parlamentoların üst organı olan "senato" terimi de bu varsayımı yansıtan bir örnektir. Örf ve âdet hukukuna (yani, geleneksel hukuka) dayalı hukuk sistemlerindeki emsal kavramının gösterdiği gibi, bazı açılardan bu durum hâlâ geçerlidir. Fakat, "emsal" bugün için, asıl olarak açıkça geçmiştekine *benzemeyen* koşullarla uyumlu olması için yeniden yorumlanması ya da düzenlenmesi gereken bir şey olsa bile, geçmişte sözcüğün tam anlamıyla bağlayıcıydı ve bazen hâlâ da öyledir. Peru'daki Orta And dağlarında yaşayan, on altıncı yüzyılın sonlarından beri bazı toprakların mülkiyeti konusunda komşu çiftliklerle ya da (1969'dan bu yana) kooperatiflerle sürekli çekişme halinde olan bir Kızılderili kabilesi olduğunu biliyorum. O kabiledeki cahil yaşlı insanlar kuşaklar boyunca cahil çocuklarını dağlardaki tartışma konusu olan meralarına götürmüşler ve onlara kaybetmiş oldukları komün toprağının sınırlarını belletmişlerdir. Tarih bu örnekte, tam anlamıyla şimdiki zamanın otoritesi rolünü oynamaktadır.

Bu örnek aklımıza tarihin başka bir işlevini getirir. Şimdiki zaman bir anlamıyla tatmin edici olamayınca, geçmiş, şimdiki zamanı doyurucu bir şekilde yeniden kurgulamanın modelini sunmaktadır. Eski günlerin tanımı eski iyi günler olarak yapılmıştır (genellikle hâlâ öyledir) ve toplumun bakması gereken şey de budur. Bu görüş hâlâ tüm canlılığını korumaktadır:

Dünyanın her tarafında yaşayan insanlarla politik hareketler, ütopyayı nostalji (eski iyi ahlâka geri dönüş, eski zamandaki din, 1900'deki küçük kasaba Amerikasının değerleri, antik kitaplar olan İncil'e ya da Kuran'a duyulan inanç, vb.) olarak tanımlarlar. Fakat bugün, geçmişe geri dönüşün asıl anlamıyla mümkün olduğu ya da mümkün göründüğü bazı durumlar az sayıda da olsa kuşkusuz vardır. Geçmişe dönüş, ya (on beşinci ve on altıncı yüzyıl entellektüellerinin bakışıyla) yüzyıllarca unutulmaya terk edildikten sonra yeniden kurgulanması gerekecek ölçüde uzak bir şeye, klasik antikitenin "yeniden doğuşu" veya "rönesansı"na geri dönüş, ya da, daha muhtemel olanı, zaten hiç varolmamış ama bir amaç uğruna icat edilmiş bir şeye geri dönüştür. Siyonizm, hatta modern milliyetçilik, kayıp bir geçmişe geri dönüş olmadan düşünülemez, çünkü bu akımların tasarladığı düzenleme türünü yansıtan bölgesel ulus devletler on dokuzuncu yüzyıldan önce zaten yoktur. Onlar devrimci yeniliği bir restorasyon olarak göstermek, meyve verdiğini savundukları tarihi icat etmek zorundadırlar. Ernest Renan'ın yüz yıl kadar önce söylemiş olduğu gibi: "Tarihi çarpıtmak bir ulus olmanın asli bir öğesidir." İşte bu tür mitolojileri yıkmak meslekten tarihçilerin işidir, tabii ideologların köleleri durumuna düşmekten hoşnut olmadıkları sürece -ama korkarım ulusal tarihçiler genellikle böyle bir eğilim içindeler). Bu, tarihin bize çağdaş toplum hakkında anlatacaklarına önemli -olumsuz da olsa- bir katkıdır. Zaten tarihçiler, tarihin kasıtlı olarak çarpıtıldığını ortaya çıkardıkları için politikacılardan genellikle teşekkür almazlar.

Kat kat yığılmış ve pıhtılaşmış bir deneyimler tarihinden böyle bir ders çıkarmak artık pek kayda değer bir şey değildir. Bugün, belli ki geçmişin bir kopyası değildir ve olamaz; bugünün modeli de işe yarar bir anlamda geçmiş üzerine kurulamaz. Sanayileşmenin başlamasından beri her kuşağın bulduğu şeylerin yeni yönleri, onların geçmişte kalan yönleriyle benzerliğinden çok daha çarpıcıdır. Yine de geçmiş, dünyanın ve insani olayların çok büyük bir bölümünde otoritesini hâlâ korumaktadır ve bu

yüzden modası geçmiş olan gerçek anlamıyla tarih ya da deneyim de hâlâ atalarımızın devirlerinde olduğu gibi etkisini sürdürmektedir. Daha karmaşık konulara geçmeden önce size bunu hatırlatmam gerektiğini düşünüyorum.

Size somut ve tamamen çağdaş bir örnek vereyim: Lübnan. Lübnan'ın konumunun ayırt edici özelliği, yüz elli yıldır değişmemiş olan çetin bir dağlık bölgede ve civarında silahlı dinsel azınlıkların toplanmış olması değildir yalnızca, onların politikalarının ayrıntıları da aynı derecede çarpıcıdır. 1860'da Marunîleri katlettikleri zaman Dürzîlerin reisi bir Canbulat'tı ve o zamandan beri Lübnan'ın her dönemki önde gelen politikacılarının fotoğraflarına bakacak olursanız, farklı politik etiketler ve giysiler altında hep aynı isimlerin ön planda olduklarını görürsünüz. Birkaç yıl önce, Lübnan hakkında on dokuzuncu yüzyıl ortasında yaşamış bir Rusun kaleme aldığı bir kitap İbraniceye çevrilmiş ve onu okuyan bir İsrailli askeri yetkili, "Bu kitabı daha önce okuyabilmiş olsaydık Lübnan'daki hatalarımızın hiçbirisini yapmazdık," demişti. İsrailli askeri yetkilinin kastettiği şey şuydu: "Lübnan'ın nasıl bir yer olduğunu bilmemiz gerekirdi." Oysa bir parça tarihe giriş okumak bile bunları öğrenmeyi sağlardı. Yalnız ben burada, tarihin, öğrenmenin tek yolu olmadığını (her ne kadar kolay yollarından birisi olsa bile) eklemek zorundayım. Biz profesörler cehaleti aşağılamaya çok fazla yatkınız. Benim tahminime göre, Kudüs ve Washington çevresinde Lübnan hakkında sağlam bilgiler verebilecek ve vermiş olan çok sayıda insan vardı. Yalnız onların söyledikleri ve söyleyebilecekleri şeyler, Begin'in, Sharon'un, Başkan Reagan'ın ve Dışişleri Bakanı Shultz'un (ya da kararları kimler alıyorsa, o insanların) duymak istedikleri şeylerle uyuşmuyordu. Tarihten ya da başka bir şeyden ders çıkarmak için iki şey gerekir: bir, bilgi aktarmak; iki, dinlemek.

Lübnan sıradışı bir örnektir, çünkü yüz yıl önce yazılan kitapların güncel politikada, hatta politik liderlerin gözünde hâlâ kılavuz işlevi görebileceği çok az ülke vardır. Öbür yandan,

kurama bulaşmamış tarihsel deneyimler de bize çağdaş toplum hakkında birçok şey anlatabilir. Bunun nedeni, kısmen, insanların çoğunlukla aynı kalmaları ve insanı durumların değişik zamanlarda yinelenmesidir. Tıpkı yaşlı insanların hemen her fırsatta "Bunu daha önce görmüştüm," diyebilecekleri gibi, tarihçiler de, kuşaklar boyunca birikmiş kayıtlara bakarak, "Bunu daha önce görmüştük." diyebilirler. Üstelik bu oldukça yerinde bir söz de olur.

Çünkü modern sosyal bilim, politika oluşturma ve planlama yapma, insani -ve öncelikle tarihsel- deneyimi sistematik biçimde ve bilerek göz ardı eden bir bilimcilik ve teknik manipülasyon modelini benimsemiştir. Analizde ve öngörüde gözde olan model, eldeki tüm güncel verileri bir soyut ya da gerçek süper bilgisayara yüklemek ve yanıtların ekranda görünmesini beklemektir. Oysa saf insani deneyim ve anlayış buna uymaz (ya da henüz uymaz veya sadece oldukça özel amaçlar için uyar). Kaldı ki böylesi bir tarihsel, hatta anti-tarihsel bakış açısı, gerçeklere karşı genellikle kör kaldığının, hatta gözlerini kullanabilenlerin sistematik olmayan bakışlarından da geri kaldığının farkında değildir. İsterseniz şimdi, pratik önemi olan iki örnek aktarayım.

Birinci örnek ekonomik boyutludur. 1920'li yıllardan (aslında yaklaşık 1900 yılından) beri bazı gözlemciler, yirmi-otuz yıllık ekonomik bunalım dönemleriyle birlikte yaklaşık olarak aynı uzunluktaki ekonomik genişleme ve refah dönemlerini kapsayan, seküler bir dünya ekonomisi şemasından etkilenmişlerdir. Bu modeller arasında en iyi bilineni de "Kondratieff'in uzun dalgaları"dır. Oysa bu tür şemaları hiç kimse tatmin edici biçimde açıklayabilmiş, hatta analiz edebilmiş değildir. Üstelik böylesi dönemlerin varlığı istatistikçiler ve başkaları tarafından reddedilmiştir. Yine de bu şemalar, öngörüde bulunmaya olanak tanıyan çok az sayıdaki tarihsel dönemselleştirmeler arasında yer alırlar. 1970'li yıllardaki kriz bu şekilde önceden tahmin edilmişti; şahsen ben de böyle bir kriz çıkacağını

1968'de, önceden söyleme riskine girmiştim. Kriz patlak verince de, tarihçiler -bir kere daha Kondratieff deneyimine dayanarak- 1973'ten sonra her yıl hızlı bir yükselişi öngören ekonomistlerle politikacıların analizlerini dikkate almamışlardı. Ve tamamen biz haklı çıktık. Dahası ve yine aynı temelde şu anda dinlemekte olduğunuz konferans metnini 1984'te ilk kez okurken, boynumu ipe uzatmaya ve bir sonraki uzun global ekonomik patlama döneminin 1980'lerin sonundan ya da 1990'lı yılların başından önce yaşanmasının kesinlikle olanaksız olduğunu söylemeye hazırdım. Tabii bu savımı dayandırabileceğim hiçbir kuramsal gerekçem yoktu: Sadece, bu tür bir şablonun en azından 1780'lerden beri gözlendiği (büyük savaşların neden olduğu bazı iniş çıkışları istisna sayarak) şeklinde bir tarihsel gözlemim vardı. Yalnız, bir şey daha. Geçmişin "Kondratieff'ler"inin hepsi de tamamen ekonomik temelde bir dönem oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda onları -doğal olarak- gerek uluslararası politika sahnesindeki, gerekse çeşitli ülkelerin ve dünyanın değişik bölgelerinin iç politikasındaki öncelleri ve ardıllarından ayıran politik özellikler de taşıyordu. Bu eğilimin devam edeceği de söylenebilir.

İkinci örneğim daha spesifiktir. Soğuk Savaş sırasında, ABD hükümetinin hassas aletleriyle Rusya'nın Amerika'yı hedef alan füzelerinin fırlatıldığını kaydettikleri bir an vardı. Hiç kuşkusuz bazı generaller, sistemlerde bir aksaklık olup olmadığını, zararsız bazı sinyallerin yanlış yorumlanıp yorumlanmadığını (işin gerçeği, Üçüncü Dünya Savaşı'nın başlayıp başlamadığını) anlamak için başka hassas aletlerin de otomatik olarak devreye girmesini ve bu okumaları yıldırım hızıyla kontrol etmesini bekleyerek, hemen harekete geçmeye hazırlanıyorlardı. Sonunda korkulacak bir gelişme olmadığı sonucuna varmışlardı, çünkü tüm süreç kaçınılmaz olarak kördü. Programlar, bir taraf harekete geçerse öbür taraf'ın karşı önlemler almaya fiilen zaman kalmayacağı için, her an en kötü şeyin olabileceği varsayımını temel almak zorundaydı. Fakat, aletler ne derse desin, Haziran

1980'de, bu olay olduğu zaman hiç kimsenin bilerek nükleer düğmeye basamayacağı hemen hemen kesindi. Ben herhangi bir kuramsal nedenden dolayı değil (çünkü ani bir sürpriz saldırı kuramsal olarak düşünülemez değildi), sadece bizim kafalarımızdaki bilgisayarın -başka aletlerden farklı olarak- tarihsel bir deneyime sahip olduğu ve olabileceği için bu yargıya varıyor ve hepimizin aynı görüşte olduğunu umuyordum.

Bu saptamaların birçoğu tarihin modası geçmiş deneysel kullanımı (Thucydides ile Machiavelli'nin kabul edip uygulayacakları türden) için de yapılabilir. Şimdi tarihin bize çağdaş toplumlar hakkında, bu toplumların geçmiştekine benzemediklerini ve emsalleri olmadığını göz önünde bulundurarak, ne anlatabileceğiyle ilgili çok daha zor bir problemden bahsedeyim. Burada sadece farklı olmayı kastetmiyorum. Tarih, en etkili genellemeler yaptığı zaman bile -ve benim görüşümce genellemeler yapmazsa zaten fazla bir değer taşımaz- her zaman benzemezliğin farkındadır. Meslekten bir tarihçinin öğrendiği ilk ders, Britanya monarşisinin 1797 ile 1997'deki durumu gibi, ilk bakışta aynı gibi görünen hallerdeki anakronizmi ya da farklılıkları gözlemektir. Ne de olsa tarih yazma, geleneksel biçimde spesifik ve tekrarlanamaz yaşamlar ile olayların kaydedilmesinden çıkmıştır. Hayır, benim anlatmak istediğim, geçmişi bugün için açıkça temelden yetersiz bir kılavuz durumuna getiren tarihsel dönüşümlerdir. Tokugawa Japonyası'nın tarihi bugünkü Japonya'yla ve 1997'deki Çin'deki T'ang hanedanıyla ilintili olsa bile, ikisinin de basitçe kendi geçmişlerinin değişmiş hallerdeki birer devamı olduğunu varsaymanın bir yararı yoktur. Böylesi hızlı, derin, dramatik ve süreğen dönüşümler on sekizinci yüzyıl sonundan, bilhassa da yirminci yüzyıl ortasından beri dünyanın başlıca özelliklerinden birisidir.

Bu tür yenilikler şimdilerde o kadar genel ve apaçık bir durumu yansıtmaktadır ki, özellikle ABD gibi tarihi aralıksız devrimci dönüşümler çağına denk gelen toplumlarda ve bu toplumlardaki, kendi gelişimlerinin değişik anlarında fiilen her şeyi

yeni bir keşif olarak gören gençlerin gözünde temel kuralı oluşturduğu bile varsayılmaktadır. Bu anlamıyla hepimiz birer Colombus olarak büyüdük. Tarihçilerin daha geri plandaki işlevlerinden birisi de, yeniliğin mutlak anlamda evrensel olmadığına ve olamayacağına işaret etmektir. Bugün birisinin çıkıp da seksten zevk almanın mutlak anlamda yeni bir yolunu, diyelim insanlığın daha önce hiç bilmediği bir "G noktası"nı keşfettiği iddiasına hiçbir tarihçi bir an için bile olsa itibar edemez. Hangi türde ilişki kurarlarsa kursunlar, cinsel partnerler arasında yapılabilecek şeylerin sayısının, cinsel ilişkinin uzunluğunun ve bu ilişkiye tüm dünyada giren insanların sayısının sonsuz olmadığı dikkate alındığında, burada mutlak yeniliğin gündemde olmadığı büyük bir rahatlık ve kesinlikle söylenebilir. Genellikle toplumsal ve biyografik sembolizmin yatak odası tiyatrosunun kostümleri ve dekoru gibi, cinsel pratikler ve bu pratiklere karşı tutumlar da kesinlikle değişmektedir. Herhalde cinsel moda dalgası da, tüm diğer moda dalgaları gibi, bugün geçmişe kıyasla daha hızlı değişmektedir. Ancak tarih, her zaman için modayı ilerlemeyle karıştırmamaya karşı yararlı bir uyarıdır.

Peki, tarih benzeri görülmedik şeyler hakkında başka ne söyleyebilir? Aslında bu, insanın evriminin doğrultusu ve mekanizmasıyla ilgili bir sorudur. Zira, hoşa gitsin gitmesin (ki bundan hoşlanmayan tarihçilerin sayısı hiç de az değildir), tek nedeni hepimizin yanıtını bilmek istememiz olsa bile, tarihte kaçılamayacak bir temel soru vardır. O da şudur: İnsanlık mağara adamından uzay gezgini durumuna, eski devirlerdeki uzun, azı dişli kaplanlardan korktuğumuz zamandan nükleer patlamalardan korktuğumuz bir zamana (yani, doğanın getirdiği tehlikelerden değil, biz insanların, kendimizin yarattığı şeylerden korktuğumuz bir çağa) nasıl gelebilmiştir? Bu soruyu tarihin özüyle ilgili bir sorun yapan şey, insanların -yakın zamanlarda eski devirlere göre daha uzun boylu ve daha kilolu olmakla birlikte- biyolojik açıdan yazılı kayıtların ilk anlarındakiyle aynı kalmalarıdır. Üstelik bu süre çok uzun da değildir; ilk şehrin kuruluşundan bu

yana herhalde 12.000 yıl kadar, tarımın icadından bugüne kadar ise belki biraz daha uzun bir süre geçmiştir. Biz antik Mezopotamyalılar ya da Çinlilerden daha zeki değiliz. Fakat insan topluluklarının yaşama ve faaliyet gösterme biçimlerinde o zamandan beri çok köklü değişiklikler olduğu da gerçektir. Yeri gelmişken değinelim, bu özel amaca hizmet eden sosyo-biyolojinin anlamını yitirmiş olması bundan dolayıdır. Ayrıca, biraz daha tereddütlü olsam bile, çeşitli tipteki insan topluluklarının (hem Eskimoların hem Japonların) ortak özellikleri üzerinde odaklanan belli türdeki bir toplumsal antropolojinin anlamını yitirmiş olmasının da bundan kaynaklandığını ekleyeceğim. Zira, biz dikkatimizi kalıcı olanda yoğunlaştırsak bile, tarihsel bir değişim olamayacağına, yalnızca değişik bileşimler ve seçeneklerin söz konusu olabileceğine inanmadığımız sürece açıkça neyin değişmiş olduğunu açıklayamayız.

Bu noktayı biraz açayım. İnsanlığın tarihsel evriminin izini sürmenin amacı, gelecekte olacakları önceden görmek değildir. Tarihsel bilgi ve anlayışın, eylemleri ile planlarını falcılığa, astrolojiye ya da sadece açık iradeciliğe dayandırmak istemeyen birinin gözünde temel önem taşıması bu durumu değiştirmez. Bir at yarışının tarihçilerin bize mutlak bir güvenle anlatabilecekleri tek sonucu, yarışın koşulmuş olduğudur. Dolayısıyla, insanın yazgısıyla ilgili umutlarımızın -ya da korkularımızın- haklı gerekçelerini keşfetmek ya da tasarlamak hiçbir şekilde mümkün değildir. Tarih, onun hedefini ister bitmek bilmeyen bir evrensel ilerleme, ister komünist bir toplum ya da başka bir şey olarak kavrayalım, laik bir eskataloji* değildir. Bu tür hedefler bizim tarihe yüklediğimiz, ama ondan türetemeyeceğimiz şeylerdir. Tarihin yapabileceği, genelde tarihsel değişimin, özelde ise insan toplumlarının son birkaç yüzyılda dramatik ölçüde hızlanmış ve kapsamlı değişikliklerle gerçekleştirdiği dönüşümlerinin genel şemaları ile mekanizmalarını

*) İnsanın ve dünyanın sonunu, öbür dünyayı anlamaya çalışan Tanrıbilim kolu. (ç.n.)

keşfetmektir. İşte, çağdaş toplumla ve onun gelecekteki olanaklarıyla doğrudan ilintili olan şey, tahminler ya da umutlardan ziyade budur.

Böylesi bir proje tarih analizi için analitik bir çerçeveyi gerekli kılar. Analitik bir çerçeve de, insani olaylarda belli bir istikamette seyreden değişimin (öznel ya da çağdaş dileklerimiz ve değer yargılarımız ne olursa olsun) gözlemlenebilir ve nesnel bir öğesine, şöyle ki, insan türünün kol ve kafa emeği, teknoloji ve üretimin düzenlenmesi gibi vasıtalarla doğa güçlerini kontrol altına almaktaki ısrarcı ve giderek artan yeteneklerine dayanmak zorundadır. Bu analizin gerçekliği, tarih boyunca insanın yeryüzündeki nüfusunun -kayda değer bir tersine gidiş olmadan- artışıyla ve üretim ile üretim kapasitesinin -özellikle son birkaç yüzyıldaki- büyümesiyle gösterilmiştir. Ben kişisel olarak, gerek bir istikamette ilerleyen bir sürecin asıl anlamında olsun, gerekse içimizden çok azı bunu potansiyel ya da fiili bir iyileşme diye görmeyeceği için, bu tabloyu ilerleme olarak adlandırmaktan rahatsızlık duymuyorum. Fakat, onu nasıl adlandırırsak adlandıralım, insanın tarihini anlamayı amaçlayan gerçek girişimler bu eğilimi kendi çıkış noktası olarak değerlendirecektir.

İşte, Karl Marx'ın tarihçilerin gözündeki son derece önemli yeri buradan gelmektedir, çünkü Marx kendi tarih anlayışı ve analizini bu temelde kurmuş, üstelik şimdiye kadar ondan başka hiç kimse bunu başaramamıştır. Ben Marx'ın tamamen doğru şeyler söylediğini, hatta yeterli olduğunu iddia ediyor değilim, yalnız onun yaklaşımı, Ernest Gellner'ın (üstelik hiç kimse Marksizme bu seçkin araştırmacıdan daha uzak değildir) ifade ettiği biçimiyle, tarihte onsuz olmaz bir yere sahiptir:

> İnsanlar, Marksist şemaya ister olumlu ister olumsuz bir gözle baksınlar, şimdiye kadar Batı'da ya da Doğu'da onun kadar bütünlüklü, iyi ifade edilmiş bir rakip model çıkmış değildir. İnsanlar düşüncelerini bir şemaya bakarak ortaya koymak zorunluluğunu hissettikleri için, Marksist tarih kuramını kabul

> etmeyenler bile (belki de özellikle onlar), olumlu gördükleri şeyleri söyleyecekleri zaman Marksist fikirlerden güç almaya eğilimlidirler.[1]

Başka bir deyişle, Marx'a gönderme yapmayan, onun başladığı yerden başlamayan hiçbir tarih tartışmasının ciddi olduğundan söz edilemez. Bu çıkış noktası da temelde -Gellner'ın da kabul ettiği gibi- materyalist bir tarih anlayışıdır.

Tarih sürecinin bir analizi, doğrudan bizimle ilintili olan çeşitli soruları gündeme getirecektir. Çok açık bir örneğe bakalım. Yazılı tarihin büyük bölümünde insanların çoğu (diyelim, nüfusun yüzde 80-90'ı) temel yiyecek maddelerinin üretimiyle uğraşıyorlardı. Oysa bugün, Kuzey Amerika'da görüldüğü gibi, bir ülkede yaşayanların yüzde 3'ünü oluşturan tarımsal nüfus yalnızca geri kalan yüzde 97'lik kısmını besleyecek yiyeceği üretebilmekle kalmıyor, aynı zamanda dünya nüfusunun önemli bir kısmını besleyebilecek miktarda üretim de yapabiliyor. Yine, sanayi çağının büyük bölümünde, mamul malların ve hizmetlerin üretimi -emek yoğun süreçleri içermediği zamanlar bile- muazzam kalabalıktaki ve giderek büyüyen bir işgücünü gerektiriyordu, oysa şu anda bu eğilimin hızla gerilemekte olduğunu görüyoruz. Tarihte ilk defa olarak insanlığın büyük çoğunluğu artık -İncil'deki deyişle- "ekmeğini alnının teriyle kazanmak" zorunda değildir. Bu durum, yakın tarihe özgü olan bir gelişmedir. Batı dünyasında köylü nüfusun azalışı -uzun süre önceden tahmin ediliyor olsa bile- 1950'li ve 1960'lı yıllara kadar can alıcı boyutlara ulaşmamıştı. Çiftçiler dışındaki toplumsal açıdan zorunlu üretken işgücünün sayısının azalışı ise (ilginçtir, Marx bu durumu tüm insanlar için öngörmüş olsa bile) daha da yakın zamanlara ait bir olgudur ve dinsel nitelikli işlerin artışıyla maskelenmekte, ya da dengelenmektedir. Kuşkusuz bu iki eğilim de henüz global çaplı bir fenomen olmayıp, bölgesel bir nitelik taşımaktadır. Öyleyse, insanlığın dünyevi işler yapısında

1) *Times Literary Supplement*, 16 Mart 1984.

hu kadar temel bir dönüşümün gerçekleşmesi mutlaka geniş kapsamlı sonuçlar doğuracaktır, çünkü insanların çoğunun (en azından Marshall Sahlins'in "taş devri bolluğu" diye nitelediği çağın bitişinden beri) benimsediği tüm değer sistemi, emeğe kaçınılmaz bir olgu (insanın varoluşunun temeli) olarak ihtiyaç duymaya göre ayarlanmıştır.

Tarihin, bu değişimin kesin sonuçlarını keşfetmekte basit bir formülü ya da değişimin yaratması muhtemel olan ya da zaten yaratmış olduğu problemlerine uygun çözümleri yoktur. Fakat tarih, problemin *bir* boyutunu, şöyle ki toplumsal açıdan bir yeniden bölüşümün gerçekleştirilmesine ihtiyaç olduğunu kesin olarak saptayabilir. Tarihin büyük bölümünde, ekonomik büyümenin temel mekanizması, insanın durumunda daha fazla iyileşme sağlamaya yönelik (gerçi amaç her zaman bu da olmamıştır) yatırımlarla ve şu ya da bu kimlikteki azınlıklar aracılığıyla üretim yapma yeteneğiyle ürettiği toplumsal artığın temellük edilmesi olmuştur. Büyüme, eşitsizlikle birlikte yürümektedir. Şimdiye kadar bu eğilim bir ölçüde, Adam Smith'in dikkat çektiği üzere, gelişmiş ekonomilerdeki emekçileri Kızılderili reisinden maddi açıdan daha da iyi duruma getiren ve genellikle her kuşağı kendisinden öncekilerden daha varlıklı kılan toplam zenginlikteki müthiş artışla dengelenmiştir. Fakat gelişmiş ekonomilerin emekçileri bu kazanımları, ne kadar mütevazı boyutlu olursa olsun, üretim sürecine katılarak (yani bir iş yaparak, ya da köylüler ve zanaatkârların yaptığı gibi geçinebilmek için ürünlerini pazarda satarak) elde etmişlerdir. Köylülerin durumunda kendi kendine yeterli olma düzeyi, gelişmiş dünyada ciddi ölçülerde gerilemiştir.

Bir an için artık üretime ihtiyacı olmayan bir nüfus düşünelim. Bu insanlar neyle yaşarlar? Ayrıca, şirketler üzerinde yükselen bir ekonomi için de aynı ölçüde yaşamsal olan, ekonominin ilk önce ABD'de, daha sonra diğer ülkelerde giderek bu insanların alışverişlerine bağımlı olmaya başladığı kitlesel pazara ne olacaktır? Bu insanlar şu ya da bu şekilde emekli aylıkları

gibi kamusal ödemelerle ve diğer sosyal güvence ve refah araçlarıyla (yani, toplumsal yeniden bölüşüme dayalı bir politik ve yönetsel mekanizmayla) yaşamak zorundadırlar. Son otuz yılda bu refah mekanizması müthiş derecede, tarihteki en büyük ekonomik patlamadan güç alarak ve bazı ülkelerde gerçekten çok cömert bir ölçekte genişlemiştir. Hem Batı'da hem Doğu'da, büyük bölümü bir iaşe formu şeklinde olan devlet sektörünün (başka bir deyişle, kamu istihdamının) muazzam ölçüde büyümesinin de buna benzer etkileri olmuştur. Bir yandan şimdiki (ya da diyelim 1977'deki) asgari gelir, sağlık, sosyal yardım ve eğitim alanındaki refah harcamaları, önde gelen OECD ülkelerindeki toplam kamu harcamalarının yarısı ile üçte ikisi arasındaki bir dilimini oluştururken, öbür yandan yine bu ülkelerde toplam hane gelirlerinin yüzde 25'i ile yaklaşık yüzde 40'ı arasındaki bir dilimi kamu istihdamından ve sosyal fonlardan gelmektedir.

Bu ölçüdeki bir yeniden bölüşüm mekanizması şimdiden ortaya çıkmıştır ve bu mekanizmanın kurulduğu bir yerde ortadan kaldırılma ihtimalinin de fazla olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Reagan'ın Başkan McKinley ekonomisine geri dönme rüyası da buna benzemektedir. Yalnız burada iki noktaya dikkat edelim. Birincisi, görebileceğimiz gibi bu mekanizma (dayattığı vergi yükleri nedeniyle), özellikle de ekonomik güçlüklerin yaşandığı bir dönemde, Batı'da hâlâ ekonomik büyümenin ana motoru olan girişimci kârlar üzerinde gerçek baskılar yaratmaktadır. Bugünlerde bu mekanizmayı parçalayıp ortadan kaldırmaya yönelik baskıların çoğalmasının nedeni de budur. Fakat, ikincisi, bu mekanizma, üretimin *çoğunluğun* gereksinimlerinden fazla olabileceği bir ekonomi düşünülerek tasarlanmış değildi. Tam tersine bu mekanizma, örneğine rastlanmayan bir tam istihdam döneminde kurulmuş ve bununla desteklenmiştir. Üçüncüsü, yine bu mekanizma, yoksullar yasası gibi, bir asgari gelir (her ne kadar bu asgari gelir düzeyi 1930'larda bile düşünülebilecek olandan daha cömert bir düzeye çıkmışsa da) sunmak üzere tasarlanmıştır.

Dolayısıyla, bu mekanizmanın iyi işlediğini ve kapsamının genişletildiğini varsaysak bile, benim tasarladığım koşullarda ekonomik ve her türden eşitsizliği (gereksiz çoğunluk ile geri kalanlar arasında görülen bir eşitsizlik gibi) arttırıp şiddetlendirebilir. Ekonomik büyümenin, bazı işleri tamamen ortadan kaldırmakla birlikte, başka bir yerde daha fazla şey sağlayarak bir denge kurabileceği şeklindeki geleneksel varsayıma artık güvenilemez.

Bu içsel eşitsizlik bazı açılardan, zengin ve gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler azınlığı ile yoksul ve geri kalmış dünya çoğunluğu arasındaki bilinen ve giderek büyümekte olan eşitsizliğe benzemektedir. İki durumda da uçurum büyümekte, hatta giderek derinleşmektedir. İki durumda da bir pazar ekonomisiyle sağlanan ekonomik büyüme (ne kadar etkileyici olursa olsun), yeryüzündeki sanayi sektörünü büyütmeye eğilimli olsa ve kendi içindeki zenginlik ile gücü yeniden paylaştırma -örneğin, ABD'den Japonya'ya doğru- sürecine girse bile, belli ki ülke içindeki ya da uluslararası boyutlu eşitsizlikleri otomatik olarak ortadan kaldıracak etkinlikte bir mekanizma da olmamıştır.

Ahlâk, etik ve toplumsal adalet gibi olguları bir kenara bırakırsak, bu durum ekonomik ve politik açıdan ciddi problemler yaratmakta ve bu problemleri şiddetlendirmektedir. Bu tarihsel gelişmeler üzerinde şekillenen eşitsizlikler hem güçte hem de zenginlikte eşitsizlikler olduğu için, onları kısa vadede dikkate almamak mümkündür. Aslında bugün için güçlü devletler ile sınıfların çoğunun özlemini çektiği şey budur. Yoksul insanlar ile yoksul ülkeler zayıftır, örgütsüzdür ve teknik açıdan yetersizdir: Üstelik bu durum bugün için geçmiş dönemlere göre daha belirgindir. Kendi ülkelerimiz içinde yoksulları gettolara ya da mutsuz bir alt sınıf olarak kendi kaderlerine terkedebiliriz. Zenginlerin yaşamlarını özel -ve devletin- güvenlik güçleriyle korunan elektronik mekanizmaların arkasına saklayabiliriz. Britanyalı bir bakanın Kuzey İrlanda hakkında kullandığı bir deyişi aktarırsak, "kabul edilebilir bir şiddet düzeyi" yerleştirmeye çalışabiliriz.

Onları uluslararası düzeyde bombalayabilir ve yenilgiye uğratabiliriz. Şairin yirminci yüzyıl başındaki emperyalizm dönemi hakkında yazdığı dizelerdeki gibi:

> Bizim Düstur silahımız vardı,
> Onlarınsa yoktu.

Batı'yı korkutan tek Batılı olmayan güç onları evinde vurabilecek tek güçtü: SSCB ve artık o da yok.

Kısacası, ekonominin, geçmişte hep öyle olduğu için, bugünkü kriz başka bir global patlama evresine zemin hazırlayınca kendisine bir şekilde çeki düzen vereceği, yoksul ve hoşnutsuz olanların içeride olsun dışarıda olsun sürekli kontrol altında tutulabileceği varsayılmaktadır. Birincisi herhalde akla yatkın bir varsayımdır, fakat sadece dünya ekonomisinin, devlet yapıları ile politikalarının ve gelişmiş dünyanın bugünkü "Kondratieff" aşamasından çıkacak olan uluslararası şablonun, 1950'ler-1970'ler dönemine göre (iki dünya savaşı arasındaki son genel seküler kriz döneminden sonra gözlendiği gibi) köklü ve dramatik farklılıklar sergileyeceğinin pratikte kesin olduğunu da kabul edersek. İşte bu, tarihin bize hem kuramsal hem de ampirik gerekçelerle anlatabileceği şeylerden birisidir. İkinci varsayım ise kısa vade dışında pek akla yatkın görünmemektedir. Yoksulların artık, ister ulusal düzeyde ister uluslararası düzeyde olsun, 1880'ler ile 1950'ler arasındaki dönemde görüldüğü şekillerde protesto, baskı yapma, toplumsal değişim ve devrim uğruna harekete geçirilemeyeceğini varsaymak mantıklı olabilir, ama politik, hatta askeri güçler olarak -özellikle refah karşılığında satın alınamadıkları koşullarda- kalıcı bir pasiflik içine girdiklerini söylemek de kesinlikle doğru bir şey değildir. Bu da tarihin bize anlatabileceği başka bir şeydir. Tarihin anlatamayacağı şeyler gelecekte neler olacağıdır, hangi problemleri çözmek zorunda kalacağımızdır.

Artık bitirmek istiyorum. Pratikte, tarihin bize çağdaş toplumlar hakkında anlatabileceği şeylerden çoğunun tarihsel

deneyim ile tarihsel perspektifin biraraya gelmesi üzerinde yükseldiğini kabul ederim. Geçmiş hakkında başka insanlardan daha fazla şey bilmek tarihçilerin işidir. Kaldı ki, benzerlikler ile farklılıkları -kuramın yardımıyla ya da yardımı olmadan- ayırt etmeyi öğrenemeyenler zaten iyi tarihçiler olamazlar. Örneğin, son kırk yıldaki politikacıların çoğu 1930'lu yılların koşullarına (Hitler'in yeniden sahneye çıkışı, Münih antlaşması ve diğer işaretler) benzeyen bir uluslararası savaş tehlikesi bulunduğu yorumunu yaparken, uluslararası politikayla ilgilenen tarihçilerin çoğu, ortada kendine özgü (*sui generis*) bir durum bulunduğunu doğal olarak kabul etmekle birlikte, 1914'ten önceki dönemle görülen benzerliklerden de etkilenip kaygıya kapılmışlardı. 1965 yılında bu tarihçilerden birisi, 1914'ten önceki silahlanma yarışıyla ilgili olarak "Dün Caydırıcıdır" başlığını taşıyan bir yazı kaleme almıştı. Ne yazık ki, tarihsel deneyimin tarihçilere öğrettiği şeylerden birisi de hiç kimsenin tarihten ders almıyor olmasıdır. Fakat biz yine de insanlara bir şeyler öğretmeyi denemeye devam etmeliyiz.

Daha genel olarak (ve bu, tarihin derslerinin çok ender olarak öğrenilmesi ya da umursanmamasının nedenlerinden birisidir), dünya, görüşümüzü engelleyen iki güçlü etkenle karşı karşıyadır. Bu etkenlerden daha önce değindiğim bir tanesi, mekanik modeller ve araçlardan yararlanmayı öngören, tarihsel olmayan, problem çözmeyi düşünen bir mühendislik yaklaşımıdır. Mühendislik yaklaşımının çeşitli alanlarda harika sonuçlar elde etmiş olmakla birlikte herhangi bir perspektifi yoktur ve kendi modeline baştan yüklenmiş olmayan hiçbir veriyi dikkate alamaz. Nitekim tarihçilerin bildikleri başka bir şey de, bizim böyle bir modele tüm değişkenleri yüklemediğimiz, modelin dışında kalan diğer şeylerin asla eşit olmadığıdır. (SSCB tarihinin ve onun yıkılışının hepimize öğretmiş olması gereken bir derstir bu.) Diğer yaklaşıma da daha önce değinmiştim. Bu da tarihin irrasyonel amaçlar uğruna sistemli biçimde çarpıtılmasıdır. Yine daha önce sözünü ettiğim bir noktaya dönersek, tüm rejimlerin kendi

gençlerine okulda bir miktar tarih öğretmelerinin nedeni nedir? Kuşkusuz buradaki amaç, onların toplumlarını ve toplumlarının nasıl değiştiğini anlamaları değil, kendi ülkelerini (diyelim ABD'yi, İspanya'yı, Honduras'ı ya da Irak'ı) onaylamaları, ülkeleriyle iftihar etmeleri, iyi yurttaşlar olmalarıdır. Aynı saptama elbette hareketler ve davalar için de geçerlidir. Bir esin kaynağı ve ideoloji olarak tarih, kendi bağrında kendi kendini haklı çıkaran bir mite dönüşme eğilimi taşımaktadır. Modern ulusların ve milliyetçiliklerin tarihinin gösterdiği gibi, bundan daha tehlikeli bir göz bağı olamaz.

Bu göz bağlarını kaldırmaya çalışmak, onları en azından birazcık ya da zaman zaman aralamak tarihçilerin işidir. Tarihçiler, bunu yapabildikleri kadarıyla, ders çıkarmakta yaygın bir gönülsüzlük var olsa bile, çağdaş toplum hakkında hepimizin yararlanabileceği şeyler anlatabilirler. Ne şans ki üniversiteler, tarihçilere bunu başarma olanağının sunulduğu, hatta bu doğrultuda cesaretlendirildikleri bir eğitim sisteminin parçasıdır. Yalnız bunun her zaman böyle olmadığını da eklemeliyim, zira tarih mesleği, büyük ölçüde, rejimlerine hizmet etmeyi ve onları haklı çıkarmayı iş edinmiş bir insanlar topluluğu olarak gelişmiştir. Üstelik bu tablo evrensel düzeyde hâlâ geçerlilik taşımaktadır. Ancak, üniversiteler eleştirel bir tarihin kolaylıkla uygulanabileceği yerler haline geldiği ölçüde, burası gibi kuruluş yıldönümünü kutlayan ve çağdaş toplumda bize yardımcı olabilecek her üniversite bu fikirlerin ifade edileceği iyi birer yer olacaktır.

4
İLERİYE BAKMAK: TARİH VE GELECEK

Bu metin London School of Economics'de David Glass'ın anısına verilen ilk ders olarak sunulmuş ve ayrıca LSE *ile* New Left Review*'da (125. Şubat 1981) yayınlanmıştır. Elinizdeki derlemeye ise biraz kısaltılarak aktarılmıştır.*

Şu anda ilkini dinlemekte olduğunuz bu dersler David Glass'ın anısına düzenlenmiştir. Glass, kendisiyle uzun süre birlikte çalıştığım, London School of Economics'de ders veren ve ününü büyük oranda bu kurumda bulunmasına borçlu olan en seçkin bilimcilerden birisiydi. Ayrıca Glass'ın, oradaki herkesin lâyık olmadığı bir zamanda en güzel geleneklerden (toplumu daha iyi anlamayı amaçlayan, içgüdüsel bir radikalizm taşıyan, öğrencileri kendileri gibi ağızlarında gümüş kaşıklarla doğmamış olan bir kurumda görülen gelenekler) birisini temsil ettiğini ekleyebilirim. Glass'ın demografi (yaşadığı süre boyunca Britanya'da bu dalın en seçkin uygulayıcısıydı) konusunda kaleme almış olduğu ilk kitabını, "işçi sınıfının çocuklarına ekonomik ve

toplumsal sıkıntılara katlanmak zorunda kalmadan yetişebilecekleri koşulları sunma" çağrısıyla bitirmiş olması bu kimliğine tipik bir örnektir. Glass, büyük Dr. William Farr'dan beri Royal Society'ye* seçilen ilk sosyal bilimci olmanın gururunu taşıyor, çünkü kendisini (Farr gibi), sadece toplumla ilgilenmekle kalmayan, ayrıca toplum *içinde* ve toplum *için* çalışan bir sosyal bilimci olarak görüyordu.

İşte bu yüzden, onun anısına adanmış olan bu derslerin "toplumsal eğilimler" (ben bu kavramla, toplumsal gelişmenin doğrultusunu ve bu konuda neler yapılabileceğini irdelemeyi kastediyorum) hakkında olması son derece doğaldır. Bu da mümkün olduğu ölçüde geleceğe bakmayı içermektedir ve riskli, sık sık hayal kırıklığı doğurucu, ama ayrıca yapılması zorunlu bir çalışmadır. Gerçek dünyayla ilgili bütün öngörüler, önemli ölçüde, geçmişte olmuş olan şeylere, yani tarihe bakarak gelecek hakkında yapılan çıkarımlara dayanmaktadır. Dolayısıyla tarihçinin konuyla ilintili olarak söyleyebilecek şeyleri olmalıdır. Buna karşılık, tarih, geçmiş ile gelecek arasında bir çizgi bulunmadığı için bile olsa, gelecekten kaçamaz. Benim şu anda ağzımdan çıkmış olan şeyler bile geçmişe aittir. Söylemek üzere olduğum şeyler ise geleceğindir. İkisi arasında bir yerde, eğer dilerseniz "şu an" diyebileceğiniz, farazi ama sürekli hareket halinde olan bir nokta vardır. Her bahisçinin bildiği gibi, geçmiş ile geleceği ayrı biçimde ele almayı sağlayan teknik nedenler olabilir. Ayrıca şimdiki zamanı geçmişten ayırmayı sağlayan teknik nedenler de olabilir. Biz geçmişten, zaten ona yöneltilmemiş olan sorulara *doğrudan* yanıtlar vermesini isteyemeyiz, ama geçmişin arkada bıraktığı şeylerdeki dolaylı yanıtları okumakta tarihçiler olarak yaratıcılığımızdan yararlanabiliriz. Buna karşılık, anket düzenleyen herkesin bildiği gibi, şimdiki zamana, yanıtlanabilecek her türden soruyu (yanıtlandığı ve kaydedildiği anda, ayrıca -kesin bir şekilde-

*) 1660'da kurulan, Büyük Britanya'nın en eski bilim derneği. (ç.n.)

geçmişe, ama yakın geçmişe ait olacağını bilsek de) yöneltebiliriz. Yine de geçmiş, şimdi ve geleceğin bir süreklilik oluşturduğu bellidir.

Bundan başka, tarihçiler ve filozoflar bazılarının yaptıkları gibi geçmiş ile geleceği kesin biçimde ayırmak istedikleri zaman, başka hiç kimse onların peşinden gitmeyecektir. Tüm insanlar ve toplumlar geçmişte (ailelerinin, topluluklarının, uluslarının ya da diğer referans gruplarının, hatta kişisel belleklerinin geçmişinde) kök salmıştır ve hepsi de kendi konumlarını geçmişlerine bakarak -olumlu ya da olumsuz bir şekilde- tanımlamaktadırlar. Bugün bu eğilim her zamanki kadar çok görülmektedir; hatta insanın neredeyse "her zamankinden daha çok" diyesi bile geliyor. Dahası, bilinçli insan eyleminin öğrenme, bellek ve deneyime dayalı olan çok büyük bir kısmı, geçmişle, şimdiyle ve gelecekle durmadan yüzleşen, muazzam genişlikteki bir mekanizmayı oluşturmaktadır. İnsanlar geçmişi belli bir şekilde okuyarak geleceği önceden görmeye çalışmamazlık edemezler. Bırakın devlet politikası oluşturmayı, insan yaşamının sıradan bilinçli süreçleri bile geleceği görmeye çalışmayı gerektirir ve insanlar bu çabalarını elbette, genel olarak geleceğin geçmişle sistematik bir bağının bulunduğu, buradaki geçmişin de koşulların ve ortamların keyfi biçimde sıralanmasından ibaret olmadığı gibi doğru bir varsayıma dayandırırlar. İnsan toplumlarının yapıları, onların yeniden üretim, değişim ve dönüşüm süreçleri ile mekanizmaları, olması muhtemel şeylerin sayısını kısıtlamayı, olacak şeylerin bir kısmını belirlemeyi ve diğer etkenleri de daha fazla ya da daha az mümkün hale getirmeyi sağlayacaktır. Bu tabii belli (güya sınırlı) ölçüde bir öngörüde bulunma ufkunu içermektedir, yalnız, hepimizin bildiği gibi, kesinlikle başarılı tahminler yapmayla aynı şey değildir. Ayrıca, öngörülemezliğin (apaçık nedenlerden dolayı), gelecekte belirsizliğin -en az değil- en fazla göründüğü kısımlarda yoğunlaştığı da akılda tutmaya değerdir. Meteorologların bize ilkbahardan sonra yaz mevsiminin geleceğini söylemelerine gerek yoktur.

Benim görüşümce, geleceği bir ölçüde tahmin etmek istenilir, mümkün, hatta gerekli bir şeydir. Geleceği tahmin etmek, ne geleceğin belirlenmiş olduğunu, ne de -öyle olsaydı bile- bilinebileceğini içerir. Üstelik alternatif tercihler ya da sonuçlar olmadığı düşüncesini kapsamadığı gibi, tahminde bulunanların haklı olduğu düşüncesini hiçbir şekilde kapsamaz. Benim aklımdaki sorular daha çok şöyledir: Ne kadar öngörü? Ne türde öngörü? Öngörü nasıl geliştirilebilir? Tarihçiler bu öngörüyü nereye uydururlar? Bu sorulara yanıt verebilen biri çıksa bile, kuramsal ya da pratik nedenlerle gelecekte bizim bilemeyeceğimiz, fakat en azından çabalarımızı daha etkin bir şekilde yoğunlaştırabileceğimiz çok şey olacaktır.

Yalnız bu soruları ele almaya geçmeden önce, bir an için, hem teşhis koyma işlevinin çoğu tarihçi arasında neden tutulmadığını sormama: hem de geleceği iyileştirmeye ya da problemlerini ele almaya. Marksistler gibi geleceğin bilinmesinin istenilir ve pratikte gerçekleştirilebilir bir şey olduğu düşüncesine sıkı sıkıya bağlı tarihçiler arasında bile neden bu kadar az entellektüel çaba harcandığı üzerinde durmama izin verin. Tarihsel öngörünün sicili -ölçülü bir dil kullanırsak- yamalı bohçaya benzer. Hepimiz, gelecek hakkında birtakım öngörülerde bulunarak kendi yüzümüzü kara çıkarırız. Burada alınabilecek en güvenli tutum, mesleki faaliyetlerimizin "dün" sona erdiğini varsayarak kehanette bulunmaktan kaçınmak, ya da kendimizi, antik dönemlerin kâhinlerinin özelliği olan ve gazete astrologlarının bugün bile ısıtıp ısıtıp önümüze sürdükleri belirsizliklere hapsetmektir. Oysa kötü bir öngörü sicilinin olması başka insanları, disiplinleri ya da sözde-disiplinleri tahminde bulunmaktan alıkoymamıştır. Bugün, başarısızlıklar ve belirsizliklerden yılmadan öngörüde bulunmayla uğraşan geniş bir endüstri vardır. Rand Corporation bile umutsuzluk içinde, seçilmiş uzman gruplarına çocuklarının içgüdülerine danışmalarını isteyerek ve daha sonra ortaya çıkabilecek ya da çıkmayabilecek türdeki bir konsensüsten sonuçlara vararak, Delphi'nin Oracle'ının (şaka

yapmıyorum; bu özel oyunun ismi "Delphi tekniği"dir) güncelleştirilmiş bir versiyonunu yeniden piyasaya sürmüştür. Dahası, tarihçilerin, sosyal bilimcilerin ve akademik açıdan belli bir sınıflama içine sokulamayan gözlemcilerin yaptığı iyi öngörüleri gösteren çok sayıda örnek vardır. Bu noktada size Marx'tan alıntılar yapmamı istemezseniz, Tocqueville ile Burckhardt'ı da örnek gösterebilirim. Onların sözlerinin salt tesadüfi saptamalar olduğunu varsaymadığımız sürece -ki böyle bir şey mümkün değildir-, bu öngörülerin, hedef gözeterek atış yaptığımızda ne vurmayı bekleyebileceğimizi ve isabet oranımızı ne kadar arttırabileceğimizi bilmek açısından irdelenmeye değer yöntemlere dayandığını kabul etmek zorundayız. Buna karşılık, başarısız öngörülerin nedenleri de aynı mantıkla irdelenmeye değerdir.

Bu tür nedenlerden birisi ne yazık ki insan arzusunun gücüdür. İnsanların yaptığı öngörüler de meteorolojinin yaptığı tahminler de güvenilemez ve kesin olmayan çabaları yansıtır, yine de hiç kimse bu tür tahminlerden vazgeçmeyi düşünmez. Öbür yandan, meteorolojiden yararlanan insanlar hava koşullarını değiştiremeyeceklerini, (ya da, eğer öyle düşünmeyi tercih ederseniz) henüz değiştiremeyeceklerini bilirler. Kendi hareketlerini, değiştiremeyecekleri şeyden en iyi yararlanabilecekleri bir şekilde planlarlar. Tek tek bireyler de herhalde aynı çerçevede tahmin yapmaktadırlar. Merhum kayınpederim, doğru biçimde Avusturya'nın Hitler'den kurtulamayacağı sonucuna vardıktan sonra, 1937'de işini Viyana'dan Manchester'a taşımış, ama Viyana'daki diğer Yahudiler onun kadar mantıklı düşünememişlerdi. Yine de insanlar, kollektif olarak, tarihsel öngörülere, geleceği değiştirebilmelerini sağlayacak bilgileri edinmek için bakmaya eğilimlidirler. İnsanların bazı -önemli ya da önemsiz- kararlarının gelecek için açıkça bir farklılık yarattığını düşünürsek bu beklentiyi tümüyle yabana atmamalıyız. Yine de böyle bir beklenti, tahmin yapma sürecini genellikle olumsuz biçimde etkilemektedir. Demek ki tarihsel tahminler, meteorolojinin tahminlerinden farklı olarak, onların çeşitli gerekçelerle (genellikle

de anlattıklarından hoşlanmadığımız için) olanaksız ya da istenmeyen şeyler olduklarını düşünenlerin yorumuyla birlikte aktarılır. Tarihçiler ayrıca, ideolojileri ne olursa olsun hava tahminlerine düzenli ve üstelik acil olarak ihtiyaç duyan türden sağlam müşterileri (denizciler, çiftçiler, vb.) olmamalarının getirdiği dezavantajdan da olumsuz yönde etkilenirler.

Özellikle politika alanında, geçmişten bir şeyler öğrendiklerini ilan etmek yerine, ondan dersler çıkarma ihtiyacında olduklarını söyleyen, ama aslında hepsi de tarihi esas olarak yapmak istedikleri şeyleri haklı çıkarmak için kullanan insanlarla kuşatılmış durumdayız ve bu manzara ne yazık ki tarihçilerin öngörüde bulunma yeteneklerini iyileştirme konusunda fazla teşvik edici bir öğe değildir.

Fakat bu noktada sadece müşterileri de suçlayamayız. Kâhinler de bu suçtan paylarına düşeni almak zorundadırlar. Marx, kendi inandığı biçimiyle onun kaçınılmazlığını gösteren tarihsel analizi geliştirmeden *önce*, daha doğrusu, proletarya hakkında çok fazla şey öğrenmeden önce, insanlık tarihi için belli bir hedefe (komünizme), proletarya için özel bir role inanıyordu. Marx'ın öngörüleri kendi tarihsel analizinden önce yapıldığı için o analize dayandıkları söylenemez (ama bu yüzden onları yanlış da göremeyiz). Biz en azından analize dayalı öngörüleri, isteğe dayalı analizlerden ayırmaya dikkat etmek zorundayız. Dolayısıyla, kapitalist birikimin tarihsel eğilimi üzerine ünlü pasajında Marx'ın bireysel kapitalistin "kapitalist üretimin kendisinin içkin yasaları"yla (sermaye yoğunlaşması ve emek sürecinin giderek daha toplumsal bir biçiminin zorunlu olması, teknolojinin bilinçli biçimde kullanılması ve yeryüzünün kaynaklarının planlı olarak sömürülmesiyle) mülksüzleşmesini öngörmesi de, proletaryanın kendisinin bir sınıf olarak "mülksüzleştiricilerin mülksüzleştiricisi" olacağı tahmininden farklı ve daha etkili bir tarihsel-kuramsal analizden yola çıkmaktadır. Bu iki tahmin -birbiriyle bağlı olsa bile- aynı şey değildir ve ilk tahmini ikinci tahmini benimsemeden de kabul edebiliriz.

Öngörülerde bulunan insanlar olarak hepimiz (zaten öngörüde bulunmayan kim vardır ki?), bizi ayartan bu psikolojik ("ideolojik" demeyi de tercih edebilirsiniz) dürtüleri biliriz. Ayrıca hiçbirimiz öngörüde bulunmaktan kaçınmamışızdır. Tarihsel öngörülerde bulunan kişiler tahmin ettikleri toplumsal depresyonlar hakkında yüksek basınç alanları konusunda meteorologların olduğu kadar tarafsız olsalardı, tarihsel teşhisler koyma alanında şu andakinden daha ileriye gitmiş olurduk. Ben bu durumun (kara cahillikle birlikte), tahmin yapan kişinin önündeki en büyük engel olduğuna inanıyorum. Ve bu, öngörülerin, onların farkında olan insanların bilinçli eylemleriyle çarpıtılabilmesinden çok daha ciddi bir problemdir. Gerçi şimdiye kadar bu tür bilinçli eylemlerin sık sık ya da etkin biçimde yapılabildiğini gösteren fazla ampirik kanıt yoktur. Tarih hakkında yapılabilecek en kesin ampirik genelleme, hiç kimsenin en belirgin dersleri bile umursamadığıdır (sosyalist rejimlerin tarım politikalarını ya da Bayan Thatcher'ın ekonomi politikalarını inceleyen bir öğrencinin doğrulayacağı gibi). Oidipus ne yazık ki gelecekle yüzleşmenin korkunçluğunu anlatan bir insanlık meseli olarak kalacaktır, fakat çok önemli bir farkla: Oidipus aslında babasını öldürmekten ve annesiyle evlenmekten kurtulmayı istiyordu (kâhinin doğru biçimde söylediği gibi), ama bunu başaramamıştı. Kâhinlerin çoğu ile onların müşterileri, hoşa gitmeyen öngörülerden sırf onları beğenmedikleri için bazı açılardan kaçınılabileceğini, çünkü bu öngörülerin aslında o anlamı taşımadıklarını, ya da nasılsa onları geçersiz kılacak bir gelişme olacağını ileri sürme eğilimindedirler.

Daha önce ifade ettiğim gibi, zaten geniş çaplı bir tahminde bulunma endüstrisi vardır ve bu tahminlerin çoğu da gelecekteki gelişmelerin oldukça spesifik ve esas olarak ekonomi, sivil ve askeri teknoloji alanındaki faaliyetler üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Dolayısıyla tahmin yapmak, bir ölçüde izole edilebilecek (kuşkusuz muazzam çeşitlilikteki başka değişkenlerden etkilenmeyi de göz ardı etmeden), oldukça özgül ve kısıtlı alandaki

soruları yöneltir. Ayrıca, ister kamusal ister özel nitelikli pratiklerle ilgili olsun, fiili geleceği önceden söylemeyi değil, onu doğrulamayı ya da çarpıtmayı amaçlayan muazzam miktarda öngörü de vardır. Nitekim, tahminlerin normalde koşullu biçimde yapılmalarının nedeni budur. İlkesel olarak, doğrulanmanın gerçek bir gelecekte mi, yoksa, incelenen maddeyle ilgisi olmayan tüm elementlerin ortadan kaldırıldığı bir laboratuvar ortamı gibi, özel olarak kurgulanmış bir gelecekte mi gerçekleşmesi burada önemli değildir. Yine, sonuçlara varan (ve çoğunlukla mantık-matematik türünde olan) önermeler de vardır. Eğer bu tür önermelere denk düşen gerçek koşullar varsa, bunların birtakım sonuçlar öngörebilecekleri söylenebilir.

Tarihsel öngörü diğer tahmin etme biçimlerinin hepsinden iki şekilde ayrılır. İlk planda, tarihçiler, diğer etkenlerin asla eşit ya da ihmal edilebilir göstergeler olmadığı gerçek bir dünyaya ilgi duyarlar. Tarihçiler, bu ölçüde, kuramsal açıdan akıl edebileceğimiz gibi, pazar fiyatlarının para arzıyla öngörülebilir bir ilişki içinde olacağı bir ortam kurabileceğimiz ideal bir global laboratuvar bulunmadığını bilirler. Tarihçiler, karmaşık ve değişen bütünlerle ilgilidirler ve onların en spesifik ve dar tanımlı soruları bile ancak bu bağlam içinde bir anlam taşıyabilir. Tarihçiler, sözgelimi büyük seyahat acentalarının tahmincilerinden farklı olarak, gelecekteki tatile çıkış eğilimleriyle başlıca kaygıları o olduğu için değil (gerçi bu alanda uzman araştırmacı olmak da mümkündür), değişmekte olan bir dünyada değişen Britanya toplumu ve kültürünün diğer yönleriyle ilişkisi bağlamında ilgilenirler. Bu bakımdan tarih, kendisi daha geniş kapsamlı ve karmaşık olsa bile, ekoloji gibi disiplinlere benzer. Karmakarışık bir yumaktan tek tek iplikleri çekebilirken ve çekmemiz gerekirken, asıl olarak yumağın kendisiyle ilgilenmemiş olsaydık ekolojiyle uğraşıyor olur ya da tarih yapıyor olmazdık. Bu yüzden tarihsel tahminlerde bulunmakla tasarlanan şey, ilke olarak, özel ilgi alanları olan insanların yöneltmek isteyecekleri tüm spesifik tahmin sorularına

yanıt verme araçlarım -en azından potansiyel olarak ve kuşkusuz yanıtlanabildikleri ölçüde- kapsayan genel bir yapı ve doku sunmaktır.

İkincisi, kuramcılar olarak tarihçiler, tahminde bulunmaya kendi görüşlerini doğrulatmak amacıyla ilgi duymazlar. Üstelik onların öngörülerinin çoğu, kendilerinin ya da daha sonraki bir kuşağın ömrü boyunca, doğa bilimlerindeki tarihsel bilimlerin, örneğin, iklim bilimi uzmanlarının gelecekteki buzul çağlarına ilişkin tahminlerinden daha fazla test edilemeyebilir. Belki iklim bilimi uzmanlarına tarihçilerden daha fazla güvenebiliriz, fakat onları doğrulamamız mümkün değildir. Toplumsal değişim eğilimleriyle ilgili analizlerin "doğrulanabilir öngörülere dayalı önermeler olarak formüle edilmesi" gerektiğini söylemek çocuklarımıza ve torunlarımıza karşı bir nezaket gösterisi özelliği taşırken, zavallı Vico, Marx, Max Weber ile Darwin'e karşı kabalık olacaktır; çünkü bu şekilde toplumsal analizin kapsamı daraltılacak, asıl özü, zaman içindeki karmaşık köklü değişimlerin içyüzünü incelemek olan tarih disiplini yanlış anlaşılacaktır. Tarihin, geleceğin henüz sunmamış olduğu verilerde değil, şimdi varolan verilerde yoğunlaştığı rahatlıkla söylenebilir. Bunu test etmek için öngörüye başvurmak, istenilen bir şey olabilir de olmayabilir de, ancak bu, aslında, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki süreklilikle ilgili olarak yapılan açıklamalardan kendiliğinden ortaya çıkacak, çünkü geleceğe yapılan göndermeleri zaten içeriyor olacaktır. Çoğu tarihçi saptamalarını fiilen geleceğe de taşımaktan uzak durmayı tercih etse bile, Auguste Comte'un deyişini benimsersek, *savoir is not pour prévoir*, bilmek öngörmek için değildir; öngörmek *(prévoir)* bilmenin *(savoir)* parçasıdır.

Ve tarihçiler, hep geçmişe bakarak olsa bile, durmadan ileriyi görmeye çalışmaktadırlar. Tarihçilerin geleceği ya bugündür, ya da, uzak bir geçmişle kıyaslanan daha yakın bir geçmiştir. En geleneksel ve "anti-bilimsel" tarihçiler bile durumların ve olayların sonuçlarını ya da alternatif karşı-olgusal olanakları, bir çağın kendisinden önceki bir çağın bağrından çıkışını

sürekli analiz etmektedirler. Bu yolu en gayretli biçimde izleyenlerin bir kısmı, Oxford'daki bir diploma töreninde veda konuşmasını yapan Lord Dacre (Hugh Trevor-Roper) gibi, onu öngörülebilirliğe karşı kullanmakta, fakat bunu yaparken de öngörü tekniklerinden yararlanmaktadırlar. Tarihsel nedenleri, sonuçları ve alternatifleri fütürologların nihai ama erişilmez silahı olan "sonradan değerlendirme"nin yararına olacak şekilde analiz etmek için geliştirilmiş yöntemler, tahminde bulunmak isteyen kişilerin gözünde anlamlıdır, çünkü onlar ilke olarak birbirlerine benzemektedirler. Bu yöntemlerin değeri yalnızca bugün için kılavuz işlevi görebilecek her türlü gerçek tarihsel deneyim birikimlerine değil, yalnızca niçin doğru ya da yanlış olduklarına karar vermek için gerçek sonuçlara bakarak test edilebilecek geçmişteki yazılı öngörülere de değil, yalnızca tarihçilerin kuşaklar boyunca süren çalışmalarıyla biriktirdikleri pratik deneyim ve yargılara da değil, esas olarak iki şeye dayanmaktadır. Birincisi, tarihçilerin tahminleri, ne kadar geriye dönük bir nitelik taşırsa taşısın, kesinlikle insan yaşamının karmaşık ve her şeyi kapsayan gerçekliğiyle, asla eşit olmayan başka şeylerle, aslında "başka şeyler" de olmayan, toplum halindeki insan yaşamıyla ilgili açıklamaların asla tamamen soyutlanarak çıkarılamayacağı ilişkiler sistemini yansıtan şeylerle ilgilidir. İkincisi, kendi adını hak eden her tarihsel disiplin, toplumdaki etkileşim kalıplarını, değişim ve dönüşüm mekanizmaları ile eğilimlerini, toplumun köklü dönüşümünün doğrultularını tam olarak ortaya çıkarmaya girişmektedir; aslında tek başına bu bile, "kuramsal önemi herhalde fazla olmayan kategoriler içindeki ampirik veri yığınlarına dayalı istatistiki projeksiyonlar" denilen olguyu aşan bir şey olan tahmin yürütme için yeterli bir çerçeve sunmaktadır. Tahmin yürütme, tahayyül gücüyle hissedilen önseziyi ya da Burckhardt'ın, tarihçinin oturduğu yerde duramadığını anlatmak için kullandığı *Ahnung* terimini aşabilir. Ben bunun değerini küçümsemiyorum, sadece yeterli olmadığını söylüyorum. Zaten, kısa bir reklam arasını

mazur görürseniz, Marx'ın ve -Marksist olsunlar olmasınlar- tarihsel gelişmeye benzer bir bakış açısıyla yaklaşanların eşsiz değeri tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Tarih vasıtasıyla yapılan bu öngörülerde, genellikle birarada bulunan iki yönteme başvurulmaktadır: Bir, genelleştirme, yani model oluşturma vasıtasıyla eğilimlerin öngörülmesi; iki, bir tür yol analiziyle gerçek olayların ya da sonuçların öngörülmesi. Britanya ekonomisinin sürekli gerileme içinde olacağını öngörmek birinci yöntemin. Bayan Thatcher hükümetinin geleceğini öngörmek ikinci yöntemin örneğidir. Rus ya da İran Devrimi gibi bir olayı öngörmek ise (bir olayda neler olup bittiğini bilirken, diğer olayda neler olacağını henüz bilmiyoruz) iki yöntemi de birleştirmektedir. Almanya'nın 1945 yılındaki bölünmesinin, artık çok farklı ülkeler haline gelen [ki bu farklılık, iki ülkenin 1990 yılında yeniden birleşmesinden sonra çok açık biçimde görülmüştür] yerlerdeki toplumsal eğilimlerin analizinde taşıdığı anlam gibi, gerçek olaylar en azından bazı eğilimler açısından bir farklılık yarattığı için bile olsa bence iki yöntemin uygulanması da gereklidir. Şu anda gelecekteki olaylara atfettiğimiz belirsizlik marjı o kadar büyüktür ki ("sonucu belirlenmiş" bir boks maçı gibi, belirsizliğin kalktığının sonradan gösterilebileceği durumlarda bile), öngörülerimizi ancak bir dizi alternatif senaryolar şeklinde daraltarak yapabiliriz. Öngörülemez bazı öğeleri de önemsiz şeyler diyerek göz ardı edebiliriz, ancak bunun için genellikle yine kendi sorularımız ışığında bir "önemli" kriterimizin bulunması gerekir. Kaldı ki, bu tür bir sürü öngörülemez şey bugün önemsiz olarak kabul edilmektedir: Bir Amerikan başkanının suikaste uğrayıp uğramayacağını bilemeyebiliriz, ama analiz ve deneyim faktörü bize bunun temel bir farklılık yaratmayacağını göstermektedir. Diğer öngörülemez şeyler de önemsiz görülmektedir ve bunlar pekâlâ politikada bir haftayı uzun bir süre sayan politikacılar ile Sir Stafford Northcote'un 8 Ekim 1875'te R.A. Cross'a ne yazdığını tam olarak bilmeye can atan tarihçilere bırakılabilir. Bununla birlikte, müşterinin

önüne salt gerçekleşmesi aynı derecede muhtemel, her durumun iki ihtimal içerdiği Yahudi fıkralarında olduğu gibi tercihen ikili seçenekler haline getirilmiş bir dizi senaryo sunmakla yetinmeyip, bundan daha fazlasını yapabileceğimiz açıktır. Tarihçinin geçmişe dönük öngörüde bulunma girişimlerinin kılavuz işlevi görebileceği yer de burasıdır.

Şimdi, geçmişe dönük tahminde bulunmayı kapsayan belli bir zihinsel egzersize bunların ışığında bakmak yararlı olabilir: Sonradan bakıldığında, çağdaş öngörülerin fiilen onun kriter alınmasıyla kontrol edilebileceği bir olay olan Rus Devrimi. Bu örnek kaçınılmaz olarak bir "olmuş olabilirdiler" etkenini kapsadığı için, bu tür geçmişe dönük öngörülerde bulunmak karşı-olgusal tarihin (yani, olmuş olabilecek, ama olmamış olan tarihin) bir biçimi sayılabilir. Fakat yine de onu bu alandaki en yaygın ve en tanınmış karşı-olgusal spekülasyon biçiminden, "kliometristler"in bakış açısından ayırmak gerekir. Benim amacım, geçmişe dair bu tür maliyet-kazanç analizlerinin geçerliliğini reddetmek (çünkü fiilen bu noktaya çıktıkları bellidir) ya da tartışmak değildir. Ben sadece, niceliksel iktisadi tarihte moda haline getirilen biçimiyle bu analizlerin genellikle tarihsel ihtimalleri değerlendirmekle hiçbir ilgisi olmadığını gözlüyorum. Köle ekonomisi, ekonomik açıdan uygulanabilir, verimli ve iş yapmakla ilgili iyi bir önerme olabilir (şimdi bu tartışmaya girecek değilim), yalnız bu ekonominin kalıcı olup olamayacağı sorunu, onun kalıcı olma yeteneği hakkındaki tartışma dışında bu önermelerden etkilenmez. Zaten köle ekonomisi on dokuzuncu yüzyılda dünyanın her yerinde ortadan kalkmış, onun gerileme içine girip çökeceği rahatlıkla ve doğru bir şekilde önceden tahmin edilmiştir. Tahminde bulunmak (geçmişe dönük olsun olmasın) ya ihtimalleri değerlendirmekle ya da hiçbir şeyle ilgilidir.

1905 ve 1917'de fiilen yaşanmasının özel ve önceden görülemez koşulları ne olursa olsun, bir Rus devriminin gerçekleşmesi yaygın olarak beklenen bir durumdu. Peki, niçin? Açıkçası,

Rus toplumunun ve kurumlarının yapısal bir analizi, Çarlığın içsel zayıflık ve çelişkilerini aşmasının mümkün olmadığı inancını doğurduğu için. Böyle bir analiz, doğru olsa bile, ilkesel olarak küçük "olmuş olabilirdiler"i geri plana atacaktır. Kuramsal olarak iyi politikalar ile yetenekli yöneticilerin hile yapmış olabileceklerini kabul etsek bile, bunu ancak, sürekli aşağıya yuvarlanmakta olan Sisyphos'un kayasını hep yukarı çıkarmaya çalışarak yapabilecekleri de tartışma götürmez bir gerçektir. Aslında Çarlığın zaman zaman oldukça etkili politikaları ve iyi devlet adamları olması ve şaşırtıcı derecede ekonomik büyüme sergilemesi, bazı liberallerin, savaş ve Lenin gibi kazalar olmasaydı her şeyin yolunda gidebileceğine inanmasına yol açmıştı. Oysa bunlar yeterli değildi. Bir politikacı olarak Lenin, örneğin Stolypin'in tarım politikasının başarıya ulaşabilmesi ihtimaline kapıyı açık tutacak kadar akıllı olsa bile, koşullar Çarlığın aleyhindeydi.

Niçin birçok insan, Rus devriminin, çoğu Batılının özlemleri ve beklentilerine (ki Lenin gibi Rus Marksistlerinin özlemleriyle beklentileri de bu yöndeydi) rağmen, Batı tipinde bir burjuva-demokratik hükümetle sonuçlanacağından kuşku duymaya başlamıştı? Çünkü liberallerin ya da diğer orta sınıf gruplarının gücünün böyle bir çözümü getiremeyecek kadar zayıf olduğu çok kısa bir sürede açıklığa kavuşacaktı. Gerçekten de, Rus orta sınıfının zayıflıkları 1905 ile 1917 yılları arasında, Rus burjuvazisinin 1900'den önceki günlerine kıyasla kendisini çok daha güçlü ve güvenli hissettiği bir zamanda su yüzüne çıkmıştı. Zaten Rus burjuvazisi 1917'de kendisine bu kadar çok güvendiği için, şehir işçilerinin radikalleşmesini, fabrikalarda artık yürütülemeyen denetimi yeniden sağlamaya yönelik bir girişimin hızlandırdığına inanan tarihçiler bile çıkmıştır. Sadece 1914'ten bu yana istikrarlı liberal-demokratik rejimlerin koşullarının tarihsel açıdan ne kadar özgül bir nitelik taşıdığını, burjuvazinin ve orta katmanların bu tür rejimlere bağlılığının ne kadar koşullu olduğunu ve bu sınıfların ne kadar kaypak olabileceklerini öğrenmek için bile olsa, bugün ileriye dönük böyle bir öngörüde bulunmak

daha kolay olacaktır. Tarihten çıkardığımız bu dersler ışığında (ki Burkchardt'ı ve diğer muhafazakâr tahmincileri hatırlarsak kesinlikle önceden görülemeyecek şeylerdi bunlar), Bolşevizmin demokratik olmayan ama kapitalist bir alternatifinin (belki de askeri-bürokratik bir rejimin) mümkün olduğunu düşünebilirdik. Fakat silahlı kuvvetlerin 1917'de dağılmış olduğunu dikkate aldığımızda böyle bir alternatif'in de kesinlikle mümkün olmadığını görebiliyoruz.

Öbür yandan, Ekim 1917'de ortaya çıkan sonuç (Bolşeviklerin liderliğinde sosyalizmi kurmayı hedefleyen bir Rusya), 1905'te kesinlikle gerçekleşmesi en az muhtemel seçenekler arasında görülürken, Şubat 1917'de buna o kadar bile ihtimal verilmiyordu. Marksistler bile, içlerinden tek bir farklı ses çıkmadan, *sadece* Rusya'da bir proleter devrimi gerçekleştirmenin koşullarının bulunmadığını savunuyorlardı. Kautsky ile Menşevikler, tamamen mantıklı bir yaklaşımla, böyle bir girişimin mutlaka başarısızlıkla sonuçlanacağını ileri sürmekteydiler. Ne olursa olsun Bolşevikler azınlıktaydı. Fiilen gerçekleşen sonuç o kadar ihtimal dışı görülüyordu ki, Ekim Devrimi'ni tamamen Lenin'in, başarı şansının bulunduğu kısacık bir dönemde bir tür ayaklanma çıkarma kararına bağlama çabaları bugün bile moda olmaktan çıkmamıştır. Kuşkusuz böyle bir sonucun ilk başta göründüğü kadar tamamen mantıksızca olmadığını gösteren yapısal nedenler vardı. Marksist hükümetlerin kesinlikle Marksistlerin beklemedikleri ülkelerde devrimle iktidara geçtiklerini biliyoruz. (Ayrıca, yeri gelmişken söylersek, bu tür devrimlerin tamamen farklı sonuçlar doğurabileceğini de biliyoruz.) 1908'de "dünya politikasında tutuşucu madde"ye dikkat çeken ve daha sonra devrimin gerçekleşebileceği ülkeler arasında "en zayıf halka" diye adlandırılacak formülü ortaya koyan kişiler arasında Lenin'in kendisi de vardı. Buna rağmen, bir Bolşevik zaferini (ümit etmek dışında) önceden görmek, hele kalıcı bir başarı sağlayacağını tahmin etmek hiçbir şekilde mümkün değildi. Fakat öngörüye dayalı bir analiz de olanaksız değildi. Lenin'in

politikasının temeli tam da böyle bir analize dayanıyordu. Lenin'i bir iradeci olarak görmek son derece saçmadır. Eylem onun gözünde mümkün olan şeyin bir işleviydi ve hiç kimse hareket anında değişen bölgelerin haritasını, ondan daha dikkatli biçimde ve olanaksız olan şeyleri ondan daha kesin biçimde kabul ederek çizebilmiş değildir. Gerçekten, Sovyet rejimi hayatta kaldıysa (ve bu yolda Lenin'in ilk baştaki beklentilerinden başka bir şeye dönüştüyse), bunun tek nedeni, Lenin'in, yapılması gereken şeylerin -hoşa gitsin gitmesin- her zaman farkında olmasıydı. Lenin, Mao gibi bir iradeci olmayı istemiş olsaydı dahi, 1917'de böyle bir konuma sahip değildi, çünkü o dönemde salt kararlar alarak hiçbir şey yapamazdı: O kendi partisini bile otomatik olarak kontrol edemediği gibi, partisi de taban üzerinde fazla bir kontrole sahip değildi. Böyle bir kontrol, ancak devrimcilerin insanlara bir şeyler yaptırabilecek hükümetler haline gelmelerinden sonra -ve güçlü hükümetlerin bile her zaman farkında olmadıkları sınırlar içerisinde- kurulabilmiştir.

Bizim Lenin'in analizini izlememize gerek yok, çünkü o tek bir sonuçla ilgileniyordu. Oysa biz paralel bir analiz yapabiliriz. Kısaca özetlersek, 1917'deki temel sorun Rusya'da kimin başa geçeceği değil, herhangi bir kesimin etkin bir rejim kurup kuramayacağıydı. Geçici hükümetin başarılı olamamasının, çeşitli problemler ortaya çıkaran acil barışı sağlayamamasının nedenleri açıktır. Bolşevikler, (a) solda duran diğer kişi ve gruplardan farklı olarak başa geçmeye hazır oldukları, (b) tabanda olup bitenleri izleyip dikkate almaya tutarlı biçimde daha hazır oldukları, (c) en önemlisi de, Petrograd ve Moskova'da durumun kontrolünü ele geçirdikleri, (d) en kritik anda iktidarı ele geçirmeye hazır oldukları için kazanmışlardı. Ekim ayında Bolşevizmin tek alternatifi *de facto* anarşiydi. O dönem için çeşitli senaryolar kurulabilir tabii ve bunlardan en akla yatkın olanı da, fiilen gerçekleşen şeylerin daha aşırı bir versiyonu; yani imparatorluğun kenar bölgelerinin eninde sonunda kopması, iç savaşın patlak vermesi, çeşitli bölgesel ve koordine olamamış karşı devrimci

komutan rejimlerinin (bunlardan birisi eninde sonunda başkentin denetimini de ele geçirebilir ve kendisini merkezi bir hükümet olarak kabul ettirmek gibi uzun süreli bir çabanın içine girebilirdi) kurulması olacaktır. Kısacası, ikilem Bolşevik bir hükümet ile hükümetsizlik arasındaydı.

İşte bu noktada, geleceğin görülmesini gizleyen sisi azaltmaktan öteye gidilemezdi. Lenin'in açık biçimde gördüğü gibi, rejimin ayakta kalıp kalamayacağı konusundaki belirsizlik, ilk kuruluş anındakinden çok daha fazlaydı. Rejimin geleceği artık bir politik "sörf"e (büyük dalgayı yakalayıp onun üstüne binmeye) değil, önceden görülemeyecek iç ve uluslararası değişkenlerin oluşturacağı konjonktüre bağlıydı. Dahası, gelecekteki gelişmeler o an için *politikaya*, yani bilinçli, muhtemelen hatalar taşıyan ve kesinlikle değişken kararlara bağlı olduğu ölçüde, geleceğin yönü onların müdahaleleriyle değişiyordu. Bunun için Bolşeviklerin yeni bir Enternasyonal kurma, ama kendi ölçütlerini onaylayanlardan başka hiç kimseyi bu yapının içine almama kararı, 1919-1920'de diğer Avrupa devrimlerinin eli kulağında ya da mümkün göründüğü bir dönemde anlamlı bulunabilirdi; ancak sosyal demokratlar ile komünistler arasındaki ayrılık ve onların birbirlerine düşmanlıkları, o zamandan beri her iki taraf için de değişen ve oldukça farklı koşullarda öngörülemeyen problemler yaratarak devam etmiştir. Öngörü ile sonradan değerlendirme arasındaki farklılık işte bu noktada can alıcı bir önem kazanmaktadır. Her durumda, ancak geçmişe sonradan bakıldığında, yani fiilen başka bir şekilde olmadığı için "olması gereken şeyleri" bildiğimiz zaman aydınlatılabilecek karanlık geçitler, öngörüde bulunmanın önünü kesmiştir. Bolşevik Devrimi'nin hayatta kalması uluslararası koşullara bağlı olduğu ölçüde, Ekim 1917'den sonraki birkaç ay için geleceğinin nasıl bir seyir izleyeceği fiilen tahmin edilememesine rağmen, devrimin yaşaması 1918 sonundan itibaren artık gerçekçi bir seçenek olarak düşünülebilecek duruma gelmişti. Öbür yandan, devrimin ayakta kalması ve kalıcı olması için de yine çeşitli öngörüler

yapılacaktı. Ne yazık ki, şu anda SSCB'nin uzun dönemdeki geleceği konusunda, fiilen yaşanan şeylerden çok farklı olarak tasarlanması gereken gerçekçi bir tahminde bulunamıyorum. Kuşkusuz çok daha az zalimce ve entellektüel bakımdan çok daha az felaketlerin yaşanacağı alternatif senaryolar tasarlamak mümkündür, yine de 1917'nin yüce umutlarının pek çoğunun hayal kırıklığıyla sonuçlanmadığı bir alternatif düşünmek artık doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Benim burada bir tür sesli düşünmemin (buna 19. bölümde tekrar döneceğiz) amacı, tarihin yönünün kaçınılmaz olduğunu göstermek değil, öngörünün kapsamını ve sınırlarını ele almaktır. Böyle bir fikir jimnastiği bizim, bir Rus devrimi, liberal olmayan devrim sonrası bir rejim ve kaba hatlarıyla Sovyetler'in daha sonraki gelişme seyrinin önemli öğeleri gibi gerçekleşmesi son derece muhtemel sonuçları saptamamıza olanak tanımaktadır. Böyle bir egzersiz bizim Lenin'in kişisel katkısını, onu kuşatan kafa karıştırıcı etkenlerin çoğundan ayırmamıza, Bolşevizm ile hükümetsizlik arasında seçim yapmak gibi Evet-Hayır durumları ile çok çeşitli seçeneklerin bulunduğu durumları saptamamıza, Lenin'in Ekim ayında iktidarı ele geçirmeye güvenmesinin ve iktidarı koruyacaklarından emin olamamasının nedenlerini açıklamamıza, hayatta kalmanın koşulları ile bu koşulların ne ölçüde kestirilip kestirilemeyeceğini belirlememize ve nihayet hiç kimsenin kontrol edemediği süreçlerin (1917'deki Rusya tarihinin büyük kısmı gibi) analitik açıdan görece öngörülebilirliği ile gerçek emirlerle planlama çabalarının işleri karıştırdığı süreçler arasında ayrım yapmamıza olanak tanımaktadır. Ben, "Toplumsal değişim giderek hem düzenli hem de kurumsallaşmış hale geldiği için... gelecek kısmen öngörülebilir, çünkü gelecek kısmen şu anda olacağı sanılan şeye benzeyecektir." diyen bir Amerikalı sosyologun naif inancına katılmıyorum. Aslında, Sovyetler'deki gelişmenin doğrultuları ancak, Sovyet politikasının (kendi hedefleri göz önüne getirildiğinde) atılması gereken adımları bilmesi derecesinde öngörülebilirdi ve

öngörülebilmektedir. Ne yazık ki, insanlarla ilgili (ne kadar etkili olursa olsun) planlar yapmayı gerek kâhinlerin gerekse politikacıların gözünde hayal kırıklığı yaratıcı bir deneyim durumuna getiren şey, planların sınırlı kapasitesi ile "doğru anlama"nın sınırlı sonuçları arasındaki karşıtlık ve yanlış anlamanın potansiyel olarak muazzam sonuçlar doğurmasıdır. Napoléon'un iyi bildiği gibi, kaybedilen bir savaş bazen fiili durumu kazanılan on savaştan daha fazla değiştirebilir. Buradaki gibi bir fikir jimnastiği, son olarak da, çok fazla öngörüler yapılan bu alanda at oynatan sayısız aktörü değerlendirmemizi sağlamaktadır. Bildiğim kadarıyla, geçmiş ve bugün hakkında tahminlerle dolu olmasına rağmen bu geniş literatür üzerine sistematik bir araştırma yapılmamış olması ilginç bir durumdur.

Toplumsal genel eğilimleri önceden görmek bir bakıma olayları önceden görmekten daha kolaydır, çünkü bu yetenek sadece tüm sosyal bilimlerin temeli olan şeyi (kararlar, olaylar, tesadüfler ve olanaklar karmaşasını çözmeye kalkışmadan, insan toplulukları hakkında ve dönemler üzerine genellemeler yapmanın mümkün olduğunu) keşfetmeye, tek tek her ağacı tanımadan orman hakkında bir şeyler söyleme yeteneğine bağlıdır. Genel eğilimler söz konusu olunca belli bir asgari sürenin tanınması gereklidir. Bu kapsamda, gerçi "uzun süreli" deyişi insanın en fazla bir yüzyılla sınırlı olan uzun süreli öngörülerinin uzunluğu bakımından görece kısa kalsa bile, kısa süreli öngörülerden ayrı olan uzun süreli öngörülerden söz edilebilir. Ben en azından bin yılın sınırlarını -sözcüğün her iki anlamıyla- aşmayan hiçbir öngörü düşünemem. Fakat bu tür uzun süreli öngörülerin bilinen bir sorunu da, onlara uygun bir zaman ölçeği yüklemenin hemen hemen olanaksız olmasıdır. Olması muhtemel şeyleri bilebiliriz, ama bunların zamanını kesinlikle bilemeyiz. ABD ile SSCB'nin dünya devletlerinin devleri olacakları, büyüklükleri ve kaynaklarına bakılarak 1840'lı yıllarda doğru biçimde öngörülmüştü, fakat bunun gerçekleşmesi için, diyelim 1900 gibi tek ve kesin bir tarih vermenin doğru olduğuna ancak bir aptal inanabilirdi.

Bu tür öngörülerin bazıları çoğu gözlemcinin beklediğinden daha yavaş gerçekleşmektedir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde köylülüğün ortadan kaldırılamaması, on dokuzuncu yüzyıl ortasında bu doğrultuda bir değişimi tahmin eden öngörünün aleyhindeki bir argüman olarak kullanılabilir. Öbür yandan, bazı öngörüler de beklenenden daha hızlı gerçekleşmektedir. Dünyanın çok büyük bir kesiminin bir avuç devletin yönettiği sömürgelere bölünmesi durumunun kalıcı olmayacağı daha önceden öngörülebilirdi ve öngörülmüştü. Yine de Joe Chamberlain zamanında, insanların emperyalizmin bu türünün yükselip ortadan kalkışının neredeyse tek bir insanın ömür süresi içinde (1874'ten 1965'e kadar yaşayan Winston Churchill'i düşünüyorum) gerçekleşmesini bekleyip bekleyemeyeceklerini düşünmek bile doğru olmaz. Bazı öngörülerin gerçekleşmesi ise beklenenden hem daha hızlı hem daha yavaştır. Köylülüğün çok uzunca bir süre ve başarıyla ayakta kaldıktan sonra yok olmaya başlamasının hızı hayret vericidir. 1960'da kırsal nüfusun toplam nüfusun yüzde 67 kadarını oluşturduğunun hesaplandığı Kolombiya'da, köylülerin sayısı 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ya yarı yarıya ya da daha fazla düşmüş durumdaydı. Bu tür öngörüler, ne zaman gerçekleşeceklerini bilmesek bile önemlidir. Yahudilerin Orta Doğu'daki bir bölgeyi fethederek kalıcı bir yere yerleşmeleri şansının uzun vadede Haçlıların şansından çok daha fazla olmadığına inanıyorsak, tarih belirleyebilelim ya da belirleyemeyelim, bunun, onların hayatta kalmasıyla ilgilenen kişiler için açık politik sonuçları olacağı ortadadır. Yine de benim burada dikkat çekmek istediğim nokta, "Ne olacak?" sorusunun metodolojik açıdan "Ne zaman olacak?" sorusundan tamamen farklı olduğudur.

Benim güvenle anabileceğim kronolojik öngörüler, anlamadığımız zaman bile arkasında açıklanabilir bir mekanizma bulunduğunu düşündüğümüz düzenli bir dönemselliğe dayalı öngörülerdir sadece. Demografi alanı da bunu kapsamakla birlikte, dönemselliklerin peşine en çok düşen insanlar iktisatçılardır. Diğer toplum bilimleri de dönemsellikler keşfettiklerini

iddia etmişlerdir, yalnız bunların içinden çok azı, son derece uzmanlık isteyen tahminler dışında işe yaramaktadır. Örneğin, antropolog Kroeber haklıysa, kadınların elbiselerinin boyları "çoğu durumda yaklaşık elli yıllık dönemlerle, maksi ile mini arasında oldukça düzenli biçimde gidip gelmektedir". (Kumaş ticaretine yansıması ne olursa olsun, bu iddia hakkında hiçbir görüş belirtmiyorum.) Yine de, daha önce (bkz. s. 44) değinilmiş olduğu üzere, yaygın bir kabul gören "Kondratieff uzun dalgaları" hakkında hiçbir bilgi sahibi olmasam, şüphecilerin yaklaşımları onların varlıklarını kuşkulu hale getirse bile, en az bir türdeki dönemselliğin, muammaları yok edememekle birlikte hayli isabetli olabileceğini düşünüyorum. Bu dönemsellikler bizim gerek ekonomi, gerekse, daha genel bir biçimde, toplumsal, politik ve kültürel sahneler hakkında öngörülerde bulunmamızı sağlarlar. Avrupa tarihçilerinin en işe yarar örnek olduğunu düşündükleri on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl tarihinin dönemselleştirilmesi aslında Kondratieff dalgalarıyla büyük ölçüde çakışmaktadır. Ne yazık ki tahminciler bu tür öngörü araçlarına çok ender sahip olabilmektedir.

Kronolojiyi bir kenara bırakırsak, tarihçi aslında, sosyal bilimlerdeki her türlü gerçekliğe uygulanan kuramsal önermeler ya da modellere (temelde matematiksel olan) dayalı en yaygın ve güçlü öngörü biçimi açısından bile asli önem taşıyan bir figür olarak görülmektedir. Fakat bu, hem değersiz hem de yetersiz bir durumu yansıtmaktadır. Eğer değişkenler arasında mantıksal açıdan bir zorunluluk ilişkisi kurarsak değersiz olduğunu görürüz. İnsanlık sınırlı olan kaynaklarını, alternatiflerinin bulunması ya da onlarla ikame edilmesinden daha hızlı bir oranda kullanırsa, o zaman bu kaynaklar er ya da geç tükenirler ve geriye kalan tek merak konusu (petrol rezervlerinde olduğu gibi) bu tükenişin ne zaman gerçekleşeceği sorusu olur. Bu tür önermelere dayalı kurgular oluşturmadan, salt ampirik olanları aşan hiçbir öngörüde bulunulamaz. Fakat bu öngörüler aynı zamanda yetersiz de kalmaktadır, çünkü kendi başlarına, somut durumlara pek

ışık tutamayacak ölçüde genel bir nitelik taşımaktadırlar. Dolayısıyla, tahminler yaparken doğrudan onlara başvurmaya yönelik girişimler başarısız kalmaya mahkûmdur. David Glass da bu yüzden, artık moda haline gelen fizikle benzerlik kurma kriterlerine göre sosyal bilimler içinde (sanırım iktisat bilimi ve dilbilimle birlikte) en gelişkin disiplin olan demografinin muazzam bir öngörü siciline sahip olduğuna işaret etmiştir. Aynı doğrultuda, temel Malthusçu önermeyi yansıtan, nüfusun, mevcut geçim araçlarının dayattığı sınırların ötesinde sürekli bir artış göstermeyeceği düşüncesi hem reddedilemez hem de çok değerli bir saptamadır. Yine de bu görüş, kendi başına ele alındığında, bize nüfus artışı ile geçim araçları arasındaki geçmiş, bugün ve gelecek ilişkisi hakkında hiçbir şey söyleyemez. Bu görüş, İrlanda'da yaşanan açlık türünden Malthusçu terimlerle tarif edilebilecek bir krizi öngöremeyeceği gibi geçmişe dönük olarak da açıklamaz. Eğer İrlanda'nın 1840'lı yıllarda neden böylesi bir kriz yaşadığını, ama niye aynı durumun Lancashire'da başgöstermediğini açıklamak istiyorsak, bunu Malthusçu modelle değil, ona gönderme yapmadan analiz edilebilecek faktörlerle gösterebiliriz. Buna karşılık, Somali'de yaşanacak bir açlığı önceden tahmin ediyorsak, bu tahmin de insanların yeterince yiyecek bulamazlarsa aç kalacakları şeklindeki totolojik bir gerekçeye dayanmaz. Kısacası demografi kuramı, basit tahminler olmayan koşullu öngörülerde ve kendi modellerine dayanmayan tahminlerde bulunabilir. Peki, bu öngörüler neye dayanmaktadır?

Malthus'un kendisi de birtakım eğilimlerle ilgili -yanlış- tahminlerde bulunduğu ölçüde, belli tarihsel verilere, nüfus artışına ve yiyecek üretkenliğindeki gelecekteki artışlara (bunların gerçekçi olmadığı görülmüştü) muhtemel ampirik rakamlar (bunlar da keyfi olduğu kanıtlanmış rakamlardı) atfetmeye güveniyordu. Demografik ya da ekonomik çerçevede tahmin yapan bir kişi, kendi verilerini gerçek miktarlara çevirmekle kalmamalı, aynı zamanda, sürekli olarak kendi kuramsal analizinin ve kendi uzmanlık alanının dışına çıkıp, geçmişe ya da şimdiye

ait olan tüm tarihin uçsuz bucaksız topraklarına dalmalıdır. Batı'daki doğurganlık oranı, geleceğin nüfusuyla ilgili tüm tahminleri gözden geçirmeye zorlayarak 1930'larda, sonra niçin düşmeye devam etmemiştir? İşte bu tür sorulara yanıt bulmak ve böylelikle gelecekteki muhtemel değişikliklere ışık tutmak tarihçinin işidir. Bazı insanların şimdilerde, üçüncü dünya ülkelerindeki demografik artış oranının sanayileşmeyi ve kentleşmeyi yavaşlatabileceğine inanmasının nedeni nedir? Bunun nedeni, bu eğilimi doğrulayan bazı kanıtlar (yani, tarihsel veriler) olmasının yanı sıra, gelişmiş ülkelerin demografik tarihiyle ilgili farazi bir analojidir (yani, tarihsel bir genellemedir). Ne şans ki demograflar tüm bunların farkındadırlar; üstelik, gelişmekte olan tarihsel demografi disiplini geçmişe dönük olan ekonometriyle karşılaştırılırsa, iktisatçılardan daha çok farkındadırlar. Hatırlatmama gerek yok ki, David Glass, yaşamının önemli bölümünde demograf olarak değil, sosyolog olarak çalışmıştı ve diğer alanlara yayılan ilgilerinin dışında, çarpıcı derecede bilgili ve zeki bir tarihçiydi. David Glass büyük bir demografti, çünkü, "Demografların yeterliliğinin alanın ancak bir kısmıyla ilintili olduğunu, çalışmanın asıl yükünün tarihçilerle sosyologların sırtına yıkılacağım," biliyordu.

Bununla birlikte, tarihçilerin (sosyal bilimciler gibi), gerek hepimizin, gerekse onların araştırmakta oldukları bütünün, yani sistemin tam olarak nasıl bir şey olduğu ve (Marx'ın harika öncülüğüne rağmen) sistemin çeşitli öğelerinin birbiriyle tam olarak nasıl bir ilişkiye girdiği konusunda net bir fikirlerinin bulunmamasından dolayı, gelecekle karşı karşıya geldiklerinde bir hayli umutsuz olduklarını söylemek zorundayım. Bizim ilgi alanımıza giren biçimiyle, "toplum" (tekil ya da çoğul haliyle) tam olarak nedir? Ekolojistler kendi eko-sistemlerinin sınırlarına gelindiğini iddia edebilirler, ancak insan toplumuyla ilgili araştırmalar yapan çok az öğrenci (küçük, izole olmuş ve "ilkel" topluluklarla ilgilenen bazı antropologlar dışında) kendilerinin de aynısını söyleyebileceğini iddia edebilir, özellikle de moderni

dünyada. Biz yönümüzü el yordamıyla buluyoruz. Tarihçilerin çoğu, diğer sosyal bilimlerden farklı olarak, cehaletimizden dolayı problemlerden uzak duramayacağımızı iddia edebilirler. Sosyal bilimcilerden farklı olarak biz, prestiji daha fazla olan doğa bilimlerini taklit edelim diye uydurma öngörülerde bulunmanın çekiciliğine kapılmayız; her şey bir yana, biz ve antropologlar, insanın çeşitli alanlardaki toplumsal deneyimleri hakkında başka hiç kimseyle kıyaslanmayacak ölçüde bilgi sahibiyiz. Ayrıca, insanlarla ilgili incelemeler alanında, belki de tek başımıza, tarihsel değişime, etkileşime ve dönüşüme göre düşünce üretmek *zorundayız*. Tarih tek başına bir yön sunar ve geleceğe tarihin dışında bakan herkes, özellikle yüksek teknoloji çağında, hem kör hem de tehlikelidir.

Size uç bir örnek vereyim. Hatırlayabileceğiniz gibi, Haziran 1980'de, her şeyin bir bilgisayar hatasından kaynaklandığı anlaşılana kadar, Amerikan gözlem sistemi Rus füzelerinin ateşlenmiş olduğunu ve birkaç dakika içinde ABD'deki nükleer silahların da otomatik olarak harekete geçeceğini bildirmişti. Şimdi de, eğer bu anfinin kapısındaki görevli birden içeri dalıp nükleer savaşın çıktığını haber verecek olsa, en kötümser insanların dahi onun -esas olarak tarihsel nedenlerle- yanıldığı sonucuna varmaları üç dakikayı geçmez. Ne kadar kısa sürerse sürsün ön bir kriz ya da başka uyarıcı işaretler olmadan bir dünya savaşının çıkması mümkün değildir ve son aylar, haftalar, hatta günlerdeki deneyimlerimizi gözden geçirerek buna benzer bir durum yaşamadığımızı biliriz. Oysa 1962 yılındaki Küba füze krizi gibi bir olayın ortasında olsaydık kuşkusuz bu güvenimiz daha az olabilirdi. Kısacası, hepimizin zihninde, dünya savaşlarının nasıl çıktığı ya da çıkabileceği konusunda, geçmişle ilgili analiz ve bilgilerimizin biraraya gelmesinden oluşan rasyonel bir modelimiz olduğu açıktır. Bu temelde ihtimalleri değerlendirirken, dikkate alınmayacak kadar çok uzak olmadıkları sürece olanakları dışlamaya da gerek yoktur. Ben Kanada'nın bugün Amerika Birleşik Devletleri'yle bir savaş ihtimaliyle ilgili planlar hazırlamaya

ya da Britanya'nın bir Fransız işgaline karşı önlemler almayı tasarlamaya çok fazla zaman harcadığını zannetmiyorum. Zaten bu tür değerlendirmeleri yapmazsak, her zaman *her şeyin* olabileceğini varsaymanın (korku filmlerinin ve UFO fanatiklerinin beklentilerinin de altında yatan bir varsayımdır bu) çekiciliğine kapılabiliriz. Ya da, kendimizi pratik ön uyarıların yapılabileceği durumlarla sınırlamak istersek, özellikle işler ters giderse bunun sorumlusu olarak kendimizin suçlanacağı zamanlarda, "en kötü durumu" formüle edip ona göre hazırlanmak gibi aynı derecede irrasyonel bir yol izleriz. Bu yol aynı derecede irrasyoneldir, çünkü en kötü durumun gerçekleşmesi en iyi durumdan daha fazla mümkün değildir. Kaldı ki, en kötü durumlara göre önlemler almak ile bu duruma uygun adımlar atmak (örneğin, 1940 yılında Britanya hükümetinin tüm Alman ve Avusturyalı mültecilerin dikenli teller arkasında tutulmasını istemesi gibi) arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır.

"En kötü durum" düşüncesinin psikolojideki karşılığı paranoya ya da histeridir. Gerçekten de histeri ile tarihsici-olmayan bakış açısı, içinde bulunduğumuz günlerdeki [bu satırlar ikinci Soğuk Savaş'ın en yoğun günlerinde yazılmıştır] gibi gerginlikler ve korkular yaşadığımız anlarda biraraya gelecektir. Böyle bir ortamda, gerek ordu yetkilileri, gizli servisler ve heyecan romanları yazarları gibi meslekleri gereği bu durumu tasarlamayı iş edinen kişiler, gerekse Afganistan ya da Afrika'nın bazı bölgelerindeki Küba birliklerini düşünerek jeopolitik kurgular geliştiren oldukça duyarlı insanlar arasında hep en kötüsü beklenmiştir. Daha ciddi olarak da, dünyayı anlamaktaki başarısızlığımız giderek mekanikleşmiştir ve bizler, en kötü duruma göre ayarlanmış, yanlışlıkla "saldır" düğmesini yakan işaretlerle harekete geçen otomatik sistemler kurmuş durumdayız. Pratik tarihçilerin müdahalesi dışında insanlığın yok oluşu sürecini durdurabilecek tek şey, işaretlerin mekanik olarak yanlış okunduğunu gösteren ve aynı derecede otomatik olan teknik çapraz kontrol mekanizmalarıdır. Bu tür yanlış alarmlar, bir bakıma,

geleceğe tarihsel olmayan bir açıdan bakmanın saçları diken diken eden *reductio ad absurdum*'u* işlevi görürler. Ben gerçekte, savaş çıkarsa ya da çıktığı zaman, kör bir teknik yanlışlıkla silahların ateşlenmesini beklemiyorum. Fakat bunun olabilecek olması ve yalnızca böyle bir ihtimalin bulunması bile, tarihsel rasyonalitenin geleceği ve ona uygun düşecek insani eylemleri değerlendirmekte ne kadar vazgeçilmez bir rol üstleneceğini örneklemektedir.

Bu konuşmayı nasıl bir sonuca bağlamalıyım? Tarihçiler, gelecek yılın ya da bir sonraki yüzyılın BBC World Service haber bültenlerinin manşetlerini kaleme alabilmeleri ya da buna çalışmaları gerektiği anlamında kâhin insanlar değillerdir. Kaldı ki biz kehanette bulunma şirketinin eskataloji departmanında değiliz ya da olmamalıyız. Ben bazı düşünürlerin (onların içinde tarihçiler de vardır), tarih sürecini, gelecekte mutlu ya da mutsuz bir sona giden insanın yazgısını açıklamak olarak gördüklerini biliyorum. Böylesi bir inanç, 1950'lerin güvenli ortamında Amerika'daki sosyal bilimlerde çok yaygın biçimde rastlanan, insanın yazgısının dinlenme yerini tam şimdi, güncel bir toplumda, yeni Kudüs olarak Omaha'da bulmuş olduğu görüşüne kıyasla ahlâki açıdan tercih edilebilir bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu kesinlikle kolay kolay çürütülebilecek bir sav değildir, ama hiçbir işe de yaramaz. Gerçi insan -filozof Ernst Bloch'un sözleriyle- ümit eden bir hayvandır. Biz geleceğin rüyasını kurarız. Üstelik bunu haklı çıkaran bir sürü neden de vardır. Tarihçilerin, diğer insanlar gibi, insanlık adına arzu edilebilir bir gelecek konusunda fikir sahibi olmaya, böyle bir gelecek uğrunda döğüşmeye ve tarihin -bazen olduğu gibi- kendilerinin istedikleri yola girdiğini görürlerse alkışlamaya hakları vardır. Ne olursa olsun, bu, dünyanın, insanlar geleceğe güvenlerini kaybettikleri, ütopyaların yerini kıyamet (*Götterdämmerung*)

*) [Lat.] bir şeyin doğruluğunu, tersinin saçmalığını ortaya koyarak göstermek. (ç.n.)

senaryolarının aldığı zamanki gidişatına dair iyi bir işaret değildir. Öte yandan tarihçinin nereden gelip nereye gittiğimizi açığa çıkarma görevi, *bir iş olarak*, geleceğe yönelik sonuçlardan hoşlanmamız ya da hoşlanmamamıza göre etkilenmemelidir.

Bunu paradoksal bir biçimde ifade edeyim. Marx'ın kapitalizmin ve burjuva toplumunun geçici tarihsel fenomenler olduğunu göstermesi hoşumuza gitmediği için onun bakış açısını görmezlikten gelmek de, sosyalizmden yana olduğumuz için (ki Marx kapitalizm ile burjuva toplumunun arkasından sosyalizmin geleceğini düşünüyordu) onu benimsemek de aynı derecede faydasızdır. Ben Marx'ın bazı temel eğilimleri derin bir kavrayışla sezdiğine inanıyorum, ama aynı eğilimlerin neler getireceğini hiçbirimiz bilmiyoruz. Bunun nedeni, geçmişte öngörülmüş geleceğin büyük kısmı karşımıza çıktığında onun idrak edilemeyişine benzer bir şekilde, öngörüler yanlış olduğu için değil, gelişini beklememiz söylenen ilginç yabancıya bizim özel bir yüz ve elbise atfetmekteki yanılgımızdır. Burada, hem bir muhafazakâr hem de Marx'ın olağanüstü analitik bakışına büyük saygı duyan bir insan olan ve "Marx'ın... yorumu tutucu bir anlamda kabul ettiğini söylemek, sadece onun ciddiye alınabileceğini söylemektir," diyen Schumpeter kadar ileri gitmemiz gerektiğini düşünmüyorum. Fakat umut ile öngörünün, birbirlerinden ayrılamasalar bile, aynı şeyler olmadığını da unutmamamız gerekir.

Yine de tarihçilerin bizim geleceği keşfetmemize (insanların bu konuda neler yapıp neler yapamayacaklarını keşfetmeye, insanın eylemine uygun ortamlar oluşturmaya ve bunun sonucunda sınırları, potansiyelleri ve sonuçlarını saptamaya, gerek öngörülebilir şeyler ile öngörülemez şeyler arasında, gerekse farklı türde öngörüler arasında bir ayrıma gitmeye) yapabilecekleri çok katkı vardır. Bir kere, tarihçiler, bilimsel statü peşinde koşan bazı insanlarda (devrimleri öngörmenin, "toplumsal devrimi gerçekleştirmek için erken modernleşme ne kadar kapsamlı ve hızlı olmalı" sorusunu "karşılaştırmalı, kesitsel ve zamansal

veri toplama" araçlarıyla nicelikselleştirmek yoluyla sağlanacağını sanan insanlar) görüldüğü gibi, öngörü için mekanik otomatlar kurmaya yönelik saçma ve tehlikeli girişimlerin ipliğini pazara çıkarmaya yardımcı olabilirler. Tabii bu girişimlerde bulunanlar Marksistler değildir. Marksistler, düşünülebilir olan şeylere kafa yormanın bir alternatifi olarak düşünülemez olan şeylere kafa yormayı başa alan fütürolojideki daha tehlikeli girişimleri bile teşhir edebilirler ve edebilmelidirler. Marksistler, istatistiki kestirimleri kontrol altında tutabilirler. Olması muhtemel şeyler hakkında bir şeyler söyleyebilecekleri gibi, olmayan şeyler hakkında daha da fazla şey söyleyebilirler. Gerçi onların söylediklerine fazla kulak asılmaz; bu, tarihin özünden gelir. Fakat artık, gelecek hakkında bir şeyler söyleme yeteneklerini değerlendirmeye ve ilerletmeye, ayrıca onu bir parça daha iyi tanıtmaya gerçekten daha fazla zaman harcarlarsa, Marksistlerin seslerine bir parça daha fazla kulak verilebilir. Her şeyden önce, Marksistlerin tanıtacak bir şeyleri vardır.

5
TARİH İLERLEME KAYDETTİ Mİ?

Tarih yazımı (en azından benim ilgi alanlarımda) gelişmiş midir? Tarih yazımının sosyal bilimlerle ilişkisi nasıldır? Bunlar, aşağıdaki bölümlerde tartışılacak olan sorulardır.

"Tarih İlerleme Kaydetti mi?" başlığını taşıyan (ve önceden yayımlanmamış olan) bu makale, biraz gecikmeli olarak, 1979'da Birkbeck College'ın açılış konuşmasında okunmuştur.

Tarih ilerleme kaydetti mi? Bu soru, lisans üstü öğrencisi, araştırma görevlisi ve 1947'den itibaren Birebeck College'da öğretmenlik yaparak geçen kırk küsur yıl boyunca tarih alanında çalıştıktan sonra emekliliği yaklaşan birisi için son derece doğal bir sorudur. Sanırım şu soruyu yöneltmenin de hemen hemen başka bir yoludur: Ben meslek yaşamım boyunca ne yaptım? Bu soru, ilk sorumuzla tam olarak değilse de, hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Çünkü bu soru, "ilerleme" teriminin tarih gibi bir alanda bir ölçüde kullanılabileceğini varsaymaktadır. Peki, bu mümkün müdür?

Gerçi "ilerleme" terimini açıkça kullanan akademik disiplinler ile bu terimi kullanmadığı söylenebilecek -en azından

benim görüşümce- başka disiplinler vardır. Günümüzde bu ayrım bir ölçüde kütüphanelerimizde görülebilmektedir. Rasyonel bir gözlemcinin ilerlemeden ciddi biçimde kuşku duyamayacağı bir alan olan doğa bilimlerinde, görece temel bir eğitim vermek ve zaman zaman kendi alanıyla ilgili geçici sentezler yapmak gibi amaçlar dışında, artık kitaplar fazla kullanılmamakta, çünkü elde edilen yeni bilgiler, ilerledikleri (yalnız ilerlemenin benim -bizim- ömür süremizde muazzam boyutlara ulaştığını da hemen eklemeliyim) ölçüde eskimektedir. Belli bir alandaki büyük atalara duyulan bir *pietas*, saygı ve bağlılık duygusu veren ya da bilimler tarihiyle ilgili olan kitaplar dışında, artık mutlaka okunması gereken klasikler yoktur. Newton'dan, Clerk Maxwell'den ya da Mendel'den bugüne kalan şeyler, fiziksel evrenle ilgili daha geniş kapsamlı ve daha ileri yaklaşımlara yedirilmişken, bugün fizik bölümünde okuyan ortalama öğrenciler bu evreni Newton'dan daha iyi anlamaktadırlar. Tarihçiler olsun, doğa bilimlerinin süreci ve gelişmesi üzerinde duran diğer analistler olsun, kendi ilerlemelerinin doğrusal bir çizgide seyretmediğini, ama böyle bir ilerlemenin varlığından da kuşku duyulamayacağını bilmektedirler.

Öbür yandan, üniversitelerde artık bir alışkanlığa dönüşmüş biçimde öğretilen yaratıcı sanatların tek biçimi olan edebiyat eleştirisini ele alırsak, derin bilgilerin ve teknik gelişmişliğin görece küçük çaplı örnekleri dışında ilerleme, ne gösterilebilecek ne de mantıklı görülecek bir durumdur. Yirminci yüzyıl edebiyatı on yedinci yüzyıl edebiyatından daha iyi olmadığı gibi, Dr. Johnson'ın eleştirileri de Dr. Leavis'in, hatta Roland Barthes'ın eleştirilerinden daha kötü değildir; yalnızca farklıdır. Hiç kuşku yok ki, akademik nitelikli ya da diğer eleştirel yazıların çok büyük bölümü doktora öğrencilerinin dışında gözlerden kaçmaktadır; bunların içinden bazılarının bilinmesi ve akılda kalmasının nedeni de, daha yakın zamanda yazılmış, dolayısıyla öncellerinin yerini almış olmaları değil, tanımlaması kolay olmayan nedenlerden dolayı özel bir etkileme ve anlaşılma

gücüne sahip olduğu düşünülen yazarlar tarafından kaleme alınmış olmalarıdır. Elbette edebiyat incelemeleri içerisinde tarihin özel bir biçimini yansıtan çalışmalar (ister edebi yapıt olsun ister edebiyat eleştirisi türünde olsun) vardır ve benim gözlemime göre, eleştiri değil tarih olarak öğretilen benzer konu ve alanlarda, örneğin sanat tarihinde buna az da olsa rastlanabilmektedir. İngilizce bölümleri kitapları yorumlar ve belki yine bu nedenle kitap çıkarırlar.

"İlerleme" kavramının kullanılabilmesinin, en azından global düzeyde aynı derecede zor olduğu başka disiplinler de vardır: örneğin, felsefe ya da hukuk. Descartes'ın Platon'u, Kant'ın Descartes'ı, Hegel'in Kant'ı eskittiğinden söz edilemeyeceği gibi; daha önce yazılan yapıtlarda doğruluğuyla süreklilik taşıyacağı anlaşılan şeylerin, daha sonra yazılan çalışmalarda özümsenip sindirilebileceği ve böylece bilgeliğin biriktiği bir süreci saptayabileceğimizi de söyleyemeyiz. Bizim gerçekte çok daha sık olarak gözlemlediğimiz durum, eski, genellikle de antik dönemin tartışmalarının çağdaş terimlerle devam ettirilmesi ya da canlandırılmasıdır; bu durumun daha sık rastlanan örneği, tiyatro yapımcılarının kendi ünlerini kazanmalarını sağlayan Shakespeare dramalarının 1920'ler ya da 1970'ler tarzındaki ürünleridir. Bu tür disiplinlerde artık bir eleştirinin varlığından söz edilemezken, modern rekabetçi spor alanlarının bir ilerleme gösterdiğine, çünkü insanların bugün artık elli yıl öncesine göre daha hızlı koşup daha büyük mesafelere atlayabildiğine, üstelik büyük ihtimalle bu performanslarını daha ileri düzeylere taşıyabileceklerine, oysa satranç oyuncularının sürekli değişen ama özünde aynı kalan düellolarında buna benzer bir eğilim gözlenemeyeceğine dikkat çekebiliriz.

Belli ki, tarihin, sırf tarihçiler hem kitap yazdıkları hem de her şeyden önce kitap -çok eski kitaplar da dahil- okudukları için bile olsa, bu ikinci türdeki disiplinle ortak yönleri vardır. Öbür yandan, bilimle uğraşanlardan daha yavaş bir hızla olmakla birlikte, tarihçiler de eskirler. Gibbon'u, kendi

problemlerimizle ilgileri nedeniyle Kant'ı ya da Rousseau'yu hâlâ okuduğumuz gibi okumayız. Gibbon'u yine okuruz, ama, araştırmacılığına kesinlikle büyük bir hayranlık duysak bile Roma İmparatorluğu hakkında bilgi edinmek için değil, edebi meziyetleri nedeniyle; yani, daha yolun başında olan tarihçiler bile Gibbon'u boş saatlerini değerlendirmek dışında okumazlar. Eğer eski tarihçilerin yapıtlarını okuyorsak, bunun nedeni, ya bize tarihsel hammaddenin Orta Çağ tarihçelerinin yerine başka bir şey konamayan baskıları gibi kalıcı bir külliyatı sunmaları, ya da sonraki çalışmaların dikkat çekici nitelikte olmadığı, ama bizim şu ya da bu nedenle tekrar ilgilenmek durumunda olduğumuz bir konuyla ilgili olmaları, başka bir deyişle, bu konuda onlara eski tarihçiler gözüyle *bakılamayacak* olmalarıdır. Tarihsel kitapları yeniden basan endüstrinin ekonomik temeli budur. Gelgelelim, bir kitabın bu şekilde, ilk yayınlanışının üstünden yüz yıldan daha fazla bir zaman geçtikten sonra tekrar su yüzüne çıkabilme ihtimali, elbette, en azından potansiyel olarak, benim bu öğleden sonra kendime yönelttiğim şu soruyu gündeme getirmektedir: Tarihte "ilerleme"den bahsedebilir miyiz, eğer bahsedebilirsek bunun içeriğini nasıl doldurabiliriz?

Açıkçası bu, tarihçilerin daha bilgili ya da daha zeki olmaları anlamında bir ilerleme değildir. Tarihçiler, daha fazla bilgiye ulaşmalarına rağmen, kesinlikle daha derin bilgi sahibi değillerdir. Ayrıca ben, onların daha akıllı hale gelip gelmediklerinden de emin değilim. Tarih, geçmiş birkaç yüzyılda, büyük entellektüel yetileri gerektiren bir disiplin olmamıştır. Ben kariyerimin bir aşamasında, ciddi ölçüde beyin gücü harcamayı, en azından açıkgöz olmayı gerektiren bir disiplinle, İngiltere ve ABD'deki Cambridge'de okutulan iktisatla yakından ilgilenmiştim ve beni kendimden çok daha zeki insanlara ayak uydurmaya çalışmaya zorlayan bu faydalı ama sarsıcı deneyimi asla unutmadım. Güzel bir yazı yazmak, çok çalışma kapasitesinden, detektifvari bir yaratıcılıktan biraz daha fazla yeteneklerle

donanmış olarak tarihte büyük bir ün kazanmak -bunların ikisi tamamen aynı şey değildir- bir ölçüde hâlâ mümkün olmasına rağmen, elli yıl önce tarihçiler arasında mutlaka aynı zekâya sahip insanlar vardı. Hatta, büyük Ranke* geleneğinin egemen olduğu uzunca bir dönem boyunca ortodoks akademik tarihi karakterize eden kurama ve genellemelere düşmanlığın, entellektüel açıdan maceralara atılmama eğilimini (ki bu aynı zamanda entellektüel bakımdan herhangi bir şey yapmayı da gerektirmiyordu) cesaretlendirdiği bile ileri sürülebilir. Öbür yandan, tarih disiplininin, buna tamamen zıt tipteki beyinleri kendisine çektiği ülkeler ve tarihler de olmuştur. Örneğin 1930'lardan sonraki Fransa'da özgül bir tarih yaklaşımı (genellikle *Annales* okulu denilen ekolle özdeşleştirilen bir yaklaşımdır bu), fiilen on yıllar boyunca o ülkenin sosyal bilimlerinin merkezi disiplini haline gelmişti. Ne olursa olsun, hiçbir zaman, oldukça parlak sicile sahip tarihçi kıtlığı çekilmemiştir. Bu noktada ortaya atılabilecek sav, herhalde, bugün tarihin belli türleri (örneğin, sosyal bilimlerdeki başka disiplinlerden alınmış kavramlarla modellerden, örneğin felsefeden yararlanmaya ihtiyaç duyan tarih türleri) için o disiplinlerde gerekli görülenle karşılaştırılabilecek ölçüde bir zekânın gerekli olduğudur. Tarih en azından artık entellektüel açıdan hafif bir seçenek değildir. Ama bu da görece pek önem taşımayan bir konudur.

Tarihin ilerlediği kayda değer olarak hangi açıdan söylenebilir? Tarihçiler arasında kendilerinin ne yapmaya çalıştıkları konusunda, daha doğrusu onların malzemelerinin ne olduğu konusunda bir anlaşmaya varılamadığı sürece, bu soruya açık bir yanıt verilemez. Bir örnek verirsek, geçmişte olup bitmiş olan her şey tarihtir; şimdi olup biten her şey de tarihtir. Ben kendi mesleğimi icra ederken, tarih de gerek beni gerekse çağdaşlarımı -ve hepinizi- hem tarihin malzemesi hem de öğrencileri ya da gözlemcileri haline getirmiştir. Dolayısıyla her türlü tarihsel

*) On dokuzuncu yüzyıl Alman tarihçisi Leopold von Ranke (1785-1886). (ç.n.)

inceleme, insanın geçmişteki sonsuz sayıdaki faaliyetlerinden ve bu faaliyetleri etkileyen şeylerden bir seçim yapmayı, küçücük bir kümeyi seçmeyi içermektedir. Ne var ki, bu tür seçimler yapmanın genel kabul gören bir kriteri yoktur; demek ki, belirli bir zamana özgü bir kriter vardır ve bu kriter de muhtemelen değişecektir. Tarihçiler tarihin büyük ölçüde büyük insanlar tarafından belirlendiğini düşündükleri zaman, onların seçimleri de aynı şekilde düşünmedikleri zamanlara göre açıkça farklı olacaktır. Bu, tarihteki tutucuların (ve tarihi reddedenlerin) konumlarını muhafaza edebilmelerine olanak tanıyan, sağlam ve etkili korunaklar sağladığı gibi, hiçbir zaman son kaleleri olmamasını da sağlayacak bir yaklaşımdır.

Geçmişi, kabul görmüş bir bilimsel kritere göre araştıran herkes tarihçidir; işte, benim mesleğimin üyelerinin üzerinde görüş birliğinde olacakları saptama da budur. Ben, antik dönemde olayları sadece kaydeden en kıytırık yazıcıların bile bu ünvanı taşımaya hakları olduğunu nasıl reddedebilirim? Onlar bugün için kıytırık görünebilirler, ama yarın için değil. Son yirmi yıl içinde köklü bir dönüşüm geçirmiş bir alan olan tarihsel demografi, asıl olarak soykütükçülerin, ya züppelikten ya da Salt Lake City'deki Mormonlar örneğinde olduğu gibi Mormon-olmayanların paylaşmadığı teolojik nedenlerden dolayı topladıkları malzemeye dayanmaktadır. Bu yüzden tarihçiler, sürekli olarak iç gözlem hayaletini üzerlerinde hissetmekte ya da şu veya bu türdeki felsefi ve metodolojik rakiplerinin takibinden kurtulamamaktadırlar.

Bu tür tartışmalardan uzak durmanın bir yolu, son birkaç kuşağın yürüttüğü tarihsel araştırmalarda fiilen neler yapıldığına bakmak ve bunların bir konudaki gelişmeyle ilgili sistematik bir eğilimi gösterip göstermediği sorusunu yöneltmektir. Kuşkusuz bu durum "ilerleme"yi kanıtlamaz, ama bu disiplinde pekâlâ, kişisel beğeni, güncel politika ve ideoloji, hatta salt modayı simgeleyen dalgalarda bata çıka ilerleyen bir tür akademik kanodan daha fazla şey yapıldığını gösterebilir.

Şimdi tekrar, modern doğa bilimlerinin tarihinde çok önemli bir dönüm noktasını oluşturan 1890'ların ortasına dönelim. O zamanlarda tarih, saygın bir akademik alan olarak kendini kesin biçimde kabul ettirmişti. Arşivler düzenlenmiş, oldukça kısa bir dönemde varlığını bugün bile sürdüren standart dergiler (genel olarak konuşursak, *English Historical Review, Revue Historique, Historische Zeitschrift, American Historical Review* gibi dergilerin hepsi de on dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik diliminin çocuklarıdır) çıkmaya başlamış durumdaydı ve disiplinin ufku son derece berrak görünüyordu. Büyük tarihçiler kamusal yaşamda saygı gören simalardı (Britanya'da piskoposlar ve soylularla aynı düzeyde saygı görüyorlardı). Tarihin ilkeleri ve yöntemleri Fransızlar tarafından yorumlanmıştı. Lord Acton bile, hem alandaki ilerlemeleri onaylayacak hem de daha fazla ilerleme yapmakta gevşek kalma sorununu çözecek bir Cambridge Modern Tarihi hazırlamanın zamanının gelmiş olduğunu düşünüyordu. Oysa bunun üzerinden daha elli yıl geçmeden, modern tarihte kayıp davaların beşiği olan Cambridge Üniversitesi bile baştan sona yenilenmeyi gerektirecek kadar zamanın gerisinde kalacaktı. Fakat böyle bir zafer anında dahi ortalıkta bir sürü kuşkucu dolaşıyordu.

Başlıca anlaşmazlık, özünde, o aşamada ağırlıkla anlatısal ve betimlemeci, politik ve kurumsal ya da daha sonraları İngiliz hiciv sanatında *1066, İşte Hepsi Bu* şeklinde taşlanacak türde olan tarihin konusunun doğasından kaynaklanıyordu; başlıca zorluk ayrıca tarihsel genellemeler yapma olanaklarıyla ilgiliydi. Bu karşı çıkış öz olarak sosyal bilimlerden ve tarihin sosyal bilimin özel bir biçimi olması gerektiğine inananlardan geliyordu. Yerleşik tarihçilerin büyük kısmı bu karşı koyuşu toptan reddetmişlerdi. Bu konu 1890'lı yılların ortalarında Almanya'da, şimdi bizim gözümüze hiç de heterodoks olarak görünmeyen, aykırı tarihsel kişilik Karl Lamprecht'in meydan okuyuşuyla bağlantılı olarak şaşırtıcı bir sertlikle tartışılmıştı. Ortodokslar, tarihin özünde betimlemeci bir nitelik taşıdığını söylüyorlardı. İnsanlar,

olaylar, durumlar birbirinden o kadar farklıydı ki, toplum hakkında hiçbir genelleme yapılamazdı. Dolayısıyla "tarihsel yasalar"dan söz etmek de mümkün değildi.

Şimdi burada aslında birbiriyle ilintili olan iki konu üzerinde konuşmaktayız. Bunlardan birincisi, ortodoks tarihin asıl hamurunu oluşturan, geçmişten yapılan seçimlerdi. Ortodoks tarih daha çok politikayla, modern dönemde de ulus devletlerin politikasıyla, özellikle dış politikalarıyla ilgiliydi ve doğal olarak büyük adamlarda odaklanıyordu. Geçmişin diğer yönlerinin de araştırılabileceğini kabul etmekle birlikte, bu yönleri, tarihle asıl ilgileri, politik kararların malzemesini oluşturmadıkları sürece belirsiz kalan kültür tarihi ya da iktisadi tarih gibi alt-disiplinlere havale etmeye eğilimliydi. Kısacası, geçmişten yapılan seçimler hem dar hem de -o zamanlar bile açıkça görüldüğü gibi- politik açıdan oldukça önyargılı nitelikteydi. Fakat, ikincisi, bu seçimler, geçmişin çeşitli yönleri arasında sistematik bir yapısal ya da nedensel ilişki kurma çabalarını, özellikle de politikayı ekonomik ve toplumsal faktörlerden, her şeyden önce insan toplumlarının evrimiyle ilgili modellerden (her ne kadar kendi pratiği böyle bir modeli içeriyor olsa bile), tarihsel gelişmenin aşamaları modelinden türetmeye yönelik girişimleri reddediyordu. Georg von Below'un işaret ettiği gibi, bu tür şeylerin doğa bilimcileri, felsefeciler, iktisatçılar, hukukçular, hatta teologlar arasında popüler olduğu söylenebilirdi, fakat tarihte yeri yoktu.

Bu görüş, aslında, on dokuzuncu yüzyılın ortaları ile sonunda, tarihteki daha eski, bilhassa on sekizinci yüzyılda kaydedilen gelişmelere karşı gösterilen bir tepkiyi yansıtıyordu. Fakat bu konu benim buradaki ilgi alanıma girmiyor. Ne olursa olsun, on sekizinci yüzyıl tarihçileri ile tarihçi yanı güçlü olan iktisatçıları ve sosyologları (ister İskoçya'da, ister Göttingen'de olsunlar), henüz, gerçekten kapsamlı bir tarihle; toplumsal örgütlenmenin ve toplumsal değişimin genel düzenliliklerini saptaması, onları politik kurumlar ve olaylarla ilişkilendirmesi ve ayrıca olayların biricikliği ile bilinçli insan kararlarının özgüllüklerini

dikkate alması gereken bir tarihle ilgili problemleri teknik açıdan çözebilecek durumda değillerdi. Benim görüşümce, Batı üniversitelerinde egemen durumda olan Rankeci ortodoks çizginin temsil ettiği uç konuma sadece ideolojik gerekçelerle değil, bu çizginin darlığı ve yetersizliği nedeniyle de karşı çıkılıyordu ve bu savaş, her ne kadar siperlerde verilse bile, özünde artçı bir savaştı.

Ben ideolojik gerekçelere ağırlık veriyorum, çünkü kendisine rakip olarak ideolojik, daha özelde sosyalist, hatta Marksist bir çizgiyi görmeyi ortodoks görüşün kendisi tercih etmekteydi. 1890'ların ortalarında *Historische Zeitschrift*'te polemik yapan yazarların, kendilerinin "bireyselci" tarih anlayışı karşısında ısrarla "kollektivist" tarih anlayışıyla, "materyalist tarih anlayışı"yla mücadele ettiklerini vurgulamaları boşuna değildi, çünkü bunun ne anlama geldiğini herkes biliyordu. Fakat bu neden yalnızca ideolojik değildi. Tarihçilerden farklı olarak tarihi (en azından kendi perspektiflerinden bakınca), tercihen krallar ile büyük adamların birbiri ardı sıra yer aldıkları salt lanetli bir sahne olarak görmeyi reddeden bilimler ile disiplinlerin hepsini bir kenara bıraksak bile, ortodoks çizgiye karşı başlatılan isyan tek bir ideolojiyle sınırlı değildi. Ortodoks çizgiye başkaldıranların arasında, hem Marx ve Comte gibi insanların izleyicileri, hem de politik ve ideolojik bakımdan isyan etmekle ilgisi olmayan Lamprecht gibi insanlar, bir de Max Weber ile Durkheim'ın izleyicileri yer alıyordu. Örneğin Fransa'da, tarihsel ortodoksluğa ("olayların tarihi" denilen çizgiye) karşı başkaldırı hareketinin, burada konumuzu ilgilendirmeyen tarihsel nedenlere bağlı olarak Marksizme gerçekte çok az şey borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik ortodoks çizgi, kendi kurumsal kaleleriyle etkili biçimde korunuyor olsa da, 1914'ten önceleri bile zaten bir geri çekilme sürecindeydi. Daha *Encyclopaedia Britannica*'nın on birinci baskısında (1910) bile, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, tarihsel analizde idealist bir çerçevenin yerine materyalist bir bakış açısının konmasına yönelik

sistemli çabaların giderek artmakta olduğu, bunun da "iktisadi ya da sosyolojik tarih"in yükselişine yol açtığı gözlemine yer verilmişti.

Ben, ilerlemeye devam eden bu eğilimin kesinkes *genel* bir nitelik taşıdığını söylesem bile, bunun nedeni, Marx'ın ve Marksizmin bu ilerlemedeki spesifik etkisini en aza indirmeyi istemem değildir. Böyle bir şeyi isteyecek son kişi ben olurum. Üstelik on dokuzuncu yüzyılın sonunda bile bunu yapmak isteyecek ciddi gözlemcilerin sayısının fazla olmayacağını iddia edebilirim. Dolayısıyla benim yapmaya çalıştığım şey, daha çok, tarih yazımının birkaç kuşaklık bir dönem boyunca (o dönemin tarihçileri hangi ideolojiyi benimsemiş olurlarsa olsunlar) belli bir doğrultuda ve -bundan daha önemlisi- tarih mesleğinin son derece güçlü ve kurumsal siperler arkasında korunan direnişine karşı yönde hareket etmekte olduğunu gözler önüne sermektir. 1914'ten önce bu baskı ağırlıkla tarih alanının dışından, yani iktisatçılardan (bazı ülkelerde iktisatçıların tarihe karşı güçlü önyargıları vardı), sosyologlardan, bir yerde ise -Fransa'da- coğrafyacılardan ve hatta hukukçulardan geliyordu. Sözgelimi toplum ile din arasındaki, daha özel olarak da Protestanlık ile kapitalizmin yükselişi arasındaki can alıcı ve çok fazla tartışılan sorunu düşünecek olursak, asıl klasik metinler (bu tartışmanın başlangıç noktasını oluşturan Marx'ın gözlemlerini saymazsak), bir sosyolog olan Max Weber ile bir teolog olan Troeltsch'in kaleminden çıkmış olan metinlerdi. Daha sonraki ortodoks görüşler ise içeriden yıkılmıştı. Fransa'da ünlü *Annales* okulu (asıl ve daha çok bilinen adı *Annales d'Histoire Economique et Sociale* idi), Paris kalesine bir taşra üssü olan Strasbourg'dan saldırırken; Britanya'da, 1950'li yıllarda şaşırtıcı bir hızlılıkla uluslararası mevzi kazanmış olan *Past and Present* dergisini, tabanını kısa sürede genişletmiş olmasına rağmen, ilk başta bir avuç Marksist yabancının kurmuş olduğuna dikkat çekebiliriz. Geleneğin ilk ve belki de son kalesi olan Batı Almanya'da da, ortodoks çizgiye, 1960'lı yıllarda Alman milliyetçiliğinin radikal

karşıtları ile esin kaynaklarını bilerek Weimar döneminin demokrat ve cumhuriyetçi sayılabilecek bir-iki tarihçisinde arayan insanlar tarafından meydan okunmuştu ve bu grubun en çok vurgu yaptığı nokta da yine politikayı toplumsal ve ekonomik gelişmelere göre açıklamaktı.

Demek ki eğilim konusunda herhangi bir kuşku duymaya gerek yoktur; bu türdeki literatürde benim öğrencilik zamanımdan beri yaşanan olağanüstü değişimi görmek için Grant ve Temperley'in *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (On Dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda Avrupa) gibi Avrupa tarihiyle ilgili standart bir kitabı, John Roberts'ın *Europe, 1880-1945* (Avrupa, 1880-1945) gibi standart bir çağdaş incelemeyle karşılaştırmanız bile yeterlidir. Ayrıca bu örnekte, sağlam bir orta yolcu olmakla, hatta muhafazakâr tarafa eğilim duymakla iftihar eden modern bir yazarın ismini bilinçli olarak veriyorum. Yukarıda aktardığımız örneklerde, daha eski olan kitap, Modern Avrupa üzerine, devlet sistemi ile güçler dengesinin ve kıtadaki başlıca devletlerin, gerek Fransız *filozoflar* Voltaire, Rousseau, vb., gerekse Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik idealleri üstüne birkaç söz eklenerek ve ana hatlarıyla tanıtıldığı, kısa, on altı sayfalık bir bölümle başlar. Eskisinden kırk yıl sonra yayınlanan yeni kitabın başlangıcı ise, özünde, Avrupa'nın ekonomik yapısı hakkındaki uzun bir bölümdür ve onun arkasından biri "Toplum: Kurumlar ve Varsayımlar", diğeri politik modeller ve dinle ilgili daha kısa birer bölüm gelir. Bu bölümlerin ikisi de - henüz uluslararası ilişkiler konusuna bile gelmemişizdir- yaklaşık altmışar sayfa uzunluğundadır.

Esas olarak, bizim yirminci yüzyılda gördüğümüz şey, tam da 1890'lı yılların ortodoks tarihçilerinin baştan aşağı reddettikleri olgudur, yani tarih ile sosyal bilimler arasında uzlaşma olduğudur. Kuşkusuz tarih, kısmen de olsa toplum bilimi ya da başka bir bilim başlığı altında sınıflanamaz. Yalnız bunun, bazı tarihçileri, diyelim tarihsel eğilimli demograflar ya da iktisatçıların halledebilecekleri ve zaten onların hallettikleri

problemlere yoğunlaşmaktan alıkoymaması gerektiğinin de altı çizilmelidir. Zaten öyle de olmamıştır. Elbette bu uzlaşma yalnızca tek taraflı bir tutum değildir. Tarihçiler yöntem ve açıklayıcı model arayışı içinde gözlerini giderek daha çok sosyal bilimlere dikerlerken, sosyal bilimler de kendilerini giderek daha çok tarihsileştirmeye çalışmakta ve bu doğrultuda gözlerini tarihçilere dikmektedirler. Bu yüzden, on dokuzuncu yüzyıl sonunun profesörleri, çağdaş sosyal bilimlerin evrimci şemaları ile açıklayıcı modellerini basitleştirilmiş ve gerçekçi olmayan yaklaşımlar olarak reddetmekte yerden göğe kadar haklıydılar: kaldı ki bugün kullanılan şemaların çoğunu da aynı nedenle reddetmek pekâlâ yerinde bir tavır olabilir.

Yine de, tarihin betimleme ve anlatıdan uzaklaşıp analize ve açıklamaya, eşsiz ve tekil olana yoğunlaşmak yerine düzenlilikleri saptamaya ve genellemeler yapmaya yöneldiği gerçeği değişmemektedir. Bir anlamıyla, geleneksel yaklaşım tepetaklak olmuş durumdadır.

Tüm bunlar bir ilerleme anlamına gelir mi? Evet, belli bir ölçüde gelir. Ben tarihin, bir yandan kendisini diğer disiplinlerin (yeryüzündeki yaşamın nasıl dönüşümler geçirdiğini, atalarımızın arkalarında belli türde kayıtlar bırakmaya başladıkları noktaya kadar olan evrimini, hatta eko-sistemler ile toplumsal hayvan gruplarının -ki *Homo sapiens* de bunların özel bir örneğidir- yapısı ve işlevini araştıran disiplinlerin) keşiflerinden çeşitli bahanelerle yoksun bırakırken, bir yandan da ciddi bir alan olarak herhangi bir yere gidebileceğine inanmıyorum. Söylemeye bile gerek yok ki, bunun tarihin kapsamının sonu olmadığı, olmayacağı ve olmaması gerektiği konusunda hepimiz hemfikiriz, ama geçmiş kuşakların tarihsel çalışmalarındaki eğilimlerin diğer disiplinleri tarihle daha yakın ilişkilere sokmaları ölçüsünde, insanı bugünkü durumuna getiren şeyleri, Ranke ile Lord Acton'ın bakış açılarına oranla daha iyi anlamak mümkün hale gelmiştir. Zira, en genel anlamıyla tarihin içeriği zaten şundan başka bir şey değildir: *Homo sapiens* paleolitik çağdan nükleer çağa nasıl ve niçin gelmiştir?

İnsanlığın geçirdiği dönüşümlerde odaklanan temel problemi halledemezsek, ya da en azından insanın faaliyetlerinin bir kısmının bu -hâlâ sürmekte olan- dönüştümler bağlamında bizim uzmanlık alanımıza girdiğini göremezsek, o zaman, tarihçiler olarak bizler kendimizi ıvır zıvır konularla meşgul olan, entellektüel oyunlarla ya da diğer salon oyunlarıyla vakit geçiren kişiler olarak görmeliyiz. Tarihin kendisini, yine insanı araştıran ya da doğrudan bu tür araştırmalarla ilgisi olan diğer disiplinlerden niçin ayırması gerektiğini açıklayan nedenler göstermek kuşkusuz kolaydır, ancak bunların hiçbirisinin geçerli bir neden olmadığını da burada özellikle belirtmeliyim. Bu tür gerekçelerin hepsi de, tarihçinin temel işini tarihçi olmayanlara (birilerinin bu meseleyi çözmek zorunda olduğunu çok iyi bilen kişilere) bırakmak ve daha sonra da onların bu işi gerektiği gibi yapamamalarından dem vurarak, tarihçileri bu tür kötü topluluklardan ayrı tutmanın yeni bir bahanesi olarak yararlanma noktasına varırlar.

Tarihçilerin faaliyetlerinin bu nedenle sona ermeyeceğini daha önce söylemiştim. Ayrıca tarihin, tarihsel sosyoloji ya da sosyal biyoloji gibi geçmişe dönük başka bir disiplinin başlığı altına sokulamayacağı da açık olsa gerektir. Tarih kendine özgüdür (*sui generis*) ve öyle olmalıdır; bu bakımdan tarihsel tutucular haklıdır. Üstelik bunun kısmen önemsiz nedenleri vardır. Bazı tarihçiler ile onların okurları, insan topluluklarının tek tek üyelerinin kaderlerine canlı bir ilgi duyarlar (diyelim, bir hayvan ekolojisti bunu kapsamlı makaleler yazmaya değer bir konu olarak görmeyecektir) ya da asıl olarak düzenlilik arayışı içinde gözlerden kaçan mikro-olaylar ve mikro-durumlarla ilgilenirler. Eğer isterlerse, biyologlar hayvanlarla ilgili gelişmeleri tarihçilerin insanlarla ilgili gelişmeleri inceledikleri biçimde ele alabilirler. *Watership Down* romanı, tamamen, eski bir tarihçinin (daha doğrusu, *Anabasis*'i yazan Xenophon gibi antik döneme ait bir tarihçinin) tavşanlar hakkında kaleme alacağı bir metne denk düşmektedir. (Tabii burada yazarın zoolojik bilgilerinin iyi olduğunu varsayıyorum.) Fakat daha az önemsiz olan

başka nedenler de vardır. Çünkü biz, Gladstone ile Disraeli arasındaki farklılığa kafa yormayı önemsiz bir uğraş olarak görelim ya da görmeyelim, kurgusal metinler dışında, onları bir şekilde düşündürtmeden, konuşturtmadan ve eyleme geçirtmeden hayvanlar hakkında bu şekilde yazamayız. Ve insanlar, sosyobiyologların hatırlatmaya ihtiyaç duydukları gibi, hayvanlarla benzer yanları olduğu kadar farklı yanları da *olan* yaratıklardır.

İnsanlar kendi dünyalarını ve tarihlerini kendileri yaparlar. Açıktır ki, bundan, insanların bunu bilinçli biçimde seçerek ("bilinçli seçim" ne anlama gelirse gelsin) yapmakta özgür oldukları, ya da tarihin insanların niyetlerini araştırarak anlaşılabileceği sonucu çıkmaz. Daha açık bir ifadeyle, böyle bir sonuç çıkarılamaz. Fakat bunun, insan toplumunun geçirdiği dönüşümlerin, insana özgü olan çeşitli fenomenler (bunlara sözcüğün en geniş anlamıyla "kültür" diyelim) vasıtasıyla gerçekleştiği ve bu dönüşümlerin, en azından kısmen bilinçli yapılar olan çeşitli kurumlar ve pratikler (örneğin, hükümetler ve politikalar gibi) aracılığıyla etkili olduğu anlamını taşıdığı söylenebilir. Biz, insan yaşamının, arasında yaşadığımız mobilyalarını hem kurabilir hem de hareket ettirebiliriz (bunun ölçüsü daha büyük tarihsel sorunlardan birisidir). Ayrıca dilimiz olduğu için de her zaman kendimizle ve faaliyetlerimizle ilgili fikir sahibi olabilir ve bunu ifade edebiliriz.

Bu gibi şeyler basitçe görmezlikten gelinemez. Batı Almanya ile Doğu Almanya açıkça birbirlerinden çok farklı yollar izlemişler, çünkü ikisi de 1945'ten beri farklı fikirleri temel alan çok farklı kurumlara ve politikalara sahip olmuşlardır. Tabii burada, olayların başka türlü seyretme ihtimali olmadığını söylüyor değilim. Determinizmin tarihsel kaçınılmazlığı problemi bambaşka bir problemken (şu anda bu konuya girmeyi önermiyorum), bilincin ve kültürün rolü arasındaki, ya da, Marksist terimlerle, temel ile üstyapı arasındaki ilişkiler sorunu da genellikle karıştırılmış ve ikisi iç içe geçirilerek anlaşılmaz bir hale sokulmuştur. Benim burada altını çizeceğim nokta,

tarihin bilinci, kültürü ve insan elinden çıkmış kurumlar içindeki maksatlı eylemi yok sayamayacağıdır. Ayrıca buna, Marksizmin tarihe en iyi yaklaşım olduğuna, çünkü Marksizmin, insanların gerek tarihin özneleri ve yapıcıları olarak yapabilecekleri, gerekse tarihin nesneleri olarak yapamayacakları şeylerin, diğer yaklaşımlara göre daha açık biçimde farkında olduğuna inandığımı da ekleyebilirim. Yine yeri gelmişken belirteyim, başka bir açıdan da Marksizm aynı zamanda tarihe en iyi yaklaşımdır, çünkü Marx, bilgi sosyolojisinin gerçek mucidi olarak, tarihçilerin kendi fikirlerinin onların toplumsal varlıklarından nasıl etkilenebileceği konusunda da bir kuram geliştirmiştir.

Ama, izin verirseniz, tekrar ana konumuza dönelim. Evet, en azından son üç kuşaktan beri ve asıl olarak tarih ile sosyal bilimlerin birbirlerine yakınlaşmaları sonucunda tarihte gözle görülür ilerleme olmuş, fakat bu ilerleme sınırlı bir ölçüde kalmıştır ve bu sürecin şimdilik sorunlu olduğu da düşünülebilir. İlk olarak, tarihteki başlıca ilerlemeler kesinlikle, bir ilerleme sağlanmış olduğuna göre belli açılardan gerilemeler de olduğunu ortaya koyan zorunlu basitleştirmelerle sağlanmıştır. Bunun nedeni, şu anda, tarih alanındaki devrimciler tarafından uzun süreden beri küçük görülen politik tarihi yeniden öne çıkarmayı amaçlayan apayrı bir hareketin var olmasıdır. Kuşkusuz bu yeni politik tarih, on dokuzuncu yüzyıldaki arşiv kazıcılığının (diyelim, Home Rule* krizi sırasında kabinede kim ne demişti ya da 1931'de kim ne yazmıştı ve kime yazmıştı gibi şeyleri araştırmak) en eski biçimine geri dönmekten (Cambridge'li tarihçiler arasında görüldüğü gibi, genellikle bilinçli bir neo-muhafazakâr geriye dönüştür bu) fazla bir anlam taşımaz. Yine de, Jacques Le Goff'dan aktarırsak, "politik tarih," özellikle on dokuzuncu yüzyıldan önceki dönemlerde, "onu arka plana itmiş olan sosyal bilimin yöntemleri, ruhu ve kuramsal yaklaşımını ödünç alarak zorla geri dönmüş[tür]".

*) 1870'de çıkan ve İrlanda'da özerk yönetimi sağlamayı hedefleyen hareket. (ç.n.)

İkincisi, sosyal bilimlerdeki muazzam gelişmelerin yanı sıra, kısmen akademik çıkar çevreleri adına, tarihin sosyal bilimlerle yakınlaşması artık ayrılık ve parçalanmışlık üretmektedir. Bizim, esas olarak, geçmişe yönelik güncel akademik kuramlardan meydana gelen "yeni" bir iktisadi tarihimiz var. Aynı tablo, genç insanların yeni bir moda çıkararak ya da daha önce başka hiç kimsenin söylemediklerini söyleyerek ün kazanmalarını hak etmelerine katkıda bulunabilecek sosyal antropoloji, psikanaliz, yapısal dilbilim ya da diğer disiplin veya sözde-disiplinler için de geçerlidir. Bir etiket olarak yenilik, deterjanları daha geniş bir kesime satmaya yardımcı olduğu gibi, tarihi de profesyonellere satmaya yardımcı olur. Benim itirazım, kuşkusuz, diğer sosyal bilimlerden birtakım teknikler ile fikirleri ödünç alan ve bu bilimlerdeki en son gelişmeleri yararlı ve ilintili olduğu kadarıyla kendi çalışmalarıyla birleştiren tarihçilere değildir. Benim itirazım, tarihsel yükü birbiriyle ilişkisi olmayan bir dizi taşıyıcıya bölmeye karşıdır. İktisadi, toplumsal, antropolojik ya da psikanalitik tarih diye bir şey yoktur: Sadece tarih vardır.

Bu parçalara ayırma eğilimi üçüncü bir fenomenle (son yirmi ya da otuz yılın herhalde en çarpıcı başarısı olan, tarihsel incelemelerin alanının akıl almaz derecede genişlemesiyle) de pekiştirilmiştir. Daha önce ifade etmiş olduğum gibi, her türlü tarih yazımı bir seçimi yansıtır. Biz şimdi, bu seçimin genellikle ne kadar dar kapsamlı kaldığının bizden önceki kuşaklara göre çok daha fazla farkındayız. Son zamanlarda, bazen dergiler ve derneklere kadar yayılan uzmanlık alanları ya da alt-disiplinler haline gelen dalların yalnızca bir kısmını sayalım: aile, kadın, çocukluk, ölüm, cinsellik, ritüel ve sembolizm (festivaller ve karnavallar artık fazlasıyla modadır), yiyecek ve yemek pişirme, iklim, suç, insanların fiziksel özellikleri ile sağlığı. Burada, önceden yeterince araştırılmamış, hatta keşfedilmemiş olan; gerek coğrafi gerekse toplumsal açıdan ayırt edici özellikleri taşıyan kıtalar ile bölgeleri bile anmadığımıza dikkatinizi çekmek

isterim. Kuşkusuz bu alanların hepsi yeni değildir, ancak bu alanlar artık tarihsel incelemenin kabul gören bir dalının parçasını oluşturmaktadırlar. Şimdilerde seçkin dergilerde Madagaskar'da uzamın algılanması ve Fransızların göz renklerinin dağılımındaki değişimler hakkında makaleler okuyabileceğiniz gibi, sıradan insanların şimdiye kadar ihmal edilmiş olan tarihiyle ilgili çok daha fazla yazı okuyabileceğiniz de bir gerçektir.

Tarihsel incelemelerin bu emperyalizmi ya da tüm-hıristiyancılığı iyi bir şeydir. Tarih, moda olan bir deyişi kullanırsak, "total"dir. Tarihin şu andaki kapsamının yalnızca yirminci yüzyıl sonu tarihçilerini ilgilendiren şeylerin bir seçiminden ibaret olması bu durumu değiştirmez. Üstelik bu durum, tarihi, benim olması gerektiğine inandığım bir konuma getirmesi, yani en azından sosyal bilimlerin genel çerçevesini oluşturması ölçüsünde daha da sevindirici bir gelişmedir. Bununla birlikte, tarihin belli sınırlar içerisindeki bir seçim olmasının, oyunun bugünkü aşamasında belli başlı tarih dergilerini antika süpermarketleri gibi bir duruma soktuğu da bilinmelidir. Önde gelen tarih dergilerinin hepsinin içeriği geçmişten alınan parçalardan oluşmaktadır ve daha da ötesi, bu parçaların diğer parçalarla olan ilgisi kesinlikle fazla değildir.

Buradan nereye varırız? Benim gelecekteki gelişmeleri bugünden öngöremememin nedeni, kısmen bu gelişmelerin, yönelttiğimiz sorular ile mümkün ya da istenilir olarak kabul ettiğimiz modellerdeki öngörülmesi zor olan değişikliklere bağlı olması; kısmen, tarihin henüz olgunlaşmamış bir disiplin olması ("paradigmalar" şimdiki aşamadır), uzmanlık alanlarının dışına çıkıldığında -hatta uzmanlık alanlarının içinde bile- önemli ve can alıcı nitelikteki temel problemleri nelerin oluşturduğu konusunda gerçek bir konsensüs bulunmaması; kısmen de, insanlarla ilgilenmeyen bilim dallarıyla uğraşanlarda kesinlikle görülmediği biçimde, tarihçinin kendi uğraştığı alanın içinde durmasıdır. Benim, tarihçilerin dönem kostümü giydirilmiş bir çağdaş tarih yazmaktan daha ileri gidemeyeceklerini iddia eden

aşırı-kuşkucularla görüş birliği içinde olmam mümkün değil. fakat tarihe ancak çağdaş bir perspektifle bakabileceğimiz de tartışma götürmez bir gerçektir. Öbür yandan, gelecekteki bazı gelişmelerin yararlı olabileceklerini düşündüğümü söyleyebilirim. Şimdi, bu gelişmelerin üçü üzerinde duralım.

Birincisi, insanlığın geçirdiği köklü dönüşümleri (ki bu, tarihin başlıca sorunlarından birisidir) yeniden ele almanın zamanı gelmiştir. Yine yeri gelmişken belirteyim, insanlığın avcı-yiyecek toplayıcı topluluklardan modern sanayi toplumuna kadar uzanan tüm yolculuğunun ancak dünyanın bir bölgesinde tamamlanmasının, diğer bölgelerinde tamamlanmamasının nedenini araştırmak ilginç olacaktır. Tarihçiler, bunun, Soğuk Savaş'ın kökenlerini araştıran öğrenciler kadar Orta Çağın taç giyme törenleri üzerinde çalışan öğrencilerin de ilgisini çeken ortak ve temel bir problem olduğunun farkına varınca, kendi özel uzmanlık alanlarının çerçevesi içinde bu soruna katkıda bulunabilirler. Hatta kendi alanlarının kapsamını, tesadüfi gelişmelerden ziyade, rasyonel ya da en azından operasyonel gerekçelere bağlı olarak genişletebilirler. Ne şans ki, problemin en azından büyük ve can alıcı kısmının, yani kapitalizmin tarihsel kökeni ve gelişmesi konusunun, Marksist tarihçilerin dışındaki araştırmacılar tarafından ortak bir kaygı noktası olarak bir kere daha tartışılmaya açıldığını gösteren kanıtlar vardır. Ve bu tartışmalar, bugün içinde bulunduğumuz global ekonomik kriz döneminin pozitif yan ürünlerinden birisi haline gelebilir.

İkincisi, şeylerin birarada nasıl uyum içinde olduğu gibi temel bir sorun söz konusudur. Bunu söylerken tarihsel değişim ve dönüşümün belli başlı mekanizmalarının nerede aranacağını kastetmiyorum, çünkü bu, benim ilk büyük problemimde zaten örtük biçimde varolan bir sorundur. Benim kastettiğim, daha çok, insan yaşamının farklı boyutları arasındaki, örneğin ekonomi, politika, aile ve cinsel ilişkiler ile dar veya geniş anlamdaki kültür ya da duyarlılık arasındaki etkileşimin biçimidir. Benim asıl alanım olan on dokuzuncu yüzyıl Avrupasında bu gibi

boyutların hepsinin kapitalist ekonominin zaferiyle belirlendiği, ya da, her koşulda, kapitalist ekonominin zaferini temel olgu olarak görmeden analiz edilemeyeceği apaçıktır. Fakat, kapitalist ekonominin zaferinin, en etkin olduğu bölgelerde bile, geçmişteki tarihin ürünlerine dayalı olarak ve onlar vasıtasıyla sağlandığı da açıktır. Kapitalist ekonomi bazı şeyleri yok etmiş bazılarını da yaratmış, ama daha genel olarak da, daha önceden varolan şeyleri uyarlama, kabul etme ve değiştirerek benimseme yolunu tercih etmiştir. Gerçekten de, soruna başka bir perspektiften, diyelim 1860'lardaki Japonların perspektifinden bakacak olursanız, önceden varolan bir toplumun, ayakta kalmaya çalışmanın bir yolu olarak, kapitalizmi uyarlama ve kabul etme yolunu seçebileceğini görebilirsiniz. Bu nedenle basit determinizm ya da fonksiyonalizm etkili olamayacaktır.

Gerçi sizin aranızdaki tarihçi olmayan kişileri on dokuzuncu yüzyıldan verdiğim örneklerle sıkmak istemem, ama yine de problemin bir boyutunu bugüne taşımama izin vermenizi diliyorum. Biz, 1950'den beri, insanlığın şimdiye kadar gördüğü herhalde en devasa toplumsal ve kültürel dönüşümler içinde yaşıyoruz. Ama içimizden çok azının bu dönüşümlerin ekonomik ve tekno-bilimsel gelişmelerden kaynaklandığından kuşku duyacağı da ortadadır. Gerçekten çok azımız, bu dönüşümlerin bir şekilde birbiriyle ilintili olduğundan (belli jargonu tercih ederseniz, bir sendrom oluşturduğundan) kuşku duyacaktır. Peki ama, Afrika ile Asya'nın bazı bölgeleri dışındaki köylülüğün hızlı bir gerileme içinde olmasının, Roma Katolik Kilisesi'ndeki krizin, rock'n'roll'un yükselişinin, global komünist hareketteki bunalımın, Batı'nın geleneksel evlilik ve aile kalıplarındaki krizin, avant-garde sanatların iflasının, bilim adamlarının evrenin tarihsel gelişmesine duyduğu ilginin, püriten çalışma ahlâkı ile parlamenter yönetimdeki gerilemenin ve sanatlara *London Financial Times*'da ve tüm gazetelerde alışılmadık biçimde geniş yer verilmesinin temel dönüşümlerle ilişkisi tam olarak nedir? Tüm bunlar arasındaki iç bağıntılar nelerdir? Bu tür sorular son derece

ilginçtir; bu tür soruların müthiş bir önemi vardır ve yanıtlanması da korkunç derecede zordur. Yine de tarihçiler bu sorulara tekrar el atmaya çalışmalıdırlar. Eğer bunu yaparlarsa Montesquieu'den daha çok şey elde edeceklerdir ve en azından Marx'tan daha çok şey elde etmeleri gerekir.

Tarihçilerin geleneksel ilgilerine daha yakın olan üçüncü bir sorunlar demeti daha vardır. Tarihsel deneyimin, olayların ve durumların özgüllüğü nasıl bir farklılık yaratır (ya da yaratmaz)? Bu problemler, tek bir bireyin ya da kararın rolü türünden. "Napoléon Waterloo savaşlarını kazanmasaydı ne olurdu?" türünden görece önemsiz soruları kapsayabileceği gibi; on dokuzuncu yüzyıldaki Almanya ve Avusturya'nın entellektüel tarihinin, on sekizinci yüzyıldaki İngiltere ve İskoçya'nın entellektüel tarihinden (bu ülkeler dilsel ve kültürel bakımdan hep birer ikili oluştursalar bile) çok farklı olmasının nedeni gibi daha ilginç soruları da kapsayabilir. Ve bu problemler, her şeyden önce, ekonomik büyümenin bir ülkede ya da en azından bir dönemde mükemmel ölçüde etkili olmuş (ama başka bir ülke ya da dönemde aynı başarıyı gösterememiş, örneğin İsveç ve Avusturya'da etkili olup Britanya'da başarılı olamamış) bir reçetesini keşfettiğini düşünen her iktisatçının bildiği gibi, pratik önemi büyük olan sorunları kapsayabilir.

Bu, bizim önümüze, araştırmadan çok metodolojiyle ilgili olan sorunlar, özellikle de karşılaştırmalı ve karşı-olgusal incelemelerle ilgili sorunlar çıkarmaktadır. Tarih, ne de olsa, tarihsel eğilimli diğer sosyal bilimlerden ayrı bir disiplin olarak vardır, çünkü tarihte başka başka etkenler hiçbir zaman eşit değildir. Tarih, eşit olmayan şeylerin eşit olan şeylerle ilişkisini araştırması *gereken* inceleme alanı olarak tanımlanabilir. İlk bakışta benzeri olmayan ya da tekrarlanamaz görünen şeyler (diyelim, Mao'nun ölümünün ya da Lenin'in Finlandiya istasyonuna gelişinin etkileri gibi durumlar) düzeyinde bile, tarihi, anekdotlardan ve belgeli anlatılardan (ki bunlar hakkında tüm söyleyebileceğimiz, salt kurgu kadar tuhaf ya da ondan daha tuhaf, ya da

-söylemek bana genellikle üzüntü verse bile- daha sıkıcı olduklarıdır) ayıran özellik budur. Hem karşılaştırmalı hem de karşılolgusal çalışmaların şimdilerde tarihçileri ciddi ölçüde ilgilendirdiğini gösteren işaretler olmasına rağmen, kendimi bu çalışmalarda çok fazla ilerleme kaydedemediğimizi belirtmek zorunda hissediyorum.

Öyleyse, sözlerimi bağlayayım. Tarih bu yüzyılda hantal ve zigzaglı bir şekilde hareket etmiş, ama gerçekten ilerleme kaydetmiştir. Bunu söylerken, tarihin "ilerleme" sözcüğünün asıl anlamıyla kullanılabileceği disiplinler arasında yer aldığını, nesnel ve gerçek olan süreçle, yani dünyadaki insan toplumlarının karmaşık, çelişkili -ama tesadüfi olmayan- tarihsel gelişmesiyle ilgili daha iyi bir anlayışa varılabileceğini anlatmak istiyorum. Bunu yadsıyan insanlar bulunduğunu biliyorum. Tarih, ideoloji ve politikayla kaçınılmaz biçimde o kadar derin bir muhabbete girmiştir ki, onun malzemesi ve nesneleri zaman zaman, özellikle de bulgularının arzu edilmeyen politik sonuçlara yol açacağının düşünüldüğü durumlarda tartışmaya açılmaktadır. Böyle bir örneğe, 1914'ten önceki ve esas olarak sonraki dönemde Almanya'da yürütülen akademik tarihte rastlanmıştır. Kaldı ki tarih, doğa bilimlerinin, hatta genel kabul gören sosyal bilimlerin çoğunu eleştirenlerin sözlerine kulaklarını tıkayarak, öznel tutumlar da benimseyebilir.

Genel tablonun böyle olması ve biz tarihçilerin neyin ne *olduğunun* araştırıldığı -hatta neyin ne *olduğunun* seçildiği- gri bölgede çalışmamız, kimliğimiz ve isteklerimiz tarafından sürekli etkilenmektedir: Bu bizim mesleki varoluşumuzla ilgili bir olgudur. Yine de biz tarihçilerin bir alanı vardır. Ben tavrımı, bundan 600 yıl önce -1375 ile 1381 yılları arasında- *Mukaddime* adlı ünlü eserini kaleme alan o büyük ve görmezlikten gelinmiş tarih filozofu İbni Haldun'dan yana koyuyorum (bkz. Önsöz bölümü, s. xi).

Tarih on sekizinci yüzyılın ortasında bir tür tanınan disipline dönüştüğü için, İbni Haldun'un programını uygulamaya

geçirmeye yönelik anlamlı katkılar yapılmıştır. Bunların bir kısmı benim yaşadığım süre içerisinde yapılmıştır. Geriye dönüp otuz yıllık araştırmalarıma, öğrettiklerime ve yazdıklarıma baktığım zaman benim de küçük bir katkı yaptığımın söylenebileceğini umuyorum. Ama ben şahsen herhangi bir katkıda bulunmamış olsam bile, tarihte kayda değer bir ilerleme olduğu yadsınsa bile, bu süreçten müthiş bir keyif aldığımı hiç kimse yadsıyamaz.

6
TOPLUMSAL TARİHTEN TOPLUMUN TARİHİNE

Zamanında bir tartışmaya da yol açmış olan bu metin ilkin 1970'de, Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi'nin dergisi olan Daedalus'*un Roma'da düzenlediği Günümüzde Tarihsel İncelemeler konulu bir konferans için kaleme alınmış ve aynı derginin bir sonraki sayısında, ayrıca Felix Gilbert ile Stephen R. Graubard'ın derledikleri* Historical Studies Today *(Günümüz-de Tarihsel İncelemeler) (New York, 1972) başlıklı kitapta ilk bölüm olarak yayınlanmıştır. 1970'e kadarki gelişmesinin ele alındığı ve artık kendisinin de tarihin bir parçası olduğu bu konferanstan beri toplumsal tarihte bir sürü değişiklik olmuştur. Yazar ayrıca bu gelişmelerin kadınların tarihiyle ilgili hiçbir referans içermemesine sıkıntılı bir hayret duygusuyla dikkat çekmemezlik edemez. Anlaşılan bu alan 1960'ların sonundan önce adım adım gelişmeye başlamıştı, fakat ne ben ne de bu derlemeye katkıda bulunan ve mesleğinin en seçkin insanları olan diğer yazarlar da -ki hepsi erkektir- bu uçurumun farkında görünüyoruz.*

I

Toplumsal tarih terimini tanımlamak her zaman zor olmuştur ve zaten son zamanlara kadar toplumsal tarihi tanımlamaya yönelik büyük bir baskı da hissedilmemiştir, çünkü bu alan, normal olarak kesin ayrım çizgilerinin olmasında ısrar eden kurumsal ve mesleki kazanımların eksikliğini sürekli olarak duymaktadır. Genel bir kapsamda söyleyecek olursak, bu terim, konusunun -ya da en azından isminin- bugünkü ölçüde

kabul görmesine kadar, bazen birbiriyle örtüşen üç anlamda kullanılmıştı. Birincisi, yoksul ya da aşağı sınıfların tarihini, daha özel olarak da, yoksulların hareketlerinin ("toplumsal hareketler"in) tarihini anlatmaktaydı. Daha da özelleştirirsek, asıl olarak emeğin, sosyalist fikirlerin ve örgütlerin tarihini anlattığı da söylenebilirdi. Toplumsal tarih ile toplumsal protesto ya da sosyalist hareketlerin tarihi arasındaki bu bağ, bilinen nedenlerden dolayı hep güçlü kalmıştır. Bu konunun çekiciliğine çok sayıda toplumsal tarihçi kapılmıştı, çünkü onlar radikaller ya da sosyalistlerdi ve bu kimlikleriyle kendilerini duygusal açıdan oldukça sarsan konularla ilgilenmiş oluyorlardı.[1]

İkincisi, toplumsal tarih terimi, "âdetler, davranışlar, gündelik yaşam" gibi terimler dışında, insanın sınıflandırması zor olan çeşitli faaliyetlerini konu alan çalışmaları anlatmak üzere kullanılıyordu. Bu kullanım, herhalde dilsel nedenlerle, ağırlıkla Anglo-Saksonlara özgü bir kullanımdı, çünkü İngilizcede, benzer konularda yazan -ve genellikle oldukça yüzeysel ve gazeteci tavrıyla hareket eden- Almanların *Kultur* ya da *Sittengeschichte* dedikleri şeye uyan terimler yoktu. Belli ki, bu tür bir toplumsal tarih özellikle alt sınıflara yönelik değildi, daha doğrusu, politik açıdan daha radikal olan tarihçiler alt sınıfları dikkate almaya eğilim duysalar da, bunun tam zıttı bir içerik taşıyordu. Bu tür bir toplumsal tarih, toplumsal tarihin tortusal bakışı denebilecek şeyin konuşulmamış temelini oluşturuyor ve artık aramızdan ayrılmış bulunan G.M. Trevelyan'ın *English Social History*'sinde (İngiliz Toplumsal Tarihi) "politikayı dışta tutan tarih" diye niteleniyordu. Bu konuda daha fazla yorum yapmaya gerek yoktur.

Toplumsal tarih teriminin üçüncü anlamı, kesinlikle en yaygın olarak kullanılan ve bizim amaçlarımız bakımından en geçerli olan anlamdır: "Toplumsal" sözcüğü "iktisadi tarih"le birleştirilerek kullanılıyordu. Gerçekten, Anglo-Sakson dünyasının

1) Bkz. A.J.C. Reuter'in *IX congrès international des sciences historiques*'te söyledikleri (Paris, 1950), Cilt 1, s. 298.

dışında, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bu alanda çıkan tipik uzmanlık dergilerinin başlığında, *Vierteljahrschrift für Sozial u. Wirtschaftsgeschichte, Revue d'Histoire E. & S.* ya da *Annales d'Histoire E. & S.*'de olduğu gibi, bu iki sözcük her zaman (benim düşünceme göre tabii) birleştiriliyordu. Bu bileşimde fazlasıyla baskın olan tarafın "ekonomik" sözcüğü olduğu kabul edilmelidir. Nitekim bildiğimiz toplumsal tarih örneklerinin, çeşitli ülkelerin, dönemlerin ve konuların iktisadi tarihini inceleyen çok sayıdaki kitapla karşılaştırılabilecek ölçüde olmadığını gözlüyoruz. Kaldı ki zaten çok fazla iktisadi ve toplumsal tarih de yoktu. 1939'dan önce bu türe giren ve güya bazen etkileyici olabilen yazarlar (Pirenne, Mihail Rostovtzeff, J.W. Thompson, belki Dopsch) tarafından kaleme alınan sadece birkaç çalışmanın ismi anılabilirken, monografi ya da dönem çalışmalarıyla ilgili literatür daha da kısırdı. Buna rağmen, ekonomik ve toplumsal sözcüklerini birarada kullanma alışkanlığı, ister tarihteki uzmanlaşmanın genel alanıyla ilgli tanımlarda isterse iktisadi tarihin daha uzman bayrağı altında olsun çarpıcı bir noktadır.

Bu, tarihe klasik Rankeci yaklaşımdan sistematik biçimde daha farklı bir yaklaşıma duyulan isteği ortaya koymaktaydı. Bu türe giren tarihçilerin ilgisini çeken konu ekonominin evrimiydi ve bu ilgilerinin nedeni de, bu yolla toplumun yapısına ve toplumdaki değişimlere, daha özel olarak da -George Unwin'in işaret ettiği gibi- sınıflar ile toplumsal gruplar arasındaki ilişkiye ışık tutabilecek olmalarıydı.[2] İşte bu toplumsal boyut, kendileri tarihçi olma iddiasında bulunsalar da çoğu dar ve ihtiyatlı iktisadi tarihçiler olan kişilerin çalışmalarında bile açıkça görülmektedir. Örneğin J.H. Clapham bile, iktisadi tarihin tüm tarih çeşitleri içinde en temel olanı sayıldığını, çünkü toplumun temelini ekonominin oluşturduğunu ileri sürmekteydi.[3] Bu iki

2) George Unwin, *Studies in Economic History* (Londra, 1927), s. xxiii, s. 33-39.

3) J.H. Clapham, *A Concise Economic History of Britain* (Cambridge, 1949). Sunuş bölümü.

sözcüğün bileşiminde ekonomik olanın toplumsal olan karşısındaki üstünlüğünün iki nedeni olduğunu düşünebiliriz. Bu durum, kısmen, Marksistlerde ve Alman tarih okulunda görüldüğü gibi, ekonomik olanı toplumsal, kurumsal ve diğer öğelerden yalıtmayı reddeden bir iktisadi kuram görüşünden, kısmen de iktisadın diğer sosyal bilimler karşısında başı çekmesinden kaynaklanıyordu. Tarih sosyal bilimlerle birleştirilecekse, onun asıl uzlaşmak zorunda olduğu disiplin iktisattı. Kuşkusuz bu noktada daha da ileri gidilip, Marx'a karşı, insan toplumunda ekonomik boyut ile toplumsal boyut özünde ne kadar ayrılamaz olursa olsun, insan toplumlarının evrimine yönelik tarihsel araştırmaların analitik temelinin toplumsal üretim sürecine dayanması gerektiği öne sürülebilirdi.

Her ne kadar ekonomi sözcüğü Lucien Febvre ile Marc Bloch'un ünlü *Annales*'inin alt başlığından çıkarılmış olsa ve bu tarihçiler kendilerinin sadece toplumsal etiketini taşıdığını iddia etseler de, 1950'li yıllara kadar toplumsal tarihin bu üç versiyonundan hiçbirisi ayrı bir akademik uzmanlık alanı ortaya çıkaramamıştır. Yine de bu durum savaş yıllarında meydana gelen geçici bir sapmaydı ve bu büyük derginin çeyrek yüzyıl boyunca tanınmakta olduğu *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations* (Annales: Ekonomiler, Toplumlar, Uygarlıklar) başlığı ile içinde yer alan yazıların niteliği, ekolün kurucularının özgün ve özünde global ve kapsamlı olan hedeflerini yansıtmaktadır. Fakat ne bu alanda ne de problemlerinin tartışılmasında 1950'den önce ciddi bir atılım gözlenmiştir. Ayrıca bu alanda uzmanlaşan ve sayıları çok az olan dergiler de (bunların ilki olarak herhalde *Comparative Studies in Society and History*'yi -1958- sayabiliriz) 1950'lerin sonuna kadar kurulmamıştır. Bu yüzden, akademik bir uzmanlık dalı olarak toplumsal tarihin oldukça yeni olduğu söylenebilir.

Toplumsal tarihin son yirmi yılda kaydettiği hızlı gelişmesini ve giderek artan bağımsızlığını neyle açıklayabiliriz? Bu soru, akademik sosyal bilim disiplinleri içindeki şu teknik ve

kurumsal değişikliklerle yanıtlanabilir: İktisadi tarihin, hızla gelişmekte olan iktisadi kuram ve analizin (ki "yeni iktisadi tarih" bunun bir örneğidir) gerekliliklerine uyum sağlayacak şekilde uzmanlaşması; akademik bir dal ve moda olarak sosyolojinin çarpıcı ve dünya çapındaki gelişmesi (ki bu da iktisat bölümlerinde gerekli görülenlere benzer yardımcı tarih dallarını gerektiriyordu). Bu tür faktörleri görmezlikten gelemeyiz. Eskiden ortodoks genel tarihin açıkça özendirmediği, hatta üzerinde bile durmadığı problemlerle ilgilendikleri için iktisadi tarihçi adını benimseyen pek çok tarihçi (Marksistler gibi), kendilerini hızla daralan bir iktisadi tarihten dışlanmış durumda bulmuşlar ve "toplumsal tarihçiler" ünvanını ya kabul etmek durumunda kalmışlar ya da sevinçle karşılamışlardı, özellikle de matematikleri kötüyse. 1950'ler ile 1960'ların ilk yıllarının atmosferinde R.H. Tawney gibi birisinin, İktisadi Tarih Topluluğu'nun başkanı değil de genç bir araştırmacı olsaydı, iktisadi tarihçiler arasına kabul edileceği akla bile gelmezdi. Bununla birlikte, bu tür akademik yeniden tanımlamalar ve mesleki geçişler pek fazla bir açıklama getirmese de, bunların göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Aynı dönemde çok daha çarpıcı olan gelişme, sosyal bilimlerin genel anlamıyla tarihselleşmesiydi ve geçmişe baktığımızda bu durumu o sıradaki gelişmeler arasında hakikaten en önemlisi sayabiliriz. Gerçi bu metinde izini sürdüğüm tema açısından kendimi bu değişikliği etraflıca açıklamak zorunda hissetmiyorum, fakat sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin politik ve ekonomik kurtuluşu amaçlayan devrimleri ile mücadelelerinin müthiş önemine dikkat çekmekten kaçınmak da olanaksızdır. Çünkü bu devrimler ile mücadeleler sayesindedir ki, hükümetlerin, uluslararası kuruluşlar ile araştırma kuruluşlarının ve sonuçta elbette sosyal bilimcilerin dikkatinin, özünde tarihsel dönüşümlerle ilgili problemlere çekilmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Üstelik bu devrimler ve mücadeleler, o zamana kadar sosyal bilimlerde akademik

ortodoks bakışın dışında, en iyi ihtimalle kenarlarında görülen ve tarihçiler tarafından giderek daha çok göz ardı edilen konulardı.[4]

Aslında her olayda tarihsel sorunlar ve kavramlar (hatta bazen, "modernleşme" ya da "ekonomik büyüme" örneklerindeki gibi aşırı derecede kaba kavramlar), o zamana kadar tarihe karşı en fazla bağışıklığı bulunan disipline -fiilen tarihe bir düşmanlığı olmayan Radcliffe-Brown'un toplumsal antropolojisi gibi- bile sızmışlardı. Tarihin diğer disiplinlere adım adım nüfuz etmesi herhalde en açık biçimde iktisatta görülmektedir. Varsayımları oldukça sofistike olmasına rağmen yemek kitaplarındaki tariflere benzeyen büyüme ekonomisi ('*n*'den şu kadar *a* parçasını alıp karıştırır ve pişirirseniz kendi kendine şu kadar gelen bir ekonomi elde edersiniz), iktisat dışından faktörlerin iktisadi gelişmeyi belirlemesiyle gerçekleşen büyüme sonucunda başarılı olmuştur. Özet olarak, sosyal bilimcilerin pek çok faaliyetini toplumsal yapıyla onun dönüşümlerini ele almadan, yani toplumların tarihine bakmadan izlemek artık hemen hemen olanaksızdır. Tam da iktisadi tarihçilerin, iktisatçıların on beş yıl önceki modellerini özümseyip denklemler ve istatistikler dışında her şeyi unutarak kendilerini katı göstermeye çalıştıkları bir

---

4) Aynı belgeden (Ekonomik ve Toplumsal İncelemeler Konferansı Kurulu, *Social Aspects of Economic Development*, İstanbul, 1964) yapılacak iki alıntı bu yeni uğraş alanının arkasındaki değişik motivasyonları ortaya koyabilir. Bu kurulun Türk olan başkanı şunları söyler: "Ekonomik bakımdan geri kalmış bölgelerde ekonomik gelişme ya da büyüme bugün dünyanın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisidir... Yüksek ülkeler kalkınma sorununu yüce bir ideal haline getirmişlerdir. Ekonomik kalkınma onların gözünde politik bağımsızlık ve egemenlik duygusuyla bir tutulur." Daniel Lerner da şöyle demektedir: "Toplumsal değişim ve ekonomik kalkınmayla ayırt edilen on yıllık global bir deneyimi geride bıraktık. Bu on yıl, dünyanın her köşesinde, kültürel kaosa yol açmadan ekonomik gelişmeyi teşvik eden, toplumdaki dengeyi sarsmadan ekonomik büyümeyi hızlandıran, politik istikrarı bozmadan ekonomik hareketliliği destekleyen çabalarla dolu geçmiştir" (s. xxiii, 1).

anda, iktisatçıların toplumsal (ya da, her koşulda, kesinlikle ekonomik olmayan) faktörleri anlamaya çalışmaya başlamaları tuhaf bir paradokstur.

Toplumsal tarihin tarihsel gelişmesine bu özet bakıştan nasıl bir sonuç çıkarabiliriz? Toplumsal tarihin incelenmekte olan konunun doğası ile görevleri açısından yeterli bir kılavuz işlevi göreceği pek söylenemese de, bazı heterojen araştırma konularının neden bu genel başlık altında esnek biçimde kümelenmeye başladığını ve diğer sosyal bilimlerdeki gelişmelerin, özellikle sınırları bu şekilde çizilmiş bir akademik kuramın yerleşmesinin zeminini nasıl hazırladığını açıklayabilir. Yani bu özet, en iyi ihtimalle bize bazı ipuçları sunabilir. İşte bunlardan bir tanesi hemen üzerinde durulmaya değerdir.

Geçmişteki toplumsal tarihe bir göz atmak, bu dalın en iyi uygulayıcılarının, kendilerinin böyle bir terimle adlandırılması konusunda her zaman huzursuzluk hissettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla, ya (onlara çok şey borçlu olduğumuz büyük Fransızlar gibi) kendilerini sadece tarihçi olarak adlandırmayı, amaçlarını da "bütünsel" ya da "global" tarih olarak göstermeyi, ya da, herhangi bir bilimi temsil etmekten ziyade, tarihteki birbiriyle ilintili olan tüm sosyal bilimlerin katkılarını birleştirmeye çalışan kişiler sıfatını kullanmayı tercih etmişlerdir. Marc Bloch, Fernand Braudel, Georges Lefebvre gibi tarihçiler, Fustel de Coulanges'ın "Tarih, geçmişte olmuş olan her türlü olayın birikmiş hali değildir. Tarih, insan toplumlarının bilimidir,'" doğrultusundaki açıklamasını kabul etmeleri dışında toplumsal tarihçiler sınıfına sokulabilecek isimler değildir.

Toplumsal tarih, konusunu oluşturan şeyler yalıtılamayacağı için, hiçbir zaman iktisadi tarih ya da tire işaretiyle birlikte gösterilen diğer tarihler gibi bir uzmanlık dalı olamaz. Biz insanın bazı faaliyetlerini, en azından analitik amaçlarla ekonomik açıdan tanımlayıp, daha sonra tarihsel açıdan inceleyebiliriz. Bu yaklaşım (belli tanımlanabilir amaçlar dışında) yapay ya da gerçeğe ters görünse de, pratiğe geçirilemez bir şey değildir.

Hemen hemen aynı şekilde, daha alt bir kuramsal düzeyde de olsa, yazılı fikirleri insani bağlamlarından yalıtan ve bir yazardan diğerine aktarılışını izleyen eski türde bir entellektüel tarih de mümkündür (tabii böyle bir şey isteniyorsa). Oysa insanın varlığının toplumsal ya da topluma ait yönleri, totolojiye yol açma ya da aşırı derecede saçmalama gibi bedellere mal olmasının dışında, diğer yönlerinden ayrılamaz. İnsanın toplumsal yönleri, ayrıca, geçimlerini sağladıkları yollardan ve maddi ortamlarından da bir an için bile ayrılamayacağı gibi, yine fikirlerinden de bir an için bile ayrılamaz, çünkü insanların birbirleriyle ilişkileri, ağızlarını açar açmaz kavramların döküldüğü dille ifade ve formüle edilmiştir. Entellektüel tarihçiler (riske girerek) ekonomiyi, iktisadi tarihçiler de Shakespeare'i dikkate almayabilir, ancak ikisini de göz ardı eden toplumsal tarihçilerin fazla mesafe katedemeyecekleri ortadadır. Buna karşılık, Provans şiiri üstüne bir monografın iktisadi tarih kategorisine, enflasyon üzerine bir çalışmanın da on altıncı yüzyıl entellektüel tarihi kategorisine sokulması kesinlikle mümkün değilken, bu konuların ikisi de bir şekilde toplumsal tarihin kapsamı içine alınacak şekilde işlenebilirdi.

II

Şimdi geçmişten bugüne gelelim ve toplumun tarihini yazmanın ortaya çıkardığı problemleri ele alalım. İlk sorun, toplumla ilgili tarihçilerin diğer sosyal bilimlerden ne kadar çok şey alabilecekleriyle, daha doğrusu, diğer alanların geçmişe eğildikleri sürece ne ölçüde toplumun bilimi olduğuyla ve olması gerektiğiyle ilgilidir. Geçmiş yirmi yılın deneyimi iki farklı yanıtı akla getirse bile bu soru tamamen doğaldır. Toplumsal tarihin 1950'den beri, gerek diğer sosyal bilimlerin mesleki yapısından

(örneğin, üniversite öğrencilerine belli bir ders programı sunma gerekliliği gibi) ve onların yöntemleriyle tekniklerinden, gerekse onların sorunlarından güçlü biçimde etkilendiği ve kışkırtıldığı ortadadır. Sırf sanayi devrimi kavramının geçerliliğinden kuşku duydukları için kendi uzmanları tarafından bile büyük ölçüde görmezlikten gelinen bir konu olan Britanya sanayi devrimi üzerine incelemelerin çoğalması ve gelişmesinin, asıl olarak iktisatçıların (kuşkusuz hükümetlerin ve planlamacıların yaklaşımlarını yansıtarak) sanayi devrimlerinin nasıl olduğunu, onları nelerin gerçekleştirdiği ve ne tür sosyo-politik sonuçlar doğurduklarını keşfetme dürtülerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bazı dikkat çekici istisnaları saymazsak, son yirmi yıldaki teşvikler tek bir yönde olmuştur.

Öbür yandan, son gelişmelere başka bir açıdan bakarsak, farklı disiplinlerde çalışan insanlardan birçoğunun toplumsal-tarihsel problemlere eğilmeye başlamaları oldukça etkileyici bir manzaradır. Bin yıl fenomeninin etraflıca incelenmesi buna bir örnektir, çünkü bu alanda çalışan yazarlar arasında, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih gibi disiplinlerden (edebiyat ve ilahiyat öğrencilerini anmaya bile gerek duymuyoruz; yalnız benim bildiğim kadarıyla iktisatçılar bunların içinde yoktur) gelen kişileri görmekteyiz. Ayrıca tarih disiplininin, tarihsel olarak değerlendireceği diğer mesleki formasyonlarla arasında -en azından geçici olarak- bir insan değiştokuşu olduğuna da dikkat çekmeliyiz. Bu transferin ilk akla gelen isimleri olarak, sosyolojiden Charles Tilly ile Neil Smelser'i, antropolojiden Eric Wolf'u, iktisat biliminden Everett Hagen ile Sir John Hicks'i sayabiliriz.

Ne var ki, ikinci eğilim herhalde en iyi biçimde birbirine yakınlaşma değil, bir yön değiştirme olarak görülmelidir. Zira, tarihçi olmayan sosyal bilimciler doğru tarihsel sorular yöneltmeye ve tarihçilerden bu sorulara yanıt vermelerini istemeye başlamışlarsa, bunun nedeninin kendilerinin dişe dokunur hiçbir şey yapmamaları olduğu asla unutulmamalıdır. Bu insanlar bazen kendilerini tarihçilerin yerine koyuyorlarsa, bunun nedeni

de, bizim disiplinimizde çalışan kişilerin (Marksistler ile benzer bir problematiği kabul eden, ama illâ ki *Marksizan* olmayan diğer tarihçileri istisna sayarsak) gerekli yanıtları verememiş olmalarıdır.[5] Dahası, başka disiplinlerden gelen ve bizim alanımızda saygı uyandıracak ölçüde uzmanlaşmış birkaç sosyal bilimci olmakla birlikte, birkaç kaba mekanik kavram ve modeli uygulamakla yetinmiş çok daha fazla sayıda sosyal bilimcinin olduğu da ortadadır. Ne yazık ki Tilly'nin bir tek *Vendée*'sine karşılık, onlarca sayıda Rostow'un *Stages*'i vardır. Orada karşılaşacakları tehlikelerle ilgili ya da bu tehlikeleri hangi vasıtalarla bertaraf edebilecekleri konusunda yeterince bilgi sahibi olmadan, tarihsel kaynak materyallerinin engebeli topraklarına girmeye kalkışan onlarca kişiyi dikkate bile almıyorum. Özetle, şu andaki durum, başka disiplinlerden öğrenmeye karşı bir istek duyulmasına rağmen, tarihçilerin, öğrenmekten ziyade öğretmelerinin gerekli görüldüğü bir durumdur. Toplumun tarihi diğer bilimlerden alınmış kısır modelleri uygulayarak yazılamaz; toplumun tarihini yazmak, yeterli sayıda yeni modelin kurulmasını, ya da en azından (Marksistlerin iddia edecekleri gibi) varolan şemaların modeller halinde geliştirilmesini gerektirmektedir.

Kuşkusuz, bu saptama tarihçilerin zaten önemli ölçüde borçlu oldukları, üstelik daha da yoğun ve sistemli ölçüde borç duyacakları ya da en azından borç duymaları gereken teknikler ve yöntemler açısından geçerli değildir. Ben toplumun tarihiyle ilgili problemin bu yönünü tartışmak istemiyorum, yine de geçerken

5) Sir John Hicks'in şikayeti karakteristik bir niteliktedir: "Benim 'tarih kuramı'm ... Marx'ın oluşturmaya çalıştığı kurama hayli yakın olacaktır... [Fikirlerin tarihçiler tarafından kendi malzemelerini düzenlemek, böylece tarihin genel yönünü sağlamlaştırmak için kullanılabileceğine inananların] çoğu... Marksizan kategorilerden, ya da bunların değişik versiyonlarından yararlanacaktır ve diğer yaklaşımlarda dikkate alınacak şeyler çok az olduğundan bu durum kesinlikle şaşırtıcı gelmemelidir. Yine de, *Das Kapital*'den sonraki yüz yılda, sosyal biliminde muazzam gelişmelerin yaşandığı bu süre içinde, değerli görülebilecek çok az sayıda düşünce çıkması da pek olağan bir durum değildir (*A Theory of Economic History*, Londra, Oxford ve New York, 1969, s. 2-3).

bir-iki noktaya değinebilirim. Kaynaklarımızın niteliği göz önüne getirildiğinde, diğer sosyal bilimlerin uzun sürelerde geliştirdikleri araştırma çalışmaları ve teknolojik araçlardaki işbölümüyle birlikte, gerekli olan keşif yapma, istatistiki gruplama ve büyük miktarlardaki verileri kullanma tekniklerinden yararlanmaksızın, farazi hipotezler ve bunlara uygun anekdot örneklerini biraraya getirmekten daha ileri gidemeyiz. Karşıt uçta ise, belli bireyleri, küçük grupları ve durumları derinlemesine gözlemek ve analiz etmek için, yine tarih dışında öncülük edilmiş olan ve bizim amaçlarımıza uygulanabilir olan tekniklere (örneğin, sosyal antropologların kullandığı katılımcı gözlem, derinlemesine söyleşiler ve belki de psikanalitik yöntemler) duyduğumuz eşit derecedeki ihtiyaç durmaktadır. Bu değişik teknikler, en azından, bizim alanımızda uygun karşılıklar ve adaptasyon biçimleri bulma arayışını hızlandırabilir ve bu şekilde, aksi koşullarda içine girilemeyecek olan soruları yanıtlamamızı sağlayabilir.[6]

Ben, iktisadi tarihin geçmişe dönük iktisadi kurama dönüştürülmesi gibi, toplumsal tarihin de sosyolojinin geçmişe dönük bir izdüşümüne dönüştürülmesinin geleceğine büyük bir kuşkuyla bakıyorum, çünkü bu disiplinler, şu anda bize, uzun dönemli *tarihsel* sosyo-ekonomik dönüşümleri incelemek açısından yararlı modeller ya da analitik çerçeveler sağlamamaktadırlar. Gerçekten, bu disiplinlerdeki düşünce yapısı (Marksizm gibi eğilimleri saymazsak) bu tür değişimlerin üzerinde durmamış, hatta ilgilenmeye bile gerek görmemiştir. Dahası, bu disiplinlerin analitik modellerinin önemli bakımlardan sistematik biçimde ve hatta çıkar gözeterek tarihsel değişimden soyutlanarak geliştirildiği de ileri sürülebilir. Bu, bence, sosyoloji ve toplumsal antropoloji açısından özellikle doğrudur.

---

6) Bunun için, Marc Ferro'nun 1917 Şubat Devrimi'nin ilk haftalarında Petrograd'a gönderilen telgraf ve önerileri toplaması, açıkça geçmişe dönük bir kamuoyu araştırmasına eş değerdedir. Kamuoyu araştırmalarının daha önceki dönemde tarih-dışı amaçlarla kullanılıp gelişmesini dikkate almadan böyle bir şeyin düşünülüp düşünülemeyeceğine kuşkuyla yaklaşılabilir (M. Ferro, *La Révolution de 1917*, Paris 1967).

Sosyolojinin kurucuları, aslında, neo-klasik iktisadın ana ekolüne göre (klasik politik iktisatçıların kaynağını aldığı ekolden daha fazla olması gerekmese bile) tarihe çok daha yatkın bir anlayışa sahiptiler, fakat onların disiplini baştan aşağı daha az gelişmiş bir bilimdi. Stanley Hoffmann, çok haklı olarak, iktisatçıların "modelleri" ile sosyologların ve antropologların "kontrol listeleri" arasındaki farklılığa işaret etmiştir.[7] Herhalde iktisatçıların modelleri kontrol listelerinden daha üstün bir niteliğe sahiptir. Ayrıca bu bilimler, bize, belli bakış açıları ile çeşitli biçimlerde sıralanıp birleştirilebilecek öğelerden meydana gelen muhtemel yapılar sağlamışlar; Kekulé* halkasına benzeyen belirsiz kıyaslamalar da otobüsün tepesinde bir an için görünüvermiş, ama doğrulanamama engeliyle karşılaşmıştır. Bu bilimlerin elle tutulur yapısal-işlevsel kalıpları da (en azından bazıları) hem seçkinlik hem de hedefi tutturmak açısından yararlı olabilir. Bu bilimler, daha mütevazı düzeyde de, yararlı metaforlar, kavramlar, terimler ("rol" gibi) ya da malzememizi düzenleyebilecek araçlar sağlayabilirler.

Dahası, sosyolojinin (ya da toplumsal antropolojinin) kuramsal yapılarının (model olarak eksiklikleri dışında), en başarılı biçimde, tarihi, yani yönlendirilmiş ya da düzenlenmiş değişimi dışlayarak kurulmuş olduğu da ileri sürülebilir.[8] Genel anlamıyla, bizim problemimiz toplumların ortak olmayan özellikleriyle iken, yapısal-fonksiyonel biçimler toplumların farklılıklarına rağmen ortak olan özelliklerini aydınlatırlar. Bizim için önemli olan, Lévi-Strauss'un Amazon kabilelerinin, modern topluma (daha doğrusu, her topluma) ne şekilde ışık tutacağı değil, insanlığın mağara adamlığından modern sanayileşmeye ya da

7) Tarihteki Yeni Eğilimler konferansında, New Jersey, Mayıs 1968.

*) Organik kimyada çağdaş yapı kuramının öncüsü olan Alman kimyacısı (1829-1896); benzen molekülündeki artı karbon atomunun altıgen bir halka oluşturacak şekilde birleştiğini ileri sürmüş, bu varsayımıyla birçok anlaşılmaz sorunun çözümüne katkıda bulunmuştur.(ç.n.)

8) Ben bu tür icatların tarihsel olarak "artan karmaşıklık"la toplumlara bir yön çizdiklerini düşünmüyorum. Elbette bunlar doğru da olabilir.

sanayileşme-sonrası döneme nasıl geldiğine ve bu ilerlemeye toplumdaki hangi değişikliklerin eşlik ettiğine, ya da bu ilerleme için nelerin olması ya da onun nasıl sonuçlar doğurması gerektiğine ilişkin sunduğu ipuçlarıdır. Başka bir örneğe bakarsak, bizim problemimiz, tüm insan toplumlarının, yetiştirerek ya da başka yollardan sürekli yiyecek temin etme zorunluluğunda olduğunu gözlemek değil; ağırlıklı olarak (neolitik devrimden beri) kendi toplumlarının çoğunluğunu oluşturan köylüler tarafından yerine getirilen bu işlevin, tarım üreticilerinin küçük grupları ya da tarım dışı yollarla yerine getirildiği zaman nasıl bir şekle bürüneceğidir. Peki, bu nasıl ve niçin olur? Ben sosyoloji ile toplumsal antropolojinin bu konularda (zaman zaman yardımcı olsalar bile) bize fazla rehberlik edebileceğine inanmıyorum.

Öbür yandan, toplumların tarihsel analizinin (ve dolayısıyla yeni iktisadi tarihin iddialarının) bir çerçevesi olarak gördüğüm en geçerli iktisadi kuramı bile kuşkuyla karşılamanın yanında, ekonominin toplum tarihçisinin gözünde büyük bir değer taşıdığını düşünmeye de eğilimliyim. Ekonomi, tarihte temel bir dinamik öğe olan toplumsal üretim sürecine (global düzeyde ve uzun bir zaman ölçeğinde konuşursak, ilerleme sürecine) eğilmemezlik edemez. Marx'ın kavradığı gibi, ekonomi bu süreçte, içine yerleştirildiği bir tarihsel gelişmeye sahip olur. Basit bir örnekle: Paul Baran'ın yeniden canlandırdığı ve etkili bir biçimde yararlandığı[9] "ekonomik artık" kavramı, toplumların gelişimiyle ilgilenen bir tarihçinin gözünde temel bir öneme sahiptir ve beni de, gerek daha nesnel ve ölçülebilir olduğu, gerekse, analiz temelinde, *Gemeinschaft-Gesellschaft* (Cemaat-Toplum) ikiliğinden daha asli bir yer tuttuğu için etkilemektedir. Kuşkusuz Marx, ekonomik modellerin (tarihsel analiz açısından bir değer taşımaları isteniyorsa) toplumsal ve kurumsal gerçekliklerden ayrılamayacağını biliyordu ve bu gerçeklikler, bırakın kültürler gibi belli sosyo-ekonomik oluşumlara özgü olan yapılar ve varsayımları, insanların komünal örgütlenmeleri ile akrabalık

9) Paul Baran, *The Political Economy of Growth* (New York, 1957), 2. Bölüm.

yapılarının temel türlerini bile kapsıyordu. Ne var ki, Marx'ın modern sosyolojik düşüncenin (doğrudan kendi çalışmaları ve izleyicileri ile eleştiricilerinin çalışmaları aracılığıyla) başlıca kurucularından biri sayılması nedensiz değilken, onun başlıca entelektüel projesi olan *Das Kapital*'in bir iktisadi analiz çalışması şeklini aldığı da akıldan çıkarılmamalıdır. Bizim Marx'ın ne ulaştığı sonuçlarla ne de benimsediği metodolojiyle aynı çizgide olmamız gerekmez. Ancak, sosyal bilimcilerin bugün kendilerini içine çekilmiş buldukları tarihsel sorunları herkesten daha iyi tanımlamış ya da öngörmüş bir düşünürün yaptıklarını görmezlikten gelmek de kesinlikle akılsızca olacaktır.

III

Toplumun tarihini nasıl yazacağız? Benim açımdan, burada toplumla neyi kastettiğimizi gösteren bir tanım ya da model ortaya koymak, hatta toplumun tarihi hakkında bilmek istediklerimizi içeren bir kontrol listesi hazırlamak mümkün değildir. Kaldı ki böyle bir şeyi yapabilsem bile, bunun ne kadar yararlı olacağını bilmiyorum. Yine de, gelecekteki trafiği yönlendirmek ya da uyarmak adına küçük ve çeşitli türde işaret direkleri dikmekte fayda görülebilir.

(1) Toplumun tarihi *tarihtir:* başka bir söyleyişle, toplumun tarihinin boyutlarından birisi gerçek kronolojik zamandır. Biz yalnızca yapılarla ve onların kalıcılığı ve değişim mekanizmalarıyla, yapıların genel dönüşüm ihtimalleri ve kalıplarıyla değil, ayrıca fiilen olup biten şeylerle ilgileniriz. Zaten bunlarla ilgilenmezsek (Fernand Braudel'in "Histoire et Longue Durée" başlıklı makalesinde hatırlattığı gibi[10]) bize tarihçi denmez.

10) Bu önemli makalenin İngilizce versiyonu için bkz. *Social Science Information* 9 (Şubat 1970), s. 145-174.

Konjonktürel tarihin disiplinimizde bir yeri vardır; yalnız bu konjonktürel tarihin asıl değeri, geçmişten ziyade (çünkü geçmişe eğildiğimizde yerini *karşılaştırmalı* tarihe bırakır) bugünün ve geleceğin ihtimallerini değerlendirmemizde yardımcı olmasıyla ortaya çıkar. Fakat bizim açıklamamız gereken, fiili tarihtir. Kapitalizmin imparatorluk Çinindeki muhtemel gelişmesi ya da gelişmemesi bizi ancak, bu tipteki bir ekonominin, en azından başlangıçta, dünyanın tek ve yalnızca tek bir bölgesinde geliştiğini açıklamamıza yardımcı olduğu ölçüde ilgilendirir. Bu da, toplumsal ilişkilerdeki başka sistemlerin (örneğin, genel olarak feodal sistemin) çok daha sık olarak ve daha fazla sayıda alanda gelişme eğilimleriyle -yararlı olacak şekilde ve yine genel modeller ışığında- karşılaştırılabilir. Dolayısıyla toplumun tarihi, toplumsal yapı ve değişimin genel modelleri ile fiilen gerçekleşen belirli fenomenler arasındaki bir işbirliğidir. Araştırmalarımızın coğrafi ya da kronolojik boyutu ne olursa olsun geçerlidir bu durum.

(2) Toplumun tarihi, başka şeylerin yanı sıra, birarada yaşayan ve sosyolojik terimlerle tanımlanabilen insan birimlerinin tarihidir. Yani toplumun tarihi, insan toplumunun (diyelim, maymun ya da karınca toplumlarından ayrı olarak) olduğu kadar toplumların, belirli toplum tiplerinin ve onların muhtemel ilişkilerinin ("burjuva" ya da "çobanıl" toplumları gibi terimlerle ifade edilen), bir bütün olarak görülen insanlığın genel gelişiminin tarihidir. Bu anlamıyla bir toplumun tanımı, muhtemel görünen nesnel bir gerçekliği tanımladığımızı varsaysak bile, "1930'daki Japon toplumu dönemin İngiliz toplumundan farklıydı" türünden açıklamaları geçersiz sayıp reddettiğimiz sürece önümüze yanıtlanması zor sorular çıkarmaktadır. Zira, "toplum" sözcüğünün farklı kullanımları arasındaki karışıklıkları yok edebilsek dahi, (a) bu birimlerin büyüklüğü, karmaşıklığı ve kapsamının, örneğin farklı tarihsel dönemlere ya da gelişme aşamalarına göre değiştiği, (b) toplum diye adlandırdığımız şey, insanlar arasındaki, onların sınıflandırılabilmelerini ya da kendilerini

sınıflandırmalarını sağlayan, genellikle eşzamanlı ve örtüşen biçimlerde yaşanan değişik ölçek ve kapsamdaki karşılıklı ilişkilerin sadece bir bölümünden ibaret olduğu için pek çok problemle karşılaşırız. Yeni Gine ya da Amazon kabileleri gibi uç örneklerde, insanlar arasındaki bu çeşitli ilişki düzenekleri, fiilen pek mümkün görünmemekle birlikte, aynı insanlardan oluşan grupları tanımlamaya yarayabilir. Fakat bu grup, normal olarak, ne topluluk gibi ilgili sosyolojik birimlere, ne de, toplumun sadece bir parçasını oluşturduğu ve fonksiyonel bakımdan asli bir önemi olan (ekonomik ilişkiler bütünü gibi) ya da olmayan (kültürel ilişkiler bütünü gibi) daha geniş kapsamlı ilişki sistemlerine uygun düşecektir.

Hıristiyanlık ya da İslamiyet birer kendi kendini sınıflandırma olarak vardır ve öyle kabul edilir. Ancak bu terimler bazı ortak özellikleri paylaşan bir toplumlar *sınıfını* gösterebilse dahi, Yunanlılardan ya da modern İsveç'ten söz ettiğimiz zamanki anlamını karşılayan bir toplum sayılmazlar. Öbür yandan, Detroit ile Cuzco* bugün pek çok bakımdan tek bir fonksiyonel ilişkiler sisteminin parçasını (örneğin, bir ekonomik sistemin parçasını) oluştururlarken, hakikaten çok az kişi onları sosyolojik anlamda aynı toplumun parçası olarak görebilir. Aynı şekilde, Roma ya da Han toplumları ile onlarla birlikte açıkça çok daha geniş çaplı bir ilişkiler sisteminin parçasını oluşturan barbar toplumları da bir göremeyiz. Peki, bu birimleri nasıl tanımlayabiliriz? Çoğumuz bu problemi dışsal bir kritere (bölgesel, etnik, politik, vb.) bakmayı seçerek çözmeye -ya da başımızdan savmaya- kalkışsak bile, bu soruyu kolay kolay yanıtlayamayacağımız da ortadadır. Demek ki problem sadece metodolojik değildir. Modern toplumların tarihinin başlıca temalarından birisi, bu toplumların ölçeğinde, içsel homojenliğinde ya da en azından toplumsal ilişkilerinin merkezileşmesi ile doğrudanlaşmasında

*) Detroit, ABD'nin güneydoğusunda, otomobil ve çelik sanayiiyle ünlü bir şehir; Cuzco ise Inka İmparatorluğu'nun merkezi olmuş bir şehirdir. (ç.n.)

bir artış görülmesi, başka bir deyişle esasında çoğulcu bir yapıdan asıl olarak tekçi bir yapıya geçmeleridir. Bu yolu izlediğimizde önümüze çıkacak olan tanım sorunları, ulusal toplumların gelişmesiyle ya da en azından milliyetçiliklerle ilgilenen her öğrencinin bildiği gibi, kuşkusuz başımıza büyük dertler açacaktır.

(3) Toplumların tarihi, bu tür yapıların formelleşmiş ve gelişkin bir modelini olmasa bile, en azından araştırma önceliklerinde yaklaşık bir düzen oluşturmamızı ve, kuşkusuz bir modeli içerse de, konumuzun çekirdeğinin ya da karmaşık bağlantılarının ne olduğu konusunda geçerli bir varsayım ortaya koymamızı gerekli kılmaktadır. Aslında her toplumsal tarihçi bu tür varsayımlar ortaya koyar ve bu tür öncelikler belirler. Bundan dolayı, on sekizinci yüzyıl Brezilyası üzerinde çalışan bir tarihçinin bu toplumu analiz ederken Katolikliğe kölelikten daha fazla öncelik tanımasından, ya da on dokuzuncu yüzyıl Britanyası üzerinde çalışan bir tarihçinin akrabalık bağını Anglo-Sakson İngilteresi'ndeki kadar temel bir toplumsal bağ saymasından kuşku duyarım.

Tarihçiler arasındaki örtük bir konsensüsle, oldukça yaygın işlerlikli bu tür bir model (değişik varyantlarıyla birlikte) kurulduğu kanısındayım. Bu tür modellerde, maddi ve tarihsel ortamla başladıktan sonra, üretim güçleri ve tekniklerine (demografi bunların arasında bir yerdedir), bunların sonucu olan ekonominin yapısına (işbölümü, mübadele, birikim, artığın bölüşümü, vb.) ve bu ekonomik ilişkilerden doğan toplumsal ilişkilere geçilebilir. Daha sonra da toplumun kurumları ve görüntüsü ile bunların arkasında yatan işleyiş belirlenebilir. Böylece toplumsal yapının şekli kurulmuş olur ve en iyi yol olarak karşılaştırmalı bir inceleme sonucunda, bu yapının ayırt edici özellikleri ile ayrıntıları belirlenebilir. Öyleyse burada yapılan şey, kendi özgül ortamındaki toplumsal üretim sürecinden dışarıya ve yukarıya doğru çalışmaktır. Tarihçiler, bana sorarsanız tamamen haklı olarak, tek bir ilişkiyi ya da ilişkiler bütününü, incelenmekte olan toplumun (ya da toplum tipinin) merkezi ve özgül

ilişkisi olarak görmeyi, ele alınan malzemenin geri kalanını da bunun çevresinde toplamayı daha uygun bulacaklardır (örneğin Bloch'un *Feodal Society* -Feodal Toplum- adlı çalışmasındaki "karşılıklı bağımlılık" ilişkileri ya da sanayi üretiminden, muhtemelen sanayi toplumunda ve kesinlikle kapitalist biçimde ortaya çıkan ilişkiler gibi). Anlaşılan, yapı bir kez kurulunca artık onun kendi tarihsel hareketi içinde görülmesi gerekmektedir. Fransızların deyişiyle "strüktür" [yapı] "konjonktür" içinde görülmelidir (fakat bu yolla, tarihsel değişimin diğer ve muhtemelen daha ilintili biçim ve kalıplarının dışlanmaması gerektiğini de belirtmeliyim). Burada da eğilim, ekonomik hareketleri (en geniş anlamıyla) böylesi bir analizin belkemiği olarak ele almak yönündedir. Bu durumda, toplumun tarihsel değişim ve dönüşüm sürecinde yaşadığı gerilimler, tarihçinin, birincisi, toplumun yapılarının dengelerini aynı anda hem kaybetmeye hem de yeniden kurmaya eğilimli olduğu genel mekanizmayı, ikincisi, toplumsal tarihçilerin geleneksel ilgi alanları (örneğin, kollektif bilinç, toplumsal hareketler, entellektüel ve kültürel değişimlerin toplumsal boyutu gibi) olan fenomenleri ortaya koymasını sağlayacaktır.

Benim toplumsal tarihçilerin geniş kabul gören bir işlerlikli planı olduğuna inandığım çerçeveyi -belki de yanlış biçimde- özetlemekteki amacım, kişisel olarak bu düşünceyi taşısam bile, kendi bakış açımın benimsenmesini öğütlemek değildir. Benim amacım bunun tam zıttıdır: yani üstünde çalıştığımız örtük varsayımları anlaşılır hale getirmeyi önermek ve kendimize, bu planın gerçekte, toplumların doğası ve yapısı ile bunların tarihsel dönüşüm (ya da stabilizasyon) mekanizmalarının en iyi formülü olup olmadığını, başka sorulara dayalı olan başka çalışma planlarının bu planla bağdaştırılıp bağdaştırılamayacağını ya da tercih edilip edilemeyeceğini, yüzü aynı anda hem cepheden hem profilden gösteren Picasso'nun portrelerinin tarihsel karşılıklarını yaratmak için başka planlarla yan yana getirilip getirilemeyeceğini sormaktır.

Kısacası bizler, toplum tarihçileri olarak, toplumsal-tarihsel dinamiklerle ilgili geçerli modellerin -tüm sosyal bilimlerin yararına- ortaya koyulmasına katkıda bulunacaksak, pratiğimiz ile kuramımızda daha sağlam bir birlik kurmak zorundayız. Bunun oyunun şu anki aşamasındaki anlamı da, herhalde, ilk elde neler yaptığımızı gözlemek, gözlemlerimizi genelleştirmek ve onları yeni çalışmalarımızdan kaynaklanan problemler ışığında düzeltip doğrulamaktır.

IV

Sonuç olarak, bu denemeyi, toplumsal tarihin gelecekte hangi yaklaşımları ve problemleri çıkaracağını görebilmek amacıyla son on ya da yirmi yıldaki fiili pratiğini tarayarak bitirmek istiyorum. Bu yöntemin, gerek bir tarihçinin mesleki eğilimleri gerekse bilimlerin gerçek ilerlemesi hakkında çok az şey bilmemize uygun olmasından kaynaklanan bir üstünlüğü vardır. Son yıllarda en çok dikkat çekmiş olan konular ve problemler hangileridir? Odak noktaları nelerdir? Bu alanla ilgilenen insanların yaptıkları şeyler nelerdir? Tüm bu soruların yanıtları analiz yapmayı gerektirmez, ama bu yanıtlar olmadan çok fazla ileri gidemeyeceğimiz de besbellidir. İşçilerin konsensüsü *kavramı* yanlış anlaşılabilir, ya da moda haline getirilerek veya -kamu düzeninin bozulmasını inceleyen bir alanda açıkça görüldüğü üzere- politikanın ve idari gerekliliklerin etkisiyle gerçek anlamından saptırılabilir, ama biz yine de, tehlikeyi göze alarak bunu göz ardı ederiz. Bilimin ilerlemesi, *a priori* perspektif ve programları tanımlamaya çalışma gayretinden ziyade (zaten böyle olsaydı şimdi kanseri iyileştirmiş olmamız gerekirdi), yöneltilmeye değer ve her şeyden önce yanıtları olgunlaşmış sorularda anlaşılmaz ve

genellikle eşzamanlı biçimde odaklanılmasından türemiştir. Şimdi, en azından bir gözlemcinin izlenimci bakışını yansıttığı kadarıyla neler olup bittiğine bakalım.

Önce, toplumsal tarih alanında son on-on beş yıldaki ilginç çalışmaların büyük kısmının aşağıdaki konular ya da sorunlar etrafında kümelendiğini söyleyebiliriz:

1) demografi ve akrabalık
2) bizim alanımıza giren kentsel incelemeler
3) sınıflar ve toplumsal gruplar
4) "zihniyetler"in, kollektif bilincin ya da antropologların kullandığı anlamda "kültür"ün tarihi
5) toplumların dönüşümü (örneğin, modernleşme ya da sanayileşme)
6) toplumsal hareketler ve toplumsal protesto fenomeni.

İlk iki gruptaki sorunlar ayrı tutulabilir, çünkü bunlar daha önceden birer alan olarak (inceledikleri konuların önemi ne olursa olsun) zaten kurumsallaşmış durumdadır ve artık kendi düzenleme, metodoloji ve yayın sistemleri vardır. Tarihsel demografi hızla gelişen ve verimli bir alandır ve bu haliyle, o zamana kadar uğraşılmaz ya da tükenmiş sayılan malzemelerden (kilise kayıtları gibi) ilginç sonuçlar elde edilmesini sağlayan araştırma yöntemindeki teknik yenilikler (ailenin yeniden kuruluşu gibi) üzerinde durur, ama problemlerle aynı ölçüde ilgilenmez. Tarihsel demografi bu şekilde yeni kaynak alanları açmış ve bu alanların özellikleri gereği, başka soruların formüle edilmesine zemin hazırlamıştır. Toplumsal tarihçilerin tarihsel demografiye duydukları ilginin başlıca nedeni, aile yapısı ve davranışlarının bazı yönlerinin, insanların yaşamlarının farklı dönemlerde aldığı seyrin ve kuşaklar arası değişimlerin aydınlatılmasını sağlamasıdır. Bunlar önemli konular olmakla birlikte, tabii ki kaynakların niteliğiyle sınırlıdır, hatta bu konunun en coşkulu savunucularının kabul ettiğinden daha fazla sınırlıdır ve

kendi başlarına "Kaybettiğimiz Dünya"nın analiz edilmesi için yeterli bir çerçeve sunamayacakları kesindir. Yine de bu alanın taşıdığı temel önem tartışılmaz bir değerdedir ve bu niteliğiyle kesin niceliksel tekniklerin kullanılmasını teşvik etmekte büyük yararları dokunmuştur. Ayrıca, sevindirici bir etkisi ya da yan etkisi de, akrabalık yapısının tarihsel problemlerine, toplumsal tarihçilerin bu dürtü olmadan gösterebileceklerinden daha fazla ilgi uyandırmak olmuştur; yalnız bu konuda toplumsal antropolojinin mütevazı açıklayıcı etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bu alanın niteliği ve gelecekteki olanakları böylece, burada daha fazla üzerinde durmaya gerek kalmayacak kadar tartışılmış olmaktadır.

Şehir tarihi de teknolojik açıdan belirlenmiş bir birliği sergilemektedir. Şehir normal olarak coğrafik bakımdan sınırlı ve iç bütünlüğü olan, genellikle kendi belgeleri üzerinden incelenebilecek ve bundan dolayı doktora araştırmalarına bile konu olacak büyüklükte bir birimdir. Şehir tarihi, ayrıca, modern sanayi toplumlarında toplumsal planlama ve yönetim alanında görülen belli başlı -ya da en azından çok dramatik- problemler haline gelmiş olan kentsel sorunların acilliğini yansıtmaktadır. Bu etkiler, şehir tarihini, belirsiz, heterojen ve bazen karışık şeylerle doldurulmuş büyükçe bir kap haline getirmeye eğilimlidir ve yine de bu kabın içinde şehirlere ait hiçbir şey bulunmaz. Fakat, bilhassa toplumsal tarihe (en azından, şehrin asla ekonomik makro-tarih açısından analitik bir çerçeve olamayacağı -çünkü ekonomik bakımdan daha geniş bir sistemin parçası olmak durumundadır- ve politik bakımdan kendine yeterli bir şehir-devletine de çok ender rastlanması bağlamında) özgü problemleri gündeme getirdiği de açıktır. Şehir, özünde, belli bir biçimde birarada yaşayan insanlardan meydana gelen bir bütündür ve modern toplumlardaki karakteristik şehirleşme süreci, en azından bugüne kadar, insanların çoğunun birarada yaşadığı bir biçimde süregelmiştir.

Şehrin teknik, toplumsal ve politik problemleri aslında birbirlerine çok yakın olarak yaşayan insan kitlelerinin karşılıklı

etkileşimlerinden kaynaklanmaktadır. Şehir hakkındaki fikirler bile (bir egemenin gücü ve görkemini sergileyen basit bir sahne işlevini görmediği kadarıyla), insanların -Kitabı Mukaddes'ten beri- insan topluluklarıyla ilgili özlemlerini dile getirmeye çalıştıkları düşüncelerdir. Ayrıca son yüzyıllarda hızlı toplumsal değişimin getirdiği problemleri diğer kurumlara kıyasla daha fazla gündeme getirmiş ve dramatize etmiştir. Ne var ki, şehir incelemelerine gömülüp kalmış olan toplumsal tarihçilerin bu durumun farkında oldukları pek söylenemez.[11] Ancak, şehir tarihini farkında olmadan bir toplumsal değişim paradigması olarak görmeye yönelmiş olduklarına dikkat çekilebilir. Yine de ben, en azından bugüne kadar yaşanan dönemde böyle olup olmadığından emin değilim. Ayrıca, şimdiye kadar, bu alandaki muazzam sayılara ulaşan çalışmaları gözden geçirdiğimde, sanayi çağının daha kalabalık şehirleriyle ilgili gerçekten etkileyici ve global çaplı incelemelerin yapılmış olduğundan da kuşku duyuyorum. Buna rağmen, şehir tarihinin, sadece -sosyologlar ile sosyal psikologların özel ilgi alanına giren- toplumdaki değişim ve yapının özgül yönlerini ortaya koyduğu için bile olsa, toplum tarihçilerinin başlıca ilgi alanlarından biri olarak kalması gerektiğini düşünüyorum.

Birkaç tanesi bu gelişme aşamasına yaklaşmakla birlikte, bu konuya yoğunlaşan diğer kümeler şimdiye kadar henüz kurumsallaşmış durumda değildir. Sınıfların ve toplumsal grupların tarihi, tüm toplumların -esas olarak akrabalık bağına dayanmayan- başlıca bileşenlerini anlamadan hiçbir toplumun anlaşılmasının mümkün olmadığı şeklindeki yaygın bir varsayımdan doğmuştur. Ayrıca ilerleme hiçbir alanda bu kadar dramatik ve

11) Krş.: "Şehir tarihine daha geniş bir açıdan bakmaya çalışırsak, toplumdaki şehirleşme sürecinin toplumsal değişimin incelenmesinde temel bir yere konulabileceğini görürüz. Bu yüzden, şehirleşmeyi fiilen toplumsal değişimi temsil eden şekillerde kavramsallaştırmaya yönelik çabalara girilmelidir." Eric Lampard, der: Oscar Handlin ve John Burchard, *The Historians and the City* (Cambridge, Mass., 1963), s. 233.

-tarihçilerin geçmişteki ihmalleri dikkate alındığında- daha zorunlu bir boyut kazanmamıştır. Toplumsal tarihte bu alandaki en dikkate değer çalışmalardan hazırlanacak en kısa listede, Lawrence Stone'un Elizabeth dönemi aristokrasisi, E. Le Roy Laduric'nin Languedoc köylüleri, Edward Thompson'un İngiliz işçi sınıfının oluşumu, Adeline Daumard'ın Paris burjuvazisi üzerine incelemeleri mutlaka yer almalı. yalnız bunların dağ büyüklüğündeki bir literatürün sadece doruğunda duran yapıtlar oldukları da ayrıca belirtilmelidir. Daha dar kapsamlı olan toplumsal gruplarla -örneğin, mesleklerle- ilişkili incelemeler bunlarla kıyaslandığında daha önemsiz görünmektedir.

Bu tür girişimlerin yeni olması, beraberinde bir hırsı da getirmiştir. Sınıflar, ya da kölelik gibi özgül üretim ilişkileri, bugün toplum ölçeğinde, toplumları birbirleriyle karşılaştırarak ya da genel toplumsal ilişki tipleri şeklinde sistemli biçimde ele alınmaktadır. Bunlar artık derinlemesine, yani toplumsal varoluşları, ilişkileri ve davranışlarının tüm yönleriyle de incelenmektedir. Anlaşılacağı üzere bu incelemeler yenidir ve (eğer köleliğin karşılaştırmalı incelenmesi gibi özellikle yoğun faaliyet gerektiren alanları dışta tutarsak) güçlükle başlatılmasına rağmen şimdiden çarpıcı başarılar elde edilmiştir. Ancak ortada bir sürü güçlük bulunduğu açıktır ve bunlarla ilgili olarak birkaç saptama yapmak herhalde yersiz kaçmayacaktır.

(1) Bu tür incelemelerdeki malzemelerin hacmi ve çeşitliliği, gerçekten eski tarihçilerin sanayi-öncesi döneme özgü zanaatçı teknikleriyle altından kalkılamayacak boyutlardadır. Dolayısıyla bu malzemelerin işlenmesi, işbirliğine dayalı takım çalışmalarını ve modern teknik donanımlardan yararlanılmasını gerektirmektedir. Bence, bireysel araştırmalardan oluşan dev çalışmalar bu türdeki bir araştırma alanının ilk aşamalarına işaret etmekte, ama bir yandan da hem sistematik ortaklaşa projelere hem de belirli aralıklarla ortaya çıkan (ve muhtemelen hâlâ tek başına yapılan) sentez oluşturma girişimlerine zemin sunmaktadır. Benim en iyi bildiğim alan olan işçi sınıfının tarihi konusunda özellikle

belirgin bir durumdur bu. En iddialı tek kişilik inceleme olan E.P. Thompson'ın yapıtı bile, artık, oldukça kısa bir döneme eğilmesine rağmen, kolsuz bacaksız bir heykelden başka bir şey değildir. (Jürgen Kuczynski'nin dev boyutlu *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*'u -Kapitalizm Altındaki İşçilerin Durumlarının Tarihi Koşulları- bile, başlığının düşündürdüğü gibi, işçi sınıfının sadece bazı yönlerinde odaklanmaktadır.)

(2) Bu alan, kavramsal berraklığın bulunduğu yerlerde bile, özellikle zamana yayılmış değişimlerin (örneğin, belli bir toplumsal gruba giriş ve çıkışlar ya da köylülerin toprak mülkiyetinde gözlenen değişimler) ölçülmesi noktasında ürkütücü teknik güçlüklerle doludur. Bu türdeki değişimleri bulup çıkarabileceğimiz (örneğin, aristokrasi ve aydın tabakanın bir grup olarak kayıtlara geçirilmiş soyağaçları) ya da analizimizin malzemesini oluşturabileceğimiz (örneğin, tarihsel demografinin yöntemleri ya da Çin bürokrasisiyle ilgili değerli incelemelerin temel aldığı veriler) kaynaklar bulacak kadar şanslı olabiliriz. Fakat, mesela, muhtemelen kuşaklar arasındaki bu tür hareketleri kapsadığını da bildiğimiz ama şimdiye kadar kabaca bile olsa hakkında niceliksel saptamalar yapamadığımız Hint kastları konusunda ne yapacağız?

(3) Daha ciddi olanı ise, tarihçilerin her zaman açıkça ortaya koymadıkları ama bizim de toplumsal yapı ile ilişkilerin ve onların problemlerinin daha genel sorunlarıyla yüzleşmekte yavaş kaldığımızı düşündüren kavramsal problemlerdir (yalnız, atları iyi tanımayanların da onları sürebilmesi gibi, sırf bu yüzden iyi çalışmalar yapılmadığını da söyleyemeyiz). Kuşkusuz kavramsal problemler de, bir sınıfın üyelerinin zaman içinde değişmesi ihtimali gibi, niceliksel inceleme yapmayı da güçleştiren teknik problemlere yol açacaktır. Ayrıca, toplumsal grupların çok-boyutluluğu gibi daha genel bir problemin kaynağı da burasıdır. Birkaç örneğe bakacak olursak, "sınıf" teriminde iyi bilinen bir Marksizan ikilik vardır. Sınıf, bir anlamıyla, kabile-sonrası tüm tarihin genel bir fenomeniyken, başka bir anlamıyla

modern burjuva toplumunun bir ürünüdür; bir anlamıyla başka şekilde açıklanamayacak bir fenomene anlam kazandırmaya yönelik bir analitik kurgu iken, başka bir anlamıyla kendi gruplarının ya da başka bir grubun ya da her ikisinin de bilincini taşıyan bir insan topluluğunu gösterir. Yine, bilinçli olmanın doğurduğu problemlerin de sınıf dili (niceliksel olarak henüz çok az bilgi sahibi olduğumuz çağdaş sınıflandırmaların[12] değişen, genellikle örtüşen ve bazen de gerçekçi olmayan terminolojileri) sorununu gündeme getirdiğini söyleyebiliriz. (Burada tarihçiler, bir yandan -L. Girard ile bir Sorbonne ekibinin yaptığı gibi- toplumsal-politik sözcük dağarcığının sistematik niceliksel incelemesini yaparken, öbür yandan toplumsal antropologların yöntemleri ile ilgi alanlarına dikkatle bakabilirler.)[13]

Sınıfın da değişik dereceleri vardır. Theodore Shanin'in deyişini kullanacak olursak,[14] Marx'ın proletaryası çok yüksek, herhalde en yüksek derecede bir "sınıf olma" özelliğine sahipken, Marx'ın *18 Brumaire*'indeki köylülük "düşük nitelikli bir sınıf"tır. Sınıflarda homojenlik ya da heterojenlik gibi problemler olabileceği gibi, hemen hemen aynı anlama gelebilecek, onların diğer gruplar ve bu grupların içsel bölünmeleri ile tabakalaşmaları karşısında tanımlanmasından kaynaklanan problemler de vardır. En genel anlamıyla, verili bir anda ister istemez statik bir durumda olan sınıflandırmalar ile onların arkasındaki çok yönlü ve değişken gerçeklik arasındaki ilişkiden kaynaklanan bir problem vardır.

(4) En ciddi güçlük de, bizi doğrudan, bir bütün olarak toplumun tarihine götüren güçlük olabilir. Bu güçlüğün kaynağı,

---

12) Gerçeklik ile sınıflandırma arasındaki muhtemel farklılıklar için bkz. sömürge Latin Amerika'daki karmaşık toplumsal-ırksal hiyerarşiler hakkındaki tartışmalar: Magnus Mörner, "The History of Race Relations in Latin America", der: L. Foner ve E.D. Genovese, *Slavery in the New World* (Englewood Cliffs, 1969), s. 221.

13) Bkz. A. Prost, "Vocabulaire et typologie des familles politiques", *Cahiers de lexicologie*, 14 (1969).

14) T. Shanin, "The Peasantry as a Political Factor", *Sociological Review* 14 (1966), s. 17.

sınıfın yalıtılmış bir insanlar grubunu değil, gerek yatay gerekse dikey düzlemdeki bir ilişkiler sistemini anlatmasıdır. Demek ki bir farklılık (ya da benzerlik) ve mesafe ilişkisi söz konusu olduğu gibi, diğer taraftan, toplumsal işlev, sömürü ve tahakküm/tabiyet temelinde niceliksel açıdan farklı bir ilişki de vardır. Anlaşılan, sınıf üzerine yapılan araştırmalar, sınıfın da bir parçası olduğu toplumun geri kalan kesimini de kapsamalıdır. Köle sahipleri, köleler olmadan ve toplumun kölelik dışındaki kesimlerini anlamadan kavranamaz. On dokuzuncu yüzyıldaki Avrupalı orta sınıfların kendilerini tanımlamalarında, insanlar üzerinde (mülkleri vasıtasıyla ve hizmetçilerini, hatta -patriyarkal aile yapısı sayesinde- karıları ile çocuklarını da kapsayacak şekilde) güç kullanma yeteneği (ve kendi üzerlerinde de hiç kimsenin güç kullanamaması) temel bir öneme sahipti. Bundan dolayı, sınıf incelemeleri -bilinçli biçimde sınırlı ve kısmi bir yönle daraltılmadıkça- bir anlamıyla toplumla ilgili analizlerdir. Bu yüzden en etkili örnekleri (Le Roy Ladurie'nin yazdığı türden incelemeler) kendi başlıklarının gösterdiği sınırları bir hayli aşarlar.

Demek ki, son yıllarda toplumun tarihi konusundaki en dolaysız yaklaşımın bu geniş anlamıyla sınıf incelemesine dayalı olduğu söylenebilir. Biz, bu yaklaşımın kabile-sonrası toplumların doğasını doğru bir şekilde yansıttığına inansak da inanmasak da, ayrıca yine bunu sadece *Marksizan* tarihin şimdiki etkisine bağlasak da bağlamasak da, bu tipteki bir araştırmanın geleceği parlak görünmektedir.

"Zihniyet" tarihine ilginin son yıllarda artış göstermesi, pek çok bakımdan toplumsal tarihin temel metodolojik problemlerine daha da doğrudan bir yaklaşıma işaret etmektedir. Bu ilgiyi harekete geçiren etken, büyük ölçüde, "sıradan insanlar"a ilgi duyan birçok insanın toplumsal tarihe çekilmiş olmasıdır. Yine büyük oranda da, tek tek ayrıştırılmamış, belgelenmemiş ve gölgede kalmış şeylerle ilgilidir ve bu haliyle, sıradan insanların toplumsal hareketlerine ya da daha genel bir fenomen olan toplumsal davranışlara duyulan ilgiden ayrı

değildir. Yalnız bu fenomen, bugün için, olumlu anlamda, militan ya da pasif sosyalist işçilere olduğu kadar muhafazakâr işçilere, yani bu tür hareketlerde rol oynamayanlara duyulan ilgiyi de kapsamaktadır.

İşte bu durum tarihçileri, kültürü, antropologların "yoksulluk kültürü" türü incelemelerinden daha üstün biçimde ve özellikle dinamik bir şekilde ele almaya teşvik etmiştir. Yalnız bu süreçte antropologların yöntemleri ve öncü deneyimlerinden etkilenmemiş de değillerdir. Tarihçilerin bu tür incelemeleri (örneğin Alponse Dupront tarafından[15] bu konularda birçok değerli düşünce ortaya atılmış olmasına rağmen) kendisinden sonra bir sürü çalışmaya esin kaynağı olan Georges Lefebvre'in *Grande Peur*'ü (Büyük Korku) gibi eylem içeren ve -daha özgül olarak- toplumsal gerginlik ve kriz ortamlarında etkili olan fikirleri kadar ağırlık kazanamamış, bir inançlar ve fikirler kümesi olamamıştır. Bu tür incelemelerdeki kaynakların niteliği, tarihçinin kendisini basit bir olgusal inceleme ve sergilemeyle sınırlamasına izin vermemektedir. Çünkü tarihçi, en başından beri modeller kurmak, yani kendi bölük pörçük ve dağınık verilerini bütünlüklü sistemler (bu sistemler olmasa kendi verileri birer anekdot olmaktan öteye gidemeyecektir) haline getirmek zorunda kalmıştır. Anlaşılacağı üzere, bu tür modellerin kriteri, onun bileşenlerinin uyumlu bir bütün oluşturması[16] ya da belirlenebilir toplumsal durumlarda hem kollektif eylemin niteliğine hem de onun sınırlarına kılavuzluk etmesidir ya da öyle olması gerekir. Edward Thompson'un sanayi-öncesi İngiltere'ye özgü "ahlâki iktisat" kavramı buna bir örnek sayılabilir; ben de toplumsal

15) A. Dupront, "Problèmes et méthodes d'une histoire de la psychologie collective", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 16 (Ocak-Şubat 1961), s. 3-11.

16) "Uyumlu bir bütün oluşturması" derken, aynı sendromun farklı ve bazen görünüşte bağıntısız parçaları (örneğin, on dokuzuncu yüzyıldaki klasik liberal burjuvazinin hem bireysel özgürlük hem de patriyarkal bir aile yapısıyla ilgili inançları) arasında sistematik bir bağ kurmayı kastediyorum.

haydutluk konusunu işlediğim kendi analizimde böyle bir temelden hareket etmeye çalışmıştım.

Bu inanç ve eylem sistemleri bir bütün olarak toplumla ilgili görüntüler oldukları (ki bazen, toplumun sürekliliğiyle ya da dönüşümüyle ilgili görüntüler de olabilirler) ya da bu görüntüleri içerdikleri ve yine toplumun fiili gerçekliğinin bazı yönlerine denk düştükleri ölçüde bizi ana görevimize biraz daha yaklaştırırlar. Bu tür analizlerin en başarılı olanlarının geleneksel ya da göreneksel toplumlarla, hatta bazen de toplumsal dönüşümün etkisi altındaki bu tür toplumlarla ilgilendikleri ölçüde kapsamları daha da daralır. Sürekli, hızlı ve temel bir değişimle ve toplumu bireyin deneyimi, hatta kavrayışından çok daha ileriye taşıyan karmaşıklıkla nitelenen bir dönem açısından, kültür tarihinden türetilebilen modellerin toplumsal gerçekliklerle ilişkisi herhalde giderek azalmaktadır. Üstelik bu tür modeller, artık modern toplumun özlediği modelin ("toplumun nasıl olması gerektiği"nin) kurulmasında çok yararlı bile olmayabilirler. Zira, toplumsal düşünce alanında sanayi devriminin getirdiği temel değişim, normal olarak geçmişten -hayali ya da gerçek- alınan somut bir toplumsal modelle nitelenebilen ya da gösterilebilen kalıcı düzen varsayımını temel sayan bir sistemin yerine, ancak bir *süreç* olarak belirlenebilecek amaçlara doğru kesintisiz bir *ilerlemeye* dayanan bir inançlar sistemini ikame etmek olmuştur. Geçmişteki kültürler kendi toplumlarını bu tür spesifik modellerle ölçüyorlardı; bugünün kültürleri ise kendilerini yalnızca olasılıklarla ölçebilirler. Buna rağmen, "zihniyet" tarihi, toplumsal antropologların disiplinine benzer bir şeyi tarihe sokması açısından yararlı olmuştur ve onun yararlarından henüz tümüyle faydalanılmış değildir.

Bence, ayaklanmalardan devrimlere kadar toplumsal çatışmayla ilgili çeşitli incelemelerin yararlılığı daha dikkatli bir değerlendirmeyi hak etmektedir. Toplumsal çatışmaların araştırılmasının bugün çok cazip olmasının nedenleri açıktır. Çünkü, her zaman, kesinlikle kopma noktasına kadar zorlandıkları için toplumsal yapının can alıcı yönlerini dramatize etmektedirler. Kaldı ki,

bazı önemli problemler de bu tür karışıklık anlarında ve onlar aracılığıyla ele alınmadan kesinlikle incelenemezler, çünkü normalde gizli kalan şeyleri açığa çıkaran da, öğrencilerin yararına bu tür fenomenleri yoğunlaştırıp büyüten de böylesi karışıklık dönemleridir. Basit bir örneğe bakarsak: Bu tür dönemler yaşanmasaydı, insanların normalde sık sık anlatmadıkları ve yazılı olarak sergilemedikleri, ama devrimci dönemlerin ayırt edici özelliğini oluşturan olağanüstü dillendirme patlamalarıyla ortaya koyulan ve yığınla broşür, mektup, makale ve konuşmanın (burada polis raporları, mahkeme ifadeleri ve genel soruşturmaların adını bile anmıyoruz) tanıklık ettiği fikirler hakkında ne kadar az şey biliyor olurduk? Büyük ve arkasında oldukça fazla belge bırakan devrimlerin incelenmesinin ne kadar verimli olabileceğini, herhalde aynı derecede kısa süren diğer devrimlere kıyasla çok daha geniş ve yoğun biçimde, üstelik kazanımları da hiç eksilmeden incelenmiş olan Fransız Devrimi'yle ilgili tarih yazımı göstermiştir. Fransız Devrimi'yle ilgili tarih yazımı tarihçiler açısından neredeyse kusursuz bir laboratuvar olmuştur ve bu özelliğini halen korumaktadır.[17]

Bu tür incelemelerin doğurduğu tehlike, apaçık durumdaki krizi, dönüşmekte olan bir toplumun daha geniş bağlamından yalıtmanın çekiciliğinde görülmektedir. Bu tehlike, karşılaştırmalı incelemelere daldığımız, özellikle de, sosyolojide ya da toplumsal tarihte pek verimli bir yaklaşım olmayan problemleri çözme (devrimlerin nasıl yapılacağı ya da durdurulacağı gibi) arzusuyla harekete geçtiğimiz zaman daha da büyük olabilir. Diyelim ayaklanmaların birbirleriyle ortak olan yönleri (örneğin, "şiddet") önemsiz boyutlarda olabilir. Dahası, hukuksal, politik ya da başka bir içerikte anakronik bir kriter uygulayabildiğimiz ölçüde (suçun tarihsel özelliklerini araştıran öğrenciler bundan kaçınmayı öğrenmektedirler) yanıltıcı da olabilir. Aynı saptama devrimler için de doğru olabilir ya da olmayabilir. Ben bu tür konularla ilgilenilmesini engellemek isteyen son kişi olabilirim.

17) Rus Devrimi'nin de tarihçilere yirminci yüzyıl için karşılaştırılabilir fırsatlar sunacağı zamanın gelmesini bekliyoruz.

çünkü meslek hayatımın büyük bölümünü onlara ayırmış bir insanım. Yine de, bu konuları incelerken kendi ilgimizin amacını tam olarak belirlemek zorundayız. Toplumun köklü dönüşümlerine eğilmeyi amaçlıyorsak, o zaman, paradoksal olarak, devrimi incelememizin değeri kısa süreli bir çatışmaya yoğunlaşmamızla ters orantılı olacaktır. Rus Devrimi, ya da insanlık tarihi hakkında ancak Mart 1917'den Kasım 1917'ye kadar olan dönemde ya da ondan hemen sonraki İç Savaş'ta yoğunlaşarak keşfedilebilecek şeyler olduğu gibi, ne kadar dramatik ve belirgin olursa olsun, kısa kriz dönemleri üzerine bu kadar yoğun biçimde düşmekle elde edilemeyecek şeyler de vardır.

Öte yandan, devrimler ve ona benzer inceleme konuları (toplumsal hareketler dahil olmak üzere), toplumsal yapı ve dinamikleri (kısa dönemli toplumsal dönüşümler birkaç on yıl ya da kuşaklar boyunca uzanarak bu şekilde yaşanmakta ve böyle adlandırılmaktadır) kapsamlı biçimde kavramaya hem uygun olan hem de bunu gerektiren daha geniş kapsamlı bir alanla birleştirilebilir. Biz burada sadece büyüme ya da gelişmenin sürekliliğine işlenmiş kronolojik kilometre taşlarıyla değil, "sanayi devrimi" deyişinin içerdiği gibi, toplumun yeni bir yöne gidişinin ve dönüşümünün gerçekleştiği, görece kısa tarihsel dönemlerle de ilgileniyoruz. (Bu tür dönemler kuşkusuz büyük politik devrimleri kapsayabilir, ama kronolojik açıdan yalnızca onlarla sınırlanamaz.) "Modernleşme" ya da "sanayileşme" gibi tarihsel bakımdan ham terimlerin çok fazla tutulması, böylesi fenomenlerin belli ölçülerde farkında olunduğunu da ortaya koymaktadır.

Böyle bir girişim pek çok güçlükle karşı karşıyadır ve belki de bu nedenle, Rudolf Braun'un Zürih'teki kırsal bölgeler ve John Foster'ın on dokuzuncu yüzyıl başındaki Oldham üzerine olan incelemeleri[18] gibi bir-iki mükemmel bölgesel ve yerel çalışma

18) R. Braun, *Industrialisierung und Volksleben* (Erlenbach ve Zürih, 1960); *Sozialer und kultureller Wandel in einem ländlichen Industriegebiet ... im 19 und 20. Jahrhundert* (Erlenbach ve Zürih, 1965); J.O. Foster, *Class Struggle and the Industrial Revolution* (Londra, 1974).

görülse bile, on sekizinci-on dokuzuncu yüzyıl sanayi devrimlerini bir ülkenin toplumsal süreçleri olarak yorumlayan yeterli bir incelemeye henüz rastlanmamıştır. Bu tür fenomenlere pratik bir yaklaşım şu anda yalnızca iktisadi tarihten (ki sanayi devrimiyle ilgili incelemelere esin vermiş olan dal budur) değil, siyaset biliminden de çıkarılabilir. Sömürgelerin kurtuluşunun tarih-öncesi ve tarihi alanında çalışanların, doğal olarak bu tür problemlerle (herhalde aşırı derecede politik bir perspektifle olsa bile) uğraşmak zorunda kaldığı ve Afrika incelemelerinin de bu alanda (son zamanlarda bu yaklaşımı Hindistan'ı da kapsayacak şekilde genişletmeye yönelik girişimler de dikkat çekmekle birlikte) özellikle verimli olduğu görülmüştür.[19] Sonuçta, sömürge toplumların modernleşmesiyle ilgilenen siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisinin bize bir ölçüde yardımcı olacağını söyleyebiliriz.

Sömürge durumunun (bunu söyleyerek kastettiğim şey, fetih yoluyla ele geçirilen ve doğrudan yönetilen *resmi* sömürgelerdir) analitik üstünlüğü şuradadır: Burada bütün bir toplum ya da toplumlar grubu kesinlikle dış bir güce karşı tanımlanır ve bu dış gücün gerek çeşitli içsel kaymaları ve değişiklikleri, gerekse bu gücün kontrol altına alınamayan ve hızlı etkisine karşı toplumun tepkileri bir bütün olarak gözlemlenip analiz edilebilir. Başka toplumlarda içsel bir rolü olan ya da aynı toplumun içsel öğeleriyle tedrici ve karmaşık bir etkileşimle etkisini gösteren bazı güçler burada pratik amaçlarla ve kısa vadede (analitik açıdan da çok yararlı olacak biçimde) tümüyle dışsal bir güç sayılabilir. (Kuşkusuz sömürge toplumlarındaki, yine sömürgeleşmenin sonucu olan -örneğin, onların ekonomileri ve toplumsal hiyerarşilerinin üst diliminin koparılmasıyla gerçekleşen- bozulmalarla fazla ilgilenmeyeceğiz, ama sömürge durumuna gösterilen ilginin, sömürge toplumun

19) Böyle bir çalışma yapan Eric Stokes, sonuçlarının Afrika tarihine uygulandığının bilincindedir: E. Stokes, "Traditional Resistance Movements and Afro-Asian Nationalism: The Context of the 1857 Mutiny-Rebellion in India", *Past and Present* 48 (Ağustos 1970), s. 100-117.

sömürge-olmayan toplumun bir kopyası olduğu varsayımına dayanmadığı da bir gerçektir.)

Burada belki de daha spesifik bir üstünlük vardır. Bu alanda çalışan insanların temel uğraşlarından birisi milliyetçilik ve ulus yapısı olmuştur ve işte bu noktada sömürge durumu genel modele çok daha yakın bir nitelik gösterebilir. Tarihçiler şimdiye kadar bunu pek benimsememiş olsalar da, milli(yetçi) diye nitelenebilecek fenomenler, sanayi çağındaki toplumsal yapının ve dinamiklerin anlaşılması açısından besbelli can alıcı bir önem taşımaktadır ve siyaset sosyolojisindeki ilginç çalışmaların birçoğunda bu durumun farkına varılmaya başlanmıştır. Stein Rokkan, Eric Allardt ve diğerlerinin "Merkezin Oluşması, Ulus Kurma ve Kültürel Çeşitlilik" konusunda yürüttükleri proje bazı çok ilginç yaklaşımları ortaya koymaktadır.[20]

Son iki yüzyılın tarihsel icadı olan ve son derece pratik önem taşıdığı bugün bile tartışma götürmez olan "ulus", toplumun tarihiyle ilgili, çok önemli bir dizi sorunu (örneğin, toplumların ölçeğindeki değişim; çoğulcu, dolaylı bağlara sahip olan toplumsal sistemlerin doğrudan bağları bulunan üniter sistemlere dönüştürülmesi -ya da daha önceden varolan küçük toplulukların daha geniş kapsamlı bir toplumsal sistemde kaynaşması-; toplumsal bir sistemin sınırlarını belirleyen faktörler -ülkesel, politik faktörler gibi- ve aynı derecede önemli başka sorunlar) gündeme getirmektedir. Bu sınırlar, örneğin on dokuzuncu yüzyıl tipi sanayi ekonomisinin belirli koşullardaki asgari ya da azami büyüklüğünün bir devletin odak noktası olmasını öngören ekonomik gelişmenin gerekliliklerı tarafından nesnel biçimde ne ölçüde belirlenmektedir?[21] Bu

20) *Centre Formation, Nation-Building and Cultural Diversity: Report on a Symposium Organized by UNESCO* (çoğaltılmış taslak, tarihsiz). Bu sempozyum 28 Ağustos-1 Eylül 1968'de düzenlenmişti.

21) Kapitalizm global bir ekonomik etkileşimler sistemi olarak gelişmiş olsa da, aslında onun gelişmesinin asıl birimleri belli ülkesel-politik birimler (İngiliz, Fransız, Alman, ABD ekonomileri) olmuştur. Bunun kaynağı tarihsel bir tesadüf olabileceği gibi, ekonomik gelişmede, hatta en saf ekonomik liberalizm çağında bile devletin zorunlu bir rol oynaması olabilir.

gereklilikler ne ölçüde hem daha önceki toplumsal yapıların zayıflatılması ve yok edilmesini, hem de belli ölçülerde basitleştirilmeyi, standartlaştırılmayı ve merkezileşmeyi (yani, "merkez" ile "çevre" arasındaki, daha doğrusu "tepe" ile "dip" arasındaki doğrudan ve giderek özgünleşen bağları) kendiliğinden içermektedir? "Ulus" ne ölçüde, bilinçli biçimde kavranmış bir topluluk ya da toplumun işlev görmesini veya sembolik karşılıklar bulmasını sağlayabilecek bir şey icat ederek, daha önceki topluluğun ve toplumsal yapıların bıraktığı boşluğu doldurmaya yönelik bir girişimdir? ("Ulus devlet" kavramı bu nesnel ve öznel gelişmeleri birleştirebilecektir.)

Bu sorunların araştırılmasında, sömürge ve eskiden sömürge olma durumları mutlaka Avrupa tarihinden daha uygun birer temel sunmaz, ama on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Avrupasıyla ilgilenen (ve şimdiye kadar kafası karışık olan) tarihçilerin (Marksistler dahil olmak üzere) bu konuda ciddi çalışmalar ortaya koyamamaları karşısında, son zamanlardaki Afrika-Asya tarihinin en uygun başlangıç noktasını oluşturması muhtemel görünmektedir.

V

Son yıllardaki araştırmalar bizi bir toplum tarihine ne kadar yaklaştırmıştır? Şimdi, kartlarımı masaya açayım. Ben, özlemini çekmemiz gerektiğine inandığım toplum tarihine örnek oluşturacak tek bir çalışma bile gösteremiyorum. Marc Bloch *Feodal Toplum*'la, toplumsal yapının niteliği üzerine usta işi olan ve gerçekten örnek bir çalışma ortaya koymuş ve burada hem belli bir toplum tipini hem de o toplumun ilk ve muhtemel çeşitlerini ele almıştır. Marx da bize toplumların tipolojisi ve uzun dönemli tarihsel dönüşümü ve evrimiyle ilgili bir model

göstermiş ve bunu kendimizin de şekillendirmesini sağlamıştır. Tabii, Marx'ın modeli hâlâ son derece sağlamdır ve ortaya koyduğu, farklı tipte toplumların etkileşimine dayalı modelle kuşkusuz tarih öncesi, antik tarih ve Şark tarihinde çok verimli etkiler doğuran İbni Haldun'un *Mukaddime*'si gibi zamanının çok ötesine geçmiştir. (Bu noktada Gordon Childe ile Owen Lattimore da aklıma geliyor.) Son zamanlarda, belli toplum tiplerinin (özellikle her iki Amerika'daki köleliğe dayalı toplumlar -bu arada antikitenin köle toplumlarıyla ilgili incelemelerin bir gerileme içinde olduğunu da belirtelim- ile kalabalık köylü üreticilere dayalı toplumların) incelenmesi konusunda önemli ilerlemeler gözlenmiştir. Öte yandan, kapsamlı bir toplumsal tarihi popüler bir senteze çevirme girişimleri, bende ya görece başarısız ya da -değerli yanlarına karşın- şematik ve deneme niteliğinde oldukları yönünde bir izlenim bırakmaktadır. Toplum tarihi hâlâ oluşum sürecindedir.

Ben bu denemede toplum tarihinin bazı problemlerini ortaya koymaya, bazı pratik yönlerini değerlendirmeye ve daha yoğun biçimde üzerinde durulmasında yarar gördüğüm bazı problemlere işaret etmeye çalıştım. Ne var ki bu alanın dikkat çekici biçimde gelişmesini kaydetmeden ve memnunlukla karşılamadan bir sonuca ulaşmak da yanlış olacaktır. Şu an bir toplumsal tarihçi olmak için iyi bir andır. Bizim içimizdeki, kendilerini hiçbir zaman bu etiketle adlandırmayan tarihçiler bile bugün bu adı reddetmek istemeyeceklerdir.

7
TARİHÇİLER VE İKTİSATÇILAR: I

Bu ve bundan sonraki makale, 1980 yılında Cambridge Üniversitesi'nin İktisat Fakültesi'nde davetli olarak katıldığım Marshall derslerinin biraz gözden geçirilmiş halidir. Bu metinler daha önce yayınlanmamıştır. O zamandan beri gerek iktisatta gerekse iktisadi tarihte pek çok gelişme yaşanmış olsa bile (özellikle iktisat dalındaki Nobel Ödülü'nün burada eleştirel biçimde ele alınan iktisadi tarihçilere verilmesi gibi), bu derslerde gündeme getirdiğim sorunların hiçbirine henüz çözüm bulunmuş değildir ve bu yüzden bu metinler yayınlanmaya değer olma özelliklerini korumaktadır. Yine de, görüşlerime yöneltilen eleştirilere karşı, kendi konumumu bazı noktalarda birazcık değiştirdiğimi eklemeliyim. Bu doğrultuda yaptığım eklemeler metin içinde köşeli parantezle gösterilecektir.

Napoléon'un her askerinin sırt çantasında bir mareşal asası taşıdığı söylenmesine rağmen, yeri ve zamanı geldiğinde bu asayı çıkarmasını bilenlerin sayısı çok az olmuştur. Ben yıllardan beri Napoléon'un neferlerine benzer bir konumdayım ve bu yüzden, burada ilkin 1950'lerin başında Gunnar Myrdal tarafından verildiğini duymuş olduğum Marshall derslerini sunma davetini aldığımda hem onur duyduğumu hem de şaşırdığımı saklamayacağım. Ben, o zamanlar bu üniversiteyle fazla bağı olmayan bir tarihçiydim. İktisat Fakültesi'nde öğrenci danışmanı olarak çalışır ve iktisadi tarih derslerinde sınav hocalığı yaparken, Cambridge Üniversitesi'nin yıllar boyunca bu iki fakültedeki birçok işi bana vermeyi reddettiğini de hatırlıyorum. Üstelik bu

üniversite o zamanlar Britanya'da -ve muhtemelen dünyada- adından en fazla söz edilen iktisat fakültesine sahipti. Dolayısıyla bu dersleri verme davetinin bana yapılmasının gerçekten bir ayrıcalık olduğunun çok iyi farkındayım ve bundan dolayı fakülteye teşekkür borçluyum.

Gelgelelim, sizinle samimiyetle konuşacak olursam, içimde güçlü bir kendini savunma dürtüsünün doğduğunu da yadsıyacak değilim. Ben bir iktisatçı değilim ve meslektaşlarım arasında geçerli olan kriterleri (tabii ki Sombart, Max Weber ve Tawney'i de dışarıda bırakacak olmalarına rağmen) düşündüğümde aslında bir iktisadi tarihçi de sayılmam. Ayrıca ne bir matematikçi ne de bir felsefeciyim (bunlar, iktisatçıların gerçek dünyanın baskısını çok fazla hissettiklerinde ve önermelerini kendilerine yakın bulduklarında hemen sığındıkları iki daldır). Kısacası, burada mesleğinizin dışında olan birisi olarak konuşuyorum. Beni bir şeyler söylemeye teşvik eden (Marshall Hocası bir kişi olarak kayıtlara geçmenin verdiği haz dışındaki) tek şey, sizin seçtiğiniz konunun şu andaki durumunda, iktisatçıların, gözlemler aktarılmasını dinlemeye hazır olabileceklerini hissetmemdir, çünkü bu tür gözlemlerin dünyanın şu andaki durumuyla ilintisinin, kendilerinin yazdıkları şeylerin bir kısmından daha fazla olabileceğinin onlar da farkındadırlar. Özellikle de, tarihin ekonomiyle daha fazla bütünleşmesini, daha doğrusu yeniden bütünleşmesini yürekten isteyen dışarıdan birisinin sözlerine kulak verebileceklerini umuyorum.

Zira iktisat, daha doğrusu bu disiplinin zaman zaman bu alanı tanımlamakta tekeli olduğu iddia edilen bir parçası, her zaman için tarihin kurbanı olmuştur. Tarih, dünya ekonomisinin -öğütlere kulak vererek ya da vermeden- oldukça mutlu biçimde dönüyor göründüğü uzun dönemler boyunca hep kendinden memnun olmayı teşvik etmiştir. Doğru iktisat el üstünde tutulurken, yanlış iktisat ise örtük biçimde dışlanmış ya da tıptaki inançla iyileştirmenin ya da akupunkturun karşılığı olan geçmişin ve bugünün heteredoks görüşlerinin alacakaranlıktaki dünyasına

hapsedilmiştir. Hatırlayabileceğiniz gibi, Keynes bile Marx, J.A. Hobson ve aksi durumda adı bile anılmayacak Silvio Gesell arasında belirgin bir ayrıma gitmemişti. Yine de tarih, iktisatçıları ara sıra gösterişli jimnastik salonlarında yakalamakta ve soyunma odasına dalarak paltolarını kapıp gitmektedir. 1930'lu yılların başı böyle bir dönemdi ve şimdi de buna benzer başka bir dönemde yaşıyoruz. En azından bazı iktisatçılar kendi alanlarının durumunu beğenme-mektedir. Tarihçiler de, onların bu durumu düzeltme gayretlerine olmasa bile, aydınlatma çabalarına katkıda bulunabilirler.

Benim burada sunmak üzere seçtiğim konu olan "Tarihçiler ve İktisatçılar" da Cambridge Üniversitesi ve onun İktisat Fakültesi'yle özel bir ilgisi olan bir konudur, çünkü burada, iktisadi tarih ile iktisat, Marshall'ın zamanından beri sürekli olarak ve rahatsız edici biçimde aynı boyunduruğa vurulmuşlardır. Bu ilişki iki taraf açısından da karmaşık ve sorunlu olmuştur. Marshall'ın kendi kuramsal aygıtı genellikle gözlendiği gibi özünde statikti. Tarihsel değişime ve evrime uyum sağlamakta güçlük çekiyordu. Schumpeter, Marshall'ın aslında bir giriş bölümü olan ve iktisadi tarihi özetleyen *Principles of Economics*'deki (İktisadın İlkeleri) ek bölümünü, çok yerinde bir saptamayla "bir sürü ıvır zıvır" diye nitelemiştir.[1] Gerçekten de, Marshall'ın iktisadi tarihle ilgili geniş bilgisi, süslere fazla yer verilmemesi tasarlanmış olan bir kuramsal yapıya eklenen bazı dekoratif ve açıklayıcı paraflardan daha fazla katkıda bulunmamıştır. Yine de Marshall, iktisadın tarihsel değişimde içkin halde varolduğunun ve gerçekçiliğinden ciddi ölçüde taviz vermeden ondan soyutlanamayacağının farkındaydı. Ekonominin tarihe ihtiyacı olduğunu biliyor, fakat tarihi kendi analizine nasıl yedireceğini bilmiyordu. Bu bakımdan, Marx'ın da Adam Smith'in de gerisindeydi. Dolayısıyla, Cambridge'in diğer iktisat fakültelerininkine benzeyen müfredatında şimdiye kadar

1) Joseph A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (New York, 1954), s. 836-837.

(1980) bir iktisadi tarihe her zaman yer ayrılmış; iktisadi tarihin müfredattaki yeri ile o alanda ders verenlerin yeri geçmişte genellikle "insan eki"ne benzer bir durumu andırmıştır. İktisadi tarih organizmanın kuşku götürmez bir parçasıydı, ama tam işlevi -böyle bir işlevi varsa tabii- net değildi.

Öte yandan iktisadi tarihçiler, onlara isimlerini veren iki disiplinin arasında huzursuz bir ikili yaşam sürmüşlerdi ve bir ölçüde hâlâ böyle bir yaşam sürmektedirler. En azından Anglo-Sakson dünyasında, normal olarak, ister "eski" ve "yeni" diye, isterse -daha gerçekçi bir görünümle- tarihçilerin iktisadi tarihi ve iktisatçıların iktisadi tarihi diye adlandırabileceğimiz iki iktisadi tarih vardı. Temel bir bakış açısıyla, ikinci şıktaki iktisadi tarih geçmişe ışık tutan kuramdır, asıl olarak da neo-klasik kuramdır. Benim burada "yeni" iktisadi tarih, yani "kliometri" hakkında söyleyecek daha fazla sözüm olacak. Zira bu alanın, her ne kadar büyük yeteneği olan bazı insanları ve ayrıca tarihsel kaynakların keşfedilmesi ve değerlendirilmesinde hayranlık uyandıran yaratıcılıklar sergilemiş kişileri (bir örnek olarak, en azından -Nobel Ödülü almış olduğu için- Profesör Robert Fogel'ın ismini anabiliriz) kendisine çekmiş olsa bile, şimdiye kadar pek devrimci bir katkı yapmadığını vurgulamak istiyorum. Nitekim Profesör Fogel, kliometristlerin çoğunun ilk başta yoğunlaştığı Amerikan iktisadi tarihinde bile, tarımın gelişmesi, imalatın yükselişe geçmesi, bankacılığın evrimi, ticaretin yayılması ve geleneksel yöntemlerle izlenip belgelenmiş olan başka bir sürü konudaki temel anlatıları değiştirmiş olabileceklerini, ama yerlerine başka bir şey koyamadıklarını kabul etmişti.[2]

Eski iktisadi tarihçiler, ekonomide ve istatistikte ustalaştıklarında bile, genel olarak ve geçerli nedenlerle şimdiki iktisadi kuramdaki önermelerin geçmişe dönük olarak doğrulanması ya da yadsınmasına, ayrıca "yeni" iktisadi tarihin görüş alanının bilinçli biçimde daraltılmasına güvensizlikle yaklaşmışlardır.

2) R.W. Fogel, "Scientific History and Traditional History", R.W. Fogel ve G.R. Elton, *Which Road to the Past?* (New Haven ve Londra, 1983), s. 68.

İktisadi tarih alanında Cambridge'de kürsü sahibi olan ve Marshall'ın kendisini iktisadi analiz duygusuna sahip olmasından dolayı seçtiği, ekonomi profesörü J.H. Clapham bile, iktisadi kuramın kendi alanında önemli bir rol oynadığını düşünmüyordu. İktisadi tarih bu haliyle kurama kuşkuyla bakmayı içermez tabii. İktisadi kuramın neo-klasik kurama ilişkin bir kuşkusu bulunsa bile, bunun nedeni, iktisadi kuramın onun tarihsicilikten uzak olduğunu ve modellerinin oldukça kısıtlayıcı bir nitelik taşıdığını düşünmesidir.

Bu yüzden, iktisatçılar ile tarihçiler huzursuz bir ilişkiyle birarada yaşarlar. Ben bu durumun iki taraf açısından da tatmin edici olmadığı kanısındayım.

İktisatçılar tarihi yeniden bütünleştirmeye ihtiyaç duyarlar, ama bu işin, basitçe, tarihi geçmişe dönük bir ekonometriye dönüştürerek yapılamayacağı da ortadadır. İktisatçıların tarihin yeniden bütünleşmesine duydukları ihtiyaç tarihçilerden daha fazladır, çünkü, tıpkı tıbbın uygulamalı bir doğa bilimi olması gibi, iktisat da uygulamalı bir sosyal bilimdir. Hastalıkların iyileştirilmesini asıl işleri olarak görmeyen biyologlara, tıp fakülteleriyle ilişki halinde olsalar bile doktor denemez. Dolayısıyla, asıl olarak -doğrudan ya da dolaylı biçimde- dönüşüm sağlamak, iyileştirmek ya da bozulmaya karşı korumak istedikleri gerçek ekonomilerin işleyişine yoğunlaşmış olan iktisatçıların kendilerinin, bizim seküler toplumumuzda teolojinin gerilemesiyle boşalan yerde durmayı seçmedikleri sürece, filozofların ya da matematikçilerin alt-türü sınıfına sokulmaları herhalde daha iyi bir yoldur. Burada Tanrı'nın (ya da Piyasa'nın) usullerini haklı göstermenin değeri üzerine hiçbir görüş bildirmiyorum. Oysa bu alan, olumlu ya da olumsuz yöndeki politik tavsiyelerden her zaman etkilenmiştir. Durum böyle olmasaydı, zaten ekonomi gibi bir alan, ne ortaya çıkar ne de ayakta kalabilirdi. Kabul etmek gerekir ki, bu alanın başka birçok disiplinde görüldüğü gibi kalabalıklaşması, profesyonelleşmesi ve akademikleşmesiyle birlikte çok sayıda çalışmanın ortaya çıktığı da

görülmektedir. Yalnız bu çalışmalarla genellikle dünyayı yorumlamak ya da değiştirmek değil, kariyerleri ilerletmek ve konunun diğer uygulayıcıları karşısında üstünlük sağlayıcı puanlar kazanmak amaçlanmıştır. Fakat biz iktisadın evriminin bu yönünü bir kenara bırakabiliriz.

Konusu "geçmiş" olan tarih, bu anlamıyla uygulamalı bir disiplin olabilecek konumda değildir, çünkü hâlâ daha önce meydana gelmiş şeyleri değiştirmenin hiçbir yolu bulunamamıştır. Tarih adına, en iyi ihtimalle, farazi alternatifler hakkında karşı-olgusal spekülasyonlar yapabiliriz. Kuşkusuz geçmiş, bugün ve gelecek, bir sürekliliğin parçalarıdır ve bu yüzden tarihçilerin söylemek zorunda oldukları şeylerde gelecek için tahminlere de tavsiyelere de yer verilebilir. Zaten ben de böyle olmasını umuyorum. Tarihçinin becerileri böyle bir amaca kesinlikle uygun düşmektedir. Ne var ki, benim disiplinim, tarihçilerin günümüz politikası alanına ancak müfredat dışına çıkarak, ya da tarihin - Marksizmde olduğu gibi- daha geniş kapsamlı bir sosyal bilim anlayışının ayrılmaz bir parçasını oluşturması ölçüsünde girebilecekleri şekilde tanımlanmıştır. Ne olursa olsun, yapmağımız şeylerin çoğunu, değiştirilemez olan geçmişi kuramsal düzlemde değiştirilebilir gelecekten ayıran her şeyi, bilinen sonuçlar üzerine önceden-sonradan bahse girerek dışarıda bırakmak zorundayız.

Peki ama, iktisatçılar, tarihin iktisatla yeniden birleştirilmesine neden ihtiyaç duyarlar? Birincisi, bazı iktisatçılar tarihe, "geçmişin, bugünün tek başına vermek istemez göründüğü yanıtları sağlayacağı umuduyla"[3] başvuruyorlar. Britanya ekonomisinin sıkıntılarının on dokuzuncu yüzyıla uzandığının tartışıldığı bir sohbette, tarih, nelerin yanlış olduğunu teşhis etmenin doğal bir bileşeni olarak görünür ve terapi açısından anlamsız olmayabilir. İktisadi tarihin salt akademik bir dal olduğu, oysa "yönetim" gibi ünlü sözde-alanların bir açıdan gerçeği ve

3) A.G. Hopkins'in, *Economic Journal*'de (87, Haziran 1977, s. 351) T.B. Birnberg ile A. Resnick'in *Colonial Development: An Econometric Study* (Londra, 1976) adlı çalışmalarını değerlendiren yazısı.

sahiciyi temsil ettikleri doğrultusundaki [giderek yaygınlaşan] varsayımdan daha gülünç hiçbir şey olamaz. Şimdiye kadar bu disiplinde dünyanın en büyüğü sayılan Amerika'da derinlikli tarihsel incelemeler artık daha çok dikkat çekmeye başlasa bile, iktisatçılar arasında tarihe duyulan ilgi uzun süreden beri azalmaktadır. Amerika'daki bütün doktora tezleri içinde iktisadi tarihle ya da iktisadi düşünce tarihiyle ilgili çalışmaların payı bu yüzyılın ilk çeyreğindeki yüzde 13'lük orandan, 1970'lerin ilk yarısında yüzde 3'e düşmüştür. Buna karşılık, 1940'lara kadar üstüne tek bir tezin bile kaleme alınmadığı ekonomik büyüme, daha sonraları tüm tezler içinde yüzde 13'lük bir paya sahip olmuştur.

Tarih ile iktisat birarada büyüdükleri için bu durumun daha da tuhaf olduğunu düşünebiliriz. Klasik politik iktisat özellikle Britanya'yla birlikte anılıyorsa, bence bunun nedeni kesinlikle Britanya'nın öncü bir kapitalist ekonomi olması değildi. Nitekim, öteki öncü olan on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki Hollanda'nın çıkardığı seçkin iktisat kuramcısı daha da azdı. Çünkü bu disiplinin oluşmasında büyük katkıları olan İskoç düşünürler, ekonomiyi, kendilerini de içinde varsaydıkları toplumun tarihsel dönüşümünün diğer alanlarından ayırmayı özellikle reddediyorlardı. Adam Smith gibi insanlar ise, İskoçların herhalde herkesten daha önce "feodal sistem" diye adlandırdıkları bir toplum tipinden, başka bir toplum tipine geçiş döneminde yaşadıkları kanısındaydılar. "Zenginliğin Doğal Gelişimi"ni kendi yoluna terk etmenin "doğal olmayan ve kötüleşen bir düzen"e dönüşerek muhtemelen zarar verici politik ve toplumsal sonuçlar doğurmasından sakınmak için bu geçiş sürecinin daha da hızlanıp rasyonelleşmesini diliyorlardı.[4] Bu noktada, nasıl Marksistler barbarlığı kapitalist gelişmenin muhtemel bir alternatif sonucu olarak görmüşlerse, Smith'in de barbarlığı feodal gelişmenin muhtemel bir alternatif sonucu olarak gördüğü söylenebilir.

4) Bkz. Hans Medick, *Naturzustand und Naturgeschichte der bürgerlichen Gesellschaft* (Göttingen, 1973), s. 264.

Klasik politik iktisadı tarihsel sosyolojiden (ki Smith, *Wealth of Nations*'ın -Ulusların Zenginliği- üçüncü kitabını bu konuya ayırmıştı) soyutlamaya kalkmanın, onu Smith'in ahlâk felsefesinden ayırmaya kalkmak kadar yanlış olmasının nedeni budur. Benzer biçimde, tarih ile analiz, büyük klasik politik iktisatçıların sonuncusu olan Marx'ta da bütünleşmiş durumdaydı. Tarih ile analiz, Almanlar arasında da bir parça farklı ve analitik bakımdan daha az tatmin edici bir şekilde birleşmişti. Yalnız bu noktada, on dokuzuncu yüzyılın sonundaki Almanya'da, Britanya ve Fransa'yı birlikte düşündüğümüzde bile, herhalde iktisat alanında daha fazla sayıda okul ve kürsü bulunduğunu, aynı alanda daha kabarık bir literatüre sahip olunduğunu unutmayalım.

Aslında, tarih ile iktisat arasındaki ayrılık kendisini ekonominin marjinalist dönüşümüne kadar tam olarak hissettirmiş değildi. Zaten, Karl Menger'in o zamanlar özellikle aşırı bir biçimde Alman ekonomisine egemen olan "tarihsel okul"a kışkırtıcı saldırısıyla açığa çıkan 1880'lerin -şimdi büyük ölçüde unutulmuş olan- yöntem tartışmasında (*Methodenstreit*) başlıca sorunlardan birisi de tarih ile iktisat arasındaki bu ayrılık olmuştu. Bununla birlikte, Menger'in ait olduğu Avusturya okulunun da Marx'la iddialı bir polemiğe tutuştuğu unutulmamalıdır.

Bu metodolojiler savaşında, bir taraf sonunda o kadar ezici bir üstünlük sağlamıştı ki, yenilen tarafın sorunları, argümanları, hatta varlığı bile büyük ölçüde unutulmuştu. Marx, kendisine karşı olan argümanlar neo-klasisizmin analitik yaklaşımıyla ileri sürülebildiği ölçüde bu okullardaki etkisini korudu. çünkü ne kadar tehlikeli derecede yanlış görüşleri olsa da Marx bir iktisadi kuramcı sayılabilirdi. Schmoller ile diğer tarihsiciler, bilhassa analitik anlamda ciddi iktisatçılar olarak görülmeyip dikkate alınmayabilirler ya da Cambridge'de William Cunnigham'ın başına geldiği gibi sadece "iktisadi tarihçi" sınıfına sokulabilirlerdi. Gerçekten, iktisadi tarihin Britanya'daki akademik bir uzmanlaşma alanı olarak kökeni bence budur. Britanya iktisadı ve özellikle Marshall, tarihi ve ampirik gözlemi hiçbir zaman -en

aşırı Avusturyalıların yaptığı gibi- analizden sistematik biçimde ayrı bir şey olarak görüp dışlamamışlardı. Yine de, onların birleşmelerini zorlaştıracak bir şekilde tabanının ve perspektiflerinin daraldığı açıktı. Hicks'in işaret ettiği gibi, böylesi koşullarda Marshall'ın gerçekçiliğe susamışlığı bile "özünde miyopçaydı... Marshallcı iktisat olsa olsa firmayla ya da 'sanayi'yle uğraşabilirken; onun bütün ekonomiyle, hatta ulusal ekonominin bütünüyle başa çıkması kesinlikle çok zordu."[5]

Özellikle de bu biçimiyle artık fazla ilgi uyandırması mümkün olmayan bir metodolojik tartışmaya (tümdengelimci ve tümevarımcı yöntemlerin değeri arasındaki bir tartışmaya) dönmüş olduğu için, 1880'lerin *Methodenstreit* konusunu yeniden açmanın yararı yoktur. Bununla birlikte üç gözlemi ifade etmek faydalı olabilir. Birincisi, o zamanlarda zafer, bizim geçmişe bugünden baktığımızda adını koyabildiğimiz kadar açık görünmüyordu. Alman iktisadı da Amerikan iktisadı da Viyana'nın, Cambridge'in ve Lozan'ın açtığı yoldan ilerlememişti. İkincisi, kazanan taraf için dava, aslında, şimdi tanımlandığı gibi iktisadi kuramın pratik değerine dayanıyor *değildi*. Yine sonradan düşünülerek yapılmış olan üçüncü gözlem, bir ekonominin başarısı ile iktisadi kuramcılarının entellektüel üstünlüğü ve prestijleri arasında, neo-klasik meslektaş grubu değerlendirmelerinin geçmişe dönük kriterlerinin ortaya koyduğu ölçüde belirgin bir karşılıklı ilişkinin gerçekten bulunmadığıdır. Daha açıkça ifade edersek, ulusal ekonomilerin talihlerinin iyi iktisatçıların çıkmasıyla (ne olursa olsun, onların düşüncelerinin uluslararası düzeyde bugünkü kadar kolayca izlenmediği bir dönemde) fazla ilgisi yok gibi görünmektedir. Thünen'den beri, Almanca olmayan ders kitaplarının dipnotlarında olsa bile adı duyulmuş kuramcıları pek çıkaramamış olan Almanya, dinamik bir ekonomiye sahip olması bağlamında kuramcı eksikliğinden dolayı fazla bir

5) J.R. Hicks'in, der: J. K. Whitaker, *The Early Economic Writings of Alfred Marshall (1867-1890)* için *Economic Journal* 86 (Haziran 1976), s. 368-369'daki değerlendirme yazısı.

zarar görmüş değildir. Bol miktarda seçkin kuramcı çıkaran, hükümetlerin bile onlara danıştığı 1938'ten önceki Avusturya ise, parlak kuramcılarının hepsini -yerine yenilerini koyamadan- kaybettiği 1945 sonrasına kadar hiçbir şekilde ekonomik başarılarıyla tanınmıyordu. Demek ki, iyi iktisadi kuramlar geliştiren insanların pratik bir değerinin bulunduğundan söz edilememektedir. Menger'in, ekonominin cerrahisi ile terapisinin temelini oluşturan ve ekonominin biyokimyası ile fizyolojisini ifade eden saf kuram üzerine orijinal analojisi (ki Schumpeter bu analojiyi ömrünün sonuna kadar benimsemişti) bizi tatmin edemez. Ekonominin ilkeleri konusunda görüş birliğine varmış olan iktisatçılar bile, doktorlardan farklı olarak, terapi konusunda birbirlerine taban tabana zıt görüşleri savunabilirler. Üstelik, geçen yüzyılın büyük bölümünde Almanya'da açıkça görüldüğü gibi, kuramcıların biyokimyası ile fizyolojisine duyulan ihtiyacı hemen kabul etmeyen pratisyenler başarılı tedaviler uygulayabilseler, o zaman iktisadi kuram ile pratik arasındaki ilişkiler açıkça üzerinde daha fazla durulmayı hak edecektir.

Aslında, tarihsicilere karşı ileri sürülen neo-klasik sav, paradoksal bir biçimde Marksistlerin söylediklerine itiraz ederken, kendi kuramlarının gerçeklikle fazla bir ilişkisinin bulunmadığını kabul ediyor, *onların* saf (değer) kuramının piyasadaki gerçek fiyatlara bir kılavuz işlevi göremeyeceğini vurgulamaktan geri kalmıyordu. Saf kuramcılar, ampirik araştırmaların ("geçmiş" için de tarihsel incelemelerin), ekonomi hakkında kuramsal bir önermeye uygun olup olmamalarından daha fazla şey anlatabileceğini reddedemezlerdi. (Zaten bugün, kuramsal modellerin gerçek ekonomiden alınmış kanıtlara bakarak doğrulanmasının, pozitif iktisadın düşündüğünden çok daha zor olduğunu söylüyoruz.) Politika ile ekonomik uygulama söz konusu olduğu sürece, saf kuramın rolü tamamen ikincil bir düzeyde kalıyordu. Böhm-Bawerk saf kuramı, yöntemler savaşının bilerek dışında tutmuştu: "Yöntem sorunu ancak [kuramda] tartışmalıdır. Pratik toplumsal politika alanında teknik nedenlerden dolayı tarihsel-

istatistiksel yöntem o kadar tartışma götürmez bir üstünlük elde etmiştir ki, ekonomik ve toplumsal konularda salt soyut-tümdengelimci bir politikanın benim gözümde diğerleri kadar berbat bir şey olacağını açıklamakta bir an bile duraksamam."[6] Bu gerçeğin hatırlatılmasını hak eden hükümetler vardır. Avusturyalılar arasından çıkmış en sofistike ve gerçekçi beyin olan Schumpeter de bunu çok daha açık bir dille ifade etmişti: "Bizim kuramımız ne kadar sağlam temellere sahipse de ekonomik yaşamın en önemli fenomenleriyle yüz yüze gelince o kadar çuvallamaktadır."[7]

Sanırım burada Schumpeter'in kışkırtma zevki onu kendi görüşünün aleyhine olarak çok kapsamlı bir sav ortaya atmaya götürmüştü. Saf kuram pratik bir boyut geliştirmiş, yalnız onu, 1914'ten önce olduğu varsayılandan tamamen farklı bir hale getirmişti.

Yöntemler savaşındaki iki tarafın farklılıklarının büyük oranda ekonomik liberaller ya da neo-liberaller ile devletin müdahalesine inananlar arasındaki farklılıklar olduğunu hatırlamakta yarar bulunsa bile, iktisadi kuramın 1870'den sonra bu doğrultuda gelişmesinin nedenlerini tartışmak buradaki ilgi alanının dışında kalıyor. Amerikan kurumsalcılarının neo-klasik iktisattan tatmin olamamalarının arkasında, iş dünyasının, özellikle büyük işletmelerin neo-klasiklerin genellikle tasarladığı ölçülere göre toplumsal bakımdan daha fazla kontrol edilmesi ve devletin müdahalesinin daha fazla olması gerektiğine duyulan inanç yatmaktadır. Amerikan kurumsalcılığı üzerinde büyük bir etkisi olan Alman tarihsicileri, görünen, gizli olmayan bir ele -devletin eline- inanan insanlardı. Bu ideolojik ya da politik

---

6) E. von Böhm-Bawerk, "The Historical vs. the Deductive Method in Political Economy", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* I (1980), s. 267.

7) Joseph A. Schumpeter, *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie* (Leipzig, 1908), s. 578. Ayrıca bkz. Schumpeter, *Economic Doctrine and Method: An Historical Sketch* (Londra, 1954), s. 189.

unsur tartışmada açıkça görülmektedir. Bu, ekonomi alanında kabul görmüş doktrinlere karşı olanların, Keynes-öncesi neoklasisizme, Mises ve Hayek okurları için bütünüyle dayanaksız değilse bile *laissez-faire* kapitalizminin yetersiz bir bakışı olan halkla ilişkiler çalışmasından biraz daha fazla eğilmesine yol açmıştır.

Burada daha önemli olan nokta, ideolojinin tartışmada çok önemli bir yer tutabilmesi, saf kuram ile tarihin ise birbirlerine giderek açılan bir mesafeyle bakabilmeleridir: ikisinin de kapitalist pazar ekonomisini özünde kendi kendini düzenleyen bir sistem olarak görmelerinden dolayı, bir taraf pratiği, diğer taraf ise kuramı göz ardı edebilmektedir. Her ikisi de kendi genel ve dünyevi istikrarını tartışılmaz görebilmiştir (yalnız Marksistler bu değerlendirmenin dışındadır). Saf kuramcılar pratik uygulamaları tali önemde görebilmekte, çünkü kuramın, hükümetler pazarın işleyişine ciddi derecede müdahale edecek politikalar - asıl olarak mali ve parasal politikalar- önermedikleri sürece, kutlama törenleri dışında fazla bir katkıda bulunmadığını bilmektedirler. Bu aşamada saf kuramcıların işlerinin özel şirketler ve hükümet tarafından yürütülmesi daha çok 1950'lerden önceki sinema eleştirmenleri ile sinema kuramcılarının film yapımcılarıyla ilişkisine benziyordu. Oysa işadamları ile hükümetlerin -finans ve mali politika alanları dışında- kurama, ampirik sağduyu için gerekli olandan daha fazla ihtiyaçları yoktu.

İş dünyası ile devletin ihtiyacı olan şey bilgi ve teknik uzmanlıktı; doğal olarak saf kuramcılar da bilgiye ve teknik uzmanlığa fazla ilgi duymuyorlar ve bunları üretmiyorlardı. Alman devlet adamları ile şirket yöneticileri bilgiye ve teknik uzmanlığa Britanyalı yöneticilerden daha fazla ihtiyaçları olduğunu düşünüyorlardı. Alman sosyal bilimi kendi ülkesinin yöneticilerini hayranlık uyandırıcı derecede güzel araştırmalar olarak yapılmış ampirik incelemeler akımıyla beslediği sürece, bir Alman Marshall'ı, Wicksell'i ya da Walras'ının olmaması fark etmiyordu. O dönem için Marksistler bile, toplumsallaşmayla

ilgili problemlerin üzerinde ciddi biçimde durulmamasının gösterdiği gibi, sosyalist bir ekonominin ya da sorumluluk duydukları bir ekonominin problemlerine kafa yorma zahmetine girmemişlerdi. Fakat Birinci Dünya Savaşı bu durumu değiştirmeye başlamıştı.

Paradoksal bir durum olarak, saf kuramı reddeden tarihsici ya da kurumsalcı bir yaklaşımın sınırları, tam da, kamu sektörünün giderek daha ağırlıklı bir yere sahip olduğu, hatta egemen hale geldiği, kapitalist ekonomilerin bile bilinçli biçimde yönetilmeleri ya da planlanmaları zorunluluğu kendisini gösterince ortaya çıkmıştı. Bu durum kuşkusuz tarihsiciler ile kurumsalcıların -ekonomik müdahaleciliğe ne kadar eğilimli olurlarsa olsunlar- sağlayamadıkları entellektüel araçların devreye sokulmasını da gerektiriyordu. Biz, dünya savaşları çağından çıkan yönetim ve planlamada, kurama dayalı bir ekonomi görüyoruz. 1913'ün "olağan durumu"na geri dönme umudu neo-klasik iktisadın benimsenmesini bir parça geciktirmişti, fakat bu süreç 1929 bunalımından sonra birdenbire hızlanmaya başladı. Saf kuramcılar o zamana kadar sürdürdükleri kendi kavramlarının sayısal ölçülerle ifade edilip sınanmasıyla (örneğin, ismi 1930'lu yıllarda yerleşmiş olan ekonometrinin olanaklarıyla) hiç ilgilenmeme tutumlarını terkettikçe, neo-klasik iktisadın politikaya uygulanmasında da bir artış gözleniyordu. Aynı zamanda, işlerlik kazandırmanın önemli araçları ortaya çıkmaya başlamıştı; bu araçların bir kısmı (ilk olarak Leontiev'in 1925 Sovyet planıyla ilgili hazırlık çalışmasında görünen girdi-çıktı analizi gibi) Marksizm aracılığıyla pre-marjinalist klasik politik iktisattan ya da makro iktisattan, diğerleri de bilim adamlarının matematiği askeri operasyonlarla ilgili araştırmalara -örneğin, doğrusal programlamaya- uygulamasından geliyordu. Tarihsel ve ideolojik nedenlerden dolayı neo-klasik iktisadi kuramın sosyalist planlama üzerindeki etkisi de -gecikmiş olmakla birlikte- bu kuramın pratikte kapitalist-olmayan ekonomilere uygulanabileceğinin ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra farkına varılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Demek ki, bu şekilde işlerliğe kavuşmuş ve genişlemiş olan saf kuramın pratikle ilişkisinin Schumpeter'in 1908'de düşündüğünden daha fazla olduğu görülmüştü. Yine de, tıbbi terimlerle ifade edecek olursak, saf kuram fizyolog, patolog ya da teşhisçi değil, vücudu tarayan makineler üretmiştir. Büyük bir yanlışa düşmedikçe, iktisadi kuramın kararlar arasında seçim yapmayı kolaylaştırdığını ve herhalde kararları almaya, uygulamaya ve takip etmeye uygun teknikleri geliştirdiğini, ama pozitif politika oluşturan kararları kendisinin almadığını söyleyebilirim. Elbette bunun yeni bir saptama olmadığı söylenebilir. Geçmişte iktisadi kuram ne zaman kesin bir şekilde belli bir politikayı işaret eder görünmüşse, özel durumlar dışında yanıtların zaten önceden, bu politikanın kaçınılmaz olduğu düşüncesinde içerili olduğundan kuşku duymuyor muyuz?

Neo-klasik kuramcılar ilk başlarda düşündüklerinden daha iyi politik araçlar üretirlerken; tarihsici ve kurumsalcı düşmanlarının, özellikle gururlandıkları işlev olan, ekonomik bakımdan müdahaleci bir devlete yol gösterme konusunda, umduklarından da daha kötü oldukları anlaşılmıştı. Böylece onların eski moda pozitivizminin ve kuramsızlıklarının ölümcül sonuçlara yol açacağı kanıtlanacaktı. Schmoller, Wagner ile John R. Commons şimdilerde işte bu yüzden, yorulmak bilmeden başarısı için çaba harcadıkları o tarihin bir parçası sayılmaktadırlar. Yine de onların katkılarının göz ardı edilemeyeceği iki nokta vardır.

Birinci olarak, daha önce işaret edildiği gibi, Marshall'ın büyük bir ilgi duyduğu ekonomik ve toplumsal gerçeklikle ilgili gerçekten ciddi ve somut incelemeler yapılmasını teşvik ediyorlardı. 1914'ten önce Almanlar, Britanyalı iktisatçıların kendi ekonomileri hakkındaki gerçek verilerle hiçbir şekilde ilgilenmemelerine, dolayısıyla, toplanan niceliksel bilgilerin ne kadar az ve derme çatma olduğuna sürekli ve haklı olarak şaşırıyorlardı. Gerçekten de, Britanyalı ve Alman bilim adamlarının olgusal olarak aynı konuya eğildikleri herhangi bir örnekte (sözgelimi

hem Schulze-Gaevernitz hem de Sydney Chapman, Britanya pamuk sanayiini incelemişlerdi) Alman araştırmacının çalışmasının daha üstün olduğunu yadsımak çok zordur. İngiltere'deki yerli araştırmaların az olması, Almanların Britanya'yı ilgilendiren konulardaki monografilerinin İngilizceye çevrilmesine yol açmıştır. Dahası, 1914'ten önce Britanya'da yapıldığı türden ampirik araştırmalar da ekonomik açıdan heterodoks çizgideki insanlardan (toplumsal ve kamusal hizmetlere yöneldikleri için isimleri büyük ölçüde unutulmuş olan ve örnek olarak Ticaret Odası'ndaki Hubert Llewellyn-Smith'i ve Beveridge'i gösterebileceğimiz Oxford'lu iktisatçılar gibi) ya da kurumsalcı yönleri güçlü olan, yöntemler savaşında tarihsicilere sempati duymuş Fabyanlardan (nitekim onların eğilimindeki London School of Economics anti-Marshallcı bir merkez olarak kurulmuştu) geliyordu. Britanyalıların 1914'ten önce ekonomik yoğunlaşmayla ilgili olarak yaptıkları olgulara dayalı tek çalışma, 1907'deki ilk Üretim Sayımı'nı düzenlemenin sorumluluğunu da üstlenmiş olan bir Fabyan kamu görevlisinin incelemesiydi.[8] Oysa, Alman Toplumsal Politika Derneği'nin gerek ekonomik gerekse toplumsal konularda üretmiş olduğu dev boyutlu uygulamalı monograf dizilerine eş düzeyde örnekler kesinlikle yoktu. Ondan sonraki yıllar boyunca, kurumsalcı bir girişim olan Amerikan Ulusal İktisadi Araştırmalar Bürosu'na eşdeğerde bir kurum da ortaya çıkmayacaktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bir ölçüde mecburiyetten farkı kapatmak için elimizden geleni yaptık, fakat iki savaş arasındaki dönemde Britanyalı iktisatçıların tartışmalarının büyük kısmının, zaten varolan ayrıntılı bilgiler üzerinde yükselmekten ziyade, "manalı istatistikler" denilen verilere dayandığı kesinlikle doğruydu. Kısacası, bu tartışmalarda ekonomi hakkındaki, sözgelimi işsizlik konusundaki gibi en ilgisiz kişilerin bile görebileceği bilgilerin göz ardı edilmesi daha yaygın bir durumu gösteriyordu.

8) H.W. Macrosty, *The Trust Movement in British Industry* (Londra, 1907).

İkinci olarak, heterodoks çizgi hem asla eşit olmayan başka şeylere, hem de kapitalist ekonomideki fiili tarihsel değişikliklere önemli ölçüde daha duyarlıydı. Son yüz yıl içinde kapitalist ekonomide iki köklü dönüşüm gerçekleşmişti. Birincisi, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, çağdaşlarının "emperyalizm", "finans kapitalizmi" ve başka türden etiketlerle sınıflandırmaya çalıştıkları gelişmedir (ve bu değişimin çeşitli yönleri bir parça birbirini doğuran şeyler olarak görülmektedir). Bu değişikliklerin ilki, yeterince analiz edilmiş olmasa da görece kısa bir sürede fark edilmişti. Kaldı ki bu dönüşümün analizini yapmayı başaranlar bence yalnızca heterodoks çizgideki ya da marjinal olan insanlardı: Schulze-Gaevernitz ya da Schmoller gibi Alman tarihsicileri, J.A. Hobson ve elbette Kautsky, Hilferding, Luxemburg ve Lenin gibi Marksistler. Neo-klasik iktisadın bu aşamada söyleyecek hiçbir sözü yoktu. Nitekim her zamanki kadar berrak bir dil kullanan Schumpeter, 1908'de, "saf kuram"ın emperyalizm hakkında, boş sözler ve yanlış felsefi düşünceler dışında söyleyecek hiçbir şeyi olmadığını ileri sürüyordu. Sonunda bir açıklama yapmaya kalkıştığı zaman da, çağın yeni emperyalizminin kapitalizmle içsel bir bağı bulunmadığı, fakat pre-kapitalist toplumdan bize devreden, sosyolojik bakımdan açıklanabilir bir kalıntı olduğu şeklinde ihtimal dışı bir varsayım ortaya atacaktı. Marshall bazı kişilerin ekonomik yoğunlaşmanın kapitalist gelişmenin ürünü olduğuna inandıklarının farkındaydı ve tröstlerle tekellerin palazlanmasından kaygı duyuyordu. Buna rağmen yaşamının sonuna kadar onları özel durumlar olarak düşünmüştü. Anlaşılan, serbest ticaretin ve yeni rakiplerin sektörlere serbest olarak girmesinin etkisine duyduğu inanç hiç sarsılmamıştı. Gerçi bir realist olarak rekabetin kusursuz olduğu gibi bir varsayıma sarılacak bir kişi değildi, yine de kapitalist ekonominin işleyişinin artık 1870'lerdekinden çok farklı olduğunu anladığını gösterir ipuçlarını da pek vermiyordu. *Industry and Trade* (Endüstri ve Ticaret) 1919'da yayınlandığında, bu konuların -Almanya ve ABD'de

ne kadar önemli olursa olsun- Britanya'da hiçbir şekilde dikkate alınmadığını varsaymak da artık mantıklı bir tutum değildi. Neo-klasik kuram Büyük Bunalım'a kadar kendisini ekonomik açıdan geçerli norm olarak "eksik rekabet"e uyduramayacaktı.

İkinci büyük değişim ise İkinci Dünya Savaşı sırasında ya da onu takip eden çeyrek yüzyılda gelişmiştir. 1920'lerin dünyasına geri dönüşün ne mümkün ne de istenilebilecek bir şey olduğu artık tartışma götürmez bir gerçekken, ortodoks iktisatçıların kendi tarihsel bakışlarıyla dünya ekonomisinin yeni aşamasını yeterince analiz etmiş oldukları söylenemez. Kaldı ki, hâlâ ayakta duran en güçlü heterodoks okul olan Marksistlerin, savaştan sonraki kapitalizme gerçekçi bir bakışla yaklaşmakta, 1890'lardaki ve 1900'lerdeki Marksistlere kıyasla çok daha gönülsüz oldukları da vurgulanmalıdır. Marksistlerin soyut olan şeyleri kuramlaştırma eğiliminde belirgin bir canlanmanın görülmesi, kendi etraflarındaki dünyanın gerçekliklerine eğilme-deki beceriksizlikleriyle ya da 1970'lere kadar eğilmekten kaçınmalarıyla oldukça rahatsız edici bir karşıtlık oluşturuyordu. Öte yandan, tarihsel bakımdan yeni bir gerçekliğin farkına varıldığı kadarıyla bu çabalar da marjinal kesimlerden geliyordu. J.K. Galbraith, "Amerikan Kapitalizmi"ni ve "Bolluk Toplumu"nu konu alan daha önceki kitaplarında zaten örtük biçimde varolan "Yeni Sanayi Devleti" görüşünü, esas olarak büyük şirketlerin "pazar"dan büyük ölçüde bağımsız olan metropoliten ekonomisi çerçevesinde formüle etmişti. Yalnız geçerken not etmek gerekir ki, Galbraith, onun neden söz ettiğini anlayan konunun dışındaki okurlardan, meslektaşlarına göre çok daha olumlu tepkiler almıştı. Santiago'daki Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonu'nda görevli iktisatçılar, karşılaştırmalı maliyetlerin üçüncü dünyaya ana ürünleri üretme rolünü biçtiği ve bunun da üçüncü dünyanın sanayileşmesini gerektirdiği inancını eleştirmekteydiler. Bununla birlikte, bu iki fenomenin, kapitalizmin ulusaşırı bir

aşamaya vardığı görüşünde (bu defa büyük oranda heterodoks neo-Marksistler tarafından) biraraya getirilmesi "Altın Çağ"ın 1970'lerin başlarında sona erdiği dönemden sonra gerçekleşecekti. Kapitalizmin bu aşamasında, kapitalist birikimin dinamiğini sağlayan kurum olarak artık ulus devlet değil, büyük şirket anılıyordu. [Bu görüş 1980'li ve 1990'lı yıllarda canlanmış bir neo-liberalizmin ortak parası haline gelecekti. Tabii bu formülasyonun ulusal ekonominin rolünü azaltıp azaltmadığı bizi burada ilgilendirmemektedir.]

Heterodoks çizgi kapitalizmin yeni bir aşamasının farkına varmakta herhalde kendisinden beklenebileceği kadar çabuk olamazken, anlaşılan ortodoks iktisatçılar da bu konuya fazla ilgi göstermemişlerdir. Örneğin Harry Johnson (hayal gücü zayıf kalsa bile son derece güçlü ve berrak bir zekâya sahipti) 1972 gibi oldukça geç bir tarihte bile, dünya savaşının çıkması ya da ABD'nin çökmesi dışındaki her türlü varsayıma göre yüzyılın sonuna kadar dünyanın genişlemesinin ve refahın kesintisiz biçimde devam edeceğini öngörmüştü. Oysa çok az tarihçi onun kadar kesin konuşabilirdi.

Benim argümanıma göre, tarihten koparılan iktisat dümensiz bir gemidir ve tarihsiz iktisatçılar da geminin rotasının ne olduğu konusunda fazla düşünce üretemezler. Ancak bunu ifade ederken, bu eksikliklerin basitçe birtakım şemalar çizerek, yani somut ekonomik gerçekliklere ve tarihsel deneyime daha fazla ağırlık vererek giderilebileceğini söylüyor değilim. İşin doğrusu, gözlerini açık tutmaya hazır ve istekli iktisatçılara her zaman bol miktarda rastlanmıştır. Buradaki sıkıntı, ana akımın geleneğinde yer alsalar bile, bu iktisatçıların benimsedikleri kuram ile yöntemin, nereye bakılacağını ve ne aranacağını bilmelerine yardımcı olmamasıdır. Ekonomik mekanizmaların incelenmesi, bu tür mekanizmaları meydana getiren öznelerin davranışlarını belirleyen toplumsal faktörler ile diğer faktörlerin incelenmesinden ayrılmıştır. Ve bu, Maurice Dobb'un Cambridge'de çok zaman önce yapmış olduğu bir saptamadır.

Benim iktisattaki ana akım hakkında daha ciddi kuşkularım var. Lionel Robbins'in gözde olan yaklaşımına göre salt bir seçim yapma meselesi olarak tanımlandığı -ve öğrencilerin İncil'i olan Samuelson'un kitabında hâlâ bu şekilde tanımlanmaktadır- kadarıyla, iktisattaki ana akımın, görünüşteki konusu olan toplumsal üretimin fiili süreciyle, Marshall'ın (ne yazık ki tanımının yerleştiğini görecek kadar yaşamamıştır) "insanlığın yaşamın sıradan işleriyle incelenmesi" diye nitelediği şeyle ancak önemsiz bir bağı olabilir. Ana akım bu alan içindeki faaliyetlerde yoğunlaşmaktadır, fakat ekonomik tercih ilkesinin geçerli olduğu başka faaliyetler de vardır. Gerçekliğin belirli bir alanından koparılan iktisat bilimi, Ludwig von Mises'in deyişiyle "praksisoloji"ye, bir bilime, sonuç olarak programlamaya uygun bir dizi tekniğe, ayrıca ya da alternatif olarak, ekonomik insanın nasıl hareket etmesi *gerektiğini* gösteren ve bir disiplin olarak söyleyecek hiçbir sözünün olmadığı bir noktaya geleceği normatif bir modele dönüşmek zorundadır.

İkinci seçeneğin bilimle hiç ilgisi yoktur. Bu bazı iktisatçıları (laik) teolog tasması takmaya götürmüştür. Birincisi daha önce gözlendiği üzere ciddi bir başarıdır ve müthiş bir pratik önem taşımaktadır. Fakat sosyal bilimler de doğa bilimleri de bu şekilde hareket etmez. Schumpeter, her zamanki duru anlatımıyla, "öğretimde artık kabul gören ana 'alanlar' listesine almak" dışında kendi alanını tanımlamayı reddetmiştir. Çünkü Schumpeter, kendi alanının "aynı akustiğe sahip olmak anlamında bir bilim" olmadığı, "tersine, iyi koordine edilememiş ve birbiriyle örtüşen araştırma alanlarından meydana gelen bir yığın olduğu" kanısındaydı.[9] Fogel, iktisadi kliometristlerin yararlanabileceği "geniş iktisadi modeller kütüphanesi yaratması"ndan ötürü övdüğünde, farkında olmadan aynı zayıflığa parmak basmıştı.[10]

9) Schumpeter, *History of Economic Analysis*, s. 10.

10) Fogel ve Elton, *Which Road to the Past?*, s. 38.

Kütüphanelerin, keyfi sınıflandırmanın dışında bir ilkesi yoktur. 1970'li yıllardan beri ekonominin "emperyalizm"i diye adlandırılan şey (suçun, evliliğin, eğitimin, intiharın, çevrenin ya da biblo rafının iktisadı üzerine çalışmaların çoğalmasıyla ortaya çıkan bir durumdur bu), sadece iktisadın artık evrensel bir hizmet disiplini olarak görüldüğüne işaret etmekte; fakat, insanlığın yaşamın sıradan işlerini yürütürken aslında ne yaptığını ya da faaliyetlerinin nasıl değiştiğini anlayabilmesine hiçbir katkıda bulunmamaktadır.

Buna rağmen iktisatçılar, geçmişe ya da bugüne ait ampirik malzemelerin analiz edilmesine ilgi duymamazlık edemez. Fakat bu, Morishima'nın metodolojinin iki atlı arabası diye adlandırdığı aracı çeken takımın yalnızca bir yarısıdır. Öteki yarı ise, asıl olarak, genelleşmiş ve oldukça basitleştirilmiş varsayımlar üzerinde yükselen ve sonuçları da şimdilerde asıl olarak matematiksel terimlerle tartışılan statik modellere dayanmaktadır. Peki, iki at birarada nasıl sürülecektir? Kuşkusuz iktisadın önemli bir kısmı, ekonomik gerçeklikten, yani, yararlılıklar temelindeki değil, fiili girdiler şeklindeki üretimden, hatta her biri toplumsal ve dolayısıyla ekonomik bakımdan özgül bir hareket tarzına sahip sektörlere bölünmüş olan ekonomilerden türeyen modeller geliştirme doğrultusunda bir hayli yol katetmiştir.

Bir tarihçi olmam nedeniyle, doğal olarak, bu türdeki, tarihsel bakımdan özgül ve ampirik gerçekliğin genelleştirilmesine dayalı modeller oluşturulmasından yanayım. Kapitalist ekonomi de, oligopolcü bir merkez sektör ile rekabetçi bir çevrenin birarada varolmasını öngören bir kuram, açıkçası tamamıyla serbest rekabeti temel alan bir pazarı öngören bir kurama karşı daha tercih edilirdir. Yine de bu noktada kendime, bunun gelecekle ilgili aşağıdaki büyük sorunun (ki tarihçiler böyle bir sorunun her zaman farkındadırlar ve iktisatçılar bile, uzun dönemli gelecek planları yapmak devletlerin de büyük şirketlerin de her zaman yaptıkları ve yapmaları

gereken bir şey olduğu için bu sorunu görmezlikten gelemezler) yanıtı olup olmadığını soruyorum: Dünya nereye gitmektedir? Dünyanın dinamik gelişmesinin -bizim onları etkileme yeteneğimize bakmaksızın- uzun vadede oldukça küçük görünecek eğilimleri nelerdir? [Bu metnin ilk yazıldığı sıralarda, global ve ulusaşırı ekonomi henüz 1990'ların ortasında göründüğü kadar zafere ulaşmış durumda değildi; bu yüzden, geleceğin etkin biçimde kontrol edilemeyen bir global serbest piyasa sisteminden oluşacağı şeklindeki basit görüş bizleri bu sistemin neler getireceğine bakmaktan alıkoyamayacaktır.]

Marx'ın ya da Schumpeter'inki gibi, tarihsel kökleri olan ekonomik gelişme görüşlerinin değeri tam da bu noktada yatmaktadır: Onların ikisi de, kapitalist ekonomiye işlerlik kazandıran ve ona bir yön veren, kendine özgü içsel ekonomik mekanizmalar üzerine yoğunlaşmıştı. Ben burada Marx'ın daha gelişkin bakışının, sistemi yönlendiren güçlerin ikisini de -sistemi ileri götüren yenilikler ile onu sona erdirecek sosyolojik etkileri- sistemin dışına koyan Schumpeter'in bakışına kıyasla daha fazla tercih edilir olup olmadığını tartışmayacağım. Schumpeter'in kapitalizmi, kapitalist ve pre-kapitalist öğelerin bir bileşimi olarak gören yaklaşımı da on dokuzuncu yüzyıl üzerinde çalışan tarihçilere çok yardımcı olmuştur.

Bu çerçevedeki bir yaklaşımın tarihsel dinamiklere duyduğu ilginin merkezi, tarihin kendi öngörülerini test etmemize olanak sağlayıp sağlamaması değildir. İnsanları ve gerçek dünyanın karmaşıklıklarını göz önünde getirdiğimizde, kehanette bulunmak tesadüfi bir şeydir. Bu, gerek Marx'ta gerekse Schumpeter'de cehaletle ve onların arzuları, korkuları ve değer yargılarıyla esnetilmiştir. Bu tür yaklaşımların anlamı, gelecekteki gelişmeleri doğrusal bir çerçevenin dışında görmeye çalışmakta yatmaktadır. Çünkü, bu tür en basit girişimlerin bile ciddi bir karşılığı vardır. Marx'ın serbest rekabetin

ekonomik yoğunlaşma sağlamak gibi sektüler bir eğiliminin bulunduğunun farkına varması bile müthiş derecede verimli bir ortam doğurmuştur. Aynı çerçevede, ekonominin global çapta büyümesinin -karşılaştırmalı maliyetler öğretisinin yönlendiriciliğiyle- homojen ya da doğrusal bir süreç olmadığının sadece farkında olmak bile birçok soru işaretini kaldıracaktır. Ekonominin ve toplumun yapısı ve ruh halindeki oldukça ciddi değişimlerle uyum içindeki uzun dönemli ekonomik dönemsellikler bulunduğunu sadece bilmek bile (Kondratieff dalgaları gibi, bu dönemsellikleri nasıl açıklayacağımız konusunda en ufak bir fikrimiz olmasa dahi), ana akımdaki iktisatçıların 1950'li ve 1960'lı yıllarda duydukları güveni azaltacaktır.

İktisat şayet, genellikle bir zaman dilimiyle birlikte, sürekli olarak kendi araçlarını bugün gözle görülür biçimde sahneye egemen olmaya başlamış olan dünün gelişmelerine uygulamaya çalışan tarihin kurbanı durumunda kalmak istemiyorsa, bu tarihsel perspektifi geliştirmeli ya da yeniden keşfetmelidir. Zira böyle bir perspektif, sadece, onlara yakalanmadan önce mümkün olduğunca üzerinde düşünmemiz gereken yarının problemleriyle değil, yarının kuramıyla da ilintili olabilir. İzin verirseniz, bu konuşmamı başka bir saf kuramın temsilcisi olan birisinden yapacağım bir alıntıyla noktalayayım: "Einstein'ın eğri uzay-zamanı üzerine fikirlerinin önemiyle ilgili bir soru sorduğumda," diye yazıyor Steven Weinberg, "bunun genel izafiyet kuramına getirdiği uygulamalardan çok, yerçekimiyle ilgili gelecek kuramların gelişimindeki işe yaramazlığını kastediyorum. Fizikte fikirler her zaman için ileriye dönük olarak, geleceğe bakıldığında önemlidir." Ben fizikçilerin kuramını, iktisattaki kuramın gelişmiş yönlerinin çoğundan daha fazla ne anlayabilir ne de onlardan yararlanabilirim. Yine de bir tarihçi olarak gelecekle (bu gelecek ister daha önceki bir geçmişten çıkmış, isterse geçmiş ile bugünün sürekliliğinden çıkabilecek şekilde

olsun) ilgiliyim. Bu bakımdan iktisatçıların fizikçilerden olduğu kadar biz tarihçilerden de birçok şey öğrenebilecekleri duygusunu inkâr edemem.

8
TARİHÇİLER VE İKTİSATÇILAR: II

İktisatçılar, tarihin kendi disiplinleri açısından büyük bir değer taşıdığı konusunda hemfikir olabilirler, ne var ki tarihçilerin kendi disiplinleri açısından iktisadın aynı derecede önemli olduğunu söylediklerine rastlayamayız. Bunun nedeni kısmen tarihin çok daha geniş bir alanı kapsamasıdır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, gerçek dünyayla ilgili bir alan olan ve insanların davranışlarının bazı ve yalnızca bazı yönlerini "ekonomik" alanda görüp diğer yönlerini başkalarına devreden iktisat biliminde açık bir eksiklik vardır. Konuları kendi sınırlarıyla tanımlanınca, iktisatçıların -onları kısıtlayan şeylerin ne kadar farkında olurlarsa olsunlar- bu konuda yapabilecekleri

hiçbir şey yoktur. Hicks bunu şu şekilde ifade etmiştir: "Kişi, (ekonomik konularla genelde onların dışında gördüğümüz şeyleri ilişkilendiren) bağlantıların bilincine varınca, fark etmenin yeterli olmadığını anlar."[1]

Tarih, zaman zaman bir yönde yoğunlaşmayı seçip diğer yönleri göz ardı etse bile, insanın tarihinin herhangi bir yönünü önsel olarak (*a priori*) kendi konusunun dışında tutmaya karar veremez. Tarihçiler ya kolaylık olması açısından ya da teknik zorunluluk gibi nedenlerle uzmanlaşmaya eğilimlidirler. Nitekim zaman içinde bazıları diplomatik tarihçi, bazıları kilise tarihçisi olacak, bazıları da araştırmalarını on yedinci yüzyıl Fransasıyla sınırlayacaklardır. Ancak temel bir noktadan bakıldığında, tüm tarih Fransızların deyişiyle "bütünsel tarih"e ulaşmanın özlemini çekmektedir. Geleneksel olarak iktisadi tarihle arka arkaya koşulmuş olsa da, toplumsal tarih için de geçerlidir bu durum. Bu iki tarihten birisi, diğerinden farklı olarak, hiçbir şeyi kendisinin potansiyel ilgi alanlarının dışında tutmayacaktır. Örneğin, anlaşılan *London Times*'ın eski editörlerinden birisine ait olan, Keynes'in farklı cinsel tercihleri olsaydı daha çok Milton Friedman'a benzeyeceği, özel yaşamında ise kesinlikle Keynesçi fikirlere dayalı yargılarla hareket etmeyeceği şeklindeki varsayımı hiçbir iktisatçının paylaşmayacağı kesin bir dille söylenebilir. Öte yandan ben de, Britanya toplumunun tarihinin belirli bir aşamasına ışık tutacağını düşünebildiğim bir toplumsal ya da genel tarihçiyi kolaylıkla örnek gösterebilirim.

Dolayısıyla, iktisadi tarihin uzmanlaşmış alanı bile, şimdi tanımlandığı şekliyle iktisadın geleneksel alanından daha geniş kapsamlıdır. Clapham'ın görüşüne bakarsak, iktisadi tarihin ufku, esas olarak daha geniş alanlara yayılabildiği ölçüde değerlidir. Örneğin hiçbir iktisadi tarihçi -bence hiçbir tarihçi- insanın bugüne kadarki toplumsal ve ekonomik evriminin temel sorunlarından uzak duramaz ve bazı toplumlar bu sürecin belli bir

1) J.R. Hicks, *A Theory of Economic History* (Londra, Oxford ve New York, 1969), s. 167.

noktasında duraklamış görünürlerken, başka toplumların neden böyle bir görüntü sunmadığıyla, modern sanayi toplumuna kadarki yolculuğun neden dünyanın sadece bir bölgesinde tamamlandığıyla, sistem içi ve/veya dışarıdan aktarılmış olan bu değişimlerin mekanizmalarının geçmişte ve şimdi neler olduğuyla ilgilenmemezlik edemez. İşte bu tür sorular tarihi kendiliğinden insan bilimleri ile sosyal bilimlerin daha geniş alanına sokacaktır. Bununla birlikte, Marx'ın savunmuş olduğu gibi, politik iktisat (yine Marx'ın yüklediği anlamıyla) sivil toplumun anatomisi idiyse, belli ki genel tanımıyla standart iktisadın alanıyla sınırlı kalmayacaktır. Biz iktisatla ilgili tekniklere, argümanlara ve modellere başvurabiliriz ve başvurmalıyız, ama kendimizi onlarla sınırlı tutamayız.

Tarih, birtakım zihinsel denetim araçları işlevi görmenin dışında bu modellerden bir kısmına başvuramaz ya da başvurmaması gerekir. Ben, muhtemel ya da hayali ekonomilerle ilgili modellerin kurulmasında, fiilen olmuş şeyleri anlatan tarihin fazla bir yararının dokunacağını düşünemiyorum. Ekonometristler bazen, kuramları sınamakla, eğer o kuramlar doğru olsaydı dünyanın neye benzeyeceğini betimlemekle olduğu kadar ilgilenmezler. Kuramları sınamayı da ancak, o kuramın gerçek yaşamda uygulanamazlığı ya da dayanıklı olmadığı anlaşılınca akıl ederler. Bu tür kuramsal girişimler, ne kadar ilginç olursa olsun, tarihçileri sadece, bu şekilde analiz edilmiş olan ekonomilerin farkına varılmamış gerçek ekonomiler olabilmesi ya da hiçbir ekonominin -gerçek ya da hayali- onun dışında işleyemeyeceği sınırları saptamaları ölçüsünde ilgilendirebilir.

Benzer bir şekilde, evrensel düzeyde uygulanabilecek genel modeller formüle etmek de mümkündür ve genellikle başvurulan bir yoldur (ama küçük ve önemsiz görülen şeyleri feda etmek pahasına). Bunun için, faydaları (yeterince genel bir anlamda tanımlandığını düşünürsek) maksimize etmekte, Avustralyalı yerlilerin davranışlarının modern işadamlarının davranışlarından daha rasyonel olduğunu göstermek mümkündür. Üstelik bu ne

şaşırtıcı ne de ilginç bir saptama olur. Biz, Avustralya'da çalılıklarda yaşayan insanlardan günümüzdeki Japonya'ya kadar sınıf "ekonomiler"inin tüm üyelerinin, belirli ortak özelliklere sahip oldukları için aynı sınıfa sokulabileceğini kabul ediyoruz. Yine de burada tarihçileri ilgilendiren durum, onların ortak *olmayan* yönleri ve bunun nedenleri ile bu farklılıkların, hâlâ avcı-yiyecek toplayıcı olan insanlar ile bir noktada daha karmaşık ekonomiler geliştirmiş olan insanların farklı geleceklerini ne kadar açıklayabildiğidir. Yerlilerin, hatta tüm toplumsal memelilerin, Robbins'in iyi bilinen, kıt kaynakları birbirine rakip yararlar arasında dağıtma problemiyle karşı karşıya gelip çözecekleri saptaması, totoloji olmaktan daha fazla anlam taşıyabilir, ancak kendi başına tarihçiye herhangi bir yararı dokunmaz.

Bu saptamanın iktisatçı antropologları "taş devri bolluğu"nu keşfetmelerinden dolayı -ben bunu daha ilginç bulsam dakutlamaya da fazla bir yardımı olmaz. Öyleyse, en ilkel ekonomiler bile normal olarak acil tüketimlerinin ve gruplarının çoğalması için gerekli olan şeylerin üstünde bir artık elde edebilirler, fakat buna bakarak, niçin bazılarının mevcut emek zamanı ve kaynaklarını belli bir şekilde değil de başka bir şekilde dağıttıklarını açıklayamayız. Örneğin, Sardunya'daki geleneksel kır toplulukları birikim ve yatırım yapmak yerine niçin belirli aralıklarla, zaten sınırlı miktarda olan artıklarının önemli bir bölümünü sistemli biçimde israf ederek toplu festivaller düzenlemişlerdir? Böyle bir tercih bence mikro-ekonomik açıdan, kesinlikle kişilerin refah tercihleriyle açıklanabilir. Yoksullar için asla et yiyememektense, bazen mümkün olduğu kadar çok et yiyebilmenin daha tercih edilir bir durum olduğunu söyleyemez miyiz? Yine, ardı ardına bir sürü boş güne sahip olmaktansa, arada bir tatil yapmak da tercih edilir bir durum olabilir. Yine de bu yaklaşım, böylesi festivallerin hem antropologların hem tarihçilerin gözündeki, aşırı ekonomik eşitsizliklerin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla biriktmiş olan artığın fiilen dağıtılması ve yeniden bölüşülmesini sağlamaya yönelik sosyo-ekonomik işlevini

küçümsemek olacaktır. Bu riteüller, eşit oldukları varsayılan birimler arasındaki, topluluğun sürekliliğini garanti altına almaya yarayan karşılıklı mübadele sistemini korumayı hedefleyen tekniklerden birisidir. Ayrıca, rasyonel-bireysel-tercih analizi de, bu tüketim kalıbı ile aşırı tüketim toplumunun nüfuz etmesiyle şimdilerde Sardunya hinterlandında gelişmekte olan tüketim kalıbı arasındaki farkı açıklayamayacaktır.

Kısacası tarihçiler, Marx'la birlikte yüksek bir genelleme düzeyindeki soyutlamanın -örneğin, "genelde üretim" demeninuygun düştüğünün farkında olsalar bile, Marx'ın ekonominin daima tarihsel bakımdan özgül bir nitelik taşıdığı, üretimin daima "toplumsal gelişmenin belli bir aşamasındaki üretim, toplumsal bireylerin üretimi" olduğu doğrultusundaki gözleminden yola çıkmalıdırlar. Fakat bunun yanında, yine Marx gibi, bu genellemelerin -ne kadar sofistike olursa olsun- üretimin gerçek bir tarihsel aşamasını ya da -içinde bulunduğumuz aşama dahil olmak üzere- geçirdiği dönüşümlerin doğasını kavramaya yetmeyeceğini de kabul etmek zorundadırlar.

Konuyu daha genel bir bağlamda ifade edersek, tarihçiler analiz yapmanın yanı sıra açıklamalar yapmaya da ihtiyaç duyarlar. İktisat bilimi ise, belki de yerinde bir ihtiyatlılık duygusundan dolayı, analizi açıklamalara tercih etmektedir. Bizim isteyeceğimiz, A durumundan sonra niçin başka bir şeyin değil de B durumunun geldiğini bilmektir. Bizler, tarihçiler olarak, bilhassa onların yokluğu şaşırtıcı bir görünüm sunduğu zaman alternatif sonuçları ele almayı da önemli görmekle birlikte, her zaman bir ve yalnızca tek bir sonuç olduğunu biliriz. Örneğin, sanayi kapitalizmi niçin Avrupa yerine Çin'de gelişmemiştir? Sonuç şaşırtıcı görünmediği zaman bile, varsayıma dayalı alternatifleri ele almak kesinlikle zamanı boşa harcamak anlamına gelmez, yine de tarihçilerin gözünde *ana* sorun, demiryollarının on dokuzuncu yüzyılda nasıl yaygınlaşmış olabileceğini değil, niçin inşa edildiğini araştırmaktır.

Burada, bir kere daha, neo-klasik iktisadın bilinçli soyutlamaları, genellemeleri ve kısıtlamalarının kendi türünde bir iktisadi tarihin yararını sınırladığını görürüz. Sözgelimi, bu çerçevede yoğun bir şekilde tartışılmış olan kölelik problemini ele alın. On dokuzuncu yüzyıldaki ABD'de kölelerin satılmasının imalat yapmak kadar iyi, üstelik daha iyi bir yatırım olduğu, kölelik sisteminin 1860'da iyice yerleştiği ve ekonomik nedenlerden dolayı kısa sürede ortadan kalkmayacağı, kölelere dayalı tarımın serbest tarımla karşılaştırıldığında verimsiz kalmadığı ve köleliğin sanayi sistemiyle bağdaşmaz olmadığı çeşitli defalar ileri sürülmüştür. Ben bu önermelerle ilgili hararetli tartışmalara girecek değilim, ancak bu görüşün yandaşları haklıysa,[2] onların argümanları on dokuzuncu yüzyılın tüm köle ekonomileri için geçerlilik taşıyorsa ve bu çerçevedeki bir maliyet-kazanç analizi köle ekonomilerinin çözümlenmesinde yeterliyse, o zaman köleliğin ortadan kalkmasının nedenlerinin tamamıyla iktisadi tarihin dışında aranması gerektiğini düşünüyorum. Fakat, durum böyle olsaydı bile, köleliğin on dokuzuncu yüzyılda Batı dünyasının *her yerinde* silinmesinin nedenlerini yine de açıklamak zorunda kalırdık. Dahası, köleliğin ABD'nin güney eyaletlerinde olduğu gibi ancak dıştan gelen bir zorlamayla kaldırıldığını varsaydığımızda bile, neden ona eşdeğer bir fonksiyonel karşılığın ortaya çıkmadığını da açıklamamız gerekirdi. Aslında, pek çok yerde, sözleşmeli emeğin kitlesel ithalatı biçiminde, durumları kölelikten çok farklı olmayanlar esas olarak Hintliler ve Çinlilerdi. Ne var ki bu sözleşmeli emeğin kaderi de her yerde ortadan kalkmak yönündeydi. Peki ama, bu süreçte ekonomik etkenlerin de bir etkisi yok mudur? Yine ABD'ye dönersek, köle ekonomisinin verimliliği ile ilerlemesinin kliometrik kanıtlarının, ABD'nin iktisadi tarihindeki o apaçık kuraldışılığı, güney eyaletlerindeki bölgesel kişi başına (*per capita*) gelirin diğer bölgelerle aynı şekilde ve aynı ölçüde ulusal ortalamaya

2) Bu görüş R. Fogel ve S. Engermann tarafından geliştirilmiştir: *Time on the Cross* (Londra, 1974).

yaklaşmadığını açıklayamadığına tanık oluruz. Üstelik bu durum, 1950'den önce, Kuzey'in 1865'teki zaferinin sonradan ortaya çıkan etkileri şeklinde nitelenip tamamen göz ardı edilemeyecek bir fenomendir.[3] Kısacası, bugünkü ekonomik analizin geçmişe yansıtılması, tarihçinin problemini içine alan geniş alana hiçbir ışık tutmayacaktır. Ama bu ekonomik analizin başka bir tipinin -örneğin, bireysel yatırımcı ve girişimcilerin rasyonel seçimleri üzerinde daha az duran bir analizin- de anlamsız olacağını varsaymanın da gereği yoktur.

Bu noktada tekrar, iktisadi tarihi geçmişe dönük bir ekonometriye dönüştüren kliometri sorununa gelmiş oluyoruz. Tarihin herhangi bir kısmına uyan istatistiki, matematiksel ve diğer araçların nicel rakamlara dönüştürülmesi ve uygulanmasını reddetmek saçma olacaktır. Saymasını bilmeyen, tarih de yazamaz. On sekizinci yüzyıl Göttingen'inin süsü olan August Ludwig von Schlözer daha o zamanlar şu saptamayı yapmıştı: İstatistik statik tarihtir, tarih ise hareketli istatistiktir. Sözün kısası, kliometristlerin tarihteki ölçülere dikkat çekici katkılarını, Robert Fogel söz konusu olduğunda da kaynakların ve matematiksel tekniklerin aranmasında -ve kullanılmasında- etkileyici bir yaratıcılık ve özgünlük sergilemelerini sevinçle karşılamak gerekir. Yine de kliometristlerin özgül karakteristikleri bu değil, iktisadi kuramdaki, ağırlıkla da neo-klasik iktisat kuramındaki önermeleri test etmektir.

Kliometristlerin katkıları gerçekten değerlidir, ancak şimdiye kadar ağırlıkla pedagojik bir boyutta kalmıştır. Kuşkusuz, Mokyr'nin işaret ettiği gibi, "yeni yöntemlerin sınırlı oluşu onları dar bir problemler alanına sıkıştırmıştır".[4] Kliometri, gerçekten de, asıl olarak on sekizinci yüzyıldan beri, iktisadi tarihin belirli sorunlarına çeşitli yanıtlar önermiş ya da verilen

---

3) M. Lévy-Leboyer, "La 'New Economic History'", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 24 (1969), s.1062.

4) Joel Mokyr, "The Industrial Revolution and the New Economic History", der: Joel Mokyr, *The Economics of the Industrial Revolution*, (Londra, 1985), s. 2.

yanıtların gözden geçirilmesini sağlamıştır. Demek ki kliometrinin başlıca işlevinin eleştirel olduğu söylenebilir. Geleneksel iktisadi tarihçilerin iktisadi kuramdan alınmış önermelerinin genellikle karışık ve yetersiz formülasyonlardan ibaret olduğunu gözleyen kliometristler, bu önermeleri iyice belirginleştirmeyi, kesin ve anlamlı biçimde formüle edilebildikleri kadarıyla da istatistiki kanıtlarla test etmeye gayret göstermişlerdir. Önermeleri belirginleştirme çabaları hiçbir zaman gereksiz değildir. Zaten, ekonomi literatürünün önemli bir kısmı anlaşılan hâlâ bu tür aydınlatma çabalarından oluşmaktadır. Test etme girişimleri ise, genel kabul gören tarihsel açıklamaların yanlış olduğunu geniş çapta ve eleştirel olmadan kanıtlayabildiği ölçüde övgüyü hak eder. Tarihsel açıklamalar bazen basit bir sayma işlemiyle, kurama öylesine bir gönderme yaparak da çürütülebilir. Buna karşılık, istatistik kuşkusuz herhangi bir argümanı tam olarak yerli yerine oturtmakta yetersiz kalabilir. Dolayısıyla, "Yeni İktisadi Tarih, Waterloo'dan sonraki [Britanya'nın] yaşam standartlarının seyri [yani, kayda değer ölçüde yükselmeye başlaması] konusunda konsensüs gibi bir şeye ulaşmışken", tüm nüfusu kapsayan güvenilir *per capita* rakamlarına sahip olduğum birkaç tüketim malında (çay, şeker, tütün) 1840'ların ortalarından önce hiçbir artışa rastlanmaz.[5] Ne olursa olsun, kliometri, tarihçileri açık biçimde düşünmeye ve ne idüğü belirsiz bir tarayıcı durumuna düşmemeye zorladığı ölçüde, kendisinin zorunlu ve değerli fonksiyonlarını yerine getiriyor demektir.

Ben, diğer tarihçilerden farklı olarak, karşı-olgusal durumlar diye bilinen hayali ya da kurgusal tarih yolculuklarını da yine aynı nedenlerle memnunlukla karşılamaya hazırım. Tüm tarih, örtük ya da açık karşı-olgusal durumlarla doludur. Karşı-olgusal durumların kapsamı, Pascal'ın Kleopatra'nın

5) *A.g.y.*, s. 39-40. Bu konunun daha etraflıca tartışıldığı bir yer için bkz. "Editor's Introduction: The New Economic History and the Industrial Revolution", der: J. Mokyr, *The British Industrial Revolution: An Economic Perspective* (Boulder, San Francisco ve Oxford, 1993), s. 118-130, özellikle 126-128.

burnu üstüne yorumu gibi alternatif sonuçlarla ilgili spekülasyonlardan, daha spesifik "olmuş olabilirdiler"e kadar geniş bir yelpazededir: Lenin 1917'de Zürih'ten çıkamasaydı ne olurdu? Neville Chamberlain, bir karşı darbe planlayan Alman generallerin kendisini kışkırttıkları gibi 1938'de Hitler'in isteklerine karşı direnseydi ne olurdu? Bu seçeneklerin pek çoğunun gerçek alternatifler oldukları, yani B eylemi yerine A eylemini tercih etmenin belli bir açıdan olayların yönünü değiştirmiş olacağı savunulabilir. Bu tür "gerçek" karşı-olgusal durumlarla ilgili bir tartışmanın koşullarını, Jon Elster kliometriyle bağlantılı olarak değerlendirmiştir.[6] Tuhaftır ki, geleneksel iktisadi tarih bu spekülasyon biçimlerine eski politik tarihten daha az düşkündür. Gerek geleneksel iktisadi tarih gerekse iktisat, asıl olarak, bu tipte bir değişkenlikten hemen etkilenmesi mümkün olmayan fenomenlerle ilgilenmektedirler. Bunların ikisi de disiplinleri genelleştirirler.

Dolayısıyla, kliometride karşı-olgusal durumların işlevi, geçmişe bakıp değişik ihtimalleri saptamak değildir: yine de bu alanın uygulayıcılarının hepsinin bu noktada kafalarının açık olup olmadığından emin değilim. "Ciddi bir tarihçinin şimdiye kadar girişmiş olduğu en iddialı toptan karşı-olgusallaştırma girişimi"[7] diye nitelenmiş olan Robert Fogel'in *Railroads and American Economic Growth*[8] (Demiryolları ve Amerika'nın Ekonomik Büyümesi) adlı çalışmasında, Amerika'daki demiryolları inşa *edilmiş* olduğu halde Fogel'in bir şekilde onların inşa edilmemiş olabileceği varsayımıyla hareket etmediğini görürüz. Fogel'in asıl amacı, bir senaryo kurgulayıp, ekonominin ihtiyaçlarının o zamanlar mevcut olan başka yollarla -örneğin, kanallarla- nasıl karşılanabileceğini hesaplayarak, Amerika'nın

6) Jon Elster, *Logic and Society. Contradictions and Possible Worlds* (Chichester ve New York, 1978), s. 175-221.
7) A.g.y., s. 204.
8) Robert Fogel, *Railroads and American Economic Growth* (Baltimore, 1964).

ekonomik büyümesinde demiryollarının katkısının hiç de azımsanamayacak ölçüde olduğunu bildiren "geçmiş" açıklamalarını çürütmekti. Bir kere daha, bu işlemin asıl değeri eğitim amaçlıdır. Geleneksel bir karşı-olgusal örneğe dönersek, dünya tarihinin Kleopatra'nın burnunun biraz daha küçük olması halinde tamamen farklı bir yönde seyredeceğini mantıksal olarak, metodolojik açıdan ve kanıtlara dayanarak kanıtlama girişimlerini nasıl değerlendirebiliriz? (Kleopatra'nın burnunun gerçekten oldukça uzun olduğu açıktır.) Aynı şekilde, serbest ticaretin on dokuzuncu yüzyılın dünya ekonomisi açısından iyi (ya da kötü) olduğu önermesini nasıl yorumlayabiliriz? Tarihçiler, konuları kendilerini her zaman bu yöne kanalize eden iktisatçılara kıyasla bu tür sorunlarla daha az uğraşmaktadırlar.

Öte yandan, kliometrinin sınırlamaları ağırdır. Nobel Ödüllü bir yazarın salt niceliksel bir iktisadi tarih hakkında ifade ettiği ("Geçmişe uzandıkça yaşamın ekonomik boyutlarının diğer yönlere kıyasla bugünkü halinden daha az farklılaşmış olduğunu görmek zorundayız"[9]) son derece genel nitelikteki çekincesini bir kenara bıraksak bile bu durumu değiştiremeyiz. Kliometrinin sınırlamaları dört yönlüdür. Birincisi, özünde tarihsel-olmayan bir kuramı geçmişe yansıttığı ölçüde, tarihsel gelişmenin daha geniş kapsamlı problemleriyle ilintisi belirsiz ya da marjinal kalmaktadır. İktisadi tarihçiler, hatta kliometriyle ilgilenenleri bile, "iktisatçıların Sanayi Devrimi gibi büyük olayları açıklayan modeller kurmadaki yeteneksizlikleri"nden[10] şikayet ederler. Bu nedenle birçok iktisadi tarihçi kliometri vagonuna atlamaya yanaşmamaktadır. Piyasa sistemlerinde ekonomiyi bir şokun ardından hızla yeni bir dengeye oturtma eğilimi bulunduğunu bilmekle birlikte, tarihçiler tüm zamanlarını dengede olmayan ekonomilerle uğraşarak geçirirler. Ne var ki iktisadi kuram dikkatinin çoğunu bu

9) Hicks, *Theory of Economic History*, s. 1.
10) Mokyr, *The Economics of the Industrial Revolution*, s. 7.

tür ekonomilere yoğunlaştırmamıştır. Eğer denge analizini geçmişe uygulayacak olursak, tarihçilerin büyük sorunlarını kanıtlanmış sayma gibi bir tehlikeyle yüz yüze geliriz.

İkincisi, ekonomik gerçekliğin bu tür bir kurama uygulanabilecek bir yönünün seçilmesi, resmin yanlış gösterilmesine yol açabilir. Rasyonel seçim yapma kuramına göre baktığımızda, para yatırmanın ince bir yolu olarak Ely Cathedral binasının mı yoksa King's College Chapel'in mi daha uygun olduğunu hesaplayamayız, çünkü buradaki amaç dünyevi sermayenin getireceği maddi kazanç değildir. Bu durumda bütün yapabileceğimiz (kuşkusuz bu da önemlidir), toplumsal kaynakların bu şekilde kullanılmasının maksat dışı olan yan etkilerini hesaplamaktır (bunu anakronistik biçimde "toplumsal kaynakların yanlış yönde kullanılması" olarak nitelemekten sakınalım). Keynes, bunların iş olanağı yaratan kamu hizmetlerinin bir biçimi olarak ele alınabileceğini, Robert S. Lopez de bir şehrin katedrali ne kadar büyükse ticaretinin aynı ölçüde küçük olduğunu ileri sürmüştü. Belki doğrudur. Ama katedral yapımının ekonomik etkilerinin eldeki kuram ışığında analiz edilmesi gerektiği kesindir. Yine de, katedral yapımıyla *doğrudan* ilintili olan kliometri, bir tür ebedi refah ekonomisi çerçevesinde, diyelim bağış yapan bir kişinin kurtuluşunun katedraller yapılmasına katkıda bulunarak mı yoksa haçlı seferleri veya başka dinsel faaliyetler düzenleyerek mi (doğal olarak bunların da ekonomik maliyetleri ve faydaları vardır) daha iyi sağlandığını hesaplamak zorundadır. Bizim içimizde çok az kişi böylesi bir incelemeye yüksek puan verecektir. Oysa on dördüncü yüzyılda, bir insanın ruhunun iyiliği için servetini bir manastıra bırakma seçeneği, pek çok tüccarın gözünde mirasını oğullarına bırakmak kadar iyi bir rasyonel tercih olarak görünecektir.

Böylesi güçlüklerle daha yakın zamanlardaki problemlerde de karşılaşılır. On dokuzuncu yüzyıl eğitimindeki toplumsal yatırımlarla ilgili incelemelerde, bu yatırımın toplumsal ve bireysel karşılığının özünde ekonomik bir nitelik taşıdığı; bu yatırımın, kaynakları genel ilköğretime ayırma kararının ekonominin

büyümesine yardımcı olacağı düşünülerek alındığı öngörülmektedir. Bu tür kliometrik hesaplamaların (bkz. aşağıdaki bölümler) altında yatan ve genellikle keyfi olan varsayımları şimdilik bir kenara bırakalım. Genel ilköğretimi kurumsallaştırmak, onun yüzünden vazgeçilen ekonomik maliyetler ve alternatiflerle kıyaslandığında, toplumsal kaynakların kesinlikle etkili bir kullanımıydı ve genel ilköğretimi kurumsallaştırmanın gerek bireyler gerekse toplum açısından kesin ve büyük ekonomik etkileri olmuştu. Doğal olarak bu etkiler kliometrik açıdan analiz edilebilir ve edilmelidir. Fakat tarihçiler, on dokuzuncu yüzyılın büyük kısmında Avrupa'da, genel ilköğretimin -onu destekleyen yetkililer ile kurumların gözündeki- asıl amacının, diyelim teknik eğitimden farklı bir şekilde ekonomik olmadığını savunmakta tamamen birleşmiş durumdadırlar. Genel ilköğretimin asıl amacı ilk planda ideolojik ve politikti: Asıl amaç, yoksullara dini, ahlâkı ve itaati aşılamak, onlara mevcut toplumu severek kabullenmeyi öğretmek, çocuklarını da aynı şekilde yetiştirmelerini sağlamak ve Auvergnat köylülerini iyi cumhuriyetçi Fransızlar, Calabria köylülerini de iyi cumhuriyetçi İtalyanlar haline getirmekti. Bu amaçlara etkin biçimde ulaşılıp ulaşılamadığı, ya da bunlara ulaşmayı sağlayacak daha iyi alternatif yöntemlerin olup olmadığı, kuramsal olarak herhalde kliometrik tekniklerle araştırılabilirdi. Ne var ki, ilköğretimin bu anlamdaki toplumsal maliyetleri, ekonomide daha yüksek verimliliğe ulaşmayı isteyen yatırımlarla aynı kefeye konulamaz. Bu tür yatırımlar daha çok, diyelim kurulma aşamasındaki orduların toplumsal maliyetlerine benzemektedir. Dahası, bu tür tahminlerde ilköğretime yapılan (gerçek ya da farazi) harcamalar eğitimin o zamanlar bile ekonomik verimlilik açısından değerlendirilen değişik kısımlarına (örneğin, teknik eğitime) yapılan harcamalarla birleştirildiği sürece, toplumsal kaynakların oldukça farklı kullanımlarının biraraya getirildiği ortadadır. Kısacası, bu alanlardaki kliometrik çalışmalar sürekli olarak tarihsel gerçekliğe aykırı düşme riskiyle yüz yüze gelmektedir.

Kliometrinin üçüncü zayıflığı, ister istemez, hem gerçek verilere -ki bunlar genellikle parça parça ve güvenilmez niteliktedir- hem de büyük ölçüde uydurulmuş ya da varsayımlara dayalı verilere güvenmek zorunda olmasıdır. İktisatçıların günümüzdeki kayıt dışı ya da "kara" ekonominin boyutlarını tahmin etmeleri gerektiği zaman çok iyi bildikleri gibi, pek çok açıdan iyi donanımlı olan çağımızda bile yeterli bilgi eksikliği çekilmektedir. Tarihçilerin niceliksel verileri ortaya çıkarırken ya da mevcut verileri, onları derleyenlerin düşünmedikleri amaçlarla kullanırken sergiledikleri büyük yaratıcılığın bile sınırları vardır. Dolayısıyla tarihin büyük bir kısmı, niceliksel açıdan, hâlâ karanlıktadır ve tahmine dayanmaktadır.

Bu yüzden kliometrinin önemli bir kısmı da, soğuğun ve sisin gizlediği uçsuz bucaksız topraklardaki manzaranın görülebilir yerlerinin şekline bakıp az çok bilgili tahminler yaparak havadan haritası çıkarılmış, bilinmeyen bir bölgede devreye girmektedir. Kliometri, geleneksel bir tarih eğiliminden farklı olarak, genel izlenimlerle hareket edemeyeceği, belli sınırlar içerisinde kesin ölçüleri temel alması gerektiği için, verilerin olmadığı yerde onları kendisi yaratmak zorundadır. Üstelik bu verilerin bir kısmı, karşı-olgusal veriler gibi, gerçeklikte hiç varolmamış olabilir. Kliometristlerin ihtiyaç duydukları bilgi, farazi olmadığı durumlarda bile, kuramsal bir modelden çıkan ilişkilerden (yani, hem o model hakkındaki hem de yetersiz veriler hakkındaki az çok karmaşık bir akıl yürütme ve varsayımlar zincirinden) yararlanarak, gözetilen amaçla ilintili olabilecek olgularla didik didik edilmektedir.

Tarihçilerin bakış açısına göre, bu varsayımlar gerçekçi olmak zorundadır, yoksa bir işe yaramazlar. İşadamlarının, verileri kurgulamak için kusursuz öngörüler yapmak gerektiği varsayımını kullanacak olursak, bu varsayımın ampirik geçerliliği sorununun can alıcı bir önem taşıdığını görürüz. Varsayımları (ister modelle, isterse verilerle ilgili olsunlar) değiştirmek, gerek verilerde gerekse yanıtlarda kayda değer bir fark yaratabilir.

Örneğin, pek çok iktisadi tarihçinin yaptığı gibi, Britanya'ya özgü "sanayi devrimi" kavramını. Britanya ekonomisinin 1760 ile 1820 arasındaki toplam büyümesinin sınırlı boyutlarda kaldığı, başka bir söyleyişle, bu dönemde köklü değişikliklere uğrayan sanayilerin ülkenin daha yavaş biçimde değişen, geleneksel kalıplarla organize edilmiş ekonomik faaliyetlerinin çokluğuyla daha geri planda kaldığı gerekçesine dayanarak reddettiğimizi farzedin. Daha önce işaret etmiş olduğumuz gibi, bu koşullarda, *bir bütün olarak* ekonomide ani değişiklikler gerçekleştirmek matematiksel açıdan olanaksız bir durumdur.[11] (Bu noktada ilginç bir soru gündeme geliyor: Eğer GSMH'nın içine hem pazarda mübadeleye sokulan mallar ile hizmetleri, hem de aile içinde kadınların ve çocukların yaptıkları işler gibi, ücreti ödenmeyen ve kayıtlara geçmeyen muazzam büyüklükteki mallar ve hizmetlerin üretimini de dahil edecek olursak, aynı dönemde ne kadar ciddi bir büyüme gösterebiliriz?) Kısacası, "toplam büyüme oranlarını Kuznets geleneğine göre ölçmek, yararlı yönleri olsa da, herhalde Sanayi Devrimi'ni anlamaya çalışmakta en iyi strateji değildir."[12] Yine, demiryolu yapımının dolaylı ekonomik etkileriyle ilgili farklı varsayımlarda bulunarak (ve buna uygun rakamlar sıralayarak) demiryollarının bir ülkenin GSMH'sına çok az ya da önemli ölçüde katkıda bulunduğu ileri sürülebilmiştir.

Bu işlemlerin, kliometrinin zayıflıklarının sonuncusunu oluşturan başka bir eksikliği daha vardır. Kliometri, modelden verilere -ki veriler de bağımsız biçimde bulunmazlar- giderken bir çember içinde dönüp durma riskine girmektedir. Kuşkusuz kliometri, kendi kuramının dışına çıkamayacağı gibi (bu, tarihsel olmayan bir yaklaşım olur), özel modelinin dışına da çıkamaz ve bu model açıklayıcı olmazsa çabaları boşa gitmiş olur. Elbette biz, bazı tarihçilerin yapmaya çalıştıkları gibi, on

11) Mokyr, *The British Industrial Revolution*, s. 11.

12) Mokyr, *The Economics of the Industrial Revolution*, s. 6.

dokuzuncu yüzyılın sonunda, Britanyalı girişimcilerin iş davranışlarının, o koşullarda ileri bir rasyonellik düzeyinde olduğunun gösterilebileceğini temel alarak Britanya ekonomisinde hiçbir şeyin yanlış gitmediğini kanıtlayamayız. Bizim bu araçlarla kanıtlayabileceğimiz şey olsa olsa, Britanya'nın görece ekonomik bir gerileme içinde olduğu, başka bir söyleyişle, Britanyalı girişimcilerin para kazanmayı beceremedikleri şeklindeki bir açıklamanın dayanaksız olabileceğidir. Özetle, kliometri, başka araçlarla üretilen tarihi eleştirebilir ve onda değişiklikler yapabilir, ama kendisine özgü yanıtlar ortaya koyamaz. Kliometrinin tarihin inek pazarındaki işlevi, öküz yetiştiren çiftçiden ziyade, ağırlıkları ve ölçüleri kontrol eden müfettişin rolüne benzemektedir.

Öyleyse, tarihçiler iktisadi tarihten nasıl yararlanabilirler? Nasıl moda tasarımcıları Fas seyahatine çıkıp Berberi giysilerine bakmaktan ilham alıyorlarsa, tarihçiler de iktisadi tarihten doğal bir biçimde yararlı fikirler üretmek için faydalanabilirler. Tanımlaması oldukça zor olan bu türdeki keşifler görmezlikten gelinebilecek bir etki değildir, çünkü, doğa bilimlerinden bildiğimiz gibi, alan dışından sarsıcı analojiler ve veriler almak müthiş derecede verimli olabilir. Örneğin, ilkel toplumlardaki nüfus dağılımını niçin kinetik gazlar kuramına göre analiz etmeyelim? Böyle bir analiz pekâlâ ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilir. Kuşkusuz iktisadi kuramı, uygun göründükçe ve uygun görüldüğü zamanlarda eklektik biçimde de kullanabiliriz. Ne var ki bu, problemi çözmeye yetmeyecektir.

Eğer kuram, tarihçilerin gözünde sadece marjinal bir değer taşımıyorsa (ve toplumsal pratikte de), onu toplumsal gerçekliğe yaklaştıran biçimlerde ifade edilmek zorundadır. Kuram, kendi modellerinin içinde bile, kendisini yaşamın şeklinin yamru yumru olmasından ayrı tutamaz. Burada hemen tarım örneği akla gelmektedir. Ekonomik büyüme savunucularını durmadan şaşırtsa bile, tarımdaki yapının ve üretken organizasyonun bir biçiminin, politikanın gerekli gördüğü zaman ölçeği içinde,

ekonomik bakımdan daha üretken olduğunun gösterilebileceği zamanlarda bile başka bir biçimle değiştirilemeyeceğini biliyoruz. Ekonomik gelişme dünyası, kendi sanayileşme ve şehirleşmelerini oldukça verimli bir tarımla desteklemeyi başarmış olan ülkeler ile bunu başaramamış olan ülkelere bölünmüştür. Başarı ya da başarısızlığın ekonomik etkileri muazzam boyutlardadır: Genel olarak, tarımsal nüfus oranı en yüksek olan ülkeler kendilerini, ya da her koşulda sayısı hızla artan tarım-dışı nüfuslarını beslemekte güçlük çeken ülkeler olurken, dünyanın yiyecek fazlaları da yine genelde birkaç ileri ülkedeki görece küçük bir nüfustan gelmektedir. Gelgelelim, standart metinlerdeki tartışmalar (akla hemen Samuelson geliyor) bu probleme hiçbir şekilde ışık tutamamaktadır. Örneğin Paul Bairoch şöyle demiştir: "Tarımsal üretkenlik yapısal faktörlere, sanayideki üretkenliğe kıyasla çok daha fazla bağlıdır. Bunun için tarihsel farklılıkları... anlayamamak çok daha ciddi bir durumdur."[13] Buradaki gerçek problem, hiçbir zaman için "tarımsal devrim"e (ister yeşil ister başka türlü adlandırılsın) genel bir reçete yazmak olmamıştır ve bu durum bugün de aynı özelliğini korumaktadır. Başarı genellikle, Milward'ın işaret ettiği gibi, bölge tarımının özel koşullarına uyarlanan reformlarla gelmiştir.[14]

Başka bir deyişle, on dokuzuncu yüzyıldaki Alman tarımının, eğer herkes, toprakların yüzde 36'sından azının köylülerin arazisi olduğu Mecklenburg modelini, ya da toprakların yüzde 93'ten fazlasının köylülerin elinde olduğu Bavyera modelini izlemiş olsaydı daha iyi bir noktada olacağını ileri sürmenin hiçbir yararı yoktur. (Fakat yine de, bir modelin diğerinden daha etkili olduğu sonucuna varabiliriz.) Dolayısıyla yapılacak olan

13) Paul Bairoch. *The Economic Development of the Third World since 1900* (Londra, 1975), s. 196.

14) Alan Milward, "Strategies for Development in Agriculture: The Nineteenth-Century European Experience", der: T.C. Smout. *The Search for Wealth and Stability: Essays in Economic and Social History Presented to M.W. Flinn* (Londra, 1979).

analizlerin çıkış noktası. bu iki modeli birarada düşünmek ve birini diğerine dönüştürmenin güçlüklerini dikkate almak olmalıdır. Bu noktada nedensel bir açıklama bulmak için *a posteriori* bir analize de dönemeyiz.

Gerçek şudur ki, oldukça uzun erimli düşünüldüğünde bile, ekonomik tercihlerin kapsamı kurumsal ve tarihsel kısıtlamalar nedeniyle ciddi biçimde daralabilir. Temel olarak belli miktarda bir artık üreterek kendilerini geçindiren aile birimlerinden meydana gelen geleneksel köylülüğün kaldırılmasının tarımsal devrimi gerçekleştirmenin en iyi yolu olduğunu kabul ettiğimizi ve -tartışma yaratmanın hatırına- bunun yerine, ücretli işçi çalıştıran büyük ticari malikâneler ya da çiftliklerin geçirilebileceğini düşünün. Böyle bir durumun yaşandığı örnekler vardır.[15] Yine de ben, akıllı ticari girişimcilerin, bu programı etkin biçimde uygulamaya çalışıp, yoğun köylü nüfustan kurtulacak güçte olmadıkları için bunu başaramadıkları, sonuçta, toplumsal gerçeklikler nedeniyle, kendileri açısından en iyi yol olmadığını bildikleri halde yarı-feodal yöntemler benimsedikleri en az bir Latin Amerika bölgesini aklıma getirebiliyorum. Marx'ın öngörülerine rağmen, zalim yirminci yüzyıldan önce oldukça yoğun köylü nüfuslarının yerlerinden edilmeleri ve mülksüzleşmelerinin hızla yaşandığı örneklere çok ender rastlandığı için, bu tür kısıtlamaların tarihsel gücü küçümsenmemelidir. Gerek tarımsal değişiklikleri gerekse genel olarak ekonomik büyümeyi analiz ederken, ekonomik-olmayan faktörlerle ekonomik faktörler birbirinden (hele kısa vadede ise kesinlikle) ayrılamaz. Bu faktörleri birbirinden ayırmak, ekonominin tarihsel, yani dinamik analizini yapmaktan vazgeçmek anlamına gelecektir.

Maurice Dobb'un yıllar önce söylediği gibi:

> Ekonomik gelişmeyle ilgili belli başlı soruların... gerçekçiliğin genellemelere acımasızca feda edildiği geleneksel tipteki

15) Bkz. E.J. Hobsbawm, "Capitalisme et agriculture: les réformateurs Ecossais au XVIIIe siécle", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 33 (Mayıs-Haziran 1978), s. 580-601.

> ekonomik analizin sınırlarının dışına çıkılmadıkça ve bir eğilim olarak "ekonomik faktörler" ve "toplumsal faktörler" diye adlandırılan şeyler arasında varolan sınır kaldırılmadıkça yanıtlanamayacağı son derece açık görünmektedir.[16]

"Ekonomik-olmayan faktörler"i dikkate almanın keskin bir kuramsal analizle ya da -sorular ile verilerin bunu uygun hale getirdiği örneklerde- ekonometrik testle bağdaşmadığını söylemek niyetinde değilim. Kuramsal analiz, kibar bir ölüm ilanını hak eden Alman tarihsici iktisatçıları yutan ampirist bataklığa sürüklenmek zorunda değildir. Ancak kuramsal modellere ihtiyaç duyduğumuza ve bu modellerin soyut ve basitleştirilmiş olmaları gerektiğine göre, bunların en azından tarihsel açıdan belirlenmiş çerçeveler içinde kalmaları gerekmektedir.

Tarihçiler şimdiye kadar genellikle yalnızca iki kuramsal çevreden yardım almışlardır. Bunlardan birincisi, ekonomik dönüşümlerin izlediği tarihsel süreçle ilgilenen ve bu süreci en azından kısmen sistem içi gören kuramcıların yardımlarıdır. Biz değişimi sağlayan güçleri ister ekonomik, ister sosyolojik, isterse politik nitelikli sayalım (bu ayrım tabii ki keyfi görülebilir), en iyi yorum, Marx ve Sehumpeter'in yaptıkları gibi, bunların sistemin gelişmesinin ürünü, dolayısıyla sistemin gelecekteki gelişmesiyle ilgili olduklarıdır. J.R. Hicks'in farkında olduğu gibi ("benim 'tarih kuramı'm... Marx'ın kurmaya çalıştığı türdeki kurama bir hayli yakın olacaktır") "iktisadi tarih kuramı"na diğer yaklaşımlarda da benzer sorular yöneltilebilmektedir.[17] Tarihçilerin susuzluklarını en azından kısmen giderdikleri başka bir pınar da, kendi amaçları için somut gerçekliklere uyarlanmış modellere ihtiyaç duyan iktisatçılardır. Bu noktada, kuram ile somut gerçeklikler arasında

16) Maurice Dobb. *Studies in the Development of Capitalism* (Londra, 1946), s. 32.

17) Hicks. *Theory of Economic History*, s. 2.

hem tarihçilerin, hem de en azından bazı iktisatçıların iyi bildiği bir zeminde bağ kurduğu için Üçüncü Dünya'da yaşanan deneyim can alıcı bir rol oynamaktadır.

Tarihçilerin, büyüme kuramıyla ilgili iki ana eğilimden birisi olan ve iktisatçıların çoğuna cazip gelen Harrod-Domar modeliyle geliştirilmiş düşüncelerden fazla yararlanamamaları bence kayda değer bir noktadır. Tarihçiler; neo-klasisizmi aşıp bir politik iktisada ve özel durumlara uygulanabilecek kuramlar formüle etmeye uğraşan Marx'a başvururken, ayrıca çıkış noktaları olarak bütünleşmemiş ekonomiyi alan modellerde (örneğin, Arthur Lewis'in 1950'lerde ana hatlarını belirlediği düalist modeli ya da Hla Myint'in Üçüncü Dünya ticaretini anlamaya yönelik gayretleri gibi), kendilerini çok daha bildik ve güzel diyarlarda hissetmektedirler. Sanayi dönemi öncesi Avrupa ticareti konusunda çalışan tarihçiler gibi Hla Myint de, ticarette "karşılaştırmalı maliyet" modelinin, iki-sektörlü işlemlerde Adam Smith'in eski "artık deliği" modelinden ya da ticarette "verimlilik kuramı" denilen modelden çok daha fazla geçerli olduğu sonucuna varmıştır.[18] Bu yaklaşım, kuramsal olarak evrensel bir pazara veya kapitalist ekonomiye dayalı modellerin gerçekliğe uymayacak kadar yabancı olduğu ülkelerde kalkınma politikalarına gerçekçi bir temel sunmak amacıyla tasarlanmıştır. Samuelson bu yaklaşımın izini, bu konuya sadece tek bir dipnot ayırsa bile, doğru biçimde Marx'a ve Ricardo'ya kadar sürecektir. Bu eğilimdeki kalkınma iktisatçıları ile tarihçiler aynı dili konuşurlar.

Ne kadar kaba olsa da bu tür modellerin dikkat çekici olan yanı, saf olarak kapitalist bir kalıba ya da piyasa şablonuna uymayan bir toplumsal gerçekliği basitleştirmeye çalışmalarıdır. Ayrıca bu tür modeller *birleşik* ekonomiler modelleridir ve tarihçilerin ilgisini de zaten bu yüzden çekerler. Bu modeller, hepsinin kendi kuralları olan iki ya da daha fazla sayıdaki oyunun

---

18) Hla Myint, "Vent for Surplus", der: John Eatwell, Murray Milgate ve Peter Newman, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* (Londra, 1987), Cilt 4, s. 802-804.

karşılıklı ilişkisi hakkındadır ve kuşkusuz hepsi birlikte, genel kuralları olan tek bir büyük oyun gibi düşünülebilir. Bazı modeller asıl olarak yan yana oynanan oyunlar arasında ilişkiler geliştirmişken. Witold Kula'nın Marksist *Théorie économique du système féodal*'i[19] (Feodal Sistemin İktisadi Kuramı) gibi bazı modellerde de, işletmelerin ikisinin de kurallarıyla oynayarak iki sektörde eşzamanlı olarak faaliyet gösterdikleri, çünkü bunu yapabilecek güçte ya da mecbur oldukları varsayılmaktadır. Kula, bu modeli, Polonya'daki büyük feodal mâlikanelerin dinamiğini analiz etmek amacıyla kullanır, ancak aynı model, pre-kapitalist toplumların çoğunda pazara sürülebilir artığın büyük kısmı belki de köylülerden geldiği için burada da işe yarayacaktır. Hakikaten, köylüler konusunda uzman olan kişiler arasında, köylü ekonomisinin pazar dışı yönleri ile meta üreten yönleri arasındaki ilişki konusunda hararetli bir tartışma yapılmaktadır.

Tarihçiler bu tür durumları iyi bilirler, çünkü sosyo-ekonomik bir formasyondan bir başkasına (diyelim, feodal toplumdan kapitalist topluma) geçiş bir aşamada böyle bir karışımı yansıtıyor olmalıdır. [Eski SSCB'de komünizmin "big bang"i andırırcasına kapitalizme dönüşmesi hakkında yazan iktisatçı guruların bu durumu fark edememeleri, dünyadaki ülkelerin çok büyük bir kısmını gereksiz bir toplumsal felaketin içine sürüklemiştir.] Bizim, bir bileşimi oluşturan parçaların özgüllüklerini birleştirerek, ama hem gerçekçiliği feda etmek hem de modern iktisadi tarihin genel problemini (eski ekonominin bir değişim geçirip, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların sürekli, yüksek büyüme oranına sahip ekonomisine dönüşmesinin nasıl açıklanacağını) geçiştirmek pahasına, tek bir model kurmak gibi bir seçeneğimiz var tabii. Nitekim kliometristlerin yapmış oldukları şey budur. Öbür yandan, iktisadi antropologların Karl Polanyi'den ya da Chayanov'un "köylü ekonomisi"nden türettikleri türden,

19) Witold Kula, *Théorie économique du système féodal: pour un modèle de l'économie polonaise 16e-18e siècles* (Paris ve Lahey, 1970).

toplumsal ve kurumsal bakımdan özgül ekonomik modelleri çoğaltabiliriz. Ne var ki, bu işlemin geçerliliğini ya da gerekliliğini tartışmazsak, tarihçileri de herhalde ekonomik kalkınma şampiyonlarını da ilgilendiren şey bence her zaman ve her yerde rastlanan *bileşimdir*. Kızılderililerde piyasa kavramının değil, ticaret kavramının yerleşmiş olması nedeniyle, Hudson's Bay Company'nin bir asır boyunca kürklerini sabit fiyatlarla Kızılderililerden almış olmasının kapitalizmin gelişmesiyle bir ilgisi olmadığı gibi, kürklerin anlaşılan Londra'daki neo-klasik pazarda satılmış olmasının da kapitalizmin gelişmesiyle bir ilgisi yoktur; *ama bu bileşimin sonuçlarının vardır*.[20] Dolayısıyla bizim buradaki amacımız bakımından, bu tür bileşimleri iki ekonomik sistemin bir karışımı sınıfına sokmamızın da, tek bir sistemin karmaşık bir versiyonu olarak sınıflandırmamızın da hiçbir önemi yoktur.

Tarihçilere göre, bu analizler, tarihsel açıdan oluşturduğu ya da oluşturamadığı özgül koşullardaki ekonomik dönüşümün mekanizmasına ışık tuttuğu ölçüde anlamlıdır. Bu sürecin içinde doğal olarak, kalkınma iktisatçıları dahil olmak üzere iktisatçıların çoğunu fazla ilgilendirmeyen, sanayi devriminden önceki uzun çağ da vardır. Öte yandan, tarihçilerin gözünde bile bu türdeki bir birleşik gelişmenin özellikle anlamlı olduğu dönem, yeryüzünde önceden varolan ekonomilerin hepsinin şu ya da bu şekilde, esas olarak bölgesel bir niteliğe sahip olan [ki bu da, okumakta olduğunuz ilk metnin yazılışından bu yana, Rus Devrimi'nden sonraki on yıllarda kapitalizme global çapta bir ekonomik alternatif çıkardığını iddia eden sosyalist ekonomilerin çöküşüyle dramatik biçimde ortaya çıkan bir olgudur] kapitalist ekonomi tarafından fethedildiği, nüfuz edildiği, kazanıldığı, değiştirildiği, adapte edildiği ve bir noktaya gelince özümlendiği yüzyılları (tarihçiler bu dönüm noktasının hangi tarihte başladığı konusunda tartışmaya devam etmektedirler) kapsamaktadır.

20) Abraham Rotstein, "Karl Polanyi's Concept of Non-Market Trade", *Journal of Economic History* 30 (1970), s. 123.

Görünürdeki bu homojenleşme, sosyal bilimciler ile ideologların gözünde, tarihin tek aşamalı bir "modernleşme" modeli, ekonomik kalkınmanın ise bir "büyüme" modeli şeklinde basitleştirilmesini cazip hale getirmiştir. Bunun cazibesine karşı koyabilecek çok az tarihçi vardır. Biz, dünyanın herhangi bir yerindeki ekonomi bir yana, tüm dünya ekonomisinin gelişmesinin sadece "büyüme"nin önkoşullarının bir toplamından ibaret olmadığını ve bu yüzden, farklı zamanlarda başlayıp, farklı hızlarda koşulmasına rağmen bitiş noktasına yaklaştıkça herkesin aynı güzergâhı takip ettiği Rostovcu maraton yarışındaki atletler gibi dalgalandığını biliyoruz. Dünya ekonomisinin gelişmesi, sadece "ekonomik politikanın doğru anlaşılması"na, yani -iktisatçılar arasında görüş birliğinin olmadığı sıkça görülen- zamansız bir "doğru" iktisadi kuramın doğru biçimde uygulanmasına da bağlı değildir.

Demek ki, iktisadi tarihin bile tek bir boyuta indirgenmesi, kapitalist gelişme sürecinin doğrusal olmayan yönlerini (ya da, bu süreç içindeki niteliksel farklılıklar ile değişen kombinasyonları) gizlemektedir. Gelişmenin kronolojisi, büyümede değişik yükseliş oranlarının yer aldığı bir eğriye indirgenemez. Gözlemciler, kapitalist gelişmesinin kronolojisinde, ne kadar izlenimci biçimde olursa olsun, sistemin yeni aşamalarını (bazı açılardan öncellerinden farklı olan özellikleri ve bir *modus operandi** olarak), ayrıca bu süreçteki seküler dönüm noktaları olarak görülen anları (1848'den sonraki, 1873'den sonraki [ve, şimdi açık olduğu gibi, 1970'lerin başlarındaki] yılları) fark edeceklerdir. Bu uğraklar iktisatçıların, politikacıların ve işadamlarının gözünde bile anlamlıdır, çünkü ordunun geleneksel zayıflıklarından (bir sonraki savaştan ziyade, son savaşa göre hazırlık yapma eğiliminden) onlar bile kurtulmak istemektedirler.

Kapitalizmin hangi yönde ilerlediğini keşfetmek istiyorsak, kapitalist gelişmeyle ilgili olarak, Rostovcu biçimde "aşamaları" sıralamak yerine gerçekten tarihsel bir analiz yapmalıyız.

*) [Lat.] işleyiş tarzı. (ç.n.)

Hangi yöne gittiğimizi bilmek isteyenler, farklı üslûplarıyla kapitalizmin gelişmesinde tarihsel bir yön bulunduğunu gören Marxlara ya da Schumpeterlere başvurmadan hiçbir şey öğrenemezler. İşadamları arasında bile olsa, sistemin geleceğine kafa yormaya ihtiyacı olmayan kim vardır ki?

Tarihçiler böylesi egzersizlere girişirken, kapitalizmin tarihsel dinamiği hakkında iktisatçılar arasında görülen modellere bakarlar ve yalnızca (onların disiplinlerinin kenarında, belki de daha iyisi, sınırındakiler dışında) rasyonel seçim kuramına bağlı genellemelerle karşılaşırlar. Ben tarihçilerin, gerekli kuramların şu anda matematiksel modellere indirgenememesinden ya da tam olarak niceliksel sayılara çevrilememesinden rahatsız olduklarını sanmıyorum. Bizim ihtiyaçlarımız ölçülüdür, beklentilerimiz umutlarımızdan daha azdır ve denklemlere kafa yorma zamanı da tüm ilintili değişkenler ve onların muhtemel ilişkileri hakkında yaklaşık bile olsa bir fikir sahibi olduğumuz zamandır. Şu an için, bu kuramların kendi istediğimiz alanlarda olması, saçma ve içsel tutarlılıktan yoksun olmaması, kanıtlarla kabaca test edilebilmesi ve gerekli olduğu zamanlarda kuramın kapsamını genişletmemizi sağlaması bizim açımızdan yeterlidir. Kendi yetenekleri ve disiplinlerini sosyo-ekonomik dönüşümle ilgili sorunlara uygulayan iktisatçılardan yardım almak bizi mutlu edecektir. Aslında bir miktar yardım da alıyoruz, ama yeterince değil. Belki de iktisat biliminin bugün tarihin muhtemel katkılarından -bu derslerin ilk verildiği günlere göre- daha yakından farkında olması, iktisatçıların kendi görüşlerini tarihsel gelişmeye yine uygulamaya başlayabileceklerine bir işarettir. İktisatçılar bunu başardıkları zaman, tarihçiler onların bunu, kliometrinin bilerek kendini kısıtlayan deli gömleğinden ziyade, Marx, Schumpeter ve John Hicks'in anlayışları doğrultusunda yapacaklarını umut etmelidirler.

9
PARTİZANLIK

Politik ve ideolojik önyargılar sorununu ele alan bu makale Culture, science et développement: Mélanges en l'honneur de Charles Morazé *için kaleme alınmış ve orada yayınlanmıştır (Toulouse, 1979), s. 267-279.*

I

Sosyal bilimlerde nesnelliğin içeriği, hatta olanaklılığı hakkında bir hayli tartışma yapılmış olmakla birlikte, bu bilimlerdeki (tarih dahil olmak üzere) "partizanlık" problemine çok az ilgi duyulmaktadır. "Partizanlık" sözcüğü, "şiddet" ya da "ulus" gibi ilk bakışta basit ve homojen görünen bir yüzeyin altında çeşitli anlamlar gizleyen sözcüklerden birisidir. Daha çok da, bir şeyin tanımlanmasından çok onaylanmadığını veya övüldüğünü gösteren bir terim olarak kullanılır. Birtakım şeyler bu akış açısıyla formel biçimde tanımlandığı zaman da[1] yapılan tanımlar çoğunlukla ya seçici ya da normatif olmaya eğilimlidir.

1) Örneğin, G. Klaus ve M. Buhr, *Philosophisches Wörterbuch* (Leipzig, 1964) içindeki "Parteilichkeit" makalesi.

Aslında, partizanlık teriminin yaygın kullanımlarının, kabul edilemez ölçüde dar olandan yavan biçimde genel olana kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan çok çeşitli anlamları gizlediğini de söyleyebiliriz.

"Partizanlık" sözcüğü, en geniş anlamıyla, tamamen nesnel ve değer yargılarından arınmış bir bilimin olanaklılığını (ki bu, günümüzde çok az sayıda tarihçi, sosyal bilimci ve felsefecinin toptan karşı çıkacağı bir önermedir) reddetmenin sadece başka bir yolu olabilir. Bunun karşıt ucunda ise, araştırma süreçleri ve bulgularını, araştırmacının ideolojik ya da politik bağlılığının gerektirdiği adımlara ve bu tür bir bağlılığın içerdiği başka şeylere tabi kılmaya (araştırmacıların kendilerinin de, benimsedikleri ideolojik ya da politik otoritelere bağlı olması gibi) istekli olma yer almaktadır. Daha yaygın biçimde rastlanan bir durum da, elbette araştırmacının, bilimin, daha doğrusu (partizanlık bir düşmanı varsaydığı için) "yanlış" bilim karşısında "doğru" bilimin, erkek şovenizminin damgasını vurduğu tarihin karşısında kadınların tarihinin, burjuva biliminin karşısında proletarya biliminin, vb. ayırt edici özellikleri haline gelmiş olan bu tür gereklilikleri içselleştirmesidir.

Aslında partizanlıkta, birisi araştırma süreçleri ve bulgularının nesnel politik ya da ideolojik boyutunun çeşitli nüanslarını, diğeri ise tarihçinin öznel davranışıyla bu araştırmalardan çıkarıldığı iddia edilebilecek sonuçları ifade eden ve muhtemelen birbiriyle örtüşen iki eğilim vardır. Basit bir dille söylersek, bu eğilimlerden birisi olguların partizanlığı, diğeri insanların partizanlığı hakkındadır.

Olguların partizanlığı denilen birinci eğilimin bir ucunda, tamamen nesnel ve değer yargılarından arınmış bilim gibi bir şey olamayacağı şeklindeki genel ve artık fiilen tartışılmayan önerme yer alırken, diğer ucunda, prosedürlerinden somut bulgularına kadar bilim hakkındaki her şeyin ve bunların gruplanmasını sağlayan kuramların, asıl olarak, spesifik bir toplumsal ya da politik grup veya kuruluşla bağlantılı, spesifik bir politik (ya da, daha genel olarak, ideolojik) fonksiyon ya da amacının

bulunduğu önermesi durmaktadır. Dolayısıyla, on altıncı yüzyılın güneş merkezli astronomisinin on yedinci yüzyıldaki asıl anlamı, yeryüzü merkezli görüşlerden "daha doğru" olması değil, mutlak monarşi ("le roi soleil") için bir meşruiyet sağlaması olacaktır. Bu açıklama yukarıdaki konumun bir *reductio ad absurdum*'u gibi görünmekle birlikte, çoğumuzun, diyelim Nasyonal Sosyalizm'in büyük ağırlık verdiği genetiğin ve hayvan davranışlarını inceleyen etolojinin çeşitli yönlerini tartışırken zaman zaman aşırı görüşler benimsediğimizi unutmamamız gerekir. Genetik ve etoloji gibi alanlardaki çeşitli hipotezlerin ortaya çıkarabileceği gerçek ihtimaller, o sıralarda Adolf Hitler rejiminin korkunç politik amaçlarına olan faydasından çok daha önemsiz görünüyordu. Bugün bile, insan ırkı içindeki muhtemel ırk farklılıklarını araştırmayı kabul etmeyi reddeden ya da çeşitli insan grupları arasındaki eşitsizlikleri yansıtan bulguları benzer gerekçelerle yadsıyan pek çok insan vardır.

İkinci eğilimin, yani insanların partizanlığının nüansları da aynı derecede geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bir uçta, kendi zamanının çocuğu olan bilim adamının, kendi ortamının ve tarihsel ya da toplumsal bakımdan özgül deneyimleriyle çıkarlarının ideolojik ve diğer önvarsayımlarını yansıttığı şeklindeki tartışmaya pek gerek olmayan önerme yer alırken; diğer uçta, bilimimizi bir kurumun ya da otoritenin gereklerine tabi kılmaya istekli olmanın yanında, bilimin bu bağımlılığını aktif biçimde savunmamız gerektiği görüşü durmaktadır. Bilim adamları hakkında salt psikolojik açıklamalar yaptığımız zamanlar dışında, ikinci eğilim birinci eğilimden türemektedir. İnsanlar bilimlere karşı tavır alırken partizandırlar ve öyle olmalıdırlar, çünkü bilimlerin kendisi partizandır. Ayrıca, kesin olmamakla birlikte, ikinci eğilimdeki her konumun birinci eğilimdeki bir konuma denk düşmesi de mümkündür ve onun doğal bir sonucu olarak düşünülebilir. Bundan dolayı, aşağıda yürüteceğimiz tartışmada, "partizanlığa" tarihçilerin öznel bir tutumu ya da zorunluluğu olarak yoğunlaşmak yerinde olacaktır.

İlkin, "nesnel" partizanlıkla ilgili önemli bir önermeyi ifade etmemiz gerekiyor: Sözcüğü Almanca *Wissenschaft*'ın genel anlamıyla kullanacak olursak, bilimdeki partizanlık, doğrulanmış olgular üzerinde anlaşamamaya değil, bu olguların nasıl seçilip biraraya getirileceği, onlardan hangi sonuçların çıkarılabileceği konusundaki anlaşmazlıklara dayanmaktadır.[2] Bilimdeki partizanlık, kanıtları doğrulama ya da çürütmeyle ilgili genelgeçer prosedürler ile bu konulardaki tartışmaların yine genelgeçer prosedürlerini baştan doğru saymaktadır. Thomas Hobbes'un, insanların, eğer yönetici sınıfın politik çıkarlarıyla çatışırsa geometri teoremlerini gizleyecekleri, hatta onlara karşı çıkacakları yönündeki gözlemi doğru olabilir, ancak bilimlerde bu türde bir partizanlığa yer yoktur.[3] Bir insan dünyanın düz olduğunu ya da İncil'deki yaradılış açıklamasının sözcüğün asıl anlamıyla doğru olduğunu iddia etmek isterse, ona astronom, coğrafyacı ya da paleontolog olmaması tavsiye edilir. Buna karşılık, İncil'deki yaradılış açıklamasının Kaliforniya okullarında okutulan ders kitaplarına "muhtemel bir hipotez"[4] olarak alınmasına karşı çıkan insanlar, bu tutumlarını, kendilerinin partizanca görüşlere sahip olmalarına (ki durum böyle de olabilir) değil, bilim adamları arasındaki, bu açıklamanın olgusal açıdan yanlış olmakla kalmadığı, aynı zamanda onu savunan hiçbir argümana bilimsel bir statü tanınmayacağı şeklindeki genel bir konsensüse dayandırırlar. Çünkü bu açıklama, görülebildiği kadarıyla, "muhtemel bir bilimsel hipotez" değildir. Dünyanın düz

2) Felsefi tartışmalara girmezsek, her tarihçi, geçmiş hakkında ya "doğru" ya da "yanlış" olduğu gösterilebilecek olan, "Napoléon 1769'da doğdu" veya "Waterloo Savaşı'nı Fransızlar kazandı" türünden açıklamalarla sık sık karşılaşmıştır.

3) *Leviathan*, XI: "Zira hiç kuşkum yok ki, *bir üçgenin üç açısı bir karenin iki açısına eşit olmalıdır* düşüncesi herhangi bir insanın egemenlik hakkına ya da egemenlik kurmuş olan insanların çıkarlarına aykırı olsaydı, bu öğreti tartışılmasa bile, söz konusu insanın gücü elverdiğince tüm geometri kitaplarını yakmasıyla yok edilirdi."

4) J.A. Moore, "Creationism in California", *Daedalus* (Yaz 1974), s. 173-190.

olduğu tezinin ya da Tanrı'nın dünyayı yedi günde yarattığı inancının reddedilmesine karşı çıkmak, akıl ve bilim olarak bildiğimiz şeylere karşı çıkmak demektir. Açıkça ya da üstü kapalı sözlerle bundan yana olan insanlar vardır kuşkusuz. Ve bu insanlar -mümkün değil ama- haklı olduklarını kanıtlarlarsa, tarihçiler, toplumsal tarihçiler ya da diğer dallardaki bilim adamları olarak hepimiz işsiz kalırız.

Ancak bu, partizanlığın içine sızabildiği ve sızdığı bilimsel anlaşmazlıkların meşruluk alanı sırf bu nedenle önemli ölçüde daraltacak değildir. Olguların neler olduğu konusunda ciddi tartışmalar yapılabilir ve olguların hiçbir zaman kesin biçimde saptanamayacağı durumlarda da (tarih disiplininin büyük kısmında olduğu gibi) tartışmalar belirsiz bir zemine kayabilir. Bunların ne anlama geldiği konusunda da tartışma açılabilir. Hipotezler ve kuramlar (onları benimseyen ne kadar genel bir konsensüs olursa olsun), örneğin doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir, olgular ya da matematiksel-mantıksal önermeler gibi tartışılmaz bir statüye sahip değildir. Hipotezler ve kuramların olgularla tutarlı oldukları gösterilebilir, ancak olgularla *benzersiz* biçimde tutarlı olduklarından söz edilemez. Evrim olgusuyla ilgili olarak bilimsel bir tartışma yapılamaz, ancak Darwinci evrim açıklaması, ya da bu açıklamanın özgül bir versiyonu konusunda bugün bile tartışmaya girilebilir. "Olgu"nun kendisi önemsiz olduğu sürece, onunla ilgili olarak yönelttiğimiz soruların ve onu başka olgularla ilişkilendirmek üzere oluşturduğumuz kuramların bağlamından kopulduğunda muhtemel bir partizanlığın ağına yakalanmak mümkündür. Aynı saptama, sadece onlar ile entellektüel evrenimizin diğer kısımları arasında kurduğumuz bağlar nedeniyle kayda değer ya da "ilginç" bir nitelik kazanan matematiksel önermeler için de geçerlidir.

Bununla birlikte ve pozitivizmle suçlanma riskini göze almak pahasına, bazı açıklamaların ve bu açıklamaları oluşturmanın araçlarının tartışılmaz bir nitelik taşıdığı da vurgulanmalıdır.

Bazı önermeler anlaşılabilir kuşkunun ötesinde "doğru" ya da "yanlış"tır; yalnız burada, anlaşılabilir kuşku ile mantıksız görünen kuşku arasındaki sınırların, partizanlık kriterlerine göre marjinal bir bölge içinde ve farklı biçimde çizileceğine dikkat etmek gerekir. Dolayısıyla, en geleneksel bilim adamları dahi, bilinen duygularımızla hissedemediğimiz çeşitli fenomenlerin varlığını -örneğin uzun bir süre önce soylarının tükendiğine inanılan bazı hayvanların hâlâ varlıklarını sürdürdüklerini- kanıtlamak için, çok daha güçlü ve daha kesin biçimde elenmiş kanıtlara ihtiyaç duyacaklardır; bunun nedeni de, bu tür bilim adamlarının pek çoğunun böylesi fenomenlerin varlığını kabul etmeye *a priori* olarak yanaşmamalarıdır. Buna karşılık, Piltdown insanı sahtekârlığı* ve diğer örneklerin gösterdiği gibi, akla yatkın bir hipotezin doğrulanmasını kabul etmeye *a priori* hazır olmak, bilim adamının kendi onaylama kriterlerini ciddi biçimde esnetebilir. Fakat bu nedenle, onaylama kriterlerinin nesnel olduğu görüşünün ciddi bir temelden yoksun olduğunu da söyleyemeyiz.

Bunu tarihçinin anlayabileceği terimlere aktarayım. Son iki yüz yıl boyunca dünyanın "ileri" ülkelerindeki nüfusun maddi yaşam koşullarının, ortalama olarak kayda değer bir ölçüde gerilediğinden kuşkulanmamızı haklı gösterecek bir sav ortaya atılamaz. Dünyanın "ileri" ülkelerindeki nüfusun yaşam koşullarında ilerlemenin ne zaman başladığı ve bu sürecin oranları, dalgalanmaları ve farklılıklarının boyutları konusunda bir tartışma açılabilir, ama bu olgunun kendisi ciddi biçimde tartışma konusu yapılamaz. Bu olgu, kendi başına ele alındığında herhangi bir etki bırakmayacak kadar nötr olmakla birlikte, belli ideolojik ve politik içerimler taşıdığı da yaygın bir kabul görmektedir: böyle bir ilerlemenin fiilen gerçekleşmediği varsayımına dayanan tarihsel kuramlar ise bu ölçüde yanlıştır. Marx kapitalizmde proletaryayı yoksullaştırma yönünde bir eğilim olduğuna

*) 1912'de Charles Dawson'ın İngiltere'de Lewes yakınlarındaki Piltdown çayırının bir oluşuğunda bulduğu kalıntıların sahte olduğu anlaşılana kadar, uzun yıllar varlığına inanılan soyu tükenmiş insan türü. (ç.n.)

inanmış olsa bile, benim bir Marksist olarak şu üç şeyden birini ya da birkaçını yapmak zorunda olduğum benim açımdan açıktır. Birincisi, Marx'ın, en azından olgunluk yıllarında, maddi açıdan mutlak bir yoksullaştırma ya da durgunluk kuramını savunduğunu haklı olarak reddedebilirim ve böylece düşüncelerinin bir kısmını, o zamana kadar dikkate alınmamış olan ve ilerlemeyi dengeleyebilecek diğer öğeleri (örneğin, "güvencesizliği", akıl sağlığını ya da doğal çevrenin bozulmasını) eklemeni sağlayacak bir şekilde, "mutlak yoksullaştırma" kuramından çıkarmış olurum. Bu örnekte iki tür partizanca tartışma (birincisi "yoksullaştırma" kavramının bu şekilde genişletilmesinin doğruluğu hakkındaki, ikincisi de çeşitli göstergelerin, onların değerlendirilmesi ile biraraya getirilmesinin fiilen ölçülebilir hareketliliği hakkındaki tartışmalar) gündeme gelebilir. Son olarak, eski tartışmayı sürdürebilir, yalnız iyileşmenin, hâlâ seküler anlamda bir düşüş trendi çizdiğine inanılan bir süreçte geçici ya da uzun dönemli bir dalgalanmayı temsil ettiğini saptamanın yollarını arayabilirim. Bu örnekte, ben, *ya* önermeyi (bin yıl mezheplerinin dünyanın sonunun geldiği konusunda durmadan tarihini değiştirdikleri öngörüleri gibi) tümüyle yanlışlanabilirlik yelpazesinden çıkarıyor, *ya da* onu gelecekteki bir zamanda yanlışlanmaya açık hale getiriyor olurum. Maddi yaşam koşullarındaki iyileşmeyi, dünyanın başka bölgelerindeki kötüleşmelerle dengelenebilecek (ya da dengelenmeyebilecek) bir bölgesel fenomen saydığım zaman da benzer etkenler devreye girmektedir. Benim *yapamayacağım* şey, sadece kanıtları reddetmektir. Ayrıca, bir tarihçi olarak, görüşlerim geçmişe, bugüne ya da geleceğe ait kanıtlara dayandığı sürece, yanlışlanabilirlik kriterlerini kabul etmeyi geçerli bir nedenle reddetmem de mümkün değildir.

Kısacası saptamalar, bilimsel söyleme bağlı olan herkesin gözünde (ideolojik sonuçlarına bakmadan ya da ne kadar motive edilmiş olurlarsa olsunlar), ilkesel olarak partizanlığa kapalı yöntemler ve kriterlerle onaylanmaya açık olmak zorundadır.

Kuşkusuz onaylanmaya açık olmayan saptamalar da önemli ve değerli olabilir, yalnız onlar farklı bir söylem düzlemine aittir. Ayrıca saptamalar, özellikle bir anlamıyla açıkça betimleyici oldukları zamanlar (örneğin, temsili sanatta ya da belirli bir yaratıcı yapıt veya sanatçı "hakkındaki" eleştirilerde), son derece ilginç ve çözümü zor felsefi sorunları gündeme getirirler: ancak onları burada ele almamız mümkün değildir. Burada, kanıtlarla onaylanabilir olmadıkları (kuramsal fizik gibi) sürece, mantıksal-matematiksel türdeki saptamaları da ele alamayız.

II

Şimdi, araştırmacının bireysel psikolojisinde önemli bir yer tuttuğu halde kişisel duygular sorununu -konuyu basitleştirmek açısından- atlayarak, öznel partizanlık problemine döneyim. Dolayısıyla burada, Profesör X'in ününü ona dayandırdığı ya da dayandırmayı umduğu ve uğruna uzun polemiklere girmekten üşenmediği kendi kuramından vazgeçmekteki isteksizliği üzerinde durmayacağız. Profesör X'in her zaman bir kariyerist ve şarlatan olarak gördüğü Profesör Y hakkındaki kişisel duygularını da atlayacağız. Biz Profesör X'le sadece, başkalarının da paylaştığı ideolojik ya da politik görüşlerin ve varsayımların motive ettiği bir kişi olarak ilgilenirken, daha özel olarak da, onun bir eğilime bağlı olmasının kendi çalışmalarını doğrudan etkileyebileceğini kabul eden kararlı bir partizan olarak ele alacağız.

Fakat yola çıkarken, Stalinist dönemde SSCB'de ve başka yerlerde ortaya atılan ve uygulanan (tabii mutlaka sadece Marksistler tarafından da değil), o günlerdeki *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin sürekli değişen sayfalarında saçma denecek bir noktaya (*ad absurdum*) indirgenen partizanlığın uç konumunu eleyerek hareket etmeliyiz. Partizanlıktaki bu uç konum, (1) politik açıklamalar ile bilimsel açıklamaların birbirleriyle her

zaman tam bir uyumluluk sergileyeceğini ve buna bağlı olarak, (2) her iki disiplinin her düzeydeki açıklamalarının fiilen birbirinin yerini alabileceğini varsayıyor[5] ve bu varsayımını, (3) bu tür söylemler için uzmanlaşmış bir bilimsel söylem alanı ya da uzmanlaşmış insanlar olmadığı gerekçesine dayandırıyordu. Bunun pratikteki anlamı da, (4) politik otoritenin (tanımı gereği, bu otorite bir bilim haznesiydi) bilimsel açıklamalar karşısındaki üstünlüğüydü. Yalnız geçerken, bu konumun, oldukça genel bir nitelikte olan ve bilimsel açıklamalardan daha üstün zorunluluklar (diyelim, ahlâki ya da politik zorunluluklar) bulunduğu görüşü ile örneğin Katolik Kilisesi'ndeki gibi, otorite tarafından dayatılmış olabilecek, seküler bilimin hakikatlerinden üstün hakikatler bulunduğu görüşünden farklı bir yerde durduğuna değinilebilir.

Kuramsal açıdan, genel bir önerme olarak bilim ile politikanın birliğinin savunulabileceğine kuşku yoktur. En azından politikanın bilimsel bir analize (örneğin, "bilimsel sosyalizm"e) dayanması gerektiğine inanan kişilerin görüşlerinde bu önermeye kolaylıkla rastlayabilirsiniz. Bilimin toplumun diğer alanlarından ayrılamayacağı da çoğu insanlar tarafından genel bir önerme olarak kabul edilmektedir. Fakat pratikte, belli bir iş ve işlevler bölümü bulunduğu, bilim ile politika arasındaki ilişkilerin uyumlu ilişkiler olamayacağı da açıktır. Politikanın zorunlulukları (ne kadar bilimsel analize dayanırsa dayansın), ideal olarak az ya da çok bir farkla onlardan türetilebilirse de, bilimsel açıklamalarla aynı kefeye konulamaz. Politikanın göreli özerkliği (ki bu, beklenti, eylem, irade ve karar etkenlerini de kapsamaktadır), yalnızca iki alan arasındaki özdeşliği değil, bu iki alan arasında basit bir analoji kurulmasını bile dışlar. Bundan dolayı, o anda politik açıdan ne yapılması gerekirse gereksin, bilimsel söylemde bir karşılığı olması gerektiğini savunan herhangi bir

5) Krş. Jdanov'un, teknik ve uzmanlık sorunlarının *Bolşevik* dergiler yerine uzmanlık dergilerinde tartışılması önerisini reddetmesi (A. Jdanov, *Sur la littérature, la philosophie et la musique*, Paris 1950, s. 57-58).

partizanlık biçiminin kuramsal bir meşruiyeti olamaz. Pratikte, her biri bilimin geçerliliğini kendi politik analizi doğrultusunda savunan ve bunun sonucunda bilimsel söylemlere katılan kendi üyelerine belli zorunluluklar dayatan yetkililerin varolmasının, birbirine karşıt bilimsel iddialardan hangisinin seçileceğine karar verme problemini gündeme getirdiği de gözlenebilmektedir.[6] Partizanlık bu probleme, öznel bir inanç boyutu getirmek dışında fazla bir katkı yapamayacaktır.

Kolaylık olması açısından, partizanlığın Jdanovcu versiyonu diye adlandırabileceğimiz konumun açmazı Marksist-olmayan bir örneğe, haritacılık alanına bakılarak gösterilebilir. Haritalar, haritacılar tarafından yeryüzünün olgusal betimlemeleri (çeşitli geleneklere göre) şeklinde tasarlanırken: hükümetler ve belirli politik hareketler tarafından da politik açıklamaları yansıtan, en azından politikaya yansımaları olan göstergeler olarak düşünülür. Gerçekten de bu özellik, politik haritaların kuşku götürmez bir boyutudur ve ilkesel olarak, politik bir tartışma yapılırken, diyelim bir sınırı bir yerden değil, başka bir yerden çizmenin politik bir kararı içerdiği yadsınamaz. Aynı doğrultuda, Falkland adalarının Britanya'nın mülkü olduğunu yazmak, ya Arjantin'in bu adalar üstünde hak talep etmesinin reddedilmesini, ya da, en azından, o anda bu iddianın sadece akademik bir görüş gibi değerlendirildiğini içerecektir. Federal Alman Cumhuriyeti'nin doğusunda kalan kısmını Demokratik Alman Cumhuriyeti olarak görmek de, en azından DAC'nin 1945 sınırları çerçevesinde bir devlet olarak varlığının *de facto* tanınmasını içermekteydi. Yine de, Arjantin'in iddialarına ya da Batılı devletlerin Soğuk Savaş'a özgü tutumlarına ne kadar sempati duyarsa duysun, bir haritacıdan fiili durumları gizlemesi beklenemez. Tarih kitaplarında insanları yok göstermek gibi, haritalarda da varolan ülkeleri yok göstermek saçmadır. Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin

6) Bu durum, özellikle "bilimsel politika"daki ortodoks görüşlerin hiziplere ve aykırı gruplara bölündüğü örneklerde ciddi sorunlar çıkarmaktadır; bunun en dikkat çekici örneği de Troçkist harekettir.

şekli ve karakterinin, onu "Sovyet işgalindeki bir bölge", bir "Orta Almanya" ya da -gerçekliği değil- sadece politikayı ifade eden başka bir terimle adlandırmak yerine bu şekilde tanımlamayı öngören politik kararlar alındığı anda değiştiğini yadsımak da aynı derecede saçmadır. Haritacılar kendilerine yönelik baskılarla hareket etmedikleri sürece, Falkland adalarını Arjantin'in toprakları ya da Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni "Orta Almanya" diye tarif ettiklerinde coğrafyacılar olarak değil, politikacılar olarak tavır almış olduklarının farkına varmak durumundadırlar. Haritacılar bu doğrultudaki kararlarını çeşitli gerekçelerle (felsefi, hatta görünüşte bilimsel gerekçelerle) haklı göstermeye çalışabilirler, ama coğrafi gerekçelere dayandıramazlar. İşte bu ayrımı yapamamak, entellektüel iletişimde bir kopukluğun (ki bu zaten yeterince bildiğimiz bir olgudur) doğmasına yol açmakla kalmayacak, aynı zamanda, ülkelerin yerini tarif etme disiplini olarak haritacılığın yerini, programatik bir açıklama biçimi olarak haritacılığın almasına, yani haritacılığın ortadan kalkmasına da neden olacaktır.

Ne şans ki, biz kuramsal fantezilere dalmanın ağır pratik sonuçlar doğurduğu bir alanda çalıştığımız için, programatik haritacılığın -marjinal durumlar ve eğitim ile propaganda gibi özel alanlar dışında- gerçek haritaları bozmasına izin verilmemiştir. Zaten, uçakları kullanan pilotlara Kaliningrad'a indiklerinde kendilerini bir Alman devletinde bulacaklarını söylemek, ya da, 1989'dan önce Tegel yerine Schoenefeld'e indiklerinde idari problemlerinin pek farklı olmayacağını iddia etmek hiç de akıllıca görülmeyecektir.

Dolayısıyla, Stalinist partizanlık[7] diye adlandırılabilecek yaklaşım (kesinlikle Stalinistlerle, hatta Marksistlerle sınırlı bir

7) Bu tutum, iyi bir tarifle, "bilimin doğrudan ideolojiye, ayrıca ideolojinin de bir propaganda aracına, dışsal politik konumların basit yollarla meşru kılınması vasıtasına indirgenmesi" diye tanımlanmıştır. "dolayısıyla en keskin politika değişiklikleri bile sözde-kuramsal argümanlarla meşru kılınmış ve en ortodoks Marksizmle tutarlı görüşler olarak gösterilmiştir": S. Timparano, "Considerations on Materialism". *New Left Review* 85 (Mayıs-Haziran 1974), s. 6.

bakış açısını yansıtmamakla birlikte), bilimsel söylemin dışında tutulabilir. Araştırmacılar ve bilim adamları, politik bağlılıklarının, uğraştıkları bilim dallarını inançlarına tabi kılmalarını gerektirdiğine inanıyorlarsa (ki bu, bazı koşullarda son derece haklı görülebilecek bir tutum olur), bunu en azından kendilerine itiraf etmelidirler. Kendini yalanların karmaşık bir anlamda doğru olduğuna inandırmaktansa, *doğruların gizlendiğini*, hatta *yanlışların savunulduğunu* bilmek, bilim açısından ve bilimsel yöntemlere dayalı bir politik analiz açısından çok daha az tehlikelidir. Benzer biçimde, yine araştırmacılar ve bilim adamları politik bağlılıklarının onları araştırmalarını tamamen bırakmalarını gerektirdiğine inanıyorlarsa (ki bu da bazı koşullarda meşru, hatta zorunlu görülebilir), yaptıkları şeyin bu olduğunu da itiraf etmelidirler. Bir parti organının editörü olan tarihçi, makalelerini, kendi tarihçi geçmişini ve ilgilerini yansıtsa bile bir tarihçi olarak değil, bir derginin başyazarı olarak kaleme alacaktır. Tabii bu konumu yüzünden başka zamanlarda tarihçiliğini sürdürmekten vazgeçmek zorunda da değildir. Örneğin Jaurès, Fransız Sosyalist Partisi'nin lideriyken (ama parti kongresinde uzlaşma formüllerini geliştirmeye *çalışırken* değil) oldukça iyi (partizan) bir tarih yapıtı üretmiştir.

Yine de, araştırmacılık ile politik açıklamalar arasında, belki de, çok eski zamanlardan beri politikacıların iddialarını (örneğin, hanedanın haklarına ya da toprak taleplerine yönelik iddiaları) meşru kılmakta kullanıldıkları için tarihçileri herkesten daha çok etkileyen bir gri bölge hâlâ vardır. Bu bölge politik avukatlık bölgesidir. Araştırmacılardan, özellikle de bir davayı hem yurtseverlikleri ya da başka politik inançları nedeniyle hem de fiilen geçerli ve haklı bir dava olduğu için savunduklarına inanıyorlarsa (ki genellikle öyledir), davalarının avukatları olarak hareket etmekten geri durmalarını beklemek pek gerçekçi olmayacaktır. Başka bir söyleyişle, kaçınılmaz biçimde, Makedon sorunundaki yorumlarında (hükümetlerin, partilerin ya da dinsel kurumların onları dürtmesine bile ihtiyaç duymadan)

son dipnotlarına kadar döğüşmeye hazır Bulgar, Yugoslav ve Yunan profesörler olarak sahneye çıkacaklardır. Kuşkusuz, tarihçilerin -kişisel olarak kayıtsız kalmakla birlikte-, komşu bir ülkeyle tartışmalı bir sınır anlaşmazlığında hükümetlerinin iddialarını destekleyecek bir tezi savunmak ya da Sildavya'nın Ruritanya'yla diplomatik ilişkilerini geliştirmeye ağırlık verdiği bir zamanda Sildavya ve Ruritanya halkları arasındaki geleneksel dostluk üzerine bir makale kaleme almak gibi partizanca bir görevi kabul edebilecekleri çok sayıda örnek de vardır. Bununla beraber, akademisyenler az ya da çok inanarak davalarının avukatları rolünü oynamaya kuşku götürmez biçimde devam etseler bile ve avukatlık unsuru her tartışmanın ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen, avukatlık ile bilimsel tartışma (ne kadar partizanca olursa olsun) arasındaki farklılık açık bir şekilde akılda tutulmalıdır.

Sorunu en basit terimleriyle ifade edecek olursak, dava avukatının fonksiyonu müvekkilinin suçlu mu suçsuz mu olduğuna karar vermek değil, onun mahkûm edilmesini ya da aklanmasını sağlamaktır; bir reklam ajansının fonksiyonu da müşterisinin ürününün satın alınmaya değer olup olmadığına karar vermek değil, o ürünü satmaktır. Kısacası avukatlık (bir çizgiye ne kadar bağlı olursa olsun), bilimden farklı olarak, savunulan tezin baştan kanıtlanmış sayılmasını gerektirmektedir. Bir tezi savunmanın çok girift bir sorun olmasının bu temel kararla hiçbir ilgisi yoktur. Hem tezi hem de onu savunma biçimini tamamen onayladığımız durumlarda bile şu ayrım ortadan kalkmayacaktır: Huxley, Darwin değil, "Darwin'in köpeği"ydi. Kurumsal olarak bir bilimsel tartışmaya katılan her insan (pratikteki bütün gönülsüzlüğüne rağmen), karşı argümanın ya da aleyhindeki kanıtların gücüyle herkesin önünde ikna edilebileceği ihtimalini dikkate almak zorundadır. Kuşkusuz böyle bir ihtimalin varolduğunun bilinmesi, bilimsel tartışmaya katılan insanları bir avukat olarak özellikle değerli hale getirir ve bilimsel savunuculuktan partizanca avukatlığa geçişi de cazip

kılar. Liberal ve özellikle parlamenter toplumlarda, hem "bağımsız bilim adamı" idealizasyonuna hem de hakikatin, gladyatör avukatların çarpışmasından çıkabileceği inancına dayalı olan bu eğilim, her şeyden daha fazla gayrı meşru bir partizanlık ortaya çıkarmaya yatkındır. Anglo-Sakson ülkelerinde yoksulluk ve eğitim konusunda gözlenen yakın zamanlardaki tartışmaların tarihi bunun canlı tanığıdır.

III

Partizanlığın bilimsel açıdan meşruluğunu belirleyen sınırları saptadıktan sonra, gerek bilimsel disiplin ya da araştırma disiplini açısından, gerekse araştırmacının bağlılık duyduğu dava açısından, kendimin meşru partizanlıktan yana olduğumu belirtmeliyim.

İnanılan bir davaya bağlı partizanlığın bilimsel disiplinden kaynaklanan partizanlığa göre biraz daha fazla zorluklarla dolu olduğuna kuşku yoktur, çünkü savunulan davanın, araştırmacının bir araştırmacı olarak (bir davaya bağlı araştırmacı olsa bile) yapacağı çalışmalardan yarar sağlayacağı varsayılmaktadır. Ancak işlerin her zaman böyle gitmeyeceği de açıktır. Hıristiyanlığa inanmak gibi, bilimsel ya da araştırmalara bağlı bir desteği gerektirmeyen, ama inancı ve dogmayı, tanımı gereği her ikisinin de zıttı olan terimlerle yeniden formüle etme girişimleriyle fiilen zayıflatılabilecek davalar vardır. (Kuşkusuz bu tür girişimlerin çoğu, sınırları zorlayan laik güçlerden gelen saldırılara karşı birer savunma hareketi olmuştur.) Bu saptamanın anlamı, Hıristiyan inancının, belli türlerdeki araştırmacılık (diyelim, filolojik ya da arkeolojik araştırmacılık) için taşıdığı değeri yadsımak değildir. Yalnız bu araştırmaların toplumsal bir güç olarak Hıristiyanlığı güçlendirip güçlendirmediğinden de kuşku duyulabilir. Burada en fazla iddia edilebilecek şey, Hıristiyanlığın, kutsal

metinlerin doğru çevirilerinin yapılmasını (doğru çeviri onların gözünde bilimsel önemden daha değerlidir) sağlayarak ezoterik hizmetler sunduğu, ya da söz konusu davayı, toplumların çoğunda araştırma yapmanın ve öğretimin ilişkili olunan gruba sağlamaya devam ettiği propagandist argümanlar veya prestijle donattığıdır. Fakat bu tür konularda bir yargıya varmak bir ölçüde öznel bir tutumu içermektedir. Bu süreçte, ölümlerinden sonra gerçek inanca bir şekilde biraz daha yaklaştırılmış olan ataları hakkında çok miktarda soykütüksel bilgi sağlamak Mormonların gözünde elbette çok büyük öneme sahiptir. Böyle bir girişimin Mormon olmayanlar tarafından ilginç ve değerli bulunması ise, sadece tarihsel demografinin de yararlanabileceği en kapsamlı kaynaklar kolleksiyonundan birinin daha ortaya çıkarılmış olmasından dolayıdır.

Öte yandan, bu amaç doğrultusunda sözde-bilimi ve sözde-araştırmacılığı geliştirmeyi ayartıcı bulsalar bile, bilimden ve araştırmalardan açıkça yarar sağlayan politik ve ideolojik davalar da vardır. Milliyetçi hareketlerin, kendileri (onlarla ilişkili olan araştırmacılardan ayrı bir şekilde) fanteziyi ve hilekârlığı, inanarak ama kuşkuculuğu da elden bırakmayan araştırmalar kadar yararlı -belki onlardan da yararlı- bulsalar dahi, halklarının geçmişini keşfetmeye hasredilmiş araştırmalarla güçlendirildiği reddedilebilir mi?[8] Bundan başka, kendilerini özellikle rasyonalist ve bilimsel analizin ürünleri sayan, dolayısıyla onlarla ilişkili bilimsel irdeleme çalışmalarını (yukarıda değinilmiş olan, bilimsel araştırma ile politik çare arasındaki sürtüşmeler dışında) ilerlemelerinin asli bir parçası olarak gören hareketler de vardır (bunlardan en

---

8) Kabul edileceği üzere, modern tarihsel araştırmalardan önce yapılan, Çeklerin uydurma Königinhof elyazmaları, İrlandalı şair Ossian, ya da Galliler arasında sözde-Druidizmin icadı gibi bu türdeki sözde-araştırma örneklerinin en dikkat çekici olanları, yurtsever kurguların inandırıcılığının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Ama burada, örneğin Çek milliyetçilerinin, genelde, bu elyazmalarının sahte olduğunu kanıtlayan T.G. Masaryk'e kesinlikle teşekkür etmedikleri de hatırlatılmalıdır.

çok bilineni Marksizmdir). Birtakım amaçlar doğrultusunda her devlet bilime ihtiyaç duyar. Hükümetlerin, kendi ekonomilerini yönetmeleri gerektiği sürece gerçek iktisada (ilâhiyattan ya da propagandadan ayrı olarak) ihtiyaçları vardır. Zaten hükümetlerin yakındıkları nokta, iktisatçıların kendilerine yeterince bağlı olmamaları değil, bilimin şu anki haliyle umutsuzca bir çözüm bulunmasını bekledikleri problemleri halledememeleridir. Dolayısıyla, bir davaya bağlı olan araştırmacıların önünde, araştırmacı kimliklerinden vazgeçmeden davalarını daha ileri götürebilmelerini sağlayan geniş bir manevra alanı bulunmaktadır.

Öyleyse, bilimle uğraşan bir kişinin bu süreçte ne kadar özgül bir bağlılığının olması gerekir? Problemlerini çözdüğü sürece, bir rejimin iktisatçılarının muhafazakâr ya da devrimci olması anlamsız değil midir? SSCB. işlerini bilen anti-Stalinist biyologlardan, ne yaptıklarını bilmeyen Lysenkoculara göre daha fazla yarar sağlamamış mıdır? (Çinli bir komünist liderin sözünü aktaracak olursak: "Fareleri yakaladıkları sürece kedilerin siyah ya da beyaz olması ne fark eder?") Ya da, soruyu tersine çevirirsek, inançlı bir Marksist, iyi bir uzman olduğu ölçüde, bulgularının, mücadele etmek istediği hasımlarına bile yarar sağlamasını beklememeli midir?

Son sorunun yanıtı açıktır: Bir ölçüde, evet. Bununla birlikte, bilim adamının kişisel partizanlığı, sırf onun savunduğu davanın başka araştırmacılardan yararlanma şansı olmadığı, ayrıca bilimin -özellikle sosyal bilimin- partizanlığın diğer türlerini yansıtan büyük kısmından da yararlanamayabileceği için bile olsa oldukça anlamlıdır. 1914'ten önceki Alman Sosyal Demokrat Partisi, imparatorluk Almanyasının akademilerinden yardım almayı, sempatiyle karşılanmayı, hatta tarafsız bir yaklaşımı bile bekleyemezdi. Dolayısıyla yalnızca "kendi" entellektüellerine güvenmek zorundaydı. Daha önemli bir nokta, partizan entellektüellerin, entellektüel topluluğun diğer üyelerinin (ideolojik ya da başka nedenlerden dolayı) ele alamadığı problemleri ya da konuları araştırmaya hazır biricik araştırmacılar olabilmeleridir.

Yirminci yüzyılın son bölümlerine kadarki Britanya işçi hareketinin tarihi, İkinci Dünya Savaşı'ndan bir hayli sonraki zamanlara kadar "ortodoks" tarihçiler bu alana ciddi biçimde hemen hemen hiç ilgi duymadıkları için, çok büyük çoğunlukla -Sidney ve Beatrice Webb'den itibaren- işçi hareketine sempati duyanların elleriyle yazılmıştır.

Partizan araştırmacılar ile bilim adamlarının yeni alanlara dalmadaki istekliliği bizi tartışmamızın ikinci kısmına, yani partizanlığın, partizan araştırmacının kendi bilimsel ya da araştırma disiplini açısından taşıdığı pozitif değere getirmektedir. Partizanlığın bu değerli yanı, herhalde esas olarak her zaman için oldukça güçlü ideolojik çağrışımlarla yüklü olmuş (biyoloji gibi) dallarda belirgin biçimde gözlenmekle birlikte, doğa bilimlerinin başka dallarında bile reddedilemez bir gerçektir. Biz bu değeri partizanlıkla sınır göremeyiz. Sözgelimi modern genetik, kalıtsal faktörler ile çevresel faktörleri savunanlar arasındaki aralıksız savaşta, kuşku götürmez derecede ve büyük oranda (Francis Galton ile Karl Pearson'dan itibaren) elitist, anti-demokratik bir ideolojinin ürünüydü.[9] Tabii bu yüzden genetiğin esasen gerici bir bilim haline geldiğini, daha doğrusu, daha sonraki en seçkin uygulayıcılarının bir kısmını (J.B.S. Haldane gibi) komünistlerin oluşturduğu bu bilimin sürekli bir ideolojik bağlılık içerdiğini söyleyemeyiz. Gerçekten de, geçmişi Birinci Dünya Savaşı'na kadar dayandırılabilecek olan kalıtım-çevre savaşının şu anki aşamasında, genetikçiler genellikle "sol"dan çıkarken, "sağ"ın başlıca destekçileri psikologlar arasından geliyordu.[10] Sonuç olarak, bu örnekte, hiçbir şekilde sorgulanmayan doğa bilimlerinin, ilerlemesini büyük ölçüde kendi uygulayıcılarının politik partizanlığına borçlu olan bir alanıyla karşı karşıya bulunuyoruz.

---

9) Krş. N. Pastore, *The Nature-Nurture Controversy* (New York, 1949). Karl Pearson daha önce Marksizme biraz ilgi duymuş, bu şekilde politik ideolojilerle ilgilendiğini ortaya koymuştu.

10) N.J. Block ve Gerald Dworkin, (der.) *The IQ Controversy* (New York, 1976) ve bu çalışmayla ilgili bir değerlendirme için de bkz. P.B. Medawar, *New York Review of Books*.

Doğa bilimlerindeki durum nasıl olursa olsun (zaten ben de bu alanda tartışmaya girecek kadar yeterli değilim), sosyal bilimlerde bu tartışmaya yeterli bir yanıt verilemez. Çığır açan büyük iktisatçılardan herhangi birisinin politik açıdan derin bağlılıkları olmadığını iddia etmek pek mümkün değildir; yine aynı nedenden dolayı, insandaki hastalıkları iyileştirmeye yüreğiyle bağlı olmayan büyük bir tıpçı göstermek de zordur. Sosyal bilimler, özünde, Marx'ın deyişini kullanacak olursak, dünyayı sadece yorumlamakla (ya da, buna karşıt bir yorumla, niçin değişmeye ihtiyaç duymadığını açıklamakla) kalmayıp, aynı zamanda onu değiştirmek üzere tasarlanmış "uygulamalı bilimler"dir. Dahası bugün bile, en azından Anglo-Sakson dünyasında, tipik bir iktisadi kuramcı kendisine, kendi "taraf"ının yararına çalışan (anti-faşist bilim adamlarının kendi hükümetlerini nükleer silahların yapılabileceğine ikna ettikleri son savaşta sergiledikleri gibi) bir "bilim" üreticisinden ziyade, kendi iddiasıyla bir haçlı savaşçısı (bir Keynes ya da bir Friedman), en azından kamusal politik tartışmalara aktif ve yüksek sesle katılan bir aktör gözüyle bakmaktadır. Keynes kendi politikasını *General Theory* (Genel Kuram) adlı kitabından çıkarmamıştı: Keynes *Genel Kuram*'ı, kendi politikalarına hem daha sağlam bir temel sunmak hem de daha güçlü bir propaganda aracı sağlamak amacıyla yazmıştı. Fakat büyük sosyologlar arasında politikayla doğrudan bağ kurmaya daha az belirgin olarak rastlanır, çünkü bu alanın yapısında, sosyologların ortaya attıkları genel reçetelerin özel hükümet politikalarının diliyle formüle edilmesi -herhalde propagandist ve eğitsel amaçlar dışında- daha zordur. Yine de sosyolojinin belli başlı kurucularının derin politik bağlılıkları olduğunu kanıtlamaya gerek yoktur. Gerçekten, akademik bir alan olarak tüm bir disiplinin, kendi uygulayıcılarının çeşitli eğilimdeki partizanlıklarının neredeyse ezici bir ağırlığı altında kaldığı zamanlar olmuştur. Dolayısıyla, diğer sosyal bilimler, örneğin tarih disiplini için de buna benzer bir sav ortaya atmak fazla çaba gerektirmeyecektir.

Genel olarak sosyal bilimlerin gelişmesinin partizanlıktan ayrılamayacağı -hatta bazılarının böyle bir partizanlık olmadan fiilen ortaya bile çıkamayacağı- ciddi biçimde reddedilemeyecek bir olgudur. Bunun tersi doğrultudaki bir inanç, yani araştırmacıların basit birer katıksız akademik hakikat arayıcısı olmaları; herhalde kısmen sayılarının artmasının ve böylece bir meslek olarak özel bilim ve araştırma enstitüleri şeklinde bölünmelerinin bir yansıması olarak, kısmen (akademik) entellektüellerin özgül ve yeni toplumsal konumlarına bir karşılık olarak, kısmen de mistifikasyon şeklinde temel bulabilmiştir. Profesyonel iktisatçıların bulunmadığı bir devirde, Quesnay'in (doktor), Galiani'nin (kamu görevlisi), Adam Smith'in (üniversite hocası), Ricardo'nun (maliyeci) ya da Malthus'un (papaz) niyetlerinin esasen politik olmadığını tartışmanın hiçbir anlamı olmazdı. Toplumsal bir katman olarak profesyonel aylıklı entellektüellerin sayısının çoğalması sonucunda, entellektüellerin çoğu ile fiilen ekonomik ve politik kararları alan kişiler arasındaki uçurumun genişlemesi, entellektüellerin kendilerini bağımsız bir "uzmanlar" sınıfı olarak görme eğilimlerini güçlendirecek boyutlara ulaşmıştır.

Dahası, sosyal bilimlerde egemen olan öğretiler, politik temeli olan ve yönlendirilmiş görüşler olarak değil, hem tarafsızlığı hem de otoriteyi garanti eden belli kurumlarda çalışan bir grup insanın, hakikatin peşine düşmekten başka bir amaç gütmeden keşfettikleri ebedi hakikatler olarak sunulsaydı, statükonun gücü büyük oranda artardı. Çok bilinen bir partizan grup olan Alman İmparatorluğu'ndaki profesörler, kendi taraflarını, politikaya müdahale etmekten çok, "meydan okunamaz" şeyleri ilan eden *ex cathedra** deklarasyonlarıyla güçlendirmeye çalışıyorlardı. Mesleki bir kategorinin üyesi, bir toplumsal katmanın mensubu ve laik bir teolog olarak entellektüel adamların (entellektüeller genellikle erkektir, kadın entellektüellerin çıkması daha ender bir durumdur), savaşın üstünde durduklarını

*) [Lat.] kürsüden. (ç.n.)

iddia etmelerini teşvik edecek bir nedenleri vardı. Yalnız tartışmamızın şu anki amaçları bakımından bu sorunu daha fazla deşmemiz ne gerekli ne de mümkündür.

Geçmişte bilimlerin, özellikle de sosyal bilimlerin partizanlıktan ayrılamaz bir durumda olması, partizanlığın onlara bir üstünlük sağladığını değil, sadece kaçınılmaz olduğunu kanıtlar. Partizanlığın faydası, bilimi ilerletmesi koşuluyla savunulabilir. Nitekim partizanlık, bilimsel tartışmanın terimlerini değiştirmeyi (dışarıdan yeni konular, yeni sorular ve yeni yanıt modelleri -Kuhn'un kullanışlı terimini benimsersek, "paradigmalar"ı- enjekte etmenin bir mekanizmasını) teşvik ettiği ölçüde yararlı olabilir ve olmuştur. Bilimsel tartışmanın, özel araştırma alanının dışından gelen kışkırtmalar ve meydan okumalarla daha verimli hale getirilmesi, bilimde ilerleme kaydedilmesine muazzam katkılar sağlamıştır. Zaten, her ne kadar dış uyarıcıların normalde diğer bilimlerden geldiği düşünülse de, bu gerçek şimdilerde yaygın bir kabul görmekte ve kısmen bu nedenle "disiplinler arası" ilişkiler ve girişimlerin her türü cesaretlendirilmektedir.[11] Öte yandan sosyal bilimlerde ve insan toplumuna yansımaları olduğuna inanılan (herhalde salt teknolojik nitelik taşıyanlar dışındaki) bütün bilimlerde, "dışarısı", büyük oranda, daha doğrusu öz itibariyle, bir insan ve bir yurttaş olarak, kendi çağının çocuğu olarak bilim adamının deneyimleri, fikirleri ve faaliyetlerinden oluşmaktadır. Partizan bilim adamları da, deneyimlerini akademik çalışmalarının "dışında" kullanma ihtimali en fazla olan bilim adamlarıdır.

11) Bazen, kariyer ve ün sağlamaya yarayıp parasal kaynak getirebilecek yeni bir profesyonel "alan" yaratmanın elverişli bir yolundan öte bir anlam taşımamakla birlikte, burada, bu tür "disiplinler arası" faaliyetlerin öneminin yadsındığı söylenemez. Disiplinler arası gübrelemenin hangi yollarla etkili olacağı henüz tamamen açıklığa kavuşmuş değildir. Yine de bu çabaların, sosyal bilimlerde akademik olmayan ideolojik ya da politik bağlılıklardan kolayca ayrılamayacağı söylenebilir; bu durumu, hızla gelişmekte olan "sosyo-biyoloji" alanıyla karşılaştırabilirsiniz.

On dokuzuncu yüzyılda, hatta günümüzde geleneksel dine karşı hissedilen güçlü düşmanlığın tamamen "saf" doğa bilimlerinde bile verimli tartışmalar doğuracağını düşünsek de, bunun kendiliğinden bir politik bağlılık, hatta ideolojik bağlılıkla yüklü olması gerekmez. Geleneksel dine karşı düşmanlık, evrendoğum ve moleküler biyoloji gibi "politik olmayan" dallarda, bu alanlarda devrim yapmış kişilerin (örneğin, Hoyle ile Francis Crick'in) militanlık derecesinde bilinemezci motivasyonları sayesinde ayrı bir rol oynamıştır.[12] Charles Darwin de, tartışmalı bir konu olan din sorununda açıkça taraf tutmaya yanaşmamasına rağmen, bu konu üzerine bazı görüşlere sahipti. Ancak, güçlü ideolojik ve politik bağlılığın bile bazen doğa bilimlerindeki kuramsal gelişmeleri doğrudan etkilediğine tanık oluruz. Bunun "sol"daki bir örneği, Darwin'le birlikte doğal seçmeyi keşfeden kişi olan A.R. Wallace'dır. Wallace ömrü boyunca politik bir radikal olmuş, heterodoks Owencı "Bilim Odaları" ile Chartist "Teknik Enstitüler"de yetişmiş ve doğal olarak, Jakoben ruhlu insanlara çok cazip gelen "doğa tarihi"ne yönelmiş bir bilim adamıdır. "Sağ"daki bir örnek ise Werner Heisenberg'dir.

Sosyal bilimler ile tarih disiplininde politik bir dürtüyle harekete geçilmesinin çeşitli örnekleri verilebilir, ama ben burada bir tanesini yeterli görüyorum. Kölelik problemi son zamanlarda tarihsel analiz ve tartışmalarda önemli bir alan haline gelmiştir. Kölelik güçlü duygular uyandıran bir konu olduğu için tarihsel partizanlığın bu alana da girmesi şaşırtıcı değildir, yine de partizanlığın, bu alana duyulan ilginin canlanmasında ne kadar

12) Crick için bkz. R. Olby, "Francis Crick, D.N.A., and the Central Dogma", *Daedalus* (Sonbahar 1970), s. 940, 943. Hoyle'un, ağırlıkla anti-dinsel dürtülerden kaynaklanan "sürekli yaratılış" kuramının şu anda kabul görmemesi, onun evrenin doğuşuyla ilgili modern tartışmalara yaptığı müdahalenin önemini azaltmaz. Şu anda okumakta olduğunuz makalenin amacı bilimsel partizanlığın her zaman doğru yanıtlar getirdiğini iddia etmek değildir. Benim savım, partizanlığın bilimsel tartışmaları geliştirme ihtimalinin olduğu yönündedir.

büyük bir rol oynadığını izlemek etkileyici olacaktır. *Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'nde (1968) "kölelik" maddesinin bibliyografyasında 1940'dan itibaren yer alan otuz üç kitap arasında sadece on iki tanesi Marksist kökenli (ancak bu insanların birçoğu artık bu ideolojiden uzaktır) yazarların çalışmalarıdır. ABD'de 1974'ten beri kölelik üzerine yürütülen hararetli tartışmalarda adı en çok geçen kişilerden en azından ikisi (Fogel ile Genovese), 1950'li yıllarda küçük bir örgüt olan ABD Komünist Partisi'nin üyeleriydi. Kölelik konusundaki bu çağdaş tartışmanın, daha önceki on yıllarda gözlenen Marksistler arası tartışmalardan kaynaklanmış bir gelişme olduğunu iddia etmek de akla gelebilir.

Tabii bu demek değildir ki, her türlü politik bağlılığın, bilim ve araştırmacılık üstünde yenilikçi etkiler yapma ihtimali söz konusudur. Partizan araştırmaların pek çoğu da önemsiz, skolastik ya da (eğer ortodoks bir öğretiye bağlıysa) o öğretinin önceden belirlenmiş hakikatlerini kanıtlamaya girişen örneklerdir. Yine bunların önemli bir bölümü, teolojiyi hatırlatan bir tipteki sözde-problemleri gündeme getirmekte ve daha sonra onları, herhalde doktriner gerekçelerle gerçek problemleri ele almayı bile reddederek çözmeye kalkışmaktadır. Bu tür pratikler kendi partizanlıklarının bilincinde olan bilim adamlarıyla sınırlı kalmasa dahi bunu yadsımanın bir yararı yoktur. Yine, ideolojik ya da politik bağlılığın (hangi türden olursa olsun) bilim adamlarını ciddi ölçüde meşru görülmeyen şeyler üzerinde çalışmaya kışkırttığı bir noktadan da söz edebiliriz. Profesör Cyril Burt'ün durumu bu tehlikeyi kanıtlayan bir örnektir. Bu seçkin psikolog, insan zekâsının oluşumunda çevresel faktörlerin önemsizliğine o kadar inanmıştı ki, onları daha ikna edici duruma getirecek deneysel sonuçlarını kendisi uydurmuştu.[13] Buna

13) Burt'ün incelemeleriyle ilgili (ve Profesör J. Tizard onun sahtekârlık yaptığını hemen hemen kesin biçimde ortaya koymadan önce ifade edilmiş) daha önceki kuşkular için bkz. L.J. Kamin, "Heredity, Intelligence, Politics and Psychology", der: Block ve Dworkin, *The IQ Controversy*, s. 242-250. Onu doğru yola sokmaya yönelik daha sonraki çabalar burada ele alınamaz.

rağmen, partizan araştırmacılığın açık tehlikeleri ile dezavantajlarını vurgulamaya pek gerek yokken, daha az açık olan avantajları özellikle vurgulanmalıdır.

Bugün partizanlığın avantajları özellikle vurgulanmalıdır, çünkü akademik uğraşların boyutları ile benzeri görülmedik ölçüde genişlemesi ve her disiplinin uzmanlaşıp alt disiplinlerinin çoğalması, akademik düşünceleri de giderek kendi içine kapanmaya eğilimli bir duruma sokmuştur. Bunun nedenleri hem sosyolojiktir hem de bilimlerin kendi gelişmelerinde içerilidir. Bu nedenlerin ikisinin biraraya gelmesi ise, akademisyenlerin çoğunu, uzmanlar olarak kabul edildikleri küçük bir alana itmekte ve bu sınırların dışına çıkınca ancak çok gözüpek ya da çok iyi donanımlı olan kişiler bir şeyler yapma riskine girmektedir. Zira, zaman geçtikçe, "alan"larının dışında kendilerine güvenecek kadar bilgi sahibi olamayacak -ya da yapılan çalışmaları bile yakından izleyemeyecek- duruma gelirken; başka toprakları işgal eden ve kendilerini rakiplerinin saldırılarına karşı ezoterik bilgi ve uzman teknikler barikatlarıyla savunan uzman gruplarının olması, görece yabancı olanların tecavüzlerini giderek tehlikeli boyutlara ulaştırmaktadır. Yine, uzmanlık dergileri, broşürler ve konferansların sayısı günden güne artmakta ve her alanın tartışmaları, o alanın içinde yer almayan kişilerin, uzmanlık bilgilerinin zararına olarak ve çok zor zaman ayırabilecekleri uzun bir hazırlık ve okuma devresi geçirmeden kesinlikle anlayamayacakları bir içeriğe kavuşmaktadır. Giderek yalnızca tez yazarlarının bilmeye başladığı "literatür"ün kapsamlı ve ayrıntılı bibliyografyası, bu kalelerin baş koruyucusudur. 1975'te üç yüz seksen kadar kitap başlığı olması, "toplumsal hareketler, ayaklanmalar ve protestolar" hakkında söyleyecek sözleri olduğunu düşünen yurttaşları, sosyolojinin şimdilerde kendini özel bir "alan" olarak kabul ettirmeye çalışan bir alt disiplin olan "Kollektif Davranış" alanına sızmalara karşı uyarmaktadır.[14]

14) Krş. G.T. Marx ve J.L. Wood, "Strands of Theory and Research in Collective Behaviour", *Annual Review of Sociology* 1 (1975), s. 363-428.

Gelgelelim, mesleki ve teknik açıdan dışarıdan sızmaya çalışan vasıfsız mütecavizlere kapılar kapatılırsa, içeridekiler de konunun daha geniş yansımaları olduğu duygusunu kaybetmeye başlayacaklardır. Massachusetts Institute of Technology'den Lester Thurow'un işaret ettiği gibi, bunun iyi bir örneği, iktisattaki matematiksel modellerden gelişen özel ekonometri alanıdır. Söz konusu matematiksel modellerin tasarlanmasındaki ilk amaç, açıkça ifade edilmiş bir kuramın istatistiki açıdan doğrulanıp doğrulanamayacağını test etmekti, ancak (büyük ölçüde de bu modellere ender rastlanabilmesi nedeniyle) kuram ile veriler arasındaki ilişkide tuhaf bir yer değiştirme görüldü:

> Ekonometri, kuramları test eden bir araç olmaktan çıkıp, kuramları sergilemeye yarayan bir araç durumuna gelmiştir. Ekonometri betimleyici bir dil olmuştu... Yararlı iktisadi kuramlar verilerden daha güçlüydü -en azından iktisatçıların zihinlerinde- ve bu nedenle verilere üstün gelmeliydi. İlgili verilerden kuram çıkarmanın bir tekniği olarak başlayan süreç, sonunda bunun tam tersini yapar hale gelmişti.

Thurow devamında, ekonometrik denklemlerin, klasik iktisadi kuramda ortaya atıldığı türden, yatırım ile faiz oranlarının hareketi arasında bir ilişki kurmadığını ve böyle bir ilişki kurmanın bir yolu olmadığını ileri sürmektedir. Ekonometrik denklemler daha sonra, kendi denklemlerini faiz oranlarının matematiksel açıdan doğru bir şekilde tasarlamanın entelektüel açıdan geçerli alternatifine dönüşmüştür. "Denklemler kuramı test etmiyor, kuramın doğru olması halinde dünyanın neye benzeyeceğini gösteriyordu." Kısacası ve iktisadi kuramın gelişmesini geciktirme eğilimi pahasına, ekonometri de gerçek dünyanın etkisine karşı giderek yalnızlaşacaktı. Kuramı yeniden düşünmeye yönelik teşvikler -onu derinleşerek geliştirmekten ayrı olarak- azalmıştı.[15] Fakat ekonometrinin yalnız kalması daha az fark

15) L. Thurow, "Economics 1977", *Daedalus* (Sonbahar 1977), s. 83-85.

edilir. hatta daha çok tolerans gösterilir bir duruma gelmişti, çünkü kendi meslektaşlarının giderek daha ezoterik olan entellektüel faaliyetlerini anlayan -daha doğrusu, uygulayan- uzmanların sayısı korkunç derecede çoğalmış, konuyla ilgili literatürü incelemeye zorunlu olarak harcanan zaman ise bilhassa 1960'dan beri muazzam derecede artmıştır. Büyük bir otelin müşterileri gibi, bir alandaki uzmanlar da ihtiyaçlarının çoğunu binadan ayrılmadan veya dış dünyayla otel üzerinden temas kurarak sağlayabilmektedirler. Bugün Boston şehri ile civarındaki akademik kurumlarda çalışan iktisatçıların sayısı, herhalde Britanya'da *Ulusların Zenginliği*'nin yayınlanması ile Keynes'in *Genel Kuram*'ının çıkışı arasındaki dönemdeki profesyonel iktisatçıların toplam sayısından daha fazladır ve bugünkü iktisatçıların hepsi de birbirlerinin eserlerini okuyup eleştirmekle meşguldür. Örnek olarak, oldukça mütevazı ve çok hızlı büyümeyen bir alan olan iktisadi ve toplumsal tarihe bakalım: Britanya İktisadi Tarih Derneği'nin üye sayısı 1960 ile 1975 yılları arasında kabaca üç katına yükselmişti. Bu alanda derneğin 1925'teki kuruluşundan itibaren yayınlanan tüm çalışmaların yüzde 25'inden fazlası 1969-1974 yılları arasında çıkmış ve bu literatürün hepsinin yüzde 65'i de 1960 ile 1974 yılları arasında yayınlanmıştı.[16] 1968'de matematikle ilgili literatürün 430.000 makale standardında, aynı yılda fizikteki bulguları somutlaştıran makalelerin ise 522.000 civarında olduğunu[17] düşünürsek, iktisadi ve toplumsal tarihteki 20.000 başlık çok az kalmaktadır. Yine de bu alanda çalışan herkes, bu literatürün ne kadar büyük bir kısmının problemlerle değil de daha önceki kitaplar ve makaleler

16) T.C. Barker. "The Beginnings of the Economic History Society". *Economic History Review* 30/1 (1977), s. 2; N.B. Harte. "Trends in Publications on the Economic and Social History of Great Britain and Ireland 1925-1974". *Daedalus* (Sonbahar 1977), s. 24.

17) K.O. May. "Growth and Quality of the Mathematical Literature". *Isis* 59 (1969), s. 363; Anthony, East, Slater. "The Growth of the Literature of Physics". *Reports on Progress in Physics* 32 (1969), s. 764-765.

hakkında olduğunu; iktisadi tarihçinin yaşamının büyük bölümünün, kendi otelinin sayısı gereğinden fazla artan ve değişik donanımları içinde geçtiğini bilmektedir.

Politik partizanlık işte bu koşullarda, giderek artan bir eğilim olan kendi içine bakma, aşırı örneklere de şerh düşme eğilimini, yani sırf kendini gözeten entellektüel yaratıcılık sergileme eğilimini ve akademinin kendini tecrit etmesini dengelemeye hizmet edebilir. Kendini tecrit etmiş bir partizan araştırmacılıkta yeterince geniş bir "alan" gelişirse, aynı tehlikelere kendisi de kurban gidebilir. Felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda faydalı bir uyarı işlevi görecek kadar Marksist neo-skolastizm zaten vardır. Öte yandan, bilimlere dışarıdan yeni fikirler ve yeni sorular getirmenin, yeni meydan okumalarla karşılaştırmanın mekanizmaları da bugün her zamankinden daha vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Partizanlık bu türdeki güçlü bir mekanizmadır, belki de şu anda insani bilimlerdeki en güçlü mekanizmadır. Partizanlık olmasa bu bilimlerin gelişmesi riske girecektir.

10
TARİHÇİLER KARL MARX'A NE BORÇLUDUR?

Tarihsel tartışmalar üzerine bir bölümü oluşturan bundan sonraki üç makale özellikle Marksizmi ve tarihi konu almaktadır. İlk iki metin, on beş yıllık bir arayla, Marx'ın çağdaş tarihçiler üzerindeki etkisini değerlendirmeye girişmektedir. Şu an okumakta olduğunuz metin de, ilk olarak, Paris'te Mayıs 1968'de UNESCO'nun desteğiyle düzenlenen "Karl Marx'ın Çağdaş Bilimsel Düşüncenin Gelişmesindeki Rolü" başlıklı bir sempozyum nedeniyle kaleme alınmış, daha sonra Uluslararası Sosyal Bilim Konseyi'nin Marx ve Çağdaş Bilimsel Düşünce *(Marx et la pensée scientifique contemporaine, Lahey ve Paris, 1969, s. 197-211:* Diogenes, *64, s. 37-56 ve başka yerler) adını taşıyan çalışmasının, sonuçların ortaya koyulduğu cildinde yayınlanmıştır.*

Burjuva uygarlığının çağı olan on dokuzuncu yüzyıl, entellektüel açıdan önemli başarıların onurunu taşımaktadır, yalnız, aynı dönemde gelişmiş olan akademik tarih disiplininin bu başarılarda bir payı yoktur. Gerçekten de tarih disiplini, araştırma teknikleri dışında, çok derinlere kök salan devrimci çağın (Fransız Devrimi ile sanayi devrimlerinin yaşandığı çağın) tanıklarının insan toplumlarının dönüşümünü kavramaya çalıştığı ve genellikle yeterince belgelenmemiş, spekülatif ve aşırı derecede genel kapsamlı denemelerden bir adım geride kalmıştı. Leopold von Ranke'nin öğrettiklerinden ve örnek kişiliğinden esinlenen yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıkan uzman dergilerde kendisine bir yer bulan akademik tarih, olgularla yeterince desteklenmeyen ya da güvenilemez olgulara dayandırılan genellemelere

karşı çıkmakta kuşkusuz haklıydı. Ama öbür yandan da, tüm çabalarını "olgular"ı saptama görevine yoğunlaştırmış ve bundan dolayı, belli türde belgesel kanıtları (örneğin, tarihte etkili olmuş kişilerin bilinçli kararlarını da kapsayan olayların elyazması kayıtları gibi) değerlendirmeye uygun bir dizi ampirik kriter ve bu amaç için gerekli yardımcı teknikler bulmanın dışında tarihe fazla katkıda bulunmamıştı.

Bu belgeler ve prosedürler ancak sınırlı kapsamdaki tarihsel fenomenler için geçerli olabilirdi, çünkü akademik tarih bazı fenomenleri dikkate almazken bazı fenomenleri de özel olarak incelenmeye değer görüyor ve hiç eleştirmeden kabul ediyordu. Yani akademik tarih, "olayların tarihi" üzerinde yoğunlaşmaya kalkışmamıştı (aslında bazı ülkelerde açık bir kurumsal eğilime sahipti), ancak onun kullandığı metodoloji en kolay "kronolojik anlatı"yla uyuşuyordu. Akademik tarih kendisini bütünüyle politika, savaş ve diplomasi tarihine (ya da, okul öğretmenlerinin öğrettiği, krallar, savaşlar ve anlaşmalarla ilgili basitleştirilmiş ama tipik bir versiyona) hapsetmemekle birlikte, tarihçiyi ilgilendiren temel olayları bu çerçevenin oluşturduğunu varsaymaya eğilimli olduğuna da kuşku yoktu. Diğer konular, bilgi ve yöntemle yaklaşıldığı zaman, betimleyici etiketlerle (anayasal, ekonomik, dinsel, kültürel tarih ile sanatın, bilimin ya da pul koleksiyonculuğunun tarihi gibi) nitelenen çeşitli tarihlerin yolunu hazırlayabilirdi. Profesyonel tarihçilerin genellikle bulaşmamayı tercih ettikleri *Zeitgeist** hakkındaki birkaç belirsiz spekülasyon dışında, bu konuların tarihin ana gövdesiyle bağı ya gölgede kalıyor ya da görmezlikten geliniyordu.

Akademik tarihçiler felsefi ve metodolojik açıdan da aynı derecede çarpıcı bir masumluğa işaret etme eğilimindeydiler. Bu masumiyetin sonuçlarının, doğa bilimlerinde tartışmalı ama bilinçli, esnek biçimde pozitivizm diye adlandırabileceğimiz bir metodolojiyle çakıştığı doğrudur, fakat akademik tarihçilerin (Latin ülkeleri dışında) kendilerinin pozitivist olduklarını bilip

*) [Alm.] Belli bir çağın ya da dönemin "düşünce iklimi"; zamanın ruhu. (ç.n.)

bilmedikleri kuşkuludur. Bu insanlar çoğu durumda, en fazla önemi, belirli bir konuya (politik-askeri-diplomatik tarih) ve belirli bir coğrafi alana (diyelim, Batı ve Orta Avrupa) vermeleri gibi, diğer edinilmiş fikirler (*idées reçues*) yanında popülerleşmiş bilimsel düşüncenin saptamalarını, örneğin hipotezlerin otomatik biçimde "olgular"ın incelenmesinden çıktığını, bu açıklamanın bir neden-sonuç zinciri yığınından, yani determinizmin, evrimin, vb.'nin kavramlarından meydana geldiğini de kabul eden insanlardı. Bu insanlar, bilimsel bilgilerin, cilt cilt özenli ve paha biçilmez diziler halinde yayınladıkları belgelerin tam metinlerini ve sıralanışlarını ortaya koyabilmesiyle aynı şekilde, tarihin kesin hakikatini de açığa çıkarabileceğini varsayıyorlardı. Lord Acton'ın *Modern Cambridge Tarihi* bu tür inançların geç ama tipik bir örneğiydi.

Dolayısıyla tarih, on dokuzuncu yüzyılın insan ve sosyal bilimlerinin mütevazı standartlarına göre bile son derece geri (hatta buna bilerek geri kalmış bile diyebilirsiniz) bir disiplindi. Tarihin, geçmişteki ve şimdiki insan toplumunun daha iyi anlaşılması yönündeki katkıları gerçekten görmezlikten gelinebilir düzeydeydi ve rastlantılara bağlıydı. Ama toplumun anlaşılması bir tarih anlayışını da gerektirdiği için, insanın geçmişini keşfetmenin alternatif ve daha verimli yolları er geç bulunacaktı. İşte bu makalenin konusu, Marksizmin bu arayışlara yaptığı katkıyı ortaya koymaktır.

Ranke'den yüz yıl sonra Arnaldo Momigliano tarih yazımındaki değişiklikleri dört başlık altında toplamıştı:

1) "Ulusal tarihlerin modası geçmiş görünürken", politik ve dinsel tarih keskin bir düşüşe girmişti. Bunun karşılığında, toplumsal-iktisadi tarihe doğru dikkat çekici bir yöneliş olmuştu.

2) "Fikirler"i tarihin bir açıklaması olarak kullanmak artık olağan, hatta kolay bir durum değildi.

3) Egemen olan açıklamalar artık "toplumsal güçler"i temel alıyordu. Yalnız bu da, tarihsel olayların açıklanması ile bireysel eylemlerin açıklanması arasındaki ilişki sorununu Ranke'nin zamanına göre daha yoğun biçimde gündeme getirecekti.

4) Olayların belirli bir doğrultuda ilerlediğinden, hatta anlamlı bir gelişme sergilediğinden bahsetmek artık (1954) zorlaşmıştı.[1]

Momigliano'nun gözlemlerinin sonuncusunun (ve biz onu bir analist olmaktan ziyade, tarih yazımı devletinin bir raportörü olarak aktarıyoruz), daha önceki ya da sonraki on yıllar yerine 1950'lerde yapılmış olma ihtimali daha fazlaydı, yalnız diğer üç gözlem, açıkça tarih içinde anti-Rankeci harekette görülen eskiye dayalı ve kalıcı eğilimleri temsil etmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, hatta 1910 yılında bile,[2] bu harekette idealist bir çerçevenin yerine materyalist bir anlayışı koymaya yönelik, dolayısıyla politik tarihte bir gerilemeye, "iktisadi ya da sosyolojik" tarihte ise bir yükselişe neden olacak sistematik girişimlerde bulunulmuştu: Hiç kuşkusuz bu girişimlerin altında yatan da, o yüzyılın ikinci yarısında tarih yazımına "egemen olan" "toplum problemi"nin giderek daha acil bir dürtü olarak kendini hissettirmesiydi.[3] Açıkçası, üniversite fakülteleri ve arşiv okullarının oluşturduğu kaleleri zaptetmek coşkulu ansiklopedistlerin sandığından çok daha uzun sürmüştü. 1914'e gelindiğinde, saldıran güçler, "iktidasi tarih"in ve tarih tarafından yönlendirilen sosyolojinin dış karakollarından biraz daha fazla yer işgal edebilmiş durumdayken, savunmadaki güçler de İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar henüz tamamen geri çekilmek zorunda kalmamışlardı.[4] Bununla birlikte, anti-Rankeci hareketin genel karakteri ve başarısından kuşku duyulamayacağı ortadadır.

---

1) Arnaldo Momigliano, "One Hundred Years after Ranke", *Studies in Historiography* (Londra, 1966).

2) *Encyclopaedia Britannica*, 11. basım (Londra, 1910), "Tarih" maddesi.

3) *Enciclopedia Italiana* (Roma, 1936), "Storiografia" maddesi.

4) Savunmadaki güçler gerçekten, 1950'den sonraki yıllarda, Soğuk Savaş ikliminin elverişli koşullarını arkalarına alarak, ama öbür yandan herhalde yenilikçilerin beklenmedik derecede hızlı ilerlemelerini pekiştirememelerinden de yararlanıp oldukça başarılı bir karşı saldırı gerçekleştirmişlerdi.

Önümüzdeki acil sorun, bu yeni yönelimde Marksist etkinin ne kadar payı olduğudur. İkinci bir sorun ise, Marksist etkinin bu yeni yönelime katkısını hangi biçimde devam ettirdiğidir.

Marksizmin başından beri ciddi bir etki yaptığı tartışılmaz bir gerçektir. Genel hatlarıyla, on dokuzucu yüzyılda etkili olup tarihin yeniden kurulmasını hedefleyen -Marksizmin dışındaki- tek düşünce okulu ya da akımı pozitivizmdi (ilk harfi ister küçük ister büyük yazılsın). Fakat, on sekizinci yüzyıl Aydınlanmasının gecikmiş bir çocuğu olan pozitivizmin, on dokuzuncu yüzyılda sınırsız hayranlığımızı kazanması mümkün değildi. Pozitivizmin tarihe en önemli katkısı, doğa bilimlerinden alınmış kavramlar, yöntemler ve modellerin toplumsal araştırmalara aktarılması ve doğa bilimlerindeki keşiflerin uygun görüldüğü biçimiyle tarihe uygulanmasıydı. Bunlar gerçi görmezlikten gelinebilir başarılar değildi, ama bir tarihsel değişim modeline, biyoloji ya da jeoloji etrafında örülmüş bir evrim kuramına en yakın şey olarak sınırlı kaldıkları belliydi. 1859'dan sonra Darwinizmden hem cesaret hem de onu örnek almak tarih açısından ancak çok kaba ve yetersiz bir kılavuz olabilirdi. Sonuçta, Comte'un ya da Spencer'in esinlendirdiği tarihçilerin sayısı bir avuçtu ve onların -Buckle, hatta daha büyük Taine ya da Lamprecht gibi insanların- tarih yazımı üzerindeki etkileri de sınırlı ve geçici boyutlarda olacaktı. Pozitivizmin (küçük ya da büyük harfle) zayıflığı, Comte'un sosyolojiyi bilimlerin en yükseği olarak görmesine rağmen, toplumsal-olmayan faktörlerin etkisinden doğrudan türetilebilecek ya da doğa bilimlerini model alarak yapılabilecek saptamalar dışında, insan toplumunu karakterize eden fenomenler hakkında söyleyecek fazla sözünün olmamasıydı. Pozitivizmin tarihin insani karakteri konusundaki görüşleri de -metafiziğe varmasa bile- spekülatifti.

Demek ki, tarihin dönüşümünü isteyen en büyük itki, tarihsel yönelimi olan sosyal bilimlerden (örneğin, iktisattaki

Alman "tarihsel okul"dan), özellikle de, etkisi, onun bile kendinin saymadığı başarıların kendisine atfedileceği boyutlara ulaşmış olan Marx'tan gelmişti. Tarihsel materyalizm, bazen Marksistlerce bile, alışkanlığa dönüşmüş biçimde "ekonomik determinizm" şeklinde tanımlanıyordu. Fakat böyle bir tarife sahip çıkmayan Marx, tarihsel gelişmenin ekonomik temelinin önemini ilk kez kendisinin vurguladığını, ya da insanlık tarihinin birbirini izleyen sosyo-ekonomik sistemlerden oluştuğunu ilk kez kendisinin yazdığını da kesinlikle reddederdi. Nitekim sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarını tarihe ilk kez onun soktuğu görüşlerine de kesinlikle karşı çıkmıştı, ama nafile bir çabayla. *Enciclopedia Italiana, "Marx ha introdotto nella storiografia il concetto di classe."** diye yazmıştı.

Marksist etkinin modern tarih yazımının dönüşümüne yaptığı katkıların izini sürmek bu makalenin amacını aşıyor. Belli ki bu etki ülkeden ülkeye göre farklılık gösteriyordu. Örneğin Fransa'da, en azından İkinci Dünya Savaşı'na kadar ve Marksist fikirlerin o ülkenin entellektüel yaşamına dikkat çekici biçimde geç ve yavaş girmesi nedeniyle görece küçük bir etki yapmıştı.[5] Marksist etkilerin 1920'li yıllarda Fransız Devrimi'nin tarih yazımını kapsayan oldukça politik alana bir ölçüde (yalnız hemen hatırlatalım, Jaurès ile Georges Lefebvre'in çalışmalarının sergilemiş olduğu gibi, yerli düşünce geleneklerinden alınmış fikirlerle birarada harmanlanarak) girmiş olduğundan söz edilebilmekle birlikte, Fransız tarihçilerinin Marksizme asıl yönelişleri, tarihin ekonomik ve toplumsal boyutlarına dikkat çekmek için Marx'a kesinlikle ihtiyacı olmayan *Annales* okulu kanalıyla gerçekleşecekti. (Öte yandan, bu tür konulara duyulan ilgilerin Marksizmle özdeşleştirilmesi, *Times Literary Supplement*'ın henüz yakın bir

*) [İta.] Tarih yazımına sınıf fikrini Marx sokmuştu. (ç.n.)

5) Krş. George Lichtheim, *Marxism in Modern France* (Londra, 1966).

zamanda[6] Fernand Braudel'in bile Marx'ın etkisi altında olduğunu yazmasına neden olacak kadar güçlü bir eğilimdi.) Buna karşılık, Asya ya da Latin Amerika'da, modern tarih yazımının (ortaya çıkışının olmasa bile) geçirdiği köklü dönüşümlerin hemen her örnekte Marksizmin etkisinin yayılmasıyla özdeşleştirilebildiği ülkeler de vardır. Demek ki global çapta, Marksizmin ciddi bir etki yaptığı kabul edildiğine göre şu anda bu konuyu daha fazla deşmemize gerek yoktur.

Bizim burada ağırlık vereceğimiz şey, Marksist etkinin tarih yazımının modernleşmesinde önemli bir rol oynadığını saptamaktan ziyade, Marksizmin kesin katkılarını belirlemekte ciddi bir güçlük bulunduğunu ortaya koymak olacaktır. Çünkü, daha önce görmüş olduğumuz üzere, tarihçiler arasındaki Marksist etki, şu ya da bu şekilde Marx'la ve onun düşüncesinden esinlenmiş hareketlerle ilişkilendirilen, ancak mutlaka Marksist olmayan, ya da en etkili olduğu hallerde mutlaka Marx'ın olgun döneminin düşüncelerini de yansıtmayan birkaç güçlü, ama görece basit fikirle özdeşleştirilmiştir. Biz bu tipteki bir etkiyi "vulgar-Marksist etki" olarak adlandıracağız. Buradaki irdelemenin başlıca problemi de tarihsel analizdeki vulgar-Marksist etkileri Marksist etkilerden ayırmaktır.

Şimdi bundan bazı örnekler verelim. "Vulgar-Marksizm"in esas olarak aşağıdaki öğeleri benimsemiş olduğu açık görünmektedir:

I) "Tarihin ekonomik yorumu", yani (R. Stamıller'in deyişini aktarırsak) "ekonomik faktörün, diğer faktörlerin ona bağımlı olduğu temel faktör" olduğu inancı; daha özele inersek, o zamana kadar ekonomik konularla fazla bağlantılı görülmemiş fenomenlerin ekonomik faktöre bağımlı görülmesi. Bu yorum bir ölçüde şununla örtüşüyordu:

6) *Times Literary Supplement*, 15 Şubat 1968.

2) "Temel ve üstyapı" modeli (fikirler tarihini açıklamak için en yaygın biçimde kullanılan model). Marx ve Engels'in kendi uyarılarına ve Labriola gibi bazı ilk Marksistlerin derinlikli gözlemlerine rağmen, "temel ve üstyapı" modeli genellikle "ekonomik temel" ile "üstyapı" arasındaki basit bir egemenlik ve bağımlılık ilişkisi şeklinde yorumlanıyordu. Bu ilişkinin dolayımlandığı olgu da şuydu:

3) "Sınıf çıkarı ve sınıf mücadelesi." Buna bakarak, birçok vulgar-Marksist tarihçinin *Komünist Manifesto*'nun ilk sayfasını ve "Şimdiye kadar varolan tüm toplumların [yazılı] tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir" sözünü okumaktan daha öteye geçmedikleri izlenimine kapılabilirsiniz.

4) "Tarihsel yasalar ve tarihsel kaçınılmazlık." Haklı olarak, Marx'ın insan toplumunun tarihte sistematik ve zorunlu bir gelişme gösterdiğinde ısrar ettiği, dolayısıyla olumsallığı büyük ölçüde dışlayan ve uzun erimli hareketler hakkında genellemeler düzeyinde kalmış bir görüşe sahip olduğu doğrultusunda bir inanç vardı. İlk Marksist yazarların tarih konusunda, sürekli, tarihte bireyin ya da rastlantının rolü gibi problemlerle uğraşıp durmalarının altında yatan neden budur. Öbür yandan bu yaklaşım, örneğin sosyo-ekonomik formasyonların birbirini izleyişinde kesin ve dayatılmış bir düzenlilik şeklinde, hatta bazen insanı tarihte başka bir alternatif bulunmadığını savunma noktasına yaklaştıran mekanik bir determinizm şeklinde yorumlanabilirdi ve büyük ölçüde böyle yorumlanmıştı.

5) Tarihsel irdelemelere konu olan spesifik alanlar, Marx'ın örneğin kapitalist gelişmenin ve sanayileşmenin tarihiyle bağlantılı olarak kendisinin ilgi duyduğu konulardan, ama bazen de az çok rastgele saptamalardan seçilmişti.

6) Spesifik araştırma alanları, Marx'tan ziyade, ezilen sınıflarla (köylülerle, işçilerle) ilgili ajitasyonlarda ya da devrimlerde onun kuramıyla ilişkili hareketlerin ağırlık verdiği konulardan alınmıştı.

7) Tarih yazımının doğası ve sınırlarıyla ilgili çeşitli gözlemler, asıl olarak 2. maddedeki modelden esinlenerek ve kendilerinin sadece hakikatin peşinde olan tarafsız araştırmacılar olduklarını iddia edip, açıkçası işin iç yüzünü saptamakla iftihar eden tarihçilerin dürtüleriyle yöntemlerini açıklamaya hizmet etmesi düşünülerek yapılmıştı.

Bu özetin, en iyimser ihtimalle Marx'ın tarih hakkındaki görüşlerinden yapılmış bir seçmeyi, en kötümser ihtimalle de (genellikle Kautksy'de görüldüğü şekliyle) Marx'ın görüşlerinin Marksist-olmayan çağdaş görüşlere (örneğin, evrimci ve pozitivist görüşlere) yedirilmiş halini yansıttığı da aynı derecede açık olsa gerektir. Ayrıca, bu görüşlerin bir kısmının Marx'ı hiçbir şekilde yansıtmadığı; gerek halk hareketleri, işçi sınıfı hareketleri ve devrimci hareketlerle ilişkili her tarihçinin doğal olarak geliştirebileceği, gerekse toplumsal mücadelenin ve sosyalist ideolojinin daha önceki örnekleri üzerinde çalışmak gibi, işin içine Marx'ı sokmadan da geliştirilebilecek bakış açılarını temsil ettiği son derece açıktır. Örneğin, Kautksy'nin Thomas More üzerine kaleme aldığı ilk monografta, konunun seçiminde özellikle Marksist denebilecek hiçbir öğeye rastlayamazsınız ve bu çalışmanın temel bakış açısı vulgar-Marksist niteliktedir.

Yine de, Marksizmden alınmış ya da Marksizmle ilişkili olan öğelerin seçilmesi keyfi bir seçim değildi. Yukarıda çıkarılan kısa vulgar-Marksizm bilançosundaki 1-4. ve 7. maddeler, geleneksel tarihin yığınaklarının en kritik yerlerini havaya uçurmayı hedefleyen entellektüel bombardımanın yoğun atışlarını temsil ediyorlardı ve haliyle muazzam bir güce sahiptiler, belki de tarihsel materyalizmin daha az basitleştirilmiş versiyonlarından daha güçlüydüler ve o zamana kadar karanlık kalmış yerleri aydınlatma, tarihçileri hatırı sayılır bir zaman dilimi için tatmin etme yetenekleri bakımından ise kesinlikle çok güçlüydüler. Akıllı ve bilgili bir sosyal bilimcinin on dokuzuncu yüzyılın sonunda, geçmişle ilgili olarak şu türdeki Marksist

gözlemlerle karşılaştığı zaman hissettiği şaşkınlığın yeniden yaşanması artık çok zordur: "Reformasyon'un ekonomik bir nedenle ilişkilendirilmesi, Otuz Yıl Savaşları'nın uzunluğunun ekonomik nedenlere bağlı olması ve Descartes'ın hayvanları makinalar gibi görmesi, Manüfaktür sisteminin gelişmesiyle bağ kurulabilecek olaylardır."[7] Buna rağmen, tarihsel materyalizmle ilk kez tanıştığımız anları hatırlayanlarımız, hâlâ bu tür basit keşiflerin gözümüzde taşıdığı müthiş özgürleştirici etkiye tanıklık edebilirler.

Marx'tan alınmış öğelerle bir seçki ortaya koymak, Marksizmin ilk etkisi açısından basitleştirilmiş bir şablona bakmayı doğal, belki de zorunlu kılmış olsa bile, aynı zamanda tarihsel bir seçimi de yansıtıyordu. Örneğin Marx'ın *Kapital*'de Protestanlık ile kapitalizm arasındaki ilişkiyle ilgili birkaç saptaması, sanırım genelde ideolojinin toplumsal temeli probleminden, özelde ise dinsel ortodoks görüşlerin doğasından dolayı hemen ve yoğun ilgi duymayı hak eden bir konuydu.[8] Öte yandan, Marx'ın bir tarihçi kimliğiyle yazmaya en çok yaklaştığı, görkemli *18 Brumaire* gibi bazı çalışmalarında, herhalde en fazla açıklık getirdiği problemler -örneğin, sınıf bilinci ile köylülük- fazla bir ilgi uyandırmadığı için, tarihçiler açısından çok ilerideki zamanlara kadar uyarıcı bir rol de oynamamıştı.

Bizim, tarih yazımı üzerindeki Marksist etki olarak gördüğümüz "bütün", kesinlikle yukarıdan tanımlanan anlamda vulgar-Marksistti. Vulgar-Marksizm, birkaçı dışındaki bütün ülkelerde (örneğin, son zamanlara kadar Batı Almanya ile Amerika Birleşik Devletleri'nde) İkinci Dünya Savaşı'ndan beri egemen olan ve mevzi kazanmayı sürdüren, tarihte genel olarak ekonomik ve toplumsal faktörlere ağırlık vermekten oluşmaktadır. Burada bu

7) J. Bonar, *Philosophy and Political Economy* (Londra, 1893), s. 367.

8) Bu saptamalar, Marksist etkinin ortodoks tarih yazımına kuşku götürmez biçimde girişinin ilk örneklerinden birisine: Sombart, Weber, Troeltsch ve diğerlerinin çeşitli varyasyonlarını sahneleyecekleri ünlü temaya kaynaklık edecekti. Bu tartışma hâlâ sona ermiş değildir.

eğilimin, elbette esasen Marksist etkinin ürünü olmakla birlikte, Marx'ın düşünce sistemiyle özel bir bağının bulunmadığını tekrarlamamız gerekiyor.

Marx'ın özgül fikirlerinin tarihte ve genel olarak sosyal bilimlerde yarattığı başlıca etki, hemen hemen kesin olarak "temel ve üstyapı" kuramının, başka bir söyleyişle, birbiriyle etkileşim halindeki farklı "düzeyler"den meydana gelen bir toplum modelinin doğurduğu etkidir. Tabii Marx'ın etkileşim halindeki bu düzeyler ya da tarzlar için öngördüğü hiyerarşinin genel model açısından mutlaka kabul edilmesi gerekmez (yeter ki bir hiyerarşi getirmiş olsun).[9] Gerçekten de bu model, Marksist-olmayanlar tarafından bile çok yaygın biçimde değerli bir katkı sayılmıştır. Marx'ın tarihsel gelişmeyle ilgili özgül modeli (sınıf çatışmalarının rolü, sosyo-ekonomik formasyonların birbirini takip etmesi ve bu formasyonlardan birinden diğerine geçişin mekanizması, vb.) ise, bazı örneklerde Marksistler arasında bile çok daha tartışmalı bir konumda olmuştur. Marx'ın tarihsel gelişme modelinin özellikle tartışılması ve tarihsel doğrulamayla ilgili bilinen kriterlerle değerlendirilmesi gerektiği doğrudur. Ayrıca, bu Marksist modelin yetersiz veya yanıltıcı kanıtlara dayanan bazı kısımlarından (örneğin, Marx'ın -diyelim, bu tür toplumların bazılarındaki iç istikrarla ilgili- derin kavrayışlarını hatalı varsayımlarla birleştirdiği, Şark toplumlarını inceleme alanındaki bazı görüşlerinden) vazgeçilmesi gerektiği de kaçınılmaz bir gerçektir. Bununla birlikte, Marx'ın bugün tarihçilerin gözündeki başlıca değerinin, genelde toplumla ilgili saptamalarından ayrı olarak, tarih hakkındaki açıklamalarına bağlı olduğu bu makalenin savıdır.

Şimdiye kadar çok büyük izler bırakan Marksist (ve vulgar-Marksist) etki, tarihi sosyal bilimlerinin bir dalına çevirmeyi

9) "Üstyapısal" düzeyler tartışmasındaki görüşlerini, "temel"le ilgili savlarına göre çok daha kabataslak bırakıp bir sonuca ulaştırmayan L. Althusser'e katılmamak mümkün değildir.

amaçlayan genel bir eğilimin; bazı insanların az ya da çok derinlikli görüşleriyle karşı koyduğu, ama yirminci yüzyılda tartışma götürmez bir egemenlik de kurmuş olan bir eğilimin parçasıdır. Marksizmin geçmişte bu eğilime yaptığı başlıca katkı, pozitivizme yönelik eleştirilerinde, yani sosyal bilimlerin incelenmesini doğa bilimlerinin incelenmesine -ya da insani bilimlerin incelenmesinin insani olmayan bilimlerin incelenmesine- yedirmeye çalışan girişimlerin eleştirilmesinde toplanıyordu. Bu katkı, toplumların insanlar arasındaki ilişkiler (ki bunlar içerisinde, üretim ve yeniden üretim amacıyla girilen ilişkiler Marx'ın gözünde asli bir önem taşıyordu) sistemleri olarak kabul edilmesini içermektedir. Bu katkı ayrıca, gerek dış ortamla (insani olmayan ve insani ortamlarla) ilişkilerinde gerekse iç ilişkilerinde kendilerini koruyan varlıklar olarak bu sistemlerin yapısını ve işleyişinin analizini de içermektedir. Elbette Marksizm, ilk olma gibi geçerli iddiaları olsa bile, tek yapısal-işlevselci toplum kuramı değildir. Yalnız iki noktada diğer kuramların çoğundan ayrılmaktadır. Birincisi, Marksizm, toplumsal fenomenler içinde ("temel" ve "üstyapı" gibi) bir hiyerarşi bulunduğunda; ikincisi her toplum içinde, sistemin kendisini işlerlikli bir yapı olarak korumasını dengeleyen iç gerilimler ("çelişkiler") yaşandığında ısrar etmektedir.[10]

Marksizmin bu özgüllüklerinin önemini tarih alanında göz-leyebilirsiniz, çünkü tarih, toplumların kendilerini niçin ve nasıl değiştirdiklerini, hatta köklü bir dönüşüme uğrattıklarını, başka bir söyleyişle toplumsal evrimin[11] olgularını bu özgüllükler sayesinde açıklayabilmektedir. Marx'ın müthiş cazibesi her zaman için hem toplumsal yapının varlığını hem de

10) "Temel"in teknoloji ya da iktisattan değil, "bu üretim ilişkilerinin bütünselliği"nden, yani, maddi üretim ilişkilerinin bir düzeyine uygulandığı şekliyle, en geniş anlamıyla toplumsal örgütlenmeden oluştuğunu vurgulamaya gerek yoktur sanıyorum.

11) Açıktır ki bu terimin kullanılması biyolojik evrim süreciyle herhangi bir benzerliği içermez.

bu yapının tarihsiliğini, dolayısıyla değişiminin içsel dinamiğini vurgulamakta ısrar etmesinden gelmiştir. Toplumsal sistemlerin varlığının genel bir kabul gördüğü (ama bu sistemlerin analizinin, anti-tarihsel değilse bile, tarihsel olmayan bir temelde yapılması pahasına) günümüzde, Marx'ın tarihi zorunlu bir boyut olarak vurgulaması herhalde her zamankinden daha temel bir önem taşımaktadır.

Bu bakış açısı, günümüz sosyal bilimlerinde egemen olan kuramlara yönelik iki özgül eleştiriyi içerir.

Birincisi, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, sosyal bilimlerin büyük kısmına egemen olan ve gücünü hem bilimsel ilerlemenin şu anki aşamasında gelişkin mekanik modellerin etkileyici verimliliğinden, hem de toplumsal devrim içermeyen toplumsal değişim sağlama yöntemlerini aramasından alan mekanizmanın eleştirisidir. Bunlara, toplumsal alanda kullanılmaya uygun yeni teknolojilerin ve paranın zenginliğinin (bunlar sadece en zengin sanayi ülkelerinde vardır), bu tipteki bir "toplum mühendisliği"ni ve ona dayanan kuramları bu tür ülkelerde çok cazip hale getirmesi de eklenebilir. Böylesi kuramlar aslında "problem çözme"yi amaçlayan girişimlerdir ve kuramsal açıdan bakıldığında, onlara denk düşen on dokuzuncu yüzyıldaki kuramlardan herhalde çok daha kaba ve son derece ilkel oldukları da söylenebilir. Bu yüzden çok sayıda sosyal bilimci -ister bilinçli olarak ister *de facto* olsun- tarih sürecini, "geleneksel" toplumdan "modern" topluma ya da "sanayi" toplumuna doğru tek bir değişim olayına indirgerler (burada "modern"in tanımı ileri sanayi ülkelerinin, hatta yirminci yüzyıl ortasındaki ABD'nin koşulları temel alınarak yapılırken, "geleneksel" toplumun tanımı da "modernlik"ten yoksun olmayı baz almaktadır). Kolaylık olsun diye, bu tek büyük adım, Rostow'un Ekonomik Büyümenin Aşamaları gibi daha küçük alt adımlara bölünebilir. Bu modeller, tarihin -hayati olduğu iddia edilse de- küçük bir diliminde yoğunlaşmak adına büyük kısmını elemekte, dolayısıyla küçük bir zaman diliminde bile

tarihsel değişim mekanizmalarını müthiş derecede basitleştirmektedir. Öbür yandan, bu tür modellerin tarihçileri etkilemesinin asıl nedeni, onları geliştiren sosyal bilimlerin büyüklüğü ile prestijinin, tarihsel araştırmacıları, kendilerinin etkileyeceği projelere girişmeye cesaretlendirmesidir. Oysa bunların tarihsel değişim açısından yeterli bir model sağlayamayacakları açıktır ya da açık olmalıdır, yalnız şu anda oldukça popüler olmaları nedeniyle Marksistlerin bu durumu bize sürekli hatırlatması önemli bir noktadır.

İkinci eleştiri, muazzam derecede daha gelişkin olsalar bile, tarihsiliği bütünüyle reddedebildikleri, ya da başka bir şeye dönüştürebildikleri kadarıyla bazı bakımlardan daha da kısır olan yapısal-işlevsel kuramların eleştirisidir. Böylesi yapısal-işlevsel görüşler Marksizmin etki alanı içindeyken daha etkilidir, çünkü ona, genellikle birlikte anıldığı on dokuzuncu yüzyılın karakteristik evrimciliğinden kurtulması için bir araç sağlar gibi görünürler. Yalnız bunun bir bedeli vardır ve bu bedel de, Marx'ınki dahil olmak üzere yine on dokuzuncu yüzyılın başka bir ayırıcı özelliği olan "ilerleme" kavramından kopulacak olmasıdır. Öyleyse niçin böyle bir şey yapmayı isteyelim?[12] Böyle bir şey yapmayı Marx'ın kendisi kesinlikle istemezdi: Marx *Kapital*'in ikinci cildini Darwin'e adamak istemişti ve Engels'in Marx'ın mezarının başında sarf ettiği sözlere, Darwin'in organik doğa için yaptığı gibi Marx'ın da insanlık tarihinde evrimin yasasını keşfetmesinden dolayı övgüler yağdırmasına karşı çıkması pek düşünülemezdi. (Marx ilerlemeyi evrimden ayırmayı kesinlikle istemiyordu ve nitekim Darwin'i özellikle bu yüzden, ilerlemeyi evrimin tesadüfi bir yan ürünü durumuna getirmekle suçlamıştı.)[13]

12) Marksizmin "evrimci" yönüne karşı sahnelenen bu isyanın, örneğin Kautskyci ortodoks görüşlerin -politik sebeplerden dolayı- reddedilmesinin tarihsel nedenleri vardı, ama biz burada bu sorunların üzerinde durmuyoruz.

13) Marx'tan Engels'e, 7 Ağustos 1866, Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 42 (Londra, 1987), s. 304.

Tarihteki temel sorun, hem çeşitli toplumsal grupların farklılaşmasının, hem de bir toplumun bir türünün başka bir toplum türüne dönüşmesinin ya da dönüşememesinin mekanizmasını keşfetmektir. Bu mekanizma, Marksistlerin ve sağduyunun can alıcı önemde gördüğü insanın doğa üzerindeki denetimi gibi bazı konularda kesinlikle tek yönlü değişimi veya ilerlemeyi de -en azından yeterince uzun bir zaman dilimi içinde- içermektedir. Toplumsal gelişmeyle ilgili bu tür mekanizmaların biyolojik evrimin mekanizmalarıyla aynı ya da benzer olduğunu varsaymadığımız sürece, burada "evrim" terimini kullanmanın geçerli bir nedeni yok gibidir.

Tartışma kuşkusuz terminolojik boyutla sınırlı değildir ve iki türdeki (farklı toplum tipleriyle değer yargıları, başka bir deyişle, toplum tiplerini bir çeşit hiyerarşik düzene göre derecelendirme olanağı hakkındaki ve değişim mekanizmaları konusundaki) anlaşmazlığı gizlemektedir. Yapısal-işlevselcilikler toplumları "daha üst" ve "daha aşağı" diye derecelendirmekten kaçınmaya eğilimlidirler; bunun nedeni, kısmen, toplumsal antropologların "uygar insanlar"ın toplumsal evrimde sözde üstün oldukları için "barbarlar"ı yönetecekleri iddiasını kabul etmeyi reddetmeleri, kısmen de, formel işlevselci kriterlere göre, gerçekte böyle bir hiyerarşinin bulunmamasıdır. Eskimolar toplumsal bir grup olarak[14] varolma problemlerini kendi usulleriyle, Alaska'nın beyaz yerlileri kadar başarıyla -hatta bazılarına göre, daha başarılı biçimde- çözerler. Belirli koşullarda ve belirli varsayımlara göre, sihre dayalı düşünce kendince bilimsel düşünce kadar mantıklı ve kendi amacı için yeterli olabilir...

Tarihçiler, ya da diğer sosyal bilimciler, bir sistemin genel yapısından ziyade özgül içeriğini açıklamak istedikleri sürece

14) Lévi-Strauss'un akrabalık sistemlerinden (ya da diğer toplumsal vasıtalardan), "işlevi toplumsal grubun sürekliliğini sağlamak olan koordineli bir bütün" olarak bahsetmesi anlamında: Sol Tax (der.), *Anthropology Today* (1962), s. 343.

çok yararlı olmamakla birlikte, bunlar geçerli gözlemlerdir.[15] Fakat evrimci değişim sorunu açısından da hiçbir anlam taşımazlar. İnsan toplumları, eğer kalıcı olmak istiyorlarsa, kendilerini başarıyla yönetebilmek zorundadırlar, bu yüzden varolan toplumların hepsi işlevsel bakımdan yeterli olmalıdır: aksi takdirde, bekârlık kuralına bağlı oldukları için bir cinsel üreme ya da dışa açılma sistemlerinin bulunmaması nedeniyle tarihin sayfasından silinen Shaker'ların* yazgısını paylaşmak zorunda kalacaklardır. Toplumları, üyeleri arasındaki iç ilişkiler sistemlerine göre karşılaştırmak, kaçınılmaz olarak benzer şeyleri birbiriyle karşılaştırmak anlamına gelir. Asıl onları dış doğayı denetleme yeteneklerine göre karşılaştırdığımız zaman, farklılıkların hemen göze çarpacağı kesindir.

İkinci anlaşmazlık konusu daha temel önemdedir. Yapısal-işlevsel analizin çoğu versiyonu eşzamanlıdır: bu analizler ne kadar derin ve karmaşık olursa, konu düşünürü ilgilendiriyorsa eğer, dinamikleştirici bir öğe olarak devreye sokulması gereken toplumsal statikle sınırlı kalırlar.[16] Tabii bunun tatmin edici düzeyde yapılıp yapılamayacağı yapısalcılar içinde bile ciddi bir tartışma konusudur. Hem işlevi hem de tarihsel değişimi açıklamak üzere *aynı analizin* kullanılamayacağı genel kabul gören bir bakış açısıdır. Yalnız burada parmak basacağımız nokta, Marx'ın basit ve genişlemiş yeniden üretim şemaları gibi, statik ve dinamik için ayrı analiz modelleri geliştirmenin meşru olmaması değil, tarihsel irdelemenin bu farklı modeller arasında bağ

15) "Fonksiyonel analizin doğru biçimde yeniden canlandırılmış bir çözümlemesinde bile, açıklayıcı yönün çok sınırlı olduğu doğrudur; özellikle de, belli bir *p* parçasının *s* sisteminde yer almasının nedenine ilişkin hiçbir açıklama getirmez.": Carl Hempel, L. Gross (der.), *Symposium on Social Theory* (1959).
*) Amerika'daki bir Protestan mezhebi. (ç.n.)
16) Lévi-Strauss'un akrabalık modelleri hakkında yazarken belirttiği gibi, "Bu mekanizmayı etkileyen dışsal bir faktör olmasaydı pek düzgün biçimde işleyemez ve toplumsal yapı statik kalırdı. Oysa durum böyle değildir; kuramsal modele, yapıdaki artzamanlı değişiklikleri açıklamayı sağlayacak yeni öğeler ekleme ihtiyacı da buradan kaynaklanmaktadır": Tax (der.), *Social Anthropology*, s. 343.

kurulmasını istenilir bir duruma getirmesidir. Yapısalcının en basit çözümü, değişimi atlamak ve tarihi başka birilerine bırakmak, hatta (daha önceki Britanyalı toplumsal antropologların bazılarının yaptığı gibi) fiilen onun anlamını bile reddetmektir. Yine de değişim ortadan kalkmadığı için, yapısalcılık bunu açıklamanın yollarını bulmak zorundadır.

Açıklayıcı yollar bulmak, yapısalcılığı kanımca ya Marksizme daha da yaklaştıracak, ya da evrimci değişimin reddedilmesine götürecektir. Lévi-Strauss'un (ve Althusser'in) yaklaşımı bence ikinci seçeneğe eğilimlidir. Tarihsel değişim burada, yeterince uzun bir sürede farklı kalıplar halinde birleşmesi beklenebilecek ve sınırlı olsa bile muhtemel kombinasyonları tüketecek belli "öğeler"in (Lévi-Strauss'tan aktarırsak, genetikteki genlere benzer biçimde) yer değiştirmesi ve biraraya toplanması haline gelmektedir.[17] Tarih, güya, satranç gibi son hamlelerine gelmiş bir oyundaki tüm ihtimallerle oynama sürecidir. Ama nasıl bir düzenle? Kuram bize bu konuda hiçbir ipucu sunmaz.

Tarihsel evrimin özgül problemi tam da burada kendisini gösterir. Marx'ın, öğelerin -ya da Althusser'in vurguladığı biçimiyle "form"ların- biraraya gelmesini ve yeniden biraraya gelmesini tasarladığı kuşkusuz doğrudur. Marx, diğer açılardan olduğu gibi bu açıdan da yapısalcı bir *ön metin* sunar, ya da, daha kesin bir ifadeyle, Lévi-Strauss'un (kendisinin kabul ettiği gibi) ondan, en azından kısmen, terim ödünç alabildiği bir düşünürdür.[18] Marx'ın düşünce sisteminin, daha önceki Marksist geleneklerin birkaç istisnayla (Sovyet Marksizminin Stalin dönemindeki bazı gelişmeleri -attıkları adımların sonuçlarının tam olarak farkında olmasalar da- bunlar arasında sayılmalıdır)

---

17) "Ne olursa olsun, Marksizmin *bir tarihsicilik olmadığını* doğrulayanın, bu 'kombinasyon' kavramının doğası olduğu açıktır: Çünkü Marksist tarih kavramı bu 'kombinasyon' *formlarının* çeşitliliği ilkesine dayanır". Krş. Althusser, *Lire le Capital*, Cilt 2 (Paris, 1965), s. 153.

18) R. Bastide (der.), *Sens et usage du terme structure dans les sciences sociales et humaines* (Paris, 1962), s. 143.

kesin olarak göz ardı ettikleri bir boyutunu aklımıza getirmek önemlidir. Bu öğelerin ve onların muhtemel kombinasyonlarının analizinin (genetikte olduğu gibi), kuramsal açıdan mümkün olan ve olmayan şeyleri saptayarak evrim kuramları üzerinde faydalı bir denetim sağladığını aklımızda tutmak daha da önemlidir. Ayrıca, böyle bir analizin çeşitli toplumsal "düzeyler" (temel ve üstyapı) tanımına ve onların ilişkilerine -Althusser'in ortaya attığı şekilde-[19] daha büyük bir kesinlik kazandırabilmesi de mümkündür, fakat bu soru yine de açık kalacaktır. Analizin yapmadığı şey, yirminci yüzyıldaki Britanya'nın neolitik çağdaki Britanya'dan çok farklı bir yer olmasının, sosyo-ekonomik formasyonların birbirini takip etmesinin, bir formasyondan başka bir formasyona geçişlerin mekanizmasının, hatta Marx'ın ömrünün büyük kısmını bu tür soruları yanıtlamaya hasretmesinin nedenlerini açıklamaktır.

Böyle sorulara yanıt verilmesi bekleniyorsa, Marksizmi diğer yapısal-işlevsel kuramlardan ayıran özgüllüklerin ikisinin (toplumsal üretim ilişkilerinin asli önemde olduğu bir düzeyler modeli ile sistemler içinde iç çelişkilerin -sınıf çatışması bunun sadece özel bir durumudur- varlığı) ortaya konulması zorunludur.

Düzeyler hiyerarşisi, tarihin niçin bir *yönü* olduğunu açıklamak için gereklidir. Tarihin yönü, insanın doğadan giderek daha fazla özgürleşmesini ve bir bütün olarak tarihi (yine Lévi-Strauss'un sözcükleriyle ifade edersek) "yönelimli ve geriye

19) "Böylelikle, bazı üretim ilişkilerinin, hukuksal, politik ve ideolojik bir *üstyapının* varlığını kendi varoluş koşulu olarak varsaydığı ve bu üstyapının neden zorunlu olarak *özgül* olması gerektiği görülür... Ayrıca, diğer bazı üretim ilişkilerinin politik üstyapı olarak değil, yalnızca bir ideolojik üstyapı (sınıfsız toplumlar) olarak adlandırıldıkları görülür. Son olarak, söz konusu üretim ilişkilerinin doğası, üstyapının şu veya bu biçimi şeklinde adlandırılıp adlandırılmamasıyla kalmaz, aynı zamanda toplumsal bütünün şu veya bu düzeyine tahsis edilmiş bir *etkinlik derecesini* belirlediği de görülür.": Althusser, *Lire le Capital*, s. 153.

döndürülemez" hale getiren doğayı denetleme yeteneğinin artmasını gösterir. Toplumsal üretim ilişkilerini temel almayan bir düzeyler hiyerarşisi kendiliğinden bu özelliği kazanmayacaktır. Kaldı ki, insanın doğa üzerindeki denetim süreci ve bu sürecin ilerlemesi, yalnızca üretim güçlerinde (örneğin, yeni tekniklerde) değil, ayrıca toplumsal üretim ilişkilerinde değişimler olmasını kapsadığı için, sosyo-ekonomik sistemlerin sıralanışında belli bir düzeni zaten varsaymaktadır. (Yalnız bu, *Politik Ekonominin Eleştirisi'ne Önsöz*'de aktarılan formasyonların, Marx'ın inanmadığı bir kronolojik dizilişle, hele evrensel bir tek yönlü evrim kuramı olarak sıralandığının kabul edilmesini içermez. Fakat, belli toplumsal fenomenlerin tarihte diğer fenomenlerden daha önce belirmesinin, örneğin şehir-kır ikiliğini yaşayan ekonomilerin bu ikiliği yaşanmayan ekonomilerden önce varolmasının düşünülemeyeceğini içerir.) Aynı nedenle, sistemlerin sıralanışının, teknolojik (geri teknolojilerin ileri teknolojilerden önce gelmesi) ya da ekonomik (*Naturalwirtschaft*, doğal ekonomiden sonra *Geldwirtschaft*, para ekonomisinin gelmesi) açıdan tek bir boyutta yapılamayacağını, ayrıca toplumsal sistemlerinin de dikkate alınması gerektiği düşüncesini içerir.[20] Zira, sistemlerin dizilişinde "sosyolojik" ya da "ekonomik" ağırlıklı olmak yerine ikisinin eşzamanlı olarak dikkate alınması, Marx'ın tarihsel düşüncesinin temel bir özelliğidir. Toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkileri (yani, en geniş anlamıyla toplumun örgütlenmesi) ile üretimin maddi güçleri birbirinden ayrılamaz.

Tarihsel gelişmenin bu "yönelim"i göz önünde bulundurulunca, sosyo-ekonomik sistemlerin içsel çelişkileri, sonradan "gelişme" halini alan değişimlere uygun mekanizmayı sağlayacaktır. (Böyle bir mekanizma olmasa, içsel çelişkilerin sadece dönemsel dalgalanmalar doğurup, istikrarın bozulup yeniden

20) Bunlar elbette, eğer yararlı görürsek, verili öğelerin farklı kombinasyonları şeklinde nitelenebilir.

kurulduğu sonu gelmez bir süreçten ibaret kalacağı söylenebilir ve kuşkusuz bu tür değişiklikler farklı toplumların birbirleriyle temasları ve çatışmalarından da kaynaklanabilir.) İçsel çelişkilerin asıl anlamı -istikrarın ve sürekliliğin norm, değişimin istisna olduğu varsayımı, hatta vulgar sosyal bilimlerde sıklıkla rastlanan, spesifik bir sistemin tüm değişimlerin özlemini çektiği model olduğu yönündeki daha saf varsayım dışında- basit birer "aksaklık" şeklinde tanımlanamamalarıdır.[21] Şimdilerde toplumsal antropologlar arasında eskisinden çok daha fazla kabul gördüğü gibi, yalnızca bir sistemin korunmasını öngören bir yapısal model yetersizdir. Böyle bir modelin yansıtması gereken gerçek, istikrar sağlayıcı öğeler ile istikrarı bozucu öğelerin eşzamanlı biçimde varolduğudur. Nitekim Marksist modelin (o modelin vulgar-Marksist şablonlarının değilse bile) dayandığı gerçek de budur.

Böylesi ikili (diyalektik) bir modeli kurup ondan yararlanmak zordur, çünkü pratikte, onu ya istikrarlı bir fonksiyonalizm modeli ya da bir devrimci değişim modeli olarak öngörmek daha cazip olabilir, halbuki modelin ilginçliği iki öğenin de birarada olmasıdır. İçsel gerilimlerin bazen, onları fonksiyonel istikrar sağlayıcılar olarak geri besleyerek kendi istikrarını koruyan bir modele yeniden absorbe edilebilmesi -bazen edilememesi de- aynı derecede önemlidir. Sanayi-öncesi şehirlerde şehirli pleblerin ayaklanmalarında görüldüğü ya da (Max Gluckman'ın aydınlatıcı deyişini kullanırsak) "isyan ritüelleri"nde ya da başka yollarla kurumsallaştığı gibi, sınıf çatışması bir tür emniyet supabıyla düzenlenebilir, ama bazen de düzenlenemez. Devlet olağan koşullarda, sınıf çatışmasını

21) Dikkatimizi, insanlar arasında ilişki kurma sistemleri olarak toplumsal sistemlere yoğunlaştırdığımız sürece, bunların normal olarak bireyler ile gruplar arasındaki, daha metaforik bir ifadeyle değer sistemleri, roller, vb. arasındaki çatışmalar biçimini almaları beklense de, buna içsel çelişkilerin basitçe "çatışmalar" diye sınıflandırılıp sınıflandırılamamalarının kuşkulu olduğu da eklenebilir.

görünüşte sınıfların üstünde ve dışında duran (uzaktaki krala biçilen "adalet pınarı" rolüyle) istikrarlı bir kurumlar ve değerler çerçevesi içinde denetim altına alarak meşrulaştıracak ve böylece, aksi takdirde iç gerilimleri yüzünden parçalanma ihtimaliyle yüz yüze gelecek olan bir toplumun devamını sağlayacaktır. *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni*'nde yorumlandığı şekliyle, devletin kökeni ve fonksiyonuyla ilgili klasik Marksist kuram da bunu öngörmektedir.[22] Fakat devletin bu işlevini ve meşruiyetini -uyruklarının gözünde bile- kaybettiği durumlar vardır ve böylesi durumlar, gerçekten yoksulların sefaletinin doğrudan nedeni olmasa bile, Thomas More'un deyişini kullanırsak "zenginlerin yoksulların yararına bir komplosu" olarak görünebilir.

Modelin bu çelişkili doğası, toplum içinde, düzenlenmiş istikrarı ve yıkıcılığı temsil eden *ayrı* fenomenlerin (bunlar, "tüccar sermayesi" gibi güya feodal toplumla entegre edilebilecek toplumsal gruplar ve "sanayi burjuvazisi" gibi feodal toplumla birleştirilemeyecek gruplar veya salt "reformist" ve bilinçli biçimde "devrimci" olan toplumsal hareketlerdir) kuşku götürmez varlığına gönderme yaparak gizlenebilir. Gelgelelim, bu tür ayrımlar varolsa ve bunlar -oldukları yerlerde- toplumun iç çelişkilerinin (ki Marx'ın gözünde sadece sınıf çatışmalarından ibaret de *değildi* bu çelişkiler)[23] gelişmesinde belli bir aşamayı yansıtsalar bile, aynı fenomenlerin duruma göre fonksiyonlarının değişmesi de (sözgelimi, sınıflı toplumun eski düzeninin restorasyonunu amaçlayan hareketlerin, bazı köylü hareketlerinde görüldüğü biçimiyle, toplumsal devrimlere

---

22) Devletin bu fonksiyona sahip tek kurum olup olmadığı sorunu Gramsci gibi Marksistlerin kafasını çok meşgul etmiştir, ama bu konu burada bizi ilgilendirmiyor.

23) G. Lichtheim (*Marxism*, Londra, 1961, s. 152), haklı olarak, sınıf uzlaşmazlığının, Marx'ın antik Roma toplumunun dağılışıyla ilgili modelinde ancak tali bir rol oynadığına işaret etmektedir. "Köle isyanları"ndan kaynaklanmış olması gereken bu görüşün Marx'ta hiçbir temeli yoktur.

dönüşmesi, bilinçli devrimci partilerin statüko tarafından emilmesi gibi) eşit derecede önemli bir noktadır.[24]

Çeşitli alanlardaki sosyal bilimciler (hayvan ekolojistleri, bilhassa topluluk dinamiği ve hayvanların toplumsal davranışlarını inceleyen öğrenciler dahil olmak üzere), ne kadar zor da olsa, gerilime veya çatışmaya dayalı dengelerle ilgili modeller kurmaya yaklaşmaya başlamışlar ve böylece Marksizme doğru bir adım daha atıp, mantıksal olarak düzen problemini değişimden öncelikli görüp, toplumsal yaşamdaki bütünleştirici ve normatif öğeleri vurgulayan eski sosyoloji modellerinden uzaklaşmışlardır. Aynı zamanda burada, Marx'ın kendi modelinin, yazılarındaki muğlaklıktan kurtarılıp belirgin hale getirilmesi zorunluluğu, bu modelin daha fazla derinleştirilip geliştirilmesinin yararlı olabileceği, on dokuzuncu yüzyılın -Engels'in formülasyonlarında Marx'ın düşüncelerinde olduğundan daha açık biçimde rastlanan- bazı kalıntılarının temizlenmesi gerekliliği de özellikle vurgulanmalıdır.

Bu durumda bile, sosyo-ekonomik formasyonların doğası ve sıralanışının *özgül* tarihsel problemleri ile bu formasyonların içsel gelişimleri ve etkileşimlerinin mekanizmalarına henüz bir açıklama getirmiş olmayız. Zaten bunlar, Marx'tan bu yana ve özellikle son on yıllarda yoğun tartışmalara konu olmuş alanlardır[25] ve bazı açılardan Marx'ı bir hayli ilerletmişlerdir.[26]

---

24) Worsley'in dediği gibi, "bir sistem içindeki değişim, ya sistemde yapısal değişimi hazırlayacak şekilde birikmek, ya da bir tür arındırıcı mekanizmayla aşılmak zorundadır" ("The Analysis of Rebellion and Revolution in Modern British Social Anthropology", *Science and Society* 25/1, 1961, s. 37). Toplumsal ilişkilerdeki ritüelleşme, başka koşullarda dayanılamaz olan gerilimlerin sembolik bir temsiliyle anlamlı kılınmaktadır.

25) Bunu, Marx'ta çok az yer verilen gözlemlerden (ki bunların en önemlilerinden bazıları -*Grundrisse*'dekiler gibi- henüz on beş yıl öncesine kadar bilinmiyordu) kaynaklanan, Şark toplumlarıyla ilgili çok sayıda araştırma ve tartışma olmasıyla karşılaştırabilirsiniz.

26) Örneğin tarih-öncesi alanında. Marksizmi geçmişe uygulamakta İngilizce konuşulan ülkelerde herhalde en özgün tarihsel beyin olan V. Gordon Childe'ın çalışması.

Son analiz, özellikle pre-kapitalist toplumları ele alışında ciddi boşluklar bulunduğuna dikkat çekmekle birlikte, Marx'ın genel yaklaşımı ile bakışının ne kadar parlak ve derin olduğunu doğrulamaktadır. Fakat, bu temalar somut tarihsel bilgiler ışığında ele alınmak dışında, gelişigüzel biçimde bile pek tartışılamaz, yani bugünkü kollokyum bağlamında tartışılamaz. Böyle bir tartışmaya girilmeyince, Marx'ın yaklaşımının hâlâ, insanlık tarihinin tüm sürecini açıklamamızı sağlayan ve modern tartışmalar için en verimli başlangıç noktasını oluşturan tek yaklaşım olduğu şeklindeki kendi inancımı ortaya koyabilirim.

Marx'ın tarihsel konulardaki en olgun düşüncelerini içeren bazı metinler (bilhassa 1857-1858 yıllarında kaleme alınmış olan *Grundrisse*) 1950'lere kadar fiilen elde bulunmamasına rağmen, bu görüşlerin hiçbirisi özellikle yeni değildir. Dahası, vulgar-Marksist modellerin uygulanmasının giderek daha az kazanç getirmeye başlaması son on yıllarda Marksist tarih yazımında ciddi ilerlemeler kaydedilmesine yol açmıştır.[27] Gerçekten de, çağdaş Batılı Marksist tarih yazımının en karakteristik özelliklerinden birisi, ekonomik-determinist türdeki basit, mekanik şemaların eleştirilmesidir.

Öte yandan, Marksist tarihçiler Marx'ı ciddi ölçüde geçmiş olsalar da olmasalar da, onların katkıları, sosyal bilimlerde şimdilerde gerçekleşen değişikliklerden dolayı yeni bir önem kazanmaktadır. Engels'in ölümünden sonraki ilk elli yılda tarihsel materyalizmin başlıca fonksiyonu, pozitivizmin aşırı basitleştirmelerinden kaçmarak tarihi sosyal bilimlere daha çok yaklaştırmak olduğu halde, bugün sosyal bilimlerin kendisinde hızlı bir tarihselleşmeyle karşı karşıyayız. Üstelik sosyal bilimler, akademik tarih yazımından herhangi bir yardım gelmediği için, yollarını giderek daha çok ve el yordamıyla, kendilerine

---

27) Örneğin, Amerikan köle toplumları ve köleliğin kaldırılması problemi konusunda, Dr. Eric Williams'ın *Capitalism and Slavery*'deki (Kapitalizm ve Kölelik) (Londra, 1964) görüşleri ile Profesör Eugene Genevose'nin yaklaşımlarını karşılaştırınız.

özgü prosedürleri geçmişin incelenmesine uygulayarak kendileri çizmeye başlamışlar; dahası teknik açıdan genellikle ileri noktalara ulaşmışlar, yalnız, bazı bakımlardan on dokuzuncu yüzyılın modellerinden daha da kaba tarihsel değişim modellerine dayanmışlardır.[28] İşte, Marx'ın tarihsel materyalizminin büyüklüğünün görüleceği yer burasıdır. Ve tarihsel yönelimli sosyal bilimciler Marx'ın tarihte ekonomik ve toplumsal öğelerin önemini ısrarla vurgulamasına, yirminci yüzyıl başındaki tarihçilere kıyasla daha az ihtiyaç duyarken, buna karşılık, Marx'ın kuramının, kendisinden hemen sonraki tarihçi kuşaklarını fazla etkilemiş olmayan yönlerini daha kışkırtıcı görme ihtimalleri bu durumu değiştirmez.

Bu saptamanın, bugün tarihsel yönelimli sosyal bilimin bazı alanlarındaki tartışmalarda Marksizan fikirlerin tartışmasız bir üstünlüğü olmasını açıklayıp açıklamadığı başka bir sorundur.[29] Marksist tarihçilerin ya da Marksist okuldan yetişmiş tarihçilerin şu andaki tartışılmaz üstünlüğü, kesinlikle entellektüellerle öğrencilerin son on yıldaki büyük oranda radikalleşmesinden, devrimlerin Üçüncü Dünya'daki etkisinden, özgün bilimsel çalışmalara aykırı Marksist ortodoks görüşlerin çökmesinden ve kuşakların değişmesi gibi basit bir faktörden kaynaklanmaktadır. Zira, 1950'li yıllarda yaygın biçimde okunan kitapları yayınlayan yayınevlerinin başında duran ve akademik yaşamda kıdemli pozisyonlarda bulunan Marksistler, genellikle zaten kariyerlerinin normal seyriyle tepeye çıkmış olan, 1930'ların ya da 1940'ların radikalleşmiş öğrencileriydi. Bununla birlikte, Marx'ın doğumunun yüz ellinci ve *Kapital*'in yazılışının yüzüncü yıldönümünü kutlarken, Marksizmin tarih

28) Bu durum, özgül toplumlara uygulanan ekonomik büyüme kuramı ile siyaset bilimi ve sosyolojideki "modernleşme" kuramları gibi alanlarda özellikle açıktır.

29) Kapitalist gelişmenin sanayi-öncesi toplumlar üzerindeki politik etkisi ile, daha genel olarak, modern toplumsal hareketler ve devrimlerin "tarih-öncesi"nin tartışılması iyi bir örnektir.

yazımı alanındaki ciddi etkisi ile Marx'tan esinlenmiş olan ya da çalışmalarında Marksist okullarda yetişmelerinin etkileri görülen çok sayıdaki tarihçinin yan yana gelmesine -eğer Marksistsek bundan memnun olarak- dikkat çekmemezlik edemeyiz.

11
MARX VE TARİH

Bu konferans metni 1983'te San Marino Cumhuriyeti'nin organize ettiği Marx'ın Ölümünün Yüzüncü Yılı Konferansı'nda sunulmuş ve New Left Review*'un 143. sayısında (Şubat 1984, s. 39-50) basılmıştır.*

Burada Marksist tarih anlayışının, Marx'ın ölümünden yüz yıl sonraki temaları ile problemlerini tartışacağız. Bu yıldönümü anması bir kutlama töreni olmamakla birlikte, konuşmama Marx'ın tarih yazımında benzersiz bir rol oynadığını hatırlatarak başlamayı önemli buluyorum. Şimdi bunu doğrulayan üç örnek göstereceğim. İlk örneğim otobiyografik niteliklidir. 1930'lu yıllarda Cambridge'de öğrenciyken, en yetenekli genç kızlarla erkeklerin pek çoğu Komünist Parti'ye katılmıştı. Ancak o günler son derece seçkin bir üniversitenin tarihinde çok parlak bir devir olduğundan, birçoğu dizlerinin dibinde oturdukları büyük öğretmenlerden derinlemesine etkilenmişlerdi. Orada genç komünistler olan bizler kendi aramızda şakayla karışık kıyaslamalar

yapardık: Komünist filozoflar, Wittgensteincılar; komünist iktisatçılar, Keynesçiler; komünist edebiyat öğrencileri de F.R. Leavis'in izleyicileriydi. Peki, ya tarihçiler? Tarihçiler Marksistti, çünkü Cambridge'de ya da başka bir okulda, bir usta ve esin kaynağı olarak Marx'la boy ölçüşebilecek tek bir tarihçi bile tanımıyorduk (yalnız Marc Bloch gibi bazı büyük isimlerin adını işitmiştik). İkinci örneğim de buna benzerdir. Bu günlerden otuz yıl sonra, 1969'da, Nobel Ödülü sahibi Sir John Hicks *Theory of Economic History* (İktisadi Tarihin Kuramı) adlı çalışmasını yayınlamıştı. Hicks şöyle yazıyordu: "[Tarihin genel yönünü saptamak isteyenlerin] çoğu... Marksizan kategorilerden, ya da bunların değişik versiyonlarından yararlanacaktır ve diğer yaklaşımlarda dikkate alınacak şeyler çok az olduğundan bu durum kesinlikle şaşırtıcı gelmemelidir. Yine de, *Das Kapital*'den sonraki yüz yılda... çok az sayıda düşünce çıkması da olağandışı bir durumdur."[1] Vereceğim üçüncü örnek, daha başlığına bakar bakmaz Marx'la bir bağlantı kurulan Fernand Braudel'in görkemli yapıtı *Capitalism and Material Life*'dan (Kapitalizm ve Maddi Yaşam) alınmıştır. Bu nefis çalışmada Marx'ın adı diğer yazarlardan, *Fransız* yazarlardan bile çok daha sık anılır. Kendi ülkesinin düşünürlerini küçümsemeye kesinlikle düşkün olmayan bir ülkenin yazarı tarafından övülmek başlı başına son derece etkileyici bir durumdur.

Marx'ın tarih yazma üzerindeki etkisi aslında apaçık bir gelişme değildir. Zira, materyalist tarih anlayışı Marksizmin özünü yansıtmakla ve yazdığı her şey tarihle yüklü olmakla birlikte, Marx'ın kendisi tarihçilerin anladığı biçimiyle fazla tarih metni çıkarmamıştı. Bu açıdan Engels daha çok tarihçiydi ve kütüphanelerde haklı olarak "tarih" bölümüne sokulabilecek daha fazla yapıt üretmişti. Elbette Marx da tarih üzerine çalışmalar yapıyordu ve bu konuda son derece geniş bir bilgi sahibiydi.

---

1) J.R. Hicks, *A Theory of Economic History* (Londra, Oxford ve New York, 1969), s. 3.

ama, daha sonra *On Sekizinci Yüzyılın Gizli Diplomatik Tarihi* adıyla da yayınlanan ve çalışmaları içinde en az değer taşıyan metinlerden oluşan, polemik niteliğindeki bir dizi Çarlık aleyhtarı makalesini saymazsak, başlığında "Tarih" sözcüğünün geçtiği hiçbir çalışması yoktu. Bizim Marx'ın tarihsel yazıları diye biraraya toplayabileceğimiz metinler, hemen hemen sadece, bir ölçüde tarihsel arkaplana yedirilmiş güncel politik analizlerden ve gazetecilik yorumlarından oluşmaktadır. Onun yazdığı, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* gibi güncel politik analizler gerçekten etkileyici çalışmalardır. Ayrıca, ciltler dolusu gazetecilik yorumları da -aynı ölçüde ilgiye değer olmamakla birlikte- çok dikkat çekici analizleri içerir (örneğin, Hindistan üzerine makalelerini aklınıza getirin). Bunlar, her koşulda Marx'ın kendi yöntemini, gerek tarihin gerekse o zamandan beri tarih haline gelmiş bir dönemin somut problemlerine uyguladığı örneklerdir. Yalnız bunlar, geçmişi inceleyen insanların kolaylıkla anlayabileceği gibi, tarih metni olarak yazılmamışlardır. Son olarak, Marx'ın kapitalizmle ilgili çalışmalarında da muazzam miktarlarda tarihsel materyal, tarihsel örnek ve tarihle ilintili başka malzemeler bulunduğunun altını çizmeliyiz.

Demek ki, Marx'ın tarihsel çalışmalarının büyük kısmı, kuramsal ve politik yazılarıyla iç içe geçmiş durumdadır. Bu çalışmalarda tarihsel gelişmeler az çok uzun vadeli bir çerçevede, insanın gelişmesinin tüm evrimini kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Dolayısıyla Marx'ın bu çalışmaları, kısa dönemler ya da belirli konular ve problemler üzerine yazılarıyla, ayrıca olayların ayrıntılı tarihlerine eğilen metinleriyle birlikte okunmalıdır. Yine de Marx'ta, fiili tarihsel gelişme süreciyle ilgili tam bir senteze rastlamak mümkün değildir. *Kapital* bile "kapitalizmin 1867'ye kadarki tarihi" olarak değerlendirilemez.

Gerek bu durumun, gerekse Marksist tarihçilerin Marx üzerine yorumlarda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda onun yapmadığı şeyleri yapmalarının, ikisi küçük, biri büyük üç nedeni

vardır. Birincisi, Marx, bildiğimiz üzere, yazı projelerini tamamlamakta büyük zorluklar çekmişti. İkincisi, çerçevesi 1840'ların ortalarında belirlenmiş sınırlar içinde kalmakla birlikte, görüşlerinin belli dönüşümlerden geçmesi ölümüne kadar devam etmişti. Üçüncüsü ve en önemlisi, Marx olgunluk eserlerinde tarihi bilerek ters yönde incelemiş, analizinin çıkış noktası olarak gelişkin kapitalizmi seçmişti. "Maymun"un anatomisinin ipucu "insan"dı. Kuşkusuz bunun anti-tarihsel bir prosedür olduğu söylenemez. Bu yaklaşımın içerdiği düşünce, "geçmiş"in, gerek tarihsel sürecin bir parçası olması, gerekse tarihsel sürecin tek başına bu süreçle ve geçmişle ilgili verileri analiz edip anlamamızı sağlaması nedeniyle, yalnızca ve asıl olarak kendi terimleriyle aulaşılamayacağıdır.

Materyalist tarih anlayışının merkezinde yer alan *emek* kavramına bakalım. Niteliksel bakımdan farklı ve kıyaslanamaz türdeki özgül emek türlerinden ayrı olan bir genelde-emek kavramına kapitalizmden önce -ya da Adam Smith'ten önce- rastlanmıyordu. Fakat, insanın tarihini global, uzun vadeli bir anlamda, insanlığın doğadan giderek çok daha etkin biçimde yararlanması ve dönüşüme uğratması şeklinde anlamak istiyorsak, "genelde toplumsal emek" kavramının özsel bir yeri olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Gelecek analizi, gelecekteki tarihsel gelişmeleri temel alarak, düşünürlerin insanın tarihini başka bir merkezi analitik kavramla yeniden yorumlamasını sağlayan karşılaştırmalı analitik keşifler yapıp yapamayacaklarını gösteremeyeceğine göre, Marx'ın yaklaşımı hâlâ tartışılabilir bir konumdadır. Bu nokta, farazi bir gelecekteki gelişmenin Marx'ın emek analizinin, en azından insanlık tarihinin açıkça can alıcı bazı yönleri açısından taşıdığı merkezi önemi ortadan kaldırabileceğini düşünmesek bile, analizdeki potansiyel bir boşluğu temsil etmektedir. Benim amacım da Marx'ı tartışmaya açmak değil, onun yaklaşımının tarihçilerin bilmek istedikleri şeylerin çoğunu (örneğin, feodalizmden kapitalizme geçişin pek çok yönünü) zorunlu olarak dışarıda bıraktığını göstermektir. Friedrich

Engels "fiilen olmuş şeyler"e her zaman daha fazla eğilmiş olmasına rağmen, bu sorunların üzerinde durmak daha sonraki Marksistlere kalmıştır.

Yine de Marx'ın tarihçiler (burada sadece Marksist tarihçileri de kastetmiyoruz) üzerindeki etkisi, hem onun insanın tarihsel gelişimini ilkel komünal toplumdan kapitalizme kadarki genel eğilimini şemalarla ya da ipuçlarıyla ortaya koyan genel kuramına (materyalist tarih anlayışına), hem de geçmişin belli yönleri, dönemleri ve problemlerine ilişkin somut gözlemlerine dayanmıştır. Ben, son derece etkileyici oldukları, ayrıca müthiş ölçüde uyarıcı ve aydınlatıcı olabilecekleri kanısını taşısam bile, Marx'ın gözlemleriyle ilgili olarak çok fazla şey söylemek istemiyorum. *Kapital*'in birinci cildinde, Protestanlık konusuna üç ya da dört defa ve öylesine değinildiğini, yine de genelde din ve özelde Protestanlık ile kapitalist üretim tarzı arasındaki ilişkiyi kapsayan tartışmanın bunları temel aldığını görebilirsiniz. Benzer biçimde, *Kapital*'de Descartes'la ilgili tek bir dipnot vardır ve bu dipnotta, onun görüşleri (hayvanları makinalar olarak, felsefeyi doğaya egemen olmanın ve insan yaşamını kusursuzlaştırmanın bir aracı, gerçeği spekülatifin karşıtı olarak ele alan) "manüfaktür dönemi"yle ilişkilendirilmekte ve ilk iktisatçıların kendi filozofları olarak neden Hobbes ile Bacon'ı, daha sonraki iktisatçıların da neden Locke'u tercih ettikleri sorusu ortaya atılmaktadır. (Dudley North, Descartes'ın yönteminin "politik ekonomiyi eski bâtıl inançlarından kurtarmaya başlamış" olduğuna inanıyordu.)[2] 1890'lı yıllarda Marksist-olmayan araştırmacılar bu noktayı zaten Marx'ın dikkat çekici özgünlüğünün bir örneği olarak vurgulamışlardı ve ondan bugün bile en azından bir sömestrlik seminer malzemesi çıkarılabilir. Ancak bu toplantıdaki hiç kimseyi Marx'ın dehası ya da bilgisi ve ilgi alanlarının kapsamı konusunda ikna etmemize gerek yoktur. Marx'ın geçmişin belli

2) Akt. Karl Marx, *Capital* (Harmondsworth, 1976), Cilt 1, s. 513.

yönlerine eğilen yazılarının önemli bir kısmının kaçınılmaz biçimde kendi yaşadığı zamanlarda varolan tarihsel bilgileri yansıttığı da ayrıca vurgulanmalıdır.

Materyalist tarih anlayışı, günümüzde hem Marksist-olmayanlar ve anti-Marksistler tarafından hem de Marksizmin kendi içinden gelen itirazlarla karşılaştığı ya da çeşitli eleştirilere uğradığı için daha uzun uzadıya tartışılmaya değerdir. Materyalist tarih anlayışı kuşaklar boyunca Marksizmin en az tartışılan yönü olarak kalmış ve -bence haklı olarak- Marksizmin özü sayılmıştır. Marx'ın ve Engels'in Alman felsefesi ile ideolojisine yönelttikleri eleştirilerle birlikte geliştirilmiş olan materyalist tarih anlayışı, özünde "fikirler, düşünceler ve kavramların insanları, onların maddi koşullarını ve gerçek yaşamı ürettiği, belirlediği ve onlar üzerinde egemenlik kurduğu" inancını yıkmayı hedefleyen bir yaklaşımdı.[3] Bu anlayış 1846'dan sonra özünde hep aynı kalmıştır ve değişik şekillerde tekrarlanmakla birlikte, tek bir cümlede özetlenebilir: "Yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen yaşamdır."[4] Bu düşünce *Alman İdeolojisi*'nde geliştirilmiştir:

> Demek ki bu tarih anlayışı, gerçek üretim sürecinin -yaşamın maddi üretiminden başlayarak- açıklanmasına; bu üretim tarzıyla bağlı ve onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişkilerin, yani çeşitli aşamalarıyla sivil toplumun tüm tarihin temeli olarak korunmasına; onun devlet şeklindeki eyleminin tanımlanmasına; tüm farklı kuramsal ürünlerle bilinç, din, felsefe, ahlâk vb. biçimlerinin açıklanmasına ve bunların oluşum sürecinin en temelinden itibaren izlenmesine dayanır; böylece her şey, bütünlüğü içinde (dolayısıyla, çeşitli yönlerinin karşılıklı etkileriyle birlikte) gösterilebilir.[5]

---

3) Karl Marx ve Friedrich Engels. *The German Ideology*, *Collected Works* içinde (Londra, 1976), s. 24 (çeviri değiştirilmiştir).
4) *A.g.y.*, s. 37.
5) *A.g.y.*, s. 53.

Geçerken, Marx ve Engels'e göre "gerçek üretim süreci"nin "yaşamın kendisinin maddi üretimi"yle sınırlı olmayıp, ondan daha geniş bir şey olduğuna parmak basmalıyız. Eric Wolf'un yerinde formülasyonunu aktaracak olursak. "gerçek üretim süreci" "doğa, çalışma, toplumsal emek ile toplumsal örgütlenme arasındaki karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve karmaşık ilişkiler bütünü"dür.[6] Burada ayrıca insanların hem elle hem kafayla üretim yaptığına da dikkat çekmeliyiz.[7]

Bu anlayış tarihin kendisi değil, bir tarih kılavuzu, bir araştırma programıdır. Yine *Alman İdeolojisi*'nden aktaralım:

> Kurgunun bitip gerçek yaşamın başladığı yerde gerçek, pozitif bilim; insanın pratik faaliyetlerinin, pratik gelişme sürecinin açıklanması başlar... Gerçeklik tanımlandığında. kendi kendine yeterli felsefe [.....] varoluş aracını kaybeder ve onun yerini, olsa olsa, insanların tarihsel gelişmesinin gözlenmesinden çıkarılan en genel sonuçların, soyutlamaların bir özeti alabilir. Bu soyutlamalar. kendi başlarınayken; gerçek tarihten koparıldıklarında hiçbir değer taşımazlar ve bu halleriyle ancak tarihsel malzemelerin düzenlenmesinin. ayrı tabakaların sıralanışının gösterilmesini kolaylaştırabilirler. Ama. felsefe gibi, tarihteki çağları düzgün biçimde sıralayabilecek bir reçete ya da şema sağlaması kesinlikle söz konusu olmaz.[8]

En eksiksiz formülasyon 1859'da *Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı*'da görünmüştür. Kuşkusuz. bu formülasyonu reddeden kişilere hâlâ Marksist denip denemeyeceği tartışmalıdır. Bununla birlikte, bu son derece özlü formülasyonun geliştirilmesi gerektiği de tamamen açıktır: Çünkü terimlerdeki muğlaklık, üretim "güçleri" ile "toplumsal üretim ilişkileri"nin tam olarak neyi ifade ettiği, "ekonomik temel"in, "üstyapı"nın, vb.'nin nelerden oluştuğu konularında tartışmalara yol açmıştır. Ayrıca,

---

6) Eric R. Wolf. *Europe and the People without History* (Berkeley. 1983). s. 74.
7) *A.g.y.*, s. 75.
8) Marx ve Engels. *German Ideology*, s. 37.

insanların bilinci olduğu için, materyalist tarih anlayışının tarihsel açıklamanın kendisi değil, tarihsel açıklamanın *temeli* olduğu da başından beri son derece açıktır. Tarih, ekolojiye benzemez: İnsanlar kararlar alır ve olup bitenler hakkında düşünürler. Dolayısıyla bu anlayışın, kaçınılmaz olarak neler yaşanacağını, tarihsel dönüşümün genel işleyişinden ayrı biçimde keşfetmemize olanak tanıması anlamında determinist olup olmadığı fazla açık değildir. Zira tarihsel kaçınılmazlık sorunu ancak geriye dönük biçimde kesin olarak belirlenebilir ve o zaman bile bir totoloji olmaktan öteye gidemez: Olmuş olan şeylerin kaçınılmaz olmasının nedeni başka bir şeyin olmamasıydı, dolayısıyla başka neler olabileceği akademik bir tartışma konusudur.

Marx, belirli bir tarihsel sonucun -komünizmin-, tarihsel gelişmenin kaçınılmaz sonucu olduğunu *a priori* kanıtlamak istiyordu. Oysa böyle bir şeyin bilimsel tarihsel analizle gösterilemeyeceği kesinlikle açıktır. En başından beri görünen şey, tarihsel materyalizmin *ekonomik* determinizm olmadığıydı: Tarihteki ekonomik-olmayan fenomenlerin hepsi özgül ekonomik fenomenlerden türetilemezdi ve belirli olaylar ya da tarihler bu anlamıyla belirlenmiş değildi. Tarihsel materyalizmin en katı yorumcuları bile (Plehanov) tarihte bireyin ve rastlantının rolünü uzun uzadıya tartışmışlardı. Engels, onun formülasyonları hakkında hangi felsefi eleştiriler getirilebilirse getirilsin, son dönemlerinde Bloch, Schmidt, Starkenburg ve diğerlerine yazdığı mektuplarında bu noktada son derece netti. Marx'ın kendisi de, *18 Brumaire* gibi özgül metinleri ile 1850'lerdeki gazetecilik yazılarında, görüşünün temelde aynı kaldığını hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde vurgulamaktadır.

Gerçekte, materyalist tarih anlayışıyla ilgili en kritik tartışmalar, toplumsal varlık ile bilinç arasındaki temel ilişki ekseninde yürütülmüştür. Yani bu tartışmalar, felsefi düşüncelerden ("idealizm"e karşı "materyalizm" gibi), hatta politik sorunlardan ("özgür irade'nin ve insanın bilinçli eyleminin rolü nedir?", "koşullar olgun değilse nasıl hareket edebiliriz?") ziyade,

karşılaştırmalı tarihin ve toplumsal antropolojinin ampirik problemlerinde odaklanmıştır. Bu açıdan tipik bir argüman, kısmen bunun geriye bakılarak yapılan bir tarihsel ayrım olması, kısmen de toplumsal üretim ilişkilerin yapısının, onlara indirgenemeyecek kavramlar ve kültürle şekillenmesi nedeniyle, toplumsal üretim ilişkilerinin fikirler ve kavramlardan (yani, temelin üstyapıdan) ayrılamayacağıdır. Başka bir itiraz noktası ise, belirli bir üretim tarzı, *n* tipindeki kavramlarla bağdaştığı için, bunların "temel"e indirgenerek açıklanamayacağıdır. Anlaşılacağı üzere, aynı maddi temele sahip, ama toplumsal ilişkileri, ideolojileri ve diğer üstyapısal özelliklerinin yapılanışı bakımından değişiklik gösteren toplumlar olduğunu biliyoruz. Bu çerçevede insanların evrenle ilgili görüşleri, onların toplumsal varoluş biçimlerini (en azından toplumsal varoluşlarının evrenle ilgili görüşlerini belirlediği ölçüde) belirlemektedir. Dolayısıyla bu görüşleri belirleyen etkenler tamamen farklı biçimde, örneğin Lévi-Strauss'u izleyerek, sınırlı sayıdaki entellektüel kavramların bir dizi varyasyonu şeklinde analiz edilmelidir.

Şimdi, Marx'ın kültür üzerine soyutlama yapıp yapmadığı sorununu bir kenara bırakalım. (Benim görüşümce, Marx güncel tarihsel yazılarında ekonomik indirgemeciliğin tam zıttı bir bakış açısıyla hareket etmektedir.) Temel olgu hep aynıdır: Herhangi bir toplumun, tarihsel gelişmesinin herhangi bir anındaki analizi, kendi üretim tarzının analiziyle: şöyle ki, a) "insan ile doğa arasındaki metabolizma"nın teknik-ekonomik biçimiyle, b) emeği harekete geçiren, yerleştiren ve dağıtan toplumsal düzenlemelerle başlamak zorundadır.

Bence bu bakış açısı bugün için de geçerlidir. Yirminci yüzyılın sonundaki Britanya ya da İtalya hakkında anlamak istediğimiz şeyler varsa, açıkça üretim tarzında 1950'ler ve 1960'larda gerçekleşen dev boyutlu dönüşümlerle yola çıkmak zorundayız. En ilkel toplumlarda, akrabalığa dayalı örgütlenme ve fikirler sistemi (ki bu sistemde akrabalığa dayalı örgütlenme yalnızca bir boyutu oluşturur), yiyecek toplamaya

dayalı bir ekonomiyle mi yoksa yiyecek üretimi yapan bir ekonomiyle mi karşı karşıya olduğumuza göre değişik bir çehreye bürünecektir. Örneğin, Wolf'un işaret ettiği gibi,[9] yiyecek toplamaya dayalı bir ekonomide yiyeceklere ulaşma becerisine sahip herkes için yeterince kaynak varken, yiyecek üreten bir ekonomide (tarımsal ya da çobanıl) bu kaynaklara ulaşma olanağı kısıtlıdır.

Temel ve üstyapı anlayışı bir dizi analitik önceliği belirlemekte başat bir yer tutmakla birlikte, bu noktada materyalist tarih anlayışı başka ve daha ciddi bir eleştiriyle karşılaşır. Çünkü Marx, üretim tarzının asli bir önemi olduğunu, üstyapının bir anlamda "insanlar arasındaki özsel ayrımlar"a (yani, toplumsal üretim ilişkilerine) uyum gösterdiğini düşünmenin yanı sıra; toplumun maddi üretim ilişkilerinin gelişmesine ve gelişen bu ilişkilerin mevcut üretim ilişkileriyle, onların görece esnek olmayan üstyapısal ifadeleriyle çelişkiye düşmesine, daha sonra da mevcut ilişkilerin yeni gelişen ilişkilerin öne geçmesine zemin hazırlamasına yönelik kaçınılmaz bir evrimci eğilim bulunduğunu da savunmaktadır. Öyleyse, G.A. Cohen'in ileri sürdüğü gibi, bu evrimci eğilim en genel anlamıyla teknolojiktir.

Problem, böylesi bir evrimci eğilimin, bütün dünya tarihi boyunca, bugüne kadar kuşku götürmez biçimde varolduğu için yaşanması gerekmesinde değildir. Asıl problem, bu eğilimin açıkça evrensel olmamasıdır. Toplumlarda böylesi bir eğilimi yansıtmayan ya da belli bir noktada kesintiye uğrayan pek çok durumu açıklayabilmemize rağmen, bu yeterli değildir. Yiyecek toplamadan yiyecek üretmeye ilerleme doğrultusunda dünya çapında genel bir eğilim bulunduğundan pekâlâ söz edebiliriz, ama aynı saptamayı, dünyayı bir ve yalnızca bir bölgesel üsten hareket ederek fethetmiş bulunan teknolojideki ve sanayileşmedeki modern gelişmeler için yapamayız.

---

9) Wolf, *Europe*, s. 91-92.

Bu durum bir paradoks yaratıyor gibi görünmektedir. *Ya* toplumun maddi üretim güçlerinin gelişmesi yönünde, ya da belli bir noktayı aşarak gelişmesi yönünde genel bir eğilim yoktur; ki bu durumda Batı kapitalizminin gelişmesi asıl olarak böyle bir genel eğilime referans yapmadan açıklanmak zorundadır ve materyalist tarih anlayışı da en iyi ihtimalle özel bir durumu açıklamak amacıyla kullanılabilir. (Yine geçerken, insanların sürekli olarak doğa üzerindeki denetimlerini arttıracak bir şekilde hareket ettikleri görüşünden vazgeçmenin, tarihsel ve diğer etkenler bakımından hem gerçekçi hem de verimli olmayacağına dikkat çekmek istiyorum.) *Ya da* böyle bir genel tarihsel eğilim vardır ve bu durumda da niçin her yerde etkili olmadığını, hatta bazı örneklerde (Çin gibi) fiilen karşı yönde bir durumun gerçekleştiğini açıklamak zorunda kalırız. Görünen o ki, maddi temel üzerinde yer alan üstyapı ve toplumsal yapının gücü, ataleti ya da başka bir gücü dışında hiçbir şey bu maddi temelin hareketini ayakta tutamayacaktı.

Bana sorarsanız, bu durum, dünyayı *yorumlamanın* bir yolu olarak materyalist tarih anlayışı açısından çözümsüz bir problem yaratmaz. Evrimin tek bir doğru çizgide ilerlediğine inanan birisi olmayan Marx'ın kendisi, bazı toplumların klasik antik çağdan feodalizme ve oradan kapitalizme doğru bir evrim geçirirken, bazı toplumların (kabaca Asyatik üretim tarzı başlığı altında gruplandırdığı toplumların) böyle bir evrimden geçmemesinin nedenleri konusunda bir açıklama getirmişti. Ne var ki bu durumun, dünyayı *değiştirmenin* bir yolu olarak materyalist tarih anlayışı açısından çözülmesi çok güç bir problem yaratacağı da belirtilmelidir. Marx'ın bu konudaki argümanının özü, devrimin, üretim güçlerinin üretim ilişkilerinin "kapitalist kabuğu"yla bağdaşmaz olduğu bir noktaya ulaşmış olması ya da ulaşmak zorunluluğunda olmasına bağlı olarak gerçekleşmesi gerektiğiydi. Peki ama, başka toplumlarda maddi güçlerin gelişmesi yönünde bir eğilim bulunmadığı, ya da maddi güçlerin gelişmesinin kontrol altına alındığı, geri plana atıldığı ya da *1859 Önsözü*'nde

yazıldığı anlamda toplumsal örgütlenmenin ve üstyapının gücü nedeniyle devrime yol açmasının önlendiği gösterilebilirse, o zaman aynı duruma niçin burjuva toplumunda da rastlanmasındı? Kuşkusuz kapitalizmden sosyalizme geçişin zorunluluğu, hatta kaçınılmazlığını ortaya koyan daha alçakgönüllü bir tarihsel sav formüle etmek mümkün, hatta görece kolaydır. Yalnız böyle bir durumda, Karl Marx açısından önemli, takipçileri (kendim dahil olmak üzere) açısından ise kesinlikle önemli olan iki şeyi kaybetmiş oluruz: a) sosyalizmin zaferinin tüm tarihsel evrimin mantıksal sonu olduğu duygusu, b) sosyalizmin zaferinin, "antagonist" bir toplum olamayacağına ve olmayacağına göre "tarihöncesi"nin sonuna işaret edeceği duygusu.

Gelinen bu nokta, *Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı*'ya *Önsöz*'de "bir toplumun ekonomik yapısını meydana getiren ve maddi varoluş araçlarının üretim tarzını oluşturan üretim ilişkilerinin toplamı" şeklinde tanımlanan "üretim tarzı" kavramının değerini etkilemez. Toplumsal üretim ilişkileri nasıl gösterilirse gösterilsin ve toplumda başka hangi fonksiyonları yerine getirirse getirsin, üretim tarzı, üretici güçlerin gelişmesinin ve artığın bölüştürülmesinin hangi biçimlere bürüneceğini, toplumun yapılarını değiştirip değiştiremeyeceğini, uygun anlarda başka bir üretim tarzına geçişin nasıl gerçekleşebileceğini ya da gerçekleşeceğini belirleyen yapıyı oluşturacaktır. Üretim tarzı ayrıca üstyapısal olanakların çerçevesini de çizer. Kısacası üretim tarzı, insan toplumlarının çeşitli biçimlerini ve onların gerek karşılıklı etkileşimleri gerekse tarihsel dinamiklerini anlamamızın temelidir.

Üretim tarzı bir toplumla özdeş değildir: "Toplum" bir insan ilişkileri sistemi, daha kesin bir ifadeyle, insan grupları arasındaki ilişkilerin sistemli halidir. "Üretim tarzı" kavramı ise, bu grupların -farklı toplumlarda çeşitli biçimlerde ve belli bir mesafe içinde gerçekleşebilecek- dizilişini gösteren güçleri saptamaya hizmet eder. Üretim tarzları, kronolojik ya da başka açılardan bir düzene sahip olan, bir dizi evrim aşamasını mı oluşturur? Marx'ın üretim tarzlarını, insanın doğadan süreç içinde

daha fazla özgürleşmesini ve doğa üzerinde denetim kurmasının üretim güçlerini de üretim ilişkilerini de etkilediği bir dizi aşama olarak gördüğüne kuşku yok gibidir. Bu kriterlere göre bakıldığında, çeşitli üretim tarzlarının yükselen bir çizgi halinde dizileceği düşünülebilirdi. Ancak bazı üretim tarzlarının diğerlerinden daha önce gelmesi (örneğin, meta üretimini ya da buharlı motorları gerektiren üretim tarzlarının, bunları gerektirmeyen modellerden daha önce olması) açıkça düşünülemezken, Marx'ın öngördüğü üretim tarzları listesiyle tek bir yönde giden bir kronolojik sıralama oluşturmak da amaçlanmış değildir. Aslında, insanın gelişmesinin (varsayıma dayalı) en erken aşamaları dışında, çeşitli üretim tarzlarının birarada ve etkileşim halinde varolması gözlem yapmayla ilişkili bir konudur.

Bir üretim tarzı, hem üretimde belli bir programın (üretim yapmanın belli bir teknoloji ve üretken işbölümüne dayanan bir yolu), hem de "özgül, tarihsel bakımdan ortaya çıkan bir toplumsal ilişkiler bütünü"nün somutlaşmış halidir. Bu süreçte emek, gelişimlerinin belli bir aşamasındaki "aletler, beceriler, organizasyon ve bilgi vasıtasıyla doğadan enerji elde etmekte kullanılırken", toplumsal düzeyde üretilen artık da birikim amacıyla ya da başka bir amaçla dolaşıma girer, bölüştürülür ve kullanılır. Marksist bir tarih bu fonksiyonların ikisini de ele almak durumundadır.

Antropolog Eric Wolf'un *Europe and the Peoples without History* (Avrupa ve Tarihsiz Halklar) başlığını taşıyan, oldukça özgün ve önemli kitabının zayıflığı işte bu noktada yatmaktadır. Wolf bu kitabında, kapitalizmin global çaptaki genişlemesi ile zaferinin, kendi dünya sistemine entegre ettiği kapitalizm-öncesi toplumları nasıl etkilediğini, kapitalizmin de bir anlamıyla çoğul üretim tarzları içinde kök salarken hangi değişikliklere uğrayıp şeklinin değiştiğini göstermeye çalışır. Dolayısıyla, nedenlerden ziyade bağlantılar üzerinde duran, ama nedenlerin analizinde bağlantıların asli bir yer tuttuğunun da anlaşılabileceği bir kitaptır bu. Wolf'un kitabı, farklı toplumların "değişkenliğinin...

stratejik özellikleri"ni, başka bir söyleyişle, toplumların kapitalizmle temas kurmaktan dolayı hangi bakımlardan değişip değişemeyeceklerini kavramanın bir yolunu çok başarılı bir biçimde sergilemektedir. Ayrıca, üretim tarzları ile onların içinde yaşayan toplumlar ve bu toplumların ideolojileri ya da "kültürler"i arasındaki ilişkiler açısından aydınlatıcı bir kılavuzdur.[10] Bu kitabın başaramadığı, daha doğrusu başarmayı amaçlamadığı şey ise, maddi temelin ve işbölümünün hareketlerini, dolayısıyla üretim tarzlarının dönüşüm süreçlerini açıklamaktır.

Wolf, çalışmasını şu üç genel üretim tarzı ya da üretim tarzı "ailesi" üzerine kurar: "akrabalık ilişkileri"yle tanımlanan üretim tarzı, "haraca dayalı" üretim tarzı ve "kapitalist" üretim tarzı. Ancak "akrabalık ilişkileri"yle tanımlanan üretim tarzı içinde avcı toplumlardan yiyecek toplayıcı toplumlara geçişi mümkün görmekle birlikte, "haraççı" üretim tarzı hem Marx'ın "feodal" dediği hem de "Asyatik" diye adlandırdığı toplumları kapsayan, muazzam bir sistemler dizisini temsil etmektedir. Tüm üretim tarzlarında, "artığa", esas olarak politik ve askeri güce sahip yönetici gruplarca el konulur. Samir Amin'den ödünç alınmış bu genel sınıflandırma hakkında söylenecek çok şey vardır, yalnız bu şemanın başlıca eksikliği, "haraca dayalı" üretim tarzının, açıkça üretim kapasitesinin çok farklı aşamalarında bulunan toplumları (Karanlık Çağlar'daki Batılı feodal lordlardan Çin İmparatorluğu'na, şehirsiz ekonomilerden şehirleşmiş ekonomilere kadar) kapsamasıdır. Nitekim bu analiz, haraca dayalı üretim tarzının bir çeşidinin gelişkin kapitalizmi niçin, nasıl ve ne zaman doğurduğu şeklindeki temel probleme ancak dağınık göndermelerle temas etmektedir.

Özetle, üretim tarzlarının analizi, mevcut maddi üretim güçlerinin, yani hem teknolojinin ve onun örgütlenmesinin hem de ekonomik modelin incelenmesine dayanmalıdır. Zira, aynı önsözün daha sonraki bir pasajında sık sık aktardığı gibi,

10) A.g.y., s. 389.

Marx'ın politik ekonominin sivil toplumun anatomisi olduğunu ileri sürdüğü unutulmamalıdır. Yine de, üretim tarzlarının ve onların dönüşüme uğramasının geleneksel analizi bir şekilde geliştirilmelidir -ve son zamanlardaki Marksist çalışmalarda bu fiilen yapılmıştır. Bir üretim tarzının fiilen başka bir üretim tarzına dönüşmesi genellikle nedensel ve tek bir yönde ilerleyen bir zemine oturtulmuştur: Dolayısıyla, her üretim tarzı içinde, onun dönüşmesinin yolunu açacak dinamiği ve güçleri doğuran bir "temel çelişki" bulunduğu ileri sürülmüştür. Yalnız bunun -kapitalizm boyutu dışında- Marx'ın kendi görüşü olup olmadığı belli değildir ve -özellikle Batı feodalizminden kapitalizme geçiş konusuyla bağlantılı olarak- kesinlikle büyük sıkıntılara ve sonu gelmez tartışmalara yol açmaktadır.

Aşağıdaki iki varsayımı benimsemek daha yararlı görünmektedir. Birincisi, bir üretim tarzı içindeki, onun kalıcılığını bozmaya eğilimli olan temel öğeler, kendi bağrında dönüşümün kesinliğinden ziyade bir potansiyel durumu taşımakta, ama, üretim tarzının yapısına bağlı olarak da, mümkün olan dönüşüme belli sınırlar getirmektedir. İkincisi, bir üretim tarzının bir başkasına dönüşmesine yol açan mekanizmalar yalnızca o üretim tarzının içsel mekanizmaları olmayabilir; bunlar, farklı şekilde yapılanmış toplumların kesişmesinden ve etkileşiminden kaynaklanabilir. Bu anlamıyla, tüm gelişme *karma* bir gelişmedir. Dolayısıyla, diyelim Akdeniz'deki klasik antik çağın kendine özgü sistemini doğuran özel bölgesel koşullara ya da Batı Avrupa'nın *manor*'ları* ve şehirleri içinde feodalizmin kapitalizme dönüşmesine bakmak yerine, gelişmenin belli bir aşamasında bu alanların kendilerini üzerinde buldukları yan yollara ve kavşaklara çıkan çeşitli yollara bakmamız gerekmektedir.

Bana Marx'ın anlayışı doğrultusunda kusursuz görünen ve eğer gerekirse metinlerle de desteklenebilecek olan bu yaklaşım, kapitalizme gidişin yolunu açan toplumlar ile -kapitalizmin sızıp

*) Feodalizmde ekonomik, toplumsal/politik ve idari/coğrafi bir birim; bu birim bir köy olabileceği gibi, köyler topluluğundan da oluşabilir. (ç.n.)

fethetmesine kadar- o yolda ilerleyemeyen toplumların birarada varolmasını açıklamayı kolaylaştırmaktadır. Ancak bu yaklaşım, ayrıca, kapitalizm tarihçilerinin giderek daha iyi farkına vardıkları bir noktaya, bu sistemin evriminin de karma bir evrim olduğuna, bu sistemin önceden varolan malzemelerden yararlanarak, onları adapte ederek ama aynı zamanda onlar tarafından da şekillenerek inşa edildiğine dikkat çekmektedir. Çalışan sınıfların oluşumu ve gelişimi üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalar bu noktayı oldukça iyi aydınlatmıştır. Aslında, dünya tarihinde son yirmi beş yılın derin toplumsal dönüşümlerle geçmesinin bir nedeni de, şimdiye kadar kapitalizmin işleyişinin asli parçaları olarak görülen böylesi pre-kapitalist öğelerin, nihayet kapitalist gelişme tarafından, bir zamanlar oynadıkları hayati rolü artık yerine getiremeyecekleri ölçüde aşındırılmış olmalarıdır. Bunu söylerken aklımda tuttuğum örnek elbette ailedir.

Bu konuşmanın başında aktardığım doğrultuda Marx'ın tarihçilerin gözünde taşıdığı eşsiz anlamı gösteren örneklere yeniden dönmek istiyorum. Marx hâlâ, yeterli denebilecek her tarih çalışmasının asli temelidir, çünkü -şimdiye kadar- bir bütün olarak tarih üzerine metodolojik bir yaklaşım formüle etmeye, insanın toplumsal evriminin bütün sürecini zihninde tasarlayıp açıklamaya bir tek o girişmiştir. Bu bakımdan Marx, tarihçiler üzerinde kuramsal etki yapmakta tek gerçek rakibi olan Max Weber'den üstündür ve pek çok bakımdan önemli bir tamamlayıcı ve düzeltici konumundadır. Marx'ı temel alan bir tarih, Weberci eklemeleri olmadan düşünülemez, ama Weberci bir tarih de Marx'ı, en azından Marksist *Fragestellung*'u* çıkış noktası olarak almadığı ölçüde yeterli olamaz. İnsanın toplumsal evriminin geçirdiği tüm süreçleri araştırmak, verdiği yanıtlar kabul edilmese dahi, Marx'ın yönelttiği tipteki soruları sormak demektir. Birinci soruda örtük biçimde bulunan ikinci büyük soruyu (bu evrimin niçin eşit ve tek yönde ilerlememesinin,

*) [Alm.] soru sorma çerçevesi; soru yöneltme bağlamı. (ç.n.)

bilakis olağanüstü derecede eşitsiz ve birleşik olmasının nedenlerini) yanıtlamak istediğimizde de aynı durumla karşılaşırız. Marksist yaklaşıma karşı ortaya atılan alternatif yanıtlar ise biyolojik evrimi temel alan görüşlerden (örneğin, sosyo-biyoloji) ibarettir, ne var ki bunların yetersiz oldukları da gün gibi açıktır. Marx son sözünü söylememişti (henüz o noktadan uzaktı), ama ilk sözü söylemişti ve biz hâlâ onun başlattığı konuşmayı sürdürmekle yükümlüyüz.

Bu konuşmanın konusu, Marx ve tarih. Dolayısıyla benim buradaki işlevim, günümüzün Marksist tarihçilerinin önündeki başlıca sorunların neler olduğu ya da neler olması gerektiği üzerine bir tartışma başlatmak değil. Ama bu konuşmayı, bence acil olarak üzerinde durulması gereken iki temaya dikkat çekmeden bitirmeyi de istemem. Bu temaların daha önce değinmiş olduğum ilki şudur: Her toplumun ya da toplumsal sistemin gelişmesinin, onun diğer sistemler ve geçmişle karşılıklı etkileşiminin karma ve birleşik doğası. Dilerseniz bu temayı, Marx'ın insanların kendi tarihlerini yaptıklarını, ama dilediklerı gibi değil, "doğrudan bulunan, verili ve geçmişten aktarılmış koşullar altında" yaptıklarını ifade eden ünlü deyişinin özenli bir hazırlanışı olarak ifade edelim. İkinci tema ise sınıf ve sınıf mücadelesidir.

Her iki kavramın da, en azından kapitalizmin tarihiyle ilgili tartışmalarda Marx'ta asli bir yer tuttuğunu biliyoruz, ama bu kavramların onun yazılarında kötü biçimde tanımlandığını ve çok fazla tartışmaya yol açtıklarını da biliyoruz. Geleneksel Marksist tarih yazımının önemli bir kısmı, bunlar üzerinde düşünmeyi başaramamış ve bu yüzden birçok güçlükle karşılaşmıştır. Size sadece bir örnek vereyim. "Burjuva devrimi" nedir? Burjuvazinin "yaptığı", burjuvazinin eski rejime ya da bir burjuva toplumu kurulmasının önünde duran egemen sınıfa karşı verdiği iktidar mücadelesinin hedefi olan bir "burjuva devrimi" düşünebilir miyiz? Ya da hangi *zamanlarda* bu şekilde düşünebiliriz? İngiliz ve Fransız devrimlerinin Marksist yorumlarıyla

ilgili günümüzdeki eleştiriler, büyük oranda böyle bir geleneksel burjuvazi ve burjuva devrimi imajının yetersiz kaldığını sergilemiş olmaları nedeniyle etkili olmuştur. Bunu biliyor olmamız gerekir. Bizler, Marksistler olarak, daha doğrusu tarihin gerçekçi gözlemcileri olarak, burjuva devrimlerinin varlığını ya da on yedinci yüzyıl İngiliz devrimleri ile Fransız Devrimi'nin temel değişikliklere ve bu toplumların yeni bir yola, "burjuva" yönelimlere girdiğine işaret ettiğini reddeden eleştirmenlerin peşine takılmayız. Yalnız, neyi kastettiğimiz konusunda daha net olmamız gerektiğini de hemen vurgulamalıyım.

Öyleyse, Marx'ın, ölümünden yüz yıl sonra tarih yazma üzerindeki etkisini nasıl özetleyebiliriz? Sanırım bu açıdan dört temel nokta üzerinde durabiliriz.

1) Marx'ın sosyalist olmayan ülkelerdeki etkisi, günümüz tarihçileri arasında, benim daha önceki zamanlarıma -anıların beni elli yıl kadar geriye götürebiliyor- ve herhalde Marx'ın ölümünden sonraki dönemlere kıyasla kuşku götürmez derecede daha fazladır. (Resmi olarak Marx'ın fikirlerine bağlılığını ilan etmiş olan ülkelerdeki durum, açıktır ki karşılaştırma dışı tutulmalıdır.) Bunun belirtilmesi gerekiyor, çünkü şu anda, özellikle Fransa ve İtalya'daki entellektüeller arasında Marx'tan oldukça yaygın bir uzaklaşma gözleniyor. Oysa onun etkisi, yalnızca Marksist olduğunu iddia eden tarihçilerin sayısında (bu sayı çok kabarık olsa bile) ve onun tarih açısından taşıdığı önemin farkında olan kişilerin (Fransa'da Braudel, Almanya'da Bielefeld okulu gibi) sayısında değil, aynı zamanda, Marx'ın ismini dünyanın gözü önünde tutan, Postan gibi eski-Marksist tarihçilerin (genellikle hepsi seçkin isimlerdir) kabarık sayısında da görülebilmektedir. Bunlardan başka, elli yıl önce çoklukla Marksistler tarafından vurgulanmış ve artık tarihteki ana akımın parçaları haline gelmiş olan öğeler de vardır. Gerçi bu durum sadece Karl Marx'tan kaynaklanmış değildir, ama Marksizm, herhalde tarih yazmayı "modernleştirme" konusunda en büyük etki gücüne sahip akım olmuştur.

2) Günümüzde, en azından çoğu ülkede yazılıp tartışıldığı üzere, Marksist tarih Marx'ı varış noktasına koymayı değil, onu çıkış noktası olarak görme yaklaşımını benimsemektedir. Marksist tarihin Marx'ın metinleriyle mutlaka bir bağdaşmazlık içinde olduğunu kastediyor değilim, ama yine de, olgusal açıdan yanlış ve eskimiş noktalar söz konusu olduğunda bunu kabullenmeye hazırız. Nitekim bu duruma, Marx'ın Şark toplumları ve "Asyatik üretim tarzı" -bu konulardaki bakışı ne kadar derinlikli ve parlak olursa olsun- üzerine görüşlerinde, ayrıca ilkel toplumlar ve onların evrimiyle ilgili düşüncelerinde açıkça rastlanmaktadır. Marksist bir antropologun Marksizm ve antropolojiyi işlediği ve yakın zamanlarda yayınlanmış bir kitapta şu saptama yapılmıştır: "Marx ve Engels'in ilkel toplumlarla ilgili bilgileri modern antropolojinin temelini oluşturmak açısından oldukça yetersizdi."[1] Burada yine, gerekli olduğu yerlerde eleştirel bir bakışı benimsemeye hazır olmakla birlikte, Marksist tarihin mutlaka materyalist tarih anlayışının ana hatlarını gözden geçirmeyi ya da bırakmayı istediğini kastediyor da değilim. Ben kendi payıma materyalist tarih anlayışından vazgeçmeyi istemiyorum. Yalnız Marksist tarih, en verimli versiyonlarında, artık, açıkça yorumlanmaya değer durumlar dışında Marx'ın metinlerini yorumlamaktan ziyade onun yöntemlerinden yararlanmaktadır. Biz Marx'ın kendisinin fırsat bulamadığı şeyi yapmaya çalışıyoruz.

3) Günümüzdeki Marksist tarih çoğuldur. Tarihin tek bir "doğru" yorumu bulunduğu görüşü, bize Marx'ın bırakmış olduğu bir miras değildir: Bu görüş, özellikle 1930'lu yıllardan beri Marksizmin mirasının bir parçası haline gelmiştir; yine de, hiç değilse insanların seçim yapma şansının bulunduğu durumlarda, artık kabul görmemektedir ya da kabul edilebilecek durumda değildir. Elbette bu çoğulculuğun kendine göre dezavantajları vardır. Bu dezavantajlar tarih hakkında kuramlar oluşturan insanlar tarafından salt tarih yazan insanlara kıyasla daha

1) Maurice Bloch, *Marxism and Anthropology* (Oxford, 1983), s. 172.

açık görülmekle birlikte, artık tarih yazanlar tarafından bile görülebilecek bir haldedir. Bu dezavantajları avantajlarına göre ister daha çok ister daha az görelim, bugün Marksist çalışmaların çoğul bir nitelik taşıdığı inkâr edilemez bir olgudur. Üstelik böyle olması yanlış değildir. Bilim, ortak bir yöntemi temel alan farklı görüşler arasındaki bir diyaloglur. Bilim ancak, farklı görüşlerden hangisinin yanlış ya da daha az verimli olduğuna karar vermenin hiçbir yöntemi bulunmadığı zaman bilim olmaktan çıkar. Ne yazık ki tarihte karşılaşılan durum genellikle böyledir, yalnız bu duruma sadece Marksist tarihte rastlanmadığının da özellikle altını çizmemiz gerekiyor.

4) Günümüzün Marksist tarihi, kendisinin dışındaki tarihsel düşünce ve araştırmalardan yalıtılmış durumda değildir ve yalıtılamaz. Ve bu, çift yönlü bir saptamadır. Bir yandan, Marksistler artık Marksist olduklarını iddia etmeyen, daha doğrusu anti-Marksist olan tarihçilerin yazdıklarını -onların çalışmalarına hammadde kaynağı olmanın dışında- reddetmiyorlar. Zaten bunlar iyi tarihse, mutlaka dikkate alınmaları gerekir. Ama sırf bu nedenle, ideologlar kisvesiyle ortaya çıkan iyi tarihçileri bile eleştirmekten ve onlara karşı ideolojik bir mücadeleye girişmekten geri duracak da değiliz. Öbür yandan, Marksizm öylesine tarihteki ana akıma dönüşmüş durumdadır ki, yazarı kendi ideolojik konumunun reklamını yapmadığı sürece, belli bir çalışmanın Marksist biri mi yoksa Marksist-olmayan biri tarafından mı kaleme alındığını söylemek bugün genellikle mümkün olmamaktadır. Tabii bu tabloya bakıp da şikayet edemeyiz. Ben, bir çalışmanın yazarlarının Marksist olup olmadığını hiç kimsenin sormadığı bir zamanın gelmesini diliyorum, çünkü Marksistler, tarihin dönüşümünün Marx'ın fikirleri aracılığıyla sağlanmasıyla tatmin olabilirler. Ne yazık ki böylesi bir ütopyadan bir hayli uzağız: Yirminci yüzyılın ideolojik ve politik kavgaları ile özgürlük ve sınıf mücadeleleri bizi bu ütopyayı akıl bile edemez bir noktaya getirmiştir. Öngörülebilir bir gelecek açısından, bizler tarihin içinde olsun

dışında olsun, politik ve ideolojik gerekçelerle saldıranlara karşı Marx'ı ve Marksizmi savunmak zorunda kalacağız. Tabii bu eylemimizle, tarihi ve insanın dünyanın bugünkü haline nasıl geldiğini, insanlığın daha iyi bir geleceğe nasıl yürüyebileceğini anlama yeteneğini de savunuyor olacağız.

12
BÜTÜN HALKLARIN BİR TARİHİ VARDIR

Bu metin, Eric Wolf'un bir önceki bölümde yararlanmış olduğunuz Europe and the Peoples without History *(Avrupa ve Tarihsiz Halklar) başlıklı önemli çalışmasıyla ilgili daha kapsamlı bir tartışmadır ve 28 Ekim 1983 tarihli* Times Literary Supplement*'ta yayınlanmıştır.*

Andersen'in masalındaki çocuğun kralın çıplak olduğunu keşfetmesi, içinde başka bir önermeyi de taşıyordu: Kral bir elbise giymeliydi. Ama ne türde bir elbise? Tarih yazımında moda olan kuşkuculuğa rağmen, sosyal bilimler ile tarihin "modern dünyanın toplumsal sisteminin hangi yollarla ortaya çıktığını açıklayabilecek ve kendimizinki dahil olmak üzere tüm toplumları analitik bir şekilde anlamaya çaba harcayacak bir tarihe" ihtiyacı olduğunu gözlemek için, dışarıdan bakan birisinin sağduyusundan başka bir şeye gerek yoktur. Diyelim yeryüzünde yaklaşık 1400 yılından sonra görülen bütün gelişmeyi örnek alarak, böyle bir tarihin ne şekilde kurulabileceğinin ana hatlarını belirlemek için de gelişkin bir zekânın, berrak bir zihinle -ve tabii

yoğun okumalar ve cesaretle de- bir hayli çaba harcaması gerekecektir. Eric Wolf'un yeni kitabı işte bu kadar büyük bir iddianın altına girmektedir.

Wolf sıradışı vasıflarıyla bu göreve son derece uygundur. Ayrıca Wolf, Anglo-Amerikan antropologların çoğundan farklı olarak, "kendi" kabilesi ya da bölgesinden ziyade, konusuyla (tarımla uğraşan insanlar) tanınmaktadır. Wolf'un kitabının başlığı olan *Peasants* (Köylüler) (1966) bu konudaki en iyi girişe sahiptir ve çok sayıda insan da Wolf'u, zamanımızın devrimlerinde köylü unsuruna eğilen incelemesi olan *Peasant Wars of the Twentieth Century*'yle (Yirminci Yüzyılın Köylü Savaşları) tanımaktadır. Wolf, yalnızca kendi alanı olan İspanyol Orta Amerikasıyla, malikâneler, plantasyonlar ve köylülerle sınırlı kalmayıp, İslamiyetin kökenleri ve ulusların oluşumu konularında da yazmıştır. Birbiriyle komşu ama etnik köken olarak farklı iki Tyrole topluluğuyla ilgili mükemmel bir tarihsel-antropolojik inceleme olan ve modern milliyetçiliği seçmiş öğrencilerin temel okuma metinlerinden sayılan *The Hidden Frontier*'in (Gizli Sınır) (1974) ortak yazarlarından birisidir. Wolf'un uzun bir süre boyunca, modern disiplinler arası dergiler türünün ilki olan *Comparative Studies in Society and History*'yle birlikte anılması da şaşırtıcı değildir.

Wolf'un başkaldırdığı antropolojik gelenek, insan toplumlarını (yani, pratikte, alan çalışmasının ve monografların konusu olan mikro-toplulukları) kendine yeterli, kendini yeniden üreten ve ideal olarak kendi istikrarını sağlayan sistemler olarak gören gelenektir. Wolf, hiçbir kabile ya da topluluğun, bir ada-daymışçasına yaşamadığını, birbiriyle bağlantılı süreçler ya da sistemlerin bütününü oluşturan dünyanın hiçbir zaman kendine yeterli insan grupları ve kültürlerinin bir toplamı olmadığını ileri sürmektedir. Değişmez ve kendini tekrarlayan olarak görünen şey, aslında yalnızca içsel ve dışsal gerilimlerin sürekli, karmaşık süreciyle boğuşmaya çalışmanın sonucu değil, aynı zamanda genellikle tarihsel değişimin ürünüdür de. Brezilya'daki

kauçuk patlamasının etkisiyle babayurtluluk ve babasoyluluktan anayurtluluk ve babasoyluluğun alışılmadık kombinasyonuna geçen Amazon Mundurucúlarının başına gelen durum, herhalde onlara, toplu bir insan *coelacanth*'ıymış* gibi, "ilkel" bir tarih-öncesi ya da tarihsel-olmayan kalıntı gözüyle bakan on dokuzuncu yüzyıl etnografiarıyla karşılaşan pek çok "kabile"nin de başına gelmiştir. Tarihsiz halk olmadığı gibi, tarihsiz anlaşılabilecek halk da yoktur. Bu halkların tarihi, bizimkiler gibi, daha geniş çaplı bir dünyanın (aynı sınırı paylaşır hale gelmiş dünyanın) içinde yer alan kendi ortamları dışında kavranamaz. Aynı şekilde, geçen bin yılın ikinci yarısındaki hiçbir halkın tarihini, her biri diğerleriyle etkileşimi sonunda değişikliğe uğrayan farklı tipteki toplumsal örgütlenmelerin kesişme noktaları dışında anlamak mümkün değildir.

Bu yaklaşımın günümüz tarihiyle global çerçevede ilgilenen tarihçilere sağlayacağı üstünlük, onların, genellikle mallarına Arapça ya da Japonca etiket koyanlarla aynı gerekçelerle girişikleri ya da çağdaş politikanın ("Birleşmiş Milletler" diye iki kat yanlış nitelenen) ve çağdaş -ve açık ki global- ekonominin imajını yansıtan çabalarını gerçekten haklı çıkarmasıdır. Bu yaklaşım ayrıca, Avrupa-merkezciliğin lehindeki veya aleyhindeki argümanları da anlamsızlığa sürüklemektedir. On beşinci yüzyıldan beri dünyayı baştan aşağı değiştiren güçlerin coğrafi bakımdan Avrupalı olduğu ortadadır. Avrupa dışındaki şu ya da bu bölgenin, modern dünya tarihi konulu bir ders kitabında ne kadar yer işgal etmesi gerektiği (aynı bölgelerin okullarında ya da kültür elçilerinin gözünde taşıdığı anlamı saymazsak) görece önemsiz bir konudur. Önemli olan nokta, tarihin belli bir yapısı olan (ve coğrafi temelde dağılmış bulunan), dolayısıyla birbirlerini şekillendiren çeşitli varlıkların karşılıklı ilişkilerinden meydana gelmiş olduğudur. Avrupa ile Avrupa-dışı, İbni Haldun'un Bedevileri ile yerleşik topluluklarından daha fazla ayrılamaz: Birisi, ötekinin tarihidir.

---

*) Saçak yüzgeçlilerden, Afrika'nın güneydoğu denizlerinde bulunan ve bu takımın yaşayan tek cinsi olarak kalan balığın ismi. (ç.n.)

Wolf'a göre, aslında bu karşılıklı ilişkilerin coğrafi biçimi, daha genel bir şablonun sadece özel bir boyutudur. Sanayi toplumundaki çalışan sınıfların tarihi, kapitalizmin "güya zamansız bir evrim platosunda duraklayıp kalmış olan" geleneksel toplumlar üzerindeki etkisinin tarihiyle tam olarak aynı problemleri doğurmaktadır. "Gerçekte tarihin iki kolu sadece bir koldur." Ya da, daha genel bir ifadeyle, toplumsal düzenlemelerin çoğulluğuyla gelişmiş ve gelişmekte olan bir toplum, kapitalizmi ihraç mi yoksa ithal mi ettiğine bakılarak "öz"e ya da "çevre"ye ait saytlır. Bu anlamıyla tarihte makrokozmos ile mikrokozmos birdir.

Düzenlerin bu iç içe geçmiş hali nasıl analiz edilecektir? Wolf'un kitabının en değerli özelliği, dünyayla ilgili olarak 1400'den beri çıkmış olan ve kırk beş sayfalık bibliyografyasında sıraladığı literatürün eleştirel bir sentezini yapma becerisini göstermiş olması değildir. Başka araştırmacılar da, kaçınılmaz olan uzman pusu kurucuların yandan ateşine açık kalma riskini göze alarak aynı başarıyı gösterebilirler. Wolf'un ayrıcalığı, Avrupa kapitalizminin genişleme sürecinde karşılaştığı "farklı toplumsal sistemler ve kültürel anlayışlar"daki "değişkenliğin... stratejik özellikleri"ni ve bunun sonucunda "Avrupalıların dünya nüfusunun çoğunluğuyla karşılıklı ilişkilerinde etkili olan merkezi süreçleri" kavramanın bir yolunu ortaya koymaya girişmesindedir.

Dolayısıyla, bu türden bir kitabın değeri, bizim fiilen kitapta okuduğumuz tarihsel kayıtları mı, yoksa kendisinin bulgularını benimsediği, değiştirdiği ya da yeniden yorumladığı otoriteleri mi kabul edeceğimizde ortaya çıkmaz. Örneğin, onun da kabul ettiği kapitalist gelişmenin "uzun dalgalar"ının geçersizliğinin kanıtlanması, ya da Mundurucûlar üzerine yanlış kaynaklara başvurduğunun anlaşılması daha az ilginç görülmemelidir. Sorun daha çok, Wolf'un analitik yaklaşımının diğer yaklaşımlara göre üstün olup olmadığında düğümlenecektir.

Bu, kaçınılmaz olarak, tarihe Marksizan yaklaşımla ilgili bir sorundur, çünkü Wolf, temelde Marksizan nitelik taşıyan şu iki kavrama merkezi bir önem vermektedir: "doğa, toplumsal emek ve toplumsal örgütlenme arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin iç içe geçmiş bütünü" olarak üretim ile "doğayı insanın kullanımına açık hale getirmeyi amaçlayan bir üretim tarzınca belirlenmiş sınırlar içinde" ortaya çıktığı görülen kültür ya da fikir sistemleri. Ona göre, "zihin, kendine göre bağımsız bir yön takip etmez." Kitabının amaçları bakımından, insanın uzun süreli evrimi ya da toplumsal formasyonların muhtemel dizilişi bir anlam taşımaz ve zaten kendi argümanına yarayan yerlerdeki birkaç söz dışında genelde tartışılmamıştır. Wolf, "üretim tarzları"nın herhangi birisinin içindeki bu türde yapısal gerilimler ile çeşitli üretim tarzları arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan gerilimlerin kendi problemiyle ilgisi olup olmamasından bağımsız olarak, toplumun gelişmekte olan maddi üretici güçleri ile mevcut üretim ilişkileri arasındaki ünlü "çelişki"ye ilgi duymamaktadır. Burada Marksizan fikirlerden, esas olarak, son beş yüzyıldaki "insan kümelerinin global düzeydeki karşılıklı etkileşimleri"ni açıklamak amacıyla yararlanılmıştır.

Wolf'un kuram ve tarih hakkındaki uluslararası çaptaki hararetli Marksist tartışmalarda benimsediği konumların, bu alanların uzmanı olmayan kişilere, onun çeşitli antropoloji okullarıyla anlaşmazlığa düştüğü konulardan daha fazla çekici gelmeyeceği bellidir. Nitekim Wolf'un kendi kaynaklarını ve yükümlülüklerini tartıştığı uzun bibliyografik notlar bu konulara bir ölçüde ışık tutar. Burada sadece, onun ilgisinin asıl olarak nedensel bağlantılardan ziyade değişkenliğe ve birleşimlere dönük olduğuna işaret edebiliriz. Zaten, onun çeşitli "üretim tarzları"yla, yani "emeğin toplumsal düzeyde kullanılması, yerleştirilmesi ve dağılımı"yla ilgili analizinin taşıdığı merkezi önem de bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü bu analizler, kesinlikle, "karşılaştırmalı biçimde yararlanılan" üretim tarzının... politik-ekonomik düzenlemelerdeki belli başlı değişikliklere dikkat çekmesi ve

gerek bu değişik düzenlemelerin etkilerini zihnimizde canlandırmamıza, gerekse global kapitalizmin gelişiminin "sık sık farklı üretim tarzları içinde yeşerip güçlenen çeşitli ve değişen destekleri"ni anlamamıza olanak sağlaması açısından değerlidir.

Bu genel üretim "tarzlar"ının üçü de kendi amacı bakımından dolaysız bir öneme sahiptir: "kapitalist üretim tarzı", "haraca dayalı üretim tarzı", "akrabalık ilişkileriyle tanımlanan üretim tarzı." Yalnız bunların hiçbirisi bir "toplum" nosyonuyla özdeş görülemez, çünkü "toplum" farklı bir soyutlama düzeyine aittir ve daha kapsamlı bir açıklaması vardır. Son olarak, Wolf'un her bir üretim tarzının, çeşitli versiyonlarıyla, her bir üretim tarzının gerektirdiği "insanlar arasındaki özsel ayrımlar"ı genelleştiren kendi "kültür" ya da sembolik evrenlerini yaratmaya eğilimli olduğuna inandığını da ekleyebiliriz.

Wolf'un "kapitalist tarz"ı ele alan analitik modeli az çok klasik Marksizan bir çerçevededir. "Haraca dayalı üretim tarzı", haracın üreticilerden politik ve askeri araçların zoruyla alındığı sistemlerde süreklilik taşıyan bir olgudur ve haracın değişik şekillerde toplandığı, dolaşıma sokulduğu ve dağıtıldığı, ayrıca gücün ileri derecede tek bir noktada yoğunlaştığı sistemlerden son derece yaygınlaştırıldığı sistemlere kadar geniş bir kapsamı olan sürekli bir sistemler dizisidir. Klasik Marksist tartışmadaki "feodalizm" ile "Asyatik üretim tarzı", burada artığa esas olarak ekonomik olmayan yollarla el konulan bir üretim tarzının muhtemel biçimleri arasında sayılırlar. Wolf, haraç toplumlarının politik ve ticari ilişkileriyle meydana gelen daha geniş alanların, "uygarlıklar"da ya da kozmik düzenin yaygın bir modelini içeren ideoloji bölgelerinde (her bölgenin merkezindeki hegemonik bir haraç toplumunun ekseninde dönme eğiliminde olan) karşılıkları olduğunu savunmaktadır.

Haraç toplumlarının tarihsel dinamikleri, en azından eski dünyada, çobanıl-göçebe nüfusun artması ve azalmasıyla, ayrıca "kara ticaretiyle yapılan artık transferinin genişlemesi ve

daralması"yla yakından bağlıydı. Zira, oldukça ender istisnalar dışında (örneğin, belki ticaretin fiilen olmadığı İnkalarda görüldüğü gibi, tüm artığın *in situ** tüketildiği yerler dışında), artığın bölüştülmesi normal olarak kısmen alım satıma ve bu ilişkilere giren özel gruplara bağlıdır. Haraç gücünün dayandığı mal ve hizmetlerdeki ticarileşmeyle "toplumsal öncelikler"in politik ya da askeri egemenlerden "uzaklaştırılması" riskine girilmeyecekse, o zaman bu ilişkiler ile haraca bağlı üretim tarzının ayrılmaz bir parçası olan ticari faaliyetlerin denetiminin kurulması gerekmektedir. Orta Çağ Avrupasında ve daha sonra rastlandığı üzere, bazı koşullarda, bağımsız devletlerce desteklenen Batılı tüccarlar Avrupalı olmayan toplumlara girdiklerinde böyle bir denetim kurmak zorlaşmaktadır. Yine de Wolf, Weber'e ve Frank ile Wallerstein gibi "dünya pazarı" Marksistlerine karşı, ticari tarzlar ile pre-kapitalist tarzların temelde birarada yaşadığında ısrarcıdır. Kapitalizm ancak sanayileşmeyle birlikte egemen hale gelecektir. Üretime haraç ya da akrabalık ilişkileri hâkim olduğu sürece, ticari faaliyetler ("proto-sanayi"deki gibi pazara bağımlı dolaysız üreticileri yaratarak veya dolaylı yoldan köleliği genişleterek bu yönde bir eğilim sergilemekle birlikte) kendiliğinden kapitalizme yol açmamıştır. Wolf'un görüşünce, "köle emeği hiçbir zaman temel anlamda bağımsız bir üretim tarzını oluşturmamış, ama emek sunduğu için tüm üretim tarzlarında", özellikle de denizaşırı genişleme sürecinde kapitalizm açısından "tali bir rol oynamıştır".

"Akrabalığa dayalı üretim tarzı"nda akrabalık, esasen biyolojik soyun toplumsal düzenleme aracı olarak ya da bir sembolik kurgular sistemi olarak değil (gerçi bu etkenlerin ikisinin de yeri vardır), toplumsal emeği düzenlemenin ve ona ulaşmanın bir yolu olarak görülmüştür. Hakları ve talepleri saptama araçları çok değişkendir, ama bu araçlar, kaynakların yaygın biçimde dağıtıldığı ve gücü kuvveti yerinde olan herkesin (yiyecek toplayan "sürü"lerdeki gibi) kaynaklara ulaşabileceği

*) [Lat.] doğal ortamı içinde. (ç.n.)

yerlerde, doğanın bitki ya da hayvan yetiştirme nedeniyle dönüşmüş olduğu ortamlardaki gibi kısıtlı olduğu yerlerden açıkça daha basittir.

Bitki ve hayvan yetiştiriciliği yapılan toplumlar, hem daha karmaşık bir toplumsal işbölümünü, hem de gerçek veya hayali soylara dayanarak "toplumsal emek üzerinde kuşaklar arası iddialarla karşı-iddialar"ı ve akrabalığın sınırlarını tehdit eden eşitsiz bir politik-toplumsal düzenin öğelerini içerir. Emeği biraraya getirmek ya da kullanmak için, akrabalığın getirdiği özel ilişkilerden ayrı bir mekanizma bulunmadığı sürece; yani, *sınıflar* arasında ittifaklar ve düşmanlıklar oluşturulmadığı, potansiyel egemenler de topluluk dışı kaynaklara başvuramadıkları sürece, bu toplum kontrol altında tutulabilecek bir toplumdur. Anlaşılan, akrabalık ilişkilerine dayalı üretim tarzının sınıflı toplumla dönüşmesi ve bununla birlikte devletlere sahip toplumların ortaya çıkması, ya "şeflik" zincirinin (özellikle aristokrasilerin yabancı toplulukları fethedip onlar üzerinde egemenlik kurmaya başlayacak kadar palazlandıkları zamanlarda) egemen bir sınıfa dönüşmesi ya da akraba gruplarının, şeflere dış kaynak sunabilecek, böylece "akrabalığın dışında bir taban" sağlayabilecek haraç toplumlarıyla veya kapitalist toplumlarla ilişkilere girmeleri yoluyla gerçekleşecektir. Wolf'a bakılırsa, şeflerin Avrupalı köle avcılarıyla ve kürk tacirleriyle işbirliğine girmeye hazır olmalarının nedeni budur.

Pre-kapitalist üretim tarzlarının çeşitli versiyonları içinde ne "Avrupa" ne de "tarihsiz halklar" diğer üretim tarzlarının yardımı olmadan gelişebilirlerdi. Ayrıca, bu ilişki iki yanlı olsa bile, aynı zamanda açıkça asimetrik bir ilişkidir. Wolf'un Avrupa'nın genişlemesi ve bu olayın kapitalizmin gelişmesi açısından taşıdığı önemle ilgili geniş literatüre, çeşitli nüanslar dışında ekleyeceği çok az şey vardır. Wolf'un çoğu okura, özellikle de geleneksel tarihle yetişenlere alışılmadık ve rahatsız edici gelen yanı, Avrupalı olmayan toplumlara ve onların kapitalist sızmanın etkisiyle adapte edilmelerine yaklaşma biçimidir.

Dolayısıyla 1400 yılındaki dünyayla ilgili bu ilk araştırma kuvvetle tavsiye edilebilir. Bu kitap, yalnızca konunun yabancısı olanlar için -özellikle yaydığı insan coğrafyası duygusuyla- mükemmel bir giriş metni olmakla kalmaz, aynı zamanda, bilhassa Hindistan, çobanıl-göçebe toplulukların güçlü ve zayıf yanları, Hint kast yapısı, Doğu ve Güneydoğu Asya ve hatırı sayılır bir uzunlukla Colombus-öncesi Amerika üzerine özgün yorumların da eksik bırakılmadığı, aydınlatıcı ve eleştirel bir analizdir.

Wolf'un toplumun Avrupa ticareti ve fethinin etkisiyle baştan sona değişmesi hakkındaki sözlerinin önemli bir kısmı, Afrika'nın ve Yerli-Amerika'nın tarihi ile etno-tarihte son zamanlarda görülen çarpıcı gelişmeleri takip etmemiş kişilere yeni gelebilir. Ve bunların hemen hepsi heyecan verici gelişmelerdir: Ova Kızılderilileri gibi toplulukların (Avrupa'dan ithal edilmiş at ve tüfek gibi araçlardan yararlanan avcı-yiyecek toplayıcılar ile çoban topluluklarının "birkaç yılda" benimsedikleri) görünüşte "ilkel" olan kültürel kalıplarının tarihsel açıdan yeniliği; Avrupa kürk ticaretinin Huron, İrokua ve Kri ekonomisi, politikası ve kültürü üzerindeki etkisi; Rus kürk ticaretinin Asya ve Amerika'daki farklı etkileri; tüm bunlar çoğumuzun önüne tamamen yeni perspektifler açacaktır. Wolf'un Latin Amerika konusundaki uzmanlığı doğal olarak ona iyi bir yer sağlayacaktır. Böylece onun antropolojideki meslektaşları da, kuşkusuz kısa bir süre içinde, Wolf'un, kendi alanlarındaki literatürde daha ünlü monografların konusu olan bazı halkları "tarihselleştirme" girişimini benimseyip benimsemediklerini göstereceklerdir.

Wolf'un kitabının en güçlü yanı (karşılıklı etkileşim, iç içe geçme ve birbirini değiştirme temaları) aynı zamanda onun en zayıf yanıdır, çünkü dünyayı tarih-öncesinden yirminci yüzyıl sonuna taşıyan dinamizmin niteliğini baştan doğru kabul etmeye eğilimlidir. Wolf'un çalışması, nedenlerden ziyade bağlantılar hakkında bir kitaptır. Daha doğrusu, yazar, kapitalizmin kökeni ve gelişmesi problemleri üzerine, bu gelişmenin özünde yer alan içsel bağlantılardan daha az kafa yormuştur. Kuşkusuz bu,

antropologlardan çok tarihçilere uygun düşen bir iştir. Wolf'un kapitalist gelişme yorumu, son zamanlarda yeniden canlanmış -ve kesinlikle Marksistlerle sınırlı olmayan- bir tartışmaya yararlı bir katkıdır ve asıl değerli özelliği de, kapitalizmin işgücünün, başka bir biçimde değil, "özgür emek" olarak gelişmesinin nedenleri gibi genelde farkında olunmayan sorunlara işaret etmesidir. Wolf'un bu tartışmaya yaptığı en ilginç katkı olarak da, ısrarla, "yeni emekçi sınıfların eşzamanlı biçimde yaratılıp çeşitli kesimlere ayrıldığı" kesintisiz süreçler üzerinde durmasını, işgücünün "toplumsal ve kültürel açıdan çeşitli arkaplanlara sahip bir kesim içinden" toplanması ve "... değişik politik ve ekonomik hiyerarşilere [sokulması]nı" açıklama çabasını gösterebiliriz. Bugün, "daha da bütünleşmiş bir dünyada çok daha çeşitli proleter diasporaların geliştiğine tanık oluyoruz." Son derece etkileyici bir kitabın son cümlesini oluşturan bu saptama, kesinlikle anlamlı ve açık uçlu bir sonuç yerine geçer.

Avrupa ve Tarihsiz Halklar, güçlü bir kuramsal mantıkla yazılmış olmasına karşın, toplumsal gerçekliklere ilişkin canlı bir duygusu da olan bir eserdir. Üslûpla yumuşatılmış ama saptamaları dikkat çekici derecede özlü ve akıcı bir sergileme yetisiyle ifade edilmiş olan Wolf'un analizinin arkasında, yazarı Viyana'dan ve Büyük Kriz'in yerle bir ettiği Kuzey Bohemya işçi sınıfı topluluklarından Amerika Birleşik Devletleri'ne ve üçüncü dünyanın plantasyonlarıyla köylülerine taşımış olan kişisel ve entellektüel bir güzergâh yatar. Tüm iyi antropologlar gibi Wolf da, kendi konusu olan dünya tarihinde "katılımcı bir gözlemci"dir. Wolf'un kitabı, yine kendi eserlerinden birisinin başlığını aktarırsak, yalnızca "sarsılan yeryüzünün oğlu" tarafından kaleme alınabilirdi. *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, yaygın biçimde tartışılacak olan önemli bir kitaptır. Marx'ın ölümünün yüzüncü yıldönümü henüz sona ermedi, ama o büyük düşünürün canlı etkisinin örneği olan bundan daha özgün bir eserin yayımlandığını da pek söyleyemeyiz.

13
BRİTANYA TARİHİ VE *ANNALES:* BİR NOT

Immanuel Wallerstein 1978 yılında Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi'nde bir "Fernand Braudel Merkezi" kurmuş ve Braudel'in üniversiteyi ziyaret etmesi vesilesiyle, bu büyük tarihçinin ve kurucuları olan Marc Bloch ile Lucien Febvre'den miras aldığı Annales: Economies, Sociétiés, Civilisations*'un etkisi üzerine bir kolloksyum düzenlemişti. Benim Fransız tarihinin Britanya'daki etkileriyle ilgili yorumlarım* Review*'un 1. sayısında (Kış-İlkbahar 1978, s. 157-162) yeniden yayımlanmıştır. Bu düşüncelerimin yer aldığı bu satırlarla, önceki ve sonraki bölümler arasında bir köprü kurulmuş olmaktadır.*

Annales ekolünün Britanya'da nasıl algılandığını anlatan bir-iki dipnot eklemek istiyorum.

Dile getirmek istediğim ilk gözlemim, bir etkiden söz edebildiğimiz kadarıyla, İngiltere'de özellikle etkili olan *Annales* ekolünden çok, tarihte Fransız *yeni dalgası* denilebilecek şeyle ilgilidir. *Annales* bunun bir parçası ve -Fernand Braudel'in üç boyutlu önemi sayesinde- elbette giderek çok önemli hale gelen bir parçasıdır. Birincisi, Braudel, çoğumuzun heyecanla ve neredeyse çıkar çıkmaz okuduğu -bu noktada sanırım Peter Burke'le görüş ayrılığı içindeyiz- bir büyük kitabın yazarı olarak etki yapmış ve etkisini, tanımlaması çok kolay olmayan yollarla göstermişti. İkincisi, belli bir dönemden itibaren, bizim üzerimizde *Annales*'in

direktörü olarak iz bırakmıştı. Üçüncü ve herhalde en önemli etkisi de, onun, şimdi Sosyal Bilimlerde Yüksek İncelemeler Okulu olan Ecole Pratique'in VI. Kısmını kurup, bir kuşak içinde Fransız sosyal bilimlerinin ana santrali ve merkezi durumuna getiren kişi olmasıydı. Braudel böylece, tedrici bir süreçle, benim Fransız tarihinde *yeni dalga* olarak adlandırdığım şeyin çoğunu birleştirmiş, onu *Annales* ve bu grupla ilişkilendirip onların yörüngesine oturtmuştu.

Bu saptamayı, basitçe Fernand Braudel'i ne kadar çok takdir ettiğimi dile getirmek -gerçi bunu da yapmak isterim- ve onunla uzun yıllara dayanan dostluğumuzu övmek niyetiyle değil, Fransız tarihinde daha geniş çaplı bir fenomenin etkisiyle uğraştığımız halde neden *Annales*'in etkisini anlatmaya geçtiğimizi açıklamak amacıyla söylüyorum. Örneğin, Polonya'da Labrousse ve Braudel ile onun gibi insanların adlarının aynı anda telaffuz edildiğini duymuştuk. Polonyalıların gözünde bu isimlerin arasında çok belirgin bir ayrım yoktu. Bu saptama genel olarak İngiltere için de doğrudur. Bazı açılardan *İngiliz ekolü*, Marc Bloch kadar ve Lucien Febvre'den daha çok Labrousse'du; Braudel kadar Georges Lefebvre'di. Biz bu insanların hepsini de, hayranlık duyduğumuz ve İngiltere'deki pek çoğumuzun, tarih yazımında en ilginç çevre olarak düşündüğü Fransız ekolünün parçaları sayıyorduk. Fakat bu tarih yazımı, kuşkusuz gittikçe daha çok *Annales*'de yoğunlaşıyor, onda odaklanıyordu.

Bu, altı çizilecek bir noktadır. Yalnız ikinci bir konu daha vardır. Peter Burke, *Annales* ekolü ile belli başlı Fransız tarihçilerinin İngiltere'de geç fark edildiğini söylerken bence durumu biraz abartmaktadır. Bazılarımız, en azından Cambridge'deki tarihçiler, *Annales*'i okuma tavsiyelerini daha 1930'lu yıllarda almıştık. Dahası, Marc Bloch geldiği ve Cambridge'de bir konferans verdiği zaman (bu büyük anı hâlâ şimdi olmuş gibi hatırlayabiliyorum), bize sanırım oldukça yerinde bir saptamayla yaşayan en büyük Orta Çağ uzmanı olarak takdim edilmişti. Bunun

nedeni herhalde özellikle yerel bir fenomene, o zamanlar iktisadi tarih kürsüsünün başında olan ve olağandışı kozmopolit sempatileri ve derin bilgisiyle tanınan Michael Postan'ın Cambridge'deki varlığına bağlıydı. Ama başka bir fenomene, bu konferansa katılan insanların daha önce sözünü ettikleri, Marksizm ile Fransız ekolünün iktisadi tarih aracılığıyla tuhaf biçimde kaynaşmalarına da bağlıydı. Biz, kuşkusuz gerçek *Annales*'in bayrağı altında, iktisadi ve toplumsal tarih zemininde buluşmuştuk. O günlerin genç Marksistleri, resmi tarihin, kendi gözlerinde bir anlam taşıyan, ya da en azından yararlanabilecekleri kısmının, sadece iktisadi tarih ya da iktisadi ve toplumsal tarih olduğu görüşündeydiler. Dolayısıyla buluşma da bu yolla gerçekleşecekti.

Ek olarak, *Annales* grubu ile Britanya tarihinin ilişkisinin ve birbirleri üzerindeki etkilerinin -Peter Burke'ün kuşağına kadar- kendisini asıl olarak iktisadi tarih ya da iktisadi ve toplumsal tarih vasıtasıyla gösterdiğini de söyleyebilirim. İktisadi tarihin dünya çapındaki Uluslararası İktisadi Tarih Kongreleri ve Birliği kurumuna dayanarak örgütlenmesi, bazı açılardan uzunca bir süre İngiliz-Fransız mülkiyetinde kalmış ve Fransızlar bu ortamda çok büyük ölçüde, her eğilimden İngiliz iktisadi tarihçilerinin işbirliği yapması en kolay insanlarla, yani Fernand Braudel ve onun meslektaşları, takipçileri ve öğrencileri aracılığıyla temsil edilmişlerdi.

Bu noktaya geçerken değindiğimi belirtmiştim, fakat yine geçerken kısaca başka bir noktaya daha, benden önceki konuşmacıların sözünü ettiği *Annales* ekolü ile Marksistler arasında bir ilişki bulunduğu konusuna da değinmek isterim. Peter Burke'ün söylediği gibi, Marksistler genelde kendilerinin *Annales*'le aynı safta döğüştüklerini düşünüyorlardı. Bazen, örneğin 1950'lerde Fransa'da, Fransa dışında çalışan bizlerin, Fransız Komünist Partisi'nin daha sekter kanatlarındaki yoldaşlarımız tarafından gericilerle işbirliği yaptığımız gerekçesiyle eleştirilmesi bu durumu değiştirecek güçte bir etken değildi. Oldukça tuhaftır ki, gericilerle işbirliği yaptığımız şeklindeki bir duygu Britanya'da

hiçbir zaman ciddi biçimde gündeme gelmemişti. Bu durum ayrıca, tarihsel dille konuşursak, Marksistlerin kendilerini Marksist olmayan ekollerden ayırmalarının, kendilerinin nasıl daha farklı, diğerlerinin neden yanlış bir yolda olduğunu savunmalarının, onlarla yakınlaşmalarından ya da hiç değilse paralel bir çalışma içine girmelerinden daha fazla mümkün olması nedeniyle de tuhaftır. Oysa, K. Pomian'ın belirttiği ve Peter Burke'ün doğruladığı, ayrıca Rodney Hilton ile ben ve başka insanların da doğrulayabileceğimiz gibi, çeşitli ülkelerdeki Marksist sol ile *Annales* okulu arasındaki ilişki, herhalde araştırılmaya değer nedenlerden dolayı, bir hayli dostça ve işbirliğine dönük olmuştur. Herhalde bu yüzden, *Past and Present*'ı çıkarmaya başladığımız zaman ilk sayımızda *Annales*'e açıkça değinmiştik, ancak başka açılardan *Annales*'den ciddi biçimde etkilendiğimizin söylenemeyeceğini düşünüyorum. Biz farklı bir yol izlemeye çalışıyor, yine de bizden önceki kuşaktan olan bu insanlara derin bir saygı duyuyor ve "muhalefet tarihi", kurulu düzen karşıtı tarih diyebileceğiniz bu topluluğa saygımızı göstermek istiyorduk. Kuşkusuz, onların artık kurulu düzen karşıtı olmadıklarını anladığımızda bizi çoktan fethetmiş durumdaydılar. Yalnız bu başka bir konudur.

Öte yandan, *Annales*'in ve o grubun Britanya'da oldukça ciddi (ki belki de Peter Burke'ün kabul etmeye hazır olduğundan daha ciddi) bir etki yapmasının, en azından uyarıcı bir rol oynamasının bence daha somut bir nedeni vardır. Fransa benim gözümde, savaştan sonraki yıllarda, şimdilerde bildiğimiz bir durumu, on altıncı ve on yedinci yüzyılların ekonomisinin modern dünyanın gelişmesinde can alıcı bir döneme işaret ettiğini (bunu kabul edecek ilk kişi Wallerstein olacaktır) ortaya koymaya yönelik tutarlı, sistematik çabalar harcayan bir ülkeydi. Elbette Braudel'in görkemli kitabının yalnızca onun ilgilerini yansıtan anıtsal bir yapıt olması değildi bunun göstergesi; Braudel ayrıca, bir anlamıyla bu dönemi dramatize etmişti. Üstelik bu alanda bir tek onun ismi yoktu. Fransa'da bu konuyla ilgilenen başka insanlar

da vardı (Pierre Vilar'ın o sıralarda, on altıncı yüzyıldakine benzer bir problemle, krizle, yani on yedinci yüzyıla ait değişimle farklı bir şekilde ilgilenen "Le Temps de Quichotte" adlı ünlü makalesi gibi örnekler aklıma geliyor). Fransızların tarihsel (entellektüel demeyi de tercih edebilirsiniz) enerjilerinin yoğunlaşmasının, bu tarihsel aşamanın, en ciddi ve yoğunlaşmış ifadesini *Annales*'de ve onun aracılığıyla bulduğundan kesinlikle kuşku duyulamaz. Bunun kaynağının gerek Febvre'in gerekse Braudel'in on altıncı yüzyıla duydukları ilgi olduğu da kuşkusuzdur.

Bu ilgi görece yeni bir özellikti. 1930'lardaki asıl *Annales*'in ilgi alanlarının merkezinde bu dönem yoktu. Ve o yüzyıllara karşı böyle bir ilginin doğmasının nedenleri de herhalde araştırılmaya değerdir. Ben bu ilgiye niçin Marksistlerde rastlan-dığını biliyorum. Bu ilgi, açık bir şekilde 1950'li yılların başlarında, Maurice Dobb'un *Studies in the Development of Capitalism* (Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler) adlı çalışmasının kopardığı tartışmalar sırasında doğmuştu. Ünlü Sweezy-Dobb tartışması, özünde, on beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arasında tam olarak hangi noktada durduğumuz, modern dünya ekonomisinin gelişmesinde bu dönemin nasıl bir önem taşıdığı sorunuyla ilgiliydi. İçimizden birçoğu, tartışılan bu çözümü zor problemi irdelerken, doğallıkla, bu soruna farklı bir bakış açısıyla (onun bir Marksist olmadığını hatırlatırsam Fernand Braudel'in beni affedeceğini umuyorum) eğilmeye başlamış olan Fransa'daki tarihçilere karşı bir yakınlık hissediyordu. Ben de kendimi birdenbire, kendi incelediğim yüzyıldan çıkıp kısa bir süreliğine on yedinci yüzyıl krizine dalmış durumda buluvermiştim. O süreçteki makalelerime baktığımda, *Annales*'e, *Annales*'deki makalelere, *Annales*'deki kişilere, Braudel'e, Meuvret'ye, o türde insanlara muazzam derecede çok referans yaptığımı fark ediyorum. O sıralarda başka nereye referans yapabilirdik ki? Nitekim, tartışma çıktığı zaman Hugh Trevor-Roper'in bu durumun yeni bir şey olmadığını söylediğini hatırlıyorum. Fransızlar o döneme zaten her zaman ilgi duymuşlardı.

Evet, Trevor-Roper haklıydı. Fransızların bu ilgilerinin sürekli olması ve Trevor-Roper'in bu noktaya değinmesi, bu probleme duyulan ilginin sadece Britanyalı tarihçilerden oluşan bir okulla sınırlı kalmadığını, ayrıca birçok ekolü de kapsadığını ortaya koymaktadır. Niçin? Bu noktada, yine geriye bakacak olursak, on altıncı-on yedinci yüzyılların modern dünyanın gelişmesinde can alıcı bir dönemi oluşturduğunu görebiliriz gibime geliyor; yalnız bu aşamada niçin dönem üzerine yoğunlaştığımız sorusu hâlâ karanlıkta kalmış bir konudur. *Past and Present*'ın ilk yıllarında, bize gönderilen makalelerin büyük kısmının kesinlikle on altıncı ve on yedinci yüzyıllarla ilgili yazılar olduğunu gözlemlemiştik. O sıralarda sanırım sıcak bir konuydu. Zaten bence, bilimler ile araştırma disiplinlerine özgü olan anlaşılması zor süreçlerden dolayı bu probleme yoğun bir ilgi duyulması nedeniyledir ki, en azından ekonomik ve toplumsal bakımdan kalıcı ilgileri olan insanların gözünde odak noktasına yerleşebilmiştir.

Annales'in Britanya'da nasıl algılandığına baktığımız bu tarih ve bellek yolculukları için daha fazla söze gerek yok. Şimdi de *Annales*'in şu anda neler yaptığı ya da neler yapıyor olması gerektiği konusunda birkaç söz söylemek istiyorum. Gerçi bizim işimiz *Annales*'e neler yapmaları gerektiğini anlatmak değil. *Annales*'in şu an yaşadığı kriz konusunda gerçekten çok fazla şey söylemeye de gönlüm elvermiyor. Revel bu krize bir şekilde değinmiş, Peter Burke de *Annales*'in bir dilden değil, birkaç dilden oluştuğundan ve bu dillerin birbirlerini her zaman anlamayı başaramadığından söz ettiğinde biraz üzerinde durmuştu. Ne olursa olsun, bana göre bu büyük dergi şu anda bir orta yaş krizi yaşıyor. Yalnız bu krizin gerçek doğası, herhalde başka bir yerde tartışılabilecek bir konuyu oluşturmaktadır.

Benim asıl, Peter Burke'ün zihniyet tarihi problemine yaptığı çok ilginç -ve sanırım çok yararlı- bazı referanslarla bağlantılı olarak söylemek istediğim şeyler var. İşin doğrusu, bu problemi nasıl adlandıracağımız o kadar önemli değildir. Biz bu

problemi, ona sistemli biçimde kafa yormuş Fransızlara duyduğumuz borcu göstermek amacıyla yine zihniyet tarihi diye adlandırıyoruz; yalnız bu borcu ödememizin, bu problemle Fransız tarihçilerin başka tarihçilere göre daha fazla uğraştıkları anlamına geldiğine inanmadığımı da hemen eklemek isterim. *Annales*'le ilişkili olan insanların katkıları muazzam bir değer taşımasına rağmen, ben İngiltere'de "zihniyet" tarihiyle uğraşan insanların (kanımca Bloch'un baş rolde olduğu Orta Çağlar alanı dışında) doğrudan *Annales*'e fazla bir borçlarının olduğuna kesin olarak inanmıyorum. Örneğin, Fransa'da -en azından yakın dönemlerde- bu alanda en başarılı olan bazı insanların bile, adım adım ona yaklaşsalar dahi, *Annales* grubuna dahil olmadıklarını belirtmek isterim. Vovelle, şimdi açıkça -deyiş yerindeyse- entegre olmuş, ama yola *Annales*'de veya ona yakın olarak başlamamış bir tarihçidir. Yine, adının anılması gerektiğini düşündüğüm Agulhon da. Bu durum, böyle olması gerektiği için böyledir. *Annales* okulunun güçlü yanlarından birisi, sanırım, özgün katkılarda bulunan herkese kucak açacak kadar büyük bir okul olmasıydı. Georges Lefebvre'in *Büyük Korku*'su, İngiltere'de sıradan insanların tarihiyle, yani alttakilerin tarihiyle uğraşan bizlerin dikkatini zihniyet problemine çekmekte kesinlikle olağandışı bir etki yapmıştı.

Ancak, bu dış etkilere ek olarak, yerel ya da, isterseniz, uluslararası çapta önemli olan etkilerden de söz edilebilir. Örneğin Marx ve Marksizm (Gramsci dahil olmak üzere) her zaman gündemdeydi. Birincisi, Marksizm fikirler ve duygular dünyası ile ekonomik temel -insanların üretimde geçimlerini sağlamalarının yolu- arasındaki, mutlak anlamda asli önem taşıyan bağın altını çizmiştir. İkincisi, Marksist temel ve üstyapı modeli -onu nasıl yorumlarsanız yorumlayın- bir temelin yanı sıra üstyapı etkenini, başka bir ifadeyle fikirlerin önemli olduğunu da içermektedir. Örneğin, on yedinci yüzyıldaki İngiliz Devrimi'yle ilgili tartışmada, saf ekonomik deterministlere karşı Püritenizmin önemini (Püritenizmin, sınıf yapılarının ya da ekonomik

hareketlerin üstündeki bir köpüğe benzemeyip, insanların inandığı bir şey olduğunu) ısrarla vurgulayan Christopher Hill gibi Marksistlerin çıkması sık rastlanan bir durum değildi.

Yine Marksizm, Peter Burke'ün dikkat çektiği bir noktayı, sınıf yapısının, otoritenin, yönetenler ile yönetilenlerin değişen çıkarlarının ve onlar arasında fikirler alanında gözlenen ilişkilerin can alıcı bir önem taşıdığını da ısrarla vurgulamıştır. Ben, bu Marksist öğeye ek olarak, Peter Burke'ün değindiği çifte bir etki daha olduğunu düşünüyorum. Birincisi, kültürün sözde-antropolojik bir anlamda incelenmesi konusunda, Raymond Williams, hatta Edward Thompson gibi insanların on dokuzuncu yüzyıl üzerine yazılarında üst ve orta düzeyde sergiledikleri türden yer-li bir geleneğe sahibiz. Bu insanlar kültür incelemelerini bir zihniyet tarihine çevirmişlerdir. Toplumsal antropoloji Britanya'da sosyal bilimlerin en kritik disiplini olmuş, en azından bazı tarihçilerin -kendim dahil olmak üzere- hep ilginç buldukları, sürekli yararlanabildiğimiz bir alanı temsil etmiştir. Burada, toplumsal antropolojinin modellerini toptan benimsemiş çok az tarihçi tanısam bile, yalnızca Evans-Pritchard'ı değil, her eğilimdeki kişileri, Max Gluckman ile grubunu, bir anlamıyla bize bir şeyler öğretmiş ya da bizi kışkırtmış olan her çizgideki toplumsal antropologları kastediyorum. Gerçekten de biz, toplumsal antropologları tarihsel evrimi anlayamadıkları için genellikle eleştirdik ve hâlâ eleştirmeye devam ediyoruz. Bununla birlikte, bir toplum kavramı ile o toplumun içindeki karşılıklı ilişkiler (tabii bu, zihinsel ilişkileri de kapsar) düşüncesi, hâlâ korkunç derecede uyarıcı bulduğumuz bir konudur.

Böylece üzerinde duracağım son noktaya gelmiş oluyorum. Herhalde bu toplumsal antropolojik eğilimden (Britanya'daki anlamıyla) dolayıdır ki, zihniyetle ilgili incelemelerin geleceğinin, en azından Fransız meslektaşlarımızın bir kısmının yürüttüğü çalışmalardan farklı olacağını hissediyorum. Bu, basitçe, Peter Burke'ün bahsettiği "zihniyetin ötekiliği" meselesi değildir. On altıncı yüzyıldaki insanların gerçekten göründüklerinden

çok farklı düşündüklerini varsaymak için Lévy-Bruhl'un ikiliğine inanan bir insan olmanız gerekmez. Ötekiliğin keşfi önemli bir noktadır. Örneğin, Edward Thompson ve diğerlerinin göstermeye çalıştıkları gibi, sanayi-öncesi dönemde zaman duygusunun ne kadar farklı olduğunu anlamak, yine Moses Finley'in klasikleri analiz ederken sergilemeye çalıştığı gibi tarih duygusunun ne kadar farklı olduğunu keşfetmek önemlidir. Bu nokta gerçekten çok önemlidir ve bunu keşfedene kadar geçmiş konusunda çok fazla ilerleme katetmiş olmayız.

Fakat, derin yapıların arayışına girmek, özellikle de bilinç (*la conscience*) aramak bence çok daha az yararlıdır. Tümüyle çizgi dışı olabilirim, ama tarihçilerin, tarih hakkında ne zaman bir şeyler karalamaya kalksa kötü bir tarihçi olduğunu hemen belli eden Freud'dan öğrenecek çok şeyleri olduğu kanısında değilim. Freud'un psikolojisi hakkında hiçbir fikrim olmamakla birlikte, Freud'un Fransa'da, dünyanın diğer köşelerinden kırk yıl daha sonra, gecikmiş bir şekilde keşfedilmesini de kesinlikle kayıtsız şartsız bir artı sayıyorum. Yalnız bence, dikkati, bilinçli demeyeceğim ama mantıklı bir bütünlükten uzaklaştırıp bilinçaltındaki veya derin yapılara yönelttiği ölçüde, küçük bir artıdır bu. Çünkü sistemi göz ardı etmektedir. Bana göre zihniyet probleminin odaklandığı nokta da, insanların farklı olduklarını, hangi noktalarda farklılık taşıdıklarını keşfetmek ve -Richard Cobb'un çok iyi yaptığı üzere- okurların bu farklılığı *hissetmelerini* sağlamak değildir. Zihniyet probleminin odak noktası, çeşitli davranış, düşünme ve hissetme biçimleri arasında mantıksal bir bağ bulmak ve bunları birbirleriyle tutarlı şeyler olarak görmektir; başka bir söyleyişle, ünlü soyguncuların, öyle olmadıkları halde görünmez ve yaralanmaz insanlar olduklarına inanmanın insanların gözünde niçin anlam taşıdığını kavramaktır. Biz bu tür şeylere inanmayı salt duygusal bir tepki olmaktan ziyade, toplumla ilgili, inananların rolü ile bu inançların çıkarıldığı insanların rolü hakkındaki bütünlüklü bir inançlar sisteminin parçası olarak değerlendirmeliyiz. Sözgelimi, köylüler meselesine

bakın. Köylüler niçin toprak isterler, niçin yalnızca hukuksal veya ahlâki açıdan sahiplenebileceklerine inandıkları toprakları isterler? Bu taleplerin içeriği nedir? Niçin kendilerininkinden başka gerekçelerle, diyelim modern politik radikallerin ortaya attıkları gerekçelere bağlı olarak toprak talebinde bulunmalarını isteyen insanlara kulak asmazlar? Bize bağdaşmaz görünen toprak ya da adalet argümanlarını niçin aynı anda savunuyor gibidirler? Kuşkusuz aptal oldukları için değil. Daha iyisini bilmedikleri için de değil. Sadece bir bütünlük olması gerektiği için.

Ben zihniyet tarihi programının, analizin ötesine geçen bir keşif içerdiğini düşünmüyorum. Benim yapmak isteyeceğim şey, Edward Thompson gibi, basitçe çorapçıyı ve köylüyü değil, aynı zamanda soyluyu ve geçmişin kralını da, daha iyisini, mantıklı ve kuramsal tartışmanın ne olduğunu bildiklerini sanan modern tarihçilerin lütûflarından kurtarmaktır. Benim yapmak isteyeceğim ve yapmamız gerektiğini düşündüğüm şey, zihniyeti tarihsel empatinin ya da arkeolojinin -veya sosyal psikolojinin- bir problemi olarak değil; insanların toplumda, üstlerinde ya da altlarında yer alanlara karşı, kendi sınıfları içinde ve sınıf mücadelesinin özgül koşullarında yaşama biçimlerine uyan düşünce ve davranış sistemlerinin içsel mantıklı bütünlülüğünün keşfedilmesinin bir problemi olarak görmektir. Geçmişteki insanların, özellikle de kuramın hediyesi olan geçmişin yoksullarının tarihini yeniden kurmak isterdim. O insanlar ki, Molière'in kahramanı gibi her zaman düzyazıyla konuşurlar. Yalnız, Molière'deki adam kendini tanımadığı halde, bence yoksul insanlar her zaman kendilerini tanımışlardır, yalnız biz onları tanımıyoruz. Ve sanırım tanımamız gerekiyor.

14
ANLATININ CANLANMASI ÜZERİNE

Bu makale, Past and Present *dergisinin yayın kurulunda uzun süre birlikte çalıştığımız Lawrence Stone'un, anlatısal tarihin canlanması konusunda başlattığı tartışmaya eleştirel bir katkıydı ve aynı derginin 86. sayısında yayınlanmıştı (Şubat 1980, s. 2-8).*

Lawrence Stone "anlatısal tarih"te bir canlanma olduğuna, çünkü "büyük *niçin* soruları"nı sormaya adanan tarihte, gehelleştirici "bilimsel tarih"te bir gerileme görüldüğüne inanmaktadır. Stone'a bunu düşündüren gelişmeler de, tarihsel açıklamalar yapma açısından, savaştan sonraki yıllarda egemen olmaya yüz tutmuş ve özünde ekonomik determinist modellerin (ister Marksist isterse başka çizgide olsun) doğurduğu hayal kırıklığı, Batılı entellektüellerin ideolojik bağlılıklarının azalması, politik eylem ve kararların tarihi şekillendirebileceğini düşündüren çağdaş deneyimlerin gözlenmesi ve "niceliksel tarih"in ("bilimsel" statü tanınmasını talep eden başka bir

akımın) malları teslim edememesidir.[1] Bu argümandan, benim kabaca basitleştirdiğim iki soru çıkarılabilir: Tarih yazımında neler olmaktadır ve bu gelişmeler nasıl açıklanacaktır? Tarihte "olgular"ın her zaman onları gözlemleyen tarihçiler tarafından seçildiği, şekillendirildiği ve belki de çarpıtıldığı yönünde ortak bir anlayış bulunduğu için, Stone'un bu sorulara yaklaşımında (benim onun üstüne yorumlarımda görüldüğü gibi), entellektüel bir otobiyografi demesek bile, bir *alınmış karar* unsuru göze çarpmaktadır.

Bence, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yirmi yılda politik ve dinsel tarihte, tarihin bir açıklaması olarak "fikirler"in kullanılmasında keskin bir düşüşe tanık olduğumuzu, dolayısıyla sosyo-ekonomik tarihe ve -Momigliano'nun daha 1954'te işaret ettiği gibi-[2] "toplumsal güçler"e dayalı tarihsel açıklamalara doğru çarpıcı bir yöneliş görüldüğünü kabul edebiliriz. Onlara "ekonomik-determinist" adını verelim vermeyelim, tarih yazımındaki bu akımlar, tarih yazımının Batı'daki (başka nedenlerden dolayı burada Doğu'daki merkezleri atlıyoruz) ana merkezlerinde etkili, bazı durumlarda da egemen olmuştu. Ayrıca, son yıllarda, tarih disiplininde ele alınmayan dışlanmışlara yönelik başlıca ilgilerin çok daha kenarında kalmış olan temalara duyulan ilgide belirgin bir canlılık ve hatırı sayılır bir çeşitlenme görüldüğünü de kabul edebiliriz. Ne de olsa Braudel hem Akdeniz'le hem de II. Philip'le ilgili çalışmalar ortaya koymuştu ve Le Roy Ladurie'nin 1580 yılındaki *Le Carnaval de Romans* (Romans Karnavalı) üzerine monografından önce de, bu olayın yine aynı yazarın *Les Paysans du Languedoc* (Languedoc Köylüleri) adlı kitabında çok daha kısa, ama derinlikli bir yorumunun yer aldığı

1) Lawrence Stone, "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History", *Past and Present* 85 (Kasım 1979), s. 3-24.

2) Arnaldo Momigliano, "A Hundred Years after Ranke", yine onun *Studies in Historiography*'si içinde (Londra, 1966), s. 108-109.

görülmüştü.[3] 1970'lerin Marksist tarihçileri, Gallilerin Madog efsanesi gibi radikal-ulusal mitlerin rolü üzerine kitaplar yazmışlarsa, Christopher Hill de en azından 1950'li yılların başlarında Norman İstilası mitiyle ilgili yeni ufuklar açan bir makale kaleme almıştı.[4] Belli ki bir değişim yaşanmıştır.

Bu tablonun, Stone'un tanımladığı türde "anlatı tarihi"nin canlanması demek olup olmadığını belirlemek kolay değildir, çünkü Stone niceliksel bir araştırmadan bilerek uzak durmakta ve "bir bütün olarak tarih mesleğinin çok ufak, ama orantısız biçimde öne çıkan bir bölümü" üzerinde yoğunlaşmaktadır.[5] Yine de, eski tarihsel avant-garde'ın artık eski moda "olayların tarihi"ni, hatta bibliyografik tarihi reddettiğini, küçümsediğini ve onunla mücadeleye giriştiğini gösteren kanıtlar bulunduğunu belirtebiliriz. Fernand Braudel, popüler anlatı tarihindeki parlak bir geleneksel çalışmaya; Claude Manceron'un Fransız Devrimi'nin kökenlerini, o çağın önemli isimlerinin bir dizi büyüklü küçüklü ve birbiriyle örtüşen biyografileri şeklinde sunma girişimine sınırsız övgüler düzmüştür.[6] Öbür yandan, Stone'un araştırdığı ve güya değişik ilgileri olan tarihsel azınlığın aslında "anlatı tarihi"ne kaydığından söz edilemez. Britanyalı "antikacı ampiristler" gibi tarih yazımındaki bilinçli muhafazakârları ya da neo-muhafazakârları bir kenara bırakacak olursak, Stone'un aktardığı ya da sözünü ettiği eserler içinde basit anlatı tarihine çok az

---

3) Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris, 1960); Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le Carnaval de Romans* (Paris, 1979); Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les Paysans du Languedoc*, 2 cilt (Paris, 1966), Cilt 1, s. 394-399, 505-506.

4) Christopher Hill, "The Norman Yoke", John Saville (der.), *Democracy and the Labour Movement: Essays in Honour of Dona Torr* (Londra, 1954), yeniden basımı için Christopher Hill, *Puritanism and Revolution: Studies in Interpretation of the English Revolution of the Seventeenth Century* (Londra, 1958), s. 50-122.

5) Stone, "Revival", s. 3, 4.

6) Fernard Braudel, "Une Parfaite Réussite", *L'Histoire*'da (1980, s. 108-109) Claude Manceron'un *La Révolution qui lève, 1785-1787*'sinin (Paris, 1979) değerlendirme yazısı.

rastlandığının altını çizmeliyiz. Çünkü bu çalışmaların hemen hepsinde, olay, birey, hatta geçmişin bir ruh hali veya düşünce tarzının yeniden yakalanması kendi başlarına birer amaç olmayıp, daha geniş bir sorunu, tek tek hikâye ile onun karakterlerini oldukça aşan bir sorunu aydınlatma çabalarının bir aracıdır.

Kısacası, insan toplumları ve bu toplumların gelişmesi hakkında genellemeler yapılabileceğine inanmaya devam eden tarihçiler, bazen yirmi ya da otuz yıl önce yoğunlaştıkları konulardan farklı alanlara eğilseler bile, "büyük *niçin* soruları"yla ilgilenmeyi sürdürmektedirler. Bu tür tarihçilerin (Stone asıl olarak bunlarla ilgilenmektedir) "geçmişteki değişimlerin... bütünlüklü bir açıklamasını ortaya koyma girişimi"nden[7] gerçekten vazgeçtiklerini gösteren hiçbir kanıt yoktur. Ayrıca onların (ya da bizim) bu girişimleri "bilimsel" sayıp saymamamız kuşkusuz kendi "bilim" tanımımıza bağlı olacaktır, fakat burada unvanlarla ilgili bu tartışmaya daha fazla girmenin bir anlamı yok. Kaldı ki ben, bu tür tarihçilerin, -Marx'ın Louis Napoléon hakkındaki yazılarının materyalist tarih anlayışıyla bağdaşmadığını düşünmesinden daha fazla- "belirlenimsizlik ilkesine sürüklendiklerini"[8] hissedip hissetmediklerinden de epey kuşku duyuyorum.

Böylesi girişimlerden vazgeçmiş tarihçiler olduğu gibi, bu tür girişimlerle, belki de ideolojik bağlılığın arttırdığı bir şevkle mücadeleye atılan tarihçilere de kesinlikle rastlayabiliriz. (Marksizm entellektüel bakımdan gerilemiş olsun olmasın, Batılı tarihçiler arasında ideolojik tartışmanın -bu tartışmaya katılanların ve özgül sorunların yirmi yıl öncekiyle aynı olmadığını da belirterek- pek fazla azaldığını saptamak zordur.) Herhalde neo-muhafazakâr tarih, her halûkarda Britanya'da mevzi kazanmış durumdadır ve bu ilerleme, hem "talihe ve kişiliğe dayalı tesadüfi kaprisler dışında, tarihte derinlere kök salmış bir anlam yattığını örtük biçimde reddeden ayrıntılı politik anlatılar yazan"[9]

7) Stone, "Revival", s. 19.
8) *A.g.y.*, s. 13.
9) *A.g.y.*, s. 20.

"genç antikacı ampiristler" şeklinde, hem de Theodore Zeldin'in (ve Richard Cobb'un) geçmişin tabakalarına yaptıkları ve sorulara yanıt verilmesi dahil olmak üzere "geleneksel tarihin hemen hiçbir yönü"nün anlam taşımadığı başarılı dalışlar gibi eserler biçiminde olmuştur.[10] Dolayısıyla, herhalde aynı saptama anti-entellektüel solcu tarih için de yapılabilir. Ancak Stone'un ilgilendiği nokta, çok yüzeysel değinmeleri dışında bu değildir.

Öyleyse, gözlendiği ya da hâlen gözlenmekte olduğu kadarıyla tarihsel malzemelerde ve ilgi alanlarında görülen kaymaları nasıl açıklayacağız?

Bu kaymaların içindeki bir boyut, son yirmi yılda tarih alanının, insanın fiziğindeki değişikliklerden semboller ve ritüellere kadar her şey için, öncelikle de dilencilerden imparatorlara kadar *tüm* insanların yaşamları için şekilsiz bir kap olan "toplumsal tarih"in yükselişiyle gözle görülür bir genişleme sergilediğini yansıtmaktadır. Braudel'in gözlemlediği gibi, bu "tüm dünyanın saklı tarihi", "farklı biçimleriyle tüm tarih yazımının şimdilerde yöneldiği tarih"tir.[11] Alanın bu kadar muazzam bir genişleme sürecine girmesinin (yalnız bu genişleme, geçmişe bütünlüklü bir açıklama getirme çabalarıyla kesinlikle çelişmek zorunda değildir) nedenleri üzerinde spekülasyon yapmanın yeri burası değil; fakat bu durumun tarih yazmanın teknik zorluklarını arttırdığı da açıktır. Tüm bu karmaşık öğeler nasıl sunulacaktır? Bunun için, tarihçilerin, özellikle antik dönemin edebiyat tekniklerinden (*la comédie humaine*, insanlık komedisini sergilemeye girişmiş olan bu alanın yöntemlerinden), ayrıca en yaşlımızın bile henüz doymadığı modern görsel-işitsel iletişim araçlarından ödünç alınmış olanlar da dahil olmak üzere, farklı sunuş biçimleriyle deneylere kalkışmaları kimseye şaşırtıcı gelmemelidir. Stone'un *noktacı (pointilliste)* diye adlandırdığı

10) Theodore Zeldin, *France, 1848-1945*, 2 cilt (Oxford, 1973-1977). *Histoire des passions françaises* olarak çevrilmiştir (Paris, 1978); Richard Cobb, *Death in Paris* (Oxford, 1978).

11) Braudel, "Une Parfaite Réussite", s. 109.

teknikler, en azından kısmen, sunuşun bu tür teknik problemlerini çözmeye yönelik çabaları göstermektedir.

Farklı sunuş denemeleri özellikle, tarihin "analiz" (ya da analizin reddi) başlığı altına sokulamayacak ve Stone'un görmezlikten gelmeyi tercih ettiği kısmı açısından, yani sentez açısından zorunludur. İnsanın belirli bir dönemdeki düşünce ve eylemlerinin çeşitli dışavurumlarını biraraya getirme problemi ne yenidir ne de fark edilmeyen bir konudur. Jakoben İngiltere'yle ilgilenen hiçbir tarihçi, Bacon'ı atlayan ya da onu yalnızca bir hukukçu, bir politikacı veya bilim ya da edebiyat tarihinin bir sîması olarak gören bir tarihle yetinemez. Dahası, en geleneksel tarihçiler dahi, sunulan çözümlerin (politik-kurumsal metnin ana gövdesine eklenmiş olan, bilim, edebiyat, eğitim ya da herhangi bir şey üzerine bir-iki bölümün) tatmin edici olmadığı durumlarda bile bunu kabul etmektedirler. Öbür yandan, insanın faaliyetlerinin tarihçinin meşru ilgi alanı içerisinde görülen kapsamı ne kadar geniş olur ve bu faaliyetler arasındaki sistematik bağları saptama zorunluluğu ne kadar açık biçimde anlaşılırsa, bir sentez ortaya çıkarmak da o kadar güç olacaktır. Sentez çıkarmak teknik bir sunuş modeliyle sınırlı olmayan bir iştir. Kendi analizlerinde temel ve üstyapı modelinde "üç katlı hiyerarşi" gibi yaklaşımların -ki Stone bunu reddeder[12]- peşinden gitmeye devam edenler bile, sentez yapmanın sunuş açısından -düz kronolojik anlatıdan daha yetersiz olmamakla birlikte- yetersiz bir kılavuz olduğunu görebilirler.

Sunuş yapmanın ve bir sentez ortaya koymanın problemlerini bir kenara bırakırsak, değişim için daha ciddi iki neden birden gösterilebilir. Birinci neden, "yeni tarihçiler"in savaştan sonraki on yıllarda kaydettikleri başarılardır. Bu başarılar, bilinçli metodolojik basitleştirmelerle, tarihin sosyo-ekonomik temeli ve belirleyicileri olarak görülen etkenlerde yoğunlaşarak ve geleneksel anlatı tarihini geri plana atarak (bazen de Fransızların "olayların tarihi"yle savaşlarında olduğu gibi, anlatı tarihiyle

12) Stone, "Revival", s. 7-8.

cepheden yüz yüze gelerek) sağlanmıştır. Bazı aşırı ekonomik indirgemecilere ve insanlar ile olayları uzun dönemli *yapının* ve *konjonktürün* ihmal edilebilir dalgacıkları diye görüp konu dışında tutan başka tarihçilere rastlanmakla birlikte, böylesi aşırılıklar *Annales*'de de, olaylara ya da kültüre ilgilerini hiçbir zaman kaybetmemiş, ayrıca "üstyapı"yı her zaman ve tamamen "temel"e bağımlı görmeyen -bilhassa Britanya'daki- Marksistler arasında da genel olarak paylaşılmıyordu. Yine de, Stone'un dikkat çektiği Braudel, Goubert ve Le Roy Ladurie gibi tarihçilerin yazdıkları eserlerin zaferi, "yeni" tarihçileri, tarihin o zamana kadar bilerek el atılmamış yönlerine yoğunlaşmakta özgür bırakmakla kalmamış, aynı zamanda onların "yeni tarihçiler" gündemindeki konumlarını da iyileştirmiştir. *Annales*'in önde gelen isimlerinden Le Goff'un yıllar önce değindiği üzere, "politik tarih, onu arka plana itmiş olan sosyal bilimlerin yöntemleri, ruhu ve kuramsal yaklaşımını ödünç alarak, adım adım gücünü yeniden toplayacaktı."[13] İnsanlarla zihinlerin, fikirlerle olayların yeni tarihi, sosyo-ekonomik yapıların ve genel eğilimlerin analizinin yerini almaktan ziyade, onu tamamlayıcı bir tarih olarak görülebilir.

Tarihçiler bir kere gündemlerine böylesi maddeleri aldıkları zaman, "geçmişteki değişikliklere bütünlüklü bir açıklama" getirmeye jeologların yaklaşımlarından ziyade ekolojik bakımdan yaklaşmayı tercih edebilirler. Aynı doğrultuda, kısmen eski çalışmalarından da yararlanabilecekleri şekilde yapının kendisini incelemeye çalışmaktan ziyade, işe bir toplumun katmanlaşmış yapısını somutlaştırıp örnekleyen ve zihni, gerçek tarihin karmaşıklıkları ile iç bağlantılarına yoğunlaştıran bir "durum"u inceleyerek başlamayı tercih edebilirler. Stone'un farkında olduğu gibi, bazı tarihçilerin Clifford Geertz'in Balililerin horoz döğüşünü "yakın okuması"[14] türünden eserlere duydukları hayranlığın

---

13) J. Le Goff, "Is Politics Still the Backbone of History?", Felix Gilbert ve Stephen R. Graubard (der.), *Historical Studies Today* (New York, 1972), s. 340.

14) Clifford Geertz, "Deep Play: Notes on the Balinese Cock-Fight", onun *The Interpretation of Cultures*'ı içinde (New York, 1973).

kökeninde bu seçim vardır. Bu yöntem, tek-nedenlilik ile çok-nedenlilik arasında zorunlu bir seçim yapmayı gerektirmediği gibi, bazı tarihsel belirleyicilerin diğerlerinden daha güçlü görüldüğü bir model ile hem yatay hem de dikey içsel bağıntıların farkında olunması arasında kesinlikle bir bağdaşmazlığı da içermez. Ginzburg'un on altıncı yüzyılda tek bir ateist köylüyü ya da büyücülükle suçlanan Friuli köylülerini örnek aldığı popüler ideoloji incelemesinde görüldüğü şekliyle,[15] bir "durum" elverişli bir çıkış noktası olabilir. Tabii bu konulara başka açılardan da yaklaşılabilir. Agulhon'un Fransız köylülerinin belli bir yer ve zamanda Katolik gelenekselcilikten militan cumhuriyetçiliğe geçişini konu alan güzel incelemesindeki gibi,[16] başka durumlarda da zorunlu bir çıkış noktası olabilir. Her durumda, tarihçilerin belli amaçlar doğrultusunda bütünlüklü bir açıklamayı bir çıkış noktası olarak seçmeleri mümkündür.

Anlaşılacağı üzere, Le Roy Ladurie'nin *Languedoc Köylüleri* ile *Montaillou*'su arasında, Duby'nin feodal toplumla ilgili genel çalışmaları ile Bouvines savaşı üzerine monografı, ya da E.P. Thompson'ın *The Making of the English Working Class* (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu) ile *Whigs and Hunters* (Whig'ler ve Avcılar) adlı yapıtları arasındakinden daha fazla bir çelişki yoktur.[17] Dünyaya bir teleskopla bakmak yerine bir mikroskopla izlemeyi seçmenin yeni bir özelliği yoktur. Aynı kozmosu incelediğimizi kabul ettiğimiz sürece, mikrokozmos ile makrokozmos arasında seçim yapmak, uygun olan tekniği

15) Carlo Ginzburg, *Il formaggio ed i vermi* (Torino, 1976); Carlo Ginzburg, *I benandanti: ricerche sulla stregoneria e sui culti agrari tra Cinquecento e Seicento* (Torino, 1966).

16) Maurice Agulhon, *La République au village* (Paris, 1970).

17) Le Roy Ladurie, *Les Paysans du Languedoc; Emmanuel Le Roy Ladurie Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (Paris, 1976), (çev.) B. Bray, *Montaillou: Cathars and Catholics in a French Village, 1294-1324* (Londra, 1978); Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214* (Paris, 1973); E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Londra, 1963); E.P. Thompson, *Whigs and Hunters* (Londra, 1975).

seçmekten daha öte bir anlam taşımaz. Şu anda daha fazla sayıda tarihçinin mikroskobu yararlı görmeleri kayda değer bir noktadır. fakat sırf buna bakarak tarihçilerin teleskobu eskimiş saydıklarını da iddia edemeyiz. Stone'un, herhalde akıllıca bir kararla, daha fazla netleştirmeye çalışmadığı o belirsiz genel terimle *mentalité* [zihniyet] tarihçileri bile, yalnızca ya da ağırlıkla genel bir bakışla sınırlı kalmaktan kaçınmaktadırlar. Zihniyet tarihçileri, antropologlardan en azından bu dersi öğrenmişlerdir.

Bu gözlemler Stone'un "tarihsel söylemin doğasındaki genel değişiklikler kümesi"ni açıklamaya yeter mi?[18] Sanırım, hayır. Ancak, Stone'un geçmişteki tarihsel teşebbüslerin -iflas etmesinin kanıtları olarak değil- başka araçlarla sürdürülmesi olarak değerlendirdiği olgunun büyük bir kısmını açıklamanın mümkün olduğunu göstereceklerini söyleyebiliriz. Bazı tarihçilerin bu değişiklikleri iflas etmiş ya da istenmeyen şeyler olarak gördüklerini ve sonuçta, bir kısmı entellektüel bakımdan muğlak, bir kısmı da ciddiye alınması gereken çeşitli nedenlerden ötürü söylemlerini buna göre değiştirmek istediklerini reddetmenin bir yararı yoktur. Açıktır ki, bazı tarihçiler "koşullar"dan "insanlar"a kaymış ya da basit bir temel-üstyapı modeli ile iktisadi tarihin yeterli olmadığını veya -bu tür girişimlerin ciddi kazançları olacağını reddedemedikleri için- artık yeterli gelmediğini keşfetmişlerdir. Bazıları kendilerini bu girişimlerin "bilimsel" fonksiyonları ile "edebi" fonksiyonları arasında bir bağdaşmazlık olduğuna inandırabilirler. Oysa tarihte şu anda görülen modaları, tamamen geçmişin reddedilmesi şeklinde analiz etmek zorunlu değildir ve tümüyle bu şekilde analiz edilemeyecekleri sürece bunun bir anlamı da yoktur.

Tarihçilerin hangi yöne gittiklerini keşfetmeye hepimiz can atıyoruz. Stone'un denemesi de bu doğrultuda bir girişim olarak sevinçle karşılanacaktır, fakat yeterince doyurucu değildir. Bu deneme "tarihsel modada gözlemlenen değişiklikler"in

18) Stone, "Revival", s. 23.

genel şemasını, "tarih yazarken hangi tarzların iyi ve daha iyi olduğu hakkındaki değer yargıları"yla[19] birleştirmektedir. "Belirlenimsizlik ilkesi" ve tarihsel genellemeler hakkında Stone'la aynı görüşleri paylaşmadığım için değil, argüman yanlış olsa bile, "tarihsel söylemdeki değişiklikler"in onun argümanıyla teşhis edilmesi de mutlaka yetersiz kalacağı için bence üzülünecek bir durumdur bu. Bu anda insanın aklına, bir yolcunun onu durdurup Ballynahinch'e hangi yoldan gidileceğini soran İrlandalının bir süre düşündükten sorduğu söylediği gibi, "Ben senin yerinde olsaydım buradan başlamazdım," demek geliyor.

19) A.g.y., s. 4.

15
ORMANDA POSTMODERNİZM

Bu bölümde Richard Price'ın, şimdilerde moda olan "postmodernist" yaklaşımların bazılarının tarih açısından yararlılığını araştırmak üzere Surinamlı Saramaka ile ilgili büyüleyici ve önemli araştırmasını kullandım. Price'ın Alabi'nin Dünyası'*yla ilgili bir değerlendirme yazısı olan bu metin, "Ormanın Kaçak Köleleri" başlığıyla 6 Aralık 1990'da* New York Review of Books'*ta (s. 46-48) yayımlanmıştır.*

İspanyol fatihler, fethettikleri Yeni Dünya'ya yerleştikten kısa bir süre sonra, Avrupa'dan getirtilen evcil hayvanların sahiplerinin ellerinden kurtulup doğal özgürlüklerine geri dönmelerini tarif etmek için etimolojik açıdan tartışmalı *cimarrón* sözcüğünü kullanmaya başlamışlardı. Bu terim, açık nedenlerden dolayı, köle toplumlarında da efendilerinin dünyasının dışında özgürlük içinde yaşayan kaçak köleler için kullanılıyordu ve diğer efendilerin dillerine *marron*'lar ya da *maroon*'lar olarak geçmişti. Aynı sözcüğün Karayipli korsanlar tarafından da kendi topluluklarından kovulmuş ve ıssız bir adaya bırakılarak doğal bir yaşam sürmeye zorlanmış denizciler için kullanılması, özgürlüğün bir gül bahçesi sayılmadığını aklımıza getirmektedir.

Issız adada yaşamak, ister (en geçici haliyle) tek tek kaçaklar (*petit marronage*) isterse kaçak kölelerden meydana gelen

daha kalabalık topluluklar (*grand marronage*) biçiminde olsun, köle plantasyonu toplumunun kaçınılmaz bir eklentisiydi. Bu sürecin tarihinin (bilhassa Brezilya'da ya da Jamaika'da) göz ardı edilmiş olduğu söylenemez, yine bu konudaki bilgilerimizin son yirmi yılda müthiş bir ilerleme kaydettiğine de kuşku yoktur. 1960'larm ve 1970'lerin "yeni toplumsal tarih"i, kendi uygulayıcılarının pek çoğunun teknik ve politik çıkarlarına açıkça uygun düşen bir konuyu görmemezlik edemezdi. Toplumsal protesto ile alttakilerin meçhul kimliği, siyahların özgürlüğü ve anti-emperyalizmi türünden üçüncü dünya incelemelerini birleştiren ve heyecan verici sonuçlar üretmekte olan tarih ile toplumsal antropoloji arasındaki bağlantıyı örneklemeye ideal biçimde uygun görünen bir konuydu bu. Ve *maroon* tarihine duyulan bu yeni ilginin Surinam'a yönelmemesi de mümkün değildi.

Çünkü, eskiden Guyana kıyısındaki bir Hollanda sömürgesi olan, şimdiyse hayal kırıklığına uğramış bağımsız bir devletçik olan Surinam'da, geçmişi antik döneme uzanan altı *maroon* topluluğu, hâlâ küçük ama olağanüstü derecede karışık bir ülkenin nüfusunun yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Bu kayda değer bir durumdur. Çünkü, son gerçek kaçak köle 1960'larda Kübalı bir yazara hikâyesini anlatacak kadar yaşamış olsa bile, *maroon* toplulukların ayakta kalması o kadar kolay değildi.[1] Kölelerin Afrika'dan geldikten kısa süre sonra firar etmeleri çok sık rastlanan bir durum olduğu için, sömürge toplumunun sınırlarının ötesindeki özgür *maroon* topluluklar da en rahat biçimde, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, bu tür toplumların ilk aşamalarında kurulmuştu. Örneğin, Brezilyalı *quilombo* topluluklarının en büyüğü olan Palmares'in* en parlak devirleri 1690'lı yıllara, altmış yıllık bir savaştan sonra yok olmalarından kısa bir süre

1) Miguel Barnet (der.), *The Autobiography of a Runaway Slave* (New York, 1968). Kitabın orijinalinin başlığı *Cimarrón*'du (Havana, 1967).

*) Palmares, 1605-1694 yılları arasında Brezilya'nın kuzeydoğusunda, kaçak siyah kölelerin oluşturduğu on kadar ayrı topluluğun (*quilombo*) birleşmesinden meydana gelen özerk bölge. (ç.n.)

öncesine rastlıyordu. Zaman zaman rastlandığı gibi, sömürgeci devletlerin *maroon* toplulukların bağımsızlıklarını tanıyan anlaşmalar yapmak zorunda kaldıkları yerlerde bile fazla ayakta kalamıyorlardı. Nitekim günümüzde, Surinam dışındaki herhangi bir yerde, on sekizinci yüzyıl ortasında yapılmış ve özgürlüklerini tanıyan anlaşmaları hâlâ bağlayıcı gören özgür siyah toplulukların varolup olmadığı kuşkuludur.

Maroon Societies (*Maroon* Toplumlar) adlı incelemesi, Eugene Genovese'nin *From Rebellion to Revolution* (İsyandan Devrime) adlı çalışmasından bir bölümle birlikte[2] bu konudaki en iyi giriş metnini sunan Richard Price, şu anda genelde kaçaklık, *marronage*, özelde Surinamlı *maroon*'lar, daha doğrusu, o topluluklar içindeki, yapılarını araştırmak için yıllarını verdiği Saramakalar konusundaki başta gelen otoritedir. Saramakalarla ilgili bulgularını içeren bir sürü yazı kaleme alan Price'ın çalışmalarından özellikle bir tanesi, *First Time: The Historical Vision of an Afro-American People* (İlk Defa: Bir Afrikalı-Amerikan Halkına Tarihsel Bakış)[3] bu alanda tam anlamıyla çığır açıcı bir niteliktedir. Saramakaların kuruluşunun ve bağımsızlık savaşının, yazılı kayıtlara ve kendilerinin sözlü aktarımlarına dayalı bir öyküsü olan bu çalışma, onların kimliğinin oluşmasında merkezi bir önem taşıyıp, kendilerini tarihçilerin gözünde iyice büyülü bir hale getiren "oldukça doğrusal, nedensel tarih duygusu"nun bir örneğidir. *Alabi's World* (Alabi'nin Dünyası), hikâyesini bağımsızlıktan, Saramaka toplumunun yerleşmesinden sonra başlatmakta ve yaklaşık kırk yıl süreyle halkının reisi olan bir Alabi'nin (1740-1820) "yaşamı ve çağı"nı aktarmaktadır. Yine de okurlar, bu çalışmada, Surinam'lı *maroon*'ların kökenlerini ortaya koyacak bol miktarda malzeme bulabilirler.

2) Richard Price (der.), *Maroon Societies: Rebel Slave Communities in the Americas* (Baltimore, 1979); Eugene D. Genovese, *From Rebellion to Revolution. Afro-American Slave Revolts in the Making of the Modern World* (Baton Rouge, 1979).

3) Richard Price, *First Time: The Historical Vision of an Afro-American People* (Baltimore, 1983).

Ne de olsa, Saramakaların dediği gibi, "Atalarımızın nasıl yaşadıklarını unutursak, tekrar beyazların kölesi olmamayı başarmayı nasıl umut edebiliriz?"

Price böylece, *maroon*'ların mücadelelerindeki kahramanlıklarının dışında, tarihçilerin ve toplumsal antropologların gözünde aynı derecede önemli görülen bir konuyu seçmiş olmaktadır. Zira *maroon* toplulukları bizim açımızdan temel olan soruları ortaya atarlar. Çok farklı kökenlere sahip, köle gemileriyle taşınmak ve plantasyonlarda kölelik yapmaktan başka hiçbir ortak özellikleri bulunmayan kaçakların rastgele biraraya gelmelerinden, belli bir yapıya sahip topluluklar nasıl çıkabilmiştir? Daha genel bir kapsamda ifade edecek olursak, toplumlar nasıl sıfırdan kurulurlar? Esareti reddeden eski-kölelerin meydana getirdiği toplumlar ile kölelere ancak kendi oluşumlarının kenarlarında, tuhaf bir ortaklaşalıkla yaşama hakkı tanıyan egemen toplum arasındaki ilişkiler nasıldır? Bu iki toplum arasında tuhaf bir ortak yaşam söz konusudur, zira, Price'ın başka bir yerde işaret ettiği gibi,[4] *marronage* basitçe bir kaçma olayı, yaban koşullardaki bir köylü yaşamına geri dönüş değildi, aynı zamanda tuhaf biçimde "bir tür Batılılaşma"yı yansıtıyordu. Bu tür kaçak topluluklar (en azından üyelerinin çoğunun Afrika doğumlu olduğu devirlerde) eski kıtadan tam olarak ne getirmişlerdir ya da ne getirebilirlerdi? Çünkü, *maroon* toplulukları, onlar üzerinde gözlem yapan araştırmacılarda, duygusal olarak Afrikalı gibi bir izlenim (belki de tarihsel açıdan yeni, eski dünyada edinmelerinin mümkün olmadığı, ortak bir Afrikalılığın *bilincinde* olan bir kimlik izlenimi) bıraktıkları halde, *maroon*'ların kurumlarında Afrika'ya özgü modeller ile emsallerin izlerine kolay kolay rastlanmadığı bir gerçektir.

Ne yazık ki bu incelemenin yazarı, bu tür sorunların açıkça farkında olsa bile, onlara dolaysız yanıtlar getirmeye çalışmamıştır. Price'ın büyüleyici ama muammalarla dolu olan kitabı, gerçekten kültürel çatışmalar, karşılaşmalar ve sağırlar diyaloğu

4) Price, *Maroon Societies*, s. 12n.

örnekleri hakkındaki bir eserdir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi de, Price'ın tarihin nasıl yazılması gerektiğiyle ilgili kendi görüşleri ile daha geleneksel eğilimli tarihçi ve antropologların bu konudaki görüşleri arasındaki sağırlar diyaloğudur.

Kitabın ana karakteri Alabi, bir Saramaka olmanın özü beyazların değerlerinin (Hıristiyanlık da bu değerlerden birisidir) reddedilmesinde, en azından kabul edilmemesinde somutlandığı halde, sonunda Hıristiyan olduğu için, böyle bir kişilik etrafında örülen bir kitabın temasını kültürlerin çarpışmasının oluşturduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Hıristiyanlar Surinam'ın "çalı yerlileri" arasında hâlâ küçük bir azınlıktır. Price'ın on sekizinci yüzyıldaki *maroon* yaşamıyla ilgili bilgilerinin önemli bir kısmı, daha doğrusu çoğu, Saramakalarla sürekli temas halinde kalan tek beyaz grup olan Moravyalı misyonerlerin yazışmalarına dayandığı için, burada iki çeşit kültürel yanlış anlama söz konusudur: Çevrelerinde olup bitenlerin anıtsal boyutunu anlayamayan Moravyalı kardeşlerin yanlış anlamaları ile on sekizinci yüzyılın, Moravyalılar gibi, İsa'nın yaralarını şehvani, hemen hemen erotik biçimde yücelten sofularının dünya görüşlerini eski-kölelerin dünya görüşlerinden neredeyse kesin bir biçimde daha iyi kavrayamayan modern araştırmacıların yanlış sonuçları. "Seçtikleri" halkları anlamaya çalışmak (bu konuda ne kadar başarısız kalırlarsa kalsınlar), alan çalışması yapan antropologların hepsinden yapmaları beklenen şeydir; yalnız, en rasyonel modernlerin bile Batı dinlerinin fanatiklerine karşı sergiledikleri en yaygın tutum, hâlâ büyülenmiş bir acıma ve iğrenme karışımı bir tepkidir.

Öte yandan, kültürel belirsizlik Price'ın kitabına üçüncü bir yolla da girmiştir. Son yıllarda antropoloji-etnografi ile -çok daha küçük bir ölçekte- tarih, nesnel bilginin ya da birleşik yorumun olanaklılığına, başka bir söyleyişle, o zamana kadar anlaşılır bulunan araştırmaların geçerliliğine duyulan kuşkularla ("post-modernizm" gibi genel başlıklar altındaki) sarsılmış, hatta temellerine kadar zayıflamıştır. Bu alanlarda gözlenen

böylesi bir gerilemenin çeşitli ve birbiriyle çatışan gerekçeleri hem epistemolojik ve politik boyutlu, hem de toplumsal boyutludur (antropoloji, "ötekiler"i ya da -erkek egemenliğine değinmeye bile gerek duymadan- "Batı'nın hegemonik pratiklerinin bir kısmını birleştirmeyi hedefleyen etno-sentrik bir girişim" değil midir?),[5] fakat, tüm boyutlar birarada düşünüldüğünde, bu disiplinlerde çalışan kişilere büyük zorluklar çıkardığı da ortadadır. Yukarıda işaret edildiği üzere, bir sorunu halletmenin yerli rengi düşüncenin soluk gölgesinin üstüne düştüğü zaman, *Hamlet*'in kanıtladığı ve "antropolojinin edebi dönüşü" denilen eğilimin de doğruladığı gibi,[6] eylemin yerini hâlâ bol lâf alabilmektedir. Ancak Richard Price gibi "kendi üslûbuna sahip bir etnografik tarihçi" ya da etno-tarihçi, hâlâ kendisine biçtiği görevi yerine getirme yükümlülüğüyle karşı karşıyadır.

Çünkü, edebi yaratının moda ve tartışmasız görülen terimlerini etnografiye ya da tarihe ne kadar çok uygularsak uygulayalım, "etnografik yazımın herhangi bir projesinde kurgusal bir zemin oluşturmak, olgunun olgusallığını garanti altına alan bir bütünü kurmak"[7] demektir. Kısacası, bu çerçevenin niteliği kurgu değildir ve olamaz. Antropolojik betimlemeye yönelik bir çaba "olgunun olgusallığı"nı kabul ettiği ölçüde, korkunç "pozitivizm" suçlamasından bile tamamen kurtulamaz.

Ancak *herhangi bir* "bütün" olması demek, "keyfi bir düzenin empoze edilmesi" noktasına varmaz mı? Price, şimdilerde antropolog arkadaşlarının pek çoğunun da benimsediği böyle bir düzenin olmasının verdiği dehşet duygusunu paylaştığını açık bir dille ortaya koymaktadır. Bu yüzden Price, "din, politika, iktisat, sanat ya da akrabalık gibi Batılı kategorileri düzenleyici ilkeler olarak görmekten kaçınır" ve okurlarıyla meslektaşlarının

5) Alıntılar postmodernlerin bir toplantısından alınmıştır. "Critique and Reflexivity in Anthropology", *Critique of Anthropology* 9/3 (Kış 1989), s. 82, 86.
6) *A.g.y.*, s. 83.
7) George E. Marcus, "Imagining the Whole: Ethnography's Contemporary Efforts to Situate Itself", *Critique of Anthropology* 9/3 (Kış 1989), s. 7.

şikayetlerine yol açacak şekilde, bu pratiğin "kültürlerin birbirini anlamasını engelleyici bir rol" oynadığına inandığı için, "etnolojik doğrultuda konsültasyonları özendiren" bir indeks oluşturmayı bile reddeder. Anlaşılan, Price'a göre malzemeleri düzenlemenin iki kesin ilkesi vardır: Kronolojik anlatı (özellikle doğrusal bir çizgi izleyen biyografi biçiminde) ile bir tür polifoni (çeşitli kaynaklardan gelen seslerin yazarın sesiyle yan yana konuşması -bu örnekte bu seslerin hepsi ayrı yazı karakterleriyle dizilerek belli edilmiştir). Görecilik ya da yazar otoritesinden (Batılı, emperyalist, erkek, kapitalist ya da başka bir nitelikteki otoriteden) feragat etme bundan daha ileri boyutlara götürülebilir mi?

Price'ın yapıtında bu şekilde ortaya çıkan sonuç, bireyler olarak kendilerini ifade edememiş, genellikle arkalarında herhangi bir yazılı belge de bırakmamış olan halkların geçmişini ortaya çıkarıp korumaya yönelik, genellikle bunu da aşan kesinlikle görkemli bir çabayı temsil etmektedir. Buradaki sonuç, ayrıca, son derece etkileyici bir deneyimin: kimliği bugün bile, Fransız uzay istasyonu ya da Alcoa (Aluminium Company of America) adına çalıştıkları halde iki-üç yüz yıl önce yabancılara karşı verdikleri silahlı mücadelenin anılarına dayanan ve yeniden silaha davranmaya hâlâ hazır olan bir halkın deneyiminin sunulmuş olmasıdır. Peki, ama bu çalışma, tarih ya da antropoloji olarak (iki disiplin için de hammadde kaynağı işlevi gören bir metin olmaktan ziyade) ne kadar yararlıdır? Ayrıca, Price'ın kendisinin de büyük ilgi duyduğu postmodern koşulları ne kadar karşılamaktadır?

Planlı polifoni (çokseslilik) kaçınılmaz olarak bir aryayla birlikte ortaya çıkar. Artık tek bir ses, tek bir anlayış vardır: yazarın sesi ve anlayışı. Price'ın kaynakları arasında yer alan Hollandalı "posta kuryeleri" ormandaki özgür "çalı yerlileri"yle başa çıkmakla yükümlü olan sömürge subayları hiçbir zaman kendi adlarına konuşmazlar; onlar bu kitapta asıl olarak yazarın anlatısına karşılık düşen olaylar ve tarihlerle, ayrıca sık sık dile

getirdikleri hayal kırıklıklarıyla aktarılırlar. Bu noktada, tüm kıtayı kaplayan bir plantasyon toplumunda kölelerin yağmur ormanlarına kaçmalarını önlemek olanaksız olduğundan, mantıklı olan politikanın, er ya da geç, *maroon* ekonomisini koloniye bağlayan kıyı mallarının serbestçe teslim edilmesi ["haraç"] ve cömertçe harcanan daha sonraki kaçakları geri verme vaadi karşılığında, hinterlanddaki *maroon* toplulukların bağımsızlıklarının, anlaşmalarla tanınması olduğunu tahmin etmek güç olmamasına rağmen, yine de büyük çiftlik sahipleri ve yetkililerin stratejileri konusunda karanlıkta kalırız. Biz, böyle bir politika izlendiğini ve *maroon* topluluğunun liderlerinin peşine düşülüp anlaşma yapmak üzere ikna edildikleri sonucunu çıkarıyoruz. Koloniye yerleşenlere göre bu süreç nasıl işlemişti? Burası da karanlıktan kurtulamadığımız bir noktadır. Peki, *maroon*'ların sözlerini tutmaması konusunda ağır şikayetlerde bulunmalarına rağmen, düzenleme fiilen kölelerin kaçmasını azalttığı için ondan tatmin olmuşlar mıydı? Ya da düzenleme bunu başarıyor muydu? Kitapta bunları bulamıyoruz.

Kitapta yine, Moravyalı dindarlar kendi adlarına uzun uzun konuşurlarken, onların bu uzun konuşmalarının yazara çok büyük ağırlıkla eski moda bir etnografik kaynak olarak hizmet ettiğini görüyoruz. Moravyalı dindarların artı özellikleri iki yüzyıl önce orada bulunmalarıdır, fakat, onların söylediklerini düzeltebilecek Price'dan farklı olarak, gözlemledikleri şeyleri anlamamışlardır. Oysa çağdaş Saramakalar kuşkusuz sözcüğün gerçek anlamında kendi adlarına konuşurlar, çünkü yazarın kendisi onlarla konuşmuş ve onların geçmişi, kendilerine aktarılmış hikâyelerle anlatma çabalarını kayda geçirmiştir. Price ayrıca, Saramakaların geçmişe ait bazı yazılarını da aktarmaktadır. Ne var ki bu hikâyelerin, yazarın sergilemiş olduğu ortamın ve yorumların dışında, eğitim görmemiş okurlara kendi başlarına çok az şey anlatacağını da kesin bir dille söyleyebiliriz. Zira, bu metinlerin Saramakalar tarafından kolaylıkla anlaşılacağını varsaysak bile, bunların bizim anladığımız türde "tarihsel yazılar" olmadıkları

bellidir ve ne olursa olsun, başka kültürler hakkında yazmanın doğal özelliklerinden birisi, kendi ortamında açıklanmaya ihtiyaç göstermeyen şeyleri açıklamak zorunda olmasıdır. Demek ki burada bizimle konuşan tek ses, Richard Price'ın sesidir.

Bununla birlikte, alan çalışmasında odaklanan antropolojinin bir öz-analiz olduğunda ısrar etmesi ("bu kitabı otobiyografik bir tarz olmaktan ziyade biyografik bir tarz olarak tasarlamış olsam da") ve onun seçtiği halkların mücadeleleri ile bizim mücadelemizin kesinlikle sona ermediğine hayranlık uyandıracak derecede vurgu yapması dışında, Price'ın projesinin niteliğinin açık olmadığını da ekleyebiliriz. Bir yandan, *Alabi'nin Dünyası*'yla "başka şeylerin yanı sıra, Afrikalı-Amerikan yaşamının ilk dönemlerindeki bir etnografisinin sergilenmesi" de amaçlanırken; öbür yandan Price, "tarihsel analizin asıl amacı, insanların geçmişlerindeki canlı gerçekliğin... ortaya çıkarılmasıdır" görüşünü paylaşmaktadır. Dolayısıyla bu, çoğumuzun gözünde tarihsel analizin geçerliliğini ortadan kaldırmayan bir amaç; sonsuz "canlı gerçeklik"in hangi parçaları üzerinde konuştuğumuzda bir anlaşmaya varılmadığı sürece de anlamsız bir açıklamadır.

Sonsuz olanaklar sunan bir model, özellikle de edebiyat fakültelerini kasıp kavuran türden bir entellektüel model olmak için yetersiz kalabilen her iki disiplinin prosedürleri ile uğraşlarına eski inançlarını terkeden bir tarih-artı-toplumsal antropolojinin güçlüğü elbette tam da budur. Kişinin konusunun, yalnızca sözlerle anlatılamayan bir kimlik krizinin ortaklaşa yaşanmasıyla birleştirilecek şekilde parçalanma riski olmaksızın, bu kişinin yazılarına hem entellektüel hem de açıklayıcı ya da edebi bir yapı kazandırmak artık çok güçleşmektedir.[8]

Bu güçlüğü gösteren bir örnek, yazarın kitabını biri ana metin, diğeri kapsamlı ve kendi başına bir yapıdan yoksun, üstelik "neredeyse ana metinle aynı uzunluktaki Notlar ve Yorumlar bölümü" olmak üzere ikiye ayırmaya karar vermesidir.

8) Bununla birlikte, yazar Barthes, Bahtin, Derrida, Foucault ve diğerlerine gönderme yapmaktan bilerek uzak durduğu için kutlanmalıdır.

Bu ikinci bölümün, eski tarz tarihçilerin ve muhtemelen antropologların çoğunu ilgilendirecek bilgilerin yüzde 90'ını içermesi de dikkat çekilecek başka bir noktadır. Saramaka toplumunu meydana getiren gruplar ile klanların nasıl ortaya çıktıklarını, "varsayılan plantasyon kökenleri ile yine varsayılan bir anaerkil akrabalığın birleşmesinden ortak bir kimliğin türemesini", metin içinde geçerken değinilen referanslar dışında, sadece burada keşfederiz. Bu anaerkil sistem *maroon* toplumlarda, anlaşılan kölelik-sonrası çağda ve hâlâ bilinmeyen şekillerde gelişmiş olmakla birlikte, Price'ın notlarında, bazı kadınların (bazen de en son gelenlerin) yeni klanların kurucuları olarak seçilmeleri sorununun araştırıldığını da izleriz. Yine bu notlarda (ama ana metinde değil), genç bir Saramakalının -on sekizinci yüzyılın ortasında bile- "sekiz farklı Afrika grubundan gelen atalara" sahip olabileceği bir toplumda zorunlu kaynaşmanın, ayrıca, bir ölçüde tüm Saramakalıların benimsediği, ama bunlarda ustalaşmış bazı özel grupların sürdürdüğü farklı kökenli Afrika ayinlerinin birarada yaşamasının araştırılması da ilginçtir. Demografi, yerleşim, dağılım hakkındaki bilgiler ile; Saramakalıların kendi topraklarından o koşullarda doğal olan yön bildiren ifadelerle ("nehrin yukarısında", "nehrin aşağısında", "karada", "nehre doğru" gibi) söz etme biçimleriyle ilgili bilgileri işte burada buluruz.

Notlar bölümü bize, Saramakaların yağmur ormanlarında yaşamlarını nasıl sürdürdükleri, hangi ürünleri yetiştirdikleri, hangi hayvanları avladıkları (Moravyalılara göre, otuz üç türde hayvan avlıyorlardı) ve bazı dini günlerde bu türlerin yirmi beş tanesini avlamayı nasıl reddettikleri, aynı şekilde ne ölçüde ticaret yaptıkları, ne alıp ne sattıkları (tuz, şeker, ev aletleri, süsler ve yasadışı silahlara karşı yerfıstığı, kano, kereste ve pirinç) konusunda tek başına daha fazla dolaylı bilgi vermektedir. "Canlı gerçeklik"in bu kadar açık olan yönlerinin sadece konu hakkında bilgili kesimlere hitap eden bir bölümün parçası olarak sunulması bana oldukça tuhaf görünmektedir.

Yine, *maroon*'ların, iç bölgelerde nasıl yaşayacakları konusunda çok şey öğrendikleri Kızılderililerle olan karmaşık ve muğlak ilişkileri hakkındaki bilgileri de, yazarın "ana metnin anlatı/betimleme dengesini bozacağını" düşündüğü başka konulardaki çeşitli ayrıntıları da sadece notlar bölümünde keşfedebiliriz. Price'ın benimsemiş olduğu bu düzen gerçekten "metinsel bakımdan, daha önceki başka deneylere kıyasla daha zengin" olabilir, ancak önemli bir konudaki önemli bir katkı gibi görünen bir metnin okunmasını tartışmasız biçimde güçleştirdiği de açıktır.

Ana metne gelince, okurlar, yazarın kendi anlatımıyla, heyecanlı olmayan çağlardaki yaklaşık dört bin Guyanalı yarı-orman adamının fazla girişimci ya da etkili olmayan şefi durumundaki bir adamın ayrıntılı biyografisiyle ilgilenmeye (uzak ve egzotik yerlere duyulan katıksız bir meraktan başka) hangi nedenlerle devam edebileceklerini sorabilirler. Oysa yazara göre hikâye elbette önemlidir ve bu önemi, yirmi yılını Saramakalıların yaşamını incelemeye harcamasından değil, bu topluluğun olağanüstü derecedeki tarihsel belleğini; kısmen ayin sırları biçiminde korunmuş olan, on sekizinci yüzyılın insanları, olayları ve bağlarını ayrıntılı olarak hatırlamalarını sağlayan sözlü bilgiler yığınını ancak bu şekilde gösterebilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Price'ın kaynakları karşılaştırması bunu kuşku götürmez biçimde ortaya koymakta, dolayısıyla kendi izlediği prosedür için bilimsel bir dayanak sağlamaktadır.

Gelgelelim, bu çerçeve yazara tatmin edici gelse bile, okurun "varoluşla ilgili kendisininkinden farklı sözlere nüfuz etmesine ve kendi özelliklerini çağrıştırması"na katkıda bulunabilir mi? Bunun yanıtı çok açık değildir. *Maroon*'ların köleliğe ve kölelik-dışı ilişkilere karşı tutumları, kültürleri ve yüzyılları anlamaya yönelik girişimlerin merkezi bir öğesidir. (Kanımca, Price'ın "özgürlük" diye çevirdiği bir sözcük, aktarılan Saramaka metinlerinin -ki o dönemle ilgili yazılı materyallerin yüzde 80'ini oluşturduğu söylenmektedir- hepsinde sadece tek bir kez

geçmektedir.) Sorun oldukça karmaşık ve belirsizdir. Bizim varsayımlarımız ile onların varsayımlarının buluştuğu tek bir nokta vardır: Herhalde biz de onlar da, beyaz efendilerin, köleleri, hiçbir sınır tanımadan sahiplerinin hizmetinde olan sığırlar gibi canlı mülklerinin parçaları ("taşınır mallar") olarak gördüklerinde hemfikiriz. Üstelik bu noktada bile, kendilerini bazen beyazların "köleler" diye tarif ettikleri, bazen de avlanıp plantasyona getirilen kaçaklar olarak gören *maroon*'ların, tüm köleliği kuramsal bakımdan her zaman reddedilmesi gereken bir durum olarak mı gördükleri, yoksa mutlak bağlılığın sadece bazı durumlarını, örneğin sahiplerinin hayvanca bir zalimlikle ya da başka bir yolla, örtük biçimde insanlar üzerinde güç kullanmanın "ahlâki iktisat" diye tanımlanan sınırları aşmalarını mı reddettikleri belli değildir. Ben, dikkatli okurların bile, Price'ın anlatısından, Saramakaların kölelik gibi, insanlara ve topraklara sahip olmak gibi konuları nasıl gördüklerini doğru bir şekilde çıkarabileceklerine ihtimal vermiyorum. Çünkü bu, Price'ın seçmiş olduğu sunuş tarzıyla yapılamaz.

Oysa analitik Orta Çağ tarihçileri, doğal olarak en azından Saramakalar kadar uzak dönemler ve toplumlar için bu yöntemi genellikle tercih etmişlerdir. Post-modernizmin gerekliliklerinin farkında olmayan, ama geçmişin, işlerin farklı biçimde yürüdüğü başka bir ülkeyi temsil ettiğinin, en iyi yorumcular dahi önyargılı yabancılar olmaktan hâlâ kurtulamasalar bile bunu anlamamız gerektiğinin de kesinlikle bilincinde olan F.W. Maitland'dan Georges Duby'ye kadar bir dizi tarihçiyi bu kapsamda görebiliriz. Price, kendi araştırmasının duyarlılığı ve niteliğine göre değerlendirecek olursak, kurmaktan ziyade yapıbozuma daha uygun bir projeyle engellenmediği zaman onların ayak izlerini takip etmekte son derece beceriklidir.

Yine de *Alabi'nin Dünyası*'nın canlılıkla iletebileceği şey yanlış anlamadan ibarettir. Ormandaki siyahlar, beyazların hepsinin zengin olmadığını kendi akıllarıyla nasıl ve niçin düşünememişlerdir? Saramakalar kendi pratik akıllarıyla, ruhani

güçlere araççı bir gözle bakan yaklaşımlarıyla ele alındıklarında, Hıristiyanlık inandırıcılığını nasıl tümüyle kaybetmiştir? Saramakalar, günah işlememiş bir insanın, açıkça, insanların günahlarından dolayı yeniden dirilmiş İsa'ya ihtiyacı olmadığı sonucuna varmışlardır. Bir insan günahkârsa Tanrı onun için zaten çoktan bir şey yapmış olurdu. "İnsanlar burada her gün dua ediyorlar. Tanrıları kendisine bu kadar çok yük yüklediklerı için onlara kızmıyor mu?" Saramakalılar, Moravyalı dindarları sağlam bir istatistik duygusuyla takip ederek, "Hıristiyanların daha sık hastalandıkları"nı saptamışlardı. Bu da İsa adına inandırıcı bir gösterge değildi.

Voltaire (geçerken değinecek olursak, Surinam'da kölelere işkence yapılmasını mahkûm etmiş birisiydi) Saramakalıların yaptıklarını çok fazla anlamaz, ama bu açıdan onları alkışlardı. Gerçekten, akıl ve aydınlanma çağının diğer gözlemcilerinin, on sekizinci yüzyıl Alman şairinin sözlerini kanıt olarak görmeleri gibi: "Bakın, biz vahşiler her zaman daha iyi insanlarız" (*"Seht wir Wilden sind doch bess're Menschen"*).

> Yazgılarından bu kadar memnun bir halk görmek büyük bir zevk [diye yazıyordu eski bir misyoner]. Bu insanlar emeklerinin meyvelerini tadıp, nefret zehirini hiç bilmiyorlar.

Evet, tabii ki manzara bundan daha karmaşıktı, fakat dünyayla barışık olan bu bağımsız, kendine güvenli, rahat ve gururlu insanları *Alabi'nin Dünyası* aracılığıyla tanıdıktan sonra, bu şairin ne demek istediği daha iyi anlaşılabilmektedir.

Yine de, tuhaf "canlı gerçeklik"lerini Price'ın tekniğinin başarıyla *çağrıştırdığı* Moravyalı dindarlara son bir kez daha değinelim. Moravyalılar, cahil dinsizlerin karşısına, genellikle "cehennemi andıran" koşullarda çıkmışlardı. Nitekim ormanda yaşamaya hazırlıklı olmayan bu deneyimsiz insanlar (koşullara uygun olmayan Avrupalı elbiseleri içinde ancak birkaç hafta ya da ay dayanmaları beklenebilecek dürüst, saf Alman terzileri, ayakkabıcıları ya da keten dokumacıları, memnuniyetle

Tanrının evine gitmeden önce, örümcekler ve jaguarlar arasında Kan ve Yaralarla dolu çarmıha gerilmiş İsa hakkında vaaz veriyorlardı) sinekler gibi dökülüp ölmüşlerdi. Onlara beyaz muamelesi yapmayan, onlarla eğlenen, yer yer de yargılayan *maroon*'lara tamamen bağımlıydılar. Şarkılar çalıyorlar ve siyahlar bu müziklerle dans ettikleri zaman rahatsız oluyorlardı. Azap yüklü dokuz uzun ayda Rahip Schumann'ın kahramanca bir çaba harcayarak hazırladığı Saramakaca-Almanca sözlük dışında, hiçbir girişimlerinde başarılı olamadılar. Onlardan sonra gelenler hâlâ oradadırlar ve hâlâ Saramakalıların okumaya ve yazmaya açılan tek yolu durumundadırlar.

Onlar, bizim için orman *maroon*'ları kadar anlamakta zorlandığımız insanlardır. Ama, kendilerince yaşamlarının amacını bildiklerini düşünen bu insanlara hayranlığımızı ifade etmekten geri kalmayalım.

16
AŞAĞIDAN TARİH

Bu makale ilkin, dostum, yoldaşım ve çalışma arkadaşım olan merhum George Rudé'ye armağan olarak hazırlanan 1985 Festschrift'*e bir katkı metni şeklinde kaleme alınmış ve daha sonra Frederick Krantz'ın* History from Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology *(Aşağıdan Tarih: Popüler Protesto ve Popüler İdeoloji İncelemeleri) (Oxford, 1988) başlıklı derlemesinde (s. 13-28) yayınlanmıştır. Ders metni olarak da ilk kez Rudé'nin hocalık yaptığı Montreal'deki Concordia Üniversitesi'nde okunmuştur.*

George Rudé'nin parlak öncülerinden birisi olduğu alttakilerin tarihinin, aşağıdan görüldüğü biçimiyle tarihin ya da sıradan insanların tarihinin artık reklamlara ihtiyacı yoktur. Fakat, bu tür bir tarihin hem zor hem de ilginç olan teknik problemleri üzerine bazı düşüncelerden, herhalde geleneksel akademik tarihin problemleriyle uğraşmaktan daha fazla yeni yararlar elde edilebileceği de açıktır. Nitekim şu an okumakta olduğunuz makalenin amacı da bu teknik problemlerin bir kısmı üzerine düşünceler ileri sürmektir.

Fakat, ana konuma geçmeden önce, alttakilerin tarihinin niçin yeni bir moda olduğu, başka bir deyişle, çağdaş vak'anüvisler ile onları takip eden araştırmacıların yazının bulunuşundan

itibaren, diyelim on dokuzuncu yüzyıla kadar yazdıkları tarih türünün çoğunun, kaydı tutulan ülkeler ya devletlerde yaşayanların büyük çoğunluğu hakkında niçin son derece az şey anlattığı, Brecht'in "Yedi Kapılı Teb şehrini kim inşa etti?" sorusunun neden yirminci yüzyılın tipik sorunlarından birisini oluşturduğu sorusunu yöneltmeme izin verin. Bu soruların yanıtı, bizi hem -son zamanlara kadar tarihin karakteristik konusu olan- politikanın doğasına hem de tarihçilerin motivasyonları konusuna götürecektir.

Geçmişteki tarihin büyük kısmı, yönetenlerin yüceltilmesi -ve belki de pratik yararlar sağlamaları- amacıyla yazılmıştı. Yakın bir zamanda yine moda olan politikacıların neo-Viktoryen biyografileri geniş kitleler tarafından kesinlikle okunmamaktadır. Zaten onları, bir avuç meslekten tarihçinin ve kendi denemeleri için göz atmak zorunda olan tek tük öğrencilerin dışında kimin okuduğu belli değildir. Bu tipteki en son bombaları kapsar görünen bu sözde best-seller listeleri beni her zaman kaygılandırmıştır. Oysa politikacılar bunları her zaman patlamış mısır gibi mideye indirirler, en azından okuma yazma biliyorlarsa. Bu çok doğaldır. Çünkü bu kitaplar kendilerine benzeyen insanlarla ve kendi giriştikleri şeylere benzeyen faaliyetlerle ilgili metinler olmanın dışında, -eğer iyi yazılmışlarsa- onlardan bir şeyler öğrenebilecekleri, kendi markalarının en seçkin uygulayıcıları hakkındadır da. Tıpkı Harold Macmillan'ın, Salisbury ya da Melbourne gibi insanları kesinlikle bir anlamda çağdaşları gibi görmesine benzer şekilde, Roy Jenkins de kendisinin hâlâ Asquith'le aynı evrende yaşadığını düşünmektedir.

Yönetici sınıfın politikasını pratik olarak yürütmek, on dokuzuncu yüzyılın son bölümüne kadarki tarihin büyük kısmında ve çoğu yerlerde, normal koşullarda tabi konumdaki halk kitlesine zaman zaman başvurmadan da mümkündü. Büyük toplumsal devrimler ya da ayaklanmalar gibi son derece istisnai koşullar dışında, kitlelerin boyun eğeceği baştan kabul edilebilirdi. Bu, ya kitlelerin memnun olduğu ya da dikkate alınmalarının

gerekmediği anlamına gelmez tabii. Bunun anlamı, sadece, ilişkinin koşullarının, hoşnutsuzluğu kabul edilebilecek sınırlar içerisinde tutabilecek bir şekilde, yani, yoksulların faaliyetlerinin normalde toplumsal düzeni tehdit etmeyeceği bir şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Bundan başka, bu koşullar çoğunlukla, tepedeki insanların politikasının yürütüldüğü düzeyin altında bir düzeyde (örneğin, ulusal olarak değil, yerel olarak) belirlenmişti. Buna karşılık, sıradan insanlar da ast konumlarını çoğu zaman benimsiyorlar ve mücadelelerini çoğunlukla doğrudan ilişki içinde oldukları baskıcılarla sınırlıyorlardı. On dokuzuncu yüzyıldan önceki dönemde köylüler ile krallar ya da imparatorlar arasındaki normal ilişki konusunda yapılabilecek kesin bir genellemeden söz edilebilirse, o da, köylülerin kralı ya da imparatoru kendiliğinden adil gördükleridir. Kral ya da imparator eğer toprak sahibi orta tabakanın -özellikle asil olarak adlandırılan birisinin- neler yaptığını bilseydi, onların ya da o asilin köylüleri ezmesini engellerdi. Dolayısıyla bir anlamıyla imparator onların politika dünyasının dışında, onlar da imparatorun politikasının dışındaydı.

Doğal olarak bu genellemenin istisnaları vardır. Ben Çin'in bu konuda temel bir istisna olduğuna inanıyorum. Çünkü Çin, eski imparatorluklar zamanında bile, köylü ayaklanmalarının depremler ya da salgın hastalıklar gibi zaman zaman görülen garip fenomenler olarak değil, hanedanlıkları yıkabilecek, yıkmış ve yıkması beklenen fenomenler olarak yaşandığı bir ülkeydi. Dolayısıyla burada alttakilerin tarihi, sıradan insanların belli başlı kararlar ile olayların oluşmasında sürekli bir faktör durumuna geldikleri andan itibaren geleneksel bir şekilde yazılmış bir tarih türü (sözü geçen politik kararlar ile olayların tarihi) ya da onun bir parçası olarak anlam kazanmaktadır. Demek istediğim, Çin'de sıradan insanların sadece devrimler gibi halkın olağanüstü ölçüde ve yollarla harekete geçtiği zamanlar değil, her zaman veya çoğu zaman etkinliklerini koruyabilmiş oldukları-dır. Zaten halk hareketlerine de genellikle on sekizinci yüzyılın

sonundaki büyük devrimler çağına kadar pek rastlanmamıştır. Nitekim pratikte de çok daha sonraki zamanlara kadar kayda değer boyutlara ulaşmamıştır. Burjuva demokrasisinin tipik kurumlarının (örneğin, erkeklerin genel oy hakkına dayalı seçimlerin yapılmasının -kadınların oy hakkı daha da sonraki bir gelişmedir) işlediğini görmek, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar ABD dışında tam anlamıyla istisnai bir durumdu. Kitlesel tüketim ekonomisi, en azından Avrupa'da, bu yüzyıla özgü bir fenomendir. Halkın düşüncelerini öğrenmenin iki karakteristik tekniği de (örneklemeye dayalı pazar araştırması ile ondan türeyen kamuoyu anketi), tarihsel standartlarla bakıldığında pek mantıklı görülemeyecek kadar gençti. Bu teknikler pratikte 1930'lu yılların ürünleriydi.

Bu yüzden, özel bir inceleme alanı olarak sıradan insanların tarihi, on sekizinci yüzyıldaki kitle hareketlerinin tarihiyle başlamaktadır. Sanırım alttakilerin tarihinin ilk büyük uygulayıcısı Michelet'dir: Onun yazılarının çekirdeğini Büyük Fransız Devrimi oluşturur. Zaten o zamandan beri Fransız Devrimi'nin tarihi (bilhassa sosyalizmin Jakobenliği, Marksizmin de Aydınlanma'yı yeniden canlandırmasından itibaren), bu türdeki bir tarihin kendisini kanıtlama zemini olmuştur. Çağdaş çalışmalarda ele alınan temaların çoğunu önceleyen tek bir tarihçi ismi vermek gerekirse, o da Georges Lefebvre'dir. Lefebvre'in İngilizceye kırk yıl sonra çevrilmiş olan *Büyük Korku* adlı yapıtı güncelliğini hâlâ dikkat çekici ölçüde korumaktadır. Daha genel bir dille ifade edecek olursak: Fransız egemen sınıfının değil, Fransız *halkının* tarihinde yoğunlaşmayı sağlayan, alttakilerin tarihinin temalarının, hatta yöntemlerinin çoğunu yerleştiren olgu, bir bütün olarak tarih yazımı alanındaki Fransız geleneğiydi: Marc Bloch kadar Georges Lefebvre'di. Oysa bu alan başka ülkelerde ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişip serpilmeye başlayacaktı. Aslında gerçek ilerlemesi de, Marksizmin tam katkısını yapmasının koşullarının oluştuğu 1950'lerin ortalarına dayanıyordu.

Marksistlere, daha genel kapsamıyla sosyalistlere göre, alttakilerin tarihine duyulan ilginin gelişmesi işçi hareketinin büyümesiyle bağlantılıydı. İşçi hareketinin gelişmesi sıradan insanın -özellikle çalışan insanın- tarihini incelemek açısından çok güçlü bir istek sağlamakla birlikte, sosyalist tarihçilere oldukça etkili göz bağları da taktırıyordu. Yalnızca basit sıradan insanları değil, aynı zamanda hareketin ataları sayılabilecek durumdaki sıradan insanları (yani, basit işçilerden ziyade Chartistleri, sendikalı işçileri, partili militanları) incelemek onların gözüne doğallıkla daha cazip gelmekteydi. Ayrıca, işçilerin mücadelesine önderlik eden, dolayısıyla işçileri gerçek bir anlamda "temsil eden" hareketler ile örgütlerin tarihinin sıradan insanların tarihlerinin yerine konulabileceğini varsaymak da onların gözünde oldukça cazip -ve aynı derecede doğal- bir seçimdi. Oysa gerçek, onların görmeyi tercih ettikleri şeye benzemez. 1916-1921'deki İrlanda devriminin tarihi, IRA'nın, Yurttaş Ordusu'nun, İrlanda Nakliye İşçileri Sendikası'nın ya da Sinn Fein'in tarihiyle aynı değildir. Aşağıda durumun ne kadar farklı olduğunu görmek için, Sean O'Casey'in aynı dönemdeki Dublin'in kenar mahallelerini anlatan büyük oyunlarını okumanız bile yeterlidir. Solun kendisini bu dar yaklaşımdan kurtarmaya başlaması 1950'li yıllara kadar mümkün olmamıştır.

Kökenleri ve ilk evresinde karşılaştıkları güçlükleri neler olursa olsun, alttakilerin tarihi artık yola çıkmıştır. Geçmişe dönüp sıradan insanların tarihine baktığımızda, ona her zaman sahip olmadığı bir politik anlam atfetmeye çalışmakla kalmaz, aynı zamanda, daha genel olarak geçmişin bilinmeyen bir boyutunu keşfetmeye de çalışırız. İşte bu yüzden, şimdi bu sürecin teknik problemleri üzerinde durmak istiyorum.

Tarihin her türünün kendine özgü teknik problemleri vardır, yalnız bunların çoğunda, yorumlanması tartışmalara yol açan birtakım ısmarlama kaynak materyallerle karşılaşacağımız da bellidir. Anlaşılacağı üzere egemen durumdaki bilimsel pozitivizme son derece uygun düşen bu varsayımı ortaya atan da, on

dokuzuncu yüzyılda Alman profesörler ile diğer ülkelerdeki profesörlerin geliştirmiş olduğu klasik tarihsel araştırmacılık eğilimidir. Bilimsel problemin bu türü, edebi tarih gibi bir avuç oldukça eski moda öğrenim dalında hâlâ egemendir. Dante'yi incelemeye kalktığınızda elyazmalarını yorumlamakta ve elyazmaları birbirinden kopya edilerek aktarıldığında çarpıtılmış olabilecek şeyleri ortaya çıkarmakta son derece yetkin bir düzeye gelmeniz gerekir, çünkü Dante'nin metni Orta Çağ elyazmalarının karşılaştırılmasına dayanır. Arkasında bir sürü kötü baskılı eserler dışında hiçbir elyazısı nüsha bırakmamış Shakespeare'i incelemeye kalkmak da on yedinci yüzyıldaki yayıncılıkla ilgili bir tür Sherlock Holmes'culuğa soyunmak demektir. Fakat iki örnekte de, incelemekte olduğumuz konunun ana gövdesinin ne olduğundan (Dante'nin ya da Shakespeare'in eserleri) herhangi bir kuşku duyulması söz konusu değildir.

Demek ki, kendisiyle ilgili ısmarlama materyaller bulunmadığını göz önüne getirirsek, alttakilerin tarihi bu tür konuların, daha doğrusu geleneksel tarihin büyük kısmının dışındadır. Gerçi bazen şanslı çıktığımız doğrudur. Modern çağdaki alttakiler tarihinin çok büyük kısmının kaynağının Fransız Devrimi'yle ilgili incelemeler olmasının nedenlerinden birisi, tarihteki bu büyük olayın, o tarihe kadar nadiren birlikte ortaya çıkan iki özelliği birleştirmesidir. Birinci olarak, Fransız Devrimi köklü bir devrim olmasıyla, eskiden ailelerinin ve komşularının dışında fazla dikkat çekmeyen dev kalabalıkları harekete geçirmiş ve kamuoyunun ilgisini onlara çevirmiş olmasıdır. Devrim ikinci olarak da, her şeyi Fransa'nın ulusal ve yerel arşivlerinde tarihçilerin yararlanabileceği biçimde sınıflandırıp dosyalayan, çok geniş ve gayretkeş bir bürokrasi sayesinde gelişen olayların hemen hepsini belgelemiştir. Georges Lefebvre'den Richard Cobb'a kadar Fransız Devrimi tarihçileri, Fransız kırlarında 1790'ların Fransızlarını aramak için çıktıkları yolculukların hazları ve sıkıntılarını (esas olarak da hazlarını, çünkü Angoulême ya da Montpellier'ye gelip doğruca arşivlere ulaşabilenler

için, eski belgelerin olduğu her paket -on altıncı ya da on yedinci yüzyılların kargacık burgacık yazıların aksine, oldukça okunaklı belgelerdi bunlar- külçelerle altın değerindeydi) tüm canlılığıyla betimlemeyi başarmışlardır. Bu açıdan Fransız Devrimi'nin tarihçileri şanslı (örneğin Britanyalı tarihçilerden daha şanslı) çıkmışlardır.

Alttakilerin tarihini yazanlar çoğu durumda onu bekleyen şeyleri değil, sadece aradıkları şeyi bulurlar. Alttakilerin tarihinin çoğu kaynağı da, ancak birisinin çıkıp bir soru yöneltmesi ve daha sonra umutsuzca onu yanıtlamanın bir yolunu -herhangi bir yolunu- aramaya başlaması nedeniyle kaynak işlevine kavuşmuştur. Biz, soruların ve yanıtların materyallerin incelenmesi sonucunda kendiliğinden ortaya çıkacağına inanan pozitivistler olamayız. Genelde, bizim sorularımızla açığa çıkana kadar hiçbir materyalin varlığından söz edilemez. Şimdilerde gelişmekte olan ve insanların doğum, evlilik ve ölüm tarihlerinin yaklaşık olarak on altıncı yüzyıldan itibaren kilise kayıtlarına geçirilmiş olmasına dayanan tarihsel demografi disiplinine bakalım. Kilise kayıtlarının varlığı uzun zamandır bilinen bir gerçekti ve pek çoğu da fiilen onlara ilgi gösteren biricik kesim olan soy kütükçülerin yararlanması düşüncesiyle çoğaltılmıştı. Fakat toplumsal tarihçiler onlara yönelip bu kayıtları analiz etme teknikleri geliştirildikçe müthiş keşifler yapılacağı da anlaşıldı. Artık, on yedinci yüzyılda yaşayan insanların doğum kontrolünü nasıl uyguladıklarını, açlıktan ya da diğer felaketlerden nasıl zararlar gördüklerini, çeşitli dönemlerde ömür sürelerinin ne kadar olduğunu, erkeklerle kadınların hangi yollarla yeniden evlenebileceklerini, ne kadar erken ya da geç yaşta evlendiklerini ve benzeri şeyleri; 1950'lere kadar nüfus sayımı öncesi dönemlerde sadece hakkında spekülasyon yürütebileceğimiz sorunların hepsinin yanıtını keşfedebilecek durumdayız.

Bizim sorularımız yeni materyal kaynaklarını ortaya çıkardıkça bu kaynakların da bazen çok fazla, bazen o kadar olmamakla birlikte, ciddi teknik sorunları gündeme getirdiği doğrudur.

Tarihsel demograflar, zamanlarının büyük bölümünü, analizlerinin teknik yönleriyle uğraşmaya harcamaktadırlar; zaten şu anda çıkardıkları yayınların çoğunun sadece diğer tarihsel demograflara ilginç gelmesinin nedeni de budur. Araştırma ile sonuç arasındaki zaman mesafesi olağandışı derecede uzundur. Bu durumda, alttakilerin tarihinin önemli bir kısmının çabuk sonuçlara ulaşamadığını, ayrıntılı, zaman tüketici ve pahalı işlemler gerektirdiğini öğrenmemiz gerekiyor. Demek ki alttakilerin tarihi, bir nehir yatağındaki elmasları toplamaktan ziyade, yüklü bir sermaye yatırımını ve yüksek teknolojiyi gerektiren modern elmas ya da altın madenciliğine benzemektedir.

Öbür yandan, alttakilerler ilgili materyallerin bazı türleri de henüz metodolojik düşünceyi harekete geçirebilmiş değildir. Bu malzemelerin birçoğu şimdi kasetler şeklindedir. Fakat kasede alınmış anıların çoğu da yeterince ilginç görünmemekte veya ancak duygusal bir çekicilik taşımaktadır. Oysa benim kanımca, anılarda nelerin yanlış aktarılabileceği konusunda, şimdi elyazmalarının elle kopya edilmesi sonucunda nelerin yanlış aktarılabileceğini bildiğimiz ölçüde kayda değer bir ilerleme kaydedene kadar sözlü tarihten yeterince yararlanamayacağımız açıktır. Antropologlar ve Afrikalı tarihçiler, olayların kuşaklar arasında ağızdan ağıza aktarılması konusunda bir ilerleme kaydetmeye başlamışlardır. Sözgelimi, belli türde bilgilerin (örneğin, soyağaçlarının) kuşaklar boyunca az çok doğru biçimde aktarılabileceğini, tarihsel olayların aktarılmasının da her zaman kronolojik bir bakışa yol açabileceğini biliyoruz. Kişisel bir örneği aktarırsak, 1830'daki Labourers Ayaklanması'nın Wiltshire, Tisbury'de ve civarında saklanan anıları, bugün 1817'de ve 1830'da olmuş olan aynı çağın olayları kadar hatırlanmaktadır.

Fakat günümüzde, sözlü tarihin büyük kısmı, olayları muhafaza etmenin oldukça güvensiz bir aracı olan kişisel anılar şeklindedir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, anıların seçici bir mekanizma olarak kaydedilmiş şeyler olmayıp, seçme işleminin belli sınırlar içerisinde sürekli değiştiğidir. Benim

Cambridge'den mezun birisi olarak kendi yaşamım hakkında hatırladıklarım, bugün, otuz ya da kırk beş yaşındayken hatırladığım şeylerden farklıdır. İnsanları sıkmak için bilinen biçimlerde özel bir çaba harcamadığım sürece (savaş anılarını bıkmadan anlatıp duran insanlarda gördüğümüz gibi), yarın ya da ertesi yıl daha farklı olması da mümkündür. Şu anda, sözlü kaynakları değerlendirmeye uygun olan kriterlerimiz hemen hemen bütünüyle içgüdüseldir ya da hiç yoktur. Bu anılar ya doğru oldukları izlenimini verirler, ya da öyle görünmezler. Kuşkusuz bu verileri bazı doğrulanabilir bağımsız kaynaklarla karşılaştırıp kontrol edebilir ve böyle bir kaynak tarafından doğrulanıyorsa onaylayabiliriz. Fakat bu yolla asıl meseleye; ortada böyle bir karşılaştırma yapmayı sağlayacak hiçbir şey olmadığı zaman neye inanabileceğimizi bilme konusuna daha fazla yaklaşamayacağımız da açıktır.

Sözlü tarihin metodolojisi, sadece yaşlı adamların ya da kadınların anılarını kaydettikleri kasetlerin güvenilirliğini kontrol etmek açısından önemli değildir. Alttakilerin tarihin dikkat çekici yönlerinden birisi, daha üstün kişilerin hatırlamaları gerektiğini düşündükleri şeylerden ayrı olarak, sıradan insanların büyük olaylar diye hatırladıkları şeyler, ya da tarihçilerin olmuş diye saptayabilecekleri olaylardır ve anıyı söylene dönüştürdüklerine göre, bu tür söylenlerin nasıl oluşturulduğuna da. Britanya halkı 1940 yazında fiilen neler hissediyordu? Enformasyon Bakanlığı'nın kayıtları, şimdi çoğumuzun inandığı şeylerden bir parça daha farklı bir resim sunmaktadır. Ya asıl duyguların ortaya çıkmasını ya da bir mit oluşturulmasını nasıl sağlayabiliriz? Onları birbirinden ayırabilir miyiz? Bunlar kolaylıkla geçiştirilebilecek sorular değildir. Benim görüşümce, bunlar, sadece geçmişe dönük anket kasetlerinin toplanıp yorumlanmasını değil, aynı zamanda fiili deneyleri -gerekiyorsa psikologlarla ilişki içerisinde- zorunlu kılmaktadır. Bu konuda çok sayıda metodolojik, hipotetik ve keyfi yöntem söz konusudur. Yarın bir genel seçim yapılsa insanların nasıl Liberal-Sosyal Demokrat

ittifakı destekleyeceğini gösteren, aylık sorulardan elde edilmiş destek eğrisi, o anketteki sorulara verilen yanıtlar ile politikada belirleyici değişkenin oy kullanma niyeti olduğu varsayımını dikkate almamız dışında, bu insanların politik davranışları konusunda hiçbir ipucu sunmayacaktır. Böyle bir anket, insanların politika hakkındaki fikirlerini nasıl oluşturduklarını gösteren herhangi bir modele dayanmadığı ve onların politik davranışlarını araştırmadığı gibi, sadece farazi bir durumda belli bir politik eylem konusundaki güncel görüşlerinden başka hiçbir şeyi yansıtmayacaktır. Fakat geçmişe dönük kamuoyu anketlerine eşdeğerde bir şey keşfedersek, insanların fiilen neler düşündüğünü ya da neler yaptığını araştırıyor oluruz.

Bu bazen fiilen onların düşüncelerini öğrenerek yapılabilir. Örneğin Hanak, cephedeki askerlerin gönderdiği ve onlara gönderilen sansürlü mektuplar üzerinde çalışarak Habsburg İmparatorluğu'na ait farklı milliyetten insanların Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili düşüncelerini analiz etmişken, Polonya'da da Kula, on dokuzuncu yüzyılın sonunda göçmen akrabalarının Polonyalı köylülere gönderdiği ve Çarlık polisi tarafından el konmuş mektuplarından bir derlemeyi yayınlamıştır. Yalnız bunlar ender rastlanan örneklerdir, çünkü geçmişin büyük kısmında insanlar genellikle okuma yazma bilmezdi. Başka bir deyişle, biz tarihsel çalışmalarımızı Lenin'in sokağa dökülerek oy kullanmanın insanın düşüncesini ifade etmekte oy sandığına atılmış bir pusula kadar etkili olabileceği şeklindeki gerçekçi keşfine dayandırmaktayız. Bazen elbette düşünce ile eylem arasında kalırız. Örneğin Marc Ferro, Şubat Devrimi'nin ilk haftalarında Petrograd'a gönderilen telgraflar ile karar metinlerini (yani kamusal toplantılardan önce, işçi, köylü ya da asker konseylerinin ya da partiyi ifade eden diğer şeyleri) analiz etmek suretiyle Rusya'da farklı grupların savaşa ve devrime karşı tutumlarını incelemiştir. Büyük bir devrimin başlangıcında diğer zamanlara göre daha sık rastlanmakla birlikte, başkente bir karar belirtmek politik bir eylemdir. Fakat telgrafın içeriği düşüncedir ve

örneğin işçiler, köylüler ve askerlerin düşünceleri arasındaki farklılıklar önemlidir. Bunun için köylüler, dilekçe vermekten çok daha sık biçimde "talepte bulunmuşlar"dır. Köylüler savaşa, kendilerine güvenleri daha az olan işçilerden daha fazla karşıydı. Askerler ise bu noktada savaşa pek karşı değillerdi, ama subaylarından şikayetçiydiler...

En güzel kaynaklar, belli fikirleri *içermesi gereken* eylemleri kaydeden kaynaklardır. Bunlar, hemen her zaman, tarihçinin zihninde zaten yer etmiş olan bir soruyu yöneltmenin bir yolunu -herhangi bir yolunu- aramanın sonuçlarıdır. Ayrıca genel olarak oldukça kesindirler. Örneğin, Fransız Devrimi'nin Fransa'daki monarşist duygularda ne gibi bir değişiklik yarattığını ortaya çıkarmak istediğinizi varsayalım. Fransa ve İngiltere krallarının mucizeler yaratabilecekleri şeklindeki yüzyıllardır kök salmış inancın kökenlerini araştıran Marc Bloch, XVI. Louis'nin 1774'teki taç giyme töreninde sıraca hastalığına yakalanmış olan 2.400 kişinin kralın dokunuşuyla iyileştiğine dikkat çeker. Ne var ki, X. Charles 1825'te Rheims'te eski taç giyme törenini canlandırdığı ve kralın dokunuşuyla insanları iyileştirme töreninin de canlandırılmasını istemediği halde ikna edildiği zaman karşısına sadece 120 kişi çıkacaktı. Devrimden önceki kral ile 1825 yılındaki kral arasında, "bir kralı hale gibi saran bir ilahi güç vardır." Shakespeareci inanç Fransa'da fiilen silinmişti. Böyle bir bulguyla daha fazla tartışılacak şey yoktur.

Geleneksel dinsel inançların gerileyip dünyevi inançların yükselişe geçmesi, benzer biçimde, vasiyetnameleri ve cenaze kayıtlarını analiz ederek araştırılmıştır. Dr. Johnson insanın mezar taşındaki oyma yazıları yazarken yeminli olmadığını söylemişse de, onun gerçek dinsel görüşlerini böyle bir ortamda ifade etme olanağının diğer zamanlara göre daha fazla olduğu da doğrudur. Üstelik büyük ihtimalle yalnızca dinsel görüşlerini açıklamakla da kalmayacaktır. Vovelle, on sekizinci yüzyıl Provans'ında, "insanın rütbesi ve konumuna göre gömülme" vasiyetlerine bakarak katmanlaşmış bir hiyerarşik topluma duyulan

inancın azalmasını çok güzel biçimde örneklemiştir. Vasiyete göre gömülme o yüzyıl boyunca devamlı olarak ve oldukça belirgin bir şekilde gerilemiştir: fakat, ilginç bir durum olarak, Provans'taki vasiyetnamelerde diyelim Bakire Meryem için dua etmekten daha fazla değil.

Geleneksel dine karşı tutum değişikliklerini keşfetmenin başka yollarını aradığımızı ve cenazeyi bırakıp vaftizi incelemeye karar verdiğimizi düşünün. Katolik ülkelerde yeni doğmuş bebeklere konan adların çoğu azizlerin isimleridir. Gerçekten de bu eğilim Karşı-Reformasyon çağından itibaren son derece yaygın biçimde gözlenmektedir, öyle ki bu tablodan, Reform ya da Karşı-Reform döneminde sıradan insanların İncil öğrenimi ya da yeniden öğrenimi hakkında bazı sonuçlar çıkarabiliriz. Fakat on dokuzuncu yüzyılda bazı bölgelerde salt dünyevi isimler yaygınken, bazen bilinçli Hıristiyanlık-dışı, hatta Hıristiyanlık-karşıtı isimlerin verildiğini de görürüz.

Floransa'lı bir meslektaşım, dünyevi kaynaklardan (diyelim, İtalyan operası ve edebiyatından) alınmış ilk isimlerin (örneğin, Spartaco) ne kadar olduğunu anlamak için çocuklarına Tuscano telefon rehberlerinde küçük bir araştırma yaptırmış ve sonuçta bu tür isimlerin sosyalistlerin etkili olduğu bölgelerden daha çok anarşistlerin etkili olduğu bölgelerde ağırlıkta olduğunu saptamıştı. Bundan yola çıkarak biz de, anarşizmin basit bir politik hareket olmadığı, anarşist militanların tüm yaşam tarzlarında görülen bir değişimin, fiili bir din değiştirmenin bazı özelliklerini yansıttığı sonucuna varabiliriz (bunun için başka gerekçelerden hareket etmek de mümkündür tabii). Kişi isimlerinin toplumsal ve ideolojik tarihi (*Times*'taki ilanlarda çıkan isimlerin yıllık kaydını tutan beyefendilerinki dışında) İngiltere'de de araştırılmış olabilir, fakat ben henüz böyle bir çalışmaya rastlamadım. Sanırım böyle çalışmalar yok, en azından tarihçilerin elinden çıkmış olarak yok.

Demek ki herkes, tarihçinin yalnızca sirenlerin çaldığı ezgiler hakkında spekülasyon yapmanın (Sir Thomas Browne)

değil, aynı zamanda ve fiilen bu şarkıların bazı dolaylı izlerini de bulmanın yollarını keşfetme oyununda bahse girebilir. Alttakilerin tarihinin önemli bir kısmı eski sabanın izine benzer. Bu yüzyıllar önce tarlayı süren çiftçiyle birlikte yok olmuş olabilir, fakat havadan çekim yapan her fotoğrafçı da, belli bir ışıkta ve belirli bir açıdan bakılınca, uzun zamandır unutulmuş kabarıklıklarla saban izlerinin gölgelerinin hâlâ görülebileceğini bilir.

Gelgelelim, salt yaratıcı olmak bizi fazla uzağa götürmez. Hem ifade edilmemiş düşüncelerin neler olduğunu anlamak hem de bu konudaki hipotezlerimizi doğrulamak ya da çürütmek için bize gereken şey bütünlüklü bir resimdir; ya da, o terimi tercih ederseniz, bir modeldir. Çünkü bizim problemimiz yalnızca iyi bir kaynak keşfetmek değildir. En iyi kaynaklar (diyelim, doğum, evlilik ve ölümle ilgili demografik kayıtlar) bile insanların yaptıkları, hissettikleri ve düşündükleri şeylerin yalnızca belli alanlarını aydınlatabilir. Bizim normal olarak yapmamız gereken şey, genellikle parça parça bulunan çok çeşitli yelpazedeki bilgileri biraraya getirmek ve bunun için de kendimize göre bir boz-yap (bu sözcüğü kullanmamı mazur görmenizi diliyorum) oluşturmak, yani böylesi bilgilerin birarada nasıl bir uyum içinde *olması gerektiğini* ortaya koymaktır. Bu, daha önce vurgulamış olduğum noktanın, alttakiler tarihçisinin eski moda bir pozitivist olamayacağını tekrarlamanın başka bir yoludur. Alttaki insanların tarihçisi, neyi aradığını bir şekilde biliyor olmalı ve ondan sonra, bulduğu şeylerin kendi hipotezine uyup uymadığını ayırabilmeli, eğer uymuyorsa başka bir model düşünmeye çalışmalıdır.

Biz kendi modellerimizi nasıl kurarız? Model kurarken bilginin (oldukça güçlü bir etkiyle), deneyimin, asıl konuyla geniş çaplı ve somut biçimde haşır neşir olmanın bir payı vardır elbette. Bu şekilde açıkça yararsız olan hipotezleri elemiş de oluruz. İsterseniz, saçma bir örnek üzerinde durayım. Bir zamanlar Londra'daki dışarıdan lisans sınavlarına giren Afrikalı bir öğrenci, Lancashire'deki sanayi devrimiyle ilgili bir soruyu, pamuk

yetiştirmeye çok uygun olduğu için pamuk endüstrisinin orada geliştiğini söyleyerek karşılık vermişti. Bu yanıtın gerçeği yansıtmadığını bildiğimizden, (Calabar söz konusu olduğunda yanlış görünmemekle birlikte) saçma olduğuna kanaat getirdik. Oysa aynı derecede saçma olan bir sürü yanıt vardır ve aynı derecede temel bilgiler edinerek bunların hepsinden kaçınmak mümkündür. Sözgelimi, on dokuzuncu yüzyılda Britanya'da "zanaatçı" teriminin hemen hemen yalnızca vasıflı ücretli işçiyi anlatmak üzere kullanıldığını, "köylü" teriminin de genellikle tarım emekçisi anlamına geldiğini bilmiyorsak, Britanya'nın on dokuzuncu yüzyıldaki toplumsal yapısını anlatmaya çalışırken bir sürü ciddi gaf yapabiliriz. Bu tür ciddi gaflar yapılmıştır (örneğin Avrupa'daki çevirmenler "journeyman" terimini ısrarla "daylabourer" diye çevirmeye devam ediyorlar). Aynı şekilde, on yedinci yüzyıl toplumuyla ilgili olan kimbilir kaç tartışma, sırf "servant" ya da "yeoman" teriminin yaygın anlamını tam olarak bilmememiz nedeniyle çıkmaza girmiştir? Demek ki, insanın geçmiş hakkında bilmesi gereken şeyler vardır ve sosyologların çoğunun kötü tarihçiler olmasının nedeni de bunları bilmemeleri, bunları öğrenmeye zaman ayırmamalarıdır.

Tarihçinin en büyük tehlikesi olan anakronizmden sakınmak için hayal gücüne de ihtiyacımız vardır, tabii bilgiyle birlikte. Viktorya döneminin cinselliğini konu alan tüm popüler incelemeler, sadece kendi cinsel tutumlarımızın başka dönemlerdeki ilişkilerle aynı olmadığını anlayamama yüzünden eksik kalmıştır. Viktoryenlerin (küçük ve oldukça tipik olmayan bir azınlık dışında) seks konusunda bizimle aynı tutumlara sahip olduklarını varsaymak kesinlikle yanlıştır, çünkü onlar cinselliği bastırmış ya da gizlemişlerdir. Fakat bu ilişkileri, tahayyül etmeye çalışarak anlamamız oldukça zordur; üstelik seksin pek değişmeyen bir şey olarak görünmesi, o konuda hepimizin kendimizi uzman saymamız bu işi daha da zorlaştırmaktadır.

Gelgelelim, bilgi ve tahayyül gücü de tek başına yeterli değildir. Bizim kurmamız ya da yeniden kurmamız gereken şey,

ideal olarak, bütünlüklü -tercihen tutarlı- bir davranış ya da düşünce *sistemidir*. Bu sistemi, bazı açılardan, belli bir durumla ilgili temel toplumsal varsayımları, parametreleri ve görevleri öğrenince, ama o durumla ilgili çok fazla şey bilir bir hale de gelmeden önce oluşturabiliriz. Size bir örnek vereyim. Peru'daki Kızılderili köylüleri, özellikle 1960'ların başlarında, hakları olduğunu düşündükleri toprakları işgal ettikleri zaman, neredeyse değişmez biçimde şu standart yolu izliyorlardı: Çalan davullar, borular ve diğer çalgılar eşliğinde tüm topluluk, karıları, çocukları, inekleri ve araç gereçleriyle birlikte biraraya toplanırlar; belli bir anda -genellikle sabahın alacakaranlığında- hep birlikte sınırı geçer, çitleri yıkar, kendilerinin olduğunu iddia ettikleri topraklarda ilerler, hemen yeni sınır çizgisine mümkün olduğu kadar yakın yerlere küçük kulübeler kurmaya başlar, ineklerini otlatır ve toprağı kazmaya koyulurlardı. İlginçtir ki, farklı zaman ve yerlerdeki köylülerin toprak işgallerinde de -örneğin, Güney İtalya'da- tamamen aynı kalıp gözlenmektedir. Başka bir söyleyişle, bu oldukça standartlaşmış ve açıkça kültürel bakımdan belirlenmeyen davranış biçimleri hangi varsayımlara göre anlam taşımaktadır?

Şöyle düşünelim: Bir kere, işgal toplu olmak zorundadır, (a) çünkü toprak topluluğa aittir. (b) çünkü, kayıpları en aza indirmek ve topluluğun, hayatlarını riske atanlar ile atmayanlar arasındaki tartışmalarla yıpranmamasını önlemek için topluluğun bütün üyeleri bu eyleme katılmalıdır. Çünkü ne de olsa yasayı çiğnemektedirler ve eylemleri başarılı bir devrim olarak sonuçlanmazsa -talepleri fiilen kabul edilse bile- kesinlikle cezalandırılacaklardır. Bunu doğrulayabilir miyiz? Evet, kayıpları en aza indirmenin önemli olduğu konusunda oldukça destekleyici kanıtlar vardır. Nitekim Meici restorasyonundan önce Japonya'da patlak veren köylü ayaklanmalarında da birçok köy ortak bir kararla ayaklanmaya katılmaya "zorlanmış", böylece o köyün yetkilileri resmi düzeyde bir bahane bularak durumu kurtarmışlardı. Lefebvre de 1789'da Fransız köyleriyle ilgili olarak

benzer noktaların altını çizmiştir. Herkes, "Üzgünüm, ama katılmaktan başka seçeneğim yoktu," diyebilirse, yetkililer de isyana katıldıkları için kendilerine biçilen cezayı sınırlama girişimlerinde resmi bir bahaneye sarılabileceklerdir. Zira köylülerin onlarla yaşamak zorunda olması gibi, onlar da köylülerle birlikte yaşamak zorundadırlar. İnsanların bir kısmı yönetirken, diğer bir kısmının tali konumda olması, yöneticilerin yönetilenleri dikkate almaması gerektiği anlamına gelmez.

Çok güzel. Tüm topluluğu harekete geçirmenin en bilinen yolu nedir? Köy *fiestası* ya da onun karşılığı olan bayramlar - toplu ayin ile toplu eğlencenin biraraya gelmiş şekilleri. İşte toprak işgalinde bunların ikisini birarada görürsünüz: Toprak işgali bir yandan köye ait olan toprakların yeniden ele geçirilmesi biçiminde çok ciddi ve törensel bir olay olmak zorundayken, diğer yandan herhalde bir köyün uzun bir zaman diliminde yaşayabileceği en heyecan verici olaydır. Dolayısıyla, bu tabloda ayaklanmaya olumlu yaklaşan bir köy unsurunun yer alması da, insanları harekete geçirip biraraya toplamaya yarayan müziğin rol oynaması da doğaldır. Bunu doğrulayabilir miyiz? Evet, elimize zaman zaman köylülerin -özellikle gençlerin- en iyi Pazar giysilerini giyerek topluca harekete geçtiği bu tür örneklerle ilgili kanıtlar geçtiği gibi, litrelerce içkinin içildiği bölgelerde daha somut kanıtlar bulabileceğimiz de kesindir.

Toprak işgalini niçin şafakta yapıyorlar? Bunun için galiba hasım tarafı uykudayken yakalamak ve yerleşmek için gün ışığından yararlanmak gibi sağlam askeri gerekçeleri oluyor. Peki, toprak beylerini ya da polisi o topraklardan atmayı beklemek yerine, kulübeleri, hayvanları ve araç gereçleriyle birlikte hemen yerleşmeye çalışmalarının nedeni ne olabilir? Polisi ya da orduyu kovmaya ciddi biçimde çaba bile harcamıyorlar, çünkü bunu yapamayacaklarını, bunu başaramayacak kadar zayıf olduklarını çok iyi biliyorlar. Köylüler aşırı-solcu isyancıların çoğundan daha gerçekçi insanlar. Gerçek bir kapışmaya girdiklerinde kimin onları öldürmeye kalkışacağını çok iyi biliyorlar. Daha

önemlisi, kimin kaçamayacağını biliyorlar. Devrimlerin olabileceğini biliyorlar, ama devrimlerin başarısının köylerinde yaşayan kendilerine bağlı olmadığını da biliyorlar. Bu yüzden kitlesel toprak işgalleri normal koşullarda bir provayı andırıyor. Politik ortamda, köylere nüfuz etmiş ve köylüleri çağların değişmez olduğuna inandırmış bir şeyler vardır: Normal dönemlerdeki pasif kalma stratejisinin yerini belki harekete geçmek alabilir. Onlar haklılarsa hiç kimse köylüleri topraklarından atmaya kalkışmaz. Haksız olduklarında da anlamlı olan şey geri çekilmek ve bir sonraki uygun anı beklemektir. Yine de toprak taleplerini sürekli gündemde tutmakla kalmamalı, fiilen onunla birlikte yaşamalı ve bunun için *çaba harcamalıdırlar*, çünkü onların toprakta sahip olduklarını iddia ettikleri hak burjuva mülkiyet hakkına değil, daha çok Locke'un doğa durumundaki mülkiyet hakkına benzemektedir: dolayısıyla kendi emeğinin doğanın kaynaklarıyla birleşmesine bağlıdır. Bunu doğrulayabilir miyiz? Kuşkusuz evet, on dokuzuncu yüzyıl Rusya tarihi sayesinde, köylülerin "emek ilkesi" denilen şeye duydukları inanç konusunda birçok şey biliyoruz. Bu argümanın hayata geçirilişini fiilen görebiliriz. Napoli'nin güneyindeki Cilento'da, 1848 devriminden önce "her Christmas günü köylüler, tarımsal sağlamak için kendilerinin olduğunu iddia ettikleri topraklara çıkarlar, böylece ideal bir ilke olan haklarına sahip çıkmayı sürdürmeye çalışırlar-mış." Toprağı işlemezseniz onda hak iddia etme hakkınız da olmaz.

Başka örnekler de verebilirim. Aslında ben de başka problemlerle (örneğin, oldukça standart bir biçimi olması nedeniyle bu tipteki bir analize çok uygun düşen toplumsal haydutluk fenomeniyle) ilgili olarak, itiraf edeyim ki sosyal antropologlardan öğrendiğimi düşündüğüm bu tür kurgular yapmaya çalışmıştım.

Böylesi bir kurgunun üç analitik adımı vardır. Birincisi, doktorların deyişiyle sendromu; yani, birarada uyum içinde olan "semptomlar"ı -bulmacanın parçalarını-, en azından yolumuzda

ilerlemeye devam etmemize yetecek kadar olan kısmını saptamak zorundayız. İkincisi, tüm bu davranış biçimlerini kapsayan bir model kurmak; başka bir ifadeyle, farklı türdeki davranışların biraraya gelmesinin, belli bir rasyonallik şemasına göre birbiriyle tutarlı olmasını sağlayacak bir dizi varsayımı keşfetmek zorundayız. Üçüncüsü de, bu tahminlerimizi doğrulayacak bağımsız kanıtlar olup olmadığını öğrenmek zorundayız.

Şimdi, bu sürecin en çetrefil kısmı birinci adımdır. Çünkü birinci aşamada, tarihçinin önceki bilgileri, tarihçinin toplum hakkındaki kuramları, bazen de kamburları, içgüdüleri ya da iç gözlemlerinden oluşan bir karışımla karşı karşıyayızdır; üstelik tarihçi, genellikle ilk seçimini yaptığı konusunda kendi zihninde gerçek bir netliğe sahip değildir. Ne yaptığımın bilincinde olmak için bir hayli gayret sarfetmeme rağmen, en azından kendi çalışmalarımda ben böyle bir netlik hissetmemişimdir. Örneğin, birbirinden ayrı nitelikte olan ve genellikle tarihin tuhaf dipnotları sayılan çeşitli toplumsal fenomenleri hangi gerekçelerle seçmiş, bir "ilkel isyan" ailesinin üyeleri olarak (politika-öncesi politikanın öğeleri diyebileceğimiz, haydutluk, şehir ayaklanmaları, gizli dernekler, bin yılcılığa inanan ve başka inançlara sahip mezhepler şeklindeki unsurlar olarak) birarada sınıflamışım? İlkin ne zaman bu verileri toplamaya başladığımı gerçekten ben de bilmiyorum. Farkedebileceğim bir sürü şeyin arasında, köylü hareketlerinde giysilerin önemini; Sicilya'da "kepler" ile "şapkalar" arasındaki düşmanlıkta ya da Bolivya'daki, şehirleri işgal eden Kızılderililerin şehir sâkinlerini pantolonlarını çıkarıp köylü (tabii, Kızılderili) elbiseleri giymeye zorladıkları köylü ayaklanmalarında gözlendiği gibi, insanların giydikleri şeylerin sınıf mücadelesinin bir sembolü işlevi gördüğünü; 1830'un çiftlik işçilerinin taleplerini iletmek üzere orta tabakaya doğru yürüyüşe geçerken Pazar elbiselerini giydikleri zamanki gibi (bu örnekte Pazar elbiseleri, köylülerin çalışmaya karşılık gelen normal hallerinde değil, tatile ve oyuna karşılık gelen özgürlük halinde

olduklarını simgelemektedir), insanların giysilerinin isyanın sembolleri rolünü oynadıklarını niçin farketmişim acaba? (İlk işçi hareketlerinde bile grev kavramı ile tatilin açıkça ayrılmadığını aklınızdan çıkarmayın: Madenciler greve gittiklerinde "oyun oynarlar"; aynı şekilde Chartistler de 1839'da bir genel grev planlarken bir ulusal tatil gününü hedeflemişlerdi.) Bunun yanıtını bilmiyorum ve bunu bilmemem bir tehlike işaretidir, çünkü kuracağım modele, kendi çağımın varsayımlarını soktuğumun ya da önemli bir şeyi atladığımın farkına varamamama neden olabilir.

Bir kurgu oluşturmayı amaçlayan analizin ikinci adımı da çetrefildir, çünkü pekâlâ olgular üzerine keyfi bir kurgu inşa ediyor olabiliriz. Yine de, model test edilebildiği ölçüde (diyelim, bir sürü yapısalcı model gibi güzel modellerden farklı olarak) o kadar da fazla problem çıkarmaz. Asıl sorun, kanıtlanmaya çalışılan şey de bir belirsizlik olmasıdır. Çünkü, belli türde bir davranışın belli varsayımlarla anlam taşıdığını varsaymak, o davranışın makul olduğunu, rasyonel açıdan haklı gösterilebileceğini iddia etmek demek değildir. Bu süreçteki en büyük (ve pek çok alan antrpoloğunun düştüğü bir) tehlike, tüm davranışları aynı derecede "rasyonel" olarak eşitlemektir. İşte bunlardan birkaçı: Örneğin, askeri yetkililer tarafından bir yarım akıllı rapor verilmiş Aslan Asker Švayk'ın davranışı budalalıktan başka bir şey değildi. Üstelik bunun onun konumundaki bir insanın kendini savunmasının en geçerli yolu olduğuna da kuşku yoktu. Baskı altındaki köylülerin politik davranışlarını incelerken, zaman zaman aptallığın ve yenilikleri kabul etmemenin pratik bir değeri olduğunu keşfederiz: Köylülerin en büyük kozu, onlara yaptıramayacağınız pek çok şey olması, genellikle geleneksel köylülüğe en uygun denebilecek hiçbir değişimin olmamasıdır. (Ama elbette bu köylülerin birçoğunun ahmak rolü oynamadıklarını, gerçekten ahmak olduklarını da unutmamamız gerekir.) Bazen davranışlar belli koşullarda rasyoneldir, fakat koşulların değişmesiyle

rasyonelliklerini de yitirirler. Ayrıca, tanımlanabilir pratik amaçlara ulaşmanın etkili yolları olmaları anlamında hiç rasyonel olmayan, sadece kavranabilecek türde olan bir sürü davranış türü de vardır. Bugün Batı'da astrolojiye, büyücülüğe, çeşitli marjinal dinlere ve irrasyonel inançlara duyulan ilginin canlanması, aynı şekilde -en yaygın örneğe bakarsak- şoför koltuğuna geçen pek çok insanın yaşadığı delilik gibi şiddet biçimlerine eğilimin artması bunun çok güzel bir örneğidir. Alttakilerin tarihçisi, analize kendi yargılarını katmaktan geri durmaz ya da en azından durmamalıdır.

Tüm bu egzersizlerin amacı nedir? Bunların amacı basitçe geçmişi keşfetmek değil, aynı zamanda geçmişi *açıklamak* ve bu suretle şimdiyle bir bağ kurmaktır. Tarihte, bizi o zamana kadar bilinmeyen şeyler üzerindeki giz perdesini kaldırmaya ve gördüğümüz şeylerden yararlanmaya kışkırtan müthiş bir dürtü vardır. Sıradan insanların yaşamlarının büyük kısmı, düşüncelerinin ise daha da büyük bir kısmı bilinmediği içindir ki bu dürtüye alttakilerin tarihinde daha fazla rastlanır. Ayrıca, pek çoğumuzun kendimizi geçmişin bu meçhul sıradan insanlarıyla - özellikle de kadınlarıyla- özdeşleştirmemiz de bu dürtüyü arttıran başka bir etkendir. Bu konuda caydırıcı olmak istemiyorum. Fakat merak, hissiyat ve antikacılığın hazlarının yeterli olmayacağı açıktır. Alttakilerin tarihçiliğinin en güzel yanı harika okumalar sağlamasıdır, ama hepsi bu kadar. Bizim bilmek istediğimiz, *neler* olduğu kadar *niçin* olduğudur. On yedinci yüzyılda Somerset'tin Püriten köylerinde ya da Wiltshire'da Victoria dönemindeki Yoksullara Yardım Birlikleri'nde gayrı meşru çocukları olan genç kızlara, hakikaten çocuğun babasının kendileriyle evlenmeyi tasarladığına inanmak için geçerli nedenleri varsa günahkâr gözüyle bakılmadığını ya da "saygıyı hak etmeyen insanlar" olarak yaklaşılmadığını anlamak ilginç bir keşif ve bu konuya daha fazla kafa yormamız için iyi bir teşviktir. Ancak bizim asıl bilmek istediğimiz, bu tür inançlara niçin bağlı kalındığını, bu inançların bu toplulukların (veya bu toplulukların da bir

parçasını oluşturduğu daha geniş toplumun) değer sisteminin diğer öğeleriyle nasıl bir uyum içinde olduğunu ve niçin değiştiklerini ya da değişmediklerini öğrenmektir.

Şimdiki zamanla kurulan bağ da açıktır, çünkü bugünü anlama sürecinin geçmişi anlama süreciyle (geçmişin şimdiye nasıl dönüştüğünün, şimdiyi, belki de geleceğe ait bir şeyi anlamamıza yardımcı olması dışında) pek çok ortak özelliği vardır. Bugün *tüm sınıflardan* insanların davranışları hakkındaki pek çok şey, aslında geçmişteki sıradan insanların yaşantılarındaki pek çok özellik kadar bilinmeyen ve belgelenmemiş şeylerdir. Sosyologlar ve gündelik yaşamdaki gelişmeleri gözleyen başka insanlar avlarını da sürekli peşlerinde sürüklemektedirler. Bizler, toplumumuzun ve çağımızın üyeleri olarak yaptığımız şeylerin farkında olduğumuz zaman bile, eylemlerimizin ve inançlarımızın, hepimizin düzenli bir toplumsal kozmos olarak görmeyi isteyeceğimiz görüntüyü yaratmakta ya da bu kozmostaki değişiklikleri kabullenme çabalarımızı ifade etmekte nasıl bir rol oynadığının bilincinde olmayabiliriz. Günümüzde aile ilişkileri hakkında yazılmış, söylenmiş ve bir şekilde temsil edilmiş olan şeylerin çoğu, açıkça teşhis alanından ziyade semptomlar alanına aittir.

Geçmişte olduğu gibi, bugün de görevlerimizden birisi sıradan insanların yaşamları ile düşüncelerini gizleyen perdeleri kaldırmak ve onları Edward Thompson'ının "gelecek nesillerin bağışlayıcılığı"ndan kurtarmaktır. Yani bizim şu andaki başka bir problemimiz, hem olguların hem de çözümlerin neler olduğunu bildiği düşünenler ile bunların insanlara neler dayattıklarını araştıranların aynı derecede görkemli varsayımlarını birbirinden ayırmaktır. İnsanların iyi, hatta hoşgörülebilir bir toplum olarak gerçekten neyi istediklerini, böyle bir toplumdan istedikleri şeylerin -bunların neler olduğunu fiilen bilemeyecekleri için- kesinlikle aynı olduğunu anlamak zorundayız. Tabii bu kolay bir iş değildir; çünkü, hem toplumun nasıl işlemesi gerektiği konusundaki egemen varsayımların etkisinden kurtulmak zordur ve üstelik bu varsayımların bir kısmı da (en liberal olanları gibi) kesinlikle hiçbir

işe yaramayan kılavuzlardır. hem de gerçek yaşamda bir toplumun (kötü ve adaletsiz bir toplumun dahi) nelere bağlı olarak işlediğini bizler gerçekten bilmeyiz. Yirminci yüzyılda şimdiye kadar tanıdığım ülkelerin hiçbirisi, yüzyıllardan beri insanlığın önüne büyük sıkıntılar çıkarmış görünmeyen bir problemi; örneğin, aynı zamanda bir insan topluluğunu oluşturan bir şehrin, işleyen bir şehir olarak nasıl kurulacağını bilinçli planlar yaparak çözebilmiş değildir. Bu yüzden biraz duraklamamız gerekiyor.

Alttakilerin tarihçileri, zamanlarının çoğunu toplumların nasıl işlediğini, ayrıca ne zaman çıkmaza girip nasıl değiştiklerini anlamaya harcıyorlar. Alttakilerin tarihçileri bunu yapmamazlık edemezler, çünkü onların konusunu oluşturan sıradan insanlar her toplumun en büyük kesimini oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla, olguları da problemlerinin yanıtlarını da büyük ölçüde bilmediklerini bilmemenin verdiği müthiş bir avantajla yola çıkmaktadırlar. Ayrıca, tarihçilerin, tarihe dönen sosyal bilimciler karşısında sahip oldukları türden; geçmiş hakkında ne kadar az bilgi sahibi olduğumuzu, öğrenmenin ne kadar önemli olduğunu, bu amaç için uzmanlaşmış bir disiplin alanında ne kadar yoğun çalışmalar yapmak gerektiğini bilmek gibi ciddi bir avantajları da vardır. Alttakilerin tarihçilerinin üçüncü bir avantajı da, insanların istekleri ve ihtiyaçlarının, her zaman için onların daha üstün olanlarının (daha akıllı ve daha etkili olanlarının), olması gerektiğini düşündükleri şeyler olmadığını bilmeleridir. Bunlar bizim uğraş alanımız için mütevazı iddialar olmakla birlikte, mütevazılık görmezlikten gelinebilir bir erdem değildir. Toplumla ilgili tüm yanıtları bilmediğimizi ve bu yanıtları keşfetme sürecinin basit bir süreç olmadığını kendimize zaman zaman hatırlatmak önemlidir. Toplumla ilgili planlar yapıp yönetmekte olan insanlar şimdi belki de böyle bir şey duymaktan hoşlanmayacaktır, ama onlar kadar toplumu değiştirmek ve sonunda toplumun gelişmesini planlamak isteyenler de buna kulak vermelidirler. Bir kısmı bunu yapsa bile, bu kısmen George Rudé gibi tarihçilerin çalışmalarının etkisine bağlı olacaktır.

17
AVRUPA'NIN TUHAF TARİHİ

Bu makale, Fischer Taschenbuch Verlag'ın Alman tarihçilerinin yıllık kongresi (Münih, 1996) vesilesiyle başlattığı yeni Europaische Geschichte *dizisi çerçevesinde Avrupa ve Avrupa tarihi üzerine Almanca olarak verilen bir konferansın İngilizce versiyonudur. Almanca metnin bir versiyonu 4 Ekim 1996'da* Die Zeit*'ta yayınlanmıştır. (Daha uzun olan) İngilizce versiyon ise burada ilk kez yayınlanmaktadır.*

Kıtaların kıtalar olarak bir tarihi olabilir mi? Politikayı, tarihi ve coğrafyayı birbirine karıştırmayalım; özellikle de doğal coğrafi birimleri değil, sadece yeryüzünün çeşitli parçalarının insanlarca konulmuş isimlerini gösteren atlasların sayfalarındaki şekillere bakarak yapmayalım bunu. Ayrıca, Eski Dünya'nın kıtalarının ilk defa isimlendirildiği antik çağlardan beri insanların koydukları bu adlarla basit bir coğrafi adlandırma yapmaktan daha fazlası amaçlanmış olduğu için, bu durumun başından beri açık olduğu bilinmelidir.

Asya'yı örnek alalım. 1980'den beri ABD'deki nüfus sayımı -eğer yanılmıyorsam- orada yaşayanların bir kısmına kendilerini "Asyalı-Amerikalılar" olarak (sanırım, siyah Amerikalıların

kullanmayı tercih ettikleri "Afrikalı-Amerikalılar" terimiyle bir analoji kurularak) nitelendirme seçeneğini tanımıştır. Anlaşılan bir Asyalı-Amerikalı, Asya'da doğmuş ya da Asyalıların çocuğu veya torunu olan bir Amerikalıdır. Peki, diyelim Türkiye'den gelen göçmenleri, Kamboçya, Kore, Filipinler ya da Pakistan'dan gelen göçmenlerle (burada, İsrail'in tartışma götürmez biçimde Asya'daki topraklarında yaşayan insanların -adlarının bu coğrafi bölgeyle birlikte anılmasını istemeseler bile- sözünü dahi etmiyoruz) aynı başlık altında sınıflandırmanın anlamı nedir? Oysa bu grupların pratikte hiçbir ortak özellikleri yoktur.

"Asyalı" kategorisine daha yakından bakarsak, bu kategori bize kendimiz hakkında, haritalar hakkında olduğundan daha fazla şey anlatır. Örneğin Amerikalıların, daha genel olarak "Batılı"ların, dünyanın insanlığın çıktığı ve bir zamanlar "Doğu" ya da "Şark" diye bilinen bölgelerine karşı tutumlarına bir açıklık getirir. Batılı gözlemciler ve daha sonra da Batılı fatihler, egemenler, sâkinler ve girişimciler; on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın standartlarıyla saygıya değer, en azından ciddi biçimde ele alınmaya değer olan yerleşik, eski kültürlere ve politik varlıklara ait olan topluluklar adına ortak bir payda arayışı içine girmişlerdi. Bu halklar o zamanlar yaygın olan terimlerle "vahşiler" ya da "barbarlar" olmayıp, farklı bir kategoriye, başlıca özellikleri Batı karşısındaki gerilikleriyle tanımlanan "Şarklılar" kategorisine giriyorlardı. Filistinli Edward Said'in *Orientalism* (Oryantalizm) başlığını taşıyan etkileyici kitabı, Batı'nın bu alandaki tutumlarının karmaşık olduğunu küçümsemekle birlikte, Avrupa'nın "Şark" konusundaki cehaletini mükemmel biçimde yakalayan bir çalışmadır.[1]

Öbür yandan, "Asyalı" sözcüğü bugün ikinci ve coğrafi bakımdan daha sınırlı bir anlamla da yüklüdür. Singapurlu Lee Kwan Yew, Batılı yönetim uzmanlarıyla ideologlarının sevinçle karşıladığı bir temayı geliştirip bir "Asyalı tarzı"ndan ve bir

1) Edward Said, *Orientalism* (Londra, 1978).

'Asya ekonomik modeli"nden söz ettiği zaman, dikkatimiz bir bütün olarak Asya'da değil, coğrafi bakımdan Konfüçyüs'ün mirasının bulunduğu bölgenin ekonomik etkilerine yoğunlaşmıştı. Kısacası, belli dinlerin ve ideolojilerin ekonomik gelişme üzerindeki etkisini konu alan ve Marx'ın başlatıp Max Weber'in geliştirdiği eski tartışma hâlâ gündemdedir. Kapitalizmin yakıtını Protestanlık sağlamıştı. Oysa bugün, gerek Protestan erdemlerinin izleri Batı kapitalizminde fazla gözlenemediği, gerekse Doğu Asya'nın ekonomik zaferleri Konfüçyüs'ün mirasını taşıyan ülkelerde (Çin, Japonya, Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Vietnam) gerçekleştiği ya da Çin kökenli bir girişimciler diasporası tarafından sürüklendiği için, Calvin gözden düşmüşken, Konfüçyüs iyice rağbettedir. Anlaşılacağı üzere, bugün Asya, Hıristiyanlığı saymazsak, komünizmden geriye kalan değerler dahil olmak üzere dünyadaki belli başlı bütün inançların merkezlerini barındırmaktadır; ancak kıtanın Konfüçyüsçü-olmayan kültürel bölgelerinin Weberci tartışmanın güncel versiyonlarında bir yeri yoktur. O bölgeler *bu* Asya'ya ait değildir.

Kuşkusuz, aynı belirsizlik Asya'nın Avrupa diye adlandırılan Batı'daki uzantısı için de geçerlidir. Herkesin bildiği gibi, coğrafi açıdan bakıldığında Avrupa'nın doğuda sınırı yoktur ve bu yüzden bu kıtanın *yalnızca* entellektüel bir kurgu olarak varolduğunu düşünmek gerekir. Geleneksel okul atlaslarındaki coğrafi sınır çizgileri bile (Almanca söylenişiyle diğer dillere göre çok daha kolay biçimde hatırlanan Ural dağları, Ural nehri, Hazar Denizi, Kafkaslar) politik kararlara dayanmaktadır. Bronislaw Geremek'in hatırlattığı çerçevede,[2] V. Tatişçef on sekizinci yüzyılda Ural dağlarını, Avrupa ile Asya'yı ayıran sınır olarak belirlediğinde, bilinçli biçimde Moskova devletine ve onun Asya'daki mirasçılarına atfedilen klişeyi yıkmak istemişti. "Bunun için bir coğrafyacı ve tarihçinin karar vermesi, bir

2) Bronislaw Geremek, *Europe-aber wo liegen seine Grenzen?*, 104. Bergedorfer Gesprächskreis, 10 ve 11 Temmuz 1995 (Hamburg, 1996), s. 9.

kurulun da onaylaması gerekliydi." Elbette. Urallar nasıl bir rol oynarsa oynasın, Avrupa (yani, Helenler) ile Helenlerin "barbarlar" diye nitelediği halklar arasındaki asıl sınır çizgisi Karadeniz'in kuzeyindeki steplerden geçiyordu. Güney Rusya, şimdilerde otomatik biçimde Avrupa içinde sayılan pek çok bölgeye göre çok daha uzun bir süredir Avrupa'nın parçasıydı. Fakat coğrafyacılar, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bile, örneğin İzlanda ve Spitsbergen üzerinden ilerleyerek Avrupa'nın coğrafi sınıflandırılmasıyla ilgili tartışmalarını sürdürüyorlardı.

Avrupa'nın bir kurgu olması kuşkusuz onun geçmişte ya da şimdi varolmadığı anlamına gelmez. Her zaman bir Avrupa olmuş, çünkü antik Yunanlılar ona bir isim vermişlerdi. Ancak Avrupa, belki coğrafya kılıfıyla gizlenen politik programların klasik örneğini oluşturan "Mitteleuropa" (Orta Avrupa) kadar esnek olmasa bile, değişken, bölünebilir ve esnek bir kavramdır. Avrupa'nın bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin ve onun civarındaki bölgelerin bulunduğu alan dışındaki hiçbir parçası Orta Avrupa'yı gösteren haritaların *hepsinde* yer almaz, ama bunların bir kısmı da İber yarımadasını saymazsak tüm kıtayı boydan boya keserler. Öte yandan, "Avrupa" kavramının esnekliğinin kaynağı coğrafik olmaktan çok (pratik nedenlerden dolayı Ural sınırı tüm atlaslarda benimsenen bir sınırdır), politik ve ideolojiktir. Soğuk Savaş sırasında ABD'deki "Avrupa tarihi" alanı asıl olarak Batı Avrupa'yı kapsıyordu. Ne var ki bu alan "Avrupa'nın politik ve ekonomik coğrafyası değişmekte olduğu" için,[3] 1989'dan beri Orta ve Doğu Avrupa'yı içine alacak şekilde genişletilmiştir.

Avrupa kavramının kökeni asıl olarak çifte bir karşılaşmaya dayanıyordu: Birincisi, Yunanlıların Pers savaşlarında bir doğu imparatorluğunun ilerlemesini önlemeyi amaçlayan askeri savunmaları; ikincisi, Yunan "uygarlığı" ile İskit "barbarlar"ının

3) John R. Gillis. "The Future of European History". *Perspectives: American Historical Association Newsletter*, 34/4 (Nisan 1996), s. 4.

Güney Rusya steplerinde karşılaşmaları. Biz bunu, daha sonra yazılan tarihin ışığında, bir karşılaşma ve farklılaşma süreci olarak görüyoruz; ama birarada yaşama ve bağdaştırma şeklinde yorumlamak da oldukça yerindedir. Gerçekten, Neal Ascherson'un, Rostovtzeff'in *Iranians and Greeks in Southern Russia*'sının (Güney Rusya'daki İranlılar ve Yunanlılar) ardından gelen *Black Sea* (Karadeniz) adlı güzel çalışmasında hatırlattığı gibi,[4] Tuna'nın aşağısında, Asya, Yunan ve Batı etkilerinin kesiştiği bu bölgede "çok tuhaf ve çok ilginç bir uygarlıklar karışımı" ortaya çıkıyordu.

Klasik antik dönemin tüm Akdeniz uygarlığını bağdaşmış bir içerikte görmek de aynı derecede mantıklı olacaktır. Ne de olsa Akdeniz, alfabesini, daha sonra da emperyal ideolojisi ile devlet dinini Yakın ve Orta Doğu'dan almıştır. Gerçekten, Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki bugünkü ayrım çizgilerinin, Yunanlıların üç kıtada birden yaşadığı ve eşit ölçüde kökler saldığı bir bölgede hiçbir anlamı yoktur, en azından şimdikine denk düşen bir anlamı yoktur. (Yunanlılar bizim trajik yüzyılımıza kadar Mısır, Küçük Asya ve Pontus bölgesinden kesin olarak çıkarılmış değillerdi.) Dolayısıyla şimdiki ayrım çizgileri, eskiden üç kıtaya birden yayılmış olan, her yerdeki her faydalı şeyi benimsemeye hazır, bölünmemiş bir Roma İmparatorluğu'nun en görkemli zamanlarında nasıl bir anlam taşıyabilirdi?

Barbar halkların yaşadığı bölgelerden gelen göçler ve işgaller yeni bir durum değildi. Doğu Asya'nın batısından Akdeniz'e kadar uzanan uygarlık kuşağındaki tüm imparatorluklar bu olguyla yüz yüze gelmişti. Ne var ki Roma İmparatorluğu'nun çöküşü Batı Akdeniz'i, daha sonra da Doğu Akdeniz'i, barbarlarla başa çıkabilecek imparatorluklarla egemenlerden yoksun bırakacaktı. İşte o andan itibaren, Kafkaslar ile Cebelitarık arasındaki bölgenin tarihini, doğudan, kuzeyden ve güneyden ilerleyen fatihlere (Attila'dan Muhteşem Süleyman'a,

4) Neil Ascherson, *Black Sea* (Londra, 1995).

hatta 1683'teki ikinci Viyana kuşatmasına kadar) karşı verilen bin yıllık bir mücadelenin tarihi olarak görebiliriz.

Napoléon'dan gelip, 1920'lerin Pan-Avrupa hareketi ve Goebbels üzerinden Avrupa Ekonomik Topluluğu'na kadar uzanan "Avrupa fikri"nin (başka bir deyişle, coğrafi kıtanın bazı parçalarını bilerek *dışarıda bırakan* bir Avrupa kavramının) çekirdeğini oluşturmuş ideolojinin Charlemagne'a cazip gelmesi şaşırtıcı değildir. Büyük Charles'ın Avrupa kıtasının bir kısmında, en azından İslamiyet'in yükselişinden sonra işgalcilerin *ulaşamamış* olduğu tek bölgesinde egemenlik kurması ve bu yüzden, Avusturya Cumhurbaşkanı Karl Renner'in 1946'da ülkesinin sözde "tarihsel misyonu"nu överken kullandığı sözleri aktaracak olursak, kendisini Şark'a karşı "Batı'nın öncüsü ve kurtarıcısı" ilan edebilmesi de bu "Avrupa fikri"ne bağlıdır.[5] Charlemagne'ın kendisi de sınırları Saracen'lere* ve doğulu barbarlara kadar dayanmış bir fatih olduğu için, onu -Soğuk Savaş'ın jargonuyla- "containment"tan "roll-back"e geçen bir hükümdar olarak bile düşünebiliriz.

Gerçi bu yüzyıllarda klasik eğitim görmüş küçük bir ruhban grubu dışında hiç kimse "Avrupa" ekseninde düşünce üretmiş değildi. Batı'nın Saracen'lere ve barbarlara karşı ilk hakiki karşı saldırısı (İslamiyet'i hedef alan güney-doğu ve güneybatı haçlı seferleri ile Baltık putperestlerini hedef alan kuzeybatı haçlı seferleri), Şarlman methiyecilerinin "regnum Europeaum"u adına değil, (Roma) Hıristiyanlığı adına yapılmıştı. Avrupalılar on altıncı yüzyılda yeryüzünü gerçek anlamda fethetmeye başladıkları zaman bile, İspanyol *reconquista*'sının** haçlı ideolojisi Yeni Dünya'nın *conquistador*'larının***

5) Akt. Gernot Heiss ve Konrad Paul Liessmann (der.), *Das Millennium. Essays zu Tausend Jahren Österreich* (Viyana, 1996), s. 14.

*) Saracen: Haçlı Seferleri zamanında Müslüman olan kimse. (ç.n.)

**) İber yarımadasındaki Hıristiyan devletlerin sekizinci yüzyılın başlarında Müslümanların eline geçen topraklara karşı düzenledikleri seferler. (ç.n.)

***) On altıncı yüzyılda Amerika'ya, özellikle Meksika ve Peru'ya yönelik İspanyol fetihlerinin önderlerine verilen ad. (ç.n.)

ideolojisinde kolaylıkla fark edilebilmektedir. Avrupalılar kendilerini bir inançtan ziyade bir kıta olarak görmeye on yedinci yüzyıldan önce eğilim duymamışlardı. Aynı yüzyılın sonunda başlıca Doğu imparatorluklarının gücüne meydan okuyabilecek duruma geldiklerinde, inanmayanların gerçek dine kaydedilmesi artık ideolojik bakımdan çift girişli bir muhasebe sistemiyle yapılamazdı. Ekonomik ve askeri üstünlük, artık Avrupalıların, bir modernlik uygarlığının taşıyıcıları olarak değil, toplu biçimde bir insan tipi olarak diğer kimliklerin hepsinden üstün olduğu inancını pekiştiriyordu.

"Avrupa" bin yıl boyunca savunmada kalmıştı. Şimdi ise, beş yüzyıldan beri dünyayı fethetmiş durumdadır. Her iki saptamayla da Avrupa tarihini dünya tarihinden koparmak olanaksızdır. İktisadi tarihçiler, arkeologlar ve gündelik yaşamın geçmişteki dokusunu (*Alltagsgeschichte*) araştıran diğerlerinin gözünde uzun zamandan beri açık olan olgu artık genel çapta kabul edilmelidir. Haritacılık temelinde tanımlanacak bir Avrupa tarihi fikri bile ancak, Akdeniz'in güney ve doğu kıyılarını kuzey kıyılarından ayıran İslamiyet'in yükselişiyle birlikte mümkün olmuştur. Kapristen ya da ideolojik nedenler dışında, Roma İmparatorluğu'nun yalnızca Kuzey Akdeniz'deki kısmının tarihini yazmakta ısrar edecek bir klasik antikite tarihçisi çıkar mıydı?

Bununla birlikte, Avrupa'yı dünyanın diğer bölgelerinden ayırmak, coğrafi bir kıtanın parçalarını ideolojik bir "Avrupa" kavramının dışında tutmaktan daha az tehlikelidir. Son elli yıllık deneyimin bize öğretmiş olması gerektiği gibi, Avrupa kıtasını bu şekilde yeniden tanımlanma girişimleri tarihe değil, politikaya ve ideolojiye özgüdür. Bu durum Soğuk Savaş'ın sonuna kadar oldukça belirgindir. Amerikalıların gözünde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Avrupa "'batı uygarlığı' diye anılan uygarlığın doğu sınırı" anlamına geliyordu.[6] "Avrupa" SSCB'nin kontrolünde olan bölgenin sınırlarında bitiyor ve

6) Gillis, "Future of European History", s. 5.

yine o bölgenin hükümetleri tarafından "komünist olmayan", "anti-komünist" dünya diye adlandırılıyordu. Doğal olarak, örneğin demokrasi ve özgürlük bölgesi diye tanımlayarak bu parçaya olumlu bir içerik kazandırmaya yönelik girişimler yapılmıştır. Yine de böyle bir şey, 1970'lerin ortasından önce, Güney Avrupa'nın açıkça otoriter olan rejimleri (İspanya, Portekiz, Yunanistan'daki albaylar cuntası) ortadan kalktığında ve demokratik olduğu tartışma götürmeyen, ama "Avrupalı" olduğu kuşkulu olan Britanya olarak sonunda ona katıldığında, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na bile akılcı gelmiyordu. Bugün, programatik Avrupa tanımlarının geçerliliğinin olmadığı çok daha fazla açıktır. Varlığıyla "Avrupa'yı" birarada tutan çimento işlevini gören SSCB artık yoktur ve Cebelitarık ile Vladivostok arasındaki rejimlerin çeşitliliği, bu ülkelerin istisnasız hepsinin demokrasiye ve serbest piyasaya bağlılıklarını ilan etmeleriyle bile gizlenebilecek durumda değildir.

Demek ki, tek bir programatik "Avrupa" aramak, bizi Avrupa Birliği'nin nereye kadar genişleyeceğinin, yani tarihi boyunca ekonomik, politik ve kültürel bakımdan heterojen nitelik taşımış bir kıtanın az çok homojen olan tek bir varlığa döndürülmesi çabalarının, şimdiye dek çözülmemiş ve belki de çözümü olmayan problemleri hakkında sonu gelmez tartışmalara sürüklenmekten başka sonuç vermeyecektir. Hiçbir zaman *tek* bir Avrupa olmamıştır. Dolayısıyla, farklılığın tarihimizden silinmesi mümkün değildir. Bu her zaman, ideolojinin "Avrupa"ya coğrafi bir elbise yerine, dinsel bir cüppe giydirmeyi tercih ettiği zamanlar bile böyle olmuştur. Gerçi Avrupa'nın, en azından İslamiyet'in yükselişe geçişi ile Yeni Dünya'nın fethi arasındaki dönemde, Hıristiyanlığın bir kıtası olduğundan söz edilebilir. Buna rağmen, Hıristiyanlığın kardeş türlerinden en azından ikisinin Avrupa kıtası üzerinde birbirleriyle karşı karşıya geldiği, on altıncı yüzyıldaki Reformasyon'la bu düşmanlıklara yenilerinin eklendiği zamanlarda son putperestler hâlâ temizlenememişti. Bazılarına göre Roma Hıristiyanlığı ile Ortodoks Hıristiyanlık

arasındaki sınır "bugün bile yeryüzünün en kalıcı kültürel ayrılıklarından birisi"ni oluşturmaktadır.[7] Bugün bile Kuzey İrlanda, Avrupa'nın kendi içindeki eski kanlı dinsel savaş geleneğinin henüz yok olmadığını gözler önüne sermektedir. Hıristiyanlık Avrupa tarihinin koparılamaz bir parçasıdır, ama bizim kıtamız için, örneğin "ulus" ve "sosyalizm" gibi daha tipik Avrupalı kavramlardan daha fazla birleştirici bir güç olamamıştır.

Avrupa'yı bir kıta değil, bir kulüp sayan, üyeliğini yalnızca kulüp komitesi tarafından uygun bulunan adaylara açık gören gelenek, neredeyse "Avrupa" ismi kadar eskidir. "Avrupa"nın bittiği yer doğal olarak nereden bakıldığına bağlıdır. Herkesin bildiği gibi, Metternich'e göre "Asya" Viyana'nın doğu kapısından başlıyordu (bu, on dokuzuncu yüzyılın sonunda Viyana'da çıkan *Reichpost*'ta "barbar-Asyatik" Macarları hedef alan bir dizi makalede hâlâ yankı bulan bir görüştü). Budapeşte'de oturanlar için, gerçek Avrupa'nın sınırı belli ki Macarlar ve Hırvatlar arasından geçerken, Cumhurbaşkanı Tudjman'a göre de aynı derecede açık bir şekilde Hırvatlar ile Sırplar arasındaki çizgiden geçiyordu. Bukowina doğumlu Avusturyalı yazar Gregor von Rezzori kitaplarında onları "Mağripliler", yani "Afrikalılar" diye nitelediği halde, Romenlerin de kendilerini, geri Slavlar arasında sürgün hayatı süren öz Avrupalılar ve tinsel Parisliler olarak görmekle gurur duyduklarına kuşku yoktur.

Görüldüğü üzere, gerçek ayrım coğrafyanın sınırlarında değildir, ama mutlaka ideolojinin çizdiği sınırlarda da değildir. Kendilerini "daha iyi" sayanların, genellikle komşularından daha üst bir entellektüel, kültürel, hatta biyolojik sınıfta görenlerin tanımladığı şekliyle, gerçek ayrım, hissedilen üstünlük duygusu ile hissettirilen aşağılık duygusu arasındadır. Ayrım çizgisi mutlaka etnik kökenlere bağlı da değildir. Başka yerlerdeki gibi Avrupa'da da, uygarlık ile barbarlık arasında en yaygın görülen sınır çizgisi, zenginler ile yoksullar arasındaki, başka

7) Geremek, *Europa*, s. 9.

bir söyleyişle lüks mallara, eğitime ve dış dünyaya ulaşabilen kesimler ile bu olanaklara sahip olmayan kesimler arasında çizilen çizgiydi. Sonuç olarak, en belirgin çizgi toplumlarda ve toplumlar arasında değil, asıl olarak şehir ile kır arasında çizilebilirdi. Köylüler su götürmez biçimde Avrupalıydı (onlardan daha yerli kim olabilirdi ki?), ama on dokuzuncu yüzyılın eğitimli romantikleri, folklorcuları ve sosyal bilimcileri, köylülerin arkaik değerler sistemine hayranlık duydukları, hatta onları idealleştirdikleri zamanlarda bile, onları kültürün, gerilikleri ve tecrit olmuşlukları nedeniyle bugüne kadar gelmiş olan daha önceki -ve sonuç olarak daha ilkel- bir aşamasının "kalıntısı" görmemişler miydi? Eğitimli insanların 1888 ile 1905 yılları arasında Doğu Avrupa'nın birçok şehrinde (Varşova, Saraybosna, Helsinki, Prag, Lemberg/Lwiw, Belgrad, St. Petersburg ve Krakow'daki gibi) açtıkları yeni etnografik müzelerde sergilenen resimler şehirlerde yaşayanları değil, köylülere ait değil miydi?

Öte yandan, ayrım çizgisi sık sık halklar ile devletler arasından da geçiyordu. Avrupa'nın her ülkesinde, barbar komşularına, en azından teknik ya da entellektüel açıdan geri kalmış topluluklara aşağılayarak bakan insanlar vardı. Bizim kıtamızda île de France ve Champagne'dan doğuya ya da güneydoğuya doğru inen, böylece istenmeyen komşuları "Asyatik", bilhassa Ruslar diye sınıflandırmayı kolaylaştıran bir kültürel-ekonomik meyil vardır. Yalnız bu meyilin kuzeyden güneye indiğini, böylece İspanyolların "gerçekte" Avrupa'dan ziyade Afrika'ya ait olduklarını gösterdiğini (Roma'nın güneyinde yaşayan yurttaşlarını hor gören Kuzey İtalyalıların da paylaştığı bir görüş) unutmayalım. Sadece, onuncu ve on birinci yüzyıllarda Avrupa'ya dehşet salan ve arkalarında bir tek Arktik buzulu bulunan kuzeydeki barbarların başka bir kıtaya ait olduğu iddia edilemiyordu. Gelgelelim bu topluluklar da zengin ve barışçı İskandinavlara dönüşmüşlerdi ve barbarlıkları artık ancak Wagner ve Alman milliyetçiliğinin kana susamış mitolojilerinde yaşıyordu.

Fakat Avrupa uygarlığının dorukları (ki yukarıda sözünü ettiğimiz meyil de oradan diğer kıtalara doğru inmektedir), bir bütün olarak Avrupa'nın barbarlık âlemine ait olmaktan çıkmasına kadar keşfedilemezdi. Zira, on dördüncü yüzyılın sonunda bile, İbni Haldun gibi yüksek kültür bölgesindeki bilim adamları Hıristiyan Avrupa'ya fazla ilgi göstermemişlerdi. İbni Haldun, kuzeyli barbarlardan öğrenilecek hiçbir şey olmadığına inanan Toledo kadısı Said ibn Ahmed'den iki yüz yıl sonra, "orada neler olup bittiğini Tanrı bilir," demişti. Onlar insanlardan çok hayvanlara benziyorlardı.[8] Bu yüzyıllarda kültürel meyil belli ki tam karşıt bir yönde gitmekteydi.

Ne var ki Avrupa tarihinin paradoksu tam da burada yatmaktadır. Bu tür tarihsel U-dönüşleri ve kesintiler Avrupa tarihinin ayırt edici özelliğidir. Doğu Asya'dan Mısır'a uzanan yüksek kültürler kuşağı uzun bir süre boyunca, her türlü işgale, fethe ve kargaşaya rağmen asla sürekli bir barbarlık yaşamamıştı. İbni Haldun, tarihi kırsal göçebeler ile yerleşik uygarlık arasındaki sonsuz bir düello olarak görüyor, yalnız bu ebedi çatışmada göçebelerin -bazen zafer kazanmakla birlikte- genellikle galip değil, meydan okuyucu konumunda olduklarını düşünüyordu. Moğollar ile Mançuryalıların egemenliğindeki Çin, Orta Asya'dan gelen fetihçi işgalcilerinin saldırılarına maruz kalan İran, kendi bölgelerinde hep yüksek kültür fenerleri olmuşlardı. Firavunlar, Babilliler, Yunanlılar, Romalılar, Araplar ya da Türkler; kimin egemenliğinde olursa olsun, Mısır da, Mezopotamya da kendi bölgelerinin kültür merkezleriydi. Bin yıl boyunca steplerden ve çölden gelen toplulukların işgali altında kalan eski dünyanın bütün büyük imparatorlukları -biri dışında- ayakta kalmayı başarmışlardı. Kesin olarak ortadan kalkan bir tek Roma İmparatorluğu vardı.

Kendini en mütevazı düzeyde, bahçecilikte ve çiçek kültüründe[9] bile hissettiren kültürel süreklilikteki böyle bir çöküş

8) M.E. Yapp, "Europe in the Turkish Mirror", *Past and Present* 137 (Kasım 1992), s. 139.

9) Jack Goody, *The Culture of Flowers* (Cambridge, 1993), s. 73-74.

hafızalara yerleşmiş olmasa, bin yıldan sonra unutulmuş ama üstün olduğu farzedilen bir kültürel ve teknik mirasa geri dönme çabası, ne gerekli ne de anlaşılır bir şey olarak görülebilirdi. Örneğin Çin'de, Hıristiyan çağından çok önceki zamanlardan beri tek bir yıl bile aksamadan yapılan devlet sınavlarına giren her adayın ezberlemek zorunda olduğu klasiklere geri dönmeye kimin ihtiyacı vardı? Tarihsel gelişmenin ancak Avrupa'da (Asya'da ya da Afrika'da değil) keşfedilebilecek bir dinamiği olan Batılı filozofların (Marx'ı da dışlamadan) yanlış biçimde mahkûm edilmesi, en azından kısmen, diğer okur yazar ve şehirli kültürlerin sürekliliği ile Batı'nın tarihindeki süreksizlik arasındaki bu farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Ama ancak kısmen. Çünkü on beşinci yüzyılın sonundan itibaren dünya tarihi tartışma götürmez biçimde Avro-merkezli olmuş ve yirminci yüzyıla kadar da böyle kalmıştır. Günümüzün dünyasını Ming ve Mughal imparatorları ile Memlûklerden ayıran *her şeyin* kökeni (bilim ve, teknolojide, ekonomide, ideoloji ve politikada ya da kamusal ve özel yaşamın kurumları ile pratiklerinde, kısacası her şeyde) Avrupa'daydı. Tüm dünyayı içine alan bir insanlar arası iletişim sistemi olarak "dünya" kavramı bile Avrupa'nın Batı yarımküresini fethetmesinden ve kapitalist bir dünya ekonomisinin ortaya çıkışından önce varolamazdı. Nitekim Avrupa'nın dünya tarihindeki konumunu belirleyen, Avrupa tarihinin problemlerini gösteren, daha doğrusu Avrupa'nın özgül bir tarihini zorunlu hale getiren etken budur.

Fakat, Avrupa tarihini bu kadar özgül hale getiren etken de budur. Avrupa tarihinin konusu coğrafi bir mekân ya da insani bir topluluk değil, bir süreçtir. Avrupa kendisini ve bu şekilde dünyayı dönüştürmüş olmasaydı, tek, bütünlüklü bir Avrupa tarihi diye bir şey de olmazdı, çünkü "Avrupa"nın varlığı, kavram ve tarih olarak ele alındığında (en azından Avrupa imparatorlukları çağından önce) "Güneydoğu Asya"nın varlığından daha fazla gerçek değildi. Gerçekten de, bu haliyle kendisinin bilincinde olan ve az çok coğrafi kıtayla da çakışan bir "Avrupa" ancak

modern tarih çağında ortaya çıkmıştır. Zaten ancak Avrupa'nın kendisini savunmacı bir yaklaşımla Türklere karşı "Hıristiyanlık" olarak tanımlamaktan vazgeçtiği, Hıristiyan inançlar arasındaki dinsel çatışmaların da devletin politikasının laikleşmesinden, modern bilim ve araştırmacılık kültüründen önce gerilediği bir aşamada ortaya çıkabilirdi. Dolayısıyla, on yedinci yüzyıldan beri yeni ve kendinin bilincinde bir "Avrupa"nın üç biçimde göründüğünü söyleyebiliriz.

Birincisi, Avrupa, devletin dış politikalarının, bir "devlet aklı" diye de tanımlanan ve dinsel inançtan çok ayrı özellikler taşıyan kalıcı "çıkarlar"a göre belirlenmesinin beklendiği uluslararası bir devlet sistemi olarak görünmüştü. Avrupa on sekizinci yüzyıl boyunca modern haritacılık sınırlarına kavuşmuş ve sistem, daha sonra "güçler" diye adlandırılmaya başlayan ve Rusya'nın da ayrılmaz bir parçası olduğu, *de facto* bir oligarşi biçimine bürünmüştü. Avrupa, yirminci yüzyıla kadar yalnızca Avrupa'ya özgü olan "büyük güçler" arasındaki ilişkilerle tanımlanıyordu. Ne var ki bu devlet sistemi fazla yaşamayacaktı.

İkincisi, "Avrupa", kollektif bir yapının kuruluşunda coğrafi sınırlar, diller, devlet bağlılıkları, yükümlülükleri ya da kişisel inançları kapsayan ve yeni ortaya çıkan bir bilim adamları ve entellektüeller topluluğundan, başka bir deyişle, bilimsel çalışmalarla araştırmaların da dahil olduğu tüm entellektüel faaliyetleri kapsayan modern bilimden (*Wissenschaft*) meydana geliyordu. Bu anlamıyla "bilim", Avrupa kültürünün egemen olduğu bölgede ortaya çıkmış ve yüzyılımızın başına kadar fiilen Kazan ile Dublin arasındaki coğrafi bölgeyle (kıtanın güneydoğu ve güneybatı kısımlarında yer yer görülen boşluklarla birlikte) sınırlı kalmıştı. Bugün içinde yaşamakta olduğumuz, en azından bir kısmımızın yaşamlarının içinde geçtiği "global köy", o zamanlar "Avrupa köyü"ydü. Ancak bugün global köy Avrupa köyünü yutmuş durumdadır.

Üçüncüsü, "Avrupa", özellikle on dokuzuncu yüzyıl boyunca, büyük ölçüde eğitime, kültüre ve ideolojiye dayalı bir

şehir modeli olarak ortaya çıkmıştı (bu arada bu modelin başından beri Avrupalı göçmenlerce denizaşırı topluluklara ihraç edilebileceğinin düşünüldüğünü de belirtmeliyiz). On dokuzuncu yüzyılda varolan üniversiteler, opera binaları ve halkın girebileceği kütüphanelerle müzelerden oluşan bir dünya haritası hızla genel model haline gelecektir. Ama, Avrupa kökenli on dokuzuncu yüzyıl ideolojilerinin dağılımını gösteren bir harita da yaygınlaşacaktır. Politik ve (Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren) devleti ayakta tutan bir hareket olarak sosyal demokrasi neredeyse tümüyle Avrupa'ya özgü bir olguydu ve hâlâ da öyledir; İkinci (Marksist-sosyal demokrat) Enternasyonal de Avrupa'ya özgü bir olguydu, ama 1917'den sonraki Üçüncü Enternasyonal'in Marksist komünizmi değildi. Bugün bile, milliyetçiliğin esasen ırkçı renklerle bezenmiş biçimleri son on yıllarda Eski Dünya'nın diğer bölgelerine sızmaya başlamakla birlikte, özellikle dilsel formlarıyla on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğine Avrupa dışında rastlamak oldukça zordur. Bu düşüncelerin izleri on sekizinci yüzyıl Aydınlanmasına kadar sürülebilir. Avrupa'nın en kalıcı ve özgül entellektüel mirasını (böyle bir şey varsa) tam burada görebiliriz.

Yine de bunlar, Avrupa tarihinin birincil değil, ikincil düzeydeki özellikleridir. Tarihsel bakımdan homojen bir Avrupa yoktur ve homojen bir Avrupa arayanlar yanlış yoldadırlar. "Avrupa"yı nasıl tanımlarsak tanımlayalım, onun çeşitliliği, yükselişi ve düşüşü, birarada varoluşu, bileşimlerinin diyalektik etkileşimi Avrupa'nın varlığı açısından temel önemdedir. Bu çok yönlülük olmadan, başka bir yerde değil. Avrupa'da olgunlaşmaya başlamış süreçlerden hareketle modern dünyanın kurulmasına ve kontrol altına alınmasına giden gelişmeleri anlamak ve açıklamak olanaksızdır. Garp'ın Şark'tan nasıl koptuğunu, kapitalizm ile modern toplumun nasıl ve niçin tam olarak sadece Avrupa'da geliştiğini sormak, Avrupa tarihiyle ilgili temel soruları gündeme getirmek demektir. Zaten bu sorular olmasa, bu kıtanın diğer bölgelerden ayrı tarihine kimsenin ihtiyacı olmazdı.

Bu sorular bizi tekrar tarih ile ideoloji arasındaki, daha kesin bir ifadeyle, tarih ile kültürel önyargılar arasındaki sahipsiz topraklara götürür. Zira tarihçiler, eskiye dayanan ve kültürümüzü niteliksel olarak diğer kültürlerden farklı -ve dolayısıyla üstün- hale getiren, yalnızca Avrupa'da bulunabilecek özgül faktörler (sözgelimi, Avrupa düşüncesinin eşsiz rasyonalitesi, Hıristiyan geleneği, Roma mülkiyet hukuku gibi klasik antik çağdan miras kalmış şu ya da bu özel gelenekler gibi) arama alışkanlığından vazgeçmek zorundadırlar. Birincisi, katıksız bir Şark oyunu olan satrançtaki dünya şampiyonlarının hepsinin istisnasız Batılı olduğu zaman sandığımız gibi, artık üstün değiliz. İkincisi, şimdi, Avrupa'da kapitalizme, bilim ve teknolojide devrimlere, vb.'lerine yol açan *modus operandi* hakkında özellikle "Avrupalı" ya da "Batılı" denebilecek hiçbir özgüllük olmadığını biliyoruz. Üçüncüsü, şimdi "bundan sonra geliyor, demek ki nedeni bu", demenin ayartıcılıklarından kaçınmamız gerektiğini biliyoruz. Japonya, Batılı olmayan tek sanayi toplumu olduğu zaman, tarihçiler, (örneğin, Japon feodalizminin yapısında) Avrupa'yla Japonya'nın gelişmesinin eşsiz durumunu açıklayabilecek türde benzerlikler keşfetmek için Japon tarihini didik didik etmişlerdi. Diğer Batılı-olmayan başarılı sanayi ekonomilerinin sayısı da çoğaldığına göre, bu tür açıklamaların yetersiz olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Yine de Avrupa tarihi hâlâ eşsizdir. Marx'ın gözlemlemiş olduğu gibi, insanlık tarihi, içinde ve onunla yaşadığımız doğa üzerindeki kontrolün giderek artmasının tarihidir. Bu tarihi bir eğri olarak düşünsek bile, yukarıya doğru iki keskin sapma yapan bir eğri olacaktır bu. Çıkıntılardan birincisi, V. Gordon Childe'ın tarımı, metalurjiyi, şehirleri, sınıfları ve yazıyı bulan "neolitik devrimi"dir. İkincisi ise modern bilimi, teknolojiyi ve ekonomiyi bulan devrimdir. Herhalde ilki, yani neolitik devrim dünyanın değişik köşelerinde bağımsız biçimde ve değişik ölçülerde gelişmişken; ikincisi yalnızca Avrupa'da

ortaya çıkmış, bundan dolayı Avrupa'yı birkaç yüzyıl boyunca dünyanın merkezi, birkaç Avrupa devletini de yeryüzünün efendileri haline getirmiştir.

Bu çağ, Hintli diplomat ve tarihçi Sardar Panikkar'ın deyişiyle "Vasco da Gama Çağı" artık sonuna gelmiştir. Artık Avrupa-merkezli olmayan bir dünyada Avrupa tarihi hakkındaki her şeyi eksiksiz olarak biliyoruz. Yine John Gillis'i aktarırsak, "Avrupa mekânsal ve zamansal merkeziliğini kaybetmiştir."[10] Bazı insanlar yanlış biçimde ve boşuna bir gayretle Avrupa tarihinin dünya tarihinde oynadığı özel rolü yadsımaya çalışırlarken, bazı insanlar da "yeşermekte olduğu görülen 'Avrupa Kalesi' zihniyeti"nin, Atlantik'in öte tarafında buradakine göre çok daha kolay biçimde fark edilen bir "zihniyet"in arkasında barikatlar kuruyorlar. Avrupa tarihinin yönü ne olacaktır? Colombus'dan bu yanaki ilk Avrupa-sonrası yüzyılın sonunda biz tarihçiler, hem bölgesel tarihin hem de yeryüzü tarihinin bir parçası olarak Avrupa'nın geleceğine yeniden kafa yormak zorundayız.

10) Gillis, "Future of European History", s. 5.

18
TARİH OLARAK BUGÜN

Benim, hemen hemen kendi ömrümle çakışan "Kısa Yirminci Yüzyıl" (1914-1991) tarihini yayınlamak üzereyken kaleme aldığım bu bölüm 1993'te Londra Üniversitesi'nde Creighton Dersi olarak sunulmuş ve üniversite tarafından The Present as History: Writing the History of One's Own Times *(Tarih Olarak Bugün: Kendi Çağının Tarihini Yazmak) başlığıyla bir broşür şeklinde yayınlanmıştır.*

Tüm tarihin karnaval kıyafeti giymiş çağdaş tarih olduğu yolunda bir söz vardır. Hepimizin bildiği gibi, bu sözde bir doğruluk payı olduğu da açıktır. Ünlü Theodor Mommsen, yeni Alman İmparatorluğu üzerine düşüncelerini de yansıtan Roma İmparatorluğu hakkındaki eserini, '48 bağbozumundaki bir Alman liberali olarak yazmıştı. Julius Caesar'ın arkasında Bismarck'ın gölgesini fark ederiz. Aynı saptama herhalde Ronald Syme için çok daha geçerlidir. *Onun* Caesar'ının arkasında da faşist diktatörlerin gölgesi vardır. Buna rağmen, klasik antik çağın, Haçlı Seferleri'nin ya da Tudor İngilteresinin tarihini yirminci yüzyılın çocuğu olarak yazmak bir şey; kendi yaşadığı zamanın tarihini yazmak tamamen başka bir şeydir. Benim bu

geceki konuşmamın konusu işte böyle bir çabanın problemleri ve olanakları olacak. Bu problemlerin esas olarak üç tanesini ele alacağım: tarihçinin kendi doğum tarihinin çıkardığı problem ya da -daha genel olarak- kuşaklar problemi: tarih ilerledikçe insanın geçmişle ilgili kendi perspektifinin değişebilmesinin yarattığı problemler; çoğumuzun paylaştığı zamanımıza özgü varsayımlardan nasıl kurtulabileceğimiz problemi.

Burada sizinle, kariyerinin büyük bölümünü esasen on dokuzuncu yüzyıl tarihçisi olarak geçirip, 1914'ten sonraki dünyadan -müfredat dışı konuşmalarda biraz ilgilenmiş olmakla birlikte- en azından profesyonel yazılarında bilerek uzak durmuş birisi olarak konuşuyorum. Sir Edward Grey'in Avrupa ışıkları gibi, benim ışıklarım da, Saraybosna'dan, ya da, artık bu şekilde adlandırmayı öğrenmemiz gerektiği gibi 1914'teki ilk Saraybosna krizinden sonra söndü. Başkan Mitterand, Arşidük Franz Ferdinand'ın bir suikaste kurban gitmesinin yıldönümü olan 28 Haziran 1992'de o şehri ziyaret ederek bu olayı dünyanın önüne bir kez daha sermeye çalışmıştı. Ne yazık ki, bildiğim kadarıyla benim yaşımdaki tüm eğitimli Avrupalılar içinde bunu aynı açıklıkla vurgulayabilecek tek bir gazeteci bile çıkmadı.

Daha sonra, çeşitli nedenlerden dolayı kendimi Kısa Yirminci Yüzyıl Tarihi'ni (Saraybosna'da başlayıp, şimdi üzülerek farkında olabileceğimiz gibi yine Saraybosna'da biten, daha doğrusu Sovyetler Birliği'nin ve Avrupa'nın doğudaki yarısının sosyalist rejimlerinin çöküşüyle sona eren dönemi) yazar durumda buluverdim. 1917'de doğmuş, ömrü fiilen yazmaya çalıştığı dönemle çakışan birisi olarak, beni kendi çağımın tarihini yazmaya düşündürten tablo budur.

"İnsanın kendi yaşadığı çağ" deyişi önemli bir soruyu önümüze koymaktadır. Bireysel bir yaşam deneyimi aynı zamanda kollektif bir deneyimdir. Paradoksal görünse bile, bir anlamıyla kesinlikle doğrudur bu. Eğer çoğumuz, kendi ömrümüzün geçtiği zaman dilimindeki global ya da ulusal tarihin belli başlı dönüm noktalarının farkındaysak, bunun nedeni hepimizin

onları yaşamış olması değildir (yine de bir kısmımızın fiilen bunları yaşamış, ya da çok önemli yol işaretleri olduğunu aynı anda hissetmiş olması mümkündür). Bunun nedeni, bu olayların yol işaretlerini oluşturdukları konusundaki konsensüsü kabul etmemizdir. Peki ama, böyle bir konsensüs nasıl oluşmuştur? Gerçekten, bizim Britanyalı, Avrupalı ya da Batılı perspektifimizle varsaydığımız kadar genel bir konsensüs müdür bu? Dünyanın *tüm* bölgelerinin ayrı tarihlerinde eşzamanlı olarak dönüm noktası olan tarihlerin sayısı herhalde bir elin parmaklarını geçmez. 1914 bu ortak yol işaretleri arasında yer almaz, ama İkinci Dünya Savaşı'nın sonu ile 1929-1933 Büyük Bunalımı herhalde yer alır. Şu ya da bu ulusal tarihte özellikle öne çıkmamakla birlikte, dünya çapındaki yansımaları nedeniyle bunlar arasında sayılması gereken başka yol işaretleri de vardır. Ekim Devrimi böyle bir olaydır. İşte böyle bir konsensüs bulunduğu ölçüde şu soruları yöneltebiliriz: Bu konsensüs ne kadar kalıcıdır, ne kadar değişmeye, aşınmaya ve baştan sona dönüşmeye açıktır, nasıl ve niçin? Bu soruların bazılarına ileride değinmeye çalışacağım.

Yine de, çağdaş tarihin bizim için kurgulanmış olan ve kendi deneyimlerimizi içine oturttuğumuz bu çerçevesini bir kenara bıraksak bile, bunlar kendi zamanımızın dönüm noktalarıdır. Her tarihçinin kendi ömür süresi, incelediği dünyaya oradan baktığı özel bir tüneği vardır. Bu dönem karşılaştırmalı bir durumda belki başkalarıyla da paylaşılır, fakat, yüzyılın sonunda altı milyar insan arasında yaşayacağımızı düşünürsek, arkadaş gruplarının istatistiki bakımdan çok önemsiz kalacağı bellidir. Benim kendi tüneğim, diğer malzemelerle birlikte, 1920'ler Viyanasında geçen çocukluğumda, Hitler'in Berlin'de yükselişe geçtiği, politik görüşümü ve tarihe ilgimi şekillendiren yıllarda ve 1930'ların İngilteresinde (özellikle de Cambridge'de) kurulmuştur. Sanırım büyük oranda bu gelişmelerden yola çıkarak, kendi bakış açımın, tarihsel yorumda benimle aynı uğraşı paylaşan ya da paylaşmış olan, benimle aynı

alanda (diyelim, emeğin on dokuzuncu yüzyıldaki tarihi konusunda) çalışan diğer tarihçilerin perspektifinden, aynı problemler hakkında aynı sonuçlara vardığımız durumlarda bile farklı olduğunu biliyorum. Biraz analitik iç gözlem zevkine sahip olan her tarihçi muhtemelen kendince aynı duyguları hissedecektir. Bir tarihçi klasik antikite ya da on dokuzuncu yüzyıl hakkında değil, kendi çağı hakkında yazdığı zaman, bu çağa ait kişisel deneyimleri olayları görme biçimimizi, hatta -görüşlerimiz ne olursa olsun- hepimizin başvurmamız ve sunmamız gereken kanıtları değerlendirme biçimimizi kaçınılmaz olarak şekillendirecektir. Örneğin ben, tamamen rütbesiz bir er olarak görev yapıp öfkeyle tek bir mermi atmamış olduğum İkinci Dünya Savaşı hakkında yazacak olsaydım, olaylara, savaş deneyimi daha farklı olan dostlarımın (örneğin, İtalya seferinde bir tankın komutanlığını üstlenmiş bulunan E.P. Thompson'ın ya da Voyvodina ve Liguria'da partizanlarla birlikte döğüşen Afrikacı Basil Davidson'ın) perspektifinden farklı bir şekilde bakardım.

Aynı yaştaki ve aynı koşullarda yaşamış tarihçiler açısından böyle olsa bile, kuşaklar arasındaki farklılık da insanlarda derin ayrılıklar yaratmaktadır. Amerikalı öğrencilerime Berlin'de Hitler'in Almanya Şansölyesi olduğu günü hatırlayabildiğimi söylediğimde, bana sanki Başkan Lincoln'ün 1865'te suikaste uğradığı Ford's Theatre'da olduğumu söylemişim gibi bakmışlardı. Onların gözünde iki olay da aynı derecede tarih öncesine aittir. Oysa benim açımdan 30 Ocak 1933, hâlâ şimdiki zamanımın bir parçası durumunda olan bir geçmişe aittir. O gün kızkardeşiyle birlikte okuldan eve yürürken gazetecideki manşetleri gören okul çocuğu hâlâ içimde bir yerlerde saklıdır. Bir rüyadaymış gibi, o sahneyi hâlâ gözümün önüne getirebiliyorum.

Yaşın getirdiği ayrılıklar tarihçiler açısından da geçerlidir. John Charmley'in *Churchill, the End of Glory: A Political Biography* (Churchill, Şanın Sonu: Politik Bir Biyografi) adlı çalışmasının kopardığı tartışmalar bu durumu dramatik biçimde örneklemiştir. Bu tartışmanın konusu olgular olmadığı gibi,

yalnızca Churchill'in bir politikacı ve stratejist olarak yargılarının çok kötü olduğunu gösteren veriler de değildir. Churchill'in bu özellikleri uzun süre ciddi biçimde tartışılmamıştır. Öte yandan bu tartışmanın konusu, yalnızca Neville Chamberlain'ın Hitler Almanyasına karşı direnmek isteyenlerden daha haklı olup olmaması değildir. Ayrıca bu, Dr. Charmley'in yaşındaki insanların bilemeyeceği, Britanya'da 1940'da *yaşananlarla* da ilgilidir. Bizim tarihimizde o olağanüstü anları yaşayacak kadar talihli olmuş insanların çok azı o zamanlar da -ya da şimdi de- Churchill'in sadece Britanyalı insanların büyük kısmının (ama hayır, Britanya halkının değil) o dönem hissettiklerini söze dökmüş olduğundan kuşku duymuştur. Ben, tamamen işçi sınıfından oluşan ve East Anglia kıyılarında işgale karşı kesinlikle yetersiz savunma siperleri oluşturmaya çalışan bir birlikte görev yapan bir istihkâm askeri olarak, o zamanlar bu politikaya kesinlikle kuşkuyla bakmıyordum. O zamanlar beni en çok etkileyen şey, bölüğümüzdeki biz 560 topçu askerin savaşmaya devam edeceğimizi kendiliğinden, düşünmeden ve mutlak bir inançla varsaymalarıydı. Çarpıcı olan, *mecburiyetimiz, seçimimiz* ya da liderlerimizi takip etmemiz değil, savaşa devam *etmeme* seçeneğinin basitçe göz önünde bulundurulmamasıydı. Kuşkusuz, Britanya'nın Fransa'nın düşüşünden sonra kendini içinde bulduğu, bilgi almak için sadece Norfolk haber programlarını izleyebilen genç entellektüellerin bile açıkça görebildiği umutsuz durumu farkedemeyecek kadar cahil ve düşüncesiz insanların refleksini yansıtıyordu bu tutum. Yine de, daha o zaman bile benim için, bu an ile ilgili -onu "Britanya'nın En Güzel Saati" diye adlandırsak da adlandırmasak da- mütevazı bir ihtişam vardı. *Muhteşemdi - ve işte bu, savaştı:* Bunu kelimelere döken Churchill oldu. Ama o sırada orada olan bendim.

Tabii bununla, Neville Chamberlain'ın biyografisini kaleme alan Charmley'in, yatıştırıcıların *(appeasers)* davasını canlandırmakta (bırakın fiilen girişmeyi, böyle bir şeyi tasarlamak bile otuz yaşlarındaki bir tarihçi açısından çok kolay, oysa savaş

kuşağından gelen tarihçiler için hemen hemen olanaksız bir şeydir) haklı olmadığını kastediyor değilim. Yatıştırıcıların, 1930'ların genç anti-faşistlerinin ne kadar güçlü olduğunu fark etmedikleri savları *vardı*, çünkü bizim amaçlarımız Chamberlain ile Halifax'ın amaçlarıyla örtüşmüyordu. Churchill için de aynı olan kendi amacımı (Britanya İmparatorluğu'nun muhafaza edilmesi) dikkate aldığımızda, yatıştırma politikası, bir nokta dışında Churchill'in tezinden daha iyi bir yoldu. Kendisinden daha büyük çağdaşı olan Charles de Gaulle gibi Chamberlain da, bir halkın onur, gurur ve özsaygı duygularını kaybetmesinin, savaşların ve imparatorlukların kaybedilmesinden daha ağır olabileceğini biliyordu. Günümüz Britanyasına bakarken bunu çok iyi görebiliriz.

Buna rağmen, bizim kuşağımızın arşivlere bakmaya gerek kalmadan bildiği gibi, yatıştırma yanlıları yanılıyordu ve Churchill, Hitler'le bir anlaşmaya gitmenin mümkün olmadığını kabul etmekle bir kere için haklıydı. Rasyonel politika açısından bakıldığında, Hitler Almanyasının, Mussolini'nin bile yaptığı gibi, oyunu "güç politikası"nın denenmiş ve sinik kurallarıyla oynayan, sadece bir başkası kadar "büyük güç" olduğu varsayımı dikkate alındığında bu anlaşmanın bir anlamı olabilirdi. Oysa durum böyle değildi. 1930'lu yıllarda (Stalin de dahil olmak üzere) hemen her insan şu ya da bu zamanda, bu tür anlaşmaların yapılabileceğine inanmıştı. Mihver devletleriyle savaşa girip onları yenilgiye uğratan büyük ittifak, taviz vermeye istekli yatıştırıcıların karşısında direnişçilerin kazanmış olmasından dolayı değil, Almanların saldırganlığının geleceğin müttefiklerini 1938 ile 1941'in sonu arasındaki dönemde biraraya gelmeye *zorlaması* nedeniyle kurulacaktı. 1940-1941'de Britanya'nın karşısındaki ikilem, en ufak bir zafer ihtimali bile görmeden dayanmayı isteyen kör bir irade ile "makul koşullar"da bir uzlaşma barışı arayışı arasında seçim yapmak değildi; çünkü o zamanlar bile, eldeki belgeler Hitler Almanyasıyla böyle bir barış yapılamayacağını gösteriyordu. Gündemde olan

seçenek, Pétain'in Fransasının görünüşü biraz daha kurtaran bir versiyonuydu -ya da en iyi ihtimalle öyle görünüyordu. Arşivlerde ne türden aykırı görüşlere rastlanabilirse rastlansın, Churchill'in hükümeti kendi çizgisine çekmesi bunun en dolaysız kanıtıdır. Barış yapmanın, Nazi egemenliğini saklayan bir perdeden daha fazla anlam taşımayacağını düşünen kişilerin sayısı hakikaten çok azdı.

Yalnızca 1940'ları hatırlayabilenlerin bu sonuca varabileceğini söylemeyi istemem tabii. Bununla birlikte, genç bir tarihçinin böyle bir sonuca ulaşabilmesi için hayal gücünü çalıştırması, kendi deneyimlerinde temellendirdiği inançlarını askıya almaya istekli olması ve yoğun araştırmalar içine girmesi gerekir. Bizler içinse böyle yoğun bir sürece gerek yoktur. Elbette, Dr. Charmley'in 1940'da savaşa devam etmenin sonuçlarıyla ilgili değerlendirmesinin, 1940'daki durumu değerlendirmesi kadar yanlış olduğunu ileri sürmeyi de istemem. Kanıtlar ancak olmuş olan olaylarla ilgili olabileceği, farazi durumlar da gerçekleşmemiş olayları yansıttığı için, karşı-olgusal alternatiflerle ilgili tartışmalar kanıtlara dayanarak çözülemez. Varsayımlar, tarihe değil, politikaya ve ideolojiye aittir. Ben Charmley'in haklı olduğunu düşünmüyorum, ama bu tartışmanın yerinin bu ders olmadığını biliyorum.

Lütfen, beni yanlış anlamayın. Burada yirminci yüzyılın yaşlı tarihçilerinin gençlerden üstün olduğunu kanıtlamaya çalışıyor değilim. Ben de kariyerime, 1914'ten önceki Fabian Derneği'nin hâlâ hayatta olan üyeleriyle kendi çağları hakkında röportajlar yapan genç bir tarihçi olarak başlamıştım ve öğrendiğim ilk ders de, röportajlarımın konusu hakkında onların hatırlayabildiği şeylerden daha fazla şey öğrenmediğim sürece, onlarla görüşmenin hiçbir faydası olmadığıydı. İkinci ders, bağımsız olarak doğrulanabilir olgularla değerlendirildiğinde, görüştüğüm insanların anılarının yanlış olabileceğiydi. Üçüncü ders de, çok uzun bir zaman önce şekillenmiş ve zihinlerine yer etmiş fikirlerini değiştirmeye çalışmanın herhangi bir yararı bu-

lunmadığıydı. Yirmili ve otuzlu yaşlarındaki tarihçiler, elbette kendilerinden yaşlı kaynaklarla (ilkesel olarak bunların içine yine kendilerinden büyük yurttaşlar olarak tarihçileri de katmayı ihmal etmeden) aynı deneyimi tekrarlayabilirler. Yine de bizim bazı avantajlarımız vardır. En önemlisi, yirminci yüzyılın tarihini yazmaya koyulanlar *ne kadar çok şeyin değiştiğini* özel bir çaba harcamadan bilirler. Son otuz-kırk yıl, yazılı tarihin en devrimci çağı olmuştur. Dünyanın, daha doğrusu yeryüzünde yaşayan tüm insanların yaşamlarının bu kadar kısa bir dönemde böylesine derinden, dramatik ve olağanüstü ölçülerde dönüşüme uğramasına daha önce hiç rastlanmamıştır. Daha önceki günleri yaşamamış kuşakların bu durumu sezgisel olarak kavraması hakikaten çok güçtür. Yirmi yıl sonra Palermo yakınındaki doğduğu kasabanın hapishanesine dönen Sicilyalı haydut Giuliano'nun çetesinin eski bir üyesi, bana kaybolmuş ve yönünü şaşırmış bir ruh haliyle şunu söylemişti: "Eskiden bağların olduğu yerleri şimdi *palazzi* doldurmuş." (Bununla kastettiği şey, sıra sıra apartmanlardan oluşan sitelerdi.) Onun doğduğu ülke tanınmaz hale gelmişti.

Hatırlayabilecek kadar yaşlı olan insanlar, bu tür değişiklikleri baştan kabul etmiyorlar. Onlar, çok genç tarihçilerin bilemeyeceği bir şeyi, "Geçmişin başka bir ülke olduğunu, orada her şeyi daha farklı biçimde yaptıklarını" özel bir çaba harcamalarına gerek kalmadan *biliyorlar*. Bu saptamanın, hem geçmiş hem günümüz konusundaki yargılarımızla doğrudan bir ilintisi olabilir. Örneğin ben, Almanya'da Hitler'in yükselişine bizzat tanık olmuş birisi olarak, sokaklarda köşe başlarını tutmuş eski Nazilerin bugünün neo-Nazilerinden çok farklı biçimde hareket ettiklerini biliyorum. Bir kere, 1930'lu yılların başlarında, şimdilerde Türklerin oturduğu evlerin ve diğer göçmen evlerinin başına sık sık geldiği gibi, özel bir emir olmadan harekete geçen genç Naziler tarafından saldırıya uğrayıp içinde oturanlarla birlikte yakılan bir Yahudi evi bulunup bulunmadığından bile kuşkuluyum. Şimdilerde bu tür saldırıları düzenleyen genç insanlar

Hitler çağının sembollerini kullanıyor olabilirler, ancak farklı bir politik fenomeni temsil ettikleri bence açık bir gerçektir. Tarihi anlamak geçmişin *ötekiliğinin* bir değerlendirmesiyle başladığı takdirde -ve tarihçilerin en ağır günahı da anakronizm olduğu için-, çeşitli dezavantajlarımızı dengeleyecek içsel bir avantajımız bulunduğunu rahatlıkla söyleyebilirim.

Öbür yandan, ihtiyarlığa gençlik karşısında bir üstünlük tanısak da tanımasak da, bir açıdan kuşaklardaki değişim, yirminci yüzyıl tarihini hem yazmak hem de incelemek açısından kesinlikle merkezi bir yere sahiptir. İkinci Dünya Savaşı'nı ilk elden yaşamış olan politik kuşağın tarihe gömülmesinin gerek o ülkenin politikasında, gerekse savaşa (ve Fransa ile İtalya'da oldukça açık bir şekilde görülebileceği gibi, Direniş'e) karşı tarihsel bakışında köklü -genellikle sessizce olsa bile- bir değişime işaret etmediği tek bir ülke dahi yoktur. Bu saptama, daha genel açıdan, ülke yaşamında büyük alt üst oluşlara ve sarsıntılara tanık olmuş insanların anıları için de geçerlidir. Sözgelimi, milliyetçi mitoloji ve polemiklerin egemen olmadığı bir İsrail tarihinin o ülkede 1980'lerin ortalarına, yani devletin kuruluşundan kırk yıl sonraya kadar görülememesinin; ya da, İrlandalıların kaleme aldığı bir İrlanda tarihinin kendisini hem Feniancı ayrılıkçı mitlerin hem de birlikçi karşı-mitlerin mirasından 1960'lı yıllara kadar gerçekten kurtaramamış olmasının bir tesadüf olduğu kanısında değilim.

Şimdi, birincisinin tam tersi yönde olan ikinci gözlemime gelelim. Bu gözlemim, tarihçinin yaşının ya da perspektifinin yüzyıl üzerindeki etkisiyle değil, yüzyılın geçip giden yıllarının -yaşı ne olursa olsun- tarihçinin perspektifi üzerindeki etkisiyle ilgilidir.

Bu konuya, 1961'de Harold Macmillan ile Başkan Kennedy arasında geçen bir konuşmayı aktararak başlayacağım. Macmillan, Sovyetlerin "batmaz bir ekonomiye sahip olduğunu ve maddi zenginlik yarışında kapitalist toplumu kısa sürede geride bırakacağı"nı düşünüyordu. Bu saptama şimdi ne kadar

akıl almaz görünürse görünsün, 1950'li yılların sonunda, özellikle Sovyetler'in uzay teknolojisinde ABD'yi yenilgiye uğrattıklarını kanıtlamalarının akabinde, bu görüşe inanan -hiç olmazsa yabana atmayan- bilgili insanların sayısı kesinlikle az değildi. 1960'larda yazan çağdaş bir tarihçinin bu üstünlüğü kabul etmesi kimseye saçma görünmezdi. Bizim bilgeliğimiz, kendisini. Sovyet ekonomisinin mekanizmalarını 1961'in iktisatçılarından mutlaka daha iyi anlamamızda değil. zamanın geçmesinin bize tarihçinin nihai silahı olan "sonradan değerlendirme"yi sağlamasında gösterecektir. Bu örnekte geçmişe sonradan bakmak doğrudur, fakat yanıltıcı da olabilir. Örneğin 1989'dan beri. bazı gözlemciler arasında. özellikle piyasa kuramını tarihsel gerçeklikten daha iyi kavramış olan iktisatçılar arasında, Sovyet bloku ile Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki duruma bakarak Sovyet ekonomisi ile benzer ekonomileri tam bir harabeler yığını şeklinde görme eğilimi yaygınlaşmıştır. Oysa, 1980'li yıllarda gerek teknolojik açıdan gerekse yurttaşlarına yeterli miktarda mal ve hizmet sağlama yeteneği bakımından bir hayli zayıf olmalarına, kapitalist ekonomilerin bir hayli arkasında kalmalarına ve adım adım gerilemelerine rağmen, bu ülkeler kendilerince işlerlikli bir ekonomik sisteme sahipti. Henüz çöküşün eşiğine gelmemişlerdi. Nitekim, ömrü boyunca komünizmi eleştirmiş bir tarihçi olup 1980'lerin sonlarında bir yılını Moskova'da geçiren dostum Ernest Gellner da, SSCB bir nevi kendine yeterli bir küçük gezegen olarak kendisini dünyanın diğer kısmından tamamen yalıtabilmiş olsaydı, o ülkenin yurttaşlarının. Brejnev döneminde Rusya tarihinin gördüğü tüm kuşaklara kıyasla daha iyi ve daha rahat bir yaşam sürdüklerini kabul edeceğinin hemen hemen kesin olduğuna dikkat çekmişti.

Burada önemli olan mesele, sadece tarihçinin ya da başka bir insanın öngörüde bulunma yeteneği değildir. Son kırk yılın dünya tarihinde meydana gelen dramatik olayların gerçekten çok azının daha önce öngörülen, hatta olması beklenen gelişmeler

olmasının nedenlerini tartışmak ilginç olacaktır. Yirminci yüzyıl tarihinde öngörülebilirlik payının bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dikkat çekici derecede düştüğünü bile iddia edebilirim. 1918'den sonra, bir dünya savaşı daha çıkacağı, hatta dünya çapında bir bunalım yaşanacağı sık sık öngörülen bir durumdu. Peki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, iktisatçılar dünyada büyük bir patlamaya karşılık gelecek "otuz şanlı yıl" yaşanacağı doğrultusunda öngörülerde mi bulunmuşlardı? Hayır. İktisatçıların öngörüleri, savaştan sonra da, bir kriz yaşanacağını gösteriyordu. Yine, 1970'lerin başlarında Altın Çağ'ın sona ereceğini mi öngörmüşlerdi? OECD, yıllık yüzde 5 oranındaki büyümenin devam edeceğini, hatta hızlanarak artacağını tahmin ediyordu. Yine, "bunalım" sözcüğünün kullanılmasına karşı neredeyse elli yıldır bir tabu oluşturan havayı kıracak ölçüde ciddi boyutlara ulaşan bugünkü ekonomik sıkıntıları öngörebilmişler miydi? Pek değil. Öngörüler, iki savaş arasındaki dönemde mevcut olan modellerden çok daha gelişkin modellere dayanarak, ayrıca, en karmaşık ve sofistike makinalarda ışık hızıyla işlenen inanılmaz çokluktaki ve benzeri görülmemiş verilerle yapılıyordu ve halen de öyle yapılmaktadır. Tabii, diğerleriyle karşılaştırılırsa amatör düzeyinde kalan politik kâhinlerin sicili de daha iyi değildir. Yalnız burada, bu başarısızlıkların doğasını ve metodolojik sonuçlarını daha fazla ele alacak kadar zamanım yok. Benim asıl yoğunlaşmak istediğim nokta, sonraki tarihin ışığında bakıldığında *yazılı tarihin bile* değişmesidir.

Bir örnek vereyim. 1989-1991'de yaşanan olayları nasıl yorumlarsak yorumlayalım, Sovyet bloğunun ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte dünya tarihinde bir çağın sona erdiğini çok az kişi reddedecektir. Artık tarihte yeni bir sayfa açılmıştır. Sırf bu durum bile yirminci yüzyılın yaşayan her tarihçisinin bakışını değiştirmeye yeterlidir, zira böylece bir zaman dilimini, kendi yapısı, tutarlılığı ya da tutarsızlığı olan bir tarihsel döneme (dostum Ivan Berend'in deyişiyle "kısa yirminci yüzyıl"a) dönüştürür. Kim olursak olalım, bir bütün olarak bu

yüzyıla, 1989-1991'in yüzyılın akışına kendince bir nokta koymasından önceki yaklaşımlarımıza göre daha farklı biçimde bakmamazlık edemeyiz. Nasıl on dokuzuncu yüzyıla aramıza bir mesafe bırakarak bakabiliyorsak, şimdi yirminci yüzyıla da belli bir mesafeden bakabileceğimizi söylemek saçma olmakla birlikte, şu anda yirminci yüzyıla en azından bir bütün olarak bakabileceğimizi de söyleyebiliriz. Özetle, yirminci yüzyılın 1990'larda yazılan tarihi, daha önce yazılmış yani yaklaşık beş yıl önce yirminci yüzyıl tarihlerinden nitelik bakımından daha farklı olmak zorundadır.

İsterseniz, daha da somuta ineyim. Benden ilk kez yirminci yüzyıl üzerine, on dokuzuncu yüzyıl hakkında yazdığım üç cildi tamamlayacak ya da onlara ilave olacak bir kitap yazmam istendiğinde, Kısa Yüzyıl'ı bir tür ikili resim olarak görebileceğimi düşünmüştüm. Yirminci yüzyılın ilk yarısı (1914'ten İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasına kadar olan bölümü), açıkça on dokuzuncu yüzyılın liberal kapitalist toplumunun her yönüyle çöktüğü bir felaket çağıydı. Bu dönem, toplumsal devrimleri ve eski imparatorlukların çöküşünü, dünya ekonomisinin iflas etme noktasına gelişini, hemen her yerdeki liberal demokratik kurumların çökmesini ya da yenilmesini izlediği bir dünya savaşları çağıydı. 1940'ların sonlarında başlayan ikinci yarı ise bunun tam tersi bir görünüm sunuyordu: Bu dönem, liberal kapitalist toplumun şu ya da bu ölçülerde reformlara girişip kendi durumunu daha önce hiç görülmemiş derecede iyileştirdiği bir çağdı. (Uzun) yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinde dünya ekonomisinin olağanüstü, benzeri görülmedik ve hiçbir dönemle karşılaştırılamayacak derecede bir Büyük İleri Sıçrama yaşaması, bana yirminci yüzyılın tablosunun, gözlemcilerin üçüncü bin yılda merkezi bir yere oturtacakları bir özelliği olarak görünmüştü -ve hâlâ da öyle görünmektedir. Dünyanın sosyalist kesimini, kapitalizmin global çaplı bir ekonomik alternatifi olarak olmasa bile (1980'lere gelindiğinde kapitalizm karşısında çok

geride kaldığı açıkça görülebiliyordu), kapitalizmin felaketler çağının bir ürünü olarak görmek -o zamanlar bile- mümkündü. 1980'lerde ise sosyalist kesim artık, 1930'larda birçok insana göründüğü gibi, kapitalizmin global bir alternatifi olarak görünmüyordu. Geleceği tartışmalı olmakla birlikte artık merkezi önemini de kaybetmişti. Yine, dünya ekonomisinin Büyük İleri Sıçrama'sının Altın Çağı'nın 1970'lerin başlarında artık sonuna geldiğinin de herkes farkındaydı. İktisadi tarihçiler, yirmi-otuz yıllık ekonomik patlama dönemlerini, yaklaşık olarak yine aynı uzunluktaki çok daha problemli bir dönemin izlediği uzun dalgalanmaları iyi bilirler. İlk çıkışı en azından on sekizinci yüzyıla kadar götürülebilecek olan bu dönemselliklerin en iyi bilineni Kondratieff'in uzun dalgalarıdır ve bugüne kadar da pek açıklanabilmiş değillerdir. Öbür yandan, global hızdaki bu değişikliklerin, eskiden olduğu gibi genellikle oldukça ciddi politik ve ideolojik sonuçları görülse bile, değişikliklerin boyutları henüz genel tabloyu bozacak derecede dramatik ölçülere varmış değildi. 1980'lerin daha sonraki bölümünün gelişmiş kapitalist dünyada kayda değer bir patlama dönemi olduğunu ise zaten bilirsiniz.

Bir ya da iki yıl gibi bir zaman dilimi içerisinde, yirminci yüzyılın iki kutuplu şeklini yeniden düşünmek kesinlikle zorunlu hale gelmişti. Bir yandan, Sovyet dünyası öngörülemeyen ama felaketle noktalanacak ekonomik sonuçlarıyla birlikte çökerken; öbür yandan, Batı dünyasının ekonomisinin 1930'lardan beri gördüğü en ağır sıkıntılarla karşı karşıya geldiği gün geçtikçe daha çok açıklığa kavuşuyordu. 1990'ların başlarında Japonya bile sarsılmış; iktisatçılar, 1940'ların tarih-öncesi günlerindeki gibi, bir kez daha enflasyondan ziyade kitlesel işsizlikten endişe duymaya başlamışlardı. Her zamankinden daha kalabalık iktisatçı ordularının yol gösterdiği her eğilim ya da büyüklükteki ekonomiler, kendilerini bir kez daha ne yapacaklarını bilmedikleri veya çaresiz durumda bulmuşlardı. Kondratieff'in hayaleti yine üzerimize çökmüştü. Şimdi, Doğu'nun

politik sistemleri yeryüzünden silinirken, komünist olmayan ülkelerin -gerek gelişmiş gerekse üçüncü dünyadaki ülkelerin- istikrarının da artık tartışmasız bir olgu sayılamayacağı ortaya çıkıyordu. Kısaca toparlarsak, Kısa Yirminci Yüzyıl'ın tarihi artık çok daha fazla bir üçlü resime ya da bir sandvice benziyordu: İki büyük krizi birbirinden ayıran, görece kısa bir Altın Çağ. Bu krizlerden ikincisinin sonucunun nereye varacağını henüz bilmiyoruz. Bu konuyla, bir sonraki yüzyılın tarihçileri uğraşmak zorunda kalacaktır.

Yayıncılarıma yirminci yüzyıl tarihiyle ilgili olarak ilk kez bir taslak sunduğum zaman olaylara bu şekilde bakmıyordum. Belki daha iyi bir tarihçi başarabilirdi, ama ben başka türlü göremezdim. Ne şans ki yapacağı işleri durmadan erteleyen bir yazar olduğumdan, yazmaya başladığımda durum değişmişti. Tabii değişmiş olan, bildiğim kadarıyla 1973'ten sonraki dünya tarihinin olguları değil, 1989'dan sonra gerek Doğu'da gerek Batı'daki olayların ansızın birleşmesi ve beni son yirmi yıla yeni bir perspektifle bakmaya zorlamasıydı. Bu deneyimimi aktarmamın nedeni sizi de bu yüzyıla bu perspektiften bakmaya ikna etmeyi istememdeğil, iki-üç dramatik yılda yaşananların bir tarihçinin geçmişe bakışını ne kadar farklılaştırabileceğini ortaya koymayı istememdir. Elli yıldır yazmakta olan bir tarihçi yüzyılımıza bu açıdan mı bakacaktır? Kim bilebilir? Benim buna aldırış edip etmememin bir önemi yok. Fakat elli yıldır yazmakta olan her tarihçinin, bunu bizzat yaşayanların tanık olduğu gibi, tarihsel havanın görece kısa dönemli hareketlerinin merhametine daha az sığınacağı hemen hemen kesindir. Bu, kendi çağının tarihini yazmaya soyunan her tarihçi için zor bir durumdur.

Şimdi, yirminci yüzyıl tarihini yazmanın üçüncü problemine dönelim. Bir yüzyılın tarihini yazmak her kuşaktan tarihçiyi etkiler ve ne yazık ki tarihsel olaylar ışığında hızlı gözden geçirmelere daha az açıktır, ama ne şans ki tarihsel değişimin erozyonuna karşı bağışıklığı da yoktur. Böylece tekrar, daha

önce sözünü etmiş olduğum tarihsel konsensüs sorununa gelmiş oluyorum. Bununla kastettiğim şey, çağımız hakkındaki fikirlerimizin genel bir modelinin olmasıdır (bunun etkilerini şu konuşmamızda bile görebiliyoruz). Biz din savaşlarıyla geçen bir yüzyılda yaşadık ve bu, -tarihçiler dahil olmak üzere- herkesi etkiledi. Yirminci yüzyılı din savaşları olarak tanımlamak, bu yüzyılın olaylarına İyi ile Kötü, İsa ile İsa-karşıtı arasında geçen bir mücadele gözüyle bakan politikacıların söylemi değildir sadece. Almanya'da 1980'lerde görülen *Historikerstreit*, yani "Tarihçiler Savaşı", Nazi döneminin Alman tarihinin (o tarih içindeki bir kâbus parantezinden ziyade) bir parçası olarak görülmesinin gerekli olup olmadığı konusunda değildi. Bu konuda gerçek bir anlaşmazlık yoktu. Bu savaşın içeriği, Nazi Almanyasına onu tamamen mahkûm etmekten başka bir tarihsel tutumla yaklaşmanın, baştan sona iğrenç bir sistemi ıslah etme, ya da en azından, işlediği suçları hafifletme riskini ortaya çıkarıp çıkarmadığıydı. Daha alt bir düzeyde baktığımızda, pek çoğumuz, futbol hooliganı olmuş gençlerin davranışlarını, gamalı haçlar ve SS trampetleriyle birleşince hâlâ şok edici ve ürkütücü buluruz. Buna karşılık, bu modaları benimseyen alt-kültürler, bu sembolleri -tam anlamıyla- cehennemlik olarak gören bir toplumun geleneksel standartlarını toptan reddeden bir deklarasyon olarak böyle davranırlar. Böylesi duygular o kadar güçlüdür ki, bu cümleleri kaleme alırken, bugün bile şu yazdıklarımın bazıları tarafından "Nazizmi yumuşatmanın" bir işareti diye yorumlanabileceğinin huzursuzluğunu yaşarım ve bu yüzden bir çeşit tekzibe ihtiyaç duyarım.

Din savaşlarının tehlikesi, savaşlar bitince bile dünyayı, uzlaşmaz kutupların olduğu bir sıfır-toplam oyunu gibi görmeye devam etmemizdir. Dünya çapındaki yetmiş küsur yıllık ideolojik çatışmalar, dünya ekonomilerinin kapitalist ve sosyalist ekonomiler, devlet ekonomileri ile özel mülkiyete dayalı ekonomiler şeklinde bölünmesini, ikisi arasında ya/ya da tercihleri yapılmasını neredeyse ikinci bir doğa haline getirmiştir. Fakat

iki kutup arasındaki çatışmayı normal kabul edersek, liberal kapitalizm ile Stalinist komünizmin kendilerini Nazi Almanyası tehlikesine karşı ortak bir dava etrafında birleşmiş durumda buldukları 1930'lu ve 1940'lı yıllar anormal görünecektir. Çift kutupluluğun yirminci yüzyıl tarihinin bir anlamıyla ana menteşesi olduğu tartışmasız olmakla birlikte, o yıllar bana da anormal görünmektedir. Çünkü, liberal kapitalizmi kurtarıp onun yeniden toparlanmasına yardımcı olan etken, SSCB'nin ve onun öncülük ettiği ve makro-ekonomik planlama ile yönetim fikirlerinin feda edilmesiydi. Demek ki, liberal kapitalizm için en hayırlı dürtü devrim korkusuydu.

Fakat, yüzyılın bu temel önemdeki on yılları, geçmişe baktığında sosyalist ülkeler (ve sosyalist-olmayan ülkeler de) birbirlerine karşı askeri operasyonlara girişmiş olmakla birlikte, kapitalizm ile sosyalizmin birbirlerini düşman ilan etmelerinin kendi aralarında hiçbir zaman gerçek bir savaşa yol açmadığını gözleyecek olan 2093 yılının tarihçisine de aynı şekilde anormal görünecek midir?

Ünlü Mars'taki hayali gözlemci de dünyamıza bakacak olsa bu şekilde ikili bir kutup görür; ABD, Güney Kore, Avusturya, Brezilya, Singapur ve İrlanda'nın toplumsal ve politik ekonomilerini aynı başlık altında sınıflandırır mıydı? Reform baskısıyla çöken SSCB ekonomisini, -kesinlikle aynı değildi ama yine de- Çin ekonomisiyle aynı çekmeceye koyar mıydı? Kendimizi böyle dışarıdan bakan bir gözlemcinin yerine koyacak olursak, dünya ülkelerinin ekonomik yapılarını, iki kişilik Procrustes* yatağından ziyade on kadar farklı şablonla daha kolay açıklayabiliriz. Ancak bir kere daha zaman sayesinde. Şimdi en azından birbirini dışlayan zıt kutuplar modelinden vazgeçmek mümkün olsa bile, düşünebileceğimiz alternatiflerden hangisini ya da hangilerini en yararlı biçimde onların

*) boylarını yatağa uydurmak için misafirlerinin kol ve bacaklarını çekip uzatan veya kırıp kısaltan efsanevi dev. (ç.n.)

yerine koyabileceğimizi henüz açık bir şekilde söyleyemiyoruz. Yine bu konuda da karar vermeyi yirmi birinci yüzyıl tarihçilerine bırakmamız gerekir.

Çağdaş tarihçinin üzerindeki en açık sınırlama olan belli kaynakların ulaşılmazlığı konusunda söyleyecek fazla sözüm yok, çünkü bu beni çağdaş tarihçilerin problemlerinin arasında en az ilgilendirenidir. Elbette böylesi kaynakların temel bir önem taşıdığı durumları hepimiz düşünebiliriz. Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın tarihinin önemli bir kısmı, 1970'lerde Bletchley'deki ünlü şifre çözüm kuruluşu hakkında yazılar yazılmasına izin verilene kadar eksik, hatta yanlış kalmak zorundaydı. Yine de bu noktada kendi çağının tarihçisi, on altıncı yüzyıl tarihçisinden daha kötü değil, daha iyi durumdadır. En azından, geçmiş kayıtlarda hemen hemen sürekli boşluklar bulunmakla birlikte, bunların doldurulabileceğini -çoğu durumda da er geç doldurulacağını- biliyoruz. Ne olursa olsun, sonu gelmez biçimde bürokratlaşmış, belgelerle dolu ve bitmek bilmeyen araştırmalarla meşgul olan kendi çağımızdaki çağdaş bir tarihçinin temel problemi, kıtlığı çekilmek bir yana, asli kaynakların başa çıkılamayacak ölçüde aşırı miktarda olmasıdır. Bugün, artık son büyük arşiv kıtası olan Sovyet bloğunun resmi kayıtları da araştırmalara açılmıştır. Demek ki günümüzde şikayet edebileceğimiz en son şey kaynak yetersizliğidir.

İnsanın kendi çağının tarihini yazmaktaki güçlüklere ayrılmış bir dersin sonunda, ölçülü bir cesaret vermeyle biten bu son sizi herhalde rahatlatacaktır. Buradaki cesaretlendirici tutumumun, daha önceki sözlerimde yer alan kuşkuculuğu kapatmadığını da hissedebilirsiniz. Ama ben yanlış anlaşılmak istemiyor ve burada sizinle, bu işin ne kadar olanaksız olduğunu göstermeye çalışan birisi olarak değil, fiilen kendi çağının tarihini yazmaya çalışan birisi olarak konuşuyorum. Gerçi, ömrü bu yüzyılın büyük kısmı içinde geçen herkesin yaşadığı temel deneyim, hatalar ve sürprizlerdir. Olaylar en azından tamamen beklenmedik bir biçimde gerçekleşmiştir. Hepimiz yargılarımız

ve beklentilerimizde defalarca yanıldık. Bazıları olayların akışı karşısında anlaşılabilir şaşkınlıklar yaşadılar, ama hayal kırıklığına uğrayan insanların sayısı herhalde çok daha fazladır. Üstelik daha önceki umutlar, hatta -1989'da görüldüğü gibi- baş döndürücü ortamlar bu hayal kırıklıklarını iyice derinleştirmiştir. Tepkimiz nasıl olursa olsun, yanılmış olduğumuzu, olayları yeterince anlayamamış olduğumuzu keşfetmemiz, çağımızın tarihi üzerine yeni düşünceler geliştirmemiz için iyi bir hareket noktası olmalıdır.

Bu keşfin özellikle yararlı olabileceği durumlar vardır (belki benimkini deonların arasında sayabilirsiniz). Benim yaşamımın önemli bir kısmı, herhalde bilinçli yaşamımın da çok büyük kısmı, açıkça boşa çıkmış bir umuda ve kesinlikle başarısızlıkla sonuçlanmış bir davaya (Ekim Devrimi'nin ilk kez sahneye çıkardığı komünizme) adanmıştır. Ancak, tarihçinin zihnini yenilgiden daha keskin biçimde bileyebilecek başka hiçbir şey yoktur. Bu makaleyi, çok farklı inançları olan ve bu gözlemini Herodot ve Thucydides'den Marx ve Weber'e kadar tüm tarihsel yenilikçilerin başarısını açıklamak amacıyla kullanan eski bir dosttan aktaracağım bir pasajla kapatayım. İşte Profesör Reinhard Koselleck'in yazdıkları:

> Kazanan taraftaki tarihçi, kısa süreli başarıyı uzun süreli bir ex-post teleoloji olarak yorumlamaya eğilimlidir. Ancak bu kaybeden için geçerli değildir. Onların birincil deneyimi, her şeyin umdukları ya da planladıklarından başka bir yönde gerçekleşmesidir... Niçin başka bir şeyin olduğunu ve düşündükleri şeyin olmadığını açıklamaya daha fazla ihtiyaçları vardır. Bu durum, sonuçta daha fazla açıklama gücüne sahip daha kalıcı kavrayışlar yaratarak... sürprizi... açıklayan orta ve uzun erimli nedenlerin araştırılmasını kışkırtabilir. Kısa vadede, tarih galip gelenler tarafından yazılabilir. Ama uzun vadede tarihsel kavrayıştaki kazanımlar hep yenilenlerden gelmiştir.

Koselleck'in, bu onu gerse bile, bir duruşu vardır. (Ona karşı adil olursak, her iki savaştan sonraki dönemlerle ilgili Alman tarih yazımını iyi bilen Koselleck'in yenilgi deneyiminin *tek başına* iyi tarih yazmayı garanti etmeye yettiğini düşünmediğini eklemeliyim.) Yine de, Koselleck kısmen bile haklı olsa, bu bin yılın sonu birçok iyi ve yenilikçi tarihe esin kaynağı olmalıdır. Zira bu yüzyıl biterken, dünyanın, özellikle uzun belleklere sahip olacak kadar yaşlı olanlar arasında, galip düşünürlerden daha fazla ideolojik bandajlar takan yenilgiye uğramış düşünürlerle dolu olduğunun altını çizmeliyiz.

Koselleck'in haklı olup olmadığını göreceğiz.

19
RUS DEVRİMİ'NİN TARİHİNİ YENİDEN YAZABİLİR MİYİZ?

Burada ilk kez yayınlanmakta olan bu makale ilk olarak Londra'da 3 Aralık 1996'da Isaac Deutscher dersi olarak sunulmuştur ve amacı, diğer konuların yanı sıra, karşı-olgusal tarih ("ya şöyle olsaydı") problemini tartışmaya açmaktır.

Ben bu konuşma konumu, en kalıcı eseri olan Troçki biyografisiyle Rus Devrimi'nin tarihinde bir klasik haline gelen Isaac Deutscher'a duyduğum borcu ödemek amacıyla seçtim. Onun için, konuşmamın başlığında yöneltiğim soruya "Evet" yanıtını verebilirim.

Yine de bu soruyu olumlu biçimde yanıtlamak, daha geniş kapsamlı şu soruyu ortadan kaldırmaya yetmez: Herhangi bir şeyin (elbette Rus Devrimi'nin tarihi de), yalnızca bugünden ya da 1945'ten görüldüğü biçimiyle tarihini değil, kesin tarihini yazabilir miyiz? Tarihçilerin araştırdığı nesnel bir tarihsel gerçeklikte, başka şeylerin yanı sıra, olgu ile kurgu arasındaki farklılığı saptamak mümkün olmasına rağmen, kesin tarihin yazılıp

yazılamayacağı sorusuna da çok açık bir dille "Hayır" yanıtı verilmelidir. Hitler'in Rusların elinden kaçıp Paraguay'a sığındığına inanmakta serbestsiniz, oysa gerçek böyle değildir. Gelgelelim, her kuşağın geçmiş konusunda kendisine özgü yeni sorular yönelttiği de doğrudur. Bizden sonra gelecek kuşaklar da bu şekilde hareket etmeyi sürdürecektir. Modern dünyanın tarihini araştırırken, hepimizin neredeyse sonsuz miktardaki kamusal ve özel kayıtlar yığınıyla başa çıkmaya çalıştığımızı unutmayın. Gelecekteki tarihçilerin, bu yığının içinde bizim aklımıza bile gelmemiş olan neleri arayıp bulacaklarını tatmin etmemiz bile mümkün değildir. Fransız Devrimi'nin arşivleri tarihçileri iki yüzyıldan beri meşgul etmektedir ve bu çalışmaların sonuçlarının azalacağını gösteren hiçbir işaret yoktur. Oysa Sovyet arşivlerindeki belgelerde Himalayalar üzerinde çalışmaya daha yeni başlamış durumdayız. Bunun için, kesin bir tarih mümkün değildir. Ama ciddi bir faaliyet olarak tarih yapmak mümkündür, çünkü tarihçiler, nelerden konuştukları, hangi sorunları tartıştıkları, hatta anlamlı bir tartışma yapabilmek için kendi aralarındaki farklılıkları azaltmalarını sağlayacak yanıtlar konusunda görüş birliğine varabilirler.

Yirminci yüzyıldaki Rus tarihi alanında ise böyle bir şey uzun süreden beri neredeyse olanaksızdır. Sovyetler Birliği'nin sona ermesi tüm tarihçilerin Rus Devrimi'ne bakışını kaçınılmaz olarak değiştirmiştir, çünkü artık herkes, ölmüş bir kişinin biyografisini yazmaya, hâlâ yaşayan bir özneyi ele almaktan farklı biçimde girişmek gibi, bu olaya farklı bir perspektiften bakabilecek duruma gelmiştir. SSCB'nin tarihini yazanların tutkularının derecesi, Katolik ve Protestan bilim adamları arasındaki sert tartışmalara konu olan Protestan Reformasyonu'nun tarihini şimdilerde yazanların ya da 1688 Devrimi'ni, Martin McGuiness'in İrlanda'da direnişin simgesi olan Londonderry ve Papaz Ian Paisley'in (ki ideolojik bir İrlandalı sarhoş, onun evini bir zamanlar bana "bir Protestan viskisi" diye tarif etmişti) dışında bir bakış açısıyla inceleyenlerin vücut

ısısı seviyesine düşmesinden önce uzun bir zamanın geçeceğine kuşku yoktur. Eski SSCB'de ve sosyalist devletlerin yerini alan ülkelerde Rus Devrimi hep bu anlayışla yazılmıştır, bu yüzden oradan tarih için ama iyi tarih için değil, yeni kaynakların-malzemelerin bulunmasından başka bir şey beklenemez. Onun dışında bile, çoğumuz kapitalizm ile komünizm arasındaki Soğuk Savaş'a -soğuk savaş; çünkü iki sistem de hiçbir zaman birbiriyle savaş alanında fiilen savaşmış değildir- hâlâ (Otuz Yıl Savaşları'na baktığımız gibi) duygusal açıdan ve taraflı biçimde bakacak kadar yakınız.

Başka bir şey daha var. SSCB'yi kuran devrim hakkında bir yargıda bulunabiliriz, ama henüz sonuyla ilgili bir yargıda bulunamayız ve bu durum da tarihsel yargılarımızı kesin biçimde etkileyecektir. Eski SSCB'nin sıradan insanlarının eski sistemin sona ermesi nedeniyle içine sürüklenmiş olduğu kaos henüz bitmiş değildir. Bence, eski sistemden kendilerine dayatılmış olan bir kapitalizme aniden, devrimci bir sıçramayla geçme, ekonomiye belki İkinci Dünya Savaşı'ndan daha fazla, Ekim Devrimi'nden daha fazla zarar vermiştir ve bölge ekonomisinin toparlanması 1920'lerde ve 1940'larda olduğundan daha uzun sürecektir. Dolayısıyla, Sovyetler fenomeninin tümüne ilişkin değerlendirmemiz "geçici" olmak durumundadır. Fakat yine de şu soruları yöneltmeye başlayabiliriz: Rus Devrimi'nin tarihçilerinin bugün haklı olarak görüş birliği içinde oldukları noktalar nelerdir? Rus Devrimi'nin tarihi üzerine sorulması gereken bazı sorular ile araştırma ve kanıtlama kurallarıyla kesin olarak saptanabilecek, bu yüzden de tartışılma konusu olmayan bazı unsurlar hakkında bir konsensüse ulaşabilir miyiz?

Problemlerden birisi, bu tür sorularda en fazla güçlük çıkaran şeyle, "olmuş olabilirdi"lerle ilgili olduğu için tarihsel kanıtlamanın ve yanlışlamanın sınırlarını aşıyordu. Fiilen olmuş olayların çoğu şimdi elimizde bilgiler olduğu için bilinebilmektedir, oysa SSCB'nin varolduğu dönemin büyük bölümünde kilitli arşiv kapılarının arkasında tutulan, resmi yalanlar ve yarı-doğrular

barikatıyla gizlenen bu bilgilere ulaşmak fiilen mümkün değildi. Aynı nedenle, o dönemde ortaya çıkan muazzam büyüklükteki literatürün de, parçalar halindeki kaynakları kullanmakta ve akla uygun tahminler yapmakta ne kadar yaratıcılık sergilenmiş olursa olsun, şimdi çöpe atılması gerekmektedir. Onlara artık ihtiyacımız olmayacak. Örneğin Robert Conquest'in *The Great Terror*'ı (Büyük Terör), bu konuyla ilgili en önemli çalışma olduğu halde, sırf artık arşivdeki kaynaklara ulaşılabildiği için (ve bu kaynaklar tartışmayı tamamen ortadan kaldırmamamasına rağmen) gözden düşecektir. Conquest, Stalin terörünü ortaya koyan başarılı bir öncü olarak anılacak, ama onun araştırmaya çalıştığı korkunç gerçekleri ele aldığı metni kaçınılmaz olarak eskimiş bulunacaktır. Kısacası, eninde sonunda, Sovyet tarihiyle ilgili olarak anlattığı şeylerden çok, kitabının Sovyet çağının tarih yazımı hakkında bize bırakmış olduğu özellikleriyle okunduğu bir noktaya gelecektir. Daha iyi ve daha eksiksiz veriler bulununca, kötü ve eksik verilerin yerini mutlaka bunlar alır. İşte, tek başına bu olgu bile, sorularımızın, özellikle de Sovyet çağının, rejimin tamamen bürokratikleşmesinden önceki, Sovyet hükümetinin ve partinin kendi topraklarında fiilen neler olup bittiğini gerçekten bilemediği ilk dönemiyle ilgili soruların hepsine yine yanıt verilmemiş olmakla birlikte, Sovyet çağının tarih yazımının baştan aşağı değişmesine neden olacaktır.

Öbür yandan, yirminci yüzyıldaki Rus tarihi hakkındaki en ateşli tartışmalar, neler olduğu konusunda değil, neler olabileceği konusunda yoğunlaşmıştır. Şimdi, bu tartışmalarda yöneltilen soruların bazılarına bakalım: Rusya'da bir devrim kaçınılmaz mıydı? Çarlık kendini kurtarabilir miydi? Rusya 1913'te liberal kapitalist bir rejim olma yolunda mıydı? Devrim sonrası için ise tam bir karşı-olgusal durumlar patlamasıyla karşılaştığımızı söyleyebiliriz: Ya Lenin Rusya'ya geri dönmemiş olsaydı? Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi önlenebilir miydi? Eğer devrim önlenseydi Rusya'da neler olurdu? Marksistlerin gözünde daha çok anlamlı olan sorular da şunlardır: Bolşeviklere, sosyalist devrimi

konusunda hiçbir gerçekçiliği olmayan bir programla iktidarı almaya karar verdiren etken neydi? İktidarı almaları gerekiyor muydu? Ya Avrupa devrimi (yani, en çok umut bağladıkları Alman devrimi) de gerçekleşseydi? Bolşeviklerin iç savaşı kaybetme ihtimali var mıydı? İç savaş olmasaydı Bolşevik partisi ile Sovyet politikası nasıl gelişirdi? İç savaşı kazandıktan sonra, NEP ("Yeni Ekonomik Politika") döneminde piyasa ekonomisine geri dönmenin alternatifleri var mıydı? Lenin tüm gücüyle çalışmaya devam etseydi neler olabilirdi? Bu sorular listesinin sonu gelmez. Zaten ben de Lenin'in ölümüne kadar olan dönemle ilgili bazı apaçık karşı-olgusal durumların bir kısmına değinmekle yetindim. Ayrıca, bu dersimin amacı bu sorulara kendi yanıtlarımı ortaya koymak değil, bu tür soruları çalışkan bir tarihçinin perspektifine koymaya çalışmaktır.

Yukarıdaki sorulara, olmuş olan şeylerin getirdiği kanıtlardan hareket ederek yanıt verilemez, çünkü bu soruların içeriği olmamış olaylar hakkındadır. Bu çerçevede ve ciddi bir kuşku duymadan, 1917 sonbaharında halkı radikalleştiren ve en çok Bolşeviklere yarayan muazzam bir dalganın geçici hükümeti sürükleyip kenara attığını, öyle ki, Ekim Devrimi olduğu zaman, iktidarın, düşmüş olduğu yere eğilip alınması için fazla bir çaba harcanması gerekmediğini söyleyebiliriz. Bu saptamayı doğrulayan geçerli kanıtlarımız var. Ekim Devrimi'nin komplocu bir darbeden ibaret olduğu yönündeki düşüncelerin hiçbir temeli yoktur. Bunun farkında olmanız için, o zamanlar *Manchester Guardian* muhabiri olan Philips Price'ın, Ekim Devrimi'nden *önce* ve Volga civarında birkaç hafta gezdikten sonra yazdığı raporu okumanız bile yeterlidir. Zaten, o sıralarda Rusya topraklarında bir gezi yapmakta olup ülkeyi iyi tanıyan ve Rusçayı akıcı biçimde konuşan ondan başka bir yabancı görgü tanığı bilmiyorum. Price şöyle yazıyordu: "Hâlâ tüm Avrupa'yı saracak bir toplumsal devrimin rüyasını gören Maksimalist fanatikler, benim dolaşırken dikkat ettiğim gözlemlerime göre, çok kalabalık ama amorf bir izleyici kitlesi bulmuşlar." Yaroslav'dan gönderilen bu yazı

Manchester'e ulaştığı zaman Bolşevikler iktidarı almış, gazete de yazıyı "Maksimalistler Kontrolu Ele Geçirmeye Başladı" başlığıyla yayınlamıştı.

Kuşku yok ki, alternatif durumlarla ilgili sorular bu şekilde, yani Bolşevikler iktidarı almaya karar vermiş olmasalardı, diğer sosyalist ve sosyalist-devrimci partilerle birlikte geniş bir koalisyonun başında iktidarı alınayı isteselerdi neler olabileceğini düşünerek çözülemez. Bunu nasıl bilebiliriz? Örneğin Philips Price, aynı yazısında, devrimin "karışık toplumsal kitlesi"ni (bu sözcükler onundur) birarada tuttuğunu düşündüğünü savaşa duyulan korkunç kinin, "Rusya için muazzam toprak kayıplarına ve devrimin kazandırdığı politik özgürlüklere mal olsa bile savaşa son verecek bir Napoléon -bir barış diktatörü-" çıkarması ihtimalinden bahsetmektedir. Buna benzer bir olayın yaşandığını biliyoruz. Bugünden geçmişe bakarsak, 1917 yılındaki koşullarda Price'ın Rusya'nın şu ya da bu şekilde savaştan kısa bir sürede kurtulacağını düşünmekte kesinlikle haklı olduğunu görebiliriz. Ama Price, savaştan çıkılınca Devrim'in birbiriyle mücadele eden parçalara bölüneceğini ve bu süreçle kendi yenilgisini hazırlayacağını da düşünmüştü. Tabii böyle bir gelişme yaşanmadı, ancak çağdaş gözlemcilere göre böyle bir ihtimalin gerçekleşme ihtimali de son derece fazlaydı. Olaylar bu doğrultuda seyretmediği için, tarihçilerin elinden de bu konuda spekülasyon yapmaya devam etmekten başka bir şey gelemez.

Peki ama, tam olarak nasıl spekülasyon yapabiliriz? Böyle spekülasyonların en azından bir kısmından nasıl yararlanabiliriz? Buradaki sorun, en az üç farklı türde karşı-olgusal durum olmasıdır. Birincisi, sarsıcı olmakla birlikte analitik bakımdan bir işe yaramaz. Lenin'i, hatta Stalin'i alalım. Bu insanların kişisel katkıları olmasa, Rus Devrimi kesinlikle farklı bir doğrultuya girerdi. Bir sürü genel politik ve ideolojik iddiaya rağmen, bireyler tarihte her zaman büyük farklılıklar yaratmazlar. Örneğin ABD, 1865'ten bu yana suikaste uğrama ya da başka nedenlerle yedi başkanını görev sürelerinin tamamlanmasından

önce kaybetmiştir. Ancak ABD'nin tarihine yüz yıllık bir perspektiften baktığımızda, tarihinin şekillenmesi açısından bu insanların kaybedilmesinin fazla bir değişiklik yaratmadığını görürüz. Öte yandan, bazen bireyler bir farklılık yaratırlar. Lenin örneği, hatta SSCB'nin son yıllarına ilişkin olarak Stalin örneği bunu doğrulamaktadır. CIA'in eski şeflerinden birisi BBC'de yayınlanan bir röportajda Profesör Fred Halliday'e şunları söylemişti: "İnanıyorum ki, Andropov 1982'de iktidara geldiğinde on beş yaş daha genç olsaydı, hâlâ ekonomik açıdan gerilemeye, teknik açıdan avantajlarını giderek daha çok kaybetmeye devam eden... ama hâlâ varlığını koruyan bir Sovyetler Birliği'ni izlerdik."[1] CIA şefleriyle aynı fikirde olmaktan hoşlanmam, ama bu yaklaşım bana son derece mantıklı görünüyor. Zaten bunu ifade ettikten sonra söyleyebileceğiniz fazla bir şey kalmıyor. Tek tek insanların olumlu ya da olumsuz biçimde dramatik bir farklılık yaratabileceği türdeki tarihsel durumları analiz edebilirsiniz. Alan Bullock'ın Hitler ile Stalin'in hayatlarını paralel bir şekilde izlediği biyografi çalışmasında yaptığı gibi, bu insanların kişisel güçlerini pekiştirmek için (Stalin'in kesinlikle yaptığı, oysa Lenin'in açıkça denemeye bile kalkışmadığı türden) hangi düzenlemelere gittiklerini araştırabiliriz. Ayrıca, ülke içinde mutlak bir güce sahip olan bu tür liderlerin başarabilecekleri şeylerin sınırlarını, ya da amaçları ve politikalarının hangi açılardan bireyler olarak kendilerine özgü olmayıp, zamanları, yerleri ve ortamlarının karakteristik özellikleri olduğunu da saptayabiliriz.

Sözgelimi, Sovyetler'de devlet planlamasıyla son derece hızlı bir sanayileşme projesini uygulamaya koymanın daha çok ya da daha az sert geçmesi olanağının bulunduğunu akla uygun bir şekilde ileri sürebilirsiniz, fakat SSCB o zamanlar böyle bir projeye girişseydi, milyonlarca insan bu girişime ne kadar

1) Fred Halliday, *From Potsdam to Perestroika: Conversations with Cold Warriors* (Londra, 1995).

büyük bir bağlılıkla destek verirse versin,[2] Stalin'den çok daha az acımasız ve zalim biri tarafından yönetilmesi halinde bile kesinlikle ciddi bir baskı uygulamak gerekecekti. Ya da, Moshe Lewin'e katılıp, Stalin'in, tam bir güce sahip olsaydı bile, SSCB'nin zorunlu olarak geliştirdiği ve giderek devleşen bürokratik makina karşısında tam bir denetim kuramayacağını savunabilirsiniz. İnsanların otokrata itaat etmelerinin ve onu bürokratik örümcek ağında ezip yok etmemelerinin kesin güvencesini ancak terör verebilir, bu koşulları ancak geçici olarak tam yetkilere sahip memurların ölüm korkusu sağlayabilirdi. Yine, belirli bir tarihsel ortamda, otokratların yaptıkları şeylerin bile eski kalıpları tekrar etmekten ibaret olduğunu gösterebilirsiniz. Stalin de Mao da kendilerinin mutlak güce sahip imparatorların ardılları olduklarını biliyorlardı: dolayısıyla kendilerine, en azından bir ölçüde, daha önceki imparatorları model almışlardı ve uyrukları tarafından bu şekilde görüleceklerinin de kesin olarak farkındaydılar. Ne var ki, bunları söyledikten sonra bile tarihsel alternatiflerle ilgili sorunun yanıtını hâlâ vermiş olmazsınız. Söylediklerinizde "Lenin 1918'e kadar İsviçre'den çıkamasaydı her şey farklı olabilirdi" demekten, ya da "her şey çok farklı olabilirdi" veya "çok farklı olmazdı" diye düşünmekten öte bir anlam taşımaz. Kurgu yapmak dışında, bundan daha ileri gidemezsiniz.

Karşı-olgusal durumların ikinci dilimi bir parça daha ilginçtir ve bunun nedeni devrimin tarihinin üzerindeki ideolojik polemik örtüsünü kaldırmaya yardımcı olmalarıdır. Çarlığın yıkılışını ele alalım. 1900'den önce tek bir ciddi gözlemci bile Çarlığın yirminci yüzyılda uzun süre ayakta kalmasını beklemiyordu. Bir Rus devriminin gerçekleşeceği herkesin öngörüsüydü. Marx bile, 1879'da, "Rusya'da büyük ve uzak olmayan bir çöküş" bekliyor, bu sürecin "eski çürük yapının kaldıramayacağı ve

2) Örneğin Jochen Hellbeck'in (der.) *Tagebuch aus Moskau 1931-1939*'da (Münih, 1966) gösterdiği gibi, Rusların resmi olmayan kayıtlarının değerli bir örneği (özel günlükler, vb.) Gorbaçov zamanından beri bulunmaktadır.

tamamen yıkılmasına yol açacak yukarıdan reformlarla başlayacağını düşünüyor"du.[3] Marx'ın görüşlerini Kraliçe Viktorya'nın kızına aktaran Britanyalı politikacı da bu bakış açısının "mantıksız olmadığı"nı savunuyordu. Geriye baktığımızda, Çarlığın 1905'teki ilk devrimi atlattıktan sonraki şansının çok az olduğu, büyük savaştan önce fiilen ölü duruma geldiği tartışılmaz bir olgu gibi görünmektedir ve o zamanlar da bunun tersini düşünen insanların sayısı hakikaten fazla değildi. Burada, Çarlık Rusyasının -Birinci Dünya Savaşı ile Bolşevikler ansızın sahneye çıkıp ortalığı harabeye çevirdiklerinde- müreffeh bir liberal kapitalist topluma dönüşme yolunda olduğunu iddia eden kuram üzerine ciddi biçimde kafa patlatmamız gerekmez. Fakat anti-Marksist argümanın yararına olmasaydı, bu alternatif hiçbir zaman ciddi biçimde ele alınmazdı.

Kaldı ki liberaller bile, Çar'ın düşüşünden *sonra* liberal, demokratik-parlamenter bir Rusya'ya geçilmesi ihtimalinin yüksek olduğunu tam bir güven içinde söyleyemiyorlardı. Devrimin, umut vaat eden bir Rus liberal demokrasisinin boğazını kesen bir Leninist komplodan başka bir şey olmadığına inanmak liberallerin çoğunun hoşuna giderdi, ancak buna yürekten inanacaklarını da söyleyemeyiz. Yeri gelmişken, size, Ekim Devrimi'nden hemen sonra Kurucu Meclis için düzenlenen ve özgür olduğu söylenebilecek tek seçimlerde, burjuva liberallerin yüzde 5, Menşeviklerin ise yüzde 3 civarında oy topladıklarını hatırlatabilirim.

Öbür yandan, komünistlerin de kendilerine göre "keşke" mitleri vardır. Örneğin benim kuşağım, ılımlı Sosyal Demokrat liderlerin başını çektiği 1918 Alman devriminin ihaneti öyküsüyle yetişmiştir. Ebertler ve Scheidemannlar sosyalist ve proleter olma potansiyeli taşıyan Alman Devrimi'ni daha doğmadan boğunca, Sovyet Rusya tecrit edilmiş bir durumda

3) Karl Marx ve Friedrich Engels, *Collected Works* (Londra, 1976), Cilt 24, s. 581.

kalmış, böylece Marx ve Engels'in gerçekleşmesini umdukları gelişme, yani Rus Devrimi'nin sosyalist bir ekonomi kurmaya açıkça daha hazır ülkelerdeki proleter devrimleri için bir kıvılcım işlevi görmesi gerçeğe dönüşmemişti.

Bu mit, liberalleşmiş bir Çarlık mitinden önemli bir noktada ayrılır. 1917'den önce hiçbir gerçekçi gözlemci Çarlığın -bırakın, problemlerini çözmesini- ayakta kalmasını bile beklemezken, 1917-1918'de Marx-Engels senaryosunun gerçekleşme ihtimali daha fazla görünüyordu. Ben, başka bir yerde Lenin'in 1920 yılında daha fazla sorumluluk taşıdığını ileri sürmüş olsam da, 1917-1919 yıllarındaki Alman ve Rus devrimcilerini böylesi umutlara bel bağlamalarından ötürü suçlamıyorum. 1918-1919'da birkaç hafta, hatta birkaç ay boyunca, Rus Devrimi'nin Almanya'ya yayılmasını beklemek son derece akla yatkın görünmekteydi.

Oysa gerçek durum böyle değildi. Kanımca bugün bu konuda tarihsel bir konsensüs bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, savaşa katılan tüm halkları derinden sarsmıştı ve 1917-1918 devrimleri de her şeyden önce, özellikle kaybeden taraftaki ülkelerde görülen benzerine rastlanmamış soykırımlara karşı başkaldırılardı. Ancak Avrupa'nın bazı yerlerinde ve en çok da Rusya'da bundan daha fazlası söz konusuydu: Buralardaki hareketler, yoksulların devleti, yönetici sınıfları ve statükoyu reddetmesi demek olan toplumsal devrimlerdi. Ben Almanya'nın Avrupa'nın devrimci kesimine ait olduğunu düşünmüyorum. 1913'te Almanya'da bir toplumsal devrim ihtimalinin bulunduğunu da sanmıyorum. Ayrıca, Kayzer Almanyasının kendi problemlerini Çar'dan farklı olarak savaşla çözebilecek durumda olduğuna inanıyorum. Ne var ki bu, savaşın beklenmedik ve kaçınılmaz bir olay olduğu anlamına da gelmiyor (bu başka bir tartışma konusudur). Kuşkusuz ılımlı Sosyal Demokrat liderler Alman Devrimi'nin önderliğinin devrimci sosyalistlerin eline geçmesini önlemeye çalışmışlardı, çünkü kendileri ne sosyalist ne de devrimciydiler. Aslında

onlar imparatordan bile kurtulmak istemiyorlardı. (Tabii konumuz bu değil.) Bir Alman Ekim Devrimi ya da ona benzer bir şey ciddi biçimde gündemde değildi ve bu yüzden ihanet edilecek bir şey yoktu.

Ben Lenin'in bir Alman devrimine umut bağlamakla yanılmış olduğunu düşünüyor, ama Lenin'in bu yanılgıyı 1917'de ya da 1918'de görebilmesine ihtimal vermiyorum. Çünkü durum hiç de öyle görünmüyordu. Zaten, tarihsel geriye bakışın, ihtimallerle ilgili çağdaş değerlendirmelerden ayrıldığı nokta burasıdır. Eğer politikada -Lenin gibi- kararlar almak için bulunuyorsak, rolümüzü olayları gördüğümüz şekliyle oynarız. Dolayısıyla Lenin'in de olaylara bu şekilde yaklaşması son derece doğaldı. Fakat geçmiş olmuş bitmiştir, maç yeniden oynanamaz ve biz de bu nedenle olayları daha açık biçimde görebiliriz. Alman Devrimi, takımın önceki oyununa rağmen kaybedilmiş bir oyun değildi. 1918'de Lenin'in devrimin Avrupa'da başka bir yere sıçraması düşüncesinden zaten vazgeçmiş olduğunu ileri süren Orlanda Figes'in saptamasına inanmayı sürdürsem bile, Rus Devrimi'nin yazgısı geri ve baştan aşağı harabeye dönmüş bir ülkede sosyalizmi inşa etmekti. Buna karşın, arşivlerdeki belgeler, Sovyet liderlerinin, Rusya'daki ana üssü tehlikeye atmaya hazır olmamakla birlikte, daha yıllar boyunca uluslararası devrime Fidel Castro ve Che Guevara kadar bağlı kaldıklarını gösterecektir, ama bence bu, genellikle ülke dışındaki konuma yine Kübalılar kadar yanılsamalarla ve cehaletle dolu bir şekilde bakarak olmuştur.[4]

Ben, Lenin'in Kışlık Saray baskınını, Bolşeviklerin yenilgiye uğrayacağından emin olsa bile isteyeceğini, çünkü bu noktada İrlandalıların "Easter Ayaklanması" dedikleri ilkeyi, yenilen Paris Komünü gibi gelecek için esin kaynağı olma ilkesini gözettiğini düşünmeye eğilimliyim. Yine de, iktidarı almak ve sosyalist bir program ilan etmek, ancak Bolşeviklerin gözlerini

4) Bkz. Richard Gott'un "Guevara in the Congo"daki anlatımı, *New Left Review* 220 (Aralık 1996), s. 3-35.

bir Avrupa devrimine çevirmeleri halinde anlam taşıyabilirdi. Rusya'nın bu programı kendi başına başarabileceğine hiç kimse inanmıyordu. Öyleyse soralım: Ekim Devrimi yapılmalı mıydı? Yapılsa bile hangi amaçları gözetmeliydi? İşte bu sorular bizi, o zamanlar ihtimal dahilinde görülen alternatifleri konu alan üçüncü türdeki karşı-olgusal durumlara götürmektedir. Aslında sorun, Kerensky'nin geçici hükümetinden başka bir yönetimin çıkıp çıkmaması değildi. Çünkü geçici hükümet zaten bitmişti. Bolşevikler, tek başlarına ya da bir ittifaktaki başat ortak olarak buna aday tek güç oldukları için, sorun iktidarı kimin alacağında da değildi. Sorun, bu değişimin *nasıl* gerçekleşeceğiydi: Planlı bir ayaklanmayla mı yoksa onsuz mu, yapılmasına az kalmış olan Sovyetler Kongresi'nden önce mi, kongre sırasında mı ya da daha sonra mı, geniş bir koalisyonun parçası olarak mı, yoksa başka bir yolla mı ve (Bolşevik bir hükümetin, ya da herhangi bir merkezi Rus hükümetinin ayakta kalma şansının açık görünmediğini dikkate alırsak) hangi amaçla? O günlerde, sadece Bolşeviklerle başkaları arasında değil, Bolşeviklerin kendi aralarında da bu sorunların hepsi üzerine gerçek tartışmalar yapılmıştı.

Yalnız şunu unutmayın: Şimdi biz, tarihçiler olarak, diyelim Kamenev'in Lenin'e karşı haklı olduğunu düşünürsek, gerçekte Kamenev'in Ekim 1917'de Bolşevik Partisi'ni ikna etme şansını değerlendirmiş olmayız. Biz bu saptamayla sadece şunu söylemiş oluruz: *Bugün* aynı durumla kendimiz karşı karşıya olsaydık Kamenev'in görüşünü benimserdik. Dolayısıyla, 1917'de oynanan ve sonucu artık değiştirilemeyecek olan oyundan değil, şimdi yapılan ya da gelecekte oynanacak bir oyundan bahsediyor olurduk. Yine, geçmişe bakıp da diyelim Bolşevikler pratikte tek parti hükümetine bağlı kalmasalardı durumun daha iyi olacağına karar verirsek, söylediğimiz şey tam olarak nedir? Rusya'nın o zamanki koşullarında ya da uzun vadede (uzun vade olur muydu?) bir koalisyon hükümetinin daha şanslı olduğunu mu ileri sürüyor olurduk? (Geçerken söyleyeyim ki, böyle

bir ihtimal bana kesinlikle mümkün görünmemektedir.) Yoksa, Gorbaçov'a katılıp, Şubat Devrimi'nin farklı bir şekilde gelişmesini tercih edeceğimizi söylüyor mu olurduk? Devrimden demokratik bir Rusya'nın çıkmasının daha iyi olacağı, çoğu insanın üzerinde anlaşacağı bir noktadır. Ancak bu saptama, tarihi değil, bizim politik fikirlerimizi yansıtan bir açıklama olacaktır. 1917'de Ekim, Şubat'tan sonra gelmişti. Tarih, olmuş olan şeylerden yola çıkmak zorundadır. Gerisi spekülasyondur.

Yalnız bu aşamada, spekülasyonu bir kenara bırakıp, devrim koşullarındaki bir Rusya'nın gerçek durumuna dönmemiz gerekiyor. Aşağıdan patlayan büyük kitlesel devrimler (ve 1917'deki Rusya da herhalde tarihteki böyle bir devrimin en ürkütücü örneğiydi) bir anlamıyla "doğal fenomenler"dir. Onlar depremlere ve dev sellere benzerler, özellikle de Rusya'daki gibi devletin üstyapısının ve ulusal kurumların fiilen dağılmış olduğu zamanlarda. Bunlar büyük ölçüde kontrol edilemez olaylardır. Rus Devrimi'ni Bolşeviklerin ya da başkalarının amaçları ve niyetlerinden, uzun dönemli stratejilerinden ve diğer Marksistlerin onlara yönelttikleri eleştirilerden hareketle düşünmekten vazgeçmeliyiz. Gerçekten nasıl çökmemişler ya da yenilgiye uğramamışlardı? Yeni Sovyet hükümetinin Petrograd ve Moskova dışındaki tek gerçek kozu, Rus halkının duymak istedikleri şeyleri söyleme yeteneğiydi. Lenin'in amaçladığı hedeflerin -ve son analizde Lenin'in partide izlediği yolun- bununla bir ilgisi yoktu. Lenin'in, "her gün, o an ayakta kalmasını sağlayacak kararlar ile hemen felakete sürüklenme riskini taşıyan kararlar arasında seçim yapmanın ötesinde bir stratejisi ya da perspektifi olamazdı. *Şimdi* alınması gereken, yoksa devrimin sonu olacak kararların devrim açısından taşıyacağı uzun vadeli muhtemel sonuçları o zamanlar kim düşünebilirdi?"[5] Hiçbir şey önceden belirlenmiş değildi. Her şey ters de gidebilirdi. Nitekim rejim 1921'e kadar kalıcılığından güven duyamayacak,

5) Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes* (Londra, 1994), s. 64.

Rusya'nın sürüklenmiş olduğu içler acısı durumdan kendisini nasıl koruyabileceğinden ya da önündeki ayları veya haftaları düşünmekten çok yıllarla düşünmeye başlayamayacaktı. Artık gelecekteki yönü az çok belli oluyordu ve bir Marksistin (Lenin dahil olmak üzere) devrimden önce Rusya için öngörmüş olabileceği herhangi bir sonuca ulaşılmasına daha çok uzun bir yol vardı. Ortodoks Sovyet doktrini de anti-komünist komplo kuramı da devrimi yukarıdan denetlenen ve yönlendirilen bir girişim olarak düşünmüşlerdi: Lenin, durumun farkındaydı.

Öyleyse, Ekim Devrimi nasıl ayakta kalacaktı? Birincisi (ve bu noktada Orlando Figes'in *A People's Tragedy* -Bir Halkın Trajedisi-[6] başlığını taşıyan mükemmel çalışmasındaki görüşlere büyük oranda katılıyorum), Bolşevikler kızıl bayrak altında ve ne kadar yanıltıcı olursa olsun Sovyetler adına savaştıkları için kazanmışlardı. Son analizde, Rus köylüleri ve işçileri topraklarını ellerinden alıp tekrar Çar'a, soylulara ve "burji" (burjuvazi) denilen insanlara vereceklerini düşündükleri Beyazlara karşı Kızılları tercih etmişlerdi. Çoğu Rusun gönlünde yatan Devrim'den yanaydılar. Rus Devrimi de, unutmayın ki, kitleler tarafından yapılmış ve onun kaderi, ilk on yıl boyunca, Rus kitleleri tarafından, kitlelerin istedikleri ve istemedikleri şeylerle belirlenmişti. Bu duruma son veren Stalin olmuştu.

İkincisi, Bolşevikler Çar'a karşı ulusal hükümetin tek potansiyel gücü oldukları için ayakta kalmışlardı. 1917'deki alternatif, demokratik ya da diktatoryal bir Rusya değildi ve olamazdı; 1917'deki ikilem Rusya'nın varolması ile varolmaması arasındaydı. Özgürlüğe vereceği zarar Çarlık döneminden daha fazla olsa bile, disiplinli eyleme göre kurulmuş ve bu nedenle *de facto* devleti kurmaya yatkın bir kurum olan Bolşevik Partisi'nin merkezileşmiş Leninist yapısı işte bu noktada temel

---

6) Orlando Figes, *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924* (Londra, 1996).

önem taşıyordu. Ancak şu gerçek çok önemlidir: Bolşevikler olmasaydı hiç kimse olmazdı. Aslında Rus Devrimi'nin, düşmanlarının bile yadsıyamadığı az sayıdaki başarılarından birisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmış diğer çokuluslu imparatorluklar olan Habsburg İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak, Rusya'nın parçalanmamış olmasıydı. Ekim Devrimi Rusya'nın çokuluslu, iki kıtaya yayılan bir devlet olma durumunu muhafaza edecekti. Sovyet Rusya'nın bundan dolayı gerek iç savaş sırasında gerekse iç savaştan sonra, politik-olmayan, hatta sağcı yurtsever Rusların gözünde bile bir çekim merkezi oluşturduğunu hep olduğundan önemsiz göstermeye eğilimliyiz. Öyle olmasa, Beş Yıllık Plan döneminde sivil ve asker kökenli Rus göçmenlerinin küçük ama etkili bir kesiminin garip biçimde Rusya'ya geri dönmelerini nasıl açıklayabiliriz? (Yalnız geri dönenlerin bir kısmının bir süre sonra bundan pişman oldukları da eklenebilir.)

Üçüncüsü, Bolşevikler, davalarının ufku Rusya'yla sınırlı olmadığı için ayakta kalmışlardı. Yabancı devletler iç savaştaki değişik ve birbirlerine düşman Beyaz orduları çeşitli nedenlerden dolayı ancak yarı-gönüllü biçimde desteklemiş olabilirler, ancak, büyük savaşın bitmesinden itibaren, kendi ordularından Rusya'ya savaşı devam ettirecek ölçüde, üstelik askerlerinin işçi devriminin evlâdı olarak gördükleri bir rejime karşı mücadele etmelerini isteyecekleri bir savaşa etkili birlikler gönderemeyeceklerini biliyorlardı. Ayrıca Bolşevikler, esas neden olarak Türkiye'nin onları Britanya ve Fransız emperyalizmine karşı bir güç olarak görmesi sayesinde, savaştan sonra Transkafkasya'nın kontrolünü de yeniden ele geçirmişlerdi. Bolşevizme karşı bağışıklığı olduğuna güven duyan mağlup Almanya bile onlarla uzlaşmaya hazırdı. Nitekim, Kızıl Ordu 1920'de Polonyalıların saldırısını geri püskürtüp onları Varşova'ya kadar kovalarken, Alman ordusundan General Seeckt, Polonya'nın 1939'da Molotov-Ribbentrop anlaşmasının gizli maddeleri doğrultusunda paylaşılmasına şaşırtıcı derecede benzeyen bir

teklifte bulunmak amacıyla Enver Paşa'yı Rusya'ya gönderecekti. Ne var ki Kızıl Ordu'nun Varşova kapılarında yenilgiye uğraması bu tekliflerin sonu demekti.

Ekim Devrimi'nin uluslararası düzeydeki etkisi beni burada değineceğim ve sonuç olarak ortaya koyacağım son noktaya getiriyor. Rus Devrimi'nin gerçekte iç içe geçmiş iki tarihi olmuştur: Devrim'in Rusya'daki etkisi ve dünyadaki etkisi. Bu ikisini birbirine karıştırmamalıyız. Zaten dünyadaki etkisi olmasa, herhalde bir avuç uzman tarihçi dışında hiç kimse bu olaya eğilmeye gerek duymazdı. Örneğin, ABD'nin dışında yaşayıp da Amerikan iç savaşı konusunda *Rüzgar Gibi Geçti*'de gösterilenlerden daha fazla şey bilen insan sayısı gerçekten fazla değildir. Üstelik Amerikan iç savaşı hem 1815 ile 1914 yılları arasındaki en büyük savaştı, hem de Amerikan tarihinin en büyük savaşıydı; bu yüzden ikinci bir Amerikan devrimi olduğu bile iddia edilebilirdi. Kısacası bu iç savaş ABD açısından büyük anlam taşıyordu ve hâlâ da taşımaktadır, fakat ABD'nin sınırları dışına çıkıldığında o kadar anlamlı değildir, çünkü başka ülkelerde, güney sınırlarının dışındaki ülkelerde yaşanan olaylar üzerindeki etkisi hakikaten çok az olmuştur.

Öbür yandan Rus Devrimi, gerek Rusya tarihinde gerekse yirminci yüzyıl dünya tarihinde son derece sarsıcı etkileri olan bir fenomendir. Rus Devrimi Rusya'da yaşayan halkların gözünde nasıl bir anlam taşımıştır? Devrim, Rusya'yı uluslararası gücünün ve prestijinin doruğuna çıkarmış, Çarlar döneminde ulaşılan başarıları kat kat geride bırakmıştır. Stalin, Rusya tarihinde Büyük Petro kadar kalıcı bir yere sahip olmuştur. Devrim, geri bir ülkeyi önemli oranda modernleştirmiş, fakat dev boyutlu başarılar (yalnızca İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'yı yenilgiye uğratması değil) kazanmasına rağmen, insan kayıpları da korkunç olmuş ve çıkmaza giren ekonomisi sonunda çökerek beraberinde politik sistemi de yıkmıştır. İtiraf edileceği üzere, o günleri hatırlayabilecek yaşta olan insanların çoğunun gözünde, eski Sovyet çağı, eski Sovyet halklarının şimdi hüküm süren

-ve gelecekte daha uzun bir süre boyunca hüküm sürecek- yaşam koşullarına göre kesinlikle çok daha iyi bir tablo sunmaktadır. Ama tarihsel bir bilanço çıkarmak için de zaman henüz erkendir.

Sosyalist ve eskiden sosyalist olan insanların Ekim Devrimi'nin kendi ülkelerinin tarihleri üzerindeki etkisi konusunda kendi yargılarını oluşturmalarına olanak tanımak zorundayız.

Dünyanın diğer bölgeleri üzerindeki etkisine gelince, bu konuda ancak ikinci elden bilgilere sahibiz. Bu etki, eski sömürgeler dünyasında ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında tüm Avrupa'da özgürlükten yana bir güç olarak, yüzyılımızın önemli bir kısmında (1933 ile 1945 yılları arasındaki dönem dışında) ABD'nin, daha doğrusu tüm muhafazakâr ve kapitalist rejimlerin asıl düşmanı olarak, liberallerle parlamenter demokratların derinden (ve anlaşılabilir) bir nefret duydukları, ama aynı zamanda, sanayileşmiş dünyadaki solda 1930'lardan itibaren zenginleri ürkütüp yoksulların sorunlarına politik bir öncelik tanımaya zorlayan bir sistem olarak yansıyacaktı. Sovyet çağının korkunç paradoksu, Sovyet halklarının ilk elden tanıdıkları Stalin ile dışarıda özgürlükten yana bir güç olarak görülen Stalin'in aynı kişi olmasıydı. Stalin, en azından kısmen, başkalarının gözünde tiran olduğu için birilerinin gözünde kurtarıcıydı.

Tarihçiler böyle bir insan ve böyle bir fenomen hakkında görüş birliğine vardıkları bir konsensüs içinde olabilirler mi? Ben, öngörülebilir bir gelecekte, böyle bir sonucun ortaya çıkabileceğini düşünmüyorum. Fransız Devrimi gibi Rus Devrimi de insanların yargılarını bölmeye devam edecektir.

20
BARBARLIK: BİR KULLANIM KILAVUZU

Bu makale 1994'te Oxford, Sheldonian Theatre'da Uluslararası Af Örgütü Konuşması olarak sunulmuş ve New Left Review*'un 206. sayısında (1994, s. 44-54) yayınlanmıştır.*

Benim bu konuşmama "Barbarlık: Bir Kullanım Kılavuzu" adını vermemin nedeni, size nasıl barbar olunacağı konusunda talimatlar vermek istemem değildir kuşkusuz. Ne yazık ki hiçbirimizin böyle bir kılavuza ihtiyacı yok. Barbarlık, buzda dans etmek gibi bir şeye benzemez; en azından bir işkenceci olmak ya da insanlık dışı faaliyetlerde uzmanlaşmak istemediğiniz sürece, öğrenilmesi gereken bir teknik değildir. Barbarlık daha çok, özgül bir toplumsal ve tarihsel bağlamdaki yaşamın bir yan ürünü; Arthur Miller'ın *Death of a Salesman*'de (Satıcının Ölümü) söylediği gibi, üzerinde yaşanılan toprakla gelen bir şeydir. "Sokak aklı" terimi, insanlığın uygarlığın kuralları olmadan bir toplumda yaşamaya adapte olmalarını göstermek açısından söylemek istediğim şeyi çok daha iyi anlatacaktır. Bu sözcüğü kavradığımızda.

her birimiz kendimizi, büyük babalarımızın ya da babalarımızın standartlarıyla değerlendirdiğimizde, bizim gençliğimizde bile (hepinizi kendim kadar yaşlı kabul ediyorum) uygarlıktan uzak olan bu toplumda yaşayacak şekilde uyarlarız. Tabii bununla şu ya da bu barbarlık örneğinin bizi artık hiçbir şekilde sarsamayacağını kastediyor değilim. Tam tersine, belirli aralıklarla olağandışı derecede korkunç bir şeyle şoka uğramak artık gündelik deneyimlerimizin bir parçası halini almıştır. Bu şoklar, büyüklerimizin -ve kesinlikle benim büyüklerimin de- insanlık dışı koşullarda yaşamak olarak nitelendireceği durumların olağan görülmesine nasıl alıştırıldığımızı gizlemeye de yardımcı olmaktadır. Benim verdiğim kullanım kılavuzu, umarım bu sürecin nasıl işlediğini anlamanın bir kılavuzu olur.

Bu konuşmanın argümanı, yaklaşık yüz elli yıllık bir seküler gerilemeden sonra, yirminci yüzyılın büyük bölümünde barbarlığın yeniden tırmanışa geçtiği ve bu tırmanışın sonuna geldiğini gösteren hiçbir işaretin de bulunmadığıdır. Bu bağlamda "barbarlığın" iki şeyi gösterdiği kanısındayım. Birincisi, *tüm* toplumların kendi üyeleri arasındaki, daha az ölçüde de kendi üyeleri ile başka toplumların üyeleri arasındaki ilişkileri düzenlemesini sağlayan kurallar ile ahlâki davranışlar sistemlerinin aksaması ve çökmesini; ikincisi de, daha spesifik açıdan, on sekizinci yüzyıl Aydınlanmasının projesi diyebileceğimiz çerçevenin, yani insanlığın rasyonal ilerlemesine (Yaşam, Özgürlük ve Mutluluk Arayışı'na, Eşitlik, Özgürlük ve Kardeşlik'e, vb.) bağlılığını ilan etmiş devlet kurumlarında somutlaşmış olan, bu tür ahlâki davranış standartları ile kurallardan meydana gelen bir *evrensel* sistemin kurulmasının bozulmasını anlatmaktadır. Bu anlamların ikisi de gerçek olmakta ve birbirlerinin negatif etkilerini bizim yaşamlarımız üzerinde pekiştirmektedirler. Dolayısıyla, benim konumun insan hakları sorunuyla ilişkisi açıkça görülüyor olsa gerektir.

Barbarlaşmanın ilk biçimini, yani geleneksel denetim araçları ortadan kalktığı zaman neler olduğunu biraz daha açayım.

Michael Ignatieff *Blood and Belonging* (Kan ve Aidiyet) adlı kitabında, 1993'te silahlı Kürt gerillaları ile Bosna'daki kontrol noktalarında görevli savaşçılar arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Ignatieff derin bir sezgiyle, devletsiz Kürdistan toplumunda ergenlik dönemine gelen her erkek çocuğun bir silah edindiğini yakalar. Bir silah taşımak, bir oğlan çocuğunun en kestirme yoldan çocukluktan çıkıp bir erkek gibi davranması gerektiğinin ifadesidir. "Demek ki silah kültüründe anlamın vurgusu sorumluluğu, ağırbaşlılığı, trajik görevi öne çıkarmaktadır." Silahlar onlara ihtiyaç duyulduğu zaman ateşlenir. Oysa 1945'ten bu yana Avrupalıların büyük çoğunluğu (Balkanlarda yaşayanlar dahil olmak üzere), devletin meşru şiddet tekelini elinde tuttuğu toplumlarda yaşamışlardır. Devletler çöktükçe bu tekel de kırılmıştır. "Bazı genç Avrupalı erkeklerin gözünde, [bu çöküşün] yol açtığı kaos... her-şeye-izin-verilen erotik bir cennete girme şansını doğurmuştu. Kontrol noktalarındaki yarı-cinsel, yarı-pornografik silah kültürünün kaynağı budur. Genç insanlara göre, öldürücü gücü ellerinizde tutmak ve bu gücü çaresiz insanları terörize etmekte kullanmak karşı konulmaz bir erotizmle yüklüydü.[1]

Ben, şimdilerde üç kıtadaki iç savaşlarda gerçekleştirilen vahşetlerin önemli bir kısmının, yirminci yüzyılın sonundaki dünyaya özgü olan bu tip bir bozulmayı yansıttığı kanısındayım. Bu konuda biraz daha ileride bir-iki söz söylemeyi umuyorum.

Barbarlaşmanın ikinci biçimi olarak, bir kazancın varlığını ilan etmek isterim. Bizi hızla karanlığa sürüklenmekten alıkoyan birkaç şeyden birisinin, on sekizinci yüzyılın Aydınlanmasından miras kalmış değerler sistemi olduğuna inanıyorum. Gerçi, Aydınlanma'nın, yüzeysel ve entellektüel açıdan saf bir heves olmaktan başlayıp, peruklu beyaz adamların Batı emperyalizmine entellektüel temel sağlamak için tezgâhladıkları bir komplo olarak değerlendirilmeye kadar çeşitli saptamalara

1) Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism* (Londra, 1993), s. 140-141.

dayanarak dikkate alınmayabileceği bir zamanda pek tutulan bir görüş değildir bu. Aydınlanma gerçekten bundan ibaret olabilir de olmayabilir de, ama aynı zamanda, bu gezegenin her yerinde *tüm* insanların yaşayabileceği toplumlar inşa etme özlemlerinin hepsinin: insanların insanlar olarak haklarının ortaya konulup savunulmasının biricik temeli olduğu da kuşkusuzdur. Her şey bir yana, uygarlığın on sekizinci yüzyıldan yirminci yüzyılın başlarına kadarki ilerlemesi, çok büyük ölçüde ya da tamamen Aydınlanma'nın etkisi sayesinde; tarih öğrencilerine kolaylık oluşturacak biçimde hâlâ "aydın mutlakiyetçiler" denilen hükümetlerce, hepsi de aynı entellektüel aileden gelen devrimciler ve reformcular, liberaller, sosyalistler ve komünistlerce sağlanmıştır. Uygarlığın bu dönemdeki ilerlemesinde Aydınlanma'yı eleştirenlerin hiçbir payı yoktur. İlerlemenin bir yandan maddi ve ahlâki düzeyde, diğer yandan fiilen gerçekleştiğinin düşünüldüğü bu çağ artık sonuna gelmiştir. Ancak, adım adım barbarlığa sürüklendiğimizi görüp kaydetmekle yetinmekten ziyade, bu süreci değerlendirmemize olanak tanıyacak tek kriter de, bu eski Aydınlanma'nın rasyonalizmidir.

1914'ten önceki dönem ile şimdiki dönemimiz arasındaki uçurumun derinliğini bir örnekle açıklamaya çalışayım. Bu noktada, insanlık dışı olaylara daha fazla *tanık* olarak yaşayan bizlerin, bugün, on dokuzuncu yüzyılı sarsan küçük küçük adaletsizliklere şaşırma ihtimalinin daha az olması üzerinde durmayacağım. Örneğin, Fransa'daki tek bir adli hata (Dreyfus davası) ya da bir Alsas kasabasında Alman ordusunun yirmi göstericiyi bir geceliğine gözaltına alması (1913 Zabern olayı) bile büyük yankılara yol açmıştı. Size burada hatırlatmak istediğim şey, geçerli olan davranış standartlarıdır. Napoléon savaşlarından sonra yazan Clausewitz, uygar devletlerin silahlı kuvvetlerinin savaşta aldıkları esirleri öldürmemeleri ya da girdikleri ülkeleri yakıp yıkmamaları gerektiğini öngörüyordu. Britanya'nın karıştığı yeni savaşlar, yani Falkland ve Körfez savaşları ise bu normun artık geçerli sayılmadığını göstermektedir. Yine *Encyclopaedia*

Britannica'nın on birinci baskısından aktaracak olursak, "ders kitaplarında anlatıldığına göre, uygar savaş mümkün olduğu ölçüde düşmanın silahlı kuvvetlerinin güçsüzleştirilmesiyle sınırlıdır: aksi takdirde savaşlar, taraflardan birinin tamamen ortadan kalkmasına kadar sürerdi." *Encyclopaedia* bu noktada, yüce on sekizinci yüzyılın Aydınlanma döneminin uluslararası hukukçularından Vattel'i aktarmaktaydı: "Bu eğilimin Avrupa ulusları içinde bir geleneğe dönüşmesinin geçerli bir nedeni vardır." Oysa Avrupa uluslarında da başka bir yerde de artık böyle bir gelenek yoktur. 1914'ten önce, savaşın savaşan kişi ve taraflarla yapıldığı, savaşmayanlara dokunulmadığı görüşü isyancılar ve devrimciler tarafından da paylaşılıyordu. Sözgelimi, Çar II. Alexander'ı öldüren Rus Narodnaya Volya grubunun programında şu şekildeki çok açık bir maddeye rastlayabiliyorduk: "Hükümete karşı verilen savaşın dışında kalan kişi ve gruplar tarafsız kişiler sayılacak, kendilerine ve mülklerine dokunulmayacaktır."[2] Yaklaşık olarak aynı tarihlerde Frederick Engels de İrlandalı Fenianları (ki onları tüm sempatisiyle destekliyordu), Westminster Hall'a bir bomba koydukları, böylece oradan geçen masum insanların yaşamlarını riske soktukları için mahkûm etmişti. Engels, silahlı çatışma deneyimi bulunan eski bir devrimci olarak, savaşın sivillere karşı değil, savaşan kişi ve gruplara karşı yürütülmesi gerektiği kanısındaydı. Oysa bugün, devrimcilerin ve teröristlerin bu sınırlamayı, bir savaşa girmiş hükümetlerden daha fazla benimsediklerini göremiyoruz.

Şimdi, barbarlaşma meyilinde bu şekilde aşağıya kaydığımızı gösteren kısa bir kronoloji sunacağım. Bu sürecin dört ana aşaması vardır: Birinci Dünya Savaşı, 1917-1920 çöküşünden 1944-1947 çöküşüne kadar süren dünya krizi, kırk yıl süren Soğuk Savaş çağı ve son olarak dünyanın büyük kısmında 1980'lerde ve 1980'lerden beri tanık olduğumuz biçimiyle uygarlıktaki genel çöküş. Bu aşamaların ilk üçü arasında belirgin

2) Wolfgang J. Mommsen ve Gerhard Hirschfeld, *Sozialprotest, Gewalt, Terror* (Stuttgart, 1982), s. 56.

bir süreklilik görebilir ve üçünde de insanların insanlara karşı işledikleri zulümlerden dersler çıkarıldığını, bu derslerin barbarlıkta daha ileri adımlar atılmasının temeline dönüştüğünü söyleyebiliriz. Üçüncü aşama ile dördüncü aşama arasında bu türde doğrusal bir bağ yoktur. 1980'li ve 1990'lı yılların çöküşü, asıl kararları alan kişilerin, Hitler'in projeleri ya da Stalin'in terörü gibi barbarca diye nitelenebilecek, aynı şekilde nükleer savaş yarışını haklı göstermeye çalışan argümanlar gibi delice diye adlandırılabilecek veya Mao'nun Kültür Devrimi gibi her iki sınıfa da sokulabilecek eylemlerinden kaynaklanmaz. 1980'li ve 1990'lı yıllardaki çöküşün kaynağı, kararları alan kişilerin, kendilerinin ya da bizim denetimimizden kurtulan bir dünyada ne yapılması gerektiğini artık bilememeleri; toplumun ve ekonominin 1950'den sonra gördüğü patlamanın, insan toplumlarındaki davranışları yönlendiren kurallarda benzerine rastlanmadık bir çöküş ve bozulmaya yol açmasıdır. Bu yüzden üçüncü aşama ile dördüncü aşamanın örtüştüğünü ve birbirini etkilediğini söyleyebiliriz. Bugün insan toplumları bir çöküş içindedir, ama bu çöküş de, kamusal davranış standartlarının, daha önceki barbarlaşma dönemlerinin bu stardartları indirdiği düzeyde kaldığı koşullarda yaşanmaktadır. İnsanların davranış standartlarının yeniden yükselişe geçebileceğini gösteren ciddi işaretlere ise ne yazık ki henüz rastlayamıyoruz.

Barbarlığa yönelişi, Birinci Dünya Savaşı'nın başlatmış olmasının çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, bu ilk büyük savaş tarihin o zamana kadar gördüğü en canice çağrın kapısını açmıştır. Zbigniew Brzezinski, 1914 ve 1990 arasındaki "toplu ölümler"in sayısını 187 milyon olarak hesaplamıştır. Brzezinski'nin hesabı, ne kadar spekülatif olursa olsun, tablonun korkunçluğu konusunda bir ipucu verebilir. Sanırım bu rakam, dünyanın 1914'teki nüfusunun yaklaşık yüzde 9'una denk düşmektedir. Demek ki öldürmeye alışmış durumdayız. İkincisi, hükümetlerin kendi insanlarını Verdun ve Ypres katliamlarına sürükleyerek hiçbir sınır gözetmeden feda etmeleri, düşmana karşı daha

da sınırsız katliamlara girişmeleri sonucunu doğurması açısından bile uğursuz bir emsal oluşturmuştur. Üçüncüsü, topyekün ulusal seferberlikle yürütülen bir savaş anlayışı, uygar savaşın temel direği olan, savaşan kişi ve gruplar ile savaşmayan kesimler arasında ayrım yapma geleneğini tamamen yıkmıştır. Dördüncüsü, Birinci Dünya Savaşı, her halûkarda Avrupa'daki ilk büyük savaştı ve bu savaşa, tüm nüfusun yürüttüğü ya da aktif biçimde katıldığı demokratik politika koşullarında girilmişti. Ne yazık ki demokrasiler, (modası geçmiş dış temsilciliklerin yaptığı gibi) uluslararası güç oyunundaki basit hadiseler olarak görüldüğü sürece savaşlarla ilerletilemez. Demokrasilerin bu savaşları, savaşı -profesyonel kurallara bağlı kalındığı sürece- düşmandan nefret etmeyi gerektirmeyen bir faaliyet sayan profesyonel askeri birimler ya da boksörler gibi yürütmesi de düşünülemez. Yaşanan deneyimlerin gösterdiği şekilde, demokrasiler şeytan kılığında gösterilen düşmanlar olmasını gerektirir. Soğuk Savaş'ın daha sonra kanıtlayacağı şey de, bu eğilimin barbarlaşmayı kolaylaştırmış olmasıdır. Son olarak, Büyük Savaş toplumsal ve politik çöküşle, benzeri görülmedik ölçülerdeki toplumsal devrim ve karşı-devrimle noktalanmıştı.

1917'den sonraki otuz yıla damgasını vuran işte bu çöküş ve devrim çağı oldu. Yirminci yüzyıl, başka özelliklerinin yanı sıra, bir yanda 1947'ye kadar savunmada kalan ve geri çekilen kapitalist liberalizm ile diğer yanda ikisi birbirlerini de yok etmek isteyen Sovyet komünizmi ve faşist hareketler arasında tanık olunan bir dinsel savaşlar çağıydı. Gerçekten, liberal kapitalizmin kendi ana yurdundaki tek gerçek tehdit (1914'ten sonraki çöküşünü saymazsak) sağdan gelmişti. 1920 ile Hitler'in düşüşü arasında *herhangi bir yerde* komünist ya da sosyalist devrimle yıkılan tek bir rejim bile yoktu. Yine de mülkiyeti ve toplumsal ayrıcalıkları hedef alan komünist tehdit daha ürkütücüydü. Fakat bu, uygar değerlere geri dönülmesine vesile olamamıştı. Bilakis, savaş, arkasında kapkara bir acımasızlık ve şiddet damgası bıraktı ve insanlığın önemli bir kısmı bunların ikisini de hem yaşadı hem

de ikisine birden bizzat bağlandılar. Çoğu insan, 1914'ten önce gerçek bir örneğini göremediğim yeni bir kümeleşmeye (yani, hükümetlerin resmen üstlenmeye henüz hazır olmadıkları kirli işleri yapan, yarı-resmi nitelikteki ya da faaliyetlerine göz yumulan vurucu güçler ve ölüm mangaları: Almanya'da *Freikorps*, İrlanda'da Black-and-Tans, *squadristi*) insan gücü sağlayacaktı. Ne olursa olsun, şiddet yükseliyordu. Savaştan sonra politik suikastlerin sayısında korkunç bir artış olması uzun süreden beri fark edilen (örneğin, Harvard'lı tarihçi Franklin Ford'un sergilemiş olduğu) bir durumdu. Yine, 1920'lerin sonlarında hem Weimar Almanyasında hem de Avusturya'da yaygınlaştığı görülen, örgütlü politik düşmanlar arasındaki kanlı sokak çatışmaları da 1914'ten önce benzerine rastlamadığım bir eğilimdir. Daha önce bu tür kanlı sokak çatışmaları yaşanmışsa da onlar önemsenmeyecek olaylardır. 1921'de Belfast'taki ayaklanmalar ve çatışmalarda, o çalkantılı şehirde on dokuzuncu yüzyılın tamamında can veren insanlardan daha çoğu ölmüştü (428 kişi). Sokak savaşçıları mutlaka savaştan zevk alan eski askerler de değildi (yalnız İtalyan Faşist Partisi'nin ilk üyelerinin yüzde 57'sinin eski askerlerden meydana geldiğini de eklemeliyiz). Nazilerin 1933'teki hücum mangalarının dörtte üçü bir savaşa katılamayacak kadar yaşı küçük insanlardı. Savaş, sözde-üniformalar (ünlü renkli gömlekler) ve silah taşımak, sahipsiz gençliğin arayıp da bulamadığı modeli sağlıyordu.

1917'den sonraki tarihin din savaşları çağı olacağını öne sürmüştüm. 1950'lerde Fransızların Cezayir'de isyanı bastırma politikasında işledikleri barbarlıkların öncülüğünü yapan Fransız subaylarından biri de, "Gerçek savaş yoktur, din savaşı vardır." diye yazmıştı.[3] Ancak, dinsel savaşların doğal sonucu olan zulmü daha da vahşi ve insanlık dışı bir kılığa sokan etken, en yaygın biçimiyle tam bir insan muamelesi görme talepleri reddedilen insanların temsil ettiği Kötülük davasının karşısında

3) Walter Laqueur, *Guerrilla: A Historical and Critical Study* (Londra, 1977), s. 374.

İyilik davasına (yani, Batılı büyük güçlerin davasına) sahip çıkıldığı iddiasıydı. Toplumsal devrim, özellikle de sömürge isyanları, toplumlarda doğuştan ya da ulaşılan başarılardan dolayı doğal olarak eşitsiz bir konumda yer alan tepedeki insanların dipteki insanlara karşı *doğal* (güya ilahi ya da kozmik bir onay da gören) bir üstünlük taşıdığı duygusuna karşı bir başkaldırıydı. Bayan Thatcher'ın zihnimize kazıdığı şekilde, tepedeki insanlar sınıf savaşlarını dipteki insanlara kıyasla genellikle daha büyük bir hınçla yürütürler. Sürekli aşağılanmaları (özellikle deri rengiyle yansıdığı zaman) doğanın gazabına dönüşen insanların, doğal efendilerine karşı (bırakın, isyan etmeyi) eşitlik talep etmeleri bile başlı başına büyük bir hakaretti. Bu durum üst ve alt sınıflar arasındaki ilişkide geçerliyse, ırklar arasındaki ilişkide daha da geçerliydi. 1919 katliamında ölen 379 insan Hintli değil de İngiliz, hatta İrlandalı olsa ve bu olay Amritsar'da değil de Glasgow'da geçseydi, General Dyer askerlerine yine kalabalığa rastgele ateş açma emrini verir miydi? Kesinlikle vermezdi herhalde. Aynı şekilde Nazi Almanyasının barbarlığı da, Ruslara, Polonyalılara, Yahudilere ve aşağı-insan gözüyle bakılan diğer halklara karşı, Batı Avrupalılara karşı olduğundan daha sert ve acımasızdı.

Buna rağmen, kendilerini "doğal olarak" üstün sayanlar ile bu insanların sözümona "doğal" astları arasındaki ilişkilerde örtük biçimde yerleşmiş olan acımasızlık, Tanrı ile Şeytan arasındaki hesaplaşmada potansiyel barbarlaşmayı sadece hızlandırmaya yaramıştı. Zira bu tür ölümüne karşılaşmalardan yalnızca tek bir sonuç çıkabilir: ya tam zafer, ya tam yenilgi. Dolayısıyla, Şeytan'ın zafer kazanmasından daha kötü bir sonuç olacağı da düşünülemez. Soğuk Savaş'ın sloganı olan "Kızıl olacağına ölü olsun" deyişi, sözcüğün asıl anlamıyla bakıldığında baştan aşağı saçma bir sözdür. Böylesi bir mücadelede, amaç kendiliğinden *her türlü* aracı meşru göstermiştir. Şeytan'ı yenilgiye uğratmanın tek yolu şeytanca yollar olsaydı bunu yapmak zorunda kalırdık. Peki böyle değilse, Batılı bilim adamlarının en barışçı

ve uygar olanları bile neden kendi hükümetlerini atom bombası yapmaya ikna etmeye çalışmışlardı? Öteki taraf şeytana benziyorsa, o zaman onların -şimdi yapmasalar bile ileride- şeytanca yollara başvuracaklarını varsaymak zorundayız. Burada, Einstein'ın Hitler'in zafere ulaşmasını nihai kötülük olarak görmekle yanıldığını iddia ediyor değilim. Benim yaptığım şey, sadece, kendiliğinden barbarlığın karşılıklı olarak tırmandırılmasına yol açan bu tür karşılaşmaların mantığını açıklığa kavuşturmaya çalışmaktır. Bunu Soğuk Savaş örneğinde çok daha net biçimde görebiliriz. Kennan'ın Soğuk Savaş'ın ideolojik gerekçesini sağlayan 1946'daki ünlü "Uzun Telgraf"ının iddiası, Britanyalı diplomatların on dokuzuncu yüzyıl boyunca Rusya hakkında söyleyip durdukları şeylerden farklı değildi: Onları, gerekirse zor kullanma tehdidiyle kontrol altında tutmak zorundayız, yoksa Konstantinopol'e ve Hint sınırına kadar dayanırlar. Oysa on dokuzuncu yüzyılda Britanya hükümetinin bu konuda soğukkanlılığını kaybettiğine çok ender rastlanırdı. Diplomasi, gizli ajanlar arasındaki "büyük oyun", hatta ara sıra olan savaşlar bile kıyametle karıştırılmıyordu. Ekim Devrimi'nden sonra ise bunlar birbirine karıştı. Palmerston başını sallayarak bunu onaylardı: sanırım Kennan da sonunda başını sallamıştı.

Uygarlığın Versailles Antlaşması ile Hiroşima'ya bomba atılması arasındaki dönemde neden gerilediğini anlamak daha kolaydır. İkinci Dünya Savaşı'nda, birincisinden farklı olarak, savaşan tarafların birisinin on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının değerleri ile Aydınlanma'yı açıkça reddetmesi bunu en açık biçimiyle göstermektedir. On dokuzuncu yüzyıl uygarlığının pek çok kişinin beklediği gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden toparlanamamasının nedenlerini açıklamamız gerekebilir. Fakat bunun gerçekleşmediğini biliyoruz. Dünya artık bir felaket çağına (toplumsal devrimlerle izlenen savaşların, imparatorlukların sona ermesinin, liberal dünya ekonomisinin çöküşünün, anayasal ve demokratik hükümetlerin sürekli gerilemesinin, faşizm ile Nazizmin yükselişinin yaşandığı bir çağa) girmiştir.

Özellikle de bu dönemin barbarlığın en büyük okulu olan İkinci Dünya Savaşı'yla noktalandığını düşündüğümüz zaman, uygarlığın gerilemesini fazla şaşırtıcı bulamayız. Şimdi bu felaket çağını atlamama ve hem yıkıcı hem de tuhaf bir fenomen olan bir konuya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da barbarlığın ilerlemesine geçmeme izin verin. Felaket çağıyla arasında bir hayli mesafe olan yirminci yüzyılın üçüncü çeyreği, en azından "gelişmiş pazar ekonomileri"nin ana ülkelerinde, reform ve restorasyon görmüş liberal kapitalizm adına bir zafer çağını temsil etmekteydi. Yirminci yüzyılın üçüncü çeyreği hem sağlam bir politik istikrar doğurmuş, hem de benzeri görülmedik bir ekonomik refah düzeyine ulaşmıştı. Yine de barbarlaşma eğilimi devam edecekti. İşte bu noktada, tatsız bir konu olan işkence olgusu üzerinde durmak istiyorum.

Size anlatmama gerek olmadığı gibi, işkence 1782'den sonraki çeşitli zamanlarda, uygar ülkelerde yargılama mekanizmasından resmi olarak çıkarılmıştı. Kâğıt üzerinde, devletin baskı aygıtında artık hoşgörüyle bakılmayan bir yöntemdi. İşkenceye karşı önyargılar o kadar güçlüydü ki, işkenceyi ortadan kaldırmış olan Fransız Devrimi'nin yenilgisinden sonra bile benimsenmeyecekti. Ünlü Vidocq (Restorasyon döneminde polis şefi olan eski mahkûm) kesinlikle vicdansız biriydi, ama işkence yaptırmıyordu. İşkencenin, geleneksel barbarlığın ahlâki ilerlemeye karşı koyan köşelerinde (örneğin, askeri hapishanelerde ya da benzeri kurumlarda) henüz tamamen ortadan kalkmadığı, en azından anılarının zihinlerden silinmediği düşünülebilir. Yunanlı albayların 1967-1974 döneminde uyguladıkları başlıca işkence yönteminin, hemen hemen elli yıldır Yunanistan'ın hiçbir bölgesi artık Türklerin yönetiminde olmamasına rağmen, Türklerin eski *bastinado*'ları (falaka) olması beni çok etkilemişti. Bu durumu, Çarlık Okhrana'sı gibi hükümetlerin yıkıcılara karşı bir savaş yürüttükleri ülkelerde uygar yöntemlerin geride kalmış olmasına da bağlayabiliriz.

İki savaş arasındaki dönemde işkencenin en fazla komünist ve faşist rejimlerde yaygınlaştığını belirtmek gerekiyor. Aydınlanma'yı tamamen reddeden faşistler işkenceyi her yönüyle uygularken, Bolşevikler, Jakobenler gibi, Okhrana'nın kullandığı yöntemleri resmen yasaklamışlar, ama hemen hemen aynı zamanda, devrimi savunma kavgasında hiçbir kısıtlama tanımayan Çeka'yı kurmuşlardı. Bununla birlikte, Stalin'in 1939'da telgrafla gönderdiği bir genelge, Büyük Savaş'tan sonra "NKVD'de [Çeka'nın yerini alan kuruluş] fiziksel baskı yöntemlerinin uygulanması"nın 1937'ye kadar resmen meşru görülmediğini, başka bir ifadeyle, Stalinist Büyük Terör'ün bir parçası olarak meşrulaştığını düşündürmektedir. Bazı durumlarda da fiilen uygulanması zorunlu bir hale gelmişti. Baskı yöntemleri 1945'ten sonra Sovyetler'in Avrupa'daki uydularına da ihraç edilecekti, fakat bu durumu, yeni kurulan rejimlerde, Nazi işgalindeki dönemde işkenceye ilk elden uğramış çok sayıda polis bulunmasıyla da açıklayabiliriz.

Yine de ben, Batı'daki işkencenin (zihinsel manipülasyon uygulamalarında, gazetecilerin Kore Savaşı sırasında tanık oldukları zaman "beyin yıkama" diye adlandırdıkları Çin tekniklerine daha fazla şey borçlu oldukları söylenebilirse de) Sovyetler'deki işkenceden fazla bir şey öğrenmediğini ya da o yöntemlerin fazla taklit edilmediğini düşünmeye eğilimliyim. Batı'daki model, özellikle Almanların İkinci Dünya Savaşı sırasında direniş hareketlerini bastırırken uyguladıkları biçimleriyle, hemen hemen kesin biçimde faşist işkence modeliydi. Bununla birlikte, toplama kamplarından dersler çıkarmaya hazır olmalarını küçümsememeliyiz. Başkan Clinton yönetiminin açıklamaları sayesinde şimdi bildiğimiz üzere, ABD, savaştan kısa bir süre sonra başlayıp 1970'li yıllara kadar, toplumsal açıdan değer taşımadığı düşünülen kesimlerden seçilmiş insanlar üzerinde sistematik radyasyon deneyleri yapmıştır. Bu deneyler, Nazilerin deneyleri gibi, mensupları -üzülerek söylemeliyim ki- her ülkede işkence olaylarına karıştırılmalarına izin vermiş bir meslek olan doktorlarca yürütülmüş, en azından onların gözetiminde sürdürülmüştür.

Yalnız, bu deneyleri hoş karşılamayan Amerikalı doktorlardan en azından birisinin, üstlerini yaptıkları işlerde bir "Buchenwald* kokusu" aldığı için protesto ettiğini de biliyoruz. Bu doktorun, aradaki benzerliğin farkında olan tek kişi olmadığını da varsayabiliriz herhalde.

Şimdi, bu konuşmaların onun yararına yapıldığı Uluslararası Af Örgütü'ne gelelim. Bu örgüt bildiğiniz gibi 1961 yılında ve esas olarak politik suçlular ile diğer düşünce suçlularını korumak amacıyla kurulmuştur. Örgütü kuran mükemmel insanlar, çok geçmeden, hiç beklemedikleri ülkelerde bile hükümetlerin (ya da bazen, hükümetlerin gizli kurumlarının) sistemli işkence uygulamalarıyla uğraşmak zorunda kaldıklarını da hayretle fark etmişlerdir. Onların şaşkınlıkları herhalde sadece Anglo-Sakson taşralılıkla açıklanabilir. Fransız ordusunun Cezayir bağımsızlık savaşı sırasında (1954-1962) işkenceye başvurması Fransa'da uzun süre yoğun politik tepkilere yol açmış ve Uluslararası Af Örgütü enerjisinin büyük kısmını işkenceye yoğunlaştırmak zorunda kalmıştı. Nitekim işkenceyi temel alan 1975 Raporu bu konuda temel bir belgedir.[4] İşkence olayında iki çarpıcı nokta gözleniyordu. Birincisi, 1930'dan sonra Arjantin hapishanelerinde elektrik işkencelerine tanık olunmuşsa da, işkencenin demokratik Batı'da sistemli biçimde uygulanması yeni bir olguydu. İkinci çarpıcı olgu ise, Uluslararası Af Örgütü Raporu'nda belirtildiği şekliyle, en azından Avrupa'da yaşanan tüm olaylarda bu fenomenin artık *salt Batı*'ya *özgü* olmasıydı. "Devletin onayladığı bir Stalinist uygulama olarak işkence ortadan kalkmıştır. Birkaç istisnayla... son on yılda Doğu Avrupa'dan dış dünyaya hiçbir işkence raporu çıkmamıştır." Bu durum ilk başta göründüğünden belki daha az şaşırtıcıdır. Çünkü Rus İç Savaş'ındaki ölüm kalım mücadelesinden beri, SSCB'de işkence (Rus cezalandırma

*) Nazilerin 1937'de kurduğu Buchenwald kampı, Almanya'nın ilk ve en büyük kamplardan birisiydi. (ç.n.)

4) Uluslararası Af Örgütü, *Report on Torture* (Londra, 1975).

hayatının vahşetinden ayrı bir faktör olarak) devletin emniyetini korumayı sağlayamamış; sadece, göstermelik mahkemelerin kurulması ve benzeri kamusal gösteriler kurgulanması gibi başka amaçlar için kullanılmıştır.

İşkence Stalinizmde gerilemiş ve azalmıştır. Sadece diğer komünist sistemlerin güçlü olmadığı ortaya çıkınca, onları korumak için 1957'den 1989'a kadar sınırlı, hatta kâğıt üzerinde kalan bir silahlı baskı gerekli olmuştur. Öbür yandan, 1950'lerin ortalarından 1970'lerin sonlarına kadar uzanan dönemin, Batı işkencesinin klasik çağı olması daha da şaşırtıcıdır. Ve bu çağ, doruk noktasına 1970'lerin ilk yarısında, Avrupa'nın Akdeniz bölgesinde, Latin Amerika'nın o zamana kadar tertemiz sicili olan ülkelerinde (Şili ve Uruguay gibi), Güney Afrika'da, hatta (cinsel organlara elektrik verilmesi söz konusu olmasa bile) İrlanda'da aynı zamanda çoğalmasıyla ulaşmıştır. Batı'daki resmi işkence eğiliminin o zamandan beri, kısmen Uluslararası Af Örgütü'nün çabaları sayesinde önemli ölçüde azaldığını da eklemeliyim. Yine de mükemmel bir çalışma olan *World Human Rights Guide*'ın 1992 basımında, araştırılan 104 ülkeden 62'sinde işkence uygulandığı, yalnızca 15 ülkenin tamamen temiz kâğıdı alabileceği bildirilmektedir.

Bu yıkıcı fenomeni nasıl açıklayacağız? Kesinlikle, Britanya Compton Komitesi'nin 1972'de Kuzey İrlanda'yla ilgili olarak oldukça net bir dille yaptığı türden, işkenceyi resmi düzeyde rasyonalize etme çabalarını yansıtan açıklamalarla değil. Bu komite, "bazı bilgilerin mümkün olduğu kadar çabuk öğrenilmesi gerektiği"nden[5] bahsediyordu, oysa bu bir açıklama değildi. Bu sadece, hükümetlerin barbarlığa yöneldiğini, yani savaş esirlerinin kendilerini tutsak edenlere isimleri, rütbeleri ve numaralarından başka bir şey söylemek zorunda olmadıkları, ne kadar acil bir zorunluluk olursa olsun daha fazla bilgi almak için onlara işkence *yapılmaması* geleneğine artık uymadıklarını ifade etmenin başka bir yoluydu.

5) *A.g.y.*, s. 108.

Bence etkili olan üç faktör vardı. Batı'nın 1945'ten sonraki barbarlaşması, tarihçilerin bir gün on beşinci ve on altıncı yüzyılların büyücü delilikleri kadar anlamakta zorlanacakları bir dönem olan Soğuk Savaş cinnetinin egemen olduğu koşullarda gerçekleşmişti. Bu konu hakkında anlık bir dikkatsizliğin nükleer kıyımı başlatmasına hazır olmanın bile Batı dünyasını totaliter tiranlıklar tarafından yıkılmaktan koruduğu şeklindeki sıradışı varsayımının yerleşik tüm uygarlık standartlarını yerle bir etmeye yettiğini belirtmek dışında, burada bu konu hakkında başka bir şey söylemeyeceğim.

Batı'daki işkence belli ki ilkin, önemli ölçüde, sömürgeci bir devletin, ya da her halûkarda Fransız silahlı kuvvetlerinin Hindi Çin ve Kuzey Afrika'daki imparatorluğunu korumak isterken kötü bir sonla biten girişiminin parçası olarak ortaya çıkmıştı. Çok yakın bir zamanda Nazi Almanyası ile onun işbirlikçilerinin zulmünü yaşamış bir ülkenin ordusunun alt ırklara zulmetmesinden daha barbarca hiçbir şey olamazdı. Fransızların sergilediği örneğin arkasından, başka yerlerdeki sistemli işkencelerin de esasen polisten ziyade ordu tarafından uygulanması herhalde çarpıcı bir noktadır.

1960'larda, Küba Devrimi ile öğrencilerin radikalleşmesinin arkasından üçüncü bir unsur daha devreye girmişti. Bu yeni unsur, özünde gönüllü azınlık gruplarının iradi eylemlere başvurarak devrimci durumlar doğurma girişimlerinden oluşan yeni isyancı ve terörist hareketlerin yükselişe geçmesiydi. Bu grupların ana stratejisi kutuplaşma yaratmaktı. Ya düşman rejimin artık denetimi elinde tutamadığını göstererek ya da -koşulların daha olumsuz olduğu yerlerde- rejimi genel bir baskı uygulamaya kışkırtarak, o zamana kadar pasif kalan kitlelerin başkaldırıları desteklemesini sağlamayı umuyorlardı. Oysa iki yol da tehlikeliydi. İkinci yol, terörü ve karşı-terörü birlikte tırmandırmaya açık bir davetti. Sağduyulu hükümetlerin bu tuzağa düşmemesi gerekirdi: İlk yıllarda Kuzey İrlanda'daki Britonlar bile soğukkanlılıklarını koruyamamışlardı. Bazı rejimler, özellikle askeri

rejimler bu tür kışkırtmalara kapıldılar. Tabii bu barbarlık yarışında devlet güçlerinin kazanma şansının daha fazla olduğunu, nitekim onların kazandıklarını eklememe gerek yok herhalde.

Fakat bu yeraltı savaşlarını uğursuz bir gerçekdışılık havası da sarmıştı. Sömürgelerin kurtuluşu için verilen son mücadeleler ve belki Orta Amerika dışında, uğruna savaşılan şeyler her iki tarafın da sandığından daha küçüktü. Çeşitli renkteki solcu terörist grupların sosyalist devrimi gündemde değildi. Bunların varolan rejimleri ayaklanmayla yenilgiye uğratma ve devirme şansları çok azdı ve bu bilinmekteydi. Gericilerin gerçekte çekindiği şey eli silahlı öğrenciler değil, silahlı haydutların yapmayacağı bir şey olan seçimleri kazanmayı başarabilecek (Şili'deki Allende ve Arjantin'deki Peroncular gibi) kitle hareketleriydi. İtalya örneği, Avrupa'daki isyancıların en güçlüsü olan Kızıl Tugaylar'a rağmen, rutin politik işleyişin hemen hemen eskisi gibi devam edebileceğini göstermektedir. Anlaşılacağı üzere, yeni-isyancıların asıl başarıları, güç kullanmanın ve şiddetin genel düzeyinin birkaç çentik daha yukarı çekilmesini sağlamaktı. 1970'ler geride, eskiden demokratik olan Şili'de, amacı devrilme riskiyle karşı karşıya olmayan bir askeri rejimi korumak değil, yoksullara sinmeyi öğretmek ve politik muhalefet ile sendikalardan kurtulmuş bir serbest piyasa ekonomisini yerleştirmek olan işkence, cinayet ve terörün yaygınlaşmasını bırakmıştı. 1970'ler, Kolombiya ya da Meksika gibi doğal olarak kana susamış bir kültürün bulunmadığı, görece daha sakin bir ülke olan Brezilya'da, "toplum karşıtları"yla kaldırımlardaki sokak çocuklarını temizlemek amacıyla kan kusan polislerin oluşturduğu ölüm mangalarını miras bırakmıştı. 1970'ler, Batı'nın hemen her yerinde, hep aşağıdaki türden yazıları yazmış yazarlardan birinin sözleriyle özetleyebileceğim "isyanları zorla bastırma" öğretilerini miras bırakmıştı: "Hoşnutsuzluk her zaman vardır, ama direniş yalnızca liberal-demokratik bir rejime, ya da modası geçmiş, etkisiz bir otoriter sisteme karşı başarı şansı bulabilir."[6] Kısacası, 1970'lerin

6) Laqueur, *Guerrilla*, s. 377.

ahlâkı, barbarlığın uygarlıktan daha etkili olduğu yönündeydi. Bu, uygarlığın kısıtlamalarını sürekli olarak zayıflatmıştır.

Son olarak şimdi yaşadığımız döneme gelelim. Din savaşlarının, arkalarında kamusal barbarlığın bir alt-katmanını bırakmış olsalar da, yirminci yüzyıla özgü biçimleriyle artık sona erdiği düşünülebilir. Kendimizi eski anlamıyla din savaşlarına geri dönerken bulabiliriz, fakat şimdi uygarlığın gerilemesinin başka bir örneği olan bu durumu bir kenara bırakalım. Milliyetçi çatışmalar ile iç savaşların yol açtığı bugünkü çalkantılar ideolojik bir fenomen sayılmayacağı gibi, komünizmin ya da Batı evrenselciliğinin (ya da kimlik politikası militanlarının kendi işlerine yarayan jargonlarıyla isimlendirilen akımların) uzun zamandır bastırdığı öncelikli güçlerin yeniden boy göstermesi olarak kesinlikle görülemez. Bu, benim görüşümce, çifte bir çöküşe yanıttır: Başka bir söyleyişle, işlerlikli devletlerin (Hobbescu anarşiye sürüklenmeye karşı tetikte duran *her* etkili devletin) temsil ettiği politik düzenin çöküşü ile dünyanın büyük bölümündeki eski toplumsal ilişkilerin çerçevelerinin (Durkheimci *anomiye* karşı kendini kollayan *her* çerçevenin) yıkılmasına yanıttır.

Ben şimdiki iç savaşların dehşetinin bu çifte çöküşün bir sonucu olduğuna inanıyorum. Bu iç savaşlar, eski anılar Hersek ve Krajina dağlarındaki canlılığını koruyor olmasına rağmen, eski vahşet dönemlerine bir geri dönüş değildir. Komünist bir diktatörlüğün *force majeure*'ü, Bosna'daki toplulukların birbirlerinin boğazlarını kesmelerini önlememiştir. Oysa bu topluluklar barış içinde birarada yaşamayı başarmış, şehirlerdeki Yugoslav nüfusunu oluşturan kesimlerin en azından yüzde 50'si, Ulster veya ABD'nin ırkçı kesimleri gibi gerçekten ayrımcı toplumlarda akla bile getirilemeyecek ölçüde birbirleriyle evlenmişlerdir. Britanya devleti Ulster'den Yugoslav devletinin yaptığı gibi geri çekilmiş olsaydı, çeyrek yüzyıldaki 3.000 kadar kayıptan kesinlikle daha fazla ölü çıkardı. Dahası, Michael Ignatieff'in çok iyi sergilediği biçimiyle, bu savaştaki vahşetin aktörleri, büyük ölçüde "tehlikeli sınıflar"ın tipik çağdaş

suretleridir; yani, ergenlik ile evlilik yaşları arasındaki, artık yerleşik ya da fiili davranış kuralları ile sınırlarının hiçbirini tanımayan, maço kavgacıların egemen olduğu geleneksel bir toplumdaki yerleşik şiddet kurallarına bile uymayan köksüz genç erkeklerdir.

Dünya sistemimizin periferisindeki politik ve toplumsal düzenin bir patlamayla çöküşünü, gelişmiş toplumun anayurtlarındaki daha yavaş çöküşle bağlayan etken de kuşkusuz budur. İki bölgede de, eylemde onları yönlendirecek hiçbir toplumsal kılavuzları olmayan insanlar ağza bile alınamayacak, berbat şeyler yapmışlardır. Bayan Thatcher'ın mezara gömmek için büyük çaba harcadığı eski geleneksel İngiltere, gelenek ve göreneklerin müthiş gücüne dayanıyordu. Yol gösterici ilke "yapılması gereken" şey değil, yapılmış *olan* şey, deyiş uygun düşerse "yapılmış şey"di. Fakat biz artık "yapılmış şey"i bilmiyoruz, artık sadece "kişinin kendi şeyi" vardır.

Toplumsal ve politik çözülmenin bu koşullarında, doğal olarak uygarlıkta bir gerilemeyi, barbarlıkta da bir artışı beklemeliyiz. Yine de durumu kötüleştiren, gelecekte kesinlikle daha da kötüleştirecek olan asıl etken, Aydınlanma uygarlığının barbarlığa karşı dikmiş olduğu ve benim bu konuşmada ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığım savunma burçlarının birer birer yıkılmasıdır. En kötüsü de insanca davranmamaya alışmamızdır. Hoşgörülemez olan şeylere hoşgörüyle bakmayı öğrenmiş durumdayız.

Topyekün savaş ile soğuk savaş beynimizi barbarlığı benimsetecek derecede yıkamayı başardı. Daha da kötüsü: Bu savaşlar barbarlığı, para kazanmak gibi daha önemli konular karşısında önemsiz göstermeyi başardı. Bu konuşmamı, on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının son ilerlemelerinden birisinin, yani kimyasal ve biyolojik savaşın -fiili işlerlik kazanmış değerleri düşük olduğu için, özünde terör yaratmak amacıyla geliştirilmiş silahların- yasaklanmasının hikâyesiyle noktalamak istiyorum. Kimyasal ve biyolojik silahların Birinci Dünya Savaşı'ndan

sonra 1928'de yürürlüğe giren 1925 Cenevre Protokolü'ne göre yasaklanması konusunda fiilen evrensel bir görüş birliği vardı. Bu yasak, Etyopya hariç doğal olarak İkinci Dünya Savaşı'nda da geçerli kaldı. Fakat 1987'de, binlerce yurttaşını zehirli gaz bombalarıyla öldüren Saddam Hüseyin, bu anlaşmayı aşağılayarak ve kışkırtıcı bir hareketle çiğnedi. Peki, bunu kim protesto etti? Yalnızca eski "iyiliğin sahne ordusu" ve onların da hepsi değil. O zamanlar bu olayı protesto etmek için imza toplayan bizler bu durumu çok iyi biliyoruz. Niçin bu kadar az öfke vardı? Çünkü, kısmen, insanlık dışı silahlar kullanılmasına karşı çıkma düşüncesinden uzun süreden beri sessiz sedasız vazgeçilmişti. Bu ilke, böylesi silahları ilk kullanacak ülke olmamaya söz verme noktasına kadar gerilemişti, tabii karşı taraf kullanacak olursa...

1969'da Birleşmiş Milletler'de kimyasal savaşa karşı çıkan karar tasarısının görüşülmesi sırasında, ABD'nin başını çektiği kırkın üzerinde devlet bu konumu benimsemişti. Biyolojik savaşa muhalefet ise hâlâ daha güçlüydü. Biyolojik savaş araçları 1972'de kabul edilen bir anlaşma uyarınca tamamen imha edilecekti, ama bu anlaşma kimyasal silahları kapsamıyordu. Demek ki, zehirli gazın sessiz sedasız evcilleştiğini söyleyebiliriz. Yoksul ülkeler bu silahı nükleer silahlara karşı muhtemel bir koz olarak görüyorlardı. Ama ortada korkunç bir durum vardı. Üstelik -üzerine basa basa hatırlatmalıyım ki- Britanya hükümeti ile demokratik ve liberal dünyanın diğer hükümetleri, protesto etmek bir yana sessiz kalmayı tercih etmişler ve işadamlarını Saddam'a daha fazla silah (daha fazla yurttaşını zehirlemesini sağlayacak donanımlar dahil olmak üzere) satmaya teşvik ederken, bu konuda yurttaşlarına bilgi aktarmamak için de ellerinden geleni yapmışlardı. Saddam gerçekten desteklenmesi mümkün olmayan bir adım atana kadar bunlara karşı çıkılmadı. Tabii bu noktada Saddam'ın ne yapmış olduğunu hatırlatmam gerekmiyor: Saddam'ın tek hatası, ABD'nin hayati önem verdiği petrol sahalarına saldırmak olmuştu.

21
KİMLİK TARİHİ YETERLİ DEĞİLDİR

Bazı güncel ("postmodern") entellektüel modaların göreliğini konu alan bu makale tarihte özel bir konu olarak kaleme alınmış ve uzun zamandan beri Paris Institut pour l'Histoire du Temps Présent'ın direktörlüğünü yürüten dostum Profesör François Bédarida tarafından, "Evrensel Arayışı ile Kimlik Arayışı Arasındaki Tarihçi" başlığıyla Diogenes *(42/4, 1994) dergisi için yayına hazırlanmıştır.*

I

Tarihçinin kötü durumuyla ilgili bu tartışmaya somut bir deneyimle başlamak en iyi yol olabilir. Alman ordusunun birlikleri 1944 yazının başlarında, Apeninler'deki Gotik hattı denilen bölgede, ilerlemekte olan Müttefik kuvvetlere karşı daha iyi savunulabilir bir cephe oluşturmak üzere İtalya'da kuzeye doğru çekildiği sıralarda bir dizi katliama girişmiş ve bu saldırılarını yerel "haydutluk" (yani, partizan) faaliyetlerine karşı misilleme harekâtı olarak haklı göstermeye çalışmıştı. Elli yıl sonra, o köylerde hayatta kalan insanlar ile Direniş'in yerel tarihçilerinin

belleklerinde saklı kalan Arezzo eyaletindeki bu köy katliamlarından birisi. Almanların İkinci Dünya Savaşı'nda yaptıkları katliamların anısına uluslararası bir konferans düzenlemenin vesilesi olacaktı.

Söz konusu konferans, yalnızca Doğu ve Batı Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ve ABD'den gelen tarihçilerle sosyal bilimcileri değil, o bölgedeki katliamdan sağ kalanları, eski direnişçileri ve konuyla ilgili olan diğer tarafları da biraraya toplamıştı.

Civitella della Chiana'da 175 insanın karılarından ve çocuklarından koparılıp kurşuna dizildiği ve köylerinin yanan evlerine atıldığı o olaydan elli yıl sonra bile hiçbir konu bu kadar az "akademik" olabilirdi. Dolayısıyla bu konferansın olağanüstü gerginliğin ve huzursuzluğun hissedildiği bir atmosferde yapılması şaşırtıcı değildir. Politik açıdan, hatta varolma açısından acil olayların söz konusu olduğunun herkes farkındaydı. Konferansa katılmış olan hiçbir tarihçi, tarih ile şimdinin ilişkisi konusuna kafa yormamazlık edemezdi. Ne olursa olsun. İtalya daha birkaç hafta önce, 1943'ten sonraki faşistlerin de dahil edildiği ilk hükümetini seçmiş ve bu hükümeti, hem anti-komünizme, hem de 1943-1945 Direnişinin bir ulusal kurtuluş hareketi olmadığı, günümüzle ilgisi olmayan ve unutulması gereken, uzak geçmişteki bir olay olduğu önermesine adamıştı.

Herkes huzursuzdu. Direniş ve katliam günlerini yaşayanlar, her köylünün bildiği gibi, en iyi durumda konuşulmadan örtülen şeylerin yeniden su yüzüne çıkarılmasından huzursuzdular. Fakat, geçmişin çatışmalarını gömme doğrultusunda örtük bir anlaşma bulunsa bile, köydeki yaşam 1945'ten sonra "normal durum"a nasıl tekrar dönebilirdi? (Amerikalı bir tarihçi, Hırvat karışımın köyü olan Istria'da gözlemlediği buna benzer bir seçici suskunluğun mekanizmasını incelediği derinlikli bir makale yazmıştı.) Eski partizanlar, daha doğrusu Tuscania'nın kemikleşmiş solcu bölgesindeki kamuoyu, İtalya Cumhuriyeti'nin Hitler'e ve Mussolini'ye (onu "haklı olarak" kendi temelleri görüyorlardı) karşı verilmiş olan Direniş geleneğini resmen

reddettikleri günleri görmekten dolayı huzursuzdular. Gençler ile bu konferansa hazırlanırken köylülerle tekrar tekrar görüşmüş olan ve sanırım çoğu solcu sözlü tarihçiler de, en azından Katolik inançlarının güçlü olduğu bir köyde yaşayanların, katliamdan dolayı Almanlardan daha ziyade, partizanlara katılmış olan ve böylece kendi evleriyle yurtlarını sorumsuzca felakete sürükleyen gençlerini suçladıklarını görünce tam anlamıyla şoka uğramışlardı.

Diğer tarihçilerin de huzursuz olmak için kendilerine göre nedenleri vardı. Konferanstaki Alman tarihçilerin üstlerinde, 1944'te babalarının ya da büyükbabalarının yaptıkları veya yapamadıkları şeylerin hayaleti geziniyor olabilirdi. İtalyan olmayan tarihçilerin tamamı ve bazı İtalyan tarihçiler, bu konferansın onun anısına düzenlendiği katliamları hiç duymamışlardı (bu, tarihsel kalıntılar ile belleğin ne kadar keyfi olduğunu hatırlatan rahatsız edici bir göstergeydi). Bazı deneyimler daha geniş kapsamlı tarihsel belleğin bir parçası durumuna gelirken, bazı deneyimlerin unutulmasının nedeni ne olabilirdi? Rus katılımcılar, Nazilerin vahşeti üzerine bir toplantı düzenlenmesinin dikkatleri Stalin'in dehşetinden uzaklaştırmanın bir aracı olduğuna inandıklarını hiçbir şekilde gizlemiyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'nın tarihinde uzmanlaşmış kişiler ise, ulusal kökenleri ne olursa olsun, bu olaydan elli yıl sonra, o ilkbaharda bu masum insanların (ki öldürülenlerin sayısının Arezzo vilayetinin toplam nüfusunun yüzde 1'inden fazla olduğu söyleniyordu) katledilmesinin, bir kaç gün, en fazla birkaç hafta içinde o bölgeden çekilmeyi planlamakta olan bir Alman birliğine görece küçük çaplı bir zarar verilmesi karşısında ödetilen haklı bir bedel olup olmadığı sorunundan, sadece onu geçiştirerek kurtulamazlardı.

Bu konferansın konusu olan vahşeti tarafsız bir biçimde değerlendirmek imkansızdı. Doğru bir yaklaşımla konuşma konuları yerel mikro-tarihle sınırlı tutulmamış, soykırımın daha büyük vahşetlerini -ki bunlardan bazılarının önde gelen tarihçileri orada bulunuyordu- ve daha geniş bir problem olan, bu tür

şeylerin nasıl hatırlandığı ya da hatırlanabileceğini de ele alacak şekilde genişletilmişti. Yine de bir zamanlar yakılıp yıkılmış bir köyün yeniden inşa edilen meydanında, katliamdan sağ kalanlar ile ölenlerin çocuklarının 1944'teki o korkunç günle ilgili anılarını dinlerken, bizim tarihimizin onlarınkiyle bağdaşmamakla kalmadığını, aynı zamanda onların tarihi için bazı açılardan yıkıcı da olduğunu nasıl görmemezlikten gelebilirdik? Köyün başkanına o olaydan birkaç gün sonra Britanya ordusunun giriştiği katliamla ilgili araştırmanın metnini veren tarihçi ile onu alan başkan arasındaki ilişkinin niteliği neydi? Bu belge, bir kere, temel bir arşiv kaynağıydı; öbür yandan da, biz tarihçilerin kolaylıkla kısmen mitolojik sayıp fazla dikkate almamayı tercih ettiğimiz, köyün belleğinde yaşayan hikâycyi pekiştiren bir kanıttı. Yine de, belleklerde yaşayan bu anlatı Civitella della Chiana'da yaşayanları, Soykırım'ın tüm Yahûdilerin gözündeki anlamı kadar sarsıcı rol oynamış bir travmayla uzlaşmanın bir yoluydu. Kanıtlarla ve mantıkla sınanabilecek şeylerin evrensel düzeyde iletilmesi amacıyla tasarlanmış olan bizim tarihimizin, doğası gereği kendilerinden başka hiç kimseye ait olmayan bu köylülerin hatırladıklarıyla bir ilintisi var mıydı? Bunlar, toplantıya katılan hepimizin öğrendiği gibi, köylülerin on yıllardır kendilerine sakladıkları gerçeklerdi ve bizim paylaşmadığımız bir nezaketten dolayı, kendilerinin değil, komşularının geçmişi olduğu için, o köyün başına gelmiş bir katliamın ayrıntılarını kurcalamayı reddediyorlardı. Bizim tarihimiz onlarınkiyle karşılaştırılabilir miydi?

Kısacası, tarihte evrensellik ile kimlik arasındaki hesaplaşmayı, ayrıca tarihçilerin hem geçmişle hem de şimdiki zamanla yüzleşmelerini bundan daha iyi dramatize eden bir olay düşünülemezdi.

Bununla birlikte, bu karşılaşma, tarihçilerin gözünde evrenselliğin kimlikten daha baskın çıktığını da ortaya koyuyordu. Konferansa katılanlar içinden en azından bir tarihçi kendi şahsında bunların, yani evrensellik ile kimliğin ikisini de temsil

ediyordu. Konferansın düzenleyicisi, Almanlar babasını sürükleyip boğazlarken, annesiyle birlikte küçük bir çocuk olarak Civitella meydanına toplanan insanlar arasındaydı. Hâlâ köyünün parçasıydı, yazlarını eski aile evinde geçiriyordu. Gerek onun gerekse ondan sonra gelenlerin gözünde, katliamın, geride kalan biz katılımcıların kavrayamadığı anılar ve anlamlar taşıdığını ya da onun arşivde rastlayacağı belgeleri bile o deneyimi yaşamamış olan diğer araştırmacılardan daha farklı bir yorumla okuyacağını hiç kimse yadsıyamazdı. Fakat bir tarihçi olarak, köyün, kişisel olarak bu olaya tanık olmamış tarihçilerle tamamen aynı şekilde, yani bizim disiplinimizin kuralları ve kriterlerini uygulayarak kendisi için kurgulamış olduğu bir anlatıyla karşı karşıyaydı. Bu tarihçinin ve bizim, disiplinin evrensel düzeyde kabul edilmiş kriterlerini oluşturan standartlarımıza göre, köydeki anlatı başka kaynaklarla test edilmeliydi ve bu köyün belleğinin oluşması, onun kurumsallaşması ve elli yılda geçirdiği değişiklikler artık tarihin bir parçası durumuna gelmesine rağmen, bu standartlara vurulduğunda tarih sayılmıyordu. Bu, tarihsel araştırmalar için, uzlaşmaya çalıştıkları Haziran 1944'teki olaylarla aynı yöntemlere tabi olan bir konuydu. "Kimlik [Civitella kimliğinin] kültürü"nün yalnızca bu bakımdan tarihçilerin katliam tarihiyle bir ilintisi vardı. Onun dışındaki açılardan kimlik kültürü ile tarihçilerin tarihinin hiçbir ilintisi yoktu.

Özetle, tarihsel araştırma ile kuramsal tepkinin işin içine girebileceği sorunlarda, Civitella'nın kimlik problemlerini anlamlı ya da ilginç bulmayan araştırmacılar ile bu problemleri kendi varoluşu açısından merkezi önemde gören bir tarihçi arasında özde bir farklılık yoktu ve olamazdı. Konferansa katılan tüm tarihçiler, kendilerinden mutlaka böyle bir noktaya gelmeleri beklenmese de, Nazilerin işlediği gaddarlıklarla ilgili sorunların formüle edilmesi üzerine bir anlaşmaya varmayı umuyorlardı. Bu soruların yanıtlanmasının prosedürleri, bu soruların yanıtlanmasını sağlayacak muhtemel kanıtların niteliği ve yaşayanların gözünde eşsiz ve sözcüklerle anlatılamaz biçimde yer

etmiş olayların birbiriyle karşılaştırılabilmesi konusunda herkes görüş birliği içindeydi. Buna karşılık, kendilerinin -ya da birlikte yaşadıkları toplulukların- deneyimlerini bu tür prosedürlerle incelemeyi ya da bu testlerin sonuçlarını kabullenmeyi istemeyen kişiler, tarihçiler onların dürtüleri ile duygularına ne kadar saygı duyarlarsa duysunlar, tarih disiplininin dışında kalacaklardı. Aslında, konferansa katılan tarihçiler arasında, özle ilgili konularda etkileyici bir konsensüs görülüyor ve bu durum, olayları yaşayanlarda kalan değişik ve birbiriyle çatışan duyguların yarattığı kaosla çarpıcı bir karşıtlık oluşturuyordu.

II

Meslekten tarihçilerin problemi, kendi konularının önemli toplumsal ve politik işlevleri olmasıdır. Kuşkusuz bu işlevlerin içeriği de onların çalışmalarına bağlıdır (geçmişi su yüzüne çıkarıp kayda geçirmeyi tarihçilerden başka kim yapabilir?), ama aynı zamanda kendi mesleki standartlarıyla aralarında belli bir mesafe vardır. Bu ikilik bizim konumuzun özünü oluşturmaktadır. *Revue Historique*'in kurucuları, ilk sayılarının *Önsöz*'ünde, "Fransa'nın geçmişini incelemek -ki bizim esas ilgi alanımız da bu olacaktır- bugün ulusal önemde bir konudur. Bu sayede ülkemizin ihtiyaç duyduğu birliği ve morali yeniden sağlayabiliriz,"[1] diye yazdıkları zaman bu ikiliğin bilincindeydiler.

Kuşkusuz, onların hakikati aramaktan ziyade kendi uluslarına hizmet etmelerinin kaynağı, kendilerine güvenli, pozitivist anlayışlarından başka bir şeyle ilgili olamazdı. Buna rağmen, tarihçilerin ürettiği metalara ihtiyacı olan ve kullanan, bu metaların en kalabalık ve politik açıdan belirleyici pazarını oluşturan akademisyen-olmayan kişiler, "tam anlamıyla bilimsel prosedürler" ile *Revue Historique*'in kurucularının merkezi bir yere oturttuğu "retoriğe dayalı kurgular" arasındaki keskin ayrımdan

1) G. Monod ve G. Fagniez, "Avant-propos", *Revue Historique* 1/1 (1876), s. 4.

hiçbir şekilde rahatsız olmazlar. Bu insanların "iyi tarih" kriterleri, "bizim açımızdan ["bizim ülkemiz", "bizim davamız", ya da basitçe "bizim duygusal tatminimiz" için] iyi olan tarih"tir. Bu durumdan hoşlansınlar hoşlanmasınlar, profesyonel tarihçiler, tarihçi olmayan insanların kullandıkları ya da yanlış kullandıkları hammaddeler üretirler.

Tarihin çağdaş politikayla kopmaz biçimde bağlı olması (Fransız Devrimi'yle ilgili tarih yazımının kanıtlamaya devam ettiği gibi) bugün herhalde ciddi bir güçlük çıkarmaz. çünkü, en azından entellektüel özgürlüğün bulunduğu ülkelerde, tarihçilerin tartışmaları disiplinin kendi kuralları içerisinde yürütülmektedir. Bunun dışında, profesyonel tarihçiler arasında ideolojiyle en yüklü tartışmaların birçoğu da, tarihçi olmayanların az şey bildiği ve fazla üzerinde durmadığı konularla ilgilidir. Bununla birlikte, tüm insanlar, kollektif yapılar ve kurumlar bir geçmişe ihtiyaç duyar, fakat bu da ancak sınırlı örneklerde, gerçekten tarihsel araştırmalarla su yüzüne çıkarılmış bir geçmiş olur. Kendini tarih kılığına girmiş mitlerle geçmişe demirleyen bir kimlik kültürünün standart örneği milliyetçiliktir. Ernest Renan milliyetçilik konusunda yüz yılı aşkın bir süre önce bile şu gözlemde bulunmuştur: "Tarihi unutmak, hatta çarpıtmak, bir ulusun oluşumunun asli faktörlerindendir; bu yüzden tarihsel incelemelerin ilerleme kaydetmesi milliyetler açısından genellikle tehlikelidir." Çünkü uluslar, çok uzun bir süreden beri varolduklarını iddia eden, oysa tarihsel bakımdan yeni olan varlıklardır. Dolayısıyla, bir ulusun kendi tarihinin milliyetçi versiyonu da, kaçınılmaz bir şekilde, anakronizmden, bazı şeylerin atlanmasından, olayların bağlamlarından koparılmasından ve aşırı örneklerde de yalanlardan oluşacaktır. Bu tablo, daha az bir ölçüde, eski olsun yeni olsun kimlik tarihinin her biçimi için de geçerlidir.

Akademik dönem öncesi geçmişte, saf tarihsel icatları (Bohemya'da görülen, sahte tarihsel elyazmaları çıkarılması; James Macpherson'un "Ossian"ı gibi antik döneme ait, şanlı şerefli bir

İskoç ulusal destanının yazılması; Galler'deki gibi, antik Bardritüellerini temsil ettiği iddia edilen, tamamen uydurulmuş tiyatroların yaratılması) önleyecek çok az şey vardı. (Galler'deki o ritüeller, bu küçük ülkede her yıl düzenlenen kültür festivali olan Ulusal Eisteddfod'ın havasını oluşturmaktadır.) Bu tür icatların, geniş ve yerleşik bir bilim topluluğuyla test edilmesi artık mümkün değildir. Zaten ilk tarihsel araştırmaların çoğu da, bu tür icatları çürütülmesi ile o icatlar üzerinde kurulan mitlerin bozulmasından meydana gelmektedir. Büyük İngiliz Orta Çağcı J. Horace Round, kendi ününü, kökenlerinin Norman istilacılarına dayandığı iddialarının düzmece olduğunu gösterdiği Britanyalı soylu ailelerin soyağaçlarını didik didik ettiği çalışmalarına borçluydu. Bu testler mutlaka salt tarihsel boyutta olmak durumunda da değildi. Orta Çağ'daki haç merkezlerinin kaderini belirleyen bir kutsal kalıntı olan ve Hz. İsa'nın olduğu ileri sürülen "Torino kefeni", tabi tutulması gerektiği karbon-B tarihleme testinden geçmezdi.

Buna rağmen, kurgu olarak tarih, "Aydınlanma'nın rasyonalite projesiyle ilgili kuşkuların büyümesi"[2] diyebileceğimiz beklenmedik bir çevreden akademik bir takviye almıştır. Belirsiz bir terim olan "postmodernizm"le adlandırılan (en azından Anglo-Sakson akademik dünyasında) moda, tarihçiler arasında. ABD'de bile edebiyat ve kültür kuramcıları ile sosyal antropologlar arasında olduğu kadar taraftar toplayamamıştır ne yazık ki, fakat bu akımın, olgu ile kurgu, nesnel gerçeklik ile kavramsal söylem arasındaki ayrıma kuşku düşüren tartışmalı bir sorunla ilintili olduğu da bellidir. Bu akım büyük ölçüde rölativisttir. Doğru olan şey ile benim doğru olduğunu düşündüğüm şey arasında belirgin bir ayrım yoksa, benim kendi gerçeklik kurgum sizinki ya da başkalarınınki kadar geçerlidir, zira "söylem, bu dünyanın aynası değil, oluşturucusudur."[3] Yine aynı yazardan

2) Michael Smith, "Postmodernism, Urban Ethnography, and the New Social Space of Ethnic Identity", *Theory and Society* 21 (Ağustos 1992), s. 493.
3) Stephen A. Tyler, *The Unspeakable* (Madison, 1987), s. 171.

aktaracak olursak, etnografinin amacı -sanırım diğer toplumsal ve tarihsel araştırmaların amacı kadar-, işbirliğiyle geliştirilen bir metin üretmektir; bu metinde ne konu, ne yazar, ne okur, ne de başka bir kimse tek başına "özetleyici aşkınlık" hakkına sahip olduğunu iddia edebilir.[4] Eğer, "edebi söylemde olduğu gibi tarihsel söylemde de, hatta belki de betimleyici dil bile betimlediği şeyi *oluşturuyorsa*",[5] o zaman, mümkün olanlar içindeki hiçbir anlatıya ayrıcalıklı gözüyle bakılamaz. Bu görüşlerin, özellikle kendilerinin, üstünlük kavgasına giriştikleri bir grubun (diyelim, Batı eğitimi almış orta sınıftan beyaz heteroseksüel erkeklerin) hegemonik kültürüyle marjinalleşen kollektifleri ya da ortamları temsil ettiklerini düşünen kişilere cazip görünmesi tesadüfi değildir. Ama yanlıştır.

Bu konuları kapsayan kuramsal tartışmalara dalmadan, kendi disiplinlerinin temelini (kanıtların üstünlüğünü) savunmanın tarihçilerin gözünde asli bir önem taşıdığını belirtmek istiyorum. Tarihçilerin metinleri kurguysa (ki bir anlamıyla, edebi kompozisyonlar olarak öyledir), bu kurguların hammaddesi de doğrulanabilir olgulardır. Nazilerin gaz odalarının varolup olmadığı kanıtlarla saptanabilir. Bu çok açık biçimde saptanmış bir olgu olduğu için, gaz odalarının varlığını reddedenler, nasıl bir anlatı tekniği uyguluyor olurlarsa olsunlar, aslında tarih yazıyor olmazlar. Bir romanın konusu Napoléon'un St. Helena adasından dönüşü olacaksa, bu edebiyat olabilir, ama tarih olamaz. Tarih bir tahayyül etme sanatı olsa bile, *bulunmuş nesneleri* icat etmeyen, onları düzenleyen bir tahayyül sanatıdır. Gerçi tarihçi olmayan insanlar, özellikle de tarihsel malzemeleri kendi amaçları doğrultusunda kullananlar, aradaki bu ince ayrımı vurgulamayı bilgiçlik taslamak ve önemsiz bir çaba olarak görebilirler. Kocasını Kral Duncan'ı öldürmeye kışkırtan bir

4) Stephen A. Tyler, "Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document", der: James Clifford ve George Marcus, *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (New York, 1986), s. 126, 129.
5) Smith, "Postmodernism", s. 499.

Lady Macbeth'le ya da Macbeth'in İskoçya kralı olacağını (ki 1040-1057 yıllarında gerçekten de olmuştur) önceden gören büyücülerle ilgili tarihsel belgelerin olmaması, tiyatro izleyicilerinin gözünde herhangi bir anlam taşıyabilir mi? Batı Afrika'daki sömürge sonrası devletlerin (Pan-Afrikalı) kurucularının, kendi ülkelerine, modern Gana ya da Mali'nin topraklarıyla hiçbir açık bağı bulunmayan Orta Çağ'daki Afrika imparatorlarının isimlerini vermeleri onlar için herhangi bir önem taşıyabilir mi? Sahra'nın altındaki Afrikalılara, ömürleri sömürgecilik altında geçen kuşaklardan sonra, Accra'nın hinterlandında kesinlikle olmasa bile, kıtalarının bir yerlerinde bağımsız ve güçlü devletlerin oluşturduğu bir gelenek bulunduğunu hatırlatmak daha önemli değil miydi?

Gerçekten, tarihçilerin, yine *Revue Historique*'in ilk sayısındaki sözleri aktarırsak, "her açıklamanın kanıtlar, referans kaynakları ve alıntılarla birlikte yapıldığı, tam anlamıyla bilimsel prosedürler"de[6] ısrar etmeleri, bazen, özellikle de artık, kesin, pozitivist bir bilimsel hakikat bulunma olasılığına duyulan inancın bir parçasını oluşturmadığına göre, bilgiççe ve önemsiz bir tavır gibi gelmektedir. Buna rağmen, kanıtların üstünlüğünü tarihsel araştırmacılar kadar kuvvetle ve genellikle aynı tarzda vurgulayan mahkeme prosedürleri, tarihsel olgu ile yalan arasındaki farklılığın ideolojik olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü bu farklılık, gündelik yaşamın pek çok pratik yönü açısından, bazen hayatta kalıp kalmamak, bazen de para kazanıp kazanmamak buna bağlı olduğu için belirleyici bir öneme sahiptir. Masum bir insan cinayetle yargılandığı ve suçsuzluğunu kanıtlamak istediğinde, ona gerekli olan şey "postmodern" kuramcının teknikleri değil, modası geçmiş görülen tarihçinin teknikleridir.

Dahası, politik ya da ideolojik iddiaların tarihsel açıdan doğrulanabilirliği de, eğer bu tür iddiaların asıl temelini tarihsilik oluşturuyorsa, hayati bir önem taşıyabilir. Bu saptama,

6) Monod ve Fagniez, "Avant-propos", s. 2.

devletlerin ya da toplulukların -genellikle tarihsel bir temele dayandırdıkları- toprak talepleri için de geçerlidir. Birlikçi Hindu Partisi BJP'nin Hindistan'da [1992'de] büyük çaplı katliamlara yol açan anti-Müslüman kampanyası tarihsel gerekçelerle meşru gösterilmeye çalışılmıştı. Ayodhya şehrinin kutsal Rama'nın doğum yeri olduğu iddia ediliyordu. Bu nedenle, güya Moğol fatihi Babür Han'ın Hindular için kutsal olan bir yerde cami yaptırması Müslümanların Hindu dinine yönelttiği bir hakareti ve tarihsel düşmanlığı yansıtmaktaydı; bunun için Babür Hân'ın yaptırdığı cami yıkılmalı ve yerine bir Hindu tapınağı yapılmalıydı. (Nitekim o cami, 1992'de BJP'nin bu amaçla kışkırttığı fanatik Hindu kalabalıklarının saldırısıyla yerle bir edilecekti.) BJP'nin liderlerinin "böyle sorunlar mahkeme kararlarıyla çözülemez" diye açıklamalarda bulunmaları şaşırtıcı değildi, zira iddialarının tarihsel bir dayanağının olmadığını kendileri de biliyorlardı. Hint tarihçileri ise, on dokuzuncu yüzyıldan önce hiç kimsenin Ayodhya'yı Rama'nın doğum yeri olarak görmediğini, Moğol imparatorların camiyle hiçbir bağlarının olmadığını ortaya koymayı başarırken, yasal kayıtlar da Hinduların o yerdeki iddialarının tartışmalı olduğunu gösteriyordu. Aslında dinsel topluluklar arasındaki gerilim fiilen yakın zamanlara ait bir olguydu. Bu gerilim, 1949'da, Hindistan'ın bölünmesi ile Pakistan'ın kurulmasının akabinde, camide "mucizevi görüntüler"e rastlandığı şeklinde haberler uydurulmasıyla fitili ateşlenen bir zaman bombası gibiydi.[7]

Kanıtların üstünlüğünde ve doğrulanabilir tarihsel olgu ile kurgu arasındaki ayrımın merkezi bir önem taşıdığında ısrar etmek, tarihçinin sorumluluğunu göstermesinin yollarından birisidir sadece. Ancak günümüzde tarihsel uydurmalar eskisi gibi yapılmadığından, belki de artık en önemlisi sayılamaz. Bugünün arzularını geçmişe taşımak ya da teknik terimiyle anakronizme düşmek, Benedict Anderson'ın "hayali cemaatler" diye

7) Romila Thapar, "The Politics of Religious Communities", *Seminar* 365 (Ocak 1990), s. 27-32.

adlandırdığı[8] oluşumların, yani kesinlikle sadece ulusal bir içerik taşımayan kollektif yapıların ihtiyaçlarını karşılayan bir tarih yaratmanın en yaygın ve elverişli tekniğidir.

Tarih kılığına sokulmuş olan politik ya da toplumsal mitlerin yıkılması, uzun süreden beri tarihçinin -kendisinin sempati duyduğu görüşlerden bağımsız olarak- mesleki görevleri arasında yer almaktadır. Britanyalı tarihçiler, umarım, Britanya'nın özgürlüğüne herkes kadar bağlıdırlar, fakat bu onları kendi mitolojilerini eleştirmekten alıkoymaz. Okula giden her Britanyalı çocuğa Magna Carta'nın Britanya'nın özgürlüklerinin temeli olduğu öğretilir. ne var ki McKechnie'nin 1914'teki monografının yazılışından sonra, Britanya tarihi okuyan her üniversite öğrencisi, baronların 1215'te Kral John'dan zorla kopardıkları bu belgeyle (Britanya'nın politik yaşamının daha sonraki zamanlarında böyle bir söylem egemen olmuşsa da) parlamentonun üstünlüğünün ve özgür doğmuş İngilizlerin eşit haklara sahip olduğunun ilan edilmesinin amaçlanmadığını öğrenmek zorunda kalmışlardır. Bugün tarihçilerin kamusal sorumluluklarını gösterebilmelerinin başlıca yolu, herhalde tarihsel anakronizme kuşkucu bir eleştirellikle yaklaşmaktır. Tarihçilerin (özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ya da yeniden kurulan çeşitli ülkelerde) günümüzdeki en önemli kamusal rolleri, zanaatlarını "milliyet için" (ve tüm diğer kollektif kimlik ideolojileri için) "bir tehlike" oluşturacak şekilde pratiğe geçirmektir.

Uluslararası çatışmaların (her zaman patlayıcı bir madde gibi olan Makedonya sorununun günümüzdeki aşamasında görüldüğü gibi) tarihsel argümanlar üzerinde döndüğü durumlarda dramatik biçimde görülmektedir bu rol. Dört ülkeyi ve Avrupa Birliği'ni işin içine sokan ve yeniden bir Balkan Savaşı başlatabilecek nitelikte olan bu yangın yeriyle ilgili her şey tarihseldir. Çatışma halindeki başlıca tarafların damgalarını vurdukları

8) Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (gözden geçirilmiş basım, Londra, 1991).

görünüşteki tarihin kökeni antik çağlara dayanır, çünkü Makedonya da (bu ismi başka bir devletin kullanmasına bile izin vermeyen) Yunanistan da Büyük İskender'in mirasına sahip çıkmaya çalışmaktadırlar. Oysa gerçek tarih göreceli olarak çağımıza özgüdür, çünkü Yunanistan ile komşuları arasındaki asıl tartışma, Makedonya'nın 1912 Balkan savaşlarından sonra Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu devletlerin hepsi de daha önceki zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Yunanlılar bu paylaşımda daha fazla yer almıştır. Daha sonra ortaya çıkan devletlerden hangisinin, 1913'ten önceki Makedonya'nın tanımlanmamış (Osmanlı İmparatorluğu bu adı kullanmıyordu) ama geniş topraklarının ne kadarında hak talep edecekleri, çoğunlukla etnografik ve dilbilimsel alan olmak üzere akademik araştırmalarda her zaman tartışma konusu olmuştur. Şimdilerde sesi en çok çıkan Yunanlıların savı, etnik ve dilbilimsel argümanlar Slavların ve belki de Arnavutların iddialarını haklı çıkarmaya daha yakın olduğu için, büyük ölçüde anakronistik tarihe dayanmaktadır. Ve bu sav, Fransa'nın, Julius Caesar'ın Galya'yı fethetmiş olması nedeniyle İtalya üzerinde hak iddia etmesinden daha inandırıcı değildir. Bu noktaya parmak basan bir tarihçinin, Üsküp'teki popülerliğinin Atina'daki izlenimine göre daha fazla olacağından kuşku duyulamamasına rağmen, mutlaka Yunanlılara karşı önyargılı veya Sırplardan yana olması gerekmez. Aynı tarihçi, (parçalanmamış) Makedonya'nın en büyük şehri Salonica'nın nüfusunun çoğunluğunun Yunanlı ya da Slav sınıfına sokulamayacağını, hemen hemen kesinlikle Müslüman ve Yahudi olduğuna da işaret ettiğinde, bu üç ülkenin milliyetçi fanatikleri tarafından aynı derecede düşman görüleceği de tartışılmaz bir gerçektir.

Yine de bu tür savlar, tarihçilerin "mit yıkıcı" işlevinin sınırlılığını da açığa çıkarmaktadır. Birincisi, tarihçilerin bu doğrultudaki eleştirileri negatif bir güce sahiptir. Karl Popper bize, yanlışlama testinin bir kuramı savunulamaz hale getirebileceğini,

ama kendi başına onun yerine daha iyi bir kuramı da koyamayacağını öğretmişti. İkincisi, bir miti yanlışlığı gösterilebilen önermelere dayandığı ölçüde yıkabiliriz. Tarihsel, özellikle de milliyetçi tarihsel mitlerin önermelerinin ancak birkaç tanesinin bu şekilde çürütülebilmesi onun doğasından gelmektedir. Masada kuşatması sırasında yerleşmiş olan İsrail'in ulusal töreni, İsrailli okul çocuklarının ve ülkeyi ziyarete gelen yabancıların öğrendikleri yurtsever destanın tarihsel açıdan doğrulanabilir bir hakikatine dayanmaz ve bu yüzden Roma Filistini tarihinde uzmanlaşmış olan tarihçilerin haklı kuşkularından da ciddi biçimde etkilenmez. Kaldı ki, böyle bir testin yapılabileceği yerlerde bile, kanıtlar bulunmadığı, eksik olduğu, birbiriyle çeliştiği ya da koşullara bağlı olduğu zaman, son derece mantık dışı bir önermenin dahi inandırıcı biçimde çürütülemeyeceğini söyleyebiliriz. Eldeki kanıtlar, Nazilerin Yahudilere yönelik bir soykırıma giriştiğini, bunu reddedenlere karşı kesin bir şekilde gösterebilirler; ama Hitler'in "Kesin Çözüm" istediğinden hiçbir ciddi tarihçinin kuşku duyması söz konusu olmasa bile, onun bu doğrultuda kesin emirler verdiğini kanıtlayamazlar. Hitler'in nasıl hareket ettiği göz önüne getirildiğinde bu içerikte özel bir yazılı emir çıkarmış olması ihtimal dışıdır ve zaten bunu doğrulayan hiçbir belge de bulunabilmiş değildir. Dolayısıyla, M. Faurisson'ın tezlerini benimsememek zor olmadığı halde, geliştirilmiş bir argüman olmadan David Irving'in savını reddetmemiz mümkün değildir.

Tarihçilerin mitleri yıkma işlevinin önündeki üçüncü sınırlama daha da açıktır. Tarihçiler, kısa vadede, tarihsel mitlere inanmayı seçen insanların karşısında güçsüz durumdadırlar (özellikle politik iktidarı ellerinde tutuyorlarsa, çünkü pek çok ülke ile yeni kurulan devletlerde, iktidarda olmak, tarihsel bilgi aktarmanın hâlâ en önemli kanalı olan okullar üzerinde denetim kurmayı gerektirmektedir). Tarihin -esas olarak ulusal tarihin- bilinen tüm devlet eğitimi sistemlerinde önemli bir yer işgal ettiğini de hiçbir zaman unutmayalım. Hint tarihçilerinin Hindu fanatizminin dayandığı tarihsel mitlere

yönelik eleştirileri akademik meslektaşlarının gözünde inandırıcı olabilir, ama BJP'nin ateşli taraftarlarının gözünde hiçbir inandırıcılığı yoktur. Kendi devletlerinin tarihine milliyetçi bir efsanenin zorla sokulmasına karşı koyan Hırvat ve Sırp tarihçilerin de, tarihsel eleştirilere karşı bağışıklığı bulunan milliyetçi ideolojinin harekete geçirdiği Hırvat ve Sırp diasporalarının milliyetçilerinden daha fazla etkili olmaları pek mümkün görünmemektedir.

III

Bu sınırlamalar tarihçinin kamusal sorumluluğunu azaltmaz. Çünkü tarihçiler, öncelikle ve yukarıda işaret edildiği gibi, bir meslek olarak, propaganda ve mitolojiye dönüştürülen hammaddenin başlıca üreticileri konumundadırlar. Biz bu konumumuzun farkında olmak zorundayız. Özellikle geçmişi muhafaza etmenin alternatif yollarının (sözlü gelenek, aile belleği, modern toplumlarda giderek çözülmesine tanık olduğumuz kuşaklar arası iletişimin etkililiğine bağlı olan her şey) ortadan kalkmakta olduğu bir zamanda çok daha önemli bir sorumluluktur bu. Ne olursa olsun, ulusal ya da başka nitelikteki geniş kollektif yapıların tarihinin dayanağı halkın belleği değil: tarihçilerin, vakanüvislerin ya da antikacıların geçmiş hakkında doğrudan ya da okul kitapları aracılığıyla aktardıkları şeyler, öğretmenlerin bu okul kitaplarıyla öğrencilerine öğrettikleri bilgiler, romancılar, film yapımcıları veya televizyon ve video programcılarının kendi malzemelerini dönüştürme yöntemleridir. Shakespeare'in *Hamlet*'i bile, çeşitli derecelerle, bir tarihçinin, Danimarkalı vakanüvis Saxo Grammaticus'un çalışmasından çıkarılmıştır. Tarihçilerin bu noktayı sürekli akıllarında tutmaları gerektiği oldukça temel bir önermedir. Bizim tarlalarımıza ektiğimiz ürünler sonunda halkın afyonunun değişik bir türü olarak karşımıza çıkabilir.

Tarih yazımının güncel ideoloji ve politikadan ayrılamamasının (Croce'nin dediği gibi, tüm tarih çağdaş tarihtir), tarihin yanlış kullanılmasının kapısını açtığı kuşkusuz doğrudur. Tarihçiler, objektif gözlemciler ve analizciler olarak kendi konularının dışında değillerdir ve kalamazlar. Hepimiz, eski metinlerin derlenmesi gibi güncel tutkulardan çok uzak bir şey üzerinde çalıştığımızda dahi, kendi zamanımızın ve mekânımızın varsayımlarıyla hareket eden insanlarız. *Revue Historique*'in kurucusu gibi pek çoğumuz da, halkımız ya da davamızın işine yarayabilecek eserler ortaya koyduğumuz için mutluyuz. Bulgularımızı bir davaya en uygun olacak şekilde yorumlamak elbette hepimize daha cazip gelecektir. Aynı şekilde, davamıza olumsuz yansımaları olabilecek konulara dalmaktan kaçınmayı da uygun görebiliriz. Komünizme düşman olan tarihçilerin SSCB'deki zorunlu çalışmayı araştırmaya, ona sempati duyan tarihçilerden daha yatkın olmaları şaşırtıcı değildir. Bilimsel vicdanımızla pek bağdaştıramasak da, keşfetmiş olabileceğimiz bazı olumsuz kanıtlar konusunda suskun kalmayı da tercih edebiliriz. Ne de olsa, doğruların gizlenmesini yanlışların savunulmasından ayıran kalın bir çizgi yoktur. Bizim tarihçi olmaktan vazgeçmeden yapamayacağımız şey, mesleğimizin kriterlerine bağlı kalmamaktır. Doğru olmadığını kanıtlayabileceğimiz iddiada bulunamayız. Bu noktada, kendi söylemleri bu tür kısıtlamalar altında olmayan disiplinlerden kaçınılmaz biçimde farklıyız.

Yine de başlıca tehlike, bazı anayasal devletlerde dahi gerçek-olmayan iddiaların politik baskılarla ve otoriteyle desteklenebileceği doğru olsa da, özgür bir bilimsel ortamda çalışan başka tarihçilerin eleştirileri karşısında kolaylıkla ayakta duramayacak bir şey olan yalan söylemenin cazip görülmesinde değildir. Başlıca tehlike, insanlığın bir bölümünün tarihini (tarihçinin kendi tarihinin, doğduğu yer ya da seçtiği ülkenin tarihinin) onun daha geniş bağlamından koparmanın cazip görülmesindedir.

Bu doğrultuda yoğun iç ve dış baskılar yapılıyor olabilir. Tutkularımız ve ilgilerimiz bizi bu yöne götürebilir. Örneğin her Yahudi, hangi meslekte olursa olsun, tehdit altında olduğumuz yüzyıllarda bizim azınlık topluluğumuzun üyelerinin daha geniş dünyaya çıktıkları her seferinde yüz yüze geldikleri şu sorunun gücünü içgüdüsel bir şekilde kabul etmektedir: "Bu [söz konusu olan her ne ise] Yahudiler için iyi mi? Bu Yahudiler için kötü mü?" Ayrımcılığın ya da zulmün gündemde olduğu zamanlarda, özel ve kamusal davranışlarımız için bu sorular iyi (mutlaka en iyisi olmasa bile) bir kılavuz; dağılmış bir halk için her düzeyde yararlı bir strateji işlevi görmekteydi. Oysa bu sorular, bir Yahudi tarihçiye -kendi halkının tarihini yazıyor olsa da- herhangi bir şekilde yol gösteremez ve göstermemelidir. Tarihçiler, ne kadar mikrokozmik bir olaya eğilirlerse eğilsinler, evrensel yönleri aramalıdırlar. Bunun nedeni, pek çoğumuzun bağlılığını koruduğu bir ideale sadık kalmak zorunda olmaları değil, bunun, insanlık tarihini (insanlığın özel bir kesiminin tarihi dahil olmak üzere) anlamanın zorunlu koşulu olmasıdır. Zira insanların oluşturdukları bütün topluluklar kendiliğinden daha geniş ve daha karmaşık bir dünyanın parçasıdırlar ve geçmişte de öyle olmuştur. *Yalnızca* Yahudileri (*yalnızca* Afrikalı-Amerikalıları, Yunanlıları, kadınları, proleterleri ya da homoseksüelleri) gözeten bir tarih, böyle bir uğraş içine girenlere rahatlatıcı gelse dahi, iyi tarih olamaz.

Ne yazık ki, bin yılımızın sonunda dünyanın büyük kısmındaki durumun gösterdiği gibi, kötü tarih zararsız tarih değildir. Kötü tarih tehlikelidir. Masum görünüşlü klavyelerin tuşlarıyla verilen hükümler pekâlâ ölüm cezaları olabilir.

22
KOMÜNİST MANİFESTO'YA GİRİŞ

Karl Marx ile Friedrich Engels 1847 ilkbaharında Doğrular Ligi (Bund der Gerechten) denilen örgüte katılmayı kabul etmişlerdi. Bu örgüt, çoğunluğu terzi ve dülger olan Alman ustaların Fransız devriminin etkisiyle 1830'larda Paris'te kurdukları ve esas olarak göçmen zanaatkâr radikallerden oluşan devrimci bir gizli dernek olan eski Sürgünler Ligi'nden (Bund der Geächteten) çıkmıştı. Marx ve Engels'in "eleştirel komünizm"ini benimseyen Lig, politik belgesi olarak Marx ile Engels'in taslağını hazırladıkları bir Manifesto yayınlamayı, ayrıca örgütlenmesini onların istedikleri şekilde modernleştirmeyi önermişti. Gerçekten de 1847 yazında bu şekilde örgütlenmişler, adlarını Komünistler Ligi (Bund der Kommunisten) olarak değiştirmişler ve

"burjuvazinin devrilmesi, proletarya yönetiminin kurulması, sınıf çelişkisine temellenen (Klassengegensätzen) eski toplumun kaldırılması ve sınıfsız ya da özel mülkiyetsiz yeni bir toplumun kurulması" amacını benimsemişlerdi. Lig'in Kasım-Aralık 1847'de yine Londra'da toplanan ikinci kongresi de bu hedefleri ve yeni tüzüğü resmi olarak kabul etmiş ve Marx ile Engels'i, Lig'in amaçlarıyla politikalarını açıklayan yeni Manifesto'nun taslağını hazırlamaya davet etmişti.

Manifesto'nun taslaklarını Marx ile Engels birlikte hazırlamış olsa ve belge açıkça ikisinin ortak görüşlerini temsil etse de, nihai metin hemen hemen kesin olarak Marx tarafından kaleme alınmıştı (yalnız yönetimin bunun için sıkı bir uyarı yapması gerekmişti, çünkü belli bir tarihe kadar yetiştirmek zorunda olmanın doğurduğu baskı Marx'ı kendi bölümlerini tamamlamakta bir hayli zorluyordu). İlk taslakların fiilen olmaması da bu metnin hızlı biçimde yazıldığını düşündürebilir.[1] Sonuçta ortaya çıkan 23 sayfalık, *Komünist Parti Manifestosu* başlığını taşıyan (daha genel olarak da 1872'den beri *Komünist Manifesto* diye bilinen) belge "Şubat 1848'de yayınlanmış", Londra'da Liverpool Street, 46 numaralı adreste bulunan İşçi Eğitim Birliği'nin (1914'e kadar varlığını sürdüren Communistischer Arbeiterbildungsverein ismiyle daha iyi bilinmektedir) ofisinde basılmıştı.

1998'de ise biz, şimdiye kadar, Fransız Devrimi'nin *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*'nden sonraki herhalde kesin biçimde en etkili tek metin diye adlandırabileceğimiz bu küçük kitapçığın yayınlanmasının yüz ellinci yıldönümünü kutluyoruz. Bu kitapçık çok iyi bir tesadüfle, Paris'ten Avrupa kıtasına bir orman ateşi gibi yayılan 1848 devrimlerinin patlak vermesinden ancak bir-iki hafta önce sokaklarda dağıtılmıştı. *Manifesto*'nun ufku kesinlikle uluslararası ölçekte olmasına rağmen (ilk baskıda

1) Bu materyallerin yalnızca iki parçası bulunmuştur: III. Bölüm'ün bir planı ile bir taslak sayfası. Karl Marx - Friedrich Engels, *Collected Works*, Cilt 6, s. 576-577.

bu metnin -umutlu ama yanlış bir beklentiyle- çok geçmeden İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Flemenkçe ve Danimarkaca olarak da yayınlanacağı belirtilmişti), ilk etkisi sadece Almanca okuyan insanlarla sınırlı kalmıştı. Komünistler Ligi ne kadar küçük bir örgüt olsa da, Alman devriminde kesinlikle önemsiz bir rol oynamamış, özellikle Karl Marx'ın editörlüğünü yaptığı *Neue Rheinische Zeitung* adlı gazeteyle (1848-1849) etkili olmuştu. *Manifesto*'nun ilk baskısı birkaç ay içerisinde üç defa yeniden basılmış, *Deutsche Londoner Zeitung*'da dizi halinde yayınlanmış, Nisan ya da Mayıs 1848'de otuz sayfa olarak yeniden düzenlenip elden geçirilmiş, ama 1848 devrimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine gözden düşmüştü. Marx, 1849'da ömrünün sonuna kadar devam edecek sürgünlüğü için yerleştiği İngiltere'de Londra'da çıkardığı ve fazla okuru olmayan *Neue Rheinische Zeitung, politisch-ökonomische Revue* adlı dergisinin son sayısında (Kasım 1850) *Manifesto*'nun III. bölümünün yeni bir baskısını yapmayı bile zorlukla düşünecekti.

Manifesto'nun parlak geleceğini, 1850'li ve 1860'lı yıllarda hiç kimse önceden tahmin edemezdi. 1864'te Londra'da, orada yaşayan göçmen bir Alman matbaacı tarafından küçük bir yeni basımı yapılırken, başka bir küçük basımı da 1866'da Berlin'de yapılmıştı. Böylece Almanya'da ilk defa yayınlanmış oluyordu. 1848 ile 1868 yılları arasında, anlaşılan 1848 sonunda yayınlanan İsveççe bir versiyonu ile 1850'de basılan İngilizce bir versiyonunun (bu da *Manifesto*'nun bibliyografya tarihi açısından yalnızca çevirmeninin Marx'a, daha büyük ihtimalle de -çevirmeni Lancashire'da yaşıyor olduğu için- Engels'e danışmış olması nedeniyle kayda değerdir) dışında herhangi bir çevirisinin yapılmış olduğunu gösteren bir kanıt yoktur. Bu versiyonların ikisi de hiçbir iz bırakmadan kaybolmuştur. 1860'lı yılların ortalarında Marx'ın geçmişte yazmış olduğu şeylerden hiçbirisi fiilen basılı halde bulunamazdı.

Marx'ın Uluslararası İşçiler Birliği'nin -buna "Birinci Enternasyonal" (1864-1872) de deniyordu- önde gelen isimlerinden

biri olması ve Almanya'da, Komünistler Ligi'nin eski üyelerinden olup ona büyük saygı duyan kişiler tarafından kurulan iki önemli işçi sınıfı partisinin ortaya çıkması. Marx'ın diğer yazılarına olduğu gibi *Manifesto*'ya duyulan ilgiyi de yeniden canlandırmıştı. Özel olarak da 1871 Paris Komünü'nü savunan *Fransa'da İç Savaş* adlı etkileyici metni, kendisine basında, hükümetlerin korktuğu uluslararası yıkıcılığın tehlikeli lideri ününü kazandırmıştı. Daha özel olarak da, Alman Sosyal Demokrat hareketinin liderleri olan Wilhelm Liebknecht, August Bebel ve Adolf Hepner'in Mart 1872'de ihanet suçlamasıyla yargılanmaları *Manifesto*'nun ününü beklenmedik ölçüde yaygınlaştıracaktı. Bu yargılama, mahkemede okunan *Manifesto*'nun metninin kayıtlara geçmesini sağlamış, böylece Sosyal Demokratlara onu yasal olarak, çok sayıda basılan mahkeme tutanaklarının bir parçası şeklinde ilk kez yayınlama fırsatını sağlamıştı. 1848 devriminden önce yayınlanan bir belgenin açıkça güncellenmesi ve ona açıklayıcı yorumlar eklenmesi gerekebileceğinden, Marx ve Engels, *Manifesto*'nun her yeni basımına koymaya başladıkları önsözler dizisinden ilkini de kaleme almışlardı.[2] Bu önsöz o sırada yasal nedenlerden dolayı geniş bir çapta dağıtılamadıysa da, 1866 basımına dayanan 1872 basımı ondan sonraki tüm basımlarda temel alınan metin haline gelmiştir. Ayrıca, 1871 ile 1873 yılları arasında *Manifesto*'nun altı ayrı dilde en az dokuz basımı daha yapılmıştır.

Manifesto ondan sonraki kırk yılda, yeni (sosyalist) işçi partilerinin yükselişi sayesinde tüm dünyayı fethetmiştir. Bu partiler içindeki Marksist etki de 1880'li yıllarda gücünü hızla arttırmaktaydı. Rus Bolşevikleri Ekim Devrimi'nden sonra ilk

2) Marx ile Engels'in yaşadıkları sürece kaleme aldıkları önsözler şunlardır: 1) 1872 (ikinci) Almanca basıma önsöz; 2) 1882 (ikinci) Rusça basıma önsöz; Bakunin'in yaptığı ilk Rusça çeviri 1869'da, anlaşılan Marx ile Engels'in onayı olmadan çıkmıştı; 3) 1883 (üçüncü) Almanca basıma önsöz; 4) 1888 İngilizce basıma önsöz; 5) 1890 (dördüncü) Almanca basıma önsöz; 6) 1892 Lehçe basıma önsöz; 7) "İtalyan Okurlara" hitaben yazılan önsöz (1893).

başlaki isimlerine dönene kadar bu partilerin hiçbirisi Komünist Parti adıyla anılmayı seçmeyecekti, ama *Komünist Parti Manifestosu* başlığı hep değişmeden kaldı. *Manifesto*, 1917 Rus Devrimi'nden önce bile, Japonca üç ve Çince bir baskı dahil olmak üzere otuz kadar dilde yüzlerce baskı yapmış durumdaydı. Bununla birlikte etkisini gösterdiği ana bölge, Avrupa'nın, Batı'da Fransa'dan Doğu'da Rusya'ya uzanan orta kuşağıydı. En fazla baskı sayısının Rusçada (70 baskı), artı Çarlık İmparatorluğu'nun topraklarında konuşulan dillerle (35 baskı; Lehçe 11, Fince 6, Ukraynaca 5, Gürcüce 4, Ermenice 2, vb.) yapılmış olması da şaşırtıcı değildir. Almancada 55 baskı yapılırken, Habsburg İmparatorluğu toprakları içinde Macarca 9, Çekçe 8 (ama Hırvatça 3, Slovakça ve Slovence 1'er) baskısı daha çıkmıştı. Yine İngilizce olarak 34 baskı yaparken (tabii, bunun içine, ilk çevirisi 1871'de yayınlanan ABD'de yapılan baskıları da katıyoruz), Fransızca 26, İtalyanca 11 baskısı (yalnız burada ilk baskının yapıldığı yıl 1889'du) yapılmıştı.[3] *Manifesto*'nun Avrupa'nın güneybatısındaki etkisi fazla değildi (Latin Amerika'dakiler dahil olmak üzere 6 İspanyolca baskı yapılırken, 1 baskı da Portekizce olarak çıkmıştı). Yine Avrupa'nın güneydoğusundaki etkisi de azdı: Bulgarca 4, Sırpça 4, Romence 4 ve herhalde Selanik'te yayınlanan Ladinoca [Yahudi İspanyolcası] 1 baskı. Kuzey Avrupa, Danimarkaca 6, İsveççe 5 ve Norveççe 2 baskı sayısıyla bir ölçüde daha iyi temsil ediliyordu.[4]

Bu eşitsiz coğrafi dağılım, hem sosyalist hareketin hem de Marx'ın, anarşizm gibi diğer devrimci ideolojilerden ayrı olarak kendi etkisinin eşitsiz gelişmesini yansıtıyordu. Kaldı ki, sosyaldemokrat ve işçi partilerinin büyüklüğü ve gücü ile *Manifesto*'nun okunuşu arasında kuvvetli bir ilişki olmadığı da akıldan

3) Paolo Favilli, *Storia del marxismo italiano. Dalle origini alla grande guerra* (Milano, 1996), s. 252-254.

4) Bu rakamları Bert Andréas'ın paha biçilmez değerdeki çalışmasından aldım: *Le Manifeste Communiste de Marx et Engels. Histoire et Bibliographie 1848-1918* (Milano, 1963).

çıkarılmamalıdır. Zaten bundan dolayı, yüz binlerce üyesi ve milyonlarca seçmeni olan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SDP) 1905 yılına kadar *Manifesto*'nun yeni baskılarını 2.000-3.000 kopyadan daha fazla yapmıyordu. Nitekim, partinin 1891'deki *Erfurt Programı* 120.000 kopya olarak yayınlanırken, *Manifesto*, 1895'ten partinin kuramsal dergisi *Die Neue Zeit*'ın tirajının 6.400 olduğu 1905 yılına kadar geçen on bir yıl içerisinde 16.000 kopyadan daha fazla basılmış görünmez.[5] Zaten, kitlesel bir Marksist sosyal demokrat partinin ortalama üyelerinin kuramsal sınavı geçmeleri beklenmezdi. Buna karşılık, Rusçada devrimden önce çıkan 70 baskı sayısı, çoğunlukla illegal olan ve toplam üye sayıları birkaç bini geçemeyen örgütlerin bir bileşimini temsil etmekteydi. Benzer biçimde, 34 İngilizce baskı da Anglo-Sakson dünyasındaki, mevcut işçi ve sosyalist partilerinin sol kanadında çalışan dağınık Marksist hizipler tarafından ve kendi adlarına yayınlanmıştı. Bu dünya, "bir yoldaşın kafasının netliğinin kendi *Manifesto*'sunda altını çizdiği yerlerde değişmez biçimde tahmin edilebileceği bir ortamdı."[6] Kısacası *Manifesto*'yu okuyanlar, yeni ve yükseliş içindeki sosyalist işçi partileriyle hareketlerinin bir parçası olsalar da, onların üye yapılarını neredeyse kesinlikle tam anlamıyla temsil etmiyorlardı. *Manifesto*'yu okuyanlar, bu tür hareketlerin temelinde yatan kurama özel ilgi duyan insanlardı. Herhalde şimdilerde bile aynı manzara geçerliliğini korumaktadır.

Bu durum Ekim Devrimi'nden sonra, özellikle komünist partilerde değişecekti. Üçüncü Enternasyonal (1919-1943) partileri, İkinci Enternasyonal'in (1889-1914) kitlesel partilerinden farklı olarak, üyelerinin hepsinin Marksist kuramı

5) Bu veriler SPD'nin yıllık raporları olan *Parteitage*'dan alınmıştır. Yalnız, 1899 ve 1900 yılları için kuramsal yayınlarla ilgili olarak hiçbir sayısal veri yoktur.

6) Robert R. LaMonte, "The New Intellectuals", *New Review* II, 1914, akt. Paul Buhle, *Marxism in the USA. From 1870 to the present day* (Londra, 1987), s. 56.

anlamalarını, ya da en azından belli ölçülerde bilgi sahibi olmalarını bekliyorlardı. Kitap yazmakla ilgilenmeyen etkili politik liderler ile tanınan ve saygı gösterilen, ama pratik politik kararları alanlar arasında görülmeyen Karl Kautsky gibi "kuramcılar" arasındaki ikilik ortadan kalkmıştı. Lenin'den sonra gelen liderlerin hepsinin önemli kuramcılar olduğu düşünülüyordu, çünkü tüm politik kararların doğruluğu Marksist analize dayandırılıyor, daha muhtemel bir yol olarak da, bu tür kararlar "klasikler"in, Marx, Engels ve Lenin ile zamanı gelince Stalin'in metinsel otoritelerinden referans alarak haklı gösteriliyordu. Dolayısıyla, Marx'ın ve Engels'in metinlerinin yayınlanması ve popülerleşmesi, komünist hareket açısından İkinci Enternasyonal günlerine göre çok daha temel bir önemdeydi. Böylece ustaların metinleri, herhalde Weimar Cumhuriyeti sırasında *Elementarbücher des Kommunismus*'un öncülük ettiği ve *Marx ve Engels'in Seçme Mektupları* gibi değerli okuma parçalarından seçilen daha küçük yazı dizilerinden, Marx ve Engels'in önce iki, daha sonra üç ciltte biraraya getirilen *Seçme Eserleri*'ne kadar geniş bir alanı kapsıyor ve bunların tümü, Sovyet Komünist Partisi'nin sınırsız kaynaklarıyla desteklenip, değişik yabancı dillerde Sovyetler Birliği'nde basılıyordu. *Komünist Manifesto* da bu yeni durumdan üç şekilde yararlanacaktı. Baskı sayısı kuşku götürmez bir ölçüde artmıştı. 1932'de Amerikan ve Britanya komünist partilerinin resmi basımevlerinde yayınlanan "yüz binlerce" kopyalık ucuz baskıları "herhalde İngilizcede bir kitaptan yapılan en fazla baskı" olarak anılıyordu.[7] *Manifesto*'nun başlığı artık tarihsel bir kalıntı değil, güncel politikayla doğrudan ilişkiliydi. Artık büyük bir devlet Marksist ideolojiyi temsil etmekte olduğunu savunduğu için, *Manifesto*'nun siyaset bilimine ait bir metin olma niteliği de pekişmiş, bu

7) Hal Draper, *The Annotated Communist Manifesto* (Sosyalist Tarih Merkezi, Berkeley CA, 1984, ISBN 0-916695-01-8), s. 64.

durumuna bağlı olarak üniversitelerin eğitim programına alınmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, entellektüel okurların Marksizminin en coşkulu karşılığını bulacağı 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızla yayılmaya başlamıştı.

SSCB, İkinci Dünya Savaşı'ndan dünyanın iki süper gücünden birisi olarak çıkmıştı ve muazzam genişlikteki bir komünist devletler ve bağımlı ülkelerin başını çekiyordu. Batılı komünist partiler (Alman partisini istisna sayarsak) bu dönemde eskisinden daha güçlü hale gelmişlerdi. Soğuk Savaş başlamış olsa da, yazılışının yüzüncü yılında *Manifesto* artık sadece komünist ya da diğer Marksist editörler tarafından değil, seçkin akademisyenlere önsöz yazdırmaya eğilimli politik-olmayan yayıncılar tarafından da aynı zamanda ve büyük miktarlardaki baskı sayılarıyla basılıyordu. Kısacası, *Manifesto* artık sadece Marksizmin klasik bir belgesi değildi: *tout court** politik bir klasik olmuştu.

Manifesto, Sovyet komünizminin bitişinden ve dünyanın pek çok köşesindeki Marksist partilerle hareketlerin gerilemeye başlamasından sonra bile bu özelliğini hâlâ korumaktadır. *Manifesto*, sansürün olmadığı ülkelerde, iyi bir kitapçıya ulaşabilen hemen herkes tarafından bulunabileceği gibi, iyi kütüphanelerde de kesinlikle bulunmaktadır. Bu yüzden, *Manifesto*'nun yazılışının yüz ellinci yıldönümü nedeniyle yeni bir baskısının yapılmasındaki amaç, bu hayranlık uyandırıcı başyapıtın bulunmasını sağlamak, hatta Marksizmin bu temel belgesinin "doğru" yorumuyla ilgili doktriner tartışmaların yapıldığı yüz yıla yeni bir açıdan bakmak değil, *Manifesto*'nun yirmi birinci yüzyılın eşiğindeki dünyaya söyleyecek hâlâ birçok sözü olduğunu unutmamaktır.

---

*) [Fr.] sözcüğün tam anlamıyla (ç.n.)

II

Komünist Manifesto'nun söyleyecek neyi vardır?

Manifesto kuşkusuz tarihin belirli bir anında yazılmış bir belgedir. Dolayısıyla, içeriğinin bir kısmı, örneğin Almanya'daki komünistlere yapılan ve 1848 devrimi sırasında ve onun akabinde onlar tarafından fiilen uygulamaya geçirilmeyen tavsiyeler neredeyse hemen eskimiştir. İçeriğinin daha fazla bir kısmı da, okurların metnin yazılış tarihinden giderek uzaklaşmaları nedeniyle eskimiştir. Guizot ile Metternich kendi hükümetlerinin başındaki konumlarından çoktan tarih kitaplarına çekilmişlerken. Çar (Papa değilse bile) artık sahnede bile yoktur. "Sosyalist ve Komünist Literatür" tartışmasına gelince, bu konunun o zamanlar bile gündemden düştüğünü 1872 yılında Marx ve Engels'in kendileri de kabul ediyordu.

Dahası: Zaman geçtikçe *Manifesto*'nun dili artık okurlarının kullandığı dil olmayacaktı. Örneğin, burjuva toplumunun gelişmesinin "nüfusun önemli bir kesimini kırsal yaşamın dar görüşlülüğü"nden kurtardığı sözü hakkında birçok şey söylenmiştir. Fakat, Marx'ın o sıralarda şehirlilerin kıra karşı yerleşik bir tutumları olan hor bakışlarını ve onların koşulları hakkındaki cehaletlerini paylaştığına kuşku yokken, analitik bakımdan daha ilginç olan Almanca deyiş ("dem Idiotismus des Landlebens entrissen") "aptallığı" değil, "dar ufuklar"ı ya da kırsal bölgelerdeki insanların yaşadığı "toplumun geniş kesimlerinden yalıtılmış olma"yı anlatmaktaydı. Burada kastedilen, "dar kafalı" ya da "dar kafalılığın" şimdiki anlamının türetildiği Yunanca "dar kafalılar" teriminin asıl anlamı, yani, "yalnızca kendi özel işleriyle ilgilenip, geniş kesimlerin dertleriyle ilgilenmeyen kişi"lerdi. 1840'lardan sonraki on yıllarda ve üyeleri (Marx'tan farklı olarak) klasik eğitim almayan hareketlerde bu asıl anlam buhar olup uçmuş ve hep yanlış yorumlanmıştır.

Bu durum *Manifesto*'nun politik sözcüklerinde daha çok belirgindir. "Stand" ("zümre"), "Demokratie" ("demokrasi") ya da

"Ulus/ulusal" gibi terimler, yirminci yüzyılın sonundaki günümüz politikasında ya çok az kullanılmakta ya da artık 1840'ların politik veya felsefi söylemindeki anlamını taşımamaktadırlar. Açık bir örneğe bakacak olursak: *Manifesto*'nun adına çıkarıldığı "komünist partisi"nin -bırakın Sovyet ve Çin tipindeki devlet partilerini- modern demokratik politikanın partileriyle ya da Leninist komünizmin "öncü partileri"yle bile hiçbir ilgisi yoktu. Üstelik o zamanlar bu çeşit partilerin bir tekini bile göremezdiniz. Marx ve Engels bu sözcük, ifadesini sınıf hareketlerinde bulunca bir tür örgütün geliştiğinin ("diese Organisation der Proletarier zur Klasse, und damit zur politischen Partei") farkında olmalarına rağmen, "parti" özünde hâlâ belli bir düşünce ya da politikayı ifade eden eğilim veya akım anlamını taşıyordu. Nitekim, IV. Kısım'da "mevcut işçi partileri... İngiltere'deki Chartistler ve Kuzey Amerika'daki tarım reformcuları" ile henüz bu şekle dönüşmemiş diğer akımlar arasında yapılan ayrımın kaynağı da budur.[8] Metinde açıklığa kavuşturulduğu gibi, Marx ve Engels'in komünist partisi bu aşamada herhangi türde bir örgüt olmadığı gibi, bırakın başka örgütlerden ayrı, spesifik bir programı olan bir örgütü, örgüt kurmaya yönelik bir girişimi de yansıtmıyordu.[9] Hemen vurgulayalım, metnin hiçbir yerinde *Manifesto*'nun onun adına yazıldığı Komünistler Ligi'nin adı da geçmiyordu.

Dahası, *Manifesto*'nun yalnızca belirli bir tarihsel durumda ve ona karşılık olarak yazılmadığı, aynı zamanda Marksizan düşüncenin gelişmesinde bir aşamayı -görece olgunlaşmamış bir aşamayı- temsil ettiği de açıktır. Marx, politik ekonomi alanında incelemeler yapmaya ciddi biçimde 1843'ten itibaren başlamış

8) Orijinal Almanca metin, "komünistlerin gerek kurulu işçi partilerine gerekse Hıristiyan partilerine karşı tutumlarını" tartışarak bu bölümle başlamaktadır. Engels'in de gözden geçirdiği 1887'deki resmi İngilizce çeviri bu karşıtlığı azaltacaktır.

9) "Komünistler, diğer işçi sınıfı partilerinin karşısında, onlardan ayrı bir parti oluşturmazlar... Onlar proleter hareketi kendi istedikleri kalıba sokacak sekter ilkeler ileri sürmezler"(Kısım II).

olsa bile, *Kapital*'de sergilediği ekonomik analizi geliştirmeye, 1848 devriminden sonra İngiltere'de sürgüne gelinceye ve 1850 yazında British Museum Library'deki hazinelere ulaşma şansını buluncaya kadar ciddi biçimde girişmemişti. Bunun için, Marksizan artı değer ve sömürü kuramında asli bir yere sahip olan, proletaryanın *emeğini* kapitaliste satışı ile *işgücünü* satışı arasındaki ayrım, *Manifesto*'da henüz çok açık biçimde ifade edilmemiştir. Aynı şekilde, olgun Marx'ın, meta "emeğin" fiyatının onun üretim maliyeti, yani işçiyi hayatta tutacak asgari fizyolojik sınırın maliyeti olduğu görüşünü de savunmamıştır. Kısacası, Marx *Manifesto*'yu yazdığında, Marksizan bir iktisatçı olmaktan ziyade komünist bir Ricardocuydu.

Marx ile Engels okurlarına *Manifesto*'nun tarihsel bir belge olduğunu, pek çok açıdan güncelliğini yitirdiğini hatırlatmış olsalar bile, 1848 tarihli bu metnin yayınlanmasını, görece küçük değişiklikler ve açıklamalarla her zaman desteklemişler ve yardımcı olmuşlardı.[10] Onlar, *Manifesto*'nun, kendi komünizmlerini daha iyi bir toplumun kurulmasını isteyen diğer tüm projelerden ayıran analizin önemli bir parçası olduğunun farkındaydılar. Nitekim bu analizin özü, toplumların, özel olarak da burjuva toplumunun, kendilerinden önceki toplumların yerlerini alan, dünyayı devrimcileştiren ve sonradan zorunlu olarak kendisinin kaçınılmaz yok oluşunun koşullarını yaratan tarihsel gelişmesinin gözler önüne serilmesiydi. Bu analizin temelini oluşturan "materyalist tarih anlayışı", Marksizan

---

10) Bunların Lenin'in de altını çizdiği en çok bilineni, 1872 basımının önsözündeki, "Paris Komünü'nün işçi sınıfının halihazırdaki devlet makinasına el koyup onu kendi amaçları doğrultusunda kullanamayacağını göstermiş olduğu" gözlemiydi. Marx'ın ölümünden sonra, Engels, tarih öncesi toplumları sınıf mücadelesinin evrensel kapsamından çıkarmak amacıyla, I. Bölüm'ün ilk cümlesini değiştiren bir dipnot ekleyecekti. Ancak ne Marx ne de Engels bu belgenin iktisadi pasajlarını yorumlamak ya da değiştirmek gibi bir gayretin içine girmişlerdi. Marx ve Engels'in *Manifesto*'nun gerçekten daha eksiksiz bir "yeniden şekillendirip son halini vermelerini[i] düşünüp düşünmediklerinden kuşku duyulabilir, ama Marx'ın ölümünün böyle bir yeniden yazımı olanaksız hale getirdiğinden kuşku duyulamaz.

iktisattan farklı olarak, 1840'ların ortalarında olgun biçimde formüle edilmiş durumdaydı. Zaten daha sonraki yıllarda da önemli ölçüde değişmeden kalacaktı.[11] Bu bakımdan *Manifesto*, zaten Marksizmi tanımlayan bir belgeydi; genel çerçevesi daha eksiksiz bir analizle tamamlanmayı beklemekle birlikte, o tarihsel bakışı somutlaştırıyordu.

III

Komünist Manifesto, onunla ilk defa 1998'de karşılaşan okuru nasıl etkileyecektir? Bugünün okurlarının, bu hayranlık uyandırıcı broşürün tutkulu inancından, yoğun ifadelerinden, entellektüel ve üslûpçu gücünden etkilenmemeleri düşünülemez. *Manifesto*, her ne kadar anlık bir yaratıcı patlamayla yazılmış olsa bile, ilk cümlesinden ("Avrupa'nın üzerinde bir hayalet dolaşıyor -komünizm hayaleti") son cümlesine ("Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi yoktur. Ama kazanacakları bir dünya vardır") kadar, neredeyse doğal olarak unutulmaz aforizmalara dönüşen ve politik tartışmalar dünyasının sınırlarını çok aşan veciz cümlelerle kaleme alınmıştır.[12] Yine, on dokuzuncu yüzyıla özgü Almanca yazım kurallarında

---

11) Manifesto'nun II. Bölüm'ündeki pasajı ("İnsanların fikirleri, görüşleri ve anlayışlarının, özetle insanın bilincinin, onların maddi yaşamlarındaki, toplumsal ilişkilerindeki ve toplumsal varoluşlarındaki koşullarda meydana gelen değişikliklerle birlikte değiştiğini kavramak için derin bir sezgi gücüne gerek var mı?"), *Politik Ekonominin Eleştirisine Önsöz*'deki pasajla ("İnsanların varoluşlarını belirleyen, onların bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilinçlerini belirleyen toplumsal varoluşlarıdır") karşılaştırın.

12) Bu Engels'in onayladığı İngilizce versiyon olsa bile, özgün metnin tamamen doğru bir çevirisi değildir: "Mögen die herrschenden Klassen vor einer kommunistischen Revolution zittern. Die Proletarier haben nichts *in ihr* ("içinde", yani "devrimin içinde" -vurgu benimdir) zu verlieren als ihre Ketten."

aynı derecede sıradışı kabul edilen bir nitelikle, özlü, net, asıl olarak bir-beş satırlık paragraflarla (iki yüzü aşkın paragrafının yalnızca beş tanesinde paragrafların uzunluğu on beş satır kadardır) kaleme alınmıştır. *Komünist Manifesto* ayrıca bir politik retorik belgesi olarak da neredeyse İncil'i andıran bir etki gücüne sahip olmuştur. Kısacası, onun yazınsal bir metin olarak etkileyici gücünü yadsımak olanaksızdır.[13]

Bununla birlikte, çağdaş okuru tartışma götürmez biçimde etkileyecek başka bir şey, *Manifesto*'nun "burjuva toplumu"nun devrimci karakterini ve etkisini çarpıcı biçimde teşhis etmesidir. Burada önemli olan, Marx'ın, daha sonraki dönemlerde kızıl tehdide karşı kapitalizmi savunan çoğu insanın şaşkınlıkla karşılayacağı biçimde tiksindiği bir toplumun olağanüstü başarılarının ve dinamizminin farkında olması ve bunu açıklaması değil; onun 1848'de özlü ve çarpıcı pasajlarla anlattığı kapitalizmin dönüşüme uğrattığı dünyanın, gözle görülür derecede bizim yüz elli yıl sonra içinde yaşadığımız dünya olmasıdır. Tuhaftır ki, 28 ve 30 yaşlarındaki iki devrimcinin politik bakımdan hiç gerçekçi görünmeyen iyimserliğinin, *Manifesto*'nun en kalıcı damgası olduğu kanıtlanmıştır. Zira, "komünizm hayaleti" gerçekten politikacıların başında dolaşsa, Avrupa ciddi bir ekonomik ve toplumsal kriz döneminden geçiyor olsa ve yine tarihinin kıta çapındaki en büyük devrimine dönüşmenin eşiğinde bulunsa bile, açıkçası *Manifesto*'daki, kapitalizmin yıkılma anının yaklaşmakta olduğu ("Almanya'daki burjuva devrimi ancak onun hemen arkasından gelecek proleter devriminin bir başlangıcı olabilir") inancına uygun bir zemin yoktu. Tam tersine, şimdi bildiğimiz gibi, o günün koşulları kapitalizmin global çaptaki ilk muzaffer ilerleyişinin yolunu hazırlamaktaydı.

---

13) Üslûpçu bir analiz için bkz. S.S. Prawer, *Karl Marx and World Literature* (Oxford, New York, Melbourne, 1978), s. 148-149. *Manifesto*'nun benim bildiğim çevirilerinde özgün Almanca metindeki yazınsal etki gücü korunmamıştır.

Manifesto'ya gücünü veren iki şey vardır. Bunlardan birincisi, kapitalizm zafer yürüyüşünün başındayken bile bu üretim tarzının kalıcı ve istikrarlı olmadığı, "tarihin sonu" niteliğini taşımadığı, tersine, insanlık tarihinde geçici bir aşamayı temsil ettiği ve kendisinden önceki üretim tarzları gibi zamanı gelince ("düşman sınıfların birlikte mahvoluşu"yla karşılaşmadıkça - *Manifesto*'daki bu saptamanın üzerinde nedense fazla durulmamıştır) yerine başka bir toplumun geçeceği görüşüdür. İkinci etken ise, kapitalist gelişmenin zorunlu olan *uzun erimli* tarihsel eğilimlerini kabul etmesidir. Kapitalist ekonominin devrimci potansiyel taşıdığı açıkça ortadaydı; zaten Marx ve Engels de sadece kendilerinin bu durumun farkında olduklarını iddia ediyor değillerdi. Kapitalizmin Fransız Devrimi'nden beri gözlemlemiş oldukları eğilimlerinden bir kısmı (örneğin, "bir hükümeti, bir hukuku, bir ulusal sınıf çıkarı, bir sınırı ve bir gümrüğü olan" ulus devletlerden önce "özel çıkarları, yasaları, hükümetleri ve vergilendirme sistemleri olan bağımsız ya da merkezde gevşek bağlara sahip olan eyaletler"in gerilemesi) açıkça ciddi bir etki taşıyordu. Buna rağmen, 1840'ların sonuna gelindiğinde, "burjuvazi"nin başarıları, ona *Manifesto*'da yüklenen mucizelerden bir hayli daha azdı. Dünya 1850'de 71.000 tondan daha fazla çelik üretmezken (bunun hemen hemen yüzde 70'i Britanya'da üretiliyordu), 24.000 milden daha az demiryolu inşa etmişti (bunların da üçte ikisi Britanya'da ve ABD'deydi). Tarihçiler, Britanya'da bile sanayi devriminin (Engels'in 1844'ten sonra özellikle kullandığı bir terim[14]) 1850'lerden önce bir sanayi ülkesi, hatta şehirlerin ağırlıkta olduğu bir ülke yaratamadığını göstermekte hiçbir güçlük çekmemişlerdi. Marx ve Engels, 1848'de kapitalizmin halihazırda oluşturmuş olduğu şekliyle dünyayı değil, kapitalizmin mantıksal olarak dönüştüreceğini öngördükleri şekliyle dünyayı anlatıyorlardı.

---

14) "Die Lage Englands. Das 18. Jahrhundert" (Marx-Engels, *Werke* I, s. 566-568).

Biz şimdi, bu dönüşümün büyük oranda gerçekleşmiş olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Yine de *Manifesto*'yu Batı takvimine göre üçüncü bin yılda okuyacak olanlar, kuşkusuz kapitalizmin dönüşümünün, 1998'ten sonra çok daha fazla ilerlemiş olduğunu gözlemleyeceklerdir. Bazı açılardan *Manifesto*'nun öngörülerinin gücünü, onun yayınlandığı zaman ile bizim aramızdaki kuşaklara kıyasla daha açık biçimde görmemiz de mümkün olacaktır. Zira, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşım ve iletişim alanlarında yaşanan devrime kadar, üretimin globalleşmesinin, "her ülkede üretim ile tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırılması"nın önünde ciddi engeller vardı. Sanayileşme 1970'lere kadar ağırlıkla kendi doğduğu ülkelerle sınırlı kalmıştı. Bazı Marksist ekoller, kapitalizmin, en azından emperyalist kapitalizmin, "yok oluşa sürüklenmenin acısıyla tüm ülkeleri burjuva üretim tarzını benimsemeye zorlamak" şöyle dursun, doğası gereği Üçüncü Dünya denilen bölgede "azgelişmişliği" kalıcılaştırdığını, hatta "azgelişmişlik" yarattığını bile ileri sürebiliyorlardı. İnsan ırkının üçte biri Sovyet komünizmi tipinde ülkelerde yaşarken, kapitalizm sanki tüm ulusları "kendilerini burjuvalaştırmaya" zorlamayı asla başaramayacakmış gibi görünüyordu. Kapitalizm "kendi hayaline göre bir dünya yaratamayacaktı." *Manifesto*'nun kapitalizmin ailenin dağılmasına neden olduğu şeklindeki açıklaması da 1960'lardan önceye kadar doğrulanmış görünmeyecekti. Bugün ileri Batı ülkelerinde bile artık çocukların neredeyse yarısı tek yaşayan anneler tarafından doğurulmakta, ya da yetiştirilmekte, büyük şehirlerdeki tüm hanelerin yarısı da yalnız yaşayan kişilerden meydana gelmektedir.

Kısacası, 1848'de herhangi bir çizgiye bağlı olmayan bir okuru devrimci retorik olarak, en iyi ihtimalle mantıklı öngörüler olarak etkileyebilecek şeyler, şimdilerde kapitalizmin yirminci yüzyılın sonundaki halinin bir özeti şeklinde okunabilir. Peki, 1840'larda yazılmış bu belge hakkında başka ne söylenebilir?

IV

Bin yılın sonunda, *Manifesto*'nun globalleşmiş bir kapitalizmle ilgili olarak o zamanlar çok uzak sayılan geleceği keskin biçimde görmesinden etkilenmemezlik edemesek bile, onun tahminlerinden bir başkasının isabetsizliği de aynı derecede çarpıcıdır. Burjuvazinin proletaryada "kendi mezar kazıcıları"nı yaratmadığı artık besbellidir. "Burjuvazinin yıkılışı ile proletaryanın zaferi"nin "aynı derecede kaçınılmaz" olmadığı ortaya çıkmıştır. *Manifesto*'nun "Burjuvalar ve Proleterler" başlıklı bölümündeki analizinin iki yarısı arasındaki karşıtlık, yazılışının üstünden yüz elli yıl geçtikten sonra, yazılışının yüzüncü yıldönümüne göre daha fazla açıklanmayı gerektirmektedir.

Problem, Marx ile Engels'in kapitalizmi, geçimlerini bu ekonomiyle sağlayan insanların çoğunu, zorunlu olarak geçimlerini emeklerini ücret ya da maaş karşılığında satarak sağlayan insanlara dönüştüren bir sistem olarak görmelerinde değildir. Kuşkusuz kapitalizmin böyle bir eğilimi vardır, yine de bugün, şirket yöneticileri gibi, teknik açıdan bir maaş karşılığında emeklerini satan bazı insanlar kesinlikle proleter sayılamaz. Problem, asıl olarak, Marx ile Engels'in çalışan nüfusun çoğunun *sanayi* emeğinden meydana gelen bir işgücünü oluşturacağına inanmalarında da değildir. Büyük Britanya, ücretli kol işçilerinin nüfusun mutlak çoğunluğunu oluşturduğu, oldukça istisnai bir ülke olarak kalırken, sanayi üretiminin gelişmesi *Manifesto*'dan sonraki bir asrı aşkın bir süre boyunca kol emeğinin dev ve giderek artan boyutlarda çoğalmasını gerektirmişti. Aslında Marx, daha olgun dönemindeki incelemelerinde, giderek emekçisiz bir ekonominin gelişmesinin, en azından kapitalizm-sonrası bir çağda muhtemel olduğunu kendisi de tasarlarken,[15]

15) Örneğin bkz. 1857-1858 elyazmalarındaki "sabit sermaye ve toplumun üretken kaynaklarının gelişmesi" tartışması, *Collected Works*, Cilt 29 (Londra, 1987), s. 80-99.

Manifesto'da dikkate almmayan bir gelişme olan modern sermaye-yoğun, yüksek teknolojili üretimde durum artık kuşku götürmez biçimde böyle değildir. Eski kapitalist sanayi ülkelerinde bile, imalat sanayiinde çalışanların oranı 1970'lere kadar (düşüşün biraz daha erken başladığı ABD dışında) sabit kalmıştı. Doğrusu, Britanya, Belçika ve ABD gibi çok az sayıdaki istisnayı bir kenara bırakırsak, 1970'de sanayi işçileri, herhalde sanayi ülkeleri ile sanayileşmekte olan ülkelerde toplam çalışan nüfusun eski dönemlere göre daha büyük bir oranını oluşturuyorlardı.

Ne olursa olsun, *Manifesto*'nun öngörmüş olduğu kapitalizmin yıkılışı, çalışan nüfusun *çoğunluğunun* proleterlere dönüşmesini değil; proletaryanın kapitalist ekonomideki durumunun, zorunlu olarak politik bir sınıf hareketi şeklinde örgütlenince, diğer sınıfların hoşnutsuzluğunu yönlendirebileceği ve onları kendi etrafında toplayabileceği, böylece "muazzam çoğunluğun çıkarlarını gözeten muazzam çoğunluğun bağımsız hareketi" olarak politik güce kavuşabileceği varsayımını temel almaktaydı. Dolayısıyla proletarya, "ulusun yönetici sınıfı durumuna yükselecek... *ulusu* kendisi oluşturacak"tı.[16]

Kapitalizm yıkılmamış olduğu için, bu öngörüyü bir kenara bırakmamız yerinde olur. Yine de, 1848'de ne kadar ihtimal dışı görünürse görünsün, Avrupa'daki kapitalist ülkelerin çoğunun politikası, daha önce Büyük Britanya dışında varlığını pek belli edememiş sınıf-bilinçli işçi sınıfına dayanan örgütlü politik hareketlerin yükselişi nedeniyle belli ölçülerde değişecekti. 1880'li yıllarda "gelişmiş" dünyanın çoğu bölgesinde ortaya çıkan işçi partileri ile sosyalist partiler, ortaya çıkmasına büyük katkıda bulundukları demokratik oy hakkını tanımış devletlerde kitlesel partiler halini almışlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve ondan sonra, "proleter partiler"in bir kolu Bolşeviklerin

16) Almancadaki "ulusal sınıf durumuna gelmek" deyişinin Hegelci çağrışımları vardı. Engels, herhalde 1880'lerde okurlar tarafından anlaşılmayacağını düşündüğü için, kendi onayladığı İngilizce çeviride bir değişiklik yapmıştı.

devrimci yolunu izlerken, başka bir kolu demokratikleşmiş bir kapitalizmi ayakta tutan direkler durumuna gelmişti. Bolşevik kol şimdilerde Avrupa'da kayda değer bir varlığa sahip değildir ve bu tür partiler de sosyal demokrasiye kaymıştır. Bebel'in, hatta Clement Attlee'nin devrinde anlaşıldığı biçimiyle sosyal demokrasi, 1990'larda bir artçı savaşı vermektedir. Buna rağmen, okumakta olduğunuz bu makalenin yazıldığı sırada (1997), İkinci Enternasyonal'in sosyal demokrat partilerinin torunları -bazen kuruluş zamanlarındaki isimleriyle- iki Avrupa devleti (İspanya ve Almanya) dışında hükümette olan partilerdir. İspanya ile Almanya'da da ya geçmişte hükümette olmuş ya da bu şansı bulabilmişlerdir.

Özetle, yanlışlık *Manifesto*'nun işçi sınıfına dayanan (ve bazen hâlâ, Britanya, Hollanda, Norveç ve Avustralya işçi partilerinde olduğu gibi, özellikle o sınıfın ismini taşıyan) politik hareketlerin merkezi rolüyle ilgili öngörüsünde değil; "bugün burjuvazinin karşısında olan tüm sınıflar içinde bir tek proletaryanın gerçekten devrimci bir sınıf olduğu" önermesindedir. Dolayısıyla bu sınıfın (kapitalizmin doğası ve gelişmesinde örtük biçimde varolan) kaçınılmaz kaderi de burjuvaziyi yıkmaktır: "Burjuvazinin yıkılışı ile proletaryanın zaferi aynı derecede kaçınılmazdır."

"Açlığın kol gezdiği '40'lı yıllarda" bile, bu gelişmeyi sağlayacak olan mekanizma, yani emekçilerin kaçınılmaz biçimde yoksullaştırılması[17] tümüyle inandırıcı değildi; bunu öngören ve o zaman bile mantığa sığmaz bir nitelik taşıyan tek varsayım, kapitalizmin nihai krizini yaşamakta olduğu ve *hemen* yıkılmanın eşiğine geldiği görüşüydü. Bu mekanizma ikili bir süreci temsil etmekteydi. Yoksullaştırmanın işçi hareketi

17) Yoksullaştırma "sefalet"in eşanlamlısı olarak okunmamalıdır. İngilizce kullanımdan alınmış Almanca sözcükler "Pauper" (muhtaç insan... hayırla ya da devletten aldığı yardımla yaşamını idame ettiren kişi, *Chambers' Twentieth Century Dictionary*) ile "Pauperismis"dir (yoksullaştırma: "yoksul hale getirme", *a.g.y.*).

üzerindeki etkisine ek olarak, burjuvazinin "yönetmeye uygun olmadığını, çünkü kölesine, köleliğine uygun bir hayat sağlayamadığını, kölesinin daha fazla düşmesine izin veremeyeceği için, onun tarafından beslenmek yerine kendisinin onu beslemek zorunda olduğunu" kanıtlıyordu. İşçi, kapitalizmin motorunun yakıtını sağlayan kârı sağlamak bir yana, artık onu tüketen bir faktördü. Gelgelelim, kapitalizmin *Manifesto*'da son derece dramatik biçimde sergilenen muazzam ekonomik potansiyeli göz önüne alındığında, kapitalizmin işçi sınıfının büyük bölümüne -ne kadar sefil ölçüde olursa olsun- geçim olanağı sağlayamaması, ya da, bir refah sistemi geliştirememesi niçin kaçınılmaz bir durumdu?

Peki, "Yoksullaştırma"nın [asıl anlamıyla, bkz. 17. not] nüfustan ve zenginlikten daha hızlı biçimde gelişmesine ne diyeceğiz?[18] Kapitalizmin önünde uzun bir ömür varsa (ki bu da 1848'den hemen sonra açığa çıkmıştır), böyle bir gelişme gerçekleşmek zorunda değildi ve nitekim gerçekleşmiş de değildir.

Manifesto'nun "burjuva toplumu"nun (kendisinin doğurmuş olduğu işçi sınıfı dahil olmak üzere) tarihsel gelişmesine bakışı, *mutlaka* proletaryanın kapitalizmi devireceği ve böylelikle komünizmin gelişmesinin önündeki yolu açacağı sonucuna varmazdı, çünkü *Manifesto*'daki bakış ile bu sonuç aynı analizden çıkmıyordu. Marx'ın "Marksist" olmadan önce benimsediği komünizmin amacı da, kapitalizmin doğası ve gelişmesinin analizine değil, insanın doğası ve yazgısıyla ilgili felsefi, daha doğrusu eskatolojik bir argümandan kaynaklanmaktaydı. O zamandan itibaren Marx'ın gözünde temel bir rolü olan proletaryanın bütün toplumu özgürleştirmeden kendini özgürleştireme-

18) Paradoksal bir durum olarak, 1848'in Marksizan argümanı gibi bugün kapitalistler ve serbest ticareti uyguluyan devletler tarafından, GSMH'sı birkaç on yılda bir iki katına çıkmaya devam eden devletlerin ekonomilerinin, en yoksul zamanlarda kurulan ve para kazananlardan kazanamayanlara gelir transferi sistemlerini kaldırmazlarsa iflas edeceğini kanıtlamak amacıyla yaygın biçimde kullanılmaktadır.

yecek bir sınıf olduğu düşüncesi, ilk olarak "bir gözlem ürünü olmaktan ziyade, felsefi bir çıkarsama şeklinde görünmüştür.[19] George Lichtheim'ın ifade ettiği gibi, "Proletarya, Marx'ın yazılarında ilk kez," Marx'ın 1843-1844'teki yorumuyla, "Alman felsefesinin amaçlarını gerçekleştirmek için gerek duyulan toplumsal güç olarak görünür."[20]

Bu sıralarda Marx, proletarya hakkında, "Almanya'da ancak sanayinin yükselişe geçmesinin sonucunda ortaya çıkmış olması"ndan daha fazla bilgi sahibi değildi pek ve bu da proletaryanın özgürleştirici bir potansiyel güç taşımasına dayanıyordu, çünkü, geleneksel toplumun yoksul kitlelerinden farklı olarak, toplumun *şiddetle çözülmesinin* sonucuydu. Bu yüzden varlığı da, "*dünyanın o zamana kadar varolan düzeninin çözüleceğini* ilan ediyordu." Fransız Devrimi'nin tarihiyle ilgili olarak etraflıca bilgi sahibi olmasına rağmen, işçi hareketleri hakkında da fazla bir şey bilmiyordu. Engels'te, birlikteliklerine "Sanayi Devrimi" kavramını getiren bir ortak bulmuştu. Bu ortak ayrıca, Marx'ın, Britanya'da fiilen varolduğu şekliyle kapitalist ekonominin dinamiğini anlamasını ve 1840'ların başında Britanya'da yaşayan ve çalışan gerçek işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilecek bir gelecek toplumsal devrimi (bunun büyük bir iddia olduğunu biliyordu) öngörmesini sağlayan bir ekonomik analizin[21] temel kurallarını beraberinde getirdi. Marx'ın ve Engels'in "proletarya"ya ve komünizme yaklaşımları birbirini tamamlıyordu. Aynı şekilde, sınıf mücadelesini tarihin motoru olarak gören anlayışları da. Marx bu anlayışı Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği dönemle ilgili çalışmalarına dayandırırken, Engels Napoléon çağı sonrasındaki Britanya'da görülen toplumsal hareketlerden yola çıkmaktaydı. Onların kendilerini (Engels'in

19) Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, Cilt 1, *The Founders* (Oxford, 1978), s. 130.

20) George Lichtheim, *Marxism* (Londra, 1964), s. 45.

21) 1844'te *Outlines of a Critique of Political Economy* olarak yayınlanmıştır (Collected Works, Cilt 3, s. 418-443).

sözleriyle) "tüm kuramsal alanlarda tam bir uyum halinde" görmeleri şaşırtıcı değildir.[22] Engels Marx'a, kapitalist ekonominin işleyişinin dalgalanmalara açık ve kendi istikrarını kendisi bozan doğasını gözler önüne seren bir modelin unsurlarını -özellikle ekonomik krizler kuramının ana hatlarını-[23] ve Britanya işçi sınıfı hareketinin yükselişini, onun Britanya'da devrimci bir rol oynayabileceğini gösteren ampirik malzemeleri getirmişti.

1840'larda toplumun devrimin eşiğinde durduğu sonucunu çıkarmak akla uygun olmayan bir varsayım değildi. İşçi sınıfının, ne kadar olgunlaşmamış olursa olsun, bu devrime önderlik edeceği düşüncesi de aynı derecede akla uygundu. *Manifesto*'nun yayınlanmasından sonraki haftalar içinde Paris işçileri Fransız monarşisini devirmiş ve Avrupa'nın yarısı için devrim işaretini vermişlerdi. Bununla birlikte, kapitalist gelişmenin, özünde *devrimci* bir proletarya üretme eğilimi taşıması, kapitalist gelişmenin doğasının analiz edilmesinden çıkarılamazdı. Bu ihtimal, kapitalizmin gelişmesinin muhtemel sonuçlarından birisiydi, ancak tek muhtemel sonucu olarak gösterilemezdi. Yalnız, proletaryanın kapitalizmi devirmeyi başarmasının komünist gelişmenin yolunu ister istemez açacağından söz etmek mümkündü. (*Manifesto* bunun çok tedrici bir değişim sürecini başlatacağından daha fazla bir şey söylemez.)[24] Marx'ın proletaryanın özü itibariyle tüm insanlığın kurtuluşunu gerçekleştirmeye ve kapitalizmi devirerek sınıflı toplumu sona erdirmeye yazgılı olduğunu düşünmesi, kapitalizm analizinin içinde yatan, ama o analizin mutlak anlamda dayattığı bir sonuç da olmayan bir umudu temsil etmektedir.

---

22) "On the History of the Communist League" (*Collected Works*, Cilt 26, Londra 1990, s. 318).

23) "Outlines of a Critique" (*Collected Works*, Cilt 3, s. 433ff). Bu kuram, radikal Britanyalı yazarlardan, özellikle de Engels'in bu bağlamda söz ettiği John Wade'den (*History of the Middle and Working Classes*, Londra 1835) alınmış görünmektedir.

24) Bu, Engels'in *Manifesto*'nun iki ön taslağındaki formülasyonlarında daha nettir: "Draft of a Communist Confession of Faith" (*Collected Works*, Cilt 6, s. 102) ve "Principles of Communism", *a.g.y.*, s. 350.

Manifesto'daki kapitalizm analizinden (özellikle de Marx'ın ekonomik yoğunlaşma analizi genişletildiği zaman) kuşku götürmez biçimde çıkarılabilecek sonuç, 1848'de ancak ima edilen, kapitalist gelişmede içkin olarak bulunan kendi kendini yıkıcı güçlerle ilgili daha genel ve daha az özgül bir sonuçtur. "Burjuva üretim ve değişim ilişkilerinin, burjuva mülk ilişkilerinin, dev boyutlu üretim ve değişim araçlarını yaratmış modern burjuva toplumunun, kendi çağırdığı doğaüstü güçleri artık kontrol edemeyen büyücüye benzediği bir noktaya" mutlaka ulaşılacaktır (ve 1998'de bu görüşü kabul edecek olanlar sadece Marksistler değildir). "Burjuva ilişkileri, kendi yarattığı zenginliği içine alamayacak kadar daralmıştır."

Bu durumda, "insanlar arasındaki, çıplak özçıkardan başka bir bağa", "nakit ödeme"den "başka bir bağa" dayanmayan bir piyasa sistemine (sömürü ve sonu gelmez birikim sistemine) içkin olan "çelişkiler"in asla aşılamayacağı sonucuna varmak; bir dizi köklü dönüşüm ve yeniden yapılanmanın bir noktasında, özünde kendi istikrarını bozan bu sistemin gelişmesinin artık kapitalizm diye nitelenemeyecek bir duruma yol açacağını iddia etmek mantıksızlık olmaz. Ya da, daha sonraki günlerinin Marx'ını aktarırsak, "üretim araçlarının merkezileşmesi ve sonunda emeğin toplumsallaşması, kapitalist kabuğa artık sığmadığı bir noktaya gelecek, o kabuk çıkarılıp atılacaktır".[25] Yalnız ondan sonraki durumun hangi isimle tarif edileceğinin bir önemi yoktur. Bununla birlikte, dünyadaki ekonomik patlamanın dünyanın doğal koşullarına yansıyan etkilerinin gösterdiği gibi, bu durum ister istemez, özel mülk edinmeden global ölçekteki bir toplumsal yönetime geçişe yönelmek zorunda olacaktır.

"Kapitalizm sonrası bir toplum"un sosyalizmin geleneksel modelleriyle çakışması tamamen ihtimal dışı olduğu gibi, Sovyet çağının "fiilen varolan" sosyalizmleriyle çakışması daha da imkânsızdır. "Kapitalizm sonrası toplum"un hangi biçimlere

25) *Kapital*, Cilt 1 (*Collected Works*, Cilt 35, s. 750), "Historical Tendency of Capitalist Accumulation" başlıklı bölümden.

bürünebileceği ve Marx ile Engels'in komünizminin hümanist değerlerini ne kadar somutlaştıracağı, bu değişimin gerçekleşmesini sağlayacak politik eyleme bağlı olacaktır. *Manifesto*'nun ortaya koyduğu gibi, tarihsel değişimin şekillenmesinde asli önem taşıyan etken budur çünkü.

V

Marksizan bakışa göre, "kabuğun çıkarılıp atılacağı" tarihsel anı nasıl betimlersek betimleyelim, politika bu sürecin asli bir unsuru olacaktır. Nitekim *Komünist Manifesto* da esasen tarihsel kaçınılmazlığı ifade eden bir metin olarak okunmuş, gücünü de büyük oranda, okurlarına, kapitalizmin kaçınılmaz yazgısının mezar kazıcıları tarafından gömülmek olduğunu, insanın kurtuluşunun koşullarının tarihte daha önceki bir çağda kesinlikle oluşmadığını vurgulayan kendinden emin saptamalarından almıştır. Yine de *Manifesto*, yaygın varsayımların tersine, tarihsel değişimin kendi tarihini yapan insanlarla ilerlediğini öngördüğüne göre deterministi bir metin değildir. Oradaki mezarlar, insan eylemiyle kazılmak zorundadır.

Bu argümanın determinst bir gözle okunması gerçekten de mümkündür. Nitekim Engels'in, deterministi bir yaklaşıma Marx'tan daha doğal olarak eğilim duyduğu ve bunun da Marx'ın ölümünden sonraki Marksist kuramın ve Marksist işçi hareketinin gelişmesi açısından önemli sonuçlar doğurduğu ileri sürülmüştür. Engels'in ilk taslakları bunu doğrulayan kanıtlar olarak ortaya atılmışsa da,[26] aslında *Manifesto*'nun kendisinden böyle bir yorum çıkarılamaz. *Komünist Manifesto* tarihsel analiz alanından çıkıp şimdiki zamana girdiğinde, bırakın kesinlikleri, ihtimallerden bile daha çok politik imkânlarla, seçimler

26) George Lichtheim, *Marxism*, s. 58-60.

yapmayla ilgili bir metindir. "Şimdi" ile "gelişme süreci"ni gösteren öngörülemez zaman arasında, politik eylem alanının uzandığı, "birinin özgür gelişmesinin herkesin özgür gelişmesinin koşulu olduğu bir birliktelik" olacaktır.

Toplumsal praksis aracılığıyla, kollektif eylem aracılığıyla gerçekleşen tarihsel değişim bu bakışın özünde yer alır. *Manifesto*, proletaryanın gelişmesini "proleterlerin bir sınıf ve onun sonucunda bir politik parti şeklinde örgütlenmesi" olarak görür. "Proletaryanın politik iktidarı fethetmesi" ("demokrasinin kazanması"), "işçi devrimindeki ilk adımdır". Doğal olarak toplumun geleceği de yeni rejimin daha sonra gerçekleştireceği politik eylemlere ("proletaryanın politik üstünlüğünü kullanma" biçimine) bağlı olacaktır. *Politikaya* bağlılık, Marksizan sosyalizmi anarşistlerden ve politik eylemi reddetmeleri nedeniyle *Manifesto*'da özellikle mahkûm edilen sosyalistlerin ardıllarından tarihsel bakımdan ayıran özelliktir. Marksizan kuramın içeriği, Lenin'den önce bile, yalnızca "tarihin bize gösterdiği şeylerin olması"yla değil, aynı zamanda "yapılması gereken şeyler"le ilgiliydi. Kabul edileceği üzere, yirminci yüzyıldaki Sovyet deneyimi de bize, "yapılması gereken şeyler"i, fiilen başarılamayacağı tarihsel koşullarda yapmamanın daha iyi olacağını öğretmiştir. Oysa bu ders, *Komünist Manifesto* üzerinde kafa yorarak da öğrenilebilirdi.

Manifesto başarısızlığı da göz önünde bulundurmuş bir metindir ve bu yönüyle de çarpıcı bir özelliğe sahiptir. *Manifesto*, kapitalist gelişmenin akıbetinin "genelde toplumun devrimci biçimde yeniden yapılanması" olacağı umudunu taşıyor, fakat, görmüş olduğumuz gibi, "toplu mahvoluş" alternatifini de dışlamıyordu. Yıllar sonra başka bir Marksizan, bu durumu sosyalizm ile barbarlık arasında seçim yapma meselesi diye ifade etmiştir. Sosyalizm ile barbarlıktan hangisinin egemen olacağı, yanıtı yirmi birinci yüzyıla bırakılması gereken bir sorudur.

DİZİN

Acera 410
Acton, Lord 91, 96
  Cambridge Modern Tarihi 215
Afganistan 80
Afrika 25, 80, 331-332, 335-338
  Afrikalı köleler 292
  alt-Sahra 410
  ayinleri 300
  Batı 410
  incelemeleri 137
  köylülüğü 103-104
  Kuzey 395
  pan-Afrika 410
  tarihi 260
Afrika, Güney 394
Agulhon, Maurice 277, 288
Ahmed, Said ibn 337
akademi 209
akademik
  akademisyenler 426
  kurumlar, Boston 211
  tarih 213-214, 235, 305
Akdeniz 253, 331, 333
  Avrupa, işkence 391-393
akrabalık 247, 268
  ayrıca bkz. demografi ve akrabalık
Alıtıska 227
Alçak Ülkeler 5
Allardt, Eric 138
Allende, Salvador 396
Almanya 25-26, 347-348, 350, 421-422, 431, 436, 438
  Batı 94
  Bielefeld okulu 256
  bölünmesi (1945) 67
  Büyük Savaş'ın sonunda 377
  Demokratik Alman Cumhuriyeti 7, 196
  Devrimi (*1918*) 367, 371-373
  Doğu-Batı ayrımı 98, 196
  Federal Alman Cumhuriyeti 196
  felsefesi ve ideolojisi 244, 438
  Historikerstreit (Tarihçiler Savaşı)
  yöneticileri 152
  iktisadı 7, 148-150, 152
  İmparatorluğu 202, 343, 372
  Kayzer 372
  Komünist Partisi 426
  kuramcıları 150
  ordusu 384, 401
  profesörleri 205
  mülteciler 80
  Sosyal Demokrasisi 422
  Sosyal Demokrat Partisi 202, 371-372, 424
  tarihi/tarihçileri 94, 104, 110, 154-155, 180, 222, 256, 357, 361, 403
  ustalar 419
  Weimar Almanyası 95, 388, 425
Alpler 5
Althusser, Louis 229-230
alttakilerin tarihi 132-133, 305-313, 317-319, 324-326, 16. Bölüm
American Historical Review 91
Amerika
  Columbus öncesi 267, 269
  Kızılderilileri 18-19, 41, 183, 262, 264, 269, 301
  ayrıca bkz. ABD
Amerika Birleşik Devletleri 53, 56, 222, 225, 269-270, 308, 358, 423, 432, 435
  Başkanı 67
  doktora tezleri 147
  dünya devleti 74
  ekonomisi 6, 171
  hükümeti 45-46
  İç Savaş 377
  Komünist Partisi 208, 425
  Kongre 41
  kölelik 140, 168, 207-208
  kurumsalcılığı 151
  doktorlar 392
  mezhepler 20
  nükleer silahlar 79
  sosyal bilimleri 81
  tarihi 144, 168, 369, 378
Amerikan
  ekonomisi 147, 149, 155, 157
  Ulusal İktisadi Araştırmalar Bürosu 155
Amin, Samir 252
Amish'ler 20
ampirik

kriterler 214
malzeme 160
Amritsar 389
anakronizm 12, 46, 318, 407, 411–413
anarşizm 72, 316, 397, 442
anayasal ve demokratik hükümetler 391, 416
Anderson, Benedict 412
Andropov, Yuri 369
Anglo-Saksonlar 108, 144, 200, 204, 393, 408, 424
İngiltere 123
Özgür 25-26
Angoulême 310
Ankara 10
anlatısal tarih 281-290
Annales
d'Histoire Economique et Sociale 94, 109
Economies, Sociétés, Civilisations 110, 271-280, 287
okulu 218, 277
anti-entellektüel solcu tarih 285
antropoloji 77, 79, 112, 117-119, 127, 133, 227, 232, 261-263, 278, 292-300, 312, 321, 323
ayrıca bkz. toplumsal antropoloji
Apeninler, Gotik Hattı 401
Arezzo eyaleti, katliamlar 402–405
Arjantin 196, 393, 396
Arnavutluk 4, 11, 413
Ascherson, Neal, *Kara Deniz* 331
Aslan Asker Şvayk 323
Asquith, Herbert 306
Asya, Asyalılar 327-331, 337-338
Doğu 269, 329, 331, 337-338
Güneydoğu 269, 338
iktisadi model 328-329
köylülük 103
Küçük Asya 331
Marksizmi 219
Rus kürk ticareti 269
Asyalı-Amerikalılar 327-328
Asyatik 336
üretim tarzı 249, 266
Atina 413
Attila 331
Attlee, Clement 436
avcı-toplayıcı topluluklar 102, 269
Avrupa 423, 430–431, 436
1848 devrimleri 420, 427, 429
araştırmacıları 339
birliği 25, 332-342
devrimleri 72
Doğu sınırları 329-330
eğitim, kültür ve ideoloji 339
ekonomik ve kültürel dinamizm 4-5
entellektüel miras 340
genişleme 268
güney, otoriter rejimler 334
haritacılık tanımları 339
heterojenlik 334, 340
kapitalizmi 264
kıtası 420
köyü 339
Orta ve Doğu 1-8; *ayrıca bkz.* Mitteleuropa
Sovyet uydusu 392
tarihi 25, 327-342
ticaret ve fetih 269
uluslararası devlet sistemi 339
uygarlık ve barbarlık 335-337
Avrupa Birliği 334, 412
Avrupa Ekonomik Topluluğu 5-6
Avrupa, işkence 391-393
Avrupa, işkence 393-394
Avrupa-merkezcilik 263, 338, 341
Avusturya 4, 61, 80, 104, 148-151, 358, 388
Cumhurbaşkanı Karl Renner 332
ekonomi okulu 148-151
ayaklanmalar 134-135, 388
Aydınlanma 217, 308, 340, 383-385, 390, 392, 398
Ayodhya camisi 11, 411

Babür Han (Moğol fatihi) 11, 411
Bacon, Francis 243
Bagehot, Walter, *Fizik ve Politika* 29
Baimech, Paul 178
Bakire Meryem 316
Balililer, horoz döğüşü, 287
Balkanlar 4, 7, 12, 383, 413
Baltık devletleri 4, 332
Bar Kokhba 35
Baran, Paul 119
barbarlar 122, 227, 328, 330
barbarlık 328, 330, 335-337, 381-399, 442
Barthes, Roland 86
Batı
Avrupalılar 389
Batı'da işkence 393-395
demokrasisi 6
devletleri 395
dinleri 295

dünyası 168, 355
emperyalizmi 383, 433
entelektüelleri 281
evlilik ve aile kalıpları 103
evrenselciliği 397
feodalizmi 252-253
filozofları 338
kapitalistleri 34, 249
komünist partileri 426
Marksist tarih yazımı 235
takvimi 433
tarih yazımı merkezleri 282
tarihçileri 284
tatilleri 328
üniversiteleri 10, 93
Bavyera 178
BBC Dünya Servisi 81
Bebel, August 422, 436
Bédarida, François 401
Begin, Menachem 43
Belçika 435
Belfast, ayaklanmaları 388
Belgrad 6, 336
Below, Georg von 92
Berend, Ivan 353
Berlin 345-346, 421
Beveridge, William 155
Beyaz Rusya 4
bibliyografik tarih 283
Bielefeld Alman tarihçiler okulu 256
bilim 189-194, 200-203, 258
bilimsel sosyalizm 195
toplum bilimi 114-115
ve politika 194-195
ve teknoloji 27-28, 338, 341
bilim adamları 200, 202
Bir Halkın Projesi 376
Birinci Enternasyonal (Uluslar arası İşçiler Birliği) 421
Birleşmiş Milletler 5, 263
kanıyasal savaş üzerine karar tasarısı (1969) 399
Latin Amerika Ekonomik Komisyonu 157
Bismarck, Otto von 343
biyolojik
evrim 226-227, 254
savaş 398-399
Bletchley şifre çözüm kurumu 359
Bloch, Ernst 81
Bloch, J. 246
Bloch, Marc 113, 124, 139, 240, 272, 277, 308, 315
La Société féodale 124, 139
ve Lucien Febvre 110, 271-272, 275
Boadicea 33
Bohemya işçi sınıfı toplulukları 270
Bolivya 322
Bolşevikler 6-7, 71, 366-368, 371, 373-377, 392, 422, 436
devrimi 72
hükümeti 72, 374
liderlik 70
parti 367, 374, 376
Bosna 383, 397
Boston 211
Bouvines, savaşı 288
Braudel, Fernand 113, 120, 219, 256, 282-287
Annales: Economies, Sociétes, Civilisations 110, 271-280
Kapitalizm ve Maddi Yaşam 240
"Histoire et Longue Durée" 120
Braun, Rudolf 136
Brecht, Bertolt 306
Brejnev, Leonid 352
Brezilya 123, 262, 292, 358, 396
Britanya 80, 429, 432, 434-436, 438
bilim adamları 154-155
Britanya monarşisi 46
Britanyalı girişimciler 176-177
Britanyalı iktisatçılar 151-155, 211
Britanyalı tarihçiler 276, 412
Compton Komitesi 394
ekonomisi 104, 146-148, 176
emperyalizmi 377
Fransız tarihi 271-272
işçi sınıfı hareketi 439
Komünist Partisi 425
ordusu 404
politik sistemi 25
sanayi devrimi 115, 176
soylu aileleri 408
tarih ve *Annales* dergisi 271-280, 287
toplumsal antropologları 230
toplumsal yapısı 318
toplumu ve kültürü 64
yirminci yüzyılın sonundaki 247
Britanya İmparatorluğu 348
British Museum Library 429
Browne, Sir Thomas 316
Brzezinski, Zbigniew 386
Buchenwald 393

Buckle, Henry 217
Budapeşte 3, 6, 335
Bulgaristan 4, 21, 199, 413
Bullock, Alan 369
Burckhardt, Jacob 61, 66, 70
burjuva 82, 129, 131, 188, 213, 308, 427, 429, 431, 440
Burke, Peter 271-274, 276, 278
Burt, Cyril 208
Butler, Samuel 35
Büyük Depresyon (1929-1933) 7, 157, 270, 345
Büyük İskender 12, 413
Büyük Petro 378
Büyük Sovyet Ansiklopedisi 194
Büyük Zvonimir 12

Caesar, Julius 413
Calabar 318
Calvin, John 329
Cambridge 99, 143, 148-149, 158, 345
  Modern Tarihi 91
  Üniversitesi 88, 91, 141-143, 239-240, 272-273, 313
Canbolat, Kemal 43
Castro, Fidel 373
Cenevre Protokolü (1925) 309
Cezayir, bağımsızlık savaşı (1954-1962) 393
Chamberlain, Joseph 75
Chamberlain, Neville 171, 347-348
Chapman, Sydney 155
Charlemagne 25, 332
Charles X, Rheims'te taç giyme töreni, 315
Charnley, John 346-347, 349
  Churchill, Şanın Sonu: Politik Bir Biyografi 346
Chartistler 207, 309, 323, 428
Childe, V. Gordon 140, 341
Churchill, Winston 25, 75, 346-349
CIA 369
cinsel pratikler 47
Civitella della Chiana 402, 404-405
Clausewitz, Karl von 384
Clinton, Bill 392
Cobb, Richard 279, 285, 310
Cohen, G.A. 248
Colombus, Christopher 47, 342
Commons, John R. 154
Comparative Studies in Society and History 110, 262
Comte, Auguste 65, 93, 217
Contucu terimler 31
Conquest, Robert, *Büyük Terör* 366
Crick, Francis 207
Cross, R.A. 68
Cunningham, William 148
Czernowitz 5

çağdaş politika 263
Çarlar 376-378, 427
  II. Alexander 385
  yıkılışı 371-372
Çarlık 69, 73, 366, 371-372, 376, 378
  Okhranası 392
  Polisi 314
  Rusyası 371, 423
Çayanov, A.V 182
Çeka 392
Çekoslovak Cumhuriyeti 5-7, 15, 330
Çin 121, 130, 167-168, 249, 252, 307, 329, 337-338, 428
  antik dönem 48
  işkence 392
  sözleşmeli emek 168
  T'ang hanedanı 46

Da Gama, Çağı 342
Dacre, Lord (Hugh Trevor-Roper) 66, 275-276
Danelaw 11
Danimarka 11
Dante Alighieri 310
Darwin, Charles 65, 199, 207, 226
Darwinizm 217
Daumard, Adeline 129
Davidson, Basil 346
De Coulanges, Numa Denis Fustel 113
De Gaulle, Charles 348
De Tocqueville, Alexis 61
Delphi Oracle 61
  Demiryolları ve Amerika'nın Ekonomik Büyümesi 171
demografi ve akrabalık 57-58, 75-78, 90, 126-128, 201, 311-312, 316
demokrasi(ler) 7-8, 308, 340, 371, 387, 427
Descartes, René 87, 243
Detroit 122
Deutsche Londoner Zeitung 421
Deutscher, Isaac 363
devrimler 42, 99, 134-136, 306-308, 321, 358
  devrimi örgütleme 82
  devrimci partiler 234
Diaz, Porfirio 22

Die Neue Zeit 424
din 315
  çatışmalar 11, 316-318, 334, 364, 411
  fundamentalizm 9
  kurumsal 28
  politik tarihi 215
  savaşları 357, 388, 397
Disraeli, Benjamin 98
Dobb, Maurice 158, 179
  Kapitalizmin Gelişi Üzerine İncelemeler 275
doğa bilimleri 85-86, 91, 203-204, 207, 214, 217
Doğrular Ligi (Bund der Gerechten) 419
Doğu
  İmparatorlukları 333
  Avrupa, işkence 393-394
  politik sistemler 355-356
Dopsch, Alfons 109
Dreyfus olayı 384
Dublin 339
Duby, Georges 302
  Bouvines, savaşı 288Dupront, Alphonse 133
Durkheim 93
dünya
  Alım Çağı 158, 355-356
  ekonomisi 44, 142, 390
  nüfusu 264
  tarihi 338
Düzfiler 43
Dyer, General 389

Ebert, Friedrich 371
Ecole Pratique 272
edebiyat eleştirisi 86-87
egemen sınıf politikası 306
eğitim 173-174
Einstein, Albert 162, 390
ekonometri 78, 153, 165, 169, 210-211
Elizabeth aristokrasisi 281-290
Elon, Amos 13-14
Elster, Jon 171
emperyalizm 75, 156
Enciclopedia Italiana 218
Encyclopedia Britannica 93, 385
Engels, Friedrich 220, 226, 234-235, 241-246, 372, 385, 419-422, 425, 429-430, 432, 434, 438-439, 441
  Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni 233
English Historical Review 91
Enver Paşa 377
Erfurt Programı 424
erkeklerin oy hakkı 308
Ermeniler 10
Eski Dünya 327, 340
eskimolar 48, 227
etnografik
  kaynaklar 298
  müzeler 336
Etyopya 399
Evans-Pritchard, E. 278
evrim 226-228, 264

Fabyanlar 155, 349
Falkland adaları 196, 384
Farr, Dr William 58
Fas 177
faşizm 392
Faurisson 414
Febvre, Lucien 110, 271-272, 275
felsefe 87, 188, 214
feodalizm 147, 267
Ferdinand, Arşidük Franz 344
Ferro, Marc 314
Figes, Orlando 373
  Bir Halkın Trajedisi 376
Filipinler, göçmenleri 328
Financial Times 103
finans kapitalizmi 156
Finlandiya 104
Fogel, Profesör Robert 144, 169, 171, 208
  Demiryolları ve Amerika'nın Ekonomik Büyümesi 171
Ford, Franklin 388
Ford, Henry 7
Foster, John 136-137
Frank, A. Gunder 267
Fransa/Fransız 5, 25, 80, 113, 272-279, 315, 393, 423
  Auvergnat köylüleri 174
  Cezayir, isyanı bastırma politikası 388
  Direnişi 351
  Dreyfus olayı 384
  düşüşü, 347
  emperyalizmi 377
  entellektüelleri 256
  filozofları 95
  Komünist Partisi
  köylerı 288, 319
  Marksist fikirler 218-219
  monarşisi 439
  ordusu 393, 395
  Pétain, Mareşal Philippe 340

sosyal bilimleri 272
Sosyalist Partisi 198
tarihçileri 218-219
tarihi 89, 93-94, 271-272, 275-277, 286-287, 13. Bölüm; *ayrıca bkz. Annales* ve diğer
Fransız tarihçileri
yönetici sınıfı 308
uzay istasyonu 297
Fransız Devrimi 135, 213, 218, 255-256, 283, 308, 310, 315, 364, 379, 391, 407, 419-420, 432, 438
Freud, Sigmund 279
Friedman, Milton 164, 204
fütüroloji 83

Galbraith, J.K., *Yeni Sanayi Devleti* 157
Galiani, Ferdinando 205
Galler
Madoc efsanesi 283
Ulusal Eisteddfod festivali 408
neo-Druidler 26
Galton, Francis 203
Gana 25, 410
geçmiş, bugün ve gelecek 40-41, 58-60, 77
Geertz, Clifford 287
Gelehrtenschaft 231
geleneksel toplum 17-22, 41-42, 132, 166-167, 178-179, 182-183, 12. Bölüm, 306-307, 382
Gellner, Ernest 49-50, 352
Gemeinschaft-Gesellschaft 119
Genovese, Profesör Eugene 208-
İsyandan Devrime 293
Gerenek, Bronislaw 329
Gesell, Silvio 143
Gibbon, Edward 88
Gilbert, Felix 107
Gillis, John R. 342
Ginzburg, Carlo 288
Girard, L. 131
Giuliano (Sicilyalı haydut) 350
Gladstone, William 98
Glass, David 57-58, 77-78
global
ekonomi 44, 53-54, 161
serbest piyasa sistemi 161
Gluckman, Max 232, 278
Goebbels, Joseph 332
Gorbaçov, Mihail 374-375
Goubert, Pierre 287
görecilik 297
Granmaticus, Saxo 415
Gramsci, Antonio 277
Grant ve Temperley, *On Dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda Avrupa* 95
Graubard, Stephen R 107
Guevara, Che 373
Guizot 427
Guyana 292, 301
Güney Kore 358

Habsburg İmparatorluğu 4-6, 314, 377, 423
Haçlı seferleri 75, 173, 332, 343
Hagen, Everett 115
Haldane, J.B.S. 203
Hakim, İbni 263, 337
Mukaddime 105, 140
Halifax, Lord 348
Halliday, Fred 369
Han, toplumları 122
Hanak, Peter 314
haraca dayalı üretim tarzı 252, 266
Harrod-Domar modeli 181
Hayek, Friedrich von 152
Hegel, Georg 87
Helsinki 336
Hepner, Adolf 422
Herodot 360
Hersek 397
Hıristiyanlık 122, 200, 295, 303, 329, 332, 334-335, 337-339, 341
Hırvatistan 4, 12, 335, 402, 415
Hicks, Sir John 115, 164, 180, 185, 240
İktisadi Tarih Kuramı 240
Hilberg, Raul 14
Hill, Christopher 278, 283
Hilton, Rodney 274
Himalayalar 364
Hindi Çin 395
Hindistan 137, 241
bölünmesi 411
Hindu partisi (BJP) 411, 415
kast yapısı 269
Müslüman-karşıtı kampanya 411
sınırı 390
sözleşmeli emek 168
tarihçileri 411, 414
üniversiteleri 11
Hindular 11, 411, 414-415; *ayrıca bkz.* Hindistan, Hindu Partisi (BJP)
Historische Zeitschrift 91, 93
Hitler, Adolf 13, 55, 61, 171, 189, 345-351, 364, 369, 386-390, 402

Hobbes, Thomas 190, 243
  anarşi 397
Hobson, J.A. 143, 156
Hoffman, Stanley 118
Hollanda 147, 436
Hollandalı "posta kuryeleri" 297
Holmes, Sherlock 310
Holocaust 13, 404, 414
Homo sapiens 96
Honduras 56
Hudson's Bay Company 183
hukuk 41, 87
Humeyni, Ayetullah 9
Huxley, Thomas 199
hükumetler ve iktisatçılar 148-155, 202
Hüseyin, Saddam 399

Ignatieff, Michael 383, 397
  Kan ve Aidiyet 383
IRA 10, 14, 309
Irak 56, 399
Irving, David 414
İber yarımadası 330
İbranice 26
İç Savaşlar 136, 383, 397
ideoloji 207, 252, 266
  ve politika 105, 152, 415
İkinci Enternasyonal 424-425
İktisadi Tarih Derneği 111
iktisat/iktisat bilimi 167
  artık 119
  hareketler 124
  iktisadi tarih 94, 108-114, 138, 143-145, 146-148, 163-165, 182-185, 273
  kuram 149-151, 177
  mekanizmalar 158
  politik karar sahipleri 205
  teknolojik-bilimsel gelişmeler 103
  toplumsal tarih 211
iktisatçılar 142-147, 150, 163-165 203
İndus vadisi 9
İngiliz Devrimleri 255, 277
İngiltere
  dil 108
  Jakoben çağı 286
  işçi sınıfı 129
  radikaller 26
  Tudor İngilteresi 343
  ayrıca bkz Britanya
İnkalar 267
İnsan ve Yurttaş Halkları Bildirgesi 420
insan, insanlar
  bilimleri 212, 215
  evrimi 47, 164, 255
  faaliyetleri 103, 108
  grupları 190, 227, 262
  hakları 384
  tarihi, evrimi 226-227, 432
  toplumları 47, 59, 78-79, 92, 98, 110, 121-122, 215, 250, 262, 386
İran 331, 337
Iran, Devrimi 67
Irlanda 358
  açlık 77
  devrimi (1916-1921) 309
  Easter Ayaklanması 373
  Fenianlar 14, 385
  Kuzey 53, 335, 394-397
  tarihi 14, 351
İskandinavlı 336
İslamabad 9
İslamiyet/Müslümanlar 122, 332-333, 413
İspanya 332, 334, 436
  reconquista 332
  yurttaşları 56
İspanyol
  fethi 21
  Orta Amerikası 262
İspanyollar 336
İsrail 13-14, 25-26, 35, 43, 328
  Eğitim Bakanlığı 13
  tarihi 351
  ulusal ritüel 414
İsveç 104, 122
İsviçre 370
İşçi Eğitim Birliği 420
işçi sınıfı 58, 129-131, 254, 264, 438-439
işkence 388-397
İtalya 5, 247, 256, 413
  Alman ordusu 401
  Calabria köylüleri 174
  Cumhuriyeti 402
  Direnişi 401-404
  Faşist Partisi 388
  Kızıl Tugaylar 396İzlanda 330

Jakobenler 391
Jamaika 292
Japonya 6, 48, 329, 341, 355
  1860'lar 103
  Çin'de savaş 13
  köylü ayaklanması 319-320

Tokugawa 46
Jaurès, Jean 198, 218
Jdanov, A. 196
Jeanne d'Arc 33
jeologlar 287
Johnson, Dr. 86, 315
Johnson, Harry 158

kadınlar, tarihi 107, 132, 188, 313, 319, 324
Katkaslar 331
Kaliningrad 197
Kamboçya 328
Kamenev, Lev B. 374
kamuoyu anketleri 314
Kanada 80
Kant, Immanuel 87-88
kapitalist
ekonomi 160-162, 435, 438-439
pazar ekonomisi 152
rejimler 379
üretim 62
kapitalizm 8, 82, 94, 103, 155-158, 161, 181-185, 192, 242-243, 249-255, 264-270, 275, 329, 354-355, 357, 391, 431-434, 440
Karadeniz 330
Karanlık Çağlar, Batı feodal lordları 252
karşılaştırmalı tarih 121, 136, 246
karşı-olgusal tarih 121, 170-172, 349, 366-375
katliamlar 401-405
Katoliklik 195, 288, 316, 364
Kautsky, Karl 70, 156, 221, 425
Kazan 339
Kekulé, Friedrich August 118
Kennan, George 390
Kennedy, John F. 351
kent tarihi 126-128, 326
kentleşme 78
Kerenski, Aleksandr 374
Keynes, John Maynard 143, 164, 173, 204
Genel Kuram 204, 211
Keynesçiler 240
kıta tarihi 327
kimlik 4, 12, 293, 299
kimyasal savaş 398-399
kişisel isimler 316-317
Kleopatra 170, 172
kliometri 144, 168-177, 182, 185
kolektivizm 156, 209, 319-320
Kolombiyo 75, 396
Komisyonu 157
Komünist
Komünistler Ligi (Bund der Kommunisten) 419-422, 428
Komünist
Manifesto 220, 419-442
Parti 239, 423
komünizm 62, 182, 239-240, 246, 340, 360, 387, 392, 441
Kondratieff, uzun dalgaları 44, 54, 76, 162, 264, 355
Konfüçyüs 329
konjonktürel tarih 121
Konstantinopol 390
Kore 328-329, 392
Koselleck, Reinhard 360-361
Kosova, savaşı 11
kölelik 129-132, 168, 207, 291-295, 302
Körfez Savaşı 384
köy anlatısı 403-406
köylüler 21-23, 50, 75, 130-131, 178-179, 182-183, 280, 294, 315, 318-323, 336
Kraına dağları 397
Krakow 336
Kral Alfred 33
Kral John 412
Kroeber, Alfred L. 76
kronoloji 33-37, 121, 184, 297
Kuczynski, Jürgen, *Kapitalizm Altındaki İşçilerin Tarihi Koşulları* 130
Kudüs 43, 81
Kuhn, Thomas 206
Kula, Witold 314
Feudal Sistemin İktisadi Kuramı 182
kuramcılar 153
Kuran 42
kurumsallaşma 128, 382
kuşaklar 18, 41, 41-43, 47, 268, 313, 346-351
Kuznets, Simon 176
Küba 79-80, 373, 395
kültürler 64, 133, 252, 269, 339, 383
Kürtler 382, 399

Labriola, Antonio 220
Labrousse, Ernest 272
Ladurie, E. Le Roy 129, 132, 287
Languedoc Köylüleri 288
Montaillou 288
Romans Kamaralı 247
Lamprecht, Karl 91, 93, 217
Lancashire 421
Languedoc köylüleri 129
Latin Amerika 157, 179, 269, 423

işkence 394-396
Marksizmi 219
Lattimore, Owen 140
Le Goff, Jacques 99, 287
Leavis, F R. 240
Lefebvre, Georges 113, 272, 308, 310, 319
Büyük Korku 133, 277, 308
ve Jean Jaurès 218
Lenin, V.I. 69-73, 104, 156, 171, 314, 366-367, 369-377, 425, 442
Leninist
komünizm 428
Leontief, Vassily V. 153
Lévi-Strauss 118, 229-232, 247
Lévy-Bruhl, Lucien 279
Lewin, Moshe 370
Lewis, Arthur 181
liberal
demokratik kurumlar 354
kapitalizm 358, 391
Liberal-Sosyal Demokrat İttifakı 313-314
Lichtheim, George 438
Liebknecht, Wilhelm 422
Lincoln, Başkan Abraham 346
Liverpool 420
Ljubljana 6
Llewellyn-Smith, Hubert 155
Locke, John 243
mülkiyet hakkı 321
Londra 6, 420-421
London School of Economics 57, 155
Lopez, Robert S. 173
Louis XV 34
Louis XVI 315
Lozan 149
Luxemburg, Rosa 156
Lübnan 43
Lysenkocular 202

Macaristan 3-4
Machiavelli, Niccolò 46
Macmillan, Harold 306, 351
Macpherson, James 407
Madagaskar 101
Magna Carta 29, 412
Mağribiler 35
Maitland, F W 302
Makedonya 4, 12, 198, 412-413
makine kırıldığı 27
Malthus, Thomas 77, 205
Manceron, Claude 283
Manchester Guardian 367
manüfaktür üretimi 222, 243
Mao Tse-tung 71, 104, 370
Kültür Devrimi 386
Marksistler/Marksizm 33, 60, 67, 69-70, 83, 94, 99, 110-111, 116-117, 139, 146-147, 150, 152-153, 156-158, 194, 196-197, 202, 212, 217-227, 229-237, 240, 243, 265-267, 270, 273-278, 281, 284, 308-309, 340, 366, 10-12
Bölümler, 424-426, 430, 433, 437, 440-441
Fragestellung *254*
Marksizan 265, 428-429, 441-442
tarih 132
marxon'lar 15 Bölüm
Marshall, Alfred 142-143, 145, 149, 152-156, 159
İktisadın İlkeleri 143
Endüstri ve Ticaret 156
Marshall Dersleri 141-162
Marxmiler 35
Marx, Karl 30, 49-50, 61-67, 78, 82, 93-94, 104, 119-120, 140, 143, 148, 161-162, 165, 167, 179-181, 184-185, 192-193, 204, 265, 270, 277, 284, 329, 338, 341, 360, 370-372, 419-423, 425, 427-429, 431-432, 434, 437-441
265, 428-429, 441-442
Fransa'da İç Savaş 422
Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 241
Grundrisse 235
Kapital 120, 222, 226, 236, 240-243, 429
Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i 131, 222, 241, 246
On Sekizinci Yüzyılın Gizli Diplomatik Tarihi 240-241
Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı 231, 245, 250, 252
"sınıf" terimindeki ikilik 130-131
tarihçiler 213-237, 239-259, 10-12. Bölümler ve F. Engels. *Alman İdeolojisi* 244-245
Masada 35, 414
Masaryk, Thomas 15
Massachusetts Institute of Technology 210
materyalist tarih anlayışı 429
Maxwell, James Clerk 86
McGuiness, Martin 364
McKechnie, W S. 412
McKinley, Başkan William 52
Mecklenburg 178
Meici-restorasyonu 319
Meksika 22-23, 396
Melbourne, Lord 306

Memlükler 338
Mendel, Gregor 86
Menger, Karl 148, 150
Menşevikler 70
"Merkezin Oluşumu, Ulus Kurma ve Kültürel Çeşitlilik" 138
Methodenstreit 148-149
metodoloji 104, 122, 146, 130-131, 187, 221, 250, 272
Metternich 427
Meuvret, Jean 275
Mezopotamya 48, 337
Mısır 331, 337
Michelet, Jules 308
Miller, Arthur, *Bir Satıcının Ölümü* 381
milliyetçi hareketler 26-27, 201
milliyetçilik ve tarih 9-15, 41, 138
Milward, Alan 178
Ming Hanedanı 338
Mises, Ludwig von 152, 159
Mitchell, Margaret, *Rüzgar Gibi Geçti* 378
Mitterrand, François 344
modernleşme 19, 136
Moğol imparatorları 11, 338, 411
Mohenjo Daro uygarlığı 9
Mokyr, Joel 169
Moldova 5
Molière, (Jean Baptiste Poquelin) 280
Molotov-Ribbentrop antlaşması 377
Momigliano, Arnaldo 215-216, 282
Mommsen, Theodor 343
Montpellier 310
Moravyalı kaşifler 295, 298-304
More, Thomas 33, 221, 233
Morelos (Meksika) 22-23
Morishima, Michio 160
Mormonlar 90, 201
Moskova 71, 375
Muhteşem Süleyman 331
Mumkacs 5
Mussolini, Benito 348, 402
Münih Anlaşması 55
Müslümanlar 11, 411; *ayrıca bkz.* İslamiyet
Myint, Hla 181
Myrdal, Gunnar 141

Napoléon I (Bonaparte) 25, 74, 104, 332, 368, 409, 438
Napoleon Savaşları 141, 384
Napoléon, Louis 284
Nasyonal Sosyalizm 189; *ayrıca bkz.* Hitler
Naturalwirtschaft 202
Almanyası 7, 357-358, 389, 395
hücum mangaları 388
vahşeti 403-405
neo-Naziler 350
Yahudi soykırımı 13, 409, 414
Naziler 349-350, 390-392
neo-klasik iktisat 118, 154, 168
Neue Rheinische Zeitung 421
Newton, Sir Isaac 86
niceliksel tarih 281
NKVD 392
Nobel Ödülü, iktisatta 141, 144
Norman istilacıları 408
Norman İstilası 25-26, 283
North, Dudley 243
Northcote, Sir Stafford 67
Norveç 436

O'Casey, Sean 309
OECD 353
Oidipus 63
Oldham 137
Omaha 81
Orta Amerika 396
Orta Çağ tarihçileri 302
Orta Çağlar 277
Orta Doğu 331
Yahudiler 75
Osmanlı İmparatorluğu 377, 413
Otuz Yıl Savaşı 222, 365
Ova Kızılderilileri 269
Oxford'lu iktisatçılar 155

öngörüler 57-83, 83
tarihsel 60-61, 82

Paisley, Rahip Ian 364
Pakistan 9-10, 328, 411
Palmerston, Lord 390
Pan-Avrupa hareketi 332
Panikkar, Sardar 342
Papa 427
Paraguay 364
Paris 6, 94, 129, 335, 419-420, 439
parlamenter demokrasi 8
partizanlık 187-212
Pascal, Blaise 170
Past and Present 17, 94, 274, 276, 281
Pearson, Karl 203
Peroncular, Arjantin 396

Peru 41, 319
Petrograd 71, 314, 375
Philip II 282
Piltdown sahtekârlığı 192
Pirenne, Henri 109
Platon 87
Plehanov, George V. 246
Podkarpatska Rus 5
Polanyi, Karl 182
  politik sistemler 355-356
politika
  bağlılık 188, 203-208
  çağdaş politika 263
  hareketler 42
  partizanlık 212
  politik analiz 195, 198
  suikastler 388
  tarihi 215-216, 287
  toplumsal düzen 398
Polonya 182, 272, 314, 377, 389
Pomian, K. 274
Pontus bölgesi 331
Popper, Karl 413
Portekiz 334
Postan, Michael 256, 273
postmodernizm viii, 10, 15, Bölüm, 408, 410
pozitivizm 191, 217, 296
Prag 6, 336
Presley, Elvis 10
Priamos, Truva Kralı 9
Price, Philip s, *Manchester Guardian* 367
Price, Richard
  Alabi'nin Dünyası 291-304
  İlk Defa Bir Afrikalı-Amerikan Halkını Tarihsel Bakış 293
  Maroon Toplumlar 293
Procrustes yatağı 358
proletarya 428, 430, 434-439, 442
proleter devrimi 431
propaganda ve mitoloji 415
Protestan Reformasyonu 364
Protestanlık 94, 243, 329
Provans 315

Quesnay 205

Radcliffe-Brown, A.R 112
Rama (Tanrı) 11, 411
Rand Corporation 60
Ranke, Leopold von 89,93,96, 109, 213, 215-216
Rathenau, Walther 7
Reagan, Başkan Ronald 8, 43, 52
refah devleti 52-54
Reformasyon 25, 222, 334, 364
Renan, Ernest 26, 42, 407
Renner, Başkan Karl 332
Revel, Jacques 276
Revue d'Histoire Economique et Sociale 109
Revue Historique 91, 406, 410, 416
Rezzori, Gregor von 294
Ricardo, David 181, 205, 429
Robbins, Lionel 158, 166
Roberts, John, *Avrupa, 1880-1945* 95
Rokkan, Stein 138
Roma
  Filistin 414
  İmparatorluğu 88, 331-333, 337, 343
  Katolik Kilisesi 103
  mülkiyet hukuku 341
  Roma'nın hâkimleri 12
  toplumları 122
Romalılar 35
Romanya 4, 335
Rostovtzeff, Mihail 109, 331
  Güney Rusya'daki İranlılar ve Yunanlılar 331
Rostow, W W 116, 184
Round, J Horace 408
Rousseau, Jean-Jacques 88, 95
Royal Society 58
Rudé, George 305, 326
Ruhaniyya 199
Ruslar 336
Rusya 71, 269, 321, 339, 370-371, 376-378, 389-390, 423
  Beş Yıllık Plan 377
  Beyaz ordular 377
  Devrimi 67-73, 136, 183, 314, 363-379, 423
  Ekim Devrimi 345, 360, 366-368, 371-379, 390, 422, 424
  füzeleri 45, 79
  Güney Rusya 330-331
  İç Savaş 377, 393
  Kışlık Sarayı 373
  Kızıl Ordu 4, 377
  Kurtuluş Meclisi 371
  liberal demokrasisi 371
  Menşevikler 371
  Narodnaya Volya 385
  NEP (Yeni Ekonomik Politika) 367
  Şubat Devrimi 375
  tarihi 73, 366-368, 377-378
  ayrıca bkz. Sovyetler Birliği

Sahlins, Marshal 51
Said, Edward, *Orientalism* 328
Salisbury, Lord 306
Salt Lake City, Mormonlar 90
Samuelson, Paul A 159, 178
sanayi
  ekonomileri 138, 341
  ülkeleri 102, 165, 222-225, 379, 432, 435
  üretimi 124
Sanayi Devrimi 136-137, 172, 176, 183, 213, 317, 432, 438
sanayileşme 42, 78, 136-137, 433
Santiago 157
Saracen'ler 332
Saramaka 291-304
Saraybosna 336, 344
Sardunya 166-167
Scaevola, Mucius 35
Scheidemann, Philipp 371
Schliemann, Heinrich 9
Schlözer, August Ludwig von 169
Schmidt, Conrad 246
Schmoller, Gustav von 148, 154
Schoenefeld 197
Schulze-Gaevernitz, Gerhard 155-156
Schumpeter, Joseph A. 82, 143, 150-151, 156, 159-162, 180, 184-185
Seeckt, General 377
Selanik, 423
serbest piyasa kapitalizmi 8, 161
Shaker'lar 228
Shakespeare, William 87, 310, 315
  Hamlet 296
  Macbeth 35, 410
Shanin, Theodore 131
Sharon, Ariel 43
Shutz, Dışişleri Bakanı 43
sınıf
  çatışması 233, 389
  ve toplumsal gruplar 126, 129-131
  ayrıca bkz işçi sınıfı
Sırbistan 413
Sırplar 11, 335, 413, 415
silah kültürü 383
Singapur 328-329, 358
Sisyphos 69
Sittengeschichte 108
Siyonizm 14, 25-26, 42
Slavlar 335, 413
Slovakya 4, 7
Slovenya 4
Smelser, Neil 115
Smith, Adam 51, 143, 147, 181, 205, 242
  Uluslarını Zenginliği 148, 211
Soğuk Savaş 45-46, 80, 102, 196, 330, 332-333, 365, 387-390, 395, 426
Somali 77
Sombart, Werner 142
Somerset, 324
Sorbonne 131
sosyal bilimciler 115, 336
sosyal bilimler 76-77, 85, 94, 99-101, 110-113, 125, 145-146, 206-207, 215-218, 223-225, 235-236
sosyal demokrasi 340, 436
sosyalist partiler 435
sosyalist rejimler 26, 63, 198
sosyoloji 94, 118-120, 234, 325
Sovyetler Birliği 7, 55, 334, 344, 351-353, 358, 364-367, 369, 371-372, 425-426, 428, 440-442
  arşivleri 364
  çöküşü 352-353
  devlet planlaması 369
  doktrini 375-377
  ekonomisi 351-352
  gelişmesi 69-74
  hükümeti 366
  Komünist Partisi 425, 428
  komünizmi 387, 430-431, 433
  Kongresi 374
  planı (1925) 153
  politikası 367
  SSCB'de işkence 392-394
soykütüğü 33-34, 90
sömürgeler 75, 111, 137-138
sözlü tarih 312-313, 402
Spartacus 33
Spencer, Herbert 217
Spitsbergen 330
Stalin, Joseph 7, 194, 229, 348, 368-370, 378, 386, 392, 403
Stalinistler 197, 358, 394
  Büyük Terör 366
Stummler, R. 219
Starkenburg, H 246
Stolypin, Peter A. 69
Stone, Lawrence 129, 281-290
Strasbourg 94
suç 135
Surinam, Saramakalar 291-304
Sürgünler Ligi (Bund der Geächteten) 419

Sweezy-Dobb tartışması 275
Synge, Ronald 302

Şark 140, 223, 257, 332, 340
Şarklılar 328
Şili 394, 396

Taine, Hippolyte 217
tarım 119, 168, 177-179
tarih yazımı 94, 215-221, 255, 272, 282-283, 415
tarihsicilik 30, 151
Tatişçef, V. 329
Tawney, R.H 111, 142
Tayvan 329
Tegel 197
teknoloji 116-117, 248, 251, 433
  bilim 27, 338, 341
  uzay 352
Thatcher, Bayan 8, 63, 67, 389, 398
Thompson, Edward P. 129-130, 134, 278-280, 325, 346
  İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu 288
  Whig'ler ve Avcılar 288
Thompson, J.W. 109
Thucydides 46, 360
Thurow, Lester 210
Thünen, Johann Heinrich von 149
Tilly, Charles 115
  Vendée 116
Times Literary Supplement 219
Tirol toplulukları 262
Tisbury, Wiltshire 312
toplumlar 227
  ve ekonomi 386
  kuramı 225
  toplumların tarihi 107-140
toplumsal
  antropoloji 112, 117-119, 127, 232, 278, 291-294, 321
  çatışma 134
  değişim 22-23, 58, 73, 103, 128
  devrimler 306, 388
  hareketler 107-108, 126, 227
  hayvanlar 96-98
  ilişki 280
  sistemler 254, 265
  tarih 18-19, 107-140, 285
  üretim 119
  üretim ilişkileri 231, 247
toprak işgalleri 319-320
Torino kefeni 408
Transkafkasya 377
Trevelyan, G.M. 108
  İngiliz Toplumsal Tarihi (1944) 108
Trevor-Roper, Hugh *bkz.* Dacre, Lord
Trieste 4
Troçki, Leon D. 363
Troeltsch, Ernst 94
Truva Savaşı 9
Tudjman, Cumhurbaşkanı 12, 335
Tuna 331
Tuscania 402
Türkiye 4, 10, 328, 337, 339, 377
  falaka 391

UFO'lar 80
Ukrayna 4
Ulster *bkz.* Irlanda, Kuzey
ulus 428
ulusal 428
  ekonomiler 150
  topraklar 335-340
Ulusal İktisadi Araştırmalar Bürosu 155
uluslar 138-139
Uluslararası Af Örgütü işkence raporu (1975) 393-394
Uluslararası İktisadi Tarih Kongreleri 273
Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (1981) 208
UNESCO 213
Unwin, George 109
Ural dağları 4, 329-330
Uruguay 394
uygarlıklar 214, 266, 387, 391, 398
uzay teknolojisi 352

Üçüncü Dünya 433
Üçüncü Dünya Savaşı 45
Üçüncü Enternasyonal 424
üniversiteler 10, 13-15, 32
üretici güçler 250-251
üretim 433
  Asyatik üretim tarzı 249, 266
  kapitalist 62
  maddi güçler 248
  sanayi üretimi 124
  toplumsal üretim 119, 230-231, 247
  Üretim Sayımı (1907) 155
  üretim tarzları 250-253, 265-268, 432
  yiyecek üretimi 50
Üretim Sayımı (1907) 155
üretim tarzları 250-253, 265-268

Üsküp 6, 413
utopya 31, 42

Varşova 24, 330, 377
Vattel (hukukçu) 385
Vercingetorix 33
Verdun 387
Versailles, Antlaşması 390
Vico, Giambattista 65
Vidocq 391
Vierteljahrschrift für Sozial u. Wirtschaftsgeschichte 109
Vietnam 329
Vilar, Pierre, *Le Temps de Quichotte* 275
Viyana 6, 149, 270, 335, 345
  İkinci Viyana Kuşatması (1683) 332
  Reichspost 335
  Yahudileri 61
Volga vilayetleri 367
Voltaire, Françoise Aronet 95, 303
Vovelle, Michel 277, 315

Wagner, Richard 155, 336
Wallace, A.R. 207
Wallerstein, Immanuel 267, 274
Walras, Marie Esprit Léon 152
Washington 43
Waterloo, Savaşı 104, 170
Watership Down 97
Webb, Sidney ve Beatrice 203
Weber, Max 65, 93-94, 142, 254, 267, 329, 360
Weinberg, Steven 162
Westminster Hall 385
Wicksell, Knut 152
Williams, Raymond 278
Wilson, Başkan 6
Winstanley, Gerard 33
Wissenschaft 190, 339
Wittgensteincılar 240
Wolf, Eric 115, 245, 248
  Avrupa ve Tarihsiz Halklar 251-252, 261-270
  Gizli Sınır 262
  Köylüler 262
  Yirminci Yüzyılın Köylü Savaşları 262
World Human Rights Guide 394

Xenophon, *Anabasis* 97

Yahudiler 13-14, 26, 61, 75, 389, 404, 414, 417; *ayrıca bkz* Holocaust, İsrail
Yakın Doğu 331
yapısal-işlevsel kuramlar 226-230
yaratılış
  İncil'deki açıklama 190
Yaroslav 367
yatırtma politikası 347-348
yazılı tarih 350
Yeni Dünya 291
  Conquistadores 332
Yeni Gine 122
Yeni İktisadi Tarih 170
Yeni Sanayi Devleti 157
yenilik 27-30, 46-47
yiyecek üretimi 50
yoksullaştırma 192-193, 437
yoksulluk, kültürü 133
Ypres 387
Yugoslavya 5
  nüfusu 397
  profesörleri 199
Yunanlılar 4, 12, 122, 331, 391, 412-413
  albaylar cuntası 334, 391
  antik Yunanca 39, 427
  uygarlığı 331

Zabern olayı, Alman ordusu 384
Zagreb Üniversitesi 12
Zapata, Emiliano 22
Zeldin, Theodore 285
Zürih 136, 171

Eric Hobsbawm

TARİH ÜZERİNE

Eric Hobsbawm bu kitaptaki kışkırtıcı denemelerinde, tarihin kuramı, pratiği ve gelişmesi ile modern dünyayla bağı üzerine düşüncelerini bir araya topluyor. Hobsbawm'ın çok geniş bir alana yayılan konular hakkında son yirmi küsur yılda kaleme aldığı yazılar ile yaptığı konuşmaların bir derlemesi olan bu kitapta, onun geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkilere ömrü boyunca duymuş olduğu ilginin yansımalarını bulacaksınız. Hobsbawm bu metinlerde, tarih yazmanın problemleri, tarih yazımının istismar edilmesi ve tarihçinin sorumlulukları; Marx ve güncel tarihsel eğilimler; Avrupa, Rus Devrimi ve insanlığın, Avrupa Aydınlanması'ndan miras kalmış olan uygarlığı yok etmeyi amaçlayan güçlere boyun eğerek, dünyanın her köşesinde barbarlığa sürüklenmesi gibi konulara eğilmektedir.